การพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

โดย
นางสาวอภิญญา จงพัฒนากร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนศึกษาแบบ 2.1 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2560

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

โดย
นางสาวอภิญญา จงพัฒนากร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนศึกษาแบบ 2.1 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2560

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

THE DEVELOPMENT A MODEL OF LEARNING NETWORK FOR CONSERVATION UPLAND RICE OF KAREN ETHNIC

By

MISS Aphinya CHONGPHATTHANAKORN

A Thesis Submitted in partial Fulfillment of Requirements
for Doctor of Philosophy (DEVELOPMENT EDUCATION)
Department of Education Foundations
Graduate School, Silpakorn University
Academic Year 2017

Copyright of Graduate School, Silpakorn University

หัวข้อ	การพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง
โดย	อภิญญา จงพัฒนากร
สาขาวิชา	พัฒนศึกษาแบบ 2.1 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	รองศาสตราจารย์ ดร. ธีรศักดิ์ อุ่นอารมย์เลิศ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ธารทัศนวงศ์)

พิจารณาเห็นชอบโดย

..... ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ลุยง วีระนาวิน)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก

(รองศาสตราจารย์ ดร. ธีรศักดิ์ อุ่นอารมย์เลิศ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

(รองศาสตราจารย์ ดร. ไชยยศ ไพวิทยศิริธรรม)

..... ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภัทรพล ใจเย็น)

56260906 : พัฒนศึกษาแบบ 2.1 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
คำสำคัญ : การพัฒนารูปแบบ, เครือข่าย, การอนุรักษ์ข้าวไร่, กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

นางสาว อภิญญา จงพัฒนากร: การพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : รองศาสตราจารย์ ดร. ธีรศักดิ์ อุ่นอารมย์เลิศ

งานวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methodology) โดยใช้วิธีการเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) มีวัตถุประสงค์ 1.ศึกษาสภาพการณ์การปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงพื้นที่จังหวัดอุทัยธานี 2.เพื่อพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 3.เพื่อประเมินรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ใช้วิธีการศึกษาเชิงวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) วิเคราะห์ผลการประเมินรูปแบบโดยใช้ค่าเฉลี่ย (X) และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน S.D.

ผลการวิจัยที่สำคัญสรุปได้ดังนี้

1.ชุมชนตำบลแก่นมะกรูดมีประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เป็นชาวกะหรี่ยงโปว์หรือโผล่วมีการสื่อสารกันด้วยภาษาถิ่น นับถือศาสนาพุทธและนับถือผี มีประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อที่เป็นเอกลักษณ์ประจำเผ่า ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นไปในลักษณะเครือญาติ ประชาชนมีความรักในถิ่นฐานไม่นิยมเดินทางไปทำงานนอกหมู่บ้าน ประเพณีที่สำคัญของชุมชนได้แก่ กินข้าวใหม่ บูชาเจดีย์ พิธีสืบชะตา บูชาต้นโพธิ์ต้นไทร ชาวกะหรี่ยงโปว์มีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นทุกคนรู้จักกันเป็นอย่างดีมีการติดต่อสื่อสารกันตลอดเวลาผ่านประเพณีและวัฒนธรรม เดิมกะเหรี่ยงโปว์มีวิถีชีวิตคือการหาของป่า ปลูกข้าวไร่และพริกกะเหรี่ยงเป็นหลัก ต่อมาเมื่อความเจริญเข้ามาการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนมาถึงเริ่มมีพ่อค้าคนกลางบริษัทเข้ามาให้ความรู้เกี่ยวกับระบบการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ส่งผลให้การปลูกข้าวไร่หลากหลายสายพันธุ์ในแปลงเดียวเหลือเพียง 2–3 สายพันธุ์ ด้วยมีภูมิวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง วิถีชีวิตที่เน้นการแลกเปลี่ยน ประกอบกับมีเยาวชนที่รักและหวงแหนทรัพยากรท้องถิ่นตนจึงทำให้ความคงอยู่ของสายพันธุ์ข้าวของกะเหรี่ยงโปว์ยังคงอยู่

2.สำหรับรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงมีองค์ประกอบที่สำคัญที่จะที่จะเป็นพลังขับเคลื่อน ได้แก่ 1.องค์ความรู้และภูมิปัญญาชุมชน 2.การจัดการทรัพยากรมนุษย์ 3.ทรัพยากรชุมชน 4.การแลกเปลี่ยนกันและกัน 5.เครือข่ายเมล็ดพันธุ์ 6.พันธุกรรมข้าว 7.อัตลักษณ์ของชุมชน 8.ภูมิวัฒนธรรม 9.การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยอาจเรียกรูปแบบนี้ว่า “KAREN RICE MODEL” ซึ่งผ่านการประเมินโดยผู้ทรงคุณวุฒิ

56260906 : Major (DEVELOPMENT EDUCATION)

Keyword : Model Development, Network, Upland Rice Conservation, Karen Ethnic

MISS APHINYA CHONGPHATTHANAKORN : THE DEVELOPMENT A MODEL OF LEARNING NETWORK FOR CONSERVATION UPLAND RICE OF KAREN ETHNIC THESIS ADVISOR : ASSOCIATE PROFESSOR THIRASAK UNAROMLERT, PH.D.

This study were Participatory Action Research (PAR) of which Qualitative Research Methodology is applied. The objectives of research includes: 1.To study the overall upland rice farming conditions of the Karen People in Uthai Thani Province, 2.To develop Karen upland rice conservation model and 3.To evaluate Karen upland rice conservation model.The data in this study was collected through Documentary Research, In-depth Interview, Focus Group Discussion and Participant Observation. Evaluation data was analyzed using mean ( ) and standard deviation (S.D)

The research findings were as follows,

1. Kaen Magrood Sub-district population is largely made up of Pwo Karen People. This tribal group communicates using local dialect and mainly worships Buddhism and spirits. Pwo Karen Tribe is also found to have unique set of tradition, culture and beliefs. They formed not only a tight-knit community but also treated each member like their own family. Due to strong bond towards their community, this tribal group prefers to stay and work within their village. Important traditions of Pwo Karen Tribe include eating new rice, worshipping chedi, life prolonging ceremony and worshipping Bodhi Trees. Due to their tight-knit bonds, every member of the tribe is closely related and constantly communicates through traditions and cultural events. In the past, Pwo Karen Tribe mainly survived on gathering wild products and growing rice and Karen chili. Later, the community was introduced to advanced technology and merchant middlemen system. Monoculture farming began to replace the existing cultivation practice of the Pwo Karen Tribe, causing multiple upland rice species of the Pwo Karen Tribe to be reduced down to 2-3 species. Nevertheless, these Pwo Karen upland rice species have continued to exist today due to strong cultural landscape and local knowledge-sharing habits of the Pwo Karen People coupled with having younger generations that highly treasure the local resources of Pwo Karen Tribe.

2. Key elements which helped to drive the success of “Karen Upland Rice Conservation Model”include: 1.Community knowledge and wisdom, 2.Adjustment a Human Resource, 3.Resource in community 4.Exchange each other, 50Network of seeds, 6.Rice genetic, 7.Identity of community, 8.Cultural landscape and 9.Environmental conservation. This model which had already been evaluated by the advisors can also be referred to as “KAREN RICE MODEL”.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีด้วยความกรุณาและการแนะนำอย่างดียิ่งจากคณาจารย์ประจำหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ที่ให้คำแนะนำปรึกษาให้ความเอาใจใส่เป็นอย่างดี จากรองศาสตราจารย์ ดร.ธีรศักดิ์ อุ่นอารมย์เลิศ รองศาสตราจารย์ ดร.ไชยยศ ไพวิทยศิริธรรม ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ลุยง วีระนาวิน และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภัทรพล ใจเย็น ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่กรุณาให้คำปรึกษาข้อเสนอแนะให้ความเอาใจใส่เป็นอย่างดี ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ยุวรี ผลพันธิน อาจารย์ ดร.ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ ดร.วัชรพงศ์ สุราราษฎร์ ดร.อุทุมพร ไชยวงษ และอาจารย์เดชา ศิริภัทร ที่กรุณาเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย และขอกราบขอบพระคุณอย่างยิ่ง รองศาสตราจารย์จุฑาทิพย์ ภัทราวาท ที่เมตตาศิษย์เสมอมา ดร.วินัย สมประสงค์ คุณอุบล อยู่หว้า คุณดาวเรือง พืชผล และคุณเหรียญ ใกล้กลาง ที่สละเวลามาเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการประเมินรูปแบบ และขอขอบพระคุณ ดร.ปิยรัษฎ์ ปริญญาพงษ์ เจริญทรัพย์ รองประธานกรรมการดำเนินงานโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่และดร.กัญญาณัช ศิริธัญญา ที่ให้คำแนะนำและช่วยเหลือผู้วิจัยครั้งนี้

การวิจัยครั้งนี้ประสบผลสำเร็จลุล่วงด้วยดี ด้วยความร่วมมือร่วมใจจากสมาชิกชุมชนตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงพระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร กำนันอ้วน คลองวะ ผู้ใหญ่บ้านคลองเสลานายจะอี เบิ่ง และนายวันนบ ขอสุข ผู้ช่วยนักวิจัยและผู้ที่ไม่ได้กล่าวนามไว้ ณ ที่นี้ แต่ได้กรุณาช่วยเหลือ ประสานงาน ให้ข้อมูลที่สำคัญ เสียสละเวลา อำนวยความสะดวกและร่วมทำการศึกษาร่วมกันตลอดมา ผู้วิจัยขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

พร้อมกันนี้คณะวิจัยขอขอบพระคุณบูรพาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาการต่างๆ ผู้บริหารและบุคลากรวิทยาลัยชุมชนอุทัยธานีทุกท่านที่ให้การช่วยเหลือและอนุเคราะห์เป็นอย่างดีและขอขอบคุณบิดามารดาและสมาชิกในครอบครัว ที่เป็นกำลังใจให้เสมอมา ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลการศึกษาครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ต่อเกษตรกร ประชาชน ชุมชน หน่วยงานราชการและองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

สุดท้ายนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากรให้ทุนอุดหนุนการทำวิทยานิพนธ์เพื่อสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนแก่ผู้วิจัยในการการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ ขอขอบคุณคณะกรรมการและเจ้าหน้าที่ทุกท่านที่ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีจนทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

อภิญญา จงพัฒนากร

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย ..... ง

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ..... จ

กิตติกรรมประกาศ ..... ฉ

สารบัญ ..... ช

สารบัญแผนภูมิ ..... ญ

สารบัญภาพ ..... ฎ

สารบัญตาราง ..... ณ

สารบัญตาราง ..... ด

สารบัญตาราง ..... ต

บทที่ 1 บทนำ 1

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา 1

คำถามการวิจัย 7

วัตถุประสงค์ของการวิจัย 7

ขอบเขตของการวิจัย 7

นิยามศัพท์เฉพาะ 8

ประโยชน์ที่จะได้รับ 9

กรอบในการวิจัย 9

บทที่ 2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง 12

แนวคิดทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม 12

แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น 35

แนวคิดการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 67

แนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและการยอมรับ 77
แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม 84
แนวคิดภูมิสังคมตามพระราชดำริ 95
แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบ 99
แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติการที่เป็นเลิศ 105
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 109
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย 129
พื้นที่ศึกษาวิจัย 130
กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย 131
ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย 132
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย 133
การวิเคราะห์ข้อมูล 141
ขั้นตอนการสร้างเครื่องมือการทดสอบคุณภาพและความน่าเชื่อของข้อมูล 154
การเก็บรวบรวมข้อมูล 158
บทที่ 4 บริบทชุมชน สภาพการณ์ปลูกข้าวไร่และภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 160
ตอนที่ 1 บริบทชุมชมของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 161
ตอนที่ 2 สภาพการณ์ปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 251
ตอนที่ 3 องค์ความรู้พื้นบ้านและการจัดการองค์ความรู้การปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 264
ตอนที่ 4 สัณฐานวิทยาของข้าวไร่ท้องถิ่นแต่ละสายพันธุ์ที่พบพื้นที่แก่นมะกรูด 285
บทที่ 5 ผลการวิเคราะห์จากพื้นที่กรณีศึกษา 307
ตอนที่ 1 ประวัติความเป็นมาของกลุ่มชาวนาผู้ปลูกข้าวคุณธรรมภายใต้เครือข่าย มูลนิธิธรรมะร่วมใจ จังหวัดยโสธร 307

ตอนที่ 2 ประวัติความเป็นมาวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมืองจังหวัดยโสธร 329

ตอนที่ 3 แนวการปฏิบัติที่ดี 357

บทที่ 6 การสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 364

ตอนที่ 1 การสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุกะเหรี่ยง 364

ตอนที่ 2 การประเมินรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 411

บทที่ 7 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ 415

ส่วนที่ 1 การสรุปผลการศึกษาบริบทและสภาพการณ์การปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน 416

ส่วนที่ 2 การสรุปผลพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 420

ส่วนที่ 3 การสรุปผลการประเมินรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 422

อภิปรายผล 422

ข้อเสนอแนะ 430

รายการอ้างอิง 433

ภาคผนวก 439

ภาคผนวก ก ผลการประเมินรูปแบบ 440

ภาคผนวก ข รายชื่อผู้ให้ข้อมูลหลัก 443

ภาคผนวก ค รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย 445

ภาคผนวก ง รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิในการประเมินรูปแบบ 447

ภาคผนวก จ รายชื่อและประวัติผู้ช่วยวิจัย 449

ภาคผนวก ฉ เครื่องมือวิจัย 451

ภาคผนวก ช ภาพการดำเนินงาน 467

ประวัติผู้เขียน.....476

มหาวิทยาลัยศิลปากร

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่		หน้า
1	กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	11
2	แสดงกระบวนการทำงานของเครือข่าย.....	30
3	กระบวนการเกิดและการสืบทอดภูมิปัญญาไทย.....	61
4	ความสัมพันธ์ระหว่างหุ้นส่วนต่างๆ ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	64
5	ขั้นตอนการสร้างรูปแบบ.....	104
6	แสดงแนวทางการเทียบเคียง (Benchmarking) และการประยุกต์ใช้งาน.....	107
7	ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย.....	153
8	ปฏิทินวัฒนธรรมชุมชน.....	200
9	แสดงโครงสร้างการบริหารงานโรงเรียนบ้านใหม่คลองอังวะ.....	223
10	การบริหารจัดการภายในของกลุ่ม เครือข่ายข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม.....	314
11	Network Model (ข้าวคุณธรรม).....	328
12	แสดงขบวนการขยายผลกลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนา.....	347
13	แสดงโครงสร้างองค์กรกลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้น.....	348
14	แสดงปัจจัยแห่งความสำเร็จของพื้นที่กรณีตัวอย่างของวิธีการปฏิบัติที่ดี.....	363
15	กรอบการปฏิบัติการสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง.....	376
16	กรอบการปฏิบัติการขั้นที่ 1 การวางแผนดำเนินการสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง.....	380
17	รูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง.....	398

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	โครงสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายเชิงพื้นที่	19
2	แสดงความสัมพันธ์ของเครือข่ายเชิงประเด็นกิจกรรม	21
3	กระบวนการทำงานของกลุ่ม	32
4	กระบวนการทำงานของเครือข่าย	33
5	รูปแบบจำลองของแนวคิดในการแพร่กระจาย ของสำนักอังกฤษ (British School)	45
6	ความสัมพันธ์ระหว่างหุ้นส่วนต่างๆ ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	84
7	แผนที่ตำบลแก่นมะกรูด	163
8	แผนที่แสดงเขตความเหมาะสมของที่ดินสำหรับปลูกข้าวตำบลแก่นมะกรูด	168
9	การปลูกบล็อกโคลี่	169
10	กะหล่ำหัวใจ	169
11	ผลผลิตสตรอเบอร์รี่	170
12	การคัดแยกเห็ดโคนที่หามาได้	170
13	เกี่ยวข้าวไร่อายุสั้น	171
14	การหักข้าวโพด	171
15	สีข้าวโพด	172
16	การจักสานอุปกรณ์เก็บข้าวโพดจากไม้ไผ่	172
17	การจักสานที่ใส่ผลผลิตในไร่	173
18	การทอผ้าของผู้หญิงกะเหรี่ยงโปว์ยามว่าง	173
19	การหั่นใบยาสูบ	174
20	การนำใบยาสูบตากบนแผงไม้ไผ่ที่สานเอง	174
21	การตากใบยาสูบที่ใกล้แห้ง	175
22	นำผลผลิตออกขายให้นักท่องเที่ยว	175
23	ข้าวเหนียวปั้น	178
24	ข้าวสวยข้าวเจ้าไร่เมล็ดใหญ่ป้อม	179
25	ขนมข้าวฟ่างปั้น	179
26	ข้าวฟ่างหางหมา	180
27	ชาวกะเหรี่ยงที่มาทำบุญที่สำนักสงฆ์ตำบลแก่นมะกรูด	181
28	พระภิกษุที่วัดบ้านใต้กำลังฉันภัตตาหารเช้า	181
29	ชาวบ้านกำลังทานข้าวหลังพระฉันเสร็จ	182
30	อาหารบางส่วนที่เหลือจากพระฉัน	182

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
31	แสดงสัญลักษณ์ทางเข้างานเจดีย์ทราย	185
32	การแต่งกายของผู้ชาย ผู้หญิงสำหรับเข้าร่วมพิธีเจดีย์ทราย	185
33	แม่ครัวกำลังทำอาหารเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน	186
34	ผู้วิจัยร่วมทานอาหารตามคำเชิญ	186
35	ข้าวเหนียวนึ่งสุกที่ปลูกเองในไร่ข้าว	188
36	งาตำซึ่งปลูกเองในไร่ข้าว	188
37	การตำขนมข้าวตำ	189
38	ขนมข้าวตำ	189
39	ขนมข้าวตำที่ทำจากข้าวเหนียวดำ	190
40	อาหารที่ใช้ในการประกอบพิธี	190
41	เครื่องดื่มที่ใช้ในการประกอบพิธี	191
42	บรรยากาศในงานกินน้ำสุก	191
43	รับน้ำสุกที่นำมาเข้าพิธีมาดื่มและนำกลับบ้าน	192
44	บรรยากาศผู้เข้าร่วมพิธี	192
45	ช่วงเช้าพิธีสงฆ์ ทำบุญตักบาตร	194
46	การสวดมนต์และถวายอาหารแด่พระสงฆ์	194
47	พิธีไหว้เจดีย์ช่วงกลางคืน	195
48	การละเล่น ฟ้อนรำช่วงกลางคืน	195
49	ผลผลิตทางการเกษตรมาแจกให้กับแขกที่มาร่วมงานทอดกฐิน	198
50	ผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยมาร่วมงานบุญกฐิน	199
51	การแต่งกายของเด็กเล็ก	205
52	การแต่งกายของเด็กหญิง ผู้หญิงที่อายุเกิน 15 ปีแต่ยังไม่แต่งงาน	206
53	การแต่งกายของผู้หญิงที่อายุ 15 ปีขึ้นไปที่เป็นลูกสาวคนโตหรือแต่งงานแล้ว	206
54	การแต่งกายของผู้หญิงสูงอายุ	207
55	การแต่งกายของผู้ชาย	208
56	การแต่งกายของเจ้าวัดทั้งสองท่าน	208
57	สร้อยคอที่ร้อยด้วยลูกปัด	209
58	สร้อยคอที่ถักด้วยมือ	210
59	ต่างหู	210
60	กำไล	211
61	ปิ่นปักผมแบบที่หนึ่ง	211

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
62	ปิ่นปักผมแบบที่สอง	212
63	ที่คาดผม	212
64	ข้าวเหนียวคลุกมะพร้าว (อายโพรซา)	214
65	บรรยากาศการกินอาหารในครอบครัว	215
66	อาหารหลักประจำท้องถิ่นน้ำพริก ผักต้ม	215
67	อองแถชะดุ (ชะดุแปลว่าผัก)	216
68	ป่นปลาดุก	216
69	นักเรียนเรียนภาษากะเหรี่ยงที่โรงเรียนบ้านคลองเสลา	217
70	บรรยากาศนักเรียนเรียนภาษากะเหรี่ยง	218
71	ป้ายโรงเรียนบ้านใหม่คลองอังวะ	224
72	อาคารโรงเรียนบ้านใหม่คลองอังวะ	225
73	แสดงบริเวณด้านหน้าโรงเรียนอีมาด อีทราย	226
74	นักเรียนโรงเรียนอีมาด อีทราย	227
75	ขนมพื้นบ้านที่แปรรูปจากข้าวไร่	256
76	แผนที่แสดงสายพันธุ์ข้าวที่ปลูกทั้ง 4 พื้นที่	259
77	การถางป่าเตรียมพื้นที่เพื่อปลูกข้าวไร่	264
78	การช่วยร่วมกันเตรียมพื้นที่เพื่อปลูกข้าวไร่	264
79	เตรียมทำพิธีขออนุญาตพระแม่ธรณีเพื่อทำกิน	265
80	พิธีขออนุญาตพระแม่ธรณีเพื่อทำกิน	265
81	วิธีการปลูกข้าวแบบใช้ไม้กระทุ้ง	267
82	แสดงความหลากหลายของแปลงข้าวไร่	268
83	การปลูกแบบผสมผสานหลากหลายสายพันธุ์	268
84	เคียวเกี่ยวข้าว	269
85	วิธีกำจัดหญ้าด้วยเคียว	270
86	การร่วมกันเกี่ยวข้าวแบบลงแขก	271
87	การหอบข้าวด้วยผ้า	271
88	กองรวงข้าวเพื่อรอรถมารูด	272
89	การเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ในครัว	273
90	ยุ้งฉาง	273
91	เครื่องตำข้าวของชุมชมในอดีต	274
92	ข้าวไร่ที่สีเพื่อจำหน่าย	275
93	ร้านอาหารตามสั่งที่นำข้าวไร่มาประกอบอาหาร	275

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
94	กะเหรี่ยงกลับจากไร่ข้าว	278
95	ผลผลิตจากไร่ข้าว	278
96	การทำขนมข้าวตำที่ผู้หญิงและผู้ชายมีส่วนร่วม	280
97	การลงแขกเกี่ยวข้าวของผู้หญิงและผู้ชายชาวกะเหรี่ยง	281
98	การเกี่ยวข้าวของสาววัยรุ่นชาวกะเหรี่ยงโปว์มีให้พบทั่วไป	281
99	ป้ายแสดงกิจกรรมของกลุ่มเชื่อมความสัมพันธ์กับผู้บริโภค	320
100	สถานที่ภายในวัด	323
101	กราบนมัสการเจ้าอาวาส	324
102	ชมสภาพแวดล้อมภายในของกลุ่ม	324
103	บรรยากาศการแลกเปลี่ยนเรียนรู้	325
104	ธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าว	325
105	การจัดเก็บเมล็ดพันธุ์	326
106	วิธีการเก็บพันธุ์ข้าว	326
107	แลกเปลี่ยนความรู้เรื่องข้าวไร่	327
108	ศึกษาแปลงอนุรักษ์พันธุ์ข้าวของกลุ่ม	350
109	เลขากลุ่มอธิบายคุณลักษณะของข้าวแต่ละพันธุ์	351
110	แปลงอนุรักษ์ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้น	351
111	ป้ายแสดงพันธุ์ข้าวในแปลงอนุรักษ์	352
112	ตัวแทนชุมชนเดินไปศึกษาลักษณะพันธุ์ข้าว	352
113	รวงข้าวที่เตรียมรูดเมล็ดเพื่อจำหน่ายเป็นพันธุ์ข้าวปลูก	353
114	สนทนาเบื้องต้นก่อนแลกเปลี่ยนเรียนรู้	353
115	เล่าความเป็นมาของกลุ่มตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน	354
116	อธิบายเรื่องมาตรฐานพันธุ์ข้าว	354
117	เงื่อนไขของสมาชิกกลุ่มที่จะผลิตเมล็ดพันธุ์จำหน่าย	355
118	แสดงมาตรฐานพันธุ์ข้าวของกลุ่ม	355
119	ตราสัญลักษณ์ของพันธุ์ข้าวของกลุ่ม	356
120	สถานที่เก็บเมล็ดพันธุ์ข้าว	356
121	พันธุ์ข้าวที่เหลือจากการจำหน่ายเตรียมแปรรูปต่อไป	357
122	การประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการอนุรักพันธุ์ข้าวจากกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมือง วันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2559 ณ สำนักสงฆ์ตำบลแก่นมะกรูด	385

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
123	แสดงข้อความเชิญเข้าร่วมประชุมเพื่ออนุรักษ์พันธุ์ข้าว ในวันที่ 20 ธันวาคม 2559	386
124	ผู้วิจัยให้ความรู้พร้อมร่วมวางแผนเพื่ออนุรักษ์พันธุ์ข้าวเบื้องต้น	386
125	ข่าวการเข้าร่วมฝึกอบรมหลักสูตรความรู้เกี่ยวกับกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช และแนวทางการ ดำเนินงานของกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช	388
126	แสดงหน้า Face Book พันธุ์ข้าวไร่กะเหรี่ยงโปว์บ้านไร่	389
127	แผนที่เครือข่ายเมล็ดพันธุ์	410

มหาวิทยาลัยศิลปากร

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แสดงประเภทของเครือข่าย.....	23
2	เครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยระยะที่ 1.....	133
3	เครื่องมือ/เทคนิคที่ใช้ในกระบวนการวิจัยระยะที่ 2.....	143
4	เทคนิคที่ใช้ในกระบวนการวิจัย.....	146
5	เครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัย.....	148
6	เครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยระยะที่ 3.....	150
7	แสดงประเด็นการประเมินรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง.....	151
8	แสดงจำนวนประชากรตำบลแก่นมะกรูด พ.ศ. 2558.....	164
9	ปฏิทินการผลิตและการยังชีพของชุมชนตำบลแก่นมะกรูด.....	167
10	เปรียบเทียบประเพณีชาวพุทธทั่วไปกับประเพณีของกะเหรี่ยงโปว์บ้านไร่.....	204
11	แสดงภาษาพูดของชาวกะเหรี่ยงโปว์.....	218
12	แสดงจำนวนนักเรียนโรงเรียนบ้านใหม่คลองอังวะ.....	221
13	แสดงข้อมูลจำนวนนักเรียนที่พักเรียนบ้านคลองเสลา.....	222
14	แสดงจำนวนบุคลากรจำแนกตามเพศและระดับการศึกษา.....	222
15	แสดงข้อมูลนักเรียนโรงเรียนบ้านอีมาดอีทราย.....	226
16	แสดงสภาพความเป็นอยู่ของหมู่ 1 บ้านใต้.....	229
17	แสดงรายได้ 3 อันดับแรก ของหมู่บ้านบ้านใต้.....	230
18	แสดงรายได้จากการทำเกษตรในครัวเรือนหมู่ 1 บ้านใต้.....	230
19	แสดงรายได้จากการค้าขายสินค้าตามฤดูกาล (เห็ด หน่อไม้ ผักหวาน ฯลฯ หมู่ที่ 1บ้านใต้.....	231
20	รายจ่าย 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 1 บ้านใต้.....	231
21	ทรัพย์สิน 3 อันดับแรกของหมู่ที่ 1 บ้านใต้.....	231
22	หนี้สิน 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 1 บ้านใต้.....	232
23	เงินออม 3 อันดับแรก ของบ้านใต้.....	232
24	แสดงสภาพความเป็นอยู่ของหมู่ 2 บ้านคลองเสลา.....	234
25	รายได้ 3 อันดับแรก ของหมู่บ้าน.....	235
26	แสดงรายได้จากการทำเกษตรในครัวเรือนหมู่ 2 บ้านคลองเสลา.....	235
27	แสดงรายได้จากการค้าขายสินค้าตามฤดูกาลของบ้านคลองเสลา.....	236
28	รายจ่าย 3 อันดับแรก ของบ้านคลองเสลา.....	236
29	ทรัพย์สิน 3 อันดับแรกของหมู่ที่ 2 บ้านคลองเสลา.....	236

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
30	หนี้สิน 3 อันดับแรก ของบ้านคลองเสลา.....	237
31	เงินออม 3 อันดับแรก ของบ้านคลองเสลา.....	237
32	แสดงสภาพความเป็นอยู่ของหมู่ 3 บ้านใหม่คลองอังวะ.....	239
33	รายได้ 3 อันดับแรก ของบ้านคลองอังวะ.....	240
34	แสดงรายได้จากการทำเกษตรในครัวเรือนหมู่ 3 บ้านใหม่คลองอังวะ.....	240
35	แสดงรายได้จากการค้าขายสินค้าตามฤดูกาล ของบ้านใหม่คลองอังวะ.....	241
36	รายจ่าย 3 อันดับแรก ของบ้านใหม่คลองอังวะ.....	241
37	ทรัพย์สิน 3 อันดับแรกของหมู่ที่ 3 บ้านใหม่คลองอังวะ.....	241
38	หนี้สิน 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 3 บ้านใหม่คลองอังวะ.....	242
39	เงินออม 3 อันดับแรก ของบ้านใหม่คลองอังวะ.....	242
40	เงินออม 3 อันดับแรก ของบ้านใหม่คลองอังวะ.....	244
41	แสดงสภาพความเป็นอยู่ของหมู่ 4 บ้านอีมาดอีทราย.....	245
42	รายได้ 3 อันดับแรก ของหมู่บ้านอีมาดอีทราย.....	245
43	แสดงรายได้จากการทำเกษตรในครัวเรือนหมู่ 4 บ้านอีมาดอีทราย.....	246
44	แสดงรายได้จากการค้าขายสินค้าตามฤดูกาล ของบ้านอีมาดอีทราย.....	246
45	รายจ่าย 3 อันดับแรก ของบ้านอีมาดอีทราย.....	247
46	ทรัพย์สิน 3 อันดับแรกของหมู่ที่ 4 บ้านอีมาดอีทราย.....	247
47	หนี้สิน 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 4 บ้านอีมาดอีทราย.....	247
48	เงินออม 3 อันดับแรก ของบ้านอีมาด อีทราย.....	258
49	แสดงลักษณะประจำพันธุ์ข้าวไร่ พื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด.....	283
50	แสดงรูปของข้าวไร่แต่ละสายพันธุ์.....	291
51	เพศ อายุ ระดับการศึกษา.....	298
52	ภาษา อายุการอาศัยในหมู่บ้าน.....	299
53	สถานภาพสมรส สถานะ.....	299
54	ระยะเวลาการปลูกข้าวไร่ พื้นที่ปลูกข้าวไร่.....	300
55	เหตุผลในการปลูกข้าวไร่ แรงงาน.....	301
56	อาชีพหลัก อาชีพเสริม ภูมิลำเนา จำนวนสมาชิกในครอบครัว.....	302
57	โครงสร้างและการบริหารระบบควบคุมภายใน.....	319
58	เปรียบเทียบวิธีการปฏิบัติการที่ดีในการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าว..	360
59	การเป็นสมาชิกขององค์กร การมีส่วนร่วมในกลุ่มและชุมชน ความหมายของคำว่าเครือข่าย.....	367

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
60	ชุมชนของท่านมีเครือข่ายข้าวไร่ภายในและนอกชุมชนหรือไม่ ชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่อย่างไร.....	368
61	ชุมชนมีวิธีการอนุรักษ์ สืบทอดความรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่อย่างไร.....	369
62	ชุมชนมีการพัฒนาต่อยอดความรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่อย่างไร.....	370
63	ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ของความคิดเห็นของชาวกะเหรี่ยงโปว์ต่อปัจจัยที่ส่งเสริมการเกิดเครือข่าย.....	370
64	ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ของความคิดเห็นของชาวกะเหรี่ยงโปว์ต่อผลกระทบจากการพัฒนารูปแบบเครือข่าย.....	372
65	แผนการดำเนินงานสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง.....	382
66	ผลการประเมินรูปแบบ “KAREN RICE MODEL”.....	412

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทที่ 1
บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ข้าวซึ่งเป็นพืชอาหารที่สำคัญของโลกโดยประชากรโลกกว่า 3 พันล้านคนบริโภคข้าวเป็นอาหารหลักทุกวัน และข้าวเป็นหัวใจสำคัญของคนไทยทั่วทั้งประเทศทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและมวลชน ข้าวเป็นทั้งวิถีชีวิต เป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมและประเพณีอันหลากหลายของประชากรในภูมิภาคอาเซียน ผู้คนในอาเซียนและเอเชียส่วนใหญ่บริโภคข้าวเป็นอาหารจานหลัก อีกทั้งข้าวยังเป็นพืชเศรษฐกิจในภูมิภาคดังกล่าว ในเกือบทุกประเทศของประชาคมอาเซียน มีการใช้ทรัพยากรการเกษตร ทั้งที่ดินและแรงงานส่วนใหญ่ในการผลิตข้าว โดยมีองค์ประกอบของครัวเรือนเกษตรที่มีอาชีพในการเพาะปลูกข้าวในสัดส่วนที่สูง ข้าวจึงเป็นสินค้าที่ประเทศต่างๆ ในประชาคมอาเซียนต่างให้ความสำคัญทั้งในด้านการแทรกแซงทางเชิงนโยบายเพื่อการสร้างความมั่นคงด้านอาหารให้กับประชากรในประเทศ และเพื่อสร้างชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี

สำหรับประเทศไทยโชคดีที่มีสภาพภูมิประเทศเหมาะสมกับการเพาะปลูกข้าวประกอบกับภูมิปัญญาพื้นบ้านมาสู่การเรียนรู้การใช้เทคโนโลยีที่สูงขึ้น ประกอบกับคนไทยมีการปลูกข้าวหลายพันปี มีการพัฒนาปรับปรุงสายพันธุ์ให้เหมาะสมกับพื้นที่จนกระทั่งเรากลายเป็นประเทศที่มีความหลากหลายของพันธุ์ข้าวเป็นอันดับต้นๆ ของโลกเรามีข้าวมากกว่าสองหมื่นสายพันธุ์

(สิริยากร พุกกะเวส, 2555) ด้วยข้าวเป็นพืชอาหารหลักของประชากรในประเทศไทยทั้งที่อาศัยอยู่บนที่ราบและที่สูงโดยเฉพาะประชากรที่สูงที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูงซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnic group) ต่างๆ ถือว่าข้าวเป็นพืชที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิต ทั้งในด้านความมั่นคงทางอาหาร ขนบธรรมเนียมประเพณี ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจของชุมชนและครัวเรือน เนื่องจากพื้นที่สูงมีสภาพแวดล้อมส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงอากาศหนาวเย็น ข้าวที่ปลูกจึงมีคุณสมบัติพิเศษต่างจากข้าวที่ปลูกในพื้นที่ราบทั่วไป ทั้งทางด้านพันธุ์และเทคโนโลยีการจัดการ การปลูกข้าวบนที่สูงส่วนใหญ่จะไม่ใช้สารเคมี จึงจำเป็นต้องมีการจัดการดูแลที่เหมาะสมกับสภาพภูมินิเวศน์ด้วย (กรมวิชาการเกษตร, 2547)

ในอดีตพันธุ์พืชอยู่ในมือของเกษตรกร โดยเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว เกษตรกรจะแบ่งส่วนหนึ่งมาเป็นเมล็ดพันธุ์เพื่อปลูกต่อในฤดูปลูกหน้ารวมทั้งแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้านในชุมชนหรือระหว่างชุมชน วัฒนธรรมและวิถีในการเก็บรักษาพันธ์พืชไปปลูกต่อดังกล่าวค่อยๆ หายไปเมื่อมีการตั้งสถาบันวิจัยการเกษตรระหว่างประเทศ ซึ่งสนับสนุนโดยธนาคารโลก เช่น สถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ (IRRI) ศูนย์วิจัยข้าวโพดและข้าวสาลีนานาชาติ (CYMMYT) เมื่อประมาณ 50 ปี ที่ผ่านมา รวมทั้งการเริ่มต้นโครงการวิจัยและพัฒนาพันธุ์พืชใหม่ของสถาบันวิจัยการเกษตรระดับชาติของประเทศไทยเอง

เช่น กรมการข้าว สถาบันวิจัยข้าวโพดข้าวฟ่างแห่งชาติ รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงพันธุ์พืชจากพันธุ์พื้นเมืองมาเป็นพันธุ์ที่รัฐบาลส่งเสริมจะทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น ชีวิตความเป็นอยู่จะดีขึ้น และภาคธุรกิจอื่นก็จะได้ประโยชน์ตามไปด้วย ถึงแม้ว่าการเปลี่ยนแปลงพันธุ์พืชจากพันธุ์พื้นเมืองเป็นพันธุ์พืชที่ปรับปรุงขึ้นใหม่จะทำให้ต้องใช้ปุ๋ยและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเพิ่มขึ้นก็ตาม อย่างไรก็ตามเมื่อเกษตรกรเปลี่ยนวิถีการเกษตรมาพึ่งพาพันธุ์พืชจากหน่วยงานของรัฐ ปรากฏว่าหน่วยงานของรัฐไม่สามารถรองรับการผลิตเมล็ดพันธุ์เพื่อตอบสนองความต้องการของเกษตรกรได้อย่างเพียงพอ เช่น ความต้องการเมล็ดพันธุ์ข้าวของประเทศไทยสูงถึง 1,000,000ตันต่อปี แต่หน่วยงานรัฐสามารถผลิตได้เพียง 700,000 ตันต่อปีเท่านั้นหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการผลิตเมล็ดพันธุ์ประเมินว่าการผลิตเมล็ดพันธุ์โดยรัฐเป็นแนวทางที่ด้อยประสิทธิภาพจำเป็นต้องโอนการดำเนินการดังกล่าวให้กับบริษัทเอกชนเป็นผู้ดำเนินการ บริษัทยักษ์ใหญ่การเกษตรของไทยและบรรษัทข้ามชาติเริ่มเข้ามาทำธุรกิจเมล็ดพันธุ์อย่างจริงจังนโยบายส่งเสริมการลงทุนและสนับสนุนการให้บริษัทเอกชนสามารถมาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรพันธุกรรมของรัฐ ทำให้บริษัทเจริญโภคภัณฑ์และบรรษัทข้ามชาติ สามารถผูกขาดเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดและพืชไร่หลายอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดภายในระยะเวลาไม่ถึงสองทศวรรษ โดยหน่วยงานของรัฐซึ่งเคยมีบทบาทในการผลิตเมล็ดพันธุ์เพื่อจำหน่ายให้กับเกษตรในอดีตได้เปลี่ยนมาทำหน้าที่ในการสนับสนุนกิจการของบรรษัทเมล็ดพันธุ์ดังกล่าวในรูปของการสนับสนุนเชื้อพันธุ์สำหรับการปรับปรุงพันธุ์และเป็นแปลงทดสอบคุณภาพเมล็ดพันธุ์ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ทางการค้าของบริษัทต่างๆ แทนความสำเร็จในการผูกขาดพันธุ์พืช เกิดขึ้นเนื่องจากกลยุทธ์การพัฒนาและส่งเสริมพันธุ์พืชลูกผสม (เมล็ดพันธุ์ไฮบริด) ของบริษัทเอกชนและหน่วยงานของรัฐด้วยเนื่องจากพันธุ์พืชลูกผสมเป็นพันธ์พืชเกษตรกรไม่สามารถเก็บรักษาพันธุ์ไปปลูกต่อได้ ทำให้ต้องซื้อเมล็ดพันธุ์จากบริษัททุกๆ ฤดูการปลูก เชื่อว่าภายในไม่เกิน 2 ทศวรรษ เมล็ดพันธุ์ข้าวที่เป็นรากฐานสำคัญของความมั่นคงทางอาหารของประเทศไทยจะถูกผูกขาดโดยบริษัทยักษ์ใหญ่และบรรษัทข้ามชาติเกือบทั้งหมด (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2554) ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการยอมรับสิ่งใหม่ของ Roger & Shoemaker (1972:19) ที่กล่าวว่า กระบวนการที่เกษตรกรยอมรับ กระบวนการยอมรับเป็นกระบวนการทางจิตใจของแต่ละคน ที่เริ่มตั้งแต่การรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับนวัตกรรมหรือเทคโนโลยี เช่นเดียวกับทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม ของ เอฟเวอเรทท์ เอ็ม โรเจอร์ (Everett M.Roger) เชื่อว่า ปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เกิดจากการแพร่กระจายของสิ่งใหม่ๆ จากสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่ง

นอกจากนี้ยังพบปัญหาเรื่องสภาวะพันธุกรรมเสื่อมหรือใกล้จะสูญพันธุ์หรือบางชนิดสูญพันธุ์บ้างไปแล้ว เนื่องจากเมล็ดพันธุ์พื้นบ้านถูกแทนที่และคุกคามจากเมล็ดพันธุ์ลูกผสมซึ่งบางส่วนเป็นเมล็ดพันธุ์ที่ตัดแต่งพันธุกรรม (GMOs) การผูกขาดด้านพันธุกรรมในระบบเกษตรกรรมเนื่องจากบรรษัทจะผูกขาดการแจกจ่ายเมล็ดพันธุ์เพื่อการเพาะปลูกทำให้เกษตรกรไม่สามารถเก็บเกี่ยวและแลกเปลี่ยนผลผลิตกันเช่นในอดีต ทำให้เกษตรกรต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ใหม่ทุกๆ ปี ยิ่งไปกว่านั้นบรรษัทยังพยายามฟ้องร้องเกษตรกรที่แลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ที่บรรษัทเป็นเจ้าของสิทธิบัตร แม้ว่าเกษตรกรบางรายจะคัดค้านว่าตนเองมิได้ใช้เมล็ดพันธุ์ของบรรษัทแต่เกิดจากการปนเปื้อนของเมล็ดพันธุ์เข้ามาในไร่ของตนก็ตาม เกษตรกรจึงไม่สามารถพึ่งพากันเองได้เหมือนแต่ก่อน กลับต้องพึ่งพิงเทคโนโลยีของบรรษัทไปอย่างต่อเนื่อง สร้างความล่มสลายของชุมชนท้องถิ่นชนบทที่มี

ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและระบบการผลิตจะส่งผลต่อการล่มสลายของวัฒนธรรมด้านอาหารที่หลากหลาย รวมถึงแรงงานที่อาจต้องย้ายไปสู่พื้นที่อื่นหรือภาคการผลิตอื่น อันจะกระทบต่อความสามารถในการผลิตของชุมชนท้องถิ่นอีกด้วย ในหลายพื้นที่ของชนบท แรงงานหนุ่มสาวได้อพยพเข้าไปทำงานในเมืองจนเหลือเพียงเด็กและคนชราในชุมชน ขาดแรงงานที่จะทำงานหนักในภาคเกษตร ทำให้ชุมชนเหล่านั้นอยู่ในภาวะความไม่มั่นคงด้านอาหาร และส่งผลต่อการพัฒนาประเทศอีกด้วย (ทศพล ทรรศนกุลพัน, 2547: 45-66)

แนวทางในการแก้ปัญหาดังกล่าวประการแรกรัฐบาลได้มอบหมายให้กรมวิชาการเกษตรจัดตั้งธนาคารเชื้อพันธุ์พืชขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนและจัดเก็บ รวบรวมอนุรักษ์พันธุกรรมพืชทุกชนิดรวมทั้งพืชพื้นเมือง พืชป่าที่เป็นพืชต้นตระกูลของพืชเศรษฐกิจ และพืช พันธุ์ใหม่ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการปรับปรุงพันธุ์และนำไปสู่การผลิตที่ดีขึ้นเพื่อเป็นแหล่งข้อมูลด้านพันธุกรรมพืช (Plant Genetic Resources) โดยจัดเก็บข้อมูลลักษณะประจำพันธุ์และลายพิมพ์ DNA และตัวอย่างไว้เป็นหลักฐานประกอบการใช้ประโยชน์ ด้วยงบประมาณ 318,000,000 บาท ในปี 2543 (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2543) ประการที่สองกรมวิชาการเกษตรออกพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 เพื่อเป็นผู้ตรวจสอบและรับจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่และพืชพื้นเมืองทั่วไป ถึงแม้รัฐบาลจะให้ความสนใจในการแก้ปัญหาเรื่องเมล็ดพันธุ์แต่กลับพบว่า กฎหมายดังกล่าวเป็นการ **เปิดช่องให้นายทุนทำธุรกิจเมล็ดพันธุ์ได้ ทั้งพัฒนา-ขายเมล็ดพันธุ์ แถมยังบีบให้ชาวบ้านซื้อในราคาสูงด้วย** ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งที่ผลักให้เกษตรกรต้องพึ่งพาเมล็ดพันธุ์จากบริษัทมากขึ้น ในทางปฏิบัติหน่วยงานภาครัฐควรเป็นผู้สนับสนุนเมล็ดพันธุ์แก่เกษตรกรแต่พบว่า หน่วยงานของรัฐไม่สามารถผลิตเมล็ดพันธุ์ได้เพียงพอต่อความต้องการ วิธีแก้ปัญหาเรื่องนี้กรมการข้าว กล่าวว่าการแก้ไขปัญหาเมล็ดพันธุ์ข้าวต้องแก้ไขปัญหาทุกภาคส่วนทั้งหน่วยงานของรัฐ เอกชนและภาคเกษตรด้วย แต่ละจังหวัดต้องมีส่วนร่วมวิเคราะห์ข้อมูลและเชื่อมโยงระดับชุมชนด้วยกัน โดยกรมการข้าวมีเป้าหมายสร้างความเข้มแข็งแก่ผู้ผลิตและจำหน่าย ไม่น้อยกว่าร้อยละ 80 ของผู้ขึ้นทะเบียน โดยจะสร้างกลไกเชื่อมโยงเครือข่ายระหว่างการผลิตและการตลาดเมล็ดพันธุ์ข้าว (กฤษฎา ศุภวรรธนะกุล และ เหมือนแพร ศรีสุวรรณ ศูนย์ข่าว, 2555)

ส่วนการแก้ปัญหาในระดับโลกต้องอาศัยการแก้ปัญหาร่วมกันของประชาคมระหว่างประเทศ จะอาศัยเพียงการดำเนินมาตรการของรัฐใดรัฐหนึ่ง หรือองค์การใดองค์การหนึ่งคงจะสำเร็จได้ยาก เพราะฉะนั้นการแก้ไขปัญหาที่ถือเป็นวาระสำคัญแห่งโลก จึงต้องอาศัยเจตจำนงทางการเมืองที่แรงกล้า การมีส่วนร่วมของประชาชน รวมถึงการสนับสนุนงบประมาณที่เพียงพอเพื่อสนองต่อมาตรการต่างๆ ที่จะนำมาต่อสู้กับปัญหาความไม่มั่นคงด้านอาหารของประชากรโลก (ทศพล ทรรศนกุลพัน, 2547: 45-66) ถึงแม้ว่านักวิชาการตะวันตกจะเริ่มมีความเห็นสอดคล้องต้องกันว่าทรัพยากรพันธุกรรมมีค่ามหาศาลและควรเก็บรักษาไว้ให้ลูกหลานต่อไป และได้มีการพยายามอนุรักษ์สายพันธุ์ในรูปแบบต่างๆ แต่ปัญหาการลดลงของสายพันธุ์พื้นบ้านกลับไม่เคยได้รับการตอบสนองหรือความพยายามในการแสวงหารูปแบบในการอนุรักษ์สายพันธุ์แต่ประการใด (ยศ สันตสมบัติ, 2542)

จากข้อมูลที่กล่าวมานั่นหมายถึงว่าเครือข่ายจะเข้ามามีบทบาทในการแก้ปัญหาตั้งแต่ในระดับชุมชน ประเทศและในระดับโลกเครือข่ายในที่นี้หมายถึง การที่ปัจเจกบุคคล องค์กร หน่วยงาน หรือสถาบันใดๆ ได้ตกลงที่จะประสานเชื่อมโยงเข้าหากัน ภายใต้วัตถุประสงค์หรือข้อตกลง

อย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันอย่างเป็นระบบ โดยมีจุดหมายเพื่อกิจกรรมต่างๆ เช่น การปฏิรูปการศึกษา โดยกลุ่มเครือข่ายนี้ ต้องมีการแสดงออกเป็นการลงมือกระทำกิจกรรมร่วมกัน

(เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2543) ในประเทศไทยเครือข่ายผู้นำชุมชนเกิดขึ้นเมื่อประมาณปี 2527 ที่เมืองพลขอนแก่นโดยยงยุทธ ตรีนุชกรคนทำงานในองค์กรเอ็นจีโอชื่อ เร็ด บาร์น่า ที่ประสานเครือข่ายหมอยาพื้นบ้าน 123 คน จากนั้นก็มีการร่วมมือกันประสานเครือข่ายผู้นำชุมชนที่เรียกชื่อว่า “อุ้มชูไทอีสาน”จากที่ระดมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันทุกเดือนในระยะเริ่มต้น เวียนพบกันไปตามจังหวัดต่างๆ อยู่พักหนึ่ง ก็ตกลงลดการพบกันลงมาเป็นสองสามเดือนครั้ง เน้นการพัฒนาเครือข่ายในพื้นที่ของแต่ละคน จึงได้เกิดเครือข่ายอินแปงที่สกลนคร เครือข่ายพัฒนาชาวบุรีรัมย์ เครือข่ายที่โคราช ที่ขอนแก่น ที่มหาสารคาม เครือข่ายเกิดขึ้นได้ถ้ามีการไปมาหาสู่กันอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นหัวใจ มีเป้าหมายคือการพึ่งตนเองและพึ่งกันเอง มีผู้ประสานงานในพื้นที่และประสานงานในระดับประเทศถ้าหากมีเครือข่ายระดับชาติอย่างกรณีเครือข่ายภูมิปัญญาไท ที่มูลนิธิหมู่บ้านได้ทำหน้าที่ผู้ประสาน (เสรี พงศ์พิศ, 2557) การพัฒนาประเทศในปัจจุบันด้วยการนำเอาเครือข่ายทางสังคมมาใช้ภายใต้ระบบโลกาภิวัตน์ซึ่งเป็นวิธีการเชื่อมโยงเครือข่ายและสร้างพันธมิตร เป็นการดำเนินงานภาคประชาชนมีความจำเป็นที่จะต้องเชื่อมโยงการดำเนินงานร่วมกับเครือข่ายต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกพื้นที่ เนื่องจากแต่ละเครือข่ายมีองค์ความรู้และศักยภาพในการดำเนินงานในเชิงประเด็นที่แตกต่างกัน การเชื่อมโยงเครือข่ายจึงเป็นการประสานการดำเนินงานแลกเปลี่ยนศักยภาพต่างกัน ระหว่างเครือข่ายองค์ความรู้สำคัญของแต่ละประเด็น และการช่วยเหลือเกื้อกูล ตลอดจนสามารถเกิดการสังเคราะห์เป็นเครือข่ายใหม่ในการดำเนินงานร่วมกันได้ (อรุณี เวียงแสงและคณะ, 2550) การเชื่อมโยงเครือข่ายเป็นการเชื่อมต่อระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และขยายผลเป็นวงกว้าง เพื่อให้สังคมพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น และในการเชื่อมต่อระหว่างมนุษย์นั้น จะเป็นความสัมพันธ์ย้อนกลับในเชิงบวกเท่านั้น ที่จะส่งผลให้เกิดพลังทวีคูณ เกิดการขยายผลแบบก้าวกระโดด เป็นพลังสร้างสรรค์ที่เปลี่ยนคุณภาพอย่างฉับพลัน โดยเป้าหมายที่ปรารถนาในการสร้างเครือข่ายคือ การนำเอาจิตวิญญาณที่สร้างสรรค์ของมนุษย์มาถักทอกัน เชื่อมโยงกัน ซึ่งการสร้างเครือข่ายนั้นสามารถพิจารณาได้จากระบบสิ่งมีชีวิต ที่มีความสัมพันธ์ต่อกันจะต้องสร้างโอกาสในการเชื่อมโยงเครือข่ายและมีการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการสื่อสารจะต้องเข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างเครือข่าย (พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, 2557)

ดังนั้น ในการพัฒนาสังคมควรนำแนวคิดด้านเครือข่ายที่เน้นการสร้างเครือข่ายในกระบวนการทำงานร่วมกันของกลุ่มคนที่มีปัญหาร่วม ความต้องการร่วม ความสนใจร่วม และเกิดกลุ่มธรรมชาติ แล้วกลายเป็นกลุ่ม เครือข่ายที่เป็นทางการที่มีผลประโยชน์ร่วม ไม่ใช่การเน้นเครือข่ายทางสังคม (Social network) ดังเช่น ในการเชื่อมการสื่อสารเครือข่ายการเรียนรู้ทางอินเตอร์เน็ตหรืออิเล็กทรอนิกส์อื่นๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์หรือการสื่อสารอย่างไม่เป็นทางการ เครือข่าย (network) ในการพัฒนาสังคมจะเน้นความหมายถึง “การรวมตัวของคน/กลุ่ม/องค์กร/เป้าหมายในรูปแบบของการบูรณาการ ซึ่งเน้นสิ่งดังต่อไปนี้ 1.ความเท่าเทียมกัน 2.ความมีอิสระปกครองตนเองไม่ขึ้นกับใคร (autonomous) 3.การสนับสนุนส่งเสริมที่เป็นประโยชน์ต่อกันในเรื่องการถ่ายผ่าน/ถ่ายโอน (transfer) ที่ทำให้เกิดการบรรลุเป้าหมาย 4.การแสวงหาจุดร่วม จุดสงวน จุดต่าง ที่ทำให้เกิดความ

สมานฉันและทำให้เกิดฉันทามติ/ข้อตกลงร่วม (consensus) ที่เกิดประโยชน์ร่วมแก่ทุกฝ่ายอย่างเท่าเทียมกัน ด้วยการมีผู้ประสานงานที่เหมาะสมในการดำเนินการ ด้านการระดมพลังสมอง และการกำหนดการปฏิบัติการที่เหมาะสม” ดังนั้นเครือข่ายที่จะเน้นนี้ต้องเป็นการรวมตัวแบบบูรณาการเท่านั้น (ดิเรก ฤกษ์หร่าย, 2552)

หากจะกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพมีองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสร้างอาหารที่มั่นคงสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืนคงได้แก่กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงด้วยวิถีการทำไร่ข้าวของคนกะเหรี่ยงมีเอกลักษณ์ในการปลูกข้าวไร่ของชาวกะเหรี่ยงจะมีการปลูกแบบผสมผสาน คือภายในไร่ หรือไร่ข้าวนั้น จะปลูกพริกปลูกผักต่างๆ และยาสูบ แทรกแซมไว้ด้วยภูมิปัญญา เป็นการใช้พื้นที่น้อยให้เกิดประโยชน์สูงสุด และสามารถทุ่มเทการดูแลผลผลิตด้วยแรงงานแค่ในครอบครัวให้พอดีกับขนาดพื้นที่ที่ไม่กว้างเป็นการคลุมดินไม่ให้ดินแห้ง ให้มีความชุ่มชื่นอยู่เสมอ นอกจากนี้เป็นกุศโลบายให้เจ้าของไร่ไปไร่เพื่อไปนำพืชผักกลับมารับประทานอยู่เสมอ ทั้งนี้นอกจากจะได้พืชผักกลับมาเป็นอาหารแล้วยังเป็นการดูแลไร่ข้าวไปในตัว ภายในแปลงข้าวจะปลูกทั้งข้าวไร่แบบเบาและแบบหนัก การดูแลรักษาต้นข้าว การเก็บเกี่ยวที่ต้องมีการวางแผนเก็บเกี่ยวเพื่อการบริโภค มีการคัดพันธุ์ข้าวไร่ด้วยวิถีของตนที่เรียบง่าย แต่ใช้ได้ผลมานับหลายร้อยปีสืบทอดวิธีการด้วยการถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ลูกหลานและคนในครอบครัว โดยการคัดพันธุ์ข้าวตั้งแต่กอข้าวรวงข้าวที่มากเมล็ดพันธุ์สวยสมบูรณ์ การสืบทอดเมล็ดพันธุ์ต้องใช้การแลกเปลี่ยนกันมิเช่นนั้นพันธุ์ที่นำไปปลูกจะไม่ได้ผลผลิตที่ดี นอกจากนี้ในการปลูกข้าวของชาวกะเหรี่ยงจะมีลักษณะของการย้ายที่ปลูก แต่ในการย้ายที่ปลูกมิใช่ว่าจะย้ายแบบย้ายไปเรื่อย หรือไปรุกล้ำเขตพื้นที่ป่า ชาวกะเหรี่ยงจะมีไร่ที่สำหรับผลัดเปลี่ยน โดยอาจจะมีไร่อยู่ 4 ไร่ ซึ่งใน 4 ไร่จะมีการแบ่งออกเป็น 2 ไร่ 4 ปีแรกปลูกที่หนึ่ง อีก 4 ปีถัดไปปลูกอีกที่หนึ่ง เมื่อครบก็ย้ายกลับมาที่เดิม ทั้งนี้เพื่อเป็นการรักษาดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ สอดคล้องกับแนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้านของ (เสรี พงศ์พิศ, 2551) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาหมายถึง “ที่ตั้งของปัญญา” การที่ชาวกะเหรี่ยงจะมีการปลูกแบบผสมผสานภายในไร่นอกจากเป็นการสร้างความมั่นคงด้านอาหารยังเป็นการสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ

สภาพทั่วไป อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานีเป็นที่ราบ มีภูเขามากมาย ตำบลแก่นมะกรูดเป็นพื้นที่สูงลาดเอียงมีภูเขาป่าดงดิบและป่าธรรมชาติ พื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตร เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง อ้อย ฯลฯ ประชากรในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานีเป็นชาวเขาหรือกลุ่มชาติพันธุ์เพียงเผ่าเดียว คือ กะเหรี่ยงโปว์ ที่อาศัยกระจายอยู่ในตำบลคอกควาย ตำบลบ้านไร่ ตำบลแก่นมะกรูด กะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ในตำบลแก่นมะกรูดนั้นมีรากฐานมาจากกะเหรี่ยงบรรพบุรุษที่อาศัยอยู่ตามลำแม่น้ำห้วยขาแข้ง ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาในช่วงแรกๆ นั้น มาจากลำห้วยกรึงไกรซึ่งอยู่บริเวณตอนกลางของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง การอพยพในครั้งนั้นเป็นการหนีภัยการสู้รบระหว่างทางการกับฝ่ายที่ถือลัทธิคอมมิวนิสต์และบางส่วนย้ายถิ่นฐานเพราะน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์ที่จังหวัดกาญจนบุรี โดยอพยพมาอยู่ที่ตำบลแก่นมะกรูดหมู่ที่ 1-4 มีจำนวนประชากร ทั้งหมด 2,080 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านไร่, 2558) ส่วนใหญ่มีอาชีพทำการเกษตรบนพื้นที่ป่าสงวนที่ทางรัฐจัดให้ครอบครัวละไม่เกิน 25 ไร่ ชาวบ้านส่วนใหญ่จะทำไร่ ปลูกข้าวไร่โดยมีพื้นที่การปลูกข้าวไร่จำนวน 1,061 ไร่ พริกกะเหรี่ยง ข้าวโพด ฟักทอง มีบางครอบครัวทำสวนผลไม้ เช่น ลำไย กล้วย จนเมื่อประมาณ

10 ปีที่ผ่านมา ชาวเขาในพื้นที่ได้เริ่มมีการปลูกผลไม้และผักเหมืองหนาว เช่น สตรอเบอร์รี่ อาโวคาโด กะหล่ำปลี บลอกเคอลี่ โดยใช้สารเคมีอย่างรุนแรง ทั้งที่แต่เดิมชาวบ้านแก่นมะกรูดทำไร่หมุนเวียนตามวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิมมาโดยตลอด เมื่อการพัฒนาเริ่มเข้ามาถึงวัฒนธรรมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเข้ามา ทำให้ชาวบ้านมีการปรับตัวจากการปลูกข้าวไร่ในวิถีไร่หมุนเวียนเปลี่ยนมาปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง ปาล์ม ยางพารา เช่นเดียวกับชาวไทยในพื้นราบทั่วไป ส่งผลให้มีการบุกรุก แผ้วถาง ปรับเปลี่ยนพื้นที่ไร่หมุนเวียนมาเป็นไร่ประจำ แต่ส่วนใหญ่ยังคงวิถีไร่หมุนเวียนอยู่เช่นเดิม (สำนักงานเกษตรอำเภอบ้านไร่, 2560)

ด้วยปัจจุบันชุมชนบนพื้นที่ราบสูงและพื้นที่สูงเริ่มลด เลิกปลูกข้าวไร่ซึ่งเป็นพืชที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตเป็นอาหารของครอบครัว ลดจำนวนพื้นที่การปลูกข้าวไร่ หันไปปลูกพืชเชิงเดี่ยว พริกกะเหรี่ยง ข้าวโพด อ้อย มันสำปะหลัง ยางพารา และผักผลไม้ที่ใช้สารเคมี เช่น ลิ้นจี่ สตอเบอรี่ อโวคาโด้ เดิมข้าวไร่มีหลากหลายสายพันธุ์ เช่น เหลืองอ่อน เหลืองทอง หอมกะเหรี่ยง บัว ขาวลาย แตกกอ อีเตี้ย หอมนิล พวงพะยอม ข้าวหอม หมี หอมดง ทุกสายพันธุ์เป็นข้าวจ้าวทั้งหมด ปัจจุบันเหลือพันธุ์ที่นิยมปลูกเพียง 4 ชนิดคือเหลืองอ่อน ขาวลาย หมี และเหลืองทองเท่านั้น ส่งผลให้พันธุ์ข้าวไร่หลายชนิดสูญหายหากจะรอให้หน่วยงานราชการเข้ามาฟื้นฟูรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าวไร่ก็ต้องใช้งบประมาณที่สูงและระยะเวลาที่นานไม่คุ้มค่ากับการลงทุนทั้งที่ข้าวไร่เป็นพืชที่ให้ประโยชน์ทั้งคุณค่าจากเมล็ดและต้นของข้าวไร่ก็มีคุณค่ามากมาย สิ่งที่เกิดขึ้นในพื้นที่จังหวัดอุทัยธานีในปัจจุบันคือประชาชนชาวเขาขาดความรู้ทางวิชาการ และขาดการเชื่อมโยงเครือข่ายของกลุ่มเกษตรกรด้วยกัน อีกทั้งขาดความร่วมมือและขาดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ ขาดผู้ประสานงานที่ดี จากการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาก็ได้จัดให้กลุ่มคนเหล่านี้กลายเป็นคน “ชายขอบ” ที่ขาดความเอาใจใส่ดูแลอย่างจริงใจและต่อเนื่องจากหน่วยงานราชการ ขาดเพื่อนร่วมอาชีพที่ดี ถูกเอารัดเอาเปรียบจากสังคมหลากหลายรูปแบบไม่ว่าจะถูกกดราคาจากการขายสินค้าทางการเกษตร ไม่ได้รับสวัสดิการทางสังคมที่ดี ถูกชี้นำจากหน่วยงานภาครัฐ และนักธุรกิจให้ดำเนินชีวิตสู่ระบบทุนนิยมที่นำไปสู่ความล่มสลายและล้มเหลวในการดำเนินชีวิต ส่งผลให้การดำรงชีวิตขาดความมั่นคงและยั่งยืน ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาการพัฒนารูปแบบแห่งความสัมพันธ์ที่สามารถเชื่อมโยงสร้างเครือข่ายสายใยชีวิต รักษาทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตภูมิปัญญาการเก็บข้าวที่ใช้ต้นทุนต่ำและช่วยเหลือเกษตรกรได้อย่างดีและสามารถสร้างความเข้มแข็งให้กลับคืนสู่ชุมชนอย่างยั่งยืน พร้อมนำเครื่องมือที่สำคัญที่สามารถพัฒนาคนได้อย่างยั่งยืนคือ การศึกษา วัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืนเป็นสื่อชักจูง เชื่อมโยง จุดประกาย และนำเครือข่ายการเรียนรู้มาร้อยเรียงรื้อฟื้นวิถีชีวิตที่ดีงามสร้างความยั่งยืนอย่างแท้จริง โดยสนใจศึกษาและพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเพื่อแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ในด้านพันธุ์กรรม เทคนิคการปลูกข้าวไร่ แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน และสร้างเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวไร่ให้เป็นรูปธรรมและยั่งยืน มีแหล่งอาหารสำหรับใช้ประโยชน์อย่างเพียงพอและลดการพึ่งพาจากภายนอก เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานี สำหรับกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเครือข่ายชุมชน และขยายผลสู่ชุมชนบนพื้นที่สูงอื่นส่งผลให้เกิดความมั่นคงและการพัฒนาที่ยั่งยืน อันจะเป็นประโยชน์ต่อพื้นที่อื่นต่อไป

คำถามการวิจัย

รูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงจังหวัดอุทัยธานีเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาสภาพการณ์การปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงพื้นที่จังหวัดอุทัยธานี
2. เพื่อพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง
3. เพื่อประเมินรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหา

1. ศึกษาสภาพการณ์ในการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานีและบริบทของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

1.1 ข้อมูลพื้นฐานการปลูกข้าวไร่ ประวัติความเป็นมา จำนวนคนปลูก จำนวนพื้นที่ปลูก สายพันธุ์

1.2 ข้อมูลบริบทชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ประวัติศาสตร์ การย้ายถิ่นฐาน วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิต

2. ศึกษารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่เหมาะสมโดยการศึกษาเชิงกระบวนการตั้งแต่การวิเคราะห์สภาพการณ์ การจัดทำแผน จัดทำโครงการ กิจกรรม การดำเนินตามแผนและการประเมินผล สรุปผลการดำเนินการ ซึ่งทุกกระบวนการเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและการสร้างรูปแบบเครือข่ายที่สร้างสายใยโยงใยทุกหน่วยงานในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องมาร่วมวิเคราะห์สภาพการณ์ ปัญหาและอุปสรรค กิจกรรมเงื่อนไงที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงจังหวัดอุทัยธานีให้ยั่งยืนนำไปสู่การพึ่งตนเองของคนในชุมชนได้และต่อยอดไปสู่การเป็นที่พึ่งของกันและกันระหว่างชุมชนเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาต่อไป

3. ประเมินผลรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ให้ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญในด้านเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเป็นผู้ประเมินรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ขอบเขตด้านพื้นที่

ในการศึกษาวิจัยนี้ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ บ้านอีมาดอีทราย บ้านใหม่คลองอังวะ บ้านเจ้าวัด บ้านใต้ บ้านคลองเสลา ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานีเนื่องจากเป็นชุมชนที่มียังคงดำรงรักษาพื้นที่การปลูกข้าวไร่ได้อย่างดี เป็นชุมชนที่สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ แหล่งรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการปลูกข้าวไร่และเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของอำเภอบ้านไร่ การคมนาคมสะดวก

อีกทั้งมีศักยภาพด้านบุคคลที่สามารถพัฒนาต่อยอดไปสู่การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ได้อย่างเป็นรูปธรรม

ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมการศึกษาข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับสภาพการณ์ในการปลูกข้าวไร่ บริบทของชุมชน ใช้วิธีการสำรวจ (Survey Guideline) การใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview)และวิธีการสัมภาษณ์แบบเผชิญหน้า (Face to face interview) โดยผู้วิจัยสร้างความพันธ์กับผู้ถูกสัมภาษณ์ก่อนจนจนหมดความรู้สึกเป็นคนแปลกหน้าซึ่งกันและกัน การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ดังนั้น ได้กำหนดให้มีกลุ่มเป้าหมายในการเข้าร่วมกระบวนการวิจัย แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มผู้ร่วมวิจัย ได้แก่ ผู้วิจัย อาจารย์และเจ้าหน้าที่วิทยาลัยชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้ปลูกข้าวไร่ ผู้นำชุมชน เจ้าสำนัก สงฆ์บ้านใต้และผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่จำนวน 15 คน

2. ผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ สมาชิกชุมชน บ้านอีมาดอีทรายบ้านใหม่คลองอังวะ บ้านเจ้าวัด บ้านใต้ บ้านคลองเสลา ตำบลแก่นมะกรูด แห่งละ 10 คน ประกอบด้วยกำนัน 1 คนผู้ใหญ่บ้าน 1 คน เจ้าสำนักสงฆ์บ้านใต้ 1 คน ครูโรงเรียนบ้านใหม่คลองอังวะ 1 คน เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอบ้านไร่ 1 คน เจ้าหน้าที่โครงการปิดทองหลังพระ 1 คน และสมาชิกชุมชนหมู่บ้านละ 4 คน

3. กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มผู้ปลูกข้าวไร่ เด็กและเยาวชน บ้านอีมาดอีทราย บ้านใหม่คลองอังวะ บ้านเจ้าวัด บ้านใต้ บ้านคลองเสลา ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี จำนวน 100 คน

4. กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญด้านการปลูกข้าวไร่ จำนวน 5 คน เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอบ้านไร่ 1 คน เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบในการปฏิบัติงานในพื้นที่ 1 คน

นิยามศัพท์เฉพาะ

การปลูกข้าวไร่ หมายถึง การปลูกข้าวบนที่ดอนและไม่มีน้ำขังในพื้นที่ปลูก ชนิดของข้าวที่ปลูกก็เรียกว่า ข้าวไร่ พื้นที่ดอนส่วนมาก เช่น เชิงภูเขามักจะไม่มีระดับ คือ สูง ๆ ต่ำ ๆ จึงไม่สามารถไถเตรียมดินและปรับระดับได้ง่าย ๆ เหมือนกับพื้นที่ราบ

ภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ หมายถึง ความรู้ ความเชื่อ ความคิด ความสามารถในการปลูกข้าวบนที่ดอน ที่สูงและไม่มีน้ำขังในพื้นที่ปลูก ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงได้เรียนรู้มาจากปู่ ย่า ตา ยาย ญาติพี่น้อง อันเป็นศักยภาพ และความสามารถ ด้านวิธีการ ด้านการสร้างเครื่องมือต่างๆ เพื่อใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตให้มีความอยู่รอดอย่างมั่นคง

กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง หมายถึง ประชากรในชุมชนเป็นชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง (กะเหรี่ยงโปว์) ในจังหวัดอุทัยธานี

เครือข่ายการเรียนรู้ หมายถึง การแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ข้อมูลข่าวสาร ประสบการณ์ และการเรียนรู้ระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล องค์การ และแหล่งความรู้ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง จนเป็นระบบที่เชื่อมโยงกันของกลุ่มของคนหรือกลุ่มองค์กร

ที่สมัครใจ ที่จะแลกเปลี่ยนข่าวสารร่วมกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีการจัดระเบียบโครงสร้างของคนในเครือข่ายด้วยความเป็นอิสระ เท่าเทียมกัน ส่งผลให้เกิดการเผยแพร่และการประยุกต์ความรู้ใหม่ๆ เพื่อวัตถุประสงค์ทางวิชาชีพหรือทางสังคม

การอนุรักษ์ หมายถึง การรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมที่หาดูได้ยาก หรือกำลังจะสูญหายไปและไม่สามารถคลี่คลายพัฒนาได้อีก เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อคนรุ่นหลังในการที่จะติดตามศึกษาค้นคว้า หาร่องรอยความเจริญทางวัฒนธรรมในอดีต

รูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง วิธีการดำเนินการที่เป็นแนวทางในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโดยการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ข้อมูลข่าวสาร ประสบการณ์ และการเรียนรู้ระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล องค์การ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องของชุมชน

การพัฒนารูปแบบ หมายถึง การสร้างรูปแบบตามโครงสร้างที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ หรือตัวแปรต่าง ผู้วิจัยสามารถใช้รูปแบบอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ หรือตัวแปรต่างๆ ที่มีในปรากฏการณ์ธรรมชาติหรือในระบบต่างๆ อธิบายลำดับขั้นตอนขององค์ประกอบหรือกิจกรรมในระบบ

ประโยชน์ที่จะได้รับ

ผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผลประโยชน์ที่จะได้รับมีดังต่อไปนี้

1. มิติวิจัย

1.1 ทราบสภาพการณ์และศักยภาพในการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

1.2 ได้รูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

2. มิติพัฒนา

2.1 เกิดกลไกการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

2.2 เกิดเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

2.3 คนในชุมชนเห็นคุณค่า ตระหนักในวัฒนธรรมชุมชนอันเป็นพื้นฐานไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

2.4 ภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานี จะนำไปสู่การพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน และสร้างความมั่นคงทางอาหาร

กรอบในการวิจัย

กรอบแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ได้นำแนวคิดทฤษฎีเครือข่าย (Network Theory) และแนวคิดเรื่องเครือข่ายในลักษณะของประชาสังคมในรูปแบบที่เรียกว่า “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” (the new social movement) ที่ใช้พลังเครือข่ายและการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการดำเนินกิจกรรม ซึ่ง (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2540) แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์

วัฒนธรรม (Culture Conservation) และภูมิปัญญาท้องถิ่น (Culture Wisdom) แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในเมืองหรือชนบทเพราะมนุษย์กับธรรมชาติต้องพึ่งพาอาศัยกัน อยู่ร่วมกัน ไม่เบียดเบียนกัน เรียกว่าสมดุลทางธรรมชาติ (ลักษณาพร โรจน์พิทักษ์กุล, 2550) ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (transformative learning) Mezirow อธิบายว่า การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง คือกระบวนการในการเปลี่ยนแปลงกรอบอ้างอิง (frames of references) และนำแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างความมีส่วนร่วมกับสังคมด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติ โดยให้คนที่อยู่กับปัญหาในชุมชนเป็นศูนย์กลาง” สอดคล้องกับ (ไพบูลย์ สุทธิ, 2554) กล่าวว่า แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาในปัจจุบันที่เน้นการพัฒนาที่ยึดประชาชนเป็นศูนย์กลาง (People-Centered Development) และแก้ปัญหาด้วยกระบวนการเรียนรู้ (Problem-Learning Process) ในกลุ่มของประชาชนผู้ซึ่งเคยเป็นผู้ถูกวิจัยได้เปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้ร่วมวิจัย และเกิดกระบวนการเรียนรู้ในทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัย ตั้งแต่การตัดสินใจเลือกและกำหนดปัญหา การวิเคราะห์ปัญหา การวางแผนการวิจัย การดำเนินการวิจัย การสรุปผลการวิจัยตลอดจนการนำผลการวิจัยไปใช้ในการวางแผนเพื่อแก้ปัญหาโดยคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดที่สังคมควรจะได้รับดังนั้น แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นรูปแบบของการวิจัยที่เกิดจากการมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างนักวิจัยจากภายนอกกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นชาวบ้าน ชุมชนโดยเป็นการเปิดโอกาสในการเป็นนักวิจัยในชุมชน มิใช่การวิจัยที่มาจากคนภายนอกเป็นผู้วิจัยเพียงด้านเดียว มากำหนดวิธีการวิจัยให้สามารถสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างนักวิจัยและกลุ่มเป้าหมาย เพื่อร่วมมือสร้างรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ซึ่งจะนำไปสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้อย่างยั่งยืนสร้างความมั่นคงแก่ชุมชน รายละเอียดโดยสรุปแสดงในแผนภูมิที่ 1 ดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร

แนวคิดทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม

1. เป้าหมาย

เครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่ยั่งยืน

2. แนวทาง

2.1 ชุมชนเป็นเจ้าของด้วยตนเอง

2.2 เครือข่ายที่เป็นทางการที่มีผลประโยชน์ร่วม

2.3 ชุมชนเกิดความเข้มแข็งพึ่งตนเอง

แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. เป้าหมาย

เห็นคุณค่า ร่วมกันรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น

2. แนวทาง

2.1 การคงอยู่วิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรมชุมชน

2.2 การมีสำนึกร่วม มีส่วนร่วมพัฒนาชุมชน

แนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและการยอมรับสิ่งใหม่

1. เป้าหมาย

การปรับเปลี่ยนกรอบความคิดให้ครอบคลุมเปิดกว้างมากขึ้น

2. แนวทาง

2.1 การสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชน

2.2 การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงจำแนกแยกแยะได้ดีขึ้น เปิดรับความคิดเห็นอื่นๆได้ดีของคนในชุมชน

แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1. เป้าหมาย

พัฒนาคน สร้างคน พัฒนาชุมชน และแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนด้วยพลังความร่วมมือของคนในชุมชน

2. แนวทาง

2.1 กระบวนการเรียนรู้ สร้างการเรียนรู้แก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

2.2 การวิจัยในลักษณะ “บันไดเวียน” Spiral) ประกอบด้วย การวางแผน (Plan) การปฏิบัติ (Act) การสังเกต (Observe) และการสะท้อนผล (Reflect) โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม มุ่งเน้นในลักษณะของการวิจัยแบบบูรณาการจนกว่าจะบรรลุเป้าหมาย

รูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

1. หลักการ
2. เป้าหมาย
3. กระบวนการ
4. การประเมินผล
5. ปัจจัยเงื่อนไขของรูปแบบ
6. การตรวจสอบรูปแบบโดยผู้ทรงคุณวุฒิ
7. ปรับปรุงแก้ไข

ผลจากรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

1. การพึ่งพาตนเองและพึ่งกันเอง
2. ชุมชนเข้มแข็ง
3. ความมั่นคงทางอาหาร
4. การพัฒนาอย่างยั่งยืน

แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 2
วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงผู้ศึกษาได้ศึกษาวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างกรอบแนวคิดการวิจัย และออกแบบงานวิจัยให้สามารถตอบโจทย์วิจัยได้อย่างถูกต้องและเพื่อให้ขบวนการวิจัยสามารถสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างนักวิจัยและคนในชุมชนให้สามารถหาแนวทางการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในพื้นที่จังหวัดอุทัยโดยชุมชนเพื่อให้กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในพื้นที่จังหวัดอุทัยสามารถพึ่งตนเองและพึ่งกันเองได้อย่างยั่งยืนซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยนำเสนอเป็นลำดับตามหัวข้อ ดังนี้

1. แนวคิดทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม (Network Theory)
2. แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์วัฒนธรรม (Culture Conservation) และทฤษฎีการแพร่กระจายวัฒนธรรม (Diffusionism)
3. แนวคิดและทฤษฎีภูมิปัญญาท้องถิ่น (Culture Wisdom)
4. แนวคิดการปลูกข้าวไร่
5. แนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและการยอมรับสิ่งใหม่ (Learning for Change and new receive)
6. แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR)
7. แนวคิดภูมิสังคมตามพระราชดำริ
8. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบ
9. แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติการที่เป็นเลิศ (Best Practice)
10. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม (Network Theory)

เครือข่ายไม่ใช่เรื่องใหม่ในวัฒนธรรมไทย เป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ แต่เพราะถูกครอบงำและทำลายจากวิถีสังคมใหม่ และพัฒนาการทางปรัชญาและแนวคิดของเครือข่ายนั้น มิได้หยุดนิ่งเพียงการอธิบายความสัมพันธ์ในรูปแบบของการรวมกลุ่มและประชาสังคมเท่านั้น ปัจจุบันแนวคิดเรื่องเครือข่ายในลักษณะของประชาสังคมยังได้รับการอธิบายในบริบทที่กว้างไกลออกไป ในรูปแบบที่เรียกว่า “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” (the new social movement) ที่ใช้พลังเครือข่ายและการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการดำเนินกิจกรรม ซึ่ง (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2540) ได้อธิบายเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ว่า เป็นเครือข่ายประชาสังคมที่กลับมาสร้างสิ่งใหม่ เป็นเรื่องของความสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารของคนในสังคมที่อิสระจากการครอบงำ

ของภาครัฐและกลไกการตลาดหรือการครอบงำของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง มีการเปิดกว้างในรูปแบบของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีเครือข่ายโยงใยและกว้างขวาง เพื่อมุ่งหาข้อยุติหรือหลักการร่วมกันเพื่อสร้างวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยที่เข้มข้นและเพื่อให้มีที่ว่างกับความแตกต่างหลากหลายและสิทธิในการรับรู้ของภาคประชาชน โดยสิ่งที่เป็นรูปธรรมของประชาสังคมในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดของคนในสังคมปัจจุบันนั้น มีตัวอย่างเช่น การตระหนักรู้ถึงความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพร้อมกับการดำเนินชีวิตที่สอดรับและเป็นมิตรกับธรรมชาติมากขึ้น อันเป็นผลมาจากการเคลื่อนไหวเรียกร้องของขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในรูปแบบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายทางด้านสิ่งแวดล้อม เนื่องจากความเป็นเครือข่ายประชาสังคมในรูปแบบของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ดังกล่าว ยังสอดรับกับโลกปัจจุบัน ซึ่งสิ่งที่เรียกว่า “ชุมชน” หรือ “เครือข่าย” ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก ไม่ใช่ชุมชนหรือเครือข่ายแบบที่อาศัยในเชิงพื้นที่หรือทางกายภาพเท่านั้น แต่เป็นชุมชนแบบใหม่ที่ใช้เทคโนโลยีการสื่อสารเป็นเครื่องมือเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้

อีกทั้งสังคมปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงภายนอกอย่างรวดเร็ว เพื่อลดความเสี่ยงทางสังคมให้ต่ำที่สุดคนเราจึงหาแนวทางที่จะมีความสัมพันธ์กับคนที่ตนเองให้ความเชื่อถือหรือไว้วางใจ เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาใดๆ ที่ไม่คาดคิดได้ซึ่งเป็นเหตุผลที่ต้องใช้เครือข่ายของตนเอง โดยเครือข่ายสังคมเป็นความสัมพันธ์ของคนสองคนขึ้นไป ที่ให้การยอมรับในกฎกติกาและบรรทัดฐานร่วมกันอย่างสมัครใจในการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้น อันเป็นเหตุผลที่สำคัญที่ทำให้เกิดความมั่นคงในชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคม ดังนั้นเครือข่ายจึงมีทรัพยากรการเงิน ข้อมูล การเมือง วัฒนธรรมและอื่นๆ อยู่ ซึ่งก่อให้เกิดโลกของเครือข่ายในปัจจุบันโดยอยู่บนพื้นฐานของการกำกับพฤติกรรมของสมาชิกการบังคับให้สอดคล้องกับบรรทัดฐานที่ให้การยอมรับกันในเครือข่าย (ชินสัคค สุวรรณอัจฉริย, 2549) แนวคิดด้านเครือข่ายเน้นการสร้างเครือข่ายบนกระบวนการทำงานร่วมกันของกลุ่มคนที่มีปัญหาร่วมความต้องการร่วมความสนใจร่วมและเกิดกลุ่มธรรมชาติ แล้วกลายเป็นกลุ่มหรือเครือข่ายที่เป็นทางการที่มีผลประโยชน์ร่วม ไม่ใช่การเน้นเครือข่ายทางสังคม (social network) ดังเช่น ในการเชื่อมสื่อสารเครือข่ายการเรียนรู้ทางอินเตอร์เน็ตหรืออิเล็กทรอนิกส์อื่นๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์กัน หรือสื่อสารกันอย่างไม่เป็นทางการ แนวคิดนี้ตรงกับ เวอร์น่า อัลลี (Allee, 2002: 6) กล่าวว่า ทุกวันนี้ความร่วมมือการจัดการเครือข่ายธุรกิจมีมากกว่าธุรกิจแบบเดิม คนงานมีการดำเนินงานมากขึ้นในสภาพแวดล้อมที่เป็นจริง มีสมาชิกสามารถกระจายไปทั่วโลก หน่วยธุรกิจและกลุ่มบริการอาจเสนอราคาสำหรับการแข่งขันโดยตรงกับซัพพลายเออร์ด้านนอกเพื่อให้บริการแก่บริษัทของตัวเอง และประการหนึ่งที่พบว่าธุรกิจที่มีอยู่ในปัจจุบันนั้นจะเป็นธุรกิจที่เน้นเครือข่ายขนาดใหญ่ การบริหารแบบลำดับชั้นกลายเป็นสิ่งไม่เกี่ยวข้องและไม่จำเป็นอีกเลย สอดคล้องกับ (ดิเรก ฤกษ์หร่าย, 2552) เสนอว่า เครือข่าย (network) ในการพัฒนาสังคมจะเน้นความหมายถึง “การรวมตัวของคน/กลุ่ม/องค์กร/เป้าหมายในรูปแบบของการบูรณาการ ซึ่งเน้นสิ่งต่อไปนี้ 1. ความเท่าเทียมกัน 2. ความอิสระปกครองตนเองไม่ขึ้นกับใคร (autonomous) 3. การสนับสนุนส่งเสริมที่เป็นประโยชน์ต่อกันในเรื่องการถ่ายผ่าน/ถ่ายโอน (transfer) ที่ทำให้เกิดการบรรลุเป้าหมาย 4. การแสวงหาจุดร่วม การสงวนจุดต่าง ที่ทำให้เกิดความสมานฉันท์และทำให้เกิดฉันทามติ/ข้อตกลงร่วม (consensus) ที่เกิดประโยชน์ร่วมแก่ทุกฝ่ายอย่างเท่าเทียมกัน ด้วยการมีผู้ประสานงานที่เหมาะสมในการดำเนินการ ด้านการระดมพลังสมอง

และการกำหนดการปฏิบัติการที่เหมาะสม” ดังนั้นเครือข่ายที่จะเน้นนี้ต้องเป็นการรวมตัวแบบบูรณาการเท่านั้น

ในสังคมไทยกระบวนการทำงานที่เริ่มต้นจากจุดเล็กๆ กลุ่มคนไม่กี่คน ในบางพื้นที่บางท้องถิ่น และขยายเป็นหน่วยใหญ่จนกลายเป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงนั้นเป็นสิ่งที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในชุมชนและกิจกรรมต่างๆ ทั้งในด้านการพัฒนาสังคม การศึกษาเรียนรู้ และการประสานผลประโยชน์ ตัวอย่างเช่น การรวมกลุ่มของเกษตรกร การรวมตัวเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำของประชาชนที่อาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำ การรวมตัวของเครือข่ายในพื้นที่เป็นประชาสังคมในระดับจังหวัด และการรวมตัวเป็นองค์กร/เครือข่ายทางธุรกิจของกลุ่มธุรกิจเอกชนที่ดำเนินการในลักษณะของหุ้นส่วนแห่งความสำเร็จและการประสานผลประโยชน์ต่างตอบแทน การเกิดขึ้นและขบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายทางสังคมดังกล่าว มีความสัมพันธ์กับสถานการณ์/ความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการผสมผสานกระบวนการทำงานตามฐานคิดของเครือข่ายตามที่กล่าวแล้ว รวมทั้งแนวคิดในทางพุทธศาสนา แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดประชาธิปไตย และแนวคิดประชาสังคม (Civil Society) ซึ่งแนวคิดและสถานการณ์ดังกล่าว ทำให้กลุ่มบุคคลในสังคม ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ธุรกิจเอกชน และภาคประชาชน ได้ตระหนักและมองเห็นความจำเป็นในการที่จะใช้พลังกลุ่ม และเครือข่ายเป็นเครื่องมือในการดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

แนวคิดเครือข่ายในประเทศไทยเกิดขึ้นก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 พัฒนาการของเครือข่ายในสังคมไทยนั้น เป็นการรวมตัวกันตามวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมที่มีการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่ขณะเป็นชุมชนมากกว่าที่จะเป็นปัจเจกบุคคล โดยการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายของภาคประชาชนมีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะความเป็นเครือข่ายของภาคประชาชนนั้นมีมาก่อนที่ความเป็นรัฐชาติจะเกิดขึ้น ภายใต้การเชื่อมโยงของกลุ่มคนในชุมชนเล็กๆ ที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และขยายตัวเป็นชุมชนใหญ่ เป็นเมือง เป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงเรื่องราวของผู้คนสังคมโดยอาศัยพื้นที่แหล่งทำมาหากิน ต่อมาประเทศไทยเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเริ่มนำแนวคิดการสร้างเครือข่ายโดยส่งเสริมให้ประชาชนจัดตั้งกลุ่มและเครือข่ายชุมชนที่สามารถแก้ไขปัญหาของตนเองได้ เช่น กรณีของโครงการยกกระบัตร จังหวัดสมุทรสงคราม ที่ริเริ่มโดยอาจารย์ป๋วย อึ้งภากรณ์ ต่อมาในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (2525-2529) ได้มีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนมากขึ้น ซึ่งกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญแห่งความสำเร็จของการพัฒนาชนบทและองค์กรภาคประชาชนโดยแสดงผลอย่างชัดแจ้งว่า กิจกรรมใดๆ ที่ภาคประชาชนมีส่วนร่วมอย่างจริงจังแล้ว จะได้รับผลสำเร็จสูงในทุกกรณีแต่ผลสำเร็จดังกล่าวเกิดขึ้นในเฉพาะบางจุดบางแห่งเท่านั้นไม่กว้างขวางและแผ่กระจายในทุกพื้นที่และในช่วงดังกล่าวได้มีการกล่าวถึงและการใช้วางแผนจากล่างขึ้นบนหรือ “bottom up” ซึ่งทำให้การรวมตัวของกลุ่มองค์กรต่างๆ มีความเป็นปึกแผ่นยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ได้มีแนวคิดอีกกระแสหนึ่ง คือ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมาเป็นแนวทางในการพัฒนาความเข้มแข็งของภาคประชาชน โดยมีฐานความคิดในการพึ่งตนเองและการช่วยเหลือพึ่งพาซึ่งกันและกัน โดยยึดพื้นที่หรือชุมชนหมู่บ้านเป็นสถานที่ดำเนินการและคำนึงถึงหมู่บ้านและชุมชนว่า หมู่บ้านเป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ มีภูมิปัญญาท้องถิ่น หากชุมชนท้องถิ่นมีจิตสำนึกและสามารถนำเอาวัฒนธรรมภูมิปัญญามาแก้ปัญหาของตนเองได้อย่างเหมาะสมแล้ว ก็จะทำให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ยุคนี้เป็นยุคของ “คำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน” แกนนำทางความคิดและการปฏิบัติที่

สำคัญได้แก่ นิพจน์ เทียนวิหาร บำรุง บุญปัญญา ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ ศ.นพ.ประเวศ วะสี นักวิชาการนำที่นำเอาหลักพุทธศาสตร์มาเป็นแนวทางการพัฒนาชุมชน โดยแนวทางการพัฒนาขององค์กรชุมชน และเครือข่ายภาคประชาชนนั้น มุ่งเน้นการพัฒนาในชุมชนชนบทและให้ความสนใจเรื่องการพึ่งพาตนเอง เช่น เกษตรทางเลือก หมอพื้นบ้าน สมุนไพร การอนุรักษ์/สืบทอดวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น เครือข่ายกลุ่มฮักเมืองน่านและเครือข่ายเชิงประเด็น เช่น เครือข่ายด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดิน-น้ำ-ป่า เกษตร สลัม หมอพื้นบ้าน ตรงกับเสรี พงศ์พิศ ที่กล่าวว่าในประเทศไทยเครือข่ายผู้นำชุมชนเกิดขึ้นเมื่อประมาณปี 2527 ที่เมืองพล จังหวัดขอนแก่น โดยยงยุทธ์ ตรีนุชกร คนทำงานในองค์กรเอ็นจีโอชื่อ เร็ด บาร์น่า ที่ประสานเครือข่ายหมอยาพื้นบ้าน 123 คน จากนั้นก็มีการร่วมมือกันประสานเครือข่ายผู้นำชุมชนที่เรียกชื่อว่า “อุ้มชูไทอีสาน”จากที่ระดมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันทุกเดือนในระยะเริ่มต้น เวียนพบกันไปตามจังหวัดต่างๆ อยู่พักหนึ่ง ก็ตกลงลดการพบกันลงมาเป็นสองสามเดือนครั้ง เน้นการพัฒนาเครือข่ายในพื้นที่ของแต่ละคน จึงได้เกิดเครือข่ายอินแปงที่สกลนคร เครือข่ายพัฒนาชาวบุรีรัมย์ เครือข่ายที่โคราช ที่ขอนแก่น ที่มหาสารคาม เครือข่ายเกิดขึ้นได้ถ้ามีการไปมาหาสู่กันอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ **มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นหัวใจ มีเป้าหมายคือการพึ่งตนเองและพึ่งกันเอง** มีผู้ประสานงานในพื้นที่และประสานงานในระดับประเทศถ้าหากมีเครือข่ายระดับชาติอย่างกรณีของเครือข่ายภูมิปัญญาไท ที่มีมูลนิธิหมู่บ้านได้ทำหน้าที่ประสานงานให้กับชุมชน (เสรี พงศ์พิศ, 2557) และเริ่มมีการเชื่อมโยงประเด็นปัญหาในระดับชุมชนเข้ากับปัญหาของประเทศ และกระแสทุนนิยมโลก เช่น การดำเนินการของสมัชชาเกษตรกรรายย่อย (สกยอ.) เครือข่ายประมงพื้นบ้าน เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ เครือข่ายชาวเขา/กลุ่มชาติพันธุ์ เครือข่ายสลัมสี่ภาค เป็นต้น โดยลักษณะการรวมตัวขององค์กรชุมชน/เครือข่ายภาคประชาชนช่วงนี้ เป็นองค์กรที่ขยายใหญ่ขึ้น มีการเชื่อมโยงกับภาคีต่างๆ และมีเป้าหมายในการทำงานที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

หลังจากเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในปี 2539-2540 ทำให้ภาคประชาชนเกิดความสนใจและตื่นตัวในการพึ่งพาตนเองมากขึ้น โดยในปี 2541 ได้มีการจัดตั้งกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) ซึ่งโครงการดังกล่าว ได้สร้างปรากฏการณ์การเรียนรู้ และการรวมพลังให้กับกลุ่มองค์กรเครือข่ายภาคประชาชน และประชาสังคมเป็นอย่างมาก และช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (2545-2549) ได้อัญเชิญ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและการบริหารประเทศ โดยยึดหลักทางสายกลางเพื่อให้ประเทศรอดพ้นจากวิกฤติสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและนำไปสู่การพัฒนาที่สมดุล มีคุณภาพและยั่งยืน โดยมีแนวทางการส่งเสริมองค์กร เครือข่ายภาคประชาชนภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและการคุ้มครองทางสังคม และยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างการพัฒนาชนบทและเมืองอย่างยั่งยืน ซึ่งภายใต้ยุทธศาสตร์ดังกล่าว ได้มีแนวทางการเชื่อมโยงการพัฒนาชนบทและเมืองอย่างเกื้อกูล สนับสนุนให้องค์กร เครือข่ายภาคประชาชนได้ดำเนินการดูแลรักษาและปกป้องสิทธิของชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่มากขึ้น ซึ่งในปัจจุบันองค์กรเครือข่ายภาคประชาชน ภาคธุรกิจเอกชน ภาครัฐ และภาคองค์กรพัฒนาเอกชน ได้มีการปรับตัวเข้าหากันมากขึ้น มีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายทั้งในเชิงพื้นที่ดำเนินการ และเครือข่ายเชิงประเด็นปัญหาโดยอาศัยระบบเทคโนโลยี เช่น ระบบอินเตอร์เน็ต กระบวนการสื่อสารผ่านสื่อมวลชน เป็นเครื่อง

หนุนเสริมให้มีการติดต่อสื่อสารระหว่างกันมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อตอบสนองต่อความต้องการในการพัฒนาประเทศโดยภาพรวม จากพัฒนาการของเครือข่ายทางสังคมดังกล่าว จะเห็นได้ว่า มีความเป็นมาที่อิงอาศัยกับบริบททางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองรวมทั้งการเรียนรู้ในด้านประวัติศาสตร์ของชุมชนมีมิติการเชื่อมโยงในรูปแบบต่างๆ ทั้งในด้านการสนับสนุน การจัดตั้ง และการเกิดขึ้นโดยความตระหนักและเห็นความสำคัญของสถานการณ์ปัญหา

จากแนวคิดดังกล่าว จะเห็นได้ว่า แนวคิดที่ให้คำจำกัดความของคำว่า “เครือข่าย” นั้นเริ่มต้นจากการอธิบายความสัมพันธ์และการเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มหรือชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยน เรียนรู้ ช่วยเหลือพึ่งพา จนกระทั่งการสร้างพลังและอำนาจการต่อรอง และต่อมาก็มีการขยายความสัมพันธ์นั้นไปสู่ระดับที่กว้างขึ้น โดยการเชื่อมโยงกับพันธมิตรอื่นๆ ในสังคม ซึ่งเป็นลักษณะของการสร้างประชาสังคม ที่นับว่าเป็นพัฒนาการอีกระดับหนึ่งของความเป็นเครือข่ายที่มีกลุ่มคนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานอย่างหลากหลาย ตามประเด็นปัญหาที่ต้องการผลักดัน/แก้ไข ซึ่งอาจจะมีความซับซ้อนหรือเป็นประเด็นสาธารณะที่ต้องเกี่ยวข้องกับคนหลายกลุ่มมากขึ้น เช่นเดียวกับหน่วยชีวิตในระดับของเซลล์ที่มีการเชื่อมโยงกันจากจุดเล็กๆ จนกลายเป็นองคาพยพและระบบปฏิบัติการภายในร่างกายที่ยิ่งใหญ่ (พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, 2557)

1. ความหมายของเครือข่าย

นักวิชาการในประเทศไทยและต่างประเทศหลายท่านได้นิยามความหมายของคำว่าเครือข่ายที่มีความหมายแตกต่างกันดังต่อไปนี้

พจนานุกรมของสหรัฐอเมริกาได้ให้ความหมายของเครือข่ายทางสังคมคือการขยายตัวของกลุ่มคนที่มีผลประโยชน์ซึ่งกันและกันกับการกระทำที่เกี่ยวข้องกัน และให้การสนับสนุนความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการเพื่อสนับสนุนความช่วยเหลือต่อกันและกัน (ชินสัคค สุวรรณอัจฉริย, 2549)

เวอร์น่า อัลลี (Allee, 2002: 6) กล่าวว่า เครือข่ายเป็นข่ายใดๆ ที่สร้างความสัมพันธ์ที่มีตัวตนและไม่มีตัวตนผ่านการแลกเปลี่ยนแบบไดนามิกที่ซับซ้อนระหว่างคนสองคนหรือมากกว่า อาจเป็นกลุ่มบุคคลหรือองค์กร องค์กรใดหรือกลุ่มขององค์กรที่มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนทั้งที่มีตัวตนและไม่มีตัวตนสามารถในภาคเอกชนรัฐบาลหรือภาครัฐ

ชูลเลอร์ (Schuler, 1996: 9 อ้างถึงใน (พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, 2557) ได้กล่าวว่าเครือข่าย คือ สายใย (web) ของความสัมพันธ์ทางสังคม มีความเป็นเอกภาพ มีพลังความยึดโยง (cohesive) และการสนับสนุนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทำนองเดียวกันกับเทคโนโลยีก็คือสายใย (web) ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์และการสื่อสารของผู้คนต่างๆ ในสังคม โดยเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์และระบบการสื่อสารผ่านวิทยุ โทรทัศน์ โทรศัพท์ จะมีบทบาทในการสร้างเครือข่ายในรูปแบบต่างๆ ที่สมาชิกในเครือข่ายมารวมตัวกันโดยไม่จำกัดเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ เพศ วัย ศาสนา และฐานะทางเศรษฐกิจ

(เสรี พงศ์พิศ, 2551) เครือข่ายในที่นี้หมายถึง ความสัมพันธ์ ระหว่างผู้คน ระหว่างกลุ่ม องค์กร หรือความสัมพันธ์ของผู้คน

(เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2543) กล่าวถึงเครือข่ายว่า หมายถึงการที่ปัจเจกบุคคล องค์กร หน่วยงาน หรือสถาบันใดๆ ได้ตกลงที่จะประสานเชื่อมโยงเข้าหากัน ภายใต้วัตถุประสงค์

หรือข้อตกลงอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันอย่างเป็นระบบ โดยมีจุดหมายเพื่อกิจกรรมต่างๆ เช่น การปฏิรูปการศึกษา โดยกลุ่มเครือข่ายนี้ ต้องมีการแสดงออกเป็นการลงมือกระทำกิจกรรมร่วมกัน

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้ให้ความจำกัดความของคำว่า เครือข่าย หรือ network ในภาษาอังกฤษ ว่า "net" หมายถึง ตาข่ายที่โยงใยถึงกันและพร้อมที่จะ "work" เมื่อต้องการใช้งาน ดังนั้น ความหมายของ "เครือข่าย" จึงหมายถึง รูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่ม หรือ องค์กรหลายองค์กรที่ต่างก็มีทรัพยากรของตัวเอง มีเป้าหมาย มีวิธีการทำงาน และมีเป้าหมายของตัวเอง บุคคล กลุ่ม หรือองค์กร เหล่านี้ ได้เข้ามาประสานงานกันอย่างมีระยะเวลานานพอสมควร แม้อาจจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่ก็จะมีการวางรากฐานเอาไว้ (เปรียบเสมือนมีสายโทรศัพท์ต่อไว้) เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือหรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่นๆ เพื่อการแก้ไขปัญหาก็สามารถที่จะติดต่อไปได้

นฤมล นิราธร (2543) กล่าวถึงเครือข่ายว่า เป็นการทำงานที่เป็นรูปแบบของความร่วมมือหรือความพึ่งพาอาศัยกันและกัน ดังนั้น เครือข่าย จึงหมายถึง รูปแบบการประสานงานกลุ่มของคน หรือองค์กร ที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกันช่วยเหลือกัน โดยการติดต่อสื่อสารอาจทำได้ทั้งการผ่านศูนย์กลางหรือแม่ข่ายและการติดต่อโดยตรงระหว่างกลุ่ม ซึ่งมีการจัดรูปแบบหรือจัดระเบียบที่ยังคงความอิสระโดยมีรูปแบบการรวมตัวแบบหลวมๆ ตามความจำเป็นหรือเป็นโครงสร้างที่มีความชัดเจนซึ่งนอกจากคำว่า เครือข่าย (network) ยังมีคำใกล้เคียงที่ใช้ความหมายคล้ายคลึงกัน

ไพโรจน์ กลิ่นกุหลาบ (2553) เครือข่ายการเรียนรู้ (Learning Network) หมายถึง การแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ข้อมูลข่าวสาร ประสบการณ์ และการเรียนรู้ระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล องค์การ และแหล่งความรู้ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง จนเป็นระบบที่เชื่อมโยงกันส่งผลให้เกิดการเผยแพร่และการประยุกต์ความรู้ใหม่ๆ เพื่อวัตถุประสงค์ทางวิชาชีพหรือทางสังคม

(ประเวศ วะสี, 2558) กล่าวถึงเครือข่ายทางสังคมที่มีการขยายตัวออกไปว่า เครือข่ายทางสังคมจะคล้ายเครือข่ายในสมอง โดยโครงสร้างของสมองนั้นจะทำให้เกิดการเรียนรู้ในระดับที่สูงเพื่อการมีชีวิตรอด และโครงสร้างทางสังคมจะมีวิวัฒนาการไปเหมือนโครงสร้างทางสมองมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมของสังคม จากสังคมใช้อำนาจไปเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้และการที่จะเกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ได้นั้นโครงสร้างทางสังคมต้องปรับเปลี่ยนจากโครงสร้างอำนาจในแนวดิ่ง ไปเป็นเครือข่ายสังคม ที่มีการโยงใยความสัมพันธ์ในทุกทิศ (พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, 2557)

จากความหมายดังกล่าว สรุปได้ว่า เครือข่ายนั้น หมายถึง การที่ปัจเจกบุคคล องค์กร หน่วยงาน หรือสถาบันใดๆ ได้ตกลงที่จะประสานเชื่อมโยงเข้าหากัน เพื่อสร้างความสัมพันธ์ เพื่อแก้ปัญหาร่วมกัน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่กำหนดไว้ร่วมกัน เพื่อให้ได้มาซึ่งความสำเร็จ จากการร่วมมือและการเปิดรับในสิ่งที่ใหม่ โดยเครือข่ายนั้นได้ถูกนำมาอธิบายในมิติของความสัมพันธ์และปรากฏการณ์ทางสังคมมนุษย์มากกว่าการอธิบายในมิติของความสัมพันธ์และความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งในเชิงชีววิทยา ตามทัศนะของวิทยาศาสตร์กระบวนทัศน์ใหม่ โดยเป็นการกล่าวถึงความร่วมมือระหว่างปัจเจกบุคคล กลุ่ม องค์กร ที่มีกิจกรรมคล้ายคลึงกันและขยายผลการทำงานหรือแนวคิดไปสู่กลุ่ม องค์กรอื่นๆ เพื่อเสริมสร้างพลังในการแก้ไขปัญหาและการเปลี่ยนแปลง

สิ่งต่างๆ โดยผ่านระบบการสื่อสารที่ทำให้สมาชิกในเครือข่ายมีโอกาสในการรับรู้ และเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน นอกจากนี้ ยังได้พยายามอธิบายถึงคุณค่าแห่งความสัมพันธ์ ความเท่าเทียม ความร่วมมือ การต่อสู้ขัดแย้ง และการเชื่อมโยงที่เป็นทั้งแนวคิด หลักการ เครื่องมือ และวิธีการปฏิบัติ ที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายร่วมกันของทุกฝ่าย (พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, 2557)

2. ประเภทและรูปแบบของเครือข่าย

จากการศึกษาประเภทและรูปแบบของเครือข่าย พบว่า มีกระบวนการเกิดขึ้นของเครือข่ายในภาคส่วนต่างๆ อย่างมากมาย ทั้งภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) และภาคประชาชน การแบ่งประเภทและรูปแบบของเครือข่ายออกเป็นนัยต่างๆ ดังนี้

(พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, 2557) เสนอว่าประเภทและรูปแบบของเครือข่าย แบ่งดังนี้

2.1 เครือข่ายเชิงพื้นที่ (area) หมายถึง การรวมตัวของ กลุ่มองค์กร เครือข่าย ที่อาศัยพื้นที่รูปธรรมหรือพื้นที่ดำเนินการเป็นปัจจัยหลักสำคัญในการทำงานร่วมกัน เป็นกระบวนการพัฒนาที่อาศัยกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่เป็นเป้าหมายนำทาง และเป็นการพัฒนาที่อาศัยกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่เป็นเป้าหมายนำทาง และเป็นการพัฒนาแบบบูรณาการที่ไม่แยกส่วนต่างๆ ออกจากกัน โดยยึดเอาพื้นที่เป็นที่ตั้งแห่งความสำเร็จในการทำงานร่วมกันของทุกฝ่าย

ลักษณะและโครงสร้างของเครือข่ายเชิงพื้นที่นั้น สามารถจัดลักษณะโครงสร้างความสัมพันธ์ได้หลายระดับตามพื้นที่และกิจกรรมที่เกิดขึ้น อาทิ

การแบ่งเครือข่ายตามระบบการปกครองของภาครัฐ อาทิ

เครือข่ายระดับหมู่บ้าน ตำบล และเครือข่ายระดับอำเภอ เช่น

เครือข่ายระดับจังหวัด เช่น เครือข่ายประชาคม จ.น่าน

เครือข่ายระดับภูมิภาค เช่น เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ

การแบ่งพื้นที่ตามความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ เช่น

เครือข่ายลุ่มน้ำปิง

เครือข่ายอ่าวปัตตานี

เครือข่ายป่าเขาสก ฯลฯ

กิจกรรมและความสัมพันธ์ของเครือข่ายเชิงพื้นที่นั้น จะอาศัยพื้นที่ทางกายภาพเป็นฐานกำหนดกิจกรรมและประเด็นปัญหา กล่าวคือ จะมีการเชื่อมโยงกลุ่ม องค์กร และเครือข่ายย่อยในพื้นที่ให้เข้ามาร่วมปรึกษาหารือและหาแนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ร่วมกัน โดยใช้กระบวนการที่หลากหลาย ทั้งในรูปแบบของคณะกรรมการร่วม การบูรณาการการจัดการเชิงพื้นที่และการใช้ประเด็นกิจกรรมเป็นภารกิจในการทำงานร่วมกัน กิจกรรมที่เกิดขึ้นของเครือข่ายดังกล่าวจะมีความสัมพันธ์ทั้งด้านวัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจ และการใช้ทรัพยากรที่มาจากพื้นที่เป็นสำคัญ ส่วนโครงสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายเชิงพื้นที่นั้นจะมีลักษณะกระบวนการทำงานทั้งในแนวดิ่งและแนวราบ โดยมีการรวมศูนย์กิจกรรมเข้าสู่ส่วนกลางในระดับพื้นที่ขนาดใหญ่ และมีศูนย์ประสานย่อยในพื้นที่ขนาดเล็ก เพื่อให้เกิดกิจกรรมการสื่อสารและความเคลื่อนไหวมี แกนนำ ผู้ประสานงานและขณะทำงานในเครือข่ายมาร่วมผลักดันกิจกรรมให้กลุ่มองค์กรและเครือข่ายย่อยอื่นๆ ทำงานตามหน้าที่และภารกิจของตน ในขณะที่ความสัมพันธ์ในแนวราบจะมีการประสานเครือข่ายย่อยตามประเด็นที่มีอยู่ในพื้นที่แล้วมากำหนดกิจกรรมร่วมกัน

จากการศึกษาของสาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (2546 : 88 อ้างถึงใน (พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, 2557) พบว่า โครงสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายเชิงพื้นที่ในสังคมไทยนั้น ส่วนใหญ่จะมีลักษณะของการประสานงานเข้าสู่การบริหารจัดการนั้นส่วนกลางหรือในเขตพื้นที่ตามการปกครองขนาดใหญ่ เช่น ระดับจังหวัด หรือศูนย์ประสานงานในพื้นที่ โดยมีเครือข่ายที่มีความเข้มแข็งเป็นแกนนำหลักในการประสานงานดังแผนภาพต่อไปนี้

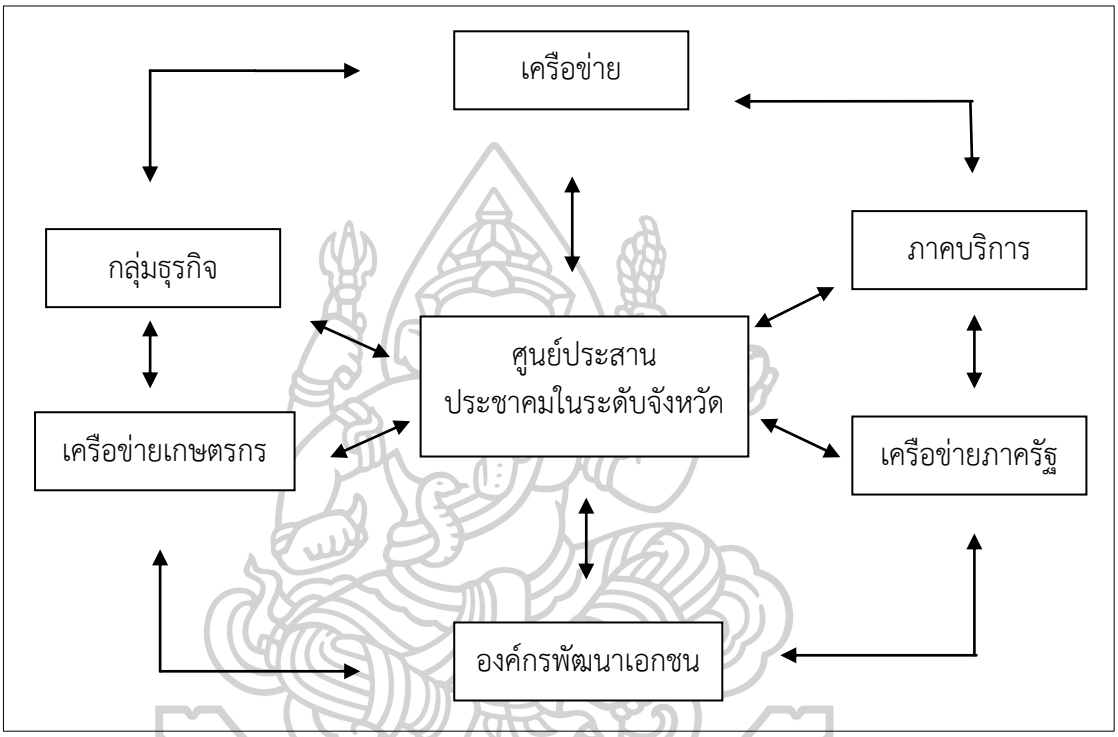

ภาพที่ 1 โครงสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายเชิงพื้นที่
ที่มา : สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (2546: 88)

ลักษณะโครงสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายเชิงพื้นที่ดังกล่าว เป็นการกล่าวถึงกระบวนการทำงานของเครือข่ายในเชิงพื้นที่ที่ทุกกลุ่ม องค์กรเครือข่าย และทุกภาคส่วนเข้ามาร่วมเป็นเครือข่ายประชาคมในระดับจังหวัดหรือพื้นที่ โดยมีการทำกิจกรรมร่วมกันในลักษณะพหุภาคี ความเป็นเครือข่ายในรูปแบบนี้ ในสังคมไทยจะมีในบางพื้นที่ บางจังหวัดที่เครือข่ายภาคประชาชนมีความเข้มแข็งเท่านั้น แต่ในบางพื้นที่ บางจังหวัด เครือข่ายเชิงพื้นที่ในภาพรวมของจังหวัดหรือตามพื้นที่ตามเขตการปกครองยังอยู่ในระหว่างการก่อตัวเพื่อพัฒนาศักยภาพในการเรียนรู้และความเป็นเครือข่าย

2.2 เครือข่ายเชิงประเด็นกิจกรรม (issue network) ได้แก่ เครือข่ายที่ใช้ประเด็นกิจกรรม หรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นปัจจัยหลักในการรวมกลุ่มองค์กร โดยมองข้ามมิติในเชิงพื้นที่

มุ่งเน้นการจัดการในประเด็นกิจกรรมนั้นๆ อย่างจริงจังและพัฒนาให้เกิดความร่วมมือกับภาคีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

โดยลักษณะและโครงสร้างของเครือข่ายเชิงประเด็นกิจกรรมนั้นสามารถแบ่งลักษณะและโครงสร้างของเครือข่ายได้อย่างมากมาย ตามประเด็นกิจกรรมและความสนใจที่เกิดขึ้นของฝ่ายต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน และภาคประชาชน โดยไม่ได้ยึดติดกับพื้นที่ดำเนินการ แต่ใช้หลักของกิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นตัวกำหนด ความเป็นเครือข่าย เช่น

เครือข่ายป่าชุมชน
เครือข่ายภูมิปัญญาชาวบ้าน
เครือข่ายธนาคารหมู่บ้าน
เครือข่ายผู้สูงอายุ
เครือข่ายด้านคุ้มครองผู้บริโภค
เครือข่ายสิ่งแวดล้อม
เครือข่ายปฏิรูปการศึกษา
เครือข่ายสิทธิมนุษยชน
เครือข่ายสุขภาพ ฯลฯ

เครือข่ายเชิงประเด็นกิจกรรมนั้น ส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากประเด็นปัญหาและความสนใจของผู้ที่ทำงานในกิจกรรมนั้นๆ แล้วหาแนวร่วมและพัฒนาเครือข่ายขึ้นมา ดังนั้น กิจกรรมความสัมพันธ์ของเครือข่ายจึงเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของหลายๆ ฝ่ายที่ต้องการจะแก้ไขประเด็นปัญหาเหล่านั้นและใช้ความเป็นเครือข่ายนั้น เป็นเครื่องมือในการพัฒนากิจกรรม โดยใช้วิธีการที่หลากหลาย ในการสร้างโอกาสและการแก้ไขปัญหารวมทั้งการสร้างความสัมพันธ์แบบพหุภาคี ซึ่งมีข้อสังเกตว่า เครือข่ายเชิงประเด็นนี้จะมีการตั้งชื่อของเครือข่ายที่สื่อความหมายของการทำงานในประเด็นนั้นๆ

กิจกรรมการทำงานของเครือข่ายเชิงประเด็นนั้น ส่วนใหญ่จะมีลักษณะมีการทำงานในแนวราบ เพราะเกิดจากความสนใจในประเด็นปัญหาเดียวกันของปัจเจกบุคคลกลุ่ม องค์กร และเครือข่ายที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาที่เกิดขึ้น ในขณะที่โครงสร้างความสัมพันธ์มีทั้งแนวดิ่งและแนวราบ โดยจะมีองค์กรแม่ข่ายหรือหน่วยงานหลักที่ทำงานในด้านนั้นๆ เป็นผู้ให้การสนับสนุนการทำงานของเครือข่ายย่อยในระดับพื้นที่ ซึ่งแต่ละเครือข่ายที่อยู่ในพื้นที่ต่างก็มีความเป็นอิสระในการดำเนินการกับประเด็นนั้นๆ ภายใต้ศักยภาพของตนเอง ดังนั้น กิจกรรมและความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจะมีลักษณะของการมีส่วนร่วมและการพึ่งพาอาศัย เช่น เครือข่ายสิ่งแวดล้อมในระดับประเทศเข้าไปมีส่วนร่วมและสนับสนุนกิจกรรมการทำงานของเครือข่ายสิ่งแวดล้อมย่อยในพื้นที่บางจังหวัดและมีการเชื่อมโยงกับเครือข่ายประเด็นอื่นๆ ซึ่งอาจกำหนดโครงสร้างความสัมพันธ์ดังแผนภาพต่อไปนี้

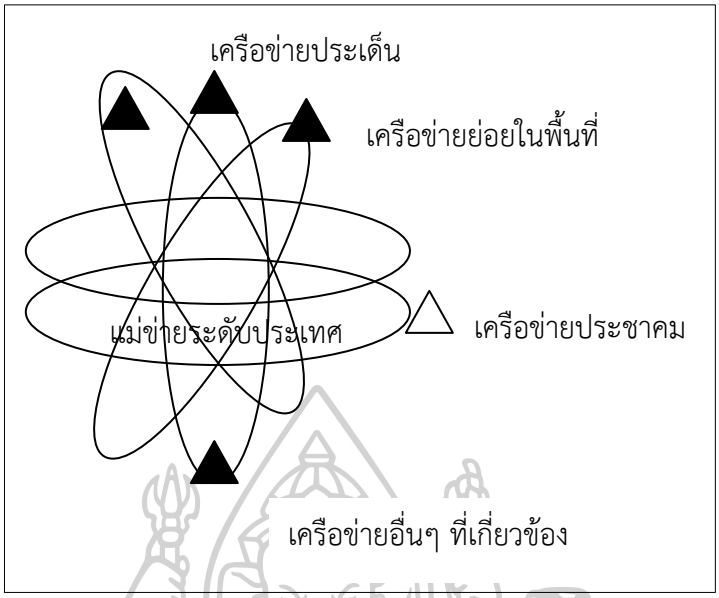

ภาพที่ 2 แสดงความสัมพันธ์และการเชื่อมโยงของเครือข่ายตามประเด็นกิจกรรม

จะเห็นได้ว่ามีการเชื่อมโยงกิจกรรมจากเครือข่ายกิจกรรมเล็กๆเข้าเป็นเครือข่ายใหญ่ในระดับจังหวัดและระดับประเทศ โดยที่ทุกฝ่ายต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานในระยะเวลาและสถานการณ์ที่เหมาะสมและในขณะเดียวกันแต่ละเครือข่ายก็ทำหน้าที่ตามวัตถุประสงค์หลักของตนโดยไม่สูญเสียความเป็นเอกลักษณ์และความเป็นเครือข่ายที่มีเป้าหมายเฉพาะตน

2.3 เครือข่ายแบ่งตามโครงสร้างหน้าที่ ได้แก่ เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยอาศัยภารกิจ กิจกรรม และการก่อตัวของกลุ่มผลประโยชน์ในสังคมเป็นแนวทางในการแบ่งเครือข่ายซึ่งอาจแบ่งเป็นเครือข่ายภาครัฐ ภาคประชาชน ภาคธุรกิจเอกชน และภาคองค์กรพัฒนาเอกชนโดยเครือข่ายต่างๆ ดังกล่าวมุ่งเน้นการดำเนินการ ภายใต้กรอบแนวคิด หลักการ วัตถุประสงค์และเป้าหมายหลักของหน่วยงานหรือโครงสร้างหลักของกลุ่มผลประโยชน์นั้นๆ

ลักษณะและโครงสร้างของเครือข่ายประเภทนี้ มีการก่อตัวตามภารกิจของกลุ่มผลประโยชน์ โดยกลุ่มผลประโยชน์อาจให้การสนับสนุนในจัดตั้งเครือข่ายหรือเข้าไปเสริมสร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และมีกระบวนการพัฒนาที่สอดคล้องกับภารกิจ กิจกรรมและเป้าหมายหลักของกลุ่ม/หน่วยงานนั้นๆ ซึ่งเครือข่ายในแต่ละภาคส่วนนั้น อาจมีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเชิงพื้นที่และเครือข่ายประเด็นกิจกรรมได้ ถ้าแต่ละฝ่ายเห็นความสำคัญในการรวมพลังเพื่อการแก้ไขปัญหาในภาครวม สำหรับสังคมไทยนั้น อาจแบ่งกลุ่มผลประโยชน์ได้ 4 ภาคส่วนใหญ่ๆ ได้แก่

เครือข่ายภาครัฐ เช่น เครือข่ายสถาบันการศึกษา เครือข่ายกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย เครือข่ายองค์กรอิสระของภาครัฐ เช่น สถาบันพระปกเกล้า สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้น

เครือข่ายภาคธุรกิจเอกชน เช่น เครือข่ายสภาหอการค้า สภาอุตสาหกรรม สมาคมผู้ส่งออก เครือข่าย SME ฯลฯ

เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น เครือข่ายเพื่อนตะวันออก เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ เครือข่ายด้านแรงงานสวัสดิการสังคม เครือข่ายมูลนิธิ YMCA ฯลฯ

เครือข่ายภาคประชาชน เช่น เครือข่ายปราชญ์อีสาน เครือข่ายประมงพื้นบ้าน เครือข่ายสมัชชาคนจน เป็นต้น

กิจกรรมและความสัมพันธ์ของเครือข่ายแบ่งตามโครงสร้างหน้าที่อาจมีกิจกรรมและความสัมพันธ์ที่ทับซ้อนกันอยู่ ซึ่งอาจมองได้ในหลายมิติโดยกิจกรรมที่เกิดขึ้นของเครือข่ายดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นความพยายามของฝ่ายต่างๆ ที่ต้องการสร้างจุดยืนสร้างพื้นที่ทางสังคมและการมีส่วนร่วมในการพัฒนา โดยแต่ละกลุ่มผลโยชน์ต่างก็พัฒนากิจกรรมในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้สอดคล้องกับเป้าหมายในภาคส่วนของตน ดังนั้น กิจกรรมที่เกิดขึ้นของเครือข่ายประเภทนี้จึงมีความหลากหลายตามภารกิจของภาคส่วนนั้นๆ ส่วนความสัมพันธ์ของเครือข่ายประเภทนี้ ก็มีความหลากกหลายเช่นกัน โดยเครือข่ายภาครัฐ ความสัมพันธ์ของเครือข่ายแบ่งตามโครงสร้างหน้าที่ จะมีความหลากหลายและมีการกระจายไปในส่วนต่างๆ ทั้งเชิงพื้นที่และประเด็นกิจกรรมซึ่งเครือข่ายในแต่ละภาคส่วนนั้นจะมีการทำหน้าที่ตามภารกิจหลักของตน และมีการเชื่อมโยงกับเครือข่ายในภาคส่วนอื่นๆ โดยใช้กระบวนการสื่อสารและการมีส่วนร่วมในกระบวนการทำงานเป็นเครื่องสานต่อความสัมพันธ์ และในบางครั้งอาจดูเป็นความไร้ระเบียบในการจัดการของเครือข่ายต่างๆ แต่เมื่อมีการจัดการยึดภารกิจของกลุ่มผลประโยชน์แล้วจะพบว่า ทุกเครือข่ายต่างก็มีเป้าหมายในการพัฒนาเพื่อยกระดับการเรียนรู้และการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคม ส่วนระดับความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายในแต่ละภาคส่วนนั้น มีทั้งความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นและเป็นไปอย่างหลวมๆ ตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น เครือข่ายภาครัฐกับเครือข่ายภาคองค์กรพัฒนาเอกชนร่วมมือกันในการพัฒนาพื้นที่ในชนบท และเครือข่ายภาครัฐกับเครือข่ายภาคธุรกิจเอกชนร่วมประสานการทำงาน เพื่อกำหนดนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ เป็นต้น

ขณะที่ (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2543) แบ่งเครือข่ายออกเป็นประเภทต่างๆ โดยใช้เกณฑ์บางประการประยุกต์กับเครือข่ายเพื่อปฏิรูปการศึกษาซึ่งสามารถสรุปได้ ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงประเภทของเครือข่าย

เกณฑ์การแบ่ง	ประเภทของเครือข่าย
ขนาดของกลุ่ม	1. เครือข่ายร่วม (total network) เปรียบเสมือนสังคมใหญ่ในภาพรวม 2. เครือข่ายย่อย (sub network) เปรียบเสมือนสังคมย่อยที่อยู่ในสังคมใหญ่นั้นๆ
พื้นที่	1. เครือข่ายระดับหมู่บ้านในพื้นที่ตำบล 2. เครือข่ายระดับหมู่บ้านข้ามพื้นที่ตำบล 3. เครือข่ายระหว่างตำบลในอำเภอใดอำเภอหนึ่ง 4. เครือข่ายระดับตำบลข้ามพื้นที่อำเภอ 5. เครือข่ายระดับอำเภอในจังหวัดใดจังหวัดหนึ่ง 6. เครือข่ายระดับอำเภอข้ามพรมแดนจังหวัด 7. เครือข่ายระหว่างจังหวัดในภูมิภาคใดภูมิภาคหนึ่ง
ประเด็นที่สนใจร่วม	เครือข่ายเกิดขึ้นจากประเด็นที่น่าสนใจอาจแบ่งได้หลากหลาย อาทิ เครือข่ายการปฏิรูปครูประจำการ เครือข่ายการศึกษาทางเลือก เครือข่ายการศึกษาปฐมวัย เครือข่ายเพื่อการปฏิรูปการเรียนการสอนแบบท้องถิ่น เครือข่ายการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในแง่นี้ เครือข่ายหนึ่งก็อาจมีประเด็นที่สนใจหลายประเด็นรวมอยู่ด้วยก็ได้
วิชาชีพของสมาชิกกลุ่ม	เป็นการแบ่งตามวิชาชีพของสมาชิกในเครือข่าย อาทิ เครือข่ายนักการเมือง เครือข่ายนักวิชาการ เครือข่ายผู้บริหารการศึกษา เครือข่ายครูอาจารย์ เครือข่ายนักธุรกิจ เครือข่ายสื่อสารมวลชน ทั้งนี้อาจรวมเครือข่ายผู้ปกครอง เครือข่ายผู้นำชุมชน เครือข่ายผู้นำศาสนา เข้ามาร่วมด้วยก็ได้ ฯลฯ
บทบาทของกลุ่ม	เป็นการพิจารณาถึงบทบาทหลักที่เครือข่ายนั้นดำเนินการอยู่ อาทิ เครือข่ายรณรงค์ประชาสัมพันธ์การปฏิรูปการศึกษา เครือข่ายการศึกษาวิจัยเพื่อปฏิรูปการศึกษา เครือข่ายผู้สนับสนุนด้านการเงิน ฯลฯ
บทบาทของกลุ่มลักษณะภาคีที่ร่วมในเครือข่าย	เกิดได้ 2 ทางหลัก คือ 1. เครือข่ายแนวนอน (horizontal network) เป็นการสร้างเครือข่ายของกลุ่มคนที่มีลักษณะทางสังคมใกล้เคียงกัน เผชิญปัญหาที่ใกล้เคียงกัน เผชิญปัญหาที่คล้ายคลึงกัน เช่น การรวมกลุ่มระหว่างสถาบันการศึกษาด้วยกัน การรวมกลุ่มระหว่างมูลนิธิกับ NGOs 2. เครือข่ายแนวตั้ง (vertical network) เป็นการสร้างเครือข่ายระหว่างภาคีที่แตกต่างกัน อาทิ การรวมกลุ่มระหว่างหน่วยงานของรัฐกับองค์กรชุมชน การรวมกลุ่มระหว่างองค์กรธุรกิจกับสถานศึกษา การรวมตัวระหว่างองค์กรธุรกิจกับสถานศึกษา การรวมตัวระหว่างองค์กรท้องถิ่นกับมูลนิธิของบริษัทธุรกิจ เป็นต้น

ตารางที่ 1 แสดงประเภทของเครือข่าย (ต่อ)

เกณฑ์การแบ่ง	ประเภทของเครือข่าย
ระดับความผูกพัน	การแบ่งด้วยเกณฑ์นี้ ใช้ระดับความผูกพันระหว่างบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางของเครือข่ายกับภาคีต่างๆ ซึ่งอาจแบ่งได้เป็นเครือข่ายที่มีความผูกพันใกล้ชิดในระดับสูงในระดับรองลงไปจนถึงเครือข่ายที่มีความผูกพันในระดับห่างไกล การแบ่งในลักษณะนี้ช่วยในการประเมินระดับอิทธิพลของบุคคลที่เป็นศูนย์กลางของเครือข่ายที่จะมีต่อสมาชิกในเครือข่าย

การแบ่งประเภทและรูปแบบของเครือข่ายดังกล่าว เป็นส่วนหนึ่งของการชี้ให้เห็นความแตกต่างของการจัดแบ่งเครือข่ายตามเกณฑ์ที่กำหนด ซึ่งอาจจะแบ่งประเภทและรูปแบบของเครือข่ายโดยนัยอื่นๆ ได้อีก อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะจัดประเภทและรูปแบบของเครือข่ายในรูปแบบใด กิจกรรมและความสัมพันธ์ของเครือข่าย เป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากกว่า เพราะการที่จะเป็นเครือข่ายและการรักษาความเป็นเครือข่ายให้ยั่งยืนนั้น จะต้องมีการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง และการเข้าใจถึงสภาพที่แท้จริงของเครือข่ายจะช่วยให้เราสามารถมองเห็นกระบวนการทำงานของเครือข่ายที่มีตั้งแต่จุดเล็กๆ ในระดับชุมชน ไปจนถึงการประสานเชื่อมโยงในระดับชาติ และจากการทำงานที่เฉพาะกิจไปสู่การทำงานที่หลากหลาย ทั้งนี้เพราะยุทธศาสตร์แห่งความเป็นเครือข่ายนั้น มีความสอดคล้องกับบริบทแห่งชีวิต ที่จะต้องมีการเรียนรู้ การเติมเต็มในส่วนที่ขาดให้แก่กันและกัน และการเพิ่มศักยภาพของตนเองและเครือข่ายให้มีความเข้มแข็ง ด้วยความเข้าใจในความรู้ ความหมาย และโลกทัศน์ที่เท่าเทียม (พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, 2557)

3. องค์ประกอบของเครือข่าย

องค์ประกอบของเครือข่าย (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2543) เสนอว่าองค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่ายว่ามีองค์ประกอบที่สำคัญ 7 ประการ คือ

3.1 การรับรู้มุมมองร่วมกัน (common perception) หมายถึง การที่สมาชิกที่เข้ามาอยู่ในเครือข่าย ต้องมีความรู้สึกนึกคิดและการรับรู้ร่วมกันถึงเหตุผลการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย อาทิ มีความเข้าใจในปัญหา มีสำนึกในการแก้ไขปัญหาร่วมกัน และมีความต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกเครือข่ายเกิดความรู้สึกผูกพันในการดำเนินกิจกรรมบางอย่างเพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนที่เกิดขึ้น ตัวอย่างเช่นประชาชนในชุมชนมีความเข้าใจร่วมกันในการศึกษาที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น เพราะเป็นสิ่งที่เขาสามารถเข้าไปมีประสบการณ์สัมผัสได้ อีกทั้งปัญหาที่เกิดขึ้นก็อยู่กับบริบทชุมชนที่เขารับรู้ร่วมกัน บริบทแวดล้อมนี้ช่วยให้สมาชิกของชุมชนเกิดการรับรู้ร่วมกันถึงสภาพปัญหาความต้องการ และข้อจำกัดในการแก้ปัญหาการศึกษาของท้องถิ่น

3.2 การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (common vision) หมายถึง การมองเห็นจุดมุ่งหมายในอนาคตร่วมกันระหว่างสมาชิกในกลุ่มการรับรู้เข้าใจถึงทิศทางเดียวกัน และการมีเป้าหมายที่จะดำเนินไปด้วยกัน จะช่วยทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายมีพลัง เกิดเอกภาพ และช่วยบรรเทาความขัดแย้งอันเกิดจากมุมมองที่แตกต่างลงไป

3.3 การมีประโยชน์และความสนใจร่วมกัน (mutual interests/benefits) หมายถึงการที่การสมาชิกแต่ละคนมาร่วมกันเพื่อประสานผลประโยชน์และความต้องการซึ่งผลประโยชน์และความต้องการนั้นจะไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้หากสมาชิกต่างคนต่างอยู่ ดังนั้นจึงมีการรวมตัวกันบนฐานของผลประโยชน์ร่วมที่มากเพียงพอจะดึงดูดให้รวมเป็นเครือข่าย

3.4 การมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายอย่างกว้างขวาง (all stakeholders participation) การมีส่วนร่วมของสมาชิกมีความสำคัญต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเพราะกระบวนการมีส่วนร่วมเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมลงมือกระทำอย่างเข้มแข็ง ดังนั้น สมาชิกในเครือข่าย จึงควรเสริมสร้างความสัมพันธ์ในลักษณะของความเท่าเทียมและในฐานะหุ้นส่วนของเครือข่าย และควรสานต่อความสัมพันธ์ในแนวราบ

3.5 กระบวนการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (complementary relationship) หมายถึง การที่สมาชิกในเครือข่าย ต่างก็ต้องเสริมกระบวนการทำงานของกันและกัน โดยที่ใช้จุดแข็งของฝ่ายหนึ่ง ไปช่วยเหลืออีกฝ่ายหนึ่งที่มีจุดอ่อน ซึ่งจะทำให้เกิดการประสานผลประโยชน์ร่วมกัน การเสริมสร้างต่อกันนั้น เกิดขึ้นจากการรวมตัวเป็นเครือข่ายซึ่งมีผลดีมากกว่าการไม่ร่วมเป็นเครือข่าย

3.6 การพึ่งอิงร่วมกัน (interdependence) คือ การเติมเต็มในส่วนที่ขาดของแต่ละฝ่ายเนื่องจากทุกฝ่ายต่างก็มีข้อจำกัดในกระบวนการทำงานและมีความรู้ประสบการณ์ที่แตกต่าง ดังนั้น จึงมีการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างสมาชิกในเครือข่าย

3.7 การปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน (interaction) หมายถึง การที่สมาชิกในเครือข่ายมีการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก และผลการปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนระหว่างกันนั้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเครือข่ายตามด้วย

นอกจากนี้ ผลสรุปจากการสัมมนาองค์ความรู้และการจัดการเครือข่ายตาม โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (2546) กล่าวถึง องค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่ายไว้ 4 ประการ คือ

1. การมีกิจกรรมร่วมกันของสมาชิก กิจกรรมเป็นสิ่งสำคัญ ที่จะช่วยให้สมาชิกทั้งในและนอกเครือข่าย มีโอกาสในการพบปะหารือและมีการเรียนรู้ร่วมกัน การมีกิจกรรมต่อกัน เช่น การร่วมแสดงความคิดเห็นการทำงานร่วมกัน และการติดตามประเมิลผล จะช่วยให้เครือข่ายนั้นมีความต่อเนื่องที่สำคัญ คือ เป็นการผลักดันให้ภารกิจ/กิจกรรมนั้นบรรลุความสำเร็จ

2. การสื่อสารเพื่อสร้างความรู้ ความหมายและโลกทัศน์ร่วมกัน ได้แก่ การที่เครือข่ายมีการติดต่อสื่อสารภายในเครือข่าย เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในทิศทางและความหมายร่วมของเครือข่ายที่ช่วยให้เกิดกระบวนการกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน เช่น เครือข่ายสิ่งแวดล้อมร่วมกันสร้างความรู้ความเข้าใจ เพื่อให้เกิดการกำหนดมาตรฐานในการจัดการสิ่งแวดล้อมในประเทศ

เป็นต้น โดยการสื่อสารที่สร้างความหมายร่วมกันนั้น จะนำไปสู่การขยายแนวคิดอุดมการณ์ของเครือข่ายให้กว้างขวางออกไป

3. ความเท่าเทียมของฝ่ายต่างๆ ได้แก่ บุคคลและกลุ่มบุคคลที่เข้าร่วมกันเป็นเครือข่ายจะต้องยึดหลักการทำงานบนความเท่าเทียมของทุกฝ่ายโดยการให้โอกาสในการเรียนการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้เกิดความภูมิใจในสิ่งที่ทำร่วมกันและพยายามหลีกเลี่ยงการครอบงำจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะมีผลให้เครือข่ายนั้นมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด

4. การให้ผลประโยชน์ต่างตอบแทน ได้แก่ การแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกัน โดยการให้ผลประโยชน์ต่างตอบแทนนั้น อาจมิได้หมายถึงการให้เงินหรือทุนเท่านั้น แต่หมายถึง ความร่วมมือและความเอื้ออาทรต่อกัน และในบางครั้งอาจปรับเปลี่ยนการให้รางวัลและผลตอบแทนเป็นความรู้สึกพึงพอใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของสังคม ที่มีการพบปะเสวนากัน ภายใต้ความสัมพันธ์ของความเป็นพี่น้องและการพึ่งพาอาศัย (พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, 2557)

ดังนั้น การเกิดเป็นเครือข่ายได้ต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญคือ สมาชิกในเครือข่ายต้องมีความรู้สึกนึกคิดและการรับรู้ร่วมกันถึงเหตุผลในการเข้ามาร่วมกันเป็น มีการสื่อสารภายในเครือข่าย กิจกรรมสานสัมพันธ์ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์กับสมาชิก องค์ประกอบนี้จะสร้างความเป็นเครือข่ายได้

4. วิธีการสร้างเครือข่าย (Networking)

การสร้างเครือข่าย หมายถึงการทำให้มีการติดต่อ สนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและการร่วมมือกันด้วยความสมัครใจ การสร้างเครือข่ายควรสนับสนุนและอำนวยความสะดวก ให้สมาชิกในเครือข่ายมีความสัมพันธ์กันฉันท์เพื่อน ที่ต่างก็มีความเป็นอิสระมากกว่าสร้างการคบค้าสมาคมแบบพึ่งพิง นอกจากนี้การสร้างเครือข่ายต้องไม่ใช่การสร้างระบบติดต่อด้วยการเผยแพร่ข่าวสารแบบทางเดียว เช่นการส่งจดหมายข่าวไปให้สมาชิกตามรายชื่อ แต่จะต้องมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกันด้วย (ชัชวาล แอร่มหล้า, 2556) กล่าวว่า ในการสร้างหรือสนับสนุนการรวมตัวเป็นเครือข่าย จำเป็นต้องมีกระบวนการเทคนิควิธีการในการสร้างและพัฒนาเครือข่ายคือ การที่ปัจเจกบุคคลหรือสถาบันมารวมตัวกันเป็นกลุ่มซึ่งต้องมีความสนใจในเรื่องหนึ่งร่วมกัน อย่างไรก็ตามเพียงการรวมกลุ่มกันเท่านั้นยังไม่อาจเป็นเครือข่ายงานได้ เพราะจะมีลักษณะเพียงการทำงานร่วมกัน (workshop) คือมีบุคคลมาร่วมสนทนากัน หากจะให้เป็นเครือข่ายต้องมีปัจจัยอีกข้อ คือ ความร่วมมือกันที่จะติดต่อสื่อสาร ความเต็มใจที่จะประสานงานกัน ข้อสำคัญสมาชิกต้องมีการยอมรับที่จะทำกิจกรรมร่วมกันมิใช่เพียงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเท่านั้น สอดคล้องกับ Veer ยังให้ความสำคัญกับขั้นตอนของการพัฒนาขบวนการมีส่วนร่วมภายในเครือข่าย เพราะจะสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามที่จะร่วมมือกันของเครือข่ายส่วนหลักปฏิบัติในการสร้างเครือข่ายได้แก่

1. ระบุกลุ่มหรือบุคคลที่สามารถทำหน้าที่กระตุ้นหรือทำให้เครือข่ายงานดำเนินไปได้

2. การจัดการเครือข่ายที่ดี ต้องมีศิลปะในการประสานประโยชน์ ทำให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแต่ละฝ่ายได้ประโยชน์ร่วมกัน

3. ในการพัฒนาการปฏิบัติและติดตามผลของกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ของเครือข่ายจะต้องมีการติดต่อสื่อสารกันอย่างใกล้ชิดระหว่างสมาชิกเครือข่ายผู้รับประโยชน์และผู้ให้ทุน

4. จำเป็นจะต้องมีความสนใจร่วมกัน วัตถุประสงค์และทัศนะร่วมกันและมีวิธีการทำงานที่อำนวยให้เกิดการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิก

นอกจากนี้ (เสรี พงศ์พิศ, 2551) กล่าวว่า การสร้างเครือข่าย อันดับแรกต้องคืนสู่รากเหง้าเป็นการฟื้นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ อันดับที่สอง การฟื้นการทำมาหากินแบบที่ชาวบ้านทางอีสานเรียกว่า การเฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน หรือทำอยู่ทำกิน ไม่ใช่ทำมาค้าขายแบบที่ผ่านมาสร้างรากฐานชีวิตใหม่ ชีวิตที่พอเพียง การฟื้นความรู้ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพ อันดับที่สามคือการร่วมกันจัดการผลผลิต ทรัพยากรชุมชนอย่างสร้างสรรค์เพื่อการพึ่งตนเอง

สรุปการสร้างเครือข่ายต้องมีกระบวนการหลายกระบวนการ แต่กระบวนการจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยพลังปัญญา พลังคนในชุมชน พลังคนนอกชุมชน ของบุคคลระดับต่างๆ ในการขับเคลื่อนสร้างเครือข่ายที่ยั่งยืนและสามารถสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้

5. กระบวนการทำงานของเครือข่าย

การทำงานร่วมกันของเครือข่าย ถือได้ว่า เป็นภารกิจที่สำคัญของการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย กล่าวคือ ความเป็นเครือข่ายมีความสัมพันธ์กับงานและสัมพันธภาพระหว่างกัน ซึ่งงานหรือภารกิจและความเป็นภาคีต่อกันนั้น จะนำไปสู่การเรียนรู้และการสร้างกระบวนการความเคลื่อนไหวทางสังคม ดังนั้น กระบวนการทำงานของเครือข่าย สามารถพิจารณาได้จากการทำงานสัมพันธภาพ การเรียนรู้และความเคลื่อนไหวที่นำไปสู่การจัดการกับสิ่งต่างๆ ภายใต้บริบทที่เกิดขึ้น โดยแต่ละเครือข่ายก็มีกระบวนการทำงานที่แตกต่างกันไปตามสถานการณ์และเป้ามายที่กำหนดในที่นี้จะกล่าวถึง กระบวนการทำงานของเครือข่ายต่างๆ มีลักษณะร่วมกันใน 4 ประเด็น คือ

5.1 กระบวนการทำงานที่เชื่อมประสานจากจุดเล็กและขยายไปสู่หน่วยใหญ่

ในกระบวนการทำงานของเครือข่ายนั้น ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายระดับใดหรือประเภทใด สิ่งที่เครือข่ายต่างๆ ดำเนินการในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ การทำงานที่เชื่อมประสานจากประเด็นเล็กๆ แล้วขยายไปสู่การทำงานที่หลากหลายขึ้น โดยเป็นการขยายทั้งกิจกรรม พื้นที่ และเป้าหมายการดำเนินการ ควรเริ่มต้นจากจุดเล็กและขยายเป็นหน่วยใหญ่เป็นกระบวนการหนึ่งของการทำงานในเครือข่าย โดยเป็นทั้งขั้นตอนของการก่อตัวและกระบวนการทำงาน ซึ่งเครือข่ายที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและมีความเข้มแข็งนั้น ส่วนหนึ่งมาจากการไม่มองข้ามในจุดเล็ก เริ่มต้นจากการทำงานในสิ่งที่รู้และเข้าใจแล้วค่อยๆ เชื่อมประสานกับองค์กรอื่นเครือข่ายอื่นในประเด็นกิจกรรมที่หลากหลาย ซึ่งเป็นผลให้การทำงานของเครือข่ายนั้นมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ในพื้นที่มาก

นอกจากนี้ในกระบวนการทำงานของเครือข่ายนั้น เครือข่ายส่วนใหญ่จะใช้วิธีการทำงานที่หลากหลาย เช่น การใช้พื้นที่เป็นสถานที่ดำเนินการ การใช้ประเด็นปัญหาเป็นกิจกรรมในการขับเคลื่อนเครือข่ายการใช้ศูนย์ประสานงานเป็นที่รวบรวมข้อมูล ฯลฯ ซึ่งกระบวนทั้งหมดเน้นการใช้ความรู้ประสบการณ์ที่มีอยู่ มาร่วมกันคิด ร่วมกันทำ โดยมีการปรับเปลี่ยนวิธีการไปตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ทั้งนี้อาจประยุกต์การใช้วิธีการต่างๆ ในแต่ละช่วงของเครือข่าย ดังนี้

1. ในช่วงการก่อตัวของเครือข่ายเพื่อหาแนวร่วมในการพัฒนากิจกรรมนั้น ผู้ประสานเครือข่ายหรือแกนนำกลุ่ม จะต้องใช้วิธีการค้นหาแกนนำ หาแนวร่วมอุดมการณ์ การแสวงหารูปแบบการสื่อสารที่เหมาะสมและการจัดระบบองค์กร เพื่อให้กระบวนการก่อตัวนั้นเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

2. ในระยะขยายตัว จะใช้วิธีการประสานความร่วมมือ การกำหนดกิจกรรมที่เหมาะสมกับระดับความสัมพันธ์ รวมทั้งการหาความรู้ใหม่ เทคนิคใหม่ ในการพัฒนาเครือข่าย

3. ในช่วงการเคลื่อนไหวทางสังคมหรือการจัดกิจกรรม เครือข่ายจะต้องมีความพร้อมในเรื่องของข้อมูล ทุน การจัดการ และแนวร่วมที่หลากหลาย เพื่อให้การทำงานนั้นมีความต่อเนื่อง

4. ในช่วงหลังจากการดำเนินการตามเป้าหมายแล้ว จำเป็นต้องมีการรักษาพันธกรณีความสัมพันธ์และการสื่อสารที่เป็นระบบ เพื่อให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวแบบใหม่ และเพื่อมิให้เครือข่ายอยู่ภาวะถดถอย โดยการเพิ่มเติมความรู้ การถอดบทเรียน หรือการประเมินตนเองอยู่ตลอดเวลาด้วยวิธีการทำงานที่หลากหลาย จะทำให้เครือข่ายมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องสามารถปรับเปลี่ยนตนเอง เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

นอกจากนี้ ในการใช้วิธีการที่หลากหลายของเครือข่ายนั้นยังหมายถึง การใช้เทคนิควิธีการ และเครื่องมือที่มีความแตกต่างในการจัดการกับประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น รวมทั้งการจัดการเครือข่าย

5.2 การรักษาสัมพันธภาพที่สร้างความรู้ ความหมาย และโลกทัศน์ร่วมกัน การที่เครือข่ายจะดำเนินต่อไปได้นั้น การรักษาสัมพันธภาพระหว่างสมาชิกและภาคีในเครือข่ายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพราะถ้าไม่มีการรักษาสัมพันธภาพระหว่างกันแล้ว กิจกรรมและความเคลื่อนไหวของเครือข่ายอาจมีการยุติลง เพราะขาดภาคีร่วมดำเนินการ ดังนั้น ในกระบวนการทำงานและการจัดการเครือข่ายจะต้องคำนึงถึงการรักษาสัมพันธภาพที่สร้างความรู้ ความหมาย และโลกทัศน์ร่วม กล่าวคือ หลังจากที่ภาคีในเครือข่ายเห็นความจำเป็นของเครือข่ายว่า มีประโยชน์ต่อการพัฒนาเครือข่ายและการพัฒนาสังคม สิ่งที่คนในเครือข่ายนั้นจะพึงมีต่อกัน คือ การสร้างความรู้ และความหมายในการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน เพราะคนในเครือข่ายเดียวกันย่อมจะรู้ความหมายของเครือข่ายมากกว่าคนอื่นๆ ในการรักษาสัมพันธภาพเพื่อสร้างความรู้ ความหมาย และโลกทัศน์ร่วมนั้น สิ่งที่มีความสำคัญในการรักษาสัมพันธภาพ คือ การสื่อสารระหว่างสมาชิกและภาคีในเครือข่ายเพื่อให้ฝ่ายต่างๆ ได้มีโอกาสในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการทำงานร่วมกัน (ปาริชาติ สถาปิตานนท์และชัยวัฒน์ ถิระพันธ์, 2546) กล่าวถึงการสื่อสารกับสังคมเครือข่ายว่า

1. การสื่อสารจะทำให้สมาชิกในเครือข่ายมีโอกาสรับรู้ (perception) เกี่ยวกับข้อมูลข่าวสารต่างๆ ได้ทั่วถึง

2. การสื่อสารเป็นความสำคัญในการสร้างแรงบันดาลใจ (inspiration) ให้บุคคลร่วมมือกันค้นหาเป้าหมายร่วมกัน (shared goal)

3. การสื่อสารเป็นแนวทางที่ทำให้สมาชิกในเครือข่ายได้มีโอกาสเรียนรู้ (learning) ความคิด ความรู้สึก ความเชื่อ และพฤติกรรมของกันและกันการแลกเปลี่ยน (exchange) ข้อมูลและข้อคิดต่างๆ การฝึกเปิดใจกว้าง (open mind) เพื่อยอมรับฟังความคิดเห็นและพฤติกรรม

ตลอดจนการพัฒนาสัมพันธภาพระหว่างกัน (relationship development) และร่วมมือกันทำงานให้บรรลุเป้าหมาย

4. การสื่อสารมีส่วนสำคัญในการค้นหาและพัฒนา “อัตลักษณ์” (identity) และบุคลิกลักษณะ (character) ร่วมกันของสมาชิกในเครือข่ายและเป็นช่องทางในการนำเสนออัตลักษณ์และบุคลิกลักษณะดังกล่าวสู่สังคมภายนอก

5.3 การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัว เมื่อเครือข่ายมีการทำงานและมีการรักษาสัมพันธภาพที่สร้างสื่อความหมายร่วมกันแล้ว การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวเข้าหากัน เป็นสิ่งที่เครือข่ายส่วนใหญ่ได้ดำเนินการเพราะการเรียนรู้และการปรับบทบาทเข้าหากันนั้นเป็นทั้งแนวคิดและวิธีการปฏิบัติ กล่าวคือ การที่เครือข่ายจะมีความเติบโตและมีความมั่นคงจะต้องมีความแสวงหาความรู้ มีการสะสมประสบการณ์และมีการปรับบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์และการทำงานร่วมกับกลุ่ม องค์กร เครือข่ายและหน่วยงานอื่นๆทั้งนี้เพื่อเป็นกาสร้างความรู้ใหม่ วิธีการใหม่ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น รวมทั้งนี้เพื่อให้เกิดการยอมรับในกระบวนการทำงานที่หลากหลาย ซึ่งการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้นั้น สามารถใช้เทคนิคและวิธีการต่างๆ เช่น การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การพัฒนาผู้นำ การศึกษาแบบเจาะลึกในพื้นที่ และการถอดบทเรียนร่วมกัน เป็นต้น กระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการเพื่อเสริมสร้างความเข้าใจในความหมายของเครือข่ายที่จะต้องมีการศึกษาเรียนรู้ การประสานความร่วมมือ และการรักษาผลประโยชน์ร่วมกัน การพึ่งพาอาศัยทั้งในด้านทุน ความรู้ ประสบการณ์ที่สำคัญ ความร่วมมือเพราะไม่มีเครือข่ายใดจะมีศักยภาพในการพัฒนาที่สมบูรณ์

5.4 การพัฒนากิจกรรมและความเคลื่อนไหวเพื่อสร้างขบวนการทางนวัตกรรมและวาทกรรมในการพัฒนา ความเป็นเครือข่ายในยุคใหม่ นอกจากจะเป็นการสร้างความเป็นภาคีร่วมบนเส้นทางของนวัตกรรมการเรียนรู้ เช่น เครือข่ายอินเตอร์เน็ต เครือข่ายทางอากาศของวิทยุร่วมด้วยช่วยกันแล้ว การสร้างความเป็นเครือข่ายดังกล่าว ยังก่อให้เกิดกระบวนการทำงานในรูปแบบใหม่ที่ผู้คนในสังคมไม่จำเป็นต้องเห็นหน้าตาและพบปะซึ่งกันและกันหรืออาศัยพื้นที่ดำเนินการเพียงแต่มีความรู้สึกร่วมว่า จะต้องร่วมมือและช่วยเหลือพึ่งพากัน ก็สามารถสร้างความเป็นเพื่อนเป็นพี่ เป็นน้อง และความเป็นเครือข่ายได้ จากกระบวนการทำงานของเครือข่ายดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า เครือข่ายเป็นกลยุทธ์ที่สำคัญในการประสานความร่วมมือ เป็นการทำงานด้วยถ้อยทีถ้อยอาศัยระหว่างสมาชิกและภาคีร่วม โดยมีจุดเริ่มต้นจากการทำงานในพื้นที่และประเด็นเล็กๆ แล้วขยายกระบวนการเป็นเครือข่ายที่กว้างขวางออกไป พร้อมทั้งแสวงหาความรู้ใหม่ วิธีการใหม่ที่เหมาะสมกว่าโดยมีระบบการสื่อสารและนวัตกรรมใหม่เป็นเครื่องมือที่จะสร้างความหมายและความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ซึ่งสามารถสรุปเป็นแผนภูมดังนี้ (พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, 2557)

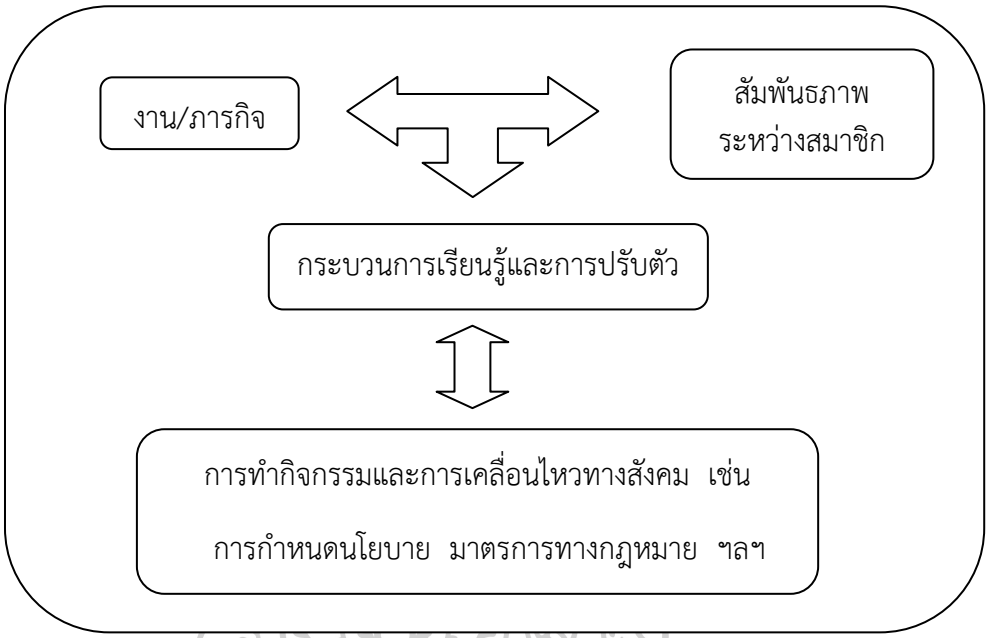

แผนภูมิที่ 2 แสดงกระบวนการทำงานของเครือข่าย

6. โครงสร้างแบบเครือข่าย (Network Structure)

โครงสร้างรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในยุคปัจจุบัน ซึ่งมีความแตกต่างจากโครงสร้างแบบเดิมโดยสิ้นเชิง คือ โครงสร้างแบบเครือข่ายหรือองค์กรเครือข่าย ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ ไม่มีชั้นการบังคับบัญชา มีความยืดหยุ่นสูงควบคุมโดยกลไกตลาดมากกว่ากระบวนการทางบริหาร โครงสร้างแบบเครือข่ายจะมีอยู่บนพื้นฐานของการใช้ความสามารถหลัก (core competencies) ขององค์การ และจะได้รับทรัพยากรมาจากพันธมิตรภายนอกและการจ้างเหมาบุคคลภายนอกในการทำงาน (Miles & Snow, 1995 อ้างถึงใน (ทิพวรรณ หล่อสุวรรณ, 2549)

โครงสร้างแบบเครือข่าย จะมีรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ (การไหลของข้อมูลข่าวสาร ผลผลิตและคน) ในลักษณะที่ไม่หยุดนิ่ง โดยเกิดจากความต้องการในช่วงเวลานั้นมากกว่าการวางแผนล่วงหน้า ปฏิสัมพันธ์นี้บางครั้งก็เกิดขึ้นอย่างช้าๆ บางครั้งก็เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และเมื่อไหร่ที่มีปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นการติดต่อจะเป็นแบบตัวต่อตัว หรือระหว่างบุคคล หรือกลุ่มที่ต้องการทำงานไม่จำเป็นต้องผ่านสายการบังคับบัญชา (Nadler & Gerstein,1992 อ้างถึงใน (ทิพวรรณ หล่อสุวรรณ, 2549)

ดังนั้น ค่านิยมขององค์การแบบเครือข่ายจึงมีลักษณะการเปลี่ยนแปลงและความร่วมมือมากกว่าความเป็นเจ้าของ มีความไว้วางใจมากกว่าการระแวงสงสัย อำนาจมาจากความรู้มากกว่าตำแหน่งหน้าที่ในการทำงาน องค์การแบบเครือข่ายจะสามารถจัดการกับปัญหาและโอกาสได้อย่างรวดเร็ว และไม่ว่าการดำเนินงานจะประสบความสำเร็จหรือความล้มเหลว องค์การจะมีการเรียนรู้เพิ่มขึ้น องค์กรจากเครือข่ายจะเริ่มจากหน่วยงานขนาดเล็กซึ่งจะเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายของแต่ละหน่วยโดยมีความสามารถที่จะทำให้กระบวนการทำงานเสร็จสิ้นได้ มีการออกแบบซึ่งเริ่มจากภายใน

ก่อน มีฝ่ายบริหารให้น้อยที่สุด และจะเน้นที่การออกแบบกระบวนการทำงานไม่ใช่โครงสร้างองค์กร โดยนำเทคโนโลยีมาใช้ในการทำงานแบบอัตโนมัติ มีการใช้ทีมงานเป็นพื้นฐานในการทำงาน องค์กรแบบเครือข่ายเหมาะสมสำหรับองค์การที่ต้องการความยืดหยุ่นสูง และต้องตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมอย่างรวดเร็ว (ทิพวรรณ หล่อสุวรรณ, 2549)

7. ความแตกต่างระหว่างเครือข่ายกับกลุ่ม

ด้วยคนเป็นจำนวนมากเข้าใจว่าเครือข่ายกับกลุ่มเป็นสิ่งเดียวกัน เพราะมีลักษณะคล้ายกันมาก แต่เมื่อพิจารณาจากแนวความคิด ความหมาย ลักษณะ องค์ประกอบ ขอบข่าย รูปแบบและประเภทเครือข่ายแล้ว พบว่าเครือข่ายมีความแตกต่างกับกลุ่มหลายประการดังนี้

1. สมาชิกเครือข่ายประกอบด้วยสมาชิกในระดับ คือ ทางระดับบุคคล กลุ่มองค์กร ชุมชน ขนาดต่างๆ เป็นต้น ส่วนกลุ่มประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นบุคคลแต่ละคนโดยกลุ่มเป็นสมาชิกในระดับหนึ่งของเครือข่าย

2. คุณสมบัติของสมาชิกของเครือข่ายมีความแตกต่างกันในด้านความรู้ ความเชื่อ ประสบการณ์ ภูมิลำเนา เป็นต้น ส่วนสมาชิกของกลุ่มจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันไม่มีความแตกต่างกันมากนะ

3. ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก สมาชิกของเครือข่ายมีความสัมพันธ์กันแบบเพื่อนร่วมงาน มีอิสระในการดำเนินกิจกรรมของตนเองมารวมกัน เพื่อทำกิจกรรมร่วมกันตามความเหมาะสม เพื่อการบรรลุเป้าหมายร่วมกัน โดยไม่สูญเสียเอกราชของตนเน้นการประสานผลประโยชน์กันและขยายสมาชิกออกไปอย่างกว้างขวาง ส่วนสมาชิกของกลุ่มมารวมกันภายใต้การจัดระเบียบความสัมพันธ์แบบครอบครัวเดียวกันชื่อสมาชิกต้องรวมกันอย่างเหนียวแน่น กำหนดโครงสร้างกฎระเบียบของกลุ่ม สถานภาพ บทบาท ตำแหน่ง หน้าที่ของสมาชิกไว้อย่างชัดเจนสมาชิกต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบของกลุ่มไม่สามารถดำเนินงานได้โดยอิสระ

4. ศูนย์กลางของการดำเนินงาน เครือข่ายมีศูนย์กลางในการดำเนินงานทั้งศูนย์กลางเดียวและหลายศูนย์กลางการพัฒนาการดำเนินงานของเครือข่าย ซึ่งเน้นการเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกให้มากที่สุด ส่วนกลุ่มเน้นการมีกลุ่มเป็นศูนย์กลางในการดำเนินงานเพียงศูนย์กลางเดียวเพื่อความเป็นเอกภาพ

5. การบริหารจัดการ เครือข่ายต้องใช้การบริหารจัดการที่ยุ่งยาก เพราะโครงสร้างของเครือข่ายมีความซับซ้อน สมาชิกมีความหลากหลายมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปการบริหารจัดการจึงต้องเน้นการประสานงานแบบภาคีหรือพันธมิตรหรือหุ้นส่วนกันไม่ใช่แบบการบังคับบัญชาหรือสั่งการตามลำดับชั้น ส่วนกลุ่มมีโครงสร้างที่ไม่ซับซ้อนมากนักสมาชิกส่วนใหญ่มีความคล้ายคลึงกันการบริหารจัดการจึงไม่ยุ่งยากสามารถดำเนินการได้โดยคณะกรรมการบริหารกลุ่มเพียงชุดเดียวหรือผู้นำกลุ่มเพียงคนเดียว

6. เป้าหมายและความสำเร็จเป้าหมายและความสำเร็จของเครือข่ายคือ ความสำเร็จทุกประการของเครือข่ายและความสำเร็จของภาคีหรือสมาชิกของเครือข่าย แล้วขยายไปสู่ภาคีใหม่ๆ ส่วนเป้าหมายและความสำเร็จ ส่วนเป้าหมายและความสำเร็จของกลุ่มมุ่งเน้นในกลุ่มของตนเป็นหลักและกลุ่มอื่นๆ เป็นเพียงผู้สนับสนุนส่งเสริมให้กลุ่มประสบความสำเร็จเท่านั้น

7. กระบวนการทำงานร่วมการทำงานของเครือข่ายมีหลายระดับมากกว่ากลุ่มมีส่วนร่วมในการดำเนินงานมากกว่ากลุ่ม มีการขยายผลและการประสานงานมากกว่ากลุ่มประกอบด้วยจุดเชื่อมประสานและกระบวนการทำงานที่ซับซ้อนมากกว่ากลุ่ม

ด้วยกลุ่มประกอบด้วยสมาชิกระดับมีการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กันแบบง่ายๆ โดยมีศูนย์กลางในการเชื่อมโยงประสานเพียงศูนย์กลางเดียวไม่มีความซับซ้อนมากนะต่างกับเครือข่ายประกอบด้วยสมาชิกที่แตกต่างกันหลายระดับทางระดับบุคคลกลุ่มองค์กรและชุมชนมีการเชื่อมโยงสัมพันธ์กันหลายส่วนกลางมีความซับซ้อนมากกว่ากลุ่มยิ่งเครือข่ายขนาดใหญ่ขึ้นก็จะมีขบวนการซับซ้อนมากขึ้น โดยสามารถแสดงลักษณะของกลุ่มและเครือข่ายดังนี้ (สนธยา พลศรี, 2548)

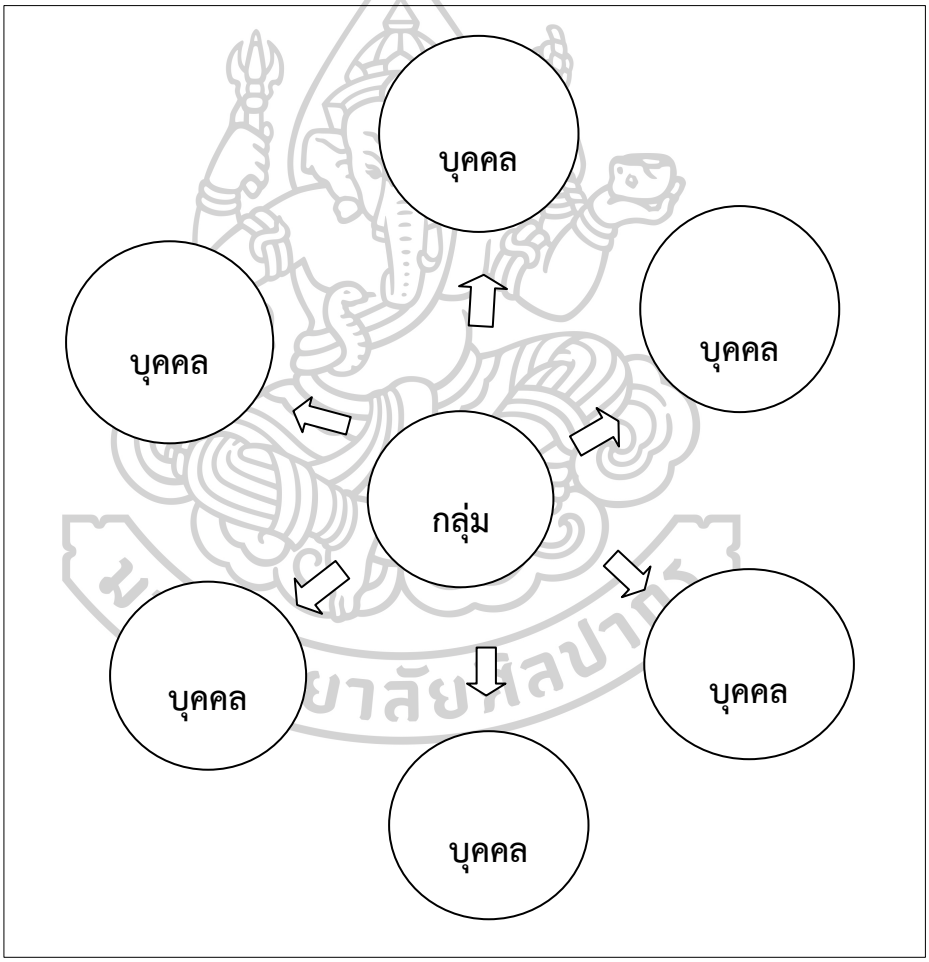

ภาพที่ 3 กระบวนการทำงานของกลุ่ม

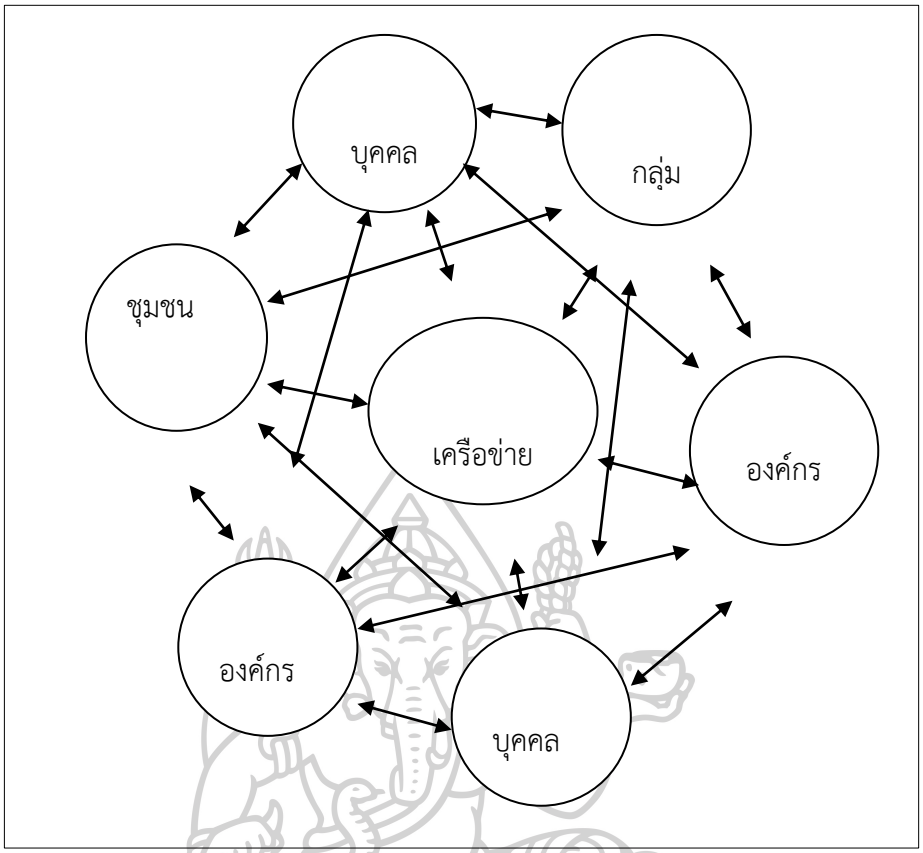

ภาพที่ 4 กระบวนการทำงานของเครือข่าย

8. ความจำเป็นที่ต้องมีเครือข่าย

ความจำเป็นที่ต้องมีเครือข่าย (ชัชวาล แอร่มหล้า, 2556) กล่าวว่า หากพิจารณาถึงความจำเป็นในการเสริมสร้างการรวมตัวเป็นเครือข่าย อาจกล่าวได้ว่า เครือข่ายได้ถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายถึงการรวมตัวของหน่วยงานต่างๆ ในสังคม ในแง่มุมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการรวมเป็นเครือข่ายทางธุรกิจ เครือข่ายทางสังคม เครือข่ายการเรียนรู้หรือเครือข่ายในการพัฒนา ซึ่งการรวมตัวในแต่ละประเภทต่างก็มีเหตุผลหรือความจำเป็น ในการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายในแง่คล้ายคลึงหรือแตกต่างกัน ยกตัวอย่างเช่น เครือข่ายทางธุรกิจ ในภาคธุรกิจการสร้างเครือข่ายนำไปสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มในเชิงธุรกิจ เช่น การพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นต้น ทำไมเครือข่ายจึงมาเป็นเครื่องมือในการทำงาน ในเมื่อน่าจะต้องมีการแข่งขันในระหว่างหน่วยงานที่ “เล่น” ในเรื่องเดียวกัน ทำไมจึงต้องมาร่วมมือกันทำงาน ในภาคธุรกิจซึ่งมีการแข่งขันสูงมาก เพื่อความอยู่รอด การสร้างเครือข่ายการทำงานก็ยังเป็นสิ่งจำเป็นเนื่องจากสาเหตุหลายประการ กล่าวคือ

1. เพื่อสร้างความสามารถในการเข้าถึงตลาดสินค้า
2. เพื่อลดค่าใช้จ่ายทางด้านการวิจัยและพัฒนา
3. เพื่อลดภาวการณ์แข่งขัน
4. เพื่อเพิ่มศักยภาพในการสร้างนวัตกรรมและการประดิษฐ์ผลิตภัณฑ์ใหม่
5. เพื่อยกมาตรฐานของผลิตภัณฑ์
6. เพื่อลดแรงกดดันจากการกำหนดเขตการค้า

นอกจากนี้ เวอร์น่า อัลลี (Verna Allee, 2006:1-4) คุณค่าเครือข่ายที่มีอยู่ภายในองค์กรและภายนอก โดยแท้จริงบางภาคส่วนมีความสัมพันธ์ทางธุรกิจหรือบางประเภทของกิจกรรมทางธุรกิจสามารถทำให้เห็นภาพโดยใช้วิธีการ วิธีการนั้นที่จะช่วยให้เกิด ดังนี้

1. การจัดการความสัมพันธ์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย
2. การปรับโครงสร้างองค์กร
3. เว็บธุรกิจหรือการพัฒนาระบบนิเวศ
4. การควบและรวมกิจการ
5. กระบวนการที่ซับซ้อนสูงสร้างแบบการใช้ประโยชน์ชุมชนที่เชี่ยวชาญ
6. การวางแผนโครงการ
7. การพัฒนารูปแบบธุรกิจใหม่
8. สนับสนุนการสร้างสรรค์นวัตกรรม
9. การจัดการความรู้

ทฤษฎีเครือข่ายของ มาร์วิน โครห์ (1986: 237-238) แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะปรับใช้การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมเพื่ออธิบายการกระทำผิดอย่างชัดเจน ทฤษฎีของ มาร์วิน โครห์ ได้ผสมผสานองค์ประกอบของการควบคุมทางสังคมและทฤษฎีการเชื่อมโยงความแตกต่างของการกระทำผิด ตามทฤษฎีนี้การทำงานร่วมกันทางสังคมของเครือข่ายส่วนบุคคลแบบตัวตน ตามที่แสดงโดยความซับซ้อนและความหนาแน่นของมัน มีผลกระทบต่อการบูรณาการทางสังคมของตัวตนทั้งสอง (เหมือนในทฤษฎีทางสังคม) และความสมดุลของอิทธิพลของคำนิยามเกี่ยวกับความผิดทางอาญา ในรูปเครือข่าย (เหมือนทฤษฎีความสัมพันธ์ที่แตกต่าง) ในระดับโครงสร้างที่ใหญ่อัตราการกระทำผิดของชุมชนจะสัมพันธ์กับความหนาแน่นและความซับซ้อนของเครือข่ายทางสังคมอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งส่งผลกระทบต่อลักษณะทางโครงสร้างทางสังคมของชุมชนนั้น ยกตัวอย่างเช่นความหนาแน่นของประชากร การเคลื่อนตัวทางภูมิศาสตร์และระดับชนชั้นทางสังคม

สรุปได้ว่า เครือข่ายถูกนำมาอธิบายในฐานะที่เป็น “ยุทธศาสตร์” ในการทำงานของนักพัฒนา เป็นรูปแบบการเชื่อมโยงเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน หมู่บ้านทรัพยากร บุคคลและวิทยากรชาวบ้าน เพื่อขยายแนวร่วมไปสู่การสร้างพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมการพัฒนาหรือการต่อรองในระดับนโยบาย และเครือข่ายจัดเป็นเครื่องมือหนึ่งในการพัฒนาชุมชนเนื่องจากกระบวนการกลุ่ม เป็นเวทีที่ชี้ชวนให้ชาวบ้านได้แสดงศักยภาพและภูมิปัญญาของตนรวมทั้งการมีส่วนร่วมในการทำงานอย่างเต็มที่ จนบางองค์กรให้ความสำคัญกับชาวบ้านในฐานะนักพัฒนาคนหนึ่งเลยทีเดียว การเปิดกว้างเช่นนี้ได้มีส่วนในการกระตุ้นเร้าให้ชาวบ้านเกิดสำนึกที่จะพัฒนาศักยภาพตนเอง

เพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองในที่สุด องค์กรพัฒนาทั้งของรัฐและเอกชน ต่างให้ความสนใจต่อยุทธศาสตร์การพัฒนาในรูป “เครือข่าย” ซึ่งแต่ละองค์กรมีนโยบายและวิธีทำงานที่ต่างกันไปตามลักษณะขององค์กรและกลุ่มชาวบ้าน ทว่าเป้าหมายเป้าหมายของการทำงานยืนอยู่บนจุดเดียวกัน คือ “การเน้นให้ชาวบ้านสามารถยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้นและสร้างพลังอำนาจการต่อรองระหว่างเครือข่ายกับกลุ่มภายนอกทั้งในระดับปัจเจกชนและระดับนโยบาย” บทความดังกล่าวได้สอดคล้องกับการนำเสนอบทสรุปขององค์กรพัฒนาเอกชนขนาดเล็ก ซึ่งอเนก นาคะบุตร ได้อธิบายเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การโยงใยเครือข่ายชาวบ้านว่า องค์กรพัฒนาเอกชนได้เน้นการเชื่อมโยงตัวบุคคลซึ่งเป็นวิทยากรชาวบ้านหรือผู้นำการพัฒนาที่มีพื้นฐานประสบการณ์และความสนใจในเรื่องเดียวกัน ควบคู่ไปกับการประสานให้เกิดการแลกเปลี่ยนสนับสนุนช่วยในทรัพยากรด้านอื่นๆ เข้าด้วยกัน เป็น “เครือข่ายท้องถิ่น” ภายใต้สภาพทางภูมิศาสตร์และกระแสการเคลื่อนไหวของชาวบ้านแต่ละท้องถิ่นที่สำคัญในปีที่ผ่านมา (2531-2532) ได้เกิดการรวมตัวขององค์กรเครือข่ายชาวบ้าน เช่น กลุ่มป่าชุมชนของภาคอีสาน กลุ่มเลี้ยงวัวระหว่างหมู่บ้าน เครือข่ายพระนักพัฒนาภาคอีสาน เครือข่ายเกษตรกรที่ทำการเกษตรผสมผสาน เป็นต้น ในการเชื่อมโยงและประสานเครือข่ายชาวบ้านยุทธศาสตร์ที่สำคัญคือ การค้นหา แสวงหา วิทยากรชาวบ้าน ผู้รู้หรือปัญญาชนชาวบ้านที่มีสติปัญญา “แม่แบบ” เป็น “แกนหรือแม่ข่าย” ในการขยายผลประสบการณ์ในเรื่องดังกล่าวไปสู่ชาวบ้านคนอื่นๆ ด้วยวิธีการพามาดูงานมาสังสรรค์ผ่านงานบุญ งานฝึกอบรมหรือการทำโครงการเครือข่ายร่วมกัน (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2543: 318 อ้างถึงใน (ชัชวาล แอร่มหล้า, 2556)

จากการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษามองเห็นความสำคัญของเครือข่ายที่จะเป็นแนวทางในการทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน เราต้องช่วยกันทำให้ชุมชนมีความทันสมัยในเทคโนโลยี เพิ่มผล (Productivity) ในการผลิต เมื่อผลิตได้แล้วต้องไม่ให้ถูกเอาเปรียบ ด้วยการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในหมู่บ้านส่งเสริมให้ชาวบ้านคิดช่วยเหลือพึ่งพากันเองก่อน ก่อนที่จะคิดพึ่งพาภายนอก และในการติดต่อกับภายนอกก็ต้องติดต่อแบบชาวบ้านรวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน มีสายใยภายในชุมชนที่แน่นหนา พร้อมขยายการช่วยเหลือซึ่งกันและกันมาให้เป็นระหว่างหมู่บ้าน ให้มีสายใยเป็นตาข่าย (Network) ของชาวบ้านขึ้นมา

แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ด้วยสังคมหนึ่งก็จะต้องมีวัฒนธรรมหรือวิถีการดำเนินชีวิตเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมนั้น วัฒนธรรมจึงเป็นเอกลักษณ์ของชาติเป็นตราประจำสังคม ผู้ศึกษาขอนำเสนอการเกิดวัฒนธรรม ความหมาย ความสำคัญของวัฒนธรรม ลักษณะของวัฒนธรรม ก่อนเข้าสู่แนวคิดการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเป็นการอธิบายเบื้องต้น ดังนี้

1. การเกิดวัฒนธรรม

ระยะแรกมนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเล็กๆ มีลักษณะคล้ายครอบครัวขนาดใหญ่ เมื่อคนกลุ่มเล็กอาศัยอยู่ด้วยกัน ก็สามารถเข้าใจกัน และประพฤติปฏิบัติต่อกันได้ โดยไม่มีความขัดแย้งเท่าใดนักเมื่อสังคมมีขนาดใหญ่ขึ้น มีความหลายครอบครัวอาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกัน การใช้วิถีชีวิตอาจ

แตกต่างกันบ้าง ความคิดความอ่านอาจไม่สอดคล้องกัน และปัญหาเรื่องความขัดแย้งคงจะตามมา ฉะนั้น เมื่อสังคมมีขนาดใหญ่ขึ้นก็จำเป็นจะต้องมีระบบและระเบียบมากขึ้น ต้องมีการตกลงกันว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ ข้อตกลงต่างๆ เกี่ยวกับวิถีชีวิต เกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติเกี่ยวกับความคิดความเชื่อซึ่งอาจเรียกรวมๆ ว่าวัฒนธรรมจึงเกิดขึ้นในสังคมมนุษย์
(มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษย์วิทยา, 2535)

2. ความหมายของวัฒนธรรม

ความหมายเกี่ยวกับวัฒนธรรมได้มีการให้ความหมายจากนักวิชาการ องค์การ หน่วยงานต่างๆ ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

ความหมายตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 วัฒนธรรม หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน

วัฒนธรรม หมายถึง สภาพอันเป็นความเจริญงอกงาม หรือเรื่องอันเป็นสิ่งดีงาม

ส่วนความหมายทางวิชาการสังคมศาสตร์ วัฒนธรรมมีความหมายกว้างมาก หมายความรวมถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์คิดประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อช่วงในการดำรงชีวิตอยู่ในโลก อาจเป็นวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นใช้สอย ตลอดจนความรู้และเทคนิควิธีการต่างๆ ที่ช่วยให้มนุษย์สามารถทำเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม รวมทั้งกฎข้อบังคับความประพฤติต่างๆ ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม จริยธรรม ศาสนา ความเชื่อ ศิลปหัตถกรรม เป็นต้น วัฒนธรรมจึงเป็นแบบแผนชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมหนึ่ง ซึ่งคนในสังคมอื่นจะเห็นว่าดีหรือไม่ก็ตาม แต่ถ้าคนในสังคมนั้นยอมรับที่จะเป็นอยู่ด้วยชีวิตแบบนั้นแล้ว นั่งก็คือวัฒนธรรมของสังคมนั้น วัฒนธรรมในความหมายทางวิชาการ จึงไม่เกี่ยวกับความเจริญงอกงามหรือสิ่งที่ดีงาม เพราะผันแปรไปตามท้องถิ่น อาชีพ อายุ เหล่านี้เรียกว่า วัฒนธรรมย่อย (sub culture) เช่น กลุ่มชาวเหนือพูดภาษาเหนือ ทานอาหารเหนือ แต่งกายแบบชาวเหนือ เป็นต้น (อัมพร สุคันธวณิช และ ศรีรัฐ โกวงศ์, 2553: 51)

วัฒนธรรมคือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น มิใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์สิ่งของขึ้นใช้ หรืออาจเป็นการกำหนดพฤติกรรมและ/หรือความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน ฉะนั้นวัฒนธรรมก็คือ ระบบในสังคมมนุษย์ที่มนุษย์สร้างขึ้นมิใช่ระบบที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติตามสัญชาตญาณ

วัฒนธรรมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันในสังคมเดียวกันทำความ ตกลงกันว่าจะยึดระบบไหนดี พฤติกรรมใดบ้างที่จะถือเป็นพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติและมีความหมายอย่างไร แนวความคิดใดจึงเหมาะสม ข้อตกลงเหล่านี้คือการกำหนดความหมายให้กับสิ่งต่างๆ ในสังคม เพื่อว่าสมาชิกของสังคมจะได้เข้าใจตรงกันและยึดระบบเดียวกัน หรืออีกนัยหนึ่ง เราอาจเรียกระบบที่สมาชิกในสังคมได้ตกลงในความหมายแล้วนี้ว่า ระบบสัญลักษณ์ ดังนั้น วัฒนธรรมก็คือระบบสัญลักษณ์ในสังคมมนุษย์ ที่มนุษย์สร้างขึ้น เมื่อสร้างขึ้นมาแล้ว จึงสอนให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้หรือนำไปปฏิบัติ ฉะนั้นวัฒนธรรมจึงต้องมีการเรียนรู้และมีการถ่ายทอด เมื่อมนุษย์เรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม มนุษย์ก็รู้ว่าอะไรคือขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคม และส่วนใหญ่มนุษย์จะรู้ว่าอะไรควรทำและอะไรไม่

สมควรทำฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมจึงเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดมาก (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษย์วิทยา, 2535)

คำว่า "วัฒน" แปลว่าเจริญงอกงาม ยั่งยืน ถาวร "ธรรม" หมายถึงกฎ ระเบียบข้อบังคับ มาจากรากศัพท์ ภาษาอังกฤษว่า "Culture" หรือรากศัพท์ภาษาละตินว่า "Culture" แปลว่าการเลี้ยงดูอบรมบ่ม (อะไรก็ตาม) ให้ดีงามคงทนถาวร ตัวอย่างเช่น ไข่มุกเลี้ยง (นิยพรรณ (พลวัฒนะ) วรรณศิริ, 2550)

ปราชญ์ทางมานุษยวิทยา ให้คำจำกัดความของวัฒนธรรมไปในเชิงกว้างว่า วัฒนธรรม คือ พฤติกรรมซึ่งเป็นผลมาจากการกลั่นกรองจากความคิดของมนุษย์ที่นำมาตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน (Basic Needs) ของมนุษย์เอง ความต้องการขั้นพื้นฐานสุดของมนุษย์ (นิยพรรณ (พลวัฒนะ) วรรณศิริ, 2550)

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติใช้คำว่า "ความดี ความงามและความจริง" (สัจธรรม) (นิยพรรณ (พลวัฒนะ) วรรณศิริ, 2550)

3. ความสำคัญของวัฒนธรรมที่มีต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์

วัฒนธรรมเป็นแนวความคิดที่มีความสำคัญมากในการศึกษาเรื่องของสังคมมนุษย์ ถ้าหากมนุษย์ไม่มีวัฒนธรรม มนุษย์คงไม่สามารถเอาตัวรอดและสืบพืชพันธุ์มาจนถึงปัจจุบันได้ วัฒนธรรมเป็นวิธีการที่มนุษย์ใช้ตอบสนองความต้องการของชีวิตทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์คิดสร้างขึ้นมานอกเหนือจากที่มีอยู่ตามธรรมชาติ จัดว่าเป็นวัฒนธรรมทั้งสิ้น

มนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทเดียวเท่านั้นที่มีวัฒนธรรม การที่จะเข้าใจถึงความสำคัญของวัฒนธรรมที่มีต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้น จำเป็นจะต้องรู้ถึงธรรมชาติมนุษย์ และความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับสัตว์

ธรรมชาติของมนุษย์ หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่มนุษย์ทุกแห่งทุกยุคทุกสมัยมีอยู่เหมือนกัน อันได้แก่ วิสัยสมารถที่จะเรียนรู้ได้รวมทั้งความสมารถในการสื่อความหมายโดยใช้สัญลักษณ์ และความต้องการจำเป็นซึ่งแยกได้เป็นความต้องการจำเป็นทางร่างกาย จิตใจ และสังคม

ความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับสัตว์นั้นมีอยู่มากมายหลายประการแต่มีความแตกต่างประการหนึ่งซึ่งมีความสำคัญมาก นั่นก็คือวิธีการที่ใช้ตอบสนองความต้องการของชีวิต สำหรับสัตว์เป็นวิธีการที่สัตว์กระทำได้เองโดยสัญชาตญาณ สัญชาตญาณคือความสามารถในการกระทำสิ่งต่างๆ ซึ่งติดตัวมาแต่กำเนิด ถ่ายทอดมาสายโลหิตและเป็นเป็นลักษณะเฉพาะของสัตว์ชนิดนั้นๆ ช่วยให้สัตว์ประเภทนั้นสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ เพื่อดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้ในโลก สัญชาตญาณเป็นพลังผลักดันให้สัตว์นั้นกระทำหรือมีพฤติกรรมในรูปใดรูปหนึ่งแน่นอน เช่น นกรู้จักทำรัง ผึ้งรู้จักดูดอาหารตามดอกไม้ต่างๆ เป็นต้น ส่วนมนุษย์นั้นมีสัญชาตญาณน้อยมาก จนไม่สามารถช่วยในการดำรงชีวิต สัญชาตญาณของมนุษย์มีก็แต่เรื่องความหิว ความกลัว การสืบพันธุ์ แต่เนื่องจากมนุษย์มีสมองที่พิเศษกว่าสัตว์ จึงทำให้สามารถคิดสร้างวัฒนธรรมขึ้นมาตอบสนองความต้องการของชีวิตได้ (อัมพร สุคันธวณิช และ ศรีรัฐ โกวงศ์, 2553: 5)

4. ลักษณะของวัฒนธรรม

1. วัฒนธรรมเป็นระบบพฤติกรรมที่มนุษย์คิดสร้างขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการการพื้นฐานของมนุษย์เป็นเบื้องแรก ต่อมามนุษย์ยิ่งคิดความคิดของมนุษย์ก็ยิ่งแตกฉานยิ่งขึ้นทุกที ความคิดที่จะสร้างวัตถุและระบบการดำรงชีพของมนุษย์เพียงเพื่อบำบัดความจำเป็นพื้นฐานก็กลับแตกฉานและหลายหลากยิ่งขึ้นทุกที จากสิ่งของและระบบที่มีน้อยก็กลายเป็นจำนวนมากขึ้น จากสิ่งของและระบบที่หยาบๆ ไม่สวยงามเท่าใดก็กลายมาเป็นสิ่งที่ดีงามยิ่งขึ้นทุกทีจนยุ่งยากซับซ้อนขึ้นมาในสมัยปัจจุบันมาจากระบบความคิดของมนุษย์ที่ไม่ยอมหยุดนิ่งอยู่กับที่ สิ่งของและระบบต่างๆ ในชีวิตของมนุษย์ซึ่งเกิดมาจากระบบความคิดของมนุษย์นั้นจึงไม่ยอมหยุดนิ่งอยู่กับที่เช่นกันมีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ

2. วัฒนธรรมจึงไม่ใช่ลักษณะคงที่และตายตัว ดังจะได้สรุปลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมพอเป็นสังเขปดังต่อไปนี้

2.1 วัฒนธรรมเป็นผลผลิตของระบบความคิดของมนุษย์ (Cognitive Systems) ซึ่งถือได้ว่าเป็นระบบทางชีวภาพ (Biological System) เพราะระบบความคิดเกิดมาจากระบบสมอง ระบบประสาท และระบบจิตใจของมนุษย์รวมกัน มนุษย์จะมีความคิดดีหรือไม่ดีขึ้นอยู่กับระบบทางร่างกายดีหรือไม่ดี

2.2 วัฒนธรรมสามารถเปลี่ยนแปลงได้ไม่ใช่สิ่งที่คงที่ตายตัว ดังกล่าวมาแล้วว่าวัฒนธรรมเป็นผลิตผลของระบบความคิดและแสดงออกมาทางพฤติกรรมอันได้แก่การกระทำในแง่ของการสร้างวัตถุ (ผลิตสิ่งของ) และระบบต่างๆ ทางสังคม กฎการคิดของมนุษย์ก็คือ ความคิดไม่คงที่เปลี่ยนไปได้เรื่อยๆ

3. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่บุคคลได้มาด้วยการเรียนรู้ วัฒนธรรมไม่ใช่เรื่องของชีวภาพแต่เพียงส่วนเดียวมันเป็นสิ่งที่สมาชิกในสังคมเรียนรู้มาจากสมาชิกรุ่นก่อนตนซึ่งเป็นผู้อบรมสั่งสอนบอกกล่าวเล่าต่อๆ กันมาด้วย และเกิดมาจากการสังเกตและจากการลองผิดลองถูก มิใช่เป็นสิ่งที่สืบทอดกันมาทางยีนส์แต่กำเนิด พฤติกรรมใดที่สืบทอดกันได้ทางชีวภาพจะเป็นพฤติกรรมทางธรรมชาติซึ่งเกิดขึ้นได้เองและควบคุมไม่ได้ด้วยตัวบุคคล พฤติกรรมแบบนั้นก็คือพฤติกรรมที่เป็น “สัญชาตญาณ” บุคคลจะสามารถเรียนรู้วัฒนธรรมของสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ตั้งแต่เกิดจนโต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงต้นของชีวิตของมนุษย์จะเป็นช่วงสั่งสมวัฒนธรรม (Enculturation) ที่สำคัญมาก และจะต้องเรียนรู้ไปจนกว่าจะประพฤติปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังคมและครรลองของชีวิตได้เหมือนๆ กับสมาชิกคนอื่นๆ ของสังคม และเมื่อโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ก็มีหน้าที่อบรมสั่งสอนวัฒนธรรมของตนนั้นให้แก่สมาชิกรุ่นเยาว์ของสังคมต่อไปอีก

4. วัฒนธรรมเป็นสมบัติส่วนรวม ครรลองหรือระบบการดำเนินงานชีวิตของบุคคลในสังคมต้องสอดคล้องกับบุคคลอื่นๆ ในสังคม บุคคลต้องเรียนรู้ที่จะประพฤติปฏิบัติให้เป็นที่ยอมรับของผู้อื่นจึงจะอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดี (นิยพรรณ (พลวัฒนะ) วรรณศิริ, 2550)

อีกทั้งวัฒนธรรมมีลักษณะสำคัญซึ่งอาจแยกกล่าวได้ ดังนี้

1. วัฒนธรรมเป็นพฤติกรรมที่ต้องเรียนรู้ (Learned Behavior)

พฤติกรรมของมนุษย์เป็นพฤติกรรมที่ต้องเรียนรู้เกือบทั้งสิ้น พฤติกรรมที่ไม่ต้องเรียนรู้ได้แก่ การหายใจ การกระพริบตา การไอ การจาม และอื่นๆ ซึ่งเกี่ยวกับทางชีวภาพ พฤติกรรม ซึ่งไม่

เกี่ยวกับทางชีวภาพเป็นเรื่องของวัฒนธรรมทั้งสิ้น เช่น กิริยาท่าทาง การพูด การเขียน การแต่งกาย มารยาทต่างๆ การใช้เครื่องจักรเครื่องยนต์ เป็นต้น พฤติกรรมเหล่านี้ต้องอาศัยการเรียนรู้เท่านั้น จึงจะทำได้ การที่มนุษย์สามารถเรียนรู้วัฒนธรรมได้ก็เพราะมนุษย์สามารถติดต่อทำความเข้าใจกันโดยใช้สัญลักษณ์ สัญลักษณ์ที่สำคัญที่สุดก็คือ ภาษา ทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน ถ้ามนุษย์ถูกแยกจากเพื่อนมนุษย์อื่นและไม่ได้รับการอบรมสั่งสอนก็จะไม่สามารถทำสิ่งต่างๆ ตามแบบแผนที่มนุษย์ทำได้ นั่นก็คือมนุษย์จะต้องเกิดและเติบโตในกลุ่มสังคม ได้เรียนรู้วัฒนธรรมจึงจะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ ดังคำกล่าวที่ว่า “มนุษย์สร้างวัฒนธรรม แต่ขณะเดียวกันวัฒนธรรมก็สร้างมนุษย์ด้วย” มนุษย์ที่เกิดมาแล้วไม่ได้อยู่ในกลุ่มสังคม ไม่ได้ติดต่อสัมพันธ์กับมนุษย์อื่น จะไม่มีวัฒนธรรมดังตัวอย่างเรื่องลูกสาวปัญญาอ่านของชาวนาครอบครัวหนึ่งซึ่งอยู่ทางตะวันตกของรัฐเพนซิลเวเนียเกิดท้องโดยไม่มีพ่อ ชาวนารู้สึกอับอายจึงได้เก็บตัวลูกสาวและหลานสาวมาไว้ในโรงนา โดยไม่ได้พบและไม่ได้ติดต่อสัมพันธ์กับผู้ใดเลยเป็นเวลาถึงหกปีครึ่ง เด็กที่เกิดมาถูกทอดทิ้งให้อยู่ตามลำพังกับแม่ซึ่งปัญญาอ่อน หูหนวก และเป็นใบ้ โดยที่เด็กไม่ได้รับการฝึกฝนอบรมสิ่งใดทั้งสิ้น ตากับยายก็ไม่ค่อยได้พบ เพียงแต่ส่งอาหารให้รับประทานเพื่อมีชีวิตอยู่รอดเท่านั้น เมื่อมีคนไปพบเด็กคนนี้อายุได้หกขวบครึ่ง แต่ยังพูดไม่ได้ และมีลักษณะคล้ายเด็กอายุหกเดือนมากกว่า ผู้เชี่ยวชาญซึ่งรับผิดชอบเรื่องนี้ ได้นำเด็กมาเข้าโครงการฝึกฝนอบรมอย่างดี ครั้งแรกก็ไปได้ช้ามาก แต่ต่อมาก็เรียนรู้ได้รวดเร็วขึ้น หลังจากนั้นสองปีเด็กก็สามารถเรียนรู้พฤติกรรมต่างๆ เท่ากับเด็กอายุแปดขวบครึ่งทั่วไป ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่า การที่เด็กขาดลักษณะของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เป็นเพราะว่าไม่ได้เรียนรู้วัฒนธรรม วัฒนธรรมจึงเป็นพฤติกรรมที่ต้องเรียนรู้

2. วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิต (way of Life)

ในทางสังคมศาสตร์กล่าวว่า วัฒนธรรม หมายถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคม ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย ตั้งแต่ตื่นนอนจนเข้านอน พฤติกรรมต่างๆ ที่มนุษย์กระทำไม่ว่าจะเป็นการแปรงฟัน สวมใส่เสื้อผ้าเครื่องประดับตลอดจนการเล่นกีฬาดูโทรทัศน์ ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องของวัฒนธรรมทั้งสิ้น วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดรูปแบบของครอบครัว เศรษฐกิจ การปกครอง การศึกษา ศาสนา เป็นต้น วัฒนธรรมจะกำหนดว่า สิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี สิ่งใดถูก สิ่งใดผิด รวมทั้งเป้าหมายในชีวิตว่าควรเป็นอย่างไร ฉะนั้น กิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นการกิน การดื่ม การพูด การอ่าน การเขียน การคิด การทำงาน การเล่น การติดต่อสัมพันธ์กัน ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องของวัฒนธรรมทั้งสิ้น วัฒนธรรมจึงเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคม

3. วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคม (Social Heritage)

การที่มนุษย์มีวัฒนธรรมและสามารถถ่ายทอดสืบต่อมาได้ ก็เนื่องจากมนุษย์สามารถติดต่อทำความเข้าใจระหว่างกันได้อย่างกว้างขวางโดยใช้สัญลักษณ์ (symbolic communication) สัญลักษณ์ที่สำคัญที่สุดก็คือ ภาษาทั้งพูดและเขียนมนุษย์ที่เกิดและเติบโตขึ้นมาในสังคมใด ก็จะได้เรียนรู้วัฒนธรรมของสังคมนั้นเป็นมรดกตกทอดกันมาเป็นลำดับ มนุษย์ที่เกิดรุ่นต่อๆ มา ไม่จำเป็นต้องคิดสร้างวัฒนธรรม ขึ้นใหม่ เพียงแต่เรียนรู้สิ่งที่มีอยู่แล้ว พร้อมทั้งปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมวัฒนธรรมให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ทั้งทางภูมิศาสตร์และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น คิดค้นวิธีการทำงานใหม่ๆ หรือแม้แต่ภาษาก็จะต้องมีศัพท์ สำนวนไวยากรณ์ เพิ่มมากขึ้น เพื่อให้มนุษย์สามารถให้ความคิดได้อย่างกว้างขวาง

4. วัฒนธรรมเป็นลักษณะที่เหนืออินทรีย์ (The Superorganic)

คำว่า “The Superorganic” นี้ Herbert Spencer เป็นผู้นำเข้ามาใช้ในบทความของเขา และ A.L Kroeber ได้ย้ำในชื่อนี้เป็นคนต่อมา Kroeber อธิบายว่าวัฒนธรรมเป็นลักษณะที่เหนืออินทรีย์ โดยให้เหตุผลว่าแนวคิดวิวัฒนาการนั้นสามารถนำไปใช้กับสิ่งมีชีวิตหรือจักรวาล ดวงดาวได้ แต่ไม่ควรนำแนวคิดวิวัฒนาการไปใช้กับเรื่องของสังคมวัฒนธรรม ด้วยเหตุผลที่ว่าวิวัฒนาการทางอินทรีย์นั้น การจะมีลักษณะใหม่ๆ เกิดขึ้นได้ จะต้องสูญเสียอวัยวะหรือความสามารถที่มีอยู่แต่เดิมไป แต่เรื่องสังคมและวัฒนธรรมเป็นเรื่องของการสะสมเพิ่มพูน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนในเรื่องนี้ก็คือ นกที่เกิดขึ้นครั้งแรกในโลกนั้นเป็นผลของการวิวัฒนาการมาจากสัตว์เลื้อยคลาน โดยการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปในหลายชั่วอายุต่อเนื่องกัน หรืออาจจะโดยการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันในช่วงเวลาที่สั้นกว่านั้น ในระหว่างการวิวัฒนาการ สัตว์นั้นจะมีขนเกินขึ้นและเกล็ดก็จะหายไป ขาหน้าซึ่งเคยใช้เป็นเครื่องจับถือก็กลับกลายเป็นปีกซึ่งจะช่วยในการพยุงตัวให้ลอยอยู่ในอากาศ ผลดีในการต้านทานตามลักษณะของความคล่องตัวเป็นอย่างสูง ซึ่งเป็นลักษณะของสัตว์เลือดอุ่น ผลลัพธ์จากวิวัฒนาการในตอนนี้ก็คือ ความสามารถเคลื่อนไหวในอากาศได้ ซึ่งเป็นความสามารถที่เพิ่มขึ้นสูงคือสัตว์ที่มีกระดูกสันหลัง

ในทำนองเดียวกัน มนุษย์ก็มีความสามารถที่จะท่องเที่ยวไปในอากาศได้ แต่วิธีการที่มนุษย์ได้ความสามารถนี้มาและผลลัพธ์ที่จะเกิดแก่ชาติพันธุ์มนุษย์นั้นมีลักษณะแตกต่างออกไปจากกรณีของนก วิธีบินของมนุษย์เป็นเรื่องของสิ่งนอกกาย นกนั้นเมื่อเกิดมาก็มีปีกสองข้างติดตัวมาด้วย แต่มนุษย์ประดิษฐ์เครื่องบินขึ้นมาใช้ นกนั้นต้องเสียมือที่มีประโยชน์ได้คู่หนึ่ง เพื่อแลกกับปีกที่ได้มาใหม่ส่วนมนุษย์นั้นเนื่องจากความสามารถที่ได้มาใหม่ มิได้เกี่ยวกับอวัยวะส่วนใดของร่างกาย จึงยังคงรักษาอวัยวะและความสามารถดั้งเดิมที่ได้รับมาจากบรรพบุรุษไว้ได้ และเพิ่มความสามารถใหม่เข้าไปอีกกระบวนการทางวัฒนธรรมเป็นเรื่องของการเพิ่มพูนไปเรื่อยๆ โดยของเก่าก็ยังคงถูกเก็บรักษาไว้ แม้ว่าจะมีของใหม่เพิ่มเข้ามาก็ตาม ตรงข้ามกับวิวัฒนาการทางอินทรีย์ที่ลักษณะใหม่ๆ จะเกิดขึ้นมาได้ก็โดยการสูญเสียอวัยวะหรือความสามารถที่มีอยู่แต่เดิมไปเท่านั้น

กล่าวโดยย่อ สัตว์พันธุ์ใหม่ๆ เกิดขึ้นมาได้ก็โดยการเปลี่ยนแปลงทางอินทรีย์ ซึ่งมักจะเป็นผลมาจากสัตว์ตัวหนึ่งหรือบางตัวเริ่มมีลักษณะพิเศษอันเป็นลักษณะของพันธุ์ใหม่การวิวัฒนาการของสัตว์นั้น ผู้สืบเชื้อสาย อาจจะพัฒนาคุณสมบัติที่ตนได้รับจากบรรพบุรุษจนไปสู่สภาพที่ดีและสมบูรณ์ขึ้นแต่บรรพบุรุษไม่มีโอกาสที่จะได้รับประโยชน์จากเชื้อสายของตนเลย นั่นก็คือวิวัฒนาการทางอินทรีย์ต้องเกี่ยวพันกับกระบวนการทางด้านกรรมพันธุ์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่เมื่อเกิดมีการประดิษฐ์สิ่งใหม่ มนุษยชาติทั้งมวล สามารถที่จะได้รับประโยชน์จากสิ่งประดิษฐ์นั้น บุคคลผู้ซึ่งไม่มีความเกี่ยวพันทางเครือญาติแต่อย่างใดกับผู้ประดิษฐ์เครื่องบินคนแรกๆ ก็สามารถที่จะบินได้และขณะนี้ก็กำลังบินอยู่มีบิดาอยู่หลายๆ คนที่ได้ใช้ประโยชน์จากสิ่งประดิษฐ์ของบุตรของเขาเอง เพราะฉะนั้นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม จึงไม่เกี่ยวข้องกับกระบวนการทางกรรมพันธุ์แต่อย่างใด วัฒนธรรมคงเป็นลักษณะที่เหนืออินทรีย์หรือไม่เกี่ยวข้องกับร่างกายนั่นเอง (อัมพร สุคันธวณิช และ ศรีรัฐ โกวงศ์, 2553: 55-59)

5. แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์วัฒนธรรม

แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในเมืองหรือชนบท เพราะมนุษย์กับธรรมชาติต้องพึ่งพาอาศัยกัน อยู่ร่วมกัน ไม่เบียดเบียนกัน เรียกว่าสมดุลทางธรรมชาติ และไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม หรือสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เนื่องจากสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและรูปแบบการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในภูมิภาคต่างๆ ของโลก สภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ย่อมส่งผลต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมของมนุษย์สร้างขึ้น ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างในด้านความเป็นอยู่ หรือแนวความคิดก็ตาม ล้วนมีผลสืบเนื่องมาจากอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมต่างๆ ทั้งสิ้น (ลักษณาพร โรจน์พิทักษ์กุล, 2550)

6. ความหมายของการอนุรักษ์

ความหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์วัฒนธรรมได้มีการให้ความหมายจากนักวิชาการ องค์การ หน่วยงานต่างๆ ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

การอนุรักษ์ ตามความหมาย ราชบัณฑิตสถาน (2546: 1,328 อ้างถึงใน (ลักษณาพร โรจน์พิทักษ์กุล, 2550) ได้อธิบายไว้ดังนี้ อนุรักษ์ [อะนุรักสะ อะนุรัก] ก. รักษาให้คงเดิม. (ส.) อนุรักษ์นิยม [อะนุรักสะนิยม, อะนุรักนิยม]น. อุดมคติทางการเมือง การเศรษฐกิจ เป็นต้น ที่มีแนวโน้มไปในทางต้านทานการเปลี่ยนแปลง โดยยึดถือสนับสนุนระเบียบที่ตั้งมั่นอยู่แล้ว

การอนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง กระบวนการการทางวิทยาศาสตร์ในการทำให้วัฒนธรรมเข้มแข็งคงอยู่ได้โดยไม่ต้องปฏิบัติการอย่างใด (คณะกรรมการดำเนินงานและประสานงานวันอนุรักษ์มรดกไทย, 2541-2544)

ในขณะที่ นิวัติ เรืองพาณิช (2553) กล่าวว่าการอนุรักษ์ และใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อประชาชนในพื้นที่มากที่สุด และสามารถที่จะมีใช้ได้เป็นเวลานานที่สุดซึ่งต้องสูญเสียประโยชน์ให้น้อยที่สุด ทั้งนี้ต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงมากที่สุด ดังนั้นจะต้องเข้าใจว่าการอนุรักษ์ไม่ได้หมายถึงการเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉยๆ ตามกาลเทศะ (Time and Space) และพยายามให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

สรุปความหมายของการอนุรักษ์ (conservation) คือ การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และใช้ได้เป็นเวลายาวนานที่สุด ทั้งนี้ต้องสูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์ รวมถึงการรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมที่หาดูได้ยาก หรือกำลังจะสูญหายไป และไม่สามารถคลี่คลายพัฒนาได้อีก เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อคนรุ่นหลังในการที่จะติดตามศึกษาค้นคว้า หาร่องรอยความเจริญทางวัฒนธรรมในอดีต

7. แนวทางการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณี

การอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยนั้นต้องอาศัยความร่วมมือกันของคนไทยทุกคนมีวิธีการ ดังนี้

ศึกษา และค้นคว้าการวิจัยวัฒนธรรมและวัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งที่มีการรวบรวมไว้แล้ว และยังไม่ได้ศึกษา เพื่อทราบความหมายและความสำคัญของวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นมรดกของไทยอย่างท่องแท้ ซึ่งความรู้ดังกล่าวถือเป็นรากฐานของการดำเนินชีวิต เพื่อให้เห็นคุณค่า ทำให้เกิดการยอมรับและนำไปใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมต่อไป

ส่งเสริมให้เห็นคุณค่า ร่วมกันรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาติและของท้องถิ่น เพื่อสร้างความมั่นใจแก่ประชาชนในการปรับเปลี่ยน และตอบสนองกระแสวัฒนธรรมอื่นๆ อย่างเหมาะสม

รณรงค์ให้ประชาชนและภาคเอกชน ตระหนักในความสำคัญของวัฒนธรรมว่าเป็นเรื่องที่ทุกคนต้องให้การรับผิดชอบร่วมกันในการส่งเสริมสนับสนุน ประสานงานการบริการความรู้ วิชาการ และทุนทรัพย์สำหรับจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม

ส่งเสริมและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมภายในประเทศและระหว่างประเทศ โดยการใช้ศิลปวัฒนธรรมที่เป็นสื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกัน

สร้างทัศนคติ ความรู้และความเข้าใจว่าทุกคนมีหน้าที่เสริมสร้าง ฟื้นฟูและการดูแลรักษา สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรมที่เป็นสมบัติของชาติ และมีผลโดยตรงของความเป็นอยู่ของทุกคน

จัดทำระบบเครือข่ายสารสนเทศทางด้านวัฒนธรรมเพื่อเป็นศูนย์กลางเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ผลงาน เพื่อให้ประชาชนเข้าใจ สามารถเลือกสรร ตัดสินใจและปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตทั้งนี้สื่อมวลชนควรมีบทบาทในการส่งเสริม และสนับสนุนงานด้านวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น (การศึกษานอกระบบระดับการศึกษาพื้นฐาน, 2551) ขณะที่ (กระมล ทองธรรมชาติและคนอื่นๆ, 2546) และคนอื่นๆ กล่าวถึง แนวทางในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยไว้หลายประการ คือ

ประการแรก การค้นคว้าวิจัยโดยการศึกษาและรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาไทยในด้านต่างๆ ของท้องถิ่น มุ่งศึกษาให้ความรู้ความเป็นมาในอดีต และสภาพการณ์ในปัจจุบัน

ประการที่สอง การอนุรักษ์ โดยการส่งเสริมการจัดกิจกรรมตามประเพณีและวัฒนธรรม สร้างจิตสำนึกความเป็นคนท้องถิ่นที่จะต้องร่วมอนุรักษ์ภูมิปัญญาที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น รวมทั้งสนับสนุนให้มีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือพิพิธภัณฑ์ชุมชนขึ้น เพื่อแสดงสภาพวิถีชีวิตและความเป็นมาของชุมชนอันจะสร้างความรู้และความภูมิใจในชุมชนท้องถิ่น

ประการที่สาม การฟื้นฟู โดยการเลือกสรรภูมิปัญญาที่กำลังจะสูญหาย หรือสูญหายไปแล้วมาทำให้มีคุณค่าและมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตในท้องถิ่น โดยเฉพาะพื้นฐานทางจริยธรรม คุณธรรม และค่านิยม

ประการที่สี่ การพัฒนา ริเริ่มสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาให้เหมาะสมกับยุคสมัยและเกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยใช้ภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานในการรวมกลุ่มพัฒนาอาชีพ ควรนำความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาช่วยเพื่อต่อยอดในการผลิต การตลาด การบริการ ตลอดจนการป้องกันและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ประการที่ห้า การถ่ายทอดโดยการนำภูมิปัญญาที่ผ่านมา การเลือกสรรกลั่นกรองด้วยเหตุผลอย่างรอบคอบและรอบด้านแล้วไปถ่ายทอดให้แก่คนในสังคมได้รับรู้ เกิดความเข้าใจตระหนักในคุณค่า คุณประโยชน์และปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม โดยผ่านสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษาและการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่างๆ

ประการที่หก การส่งเสริมกิจกรรม โดยการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายการสืบสานและพัฒนาภูมิปัญญาของชุมชนต่างๆ เพื่อกิจกรรมทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อเนื่อง

8. ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Diffusionism)

1. แนวคิดและทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Diffusionism)

แต่เดิมนั้น ความคิดเกี่ยวกับความเป็นมาของมนุษย์ตกอยู่ใต้อิทธิพลของความเชื่อและแนวคำสอนทางลัทธิศาสนาต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทวีปยุโรปซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของวิชามานุษวิทยานักคิดรุ่นเก่าเชื่อตามแนวการสอนของศาสนาคริสต์ในคัมภีร์ไบเบิ้ลที่ว่า สิ่งมีชีวิตในโลกไม่ว่าจะเป็นพืชหรือสัตว์เกิดจากพระเจ้าทั้งสิ้น จนกระทั่งประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 นักคิดหลายคนได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับจุดกำเนิดและการเปลี่ยนแปลงของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายแล้วเชื่อมโยงเข้าสู่การศึกษาเกี่ยวกับจุดกำเนิดความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลงมนุษย์ชาติ นักมานุษยวิทยานับแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมาต่างพากันเสนอแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไว้หลายแนวทาง ดังต่อไปนี้

ทฤษฎีกำเนิดวัฒนธรรมลักษณะการแพร่กระจาย (Diffusionism) กล่าวว่า วัฒนธรรมเกิดจากศูนย์กลางแห่งเดียว แล้วขยายแพร่ไปในเขตที่ต่างๆ โดยรอบ สมมติฐานของทฤษฎีนี้ก็คือ โดยทั่วๆ ไปมนุษย์ไม่ค่อยมีความคิดริเริ่ม กล่าวคือ การประดิษฐ์คิดค้นต่างๆ ส่วนมากเกิดขึ้นเพียงครั้งเดียว และปรากฏขึ้นอย่างกว้างขวางในสังคมต่างๆ ก็โดยการแพร่กระจายต่อๆ กันไป ในคริสต์วรรษที่ 19 นักมานุษยวิทยาอังกฤษหลายคนอ้างแนวคิดนี้ว่า จุดกำเนิดของอารยธรรมเกิดขึ้นเพียงครั้งเดียวในอิยิปต์ซึ่งเป็นศูนย์กลางของโลก แต่สำหรับนักวิชาการรุ่นหลังของยุโรปในช่วง 40 ปีที่ผ่านมานั้นกลับเชื่อในแนวคิดที่ว่า วัฒนธรรมพัฒนาขึ้นมาจากศูนย์กลางสองสามแห่ง แล้วกระจายอย่างต่อเนื่องกันไปตลอดทั้งโลกเพราะสาเหตุจากการค้าขาย การท่องเที่ยว การสงครามและการอพยพเป็นต้น วัฒนธรรมที่กระจายตัวออกไปหลายๆ ทางนั้น ได้มาพบกันเข้าที่จุดรวมหนึ่ง (Convergence) จนเกิดเป็นแบบวัฒนธรรมหนึ่งซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกัน ยกตัวอย่างเช่น แนววัฒนธรรมเกี่ยวกับระบบเครือญาติที่สืบสายทางบิดาหรือทางมารดา แนววัฒนธรรมข้าวของคนเอเชีย แนววัฒนธรรมเกี่ยวกับการนิยมใช้เครื่องจักกลซึ่งกลายเป็นสิ่งสากล ลัทธิการนับถือพระเจ้าองค์เดียวของคนยุคปัจจุบัน แนวทฤษฎีนี้นำมาใช้อธิบายความเหมือนกันทางวัฒนธรรม (Universal culture) ของสังคมต่างๆ ซึ่งอธิบายว่าเกิดจากการที่สภาพธรรมชาติทางกายภาพและจิตใจของมนุษย์โดยทั่วไปเหมือนกัน มนุษย์จึงมีวัฒนธรรมเกี่ยวกับ วัฏจักรชีวิตขึ้นเช่น ทุกสังคมจะมีการแบ่งช่วงวัยมนุษย์โดยทั่วไปซึ่งแบ่งกว้างๆ เป็น 3 วัยเหมือนกัน คือ วัยเด็ก วัยผู้ใหญ่ และวัยชรา หรือประเพณีเกี่ยวกับชีวิต มันจะสร้างขนบธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวกับ การเกิด การแต่งงาน การตาย นอกจากนี้แล้วความเหมือนกันทางวัฒนธรรมยังเกิดจากผลการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ทำให้เกิดการแพร่กระจายวัฒนธรรมและการผสมผสานวัฒนธรรม (Cultural diffusion and cultural assimilation) ระหว่างสองสังคม เช่น ความคิดทางวิชาการตะวันตกกระจายออกจากยุโรปตะวันตก แล้วแพร่หลายใช้อย่างกว้างขวางทั่วโลกจนถือว่าเป็นความทันสมัย (Modernization) และเกิดวัฒนธรรมสากล (Culfural universal)

มอร์ด๊อค (Murdock) กล่าวว่า วัฒนธรรมส่วนที่เหมือนกันนี้มีอยู่ถึง 88 อย่าง เช่น ข้อห้าม ภาษา การทำครัว การไว้ทุกข์ มรรยาทในสังคม ทั้งนี้จำแนกประเภทของวัฒนธรรมสากลได้เป็น 9 ประเภท คือ

1. ทุกสังคมมีภาษาพูด
2. ทุกสังคมมีระบบการสมรสและระบบเครือญาติ
3. ทุกสังคมมีการแบ่งกลุ่มมนุษย์ตามอายุและเพศ
4. ทุกสังคมมีการปกครอง
5. ทุกสังคมมีศาสนา
6. ทุกสังคมมีการเรียนรู้
7. ทุกสังคมมีระบบเศรษฐกิจ
8. ทุกสังคมมีกิจกรรมทางสันทนาการ
9. ทุกสังคมมีศิลปะ

(คณาจารย์ภาคสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา, 2525:78-81 อ้างถึงใน (สุพิศวงศ์ ธรรมพันทา , 2532) สอดคล้องกับสำนักของแนวคิดทางการแพร่กระจายวัฒนธรรม (School of Diffusionism) ทฤษฎีนี้เป็นทฤษฎีการแพร่กระจายของวัฒนธรรมจากที่หนึ่งหรือแหล่งหนึ่งไปยังอีกแหล่งหนึ่ง ซึ่งเนื้อหาของวิธีการแพร่กระจายจะกล่าวถึงสาเหตุของการแพร่กระจาย ปัจจัยที่สนับสนุนการแพร่กระจายและผลของการแพร่กระจาย ทฤษฎีนี้เกิดขึ้นตอนปลายศตวรรษที่ 19 และแพร่หลายในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ซึ่งเป็นช่วงที่ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionism) ของ Edward B. Tylor และ Lewis H. Morgan กำลังโด่งดัง อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีการแพร่กระจายไม่ได้มีผู้หนึ่งผู้ใดคิดขึ้นโดยตรง เพราะในขณะนั้นความคิดในเรื่องการแพร่กระจายมีหลายแนวคิด ซึ่งสามารถรวบรวมแนวคิดในเรื่องนี้เป็นกลุ่มๆ หรือเป็นสำนักได้ดังนี้

สำนักอังกฤษ (British School) นักมานุษยวิทยาทางวัฒนธรรม เช่น Elliot Smith, William J . Perry และ W.H.R. Rivers ในอังกฤษ ปฏิเสธแนวคิดที่ว่า วัฒนธรรมต่างเกิดได้ทุกเมื่ออย่างอิสระด้วยตัวเองโดยไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ใครคิดอะไรขึ้นมาได้ก็สร้างและทำตามความคิดของตน ปราชญ์ค่ายอังกฤษมีความเห็นว่า คนมีลักษณะเหมือนๆ กันทางชีวภาพไม่แตกต่างกันในด้านของความต้องการพื้นฐานสุด ดังนั้น คนย่อมคิดอะไรคล้ายๆ กัน ถ้าจะสร้างวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นที่ต่างกันวัฒนธรรมก็ต้องเหมือนๆ กันในส่วนพื้นฐานอยู่นั่นเอง ส่วนวัฒนธรรมหลากหลายที่แตกต่างกันไปได้นั้นย่อมเป็นผลมาจากสิ่งแวดล้อมที่ต่างกันเป็นตัวแปรมาช่วยให้วัฒนธรรมมีวิวัฒนาการไปจากเดิม ค่ายอังกฤษนี้ยังเชื่อต่อไปว่าวัฒนธรรมที่ดีและเจริญที่สุดแล้วจะแพร่กระจายไปยังแหล่งอื่นๆ ที่ยังไม่เจริญเหมือนน้ำที่ท่วมสูงสุดในแหล่งหนึ่งจะบ่านองไปยังที่ที่ไม่มีน้ำหรือมีน้ำน้อย และวัฒนธรรมดังกล่าวก็คือ วัฒนธรรมอียิปต์ เพราะประเทศอียิปต์มีความเจริญทางด้านการค้าและเกษตรกรรมมาก่อน และกลายมาเป็นแม่แบบวัฒนธรรมของโลก จะเห็นได้ว่านักคิดชาวอังกฤษเชื่อในเรื่องการสร้างวัฒนธรรม (Invention) ในสิ่งแวดล้อมหนึ่งๆ มากกว่าการหยิบยืมวัฒนธรรม (นิยพรรณ (พลวัฒนะ) วรรณศิริ, 2550)

ส่วนแนวคิดของ Elliot Smith (1906) แห่งสำนักคิดอังกฤษ เชื่อว่าวัฒนธรรมแพร่กระจายจากจุดกำเนิด ซึ่งเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมแล้วแพร่กระจายออกไปในอาณาบริเวณโดยรอบเป็นรูปวงกลม จนกระทั่งไปถึงทั่วโลก จุดศูนย์กลางของอารยะธรรม (หรือวัฒนธรรมที่เจริญสูงสุด) อยู่ที่อียิปต์ ลักษณะของการแพร่กระจายตามแนวคิดของ Smith เป็นรูปวงกลมวงเดียวแล้วกระจายรัศมีออกไปเป็นระลอกประดุจวงกลมซ้อนๆ กัน จุดกลางที่กำเนิดของวัฒนธรรมจะเป็นส่วนที่

เข้มที่สุด (หรือเจริญที่สุด) ของวัฒนธรรม วงกลมถัดออกมาจะค่อยๆ จางลงๆ ตามระยะที่ห่างจากศูนย์กลาง จนกระทั่งจางหายไปในที่สุดตามวงกลมรอบนอกสุดที่จางหายไปในที่สุดตามวงกลมรอบนอกสุดที่จางหายไป (นิยพรรณ (พลวัฒนะ) วรรณศิริ, 2550)

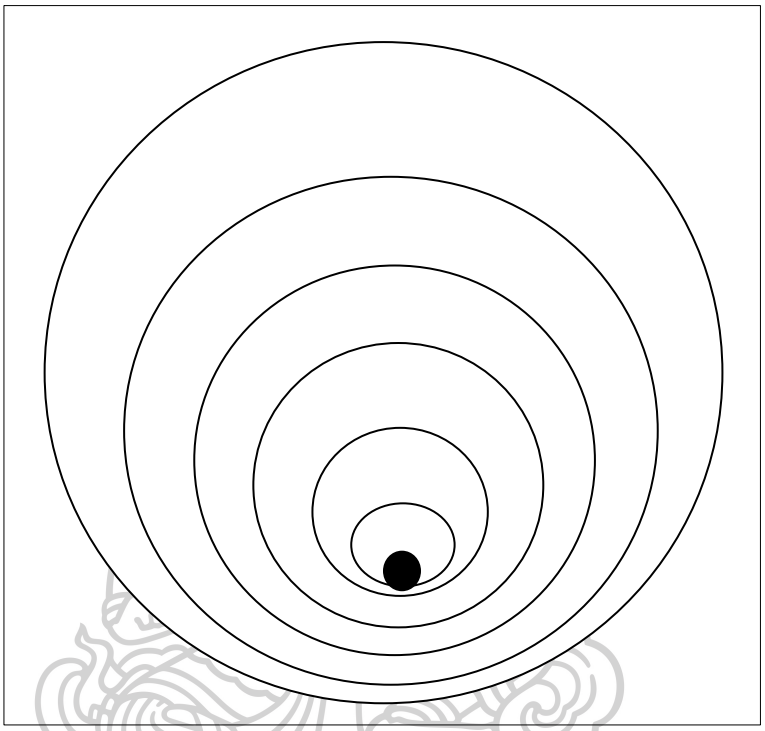

ภาพที่ 5 รูปแบบจำลองของแนวคิดในการแพร่กระจาย ของสำนักอังกฤษ (British School)

Smith ยกตัวอย่างการแพร่กระจายทางศาสนาจากแนวคิดในเรื่องความเชื่อของคนอียิปต์เกี่ยวกับเรื่องโลกนี้-โลกหน้า ซึ่งแสดงออกจากมัมมี่ (mymmy) หรือการเก็บศพอาบยาเอาไว้รอวิญญาณเข้ามาจุติในร่างมนุษย์หรือมัมมี่นั้นอีกครั้งหนึ่ง การสร้างรูปสฟิงค์และพีระมิดก็ล้วนเกิดมาจากแนวคิดทางศาสนาทั้งสิ้น (นิยพรรณ (พลวัฒนะ) วรรณศิริ, 2550)

ส่วน W.H.R. Rivers ซึ่งสังกัดสำนักคิดอังกฤษอีกผู้หนึ่งเชื่อว่า วัฒนธรรมถูกสร้างขึ้นเพียงหนเดียวเท่านั้นจากแหล่งกำเนิด แล้วแพร่กระจายไปทั่วโลกเพราะคนอพยพโยกย้ายถิ่นไปทั่วโลก (จากแนวคิดที่ว่าวัฒนธรรม คือ พฤติกรรมที่ติดตัวมนุษย์-ผู้เขียน) Rivers (1992) ยกตัวอย่างการโยกย้ายถิ่นของชนเผ่า Australian Aborigineses ในออสเตรเลีย (นิยพรรณ (พลวัฒนะ) วรรณศิริ, 2550)

จะเห็นได้ว่า แนวคิดของ Elliot Smith หรือสำนักอังกฤษในเรื่องการแพร่กระจายเป็นแนวคิดแบบสุดขั้ว เช่น การเกิดวัฒนธรรมครั้งเดียว ณ จุดกำเนิดจุดเดียวแล้วแพร่กระจายไปได้ทั่ว

โลกนั้นเป็นไปได้ยาก เพราะมันขัดกับหลักการในความเป็นจริงที่ว่าวัฒนธรรมจะแพร่กระจายไปได้ในทุกที่ที่ต้องไม่มีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขวางกั้น ถ้าวัฒนธรรมคือพฤติกรรมที่ติดอยู่กับตัวคนมันสามารถจะแพร่กระจายไปได้ในทุกที่ที่คนคนนั้นเดินทางไปถึง หมายความว่าถ้ามีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขวางกั้น เช่น มีภูเขาสูง มหาสมุทรกว้างลึก ป่าดงดิบ ทะเลทรายและภูเขาหิมะเป็นอุปสรรคขวางกั้น วัฒนธรรมแพร่กระจายไปทั่วโลกได้อย่างไร นี่คือจุดอ่อนของทฤษฎีการแพร่กระจายของสำนักอังกฤษ ทำให้แนวคิดของสำนึกที่ไม่เป็นที่นิยมเพราะตอบปัญหาดังกล่าวไม่ได้

ขณะเดียวกันสำนักเยอรมัน (German School) การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมของสำนักเยอรมัน นำโดยบาทหลวง Wilhlm Schmidt (1868-1954) และ Fritz Graeber (1877-1934) (1911) สำนักนี้มีแนวคิดว่า ปกติแล้วมนุษย์ไม่ชอบสร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเอง แต่ชอบหยิบยืมวัฒนธรรมจากเพื่อนบ้าน (Uninventive Habit) วัฒนธรรมอาจจะแพร่กระจายออกไปได้ทีละหลายๆ Trait จากจุดที่มันเกิดและแพร่กระจายไปได้จากหลายๆ เขตภูมิศาสตร์ในรูปแบบวงกลมหลายๆ วงตามพื้นที่ วัฒนธรรมที่ปลายทางจะต้องเหมือนกันกับวัฒนธรรมต้นกำเนิดไม่มากก็น้อย อาจจะเหมือนกันในเชิงปริมาณหรือรูปลักษณ์ (Style) ก็ได้ การแพร่กระจายตามแนวคิดของสำนักเยอรมันนี้จะเกิดจากการอพยพโยกย้ายถิ่นของผู้คน และเป็นแนวคิดที่เน้น “การหยิบยืม (Borrowing)” ทางวัฒนธรรมมากว่าการสร้างวัฒนธรรม (Invention) (นิยพรรณ (พลวัฒนะ) วรรณศิริ, 2550)

สอดคล้องกับ ราล์ฟ ลินตัน (Ralph Liton คศ. 1893-1953) นักทฤษฎีชาวอเมริกันมีความเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดจากการแพร่กระจ่ายวัฒนธรรม โดยเกิดจากการติดต่อสื่อสารกันระหว่างสังคมที่ต่างวัฒนธรรมรวมกัน และต่างแพร่กระจายวัฒนธรรมไปสู่กันและกัน เมื่อเกิดการแพร่กระจายวัฒนธรรมขึ้นแล้ว สังคมที่เจริญกว่าอาจจะรับวัฒนธรรมบางอย่างของสังคมที่ด้อยกว่าได้ และในทำนองเดียวกันสังคมที่ด้อยกว่าอาจจะไม่รับวัฒนธรรมของสังคมที่เจริญกว่าก็ได้ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมส่วนใหญ่แล้วเกิดจากการแพร่กระจายของวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามามากกว่าเกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นใหม่ขึ้นเองในสังคม หรือถ้ามีก็มักจะเกิดจากการนำสิ่งใหม่ๆ จากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับของที่มีอยู่ก่อนแล้วเป็นของใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน จะเห็นได้จากสังคมอเมริกันซึ่งมีศักยภาพในด้านการประดิษฐ์คิดค้นสูง แต่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดจากการแพร่กระจายถึงร้อยละ 90 เกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นในสังคมเพียงร้อยละ 10 เท่านั้น (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2526 : 24 อ้างถึงใน (สนธยา พลศรี, 2550)

ตามทฤษฎีการแพร่กระจายวัฒนธรรมดังกล่าว ความแตกต่างของมนุษย์กลุ่มต่างๆ อาจเป็นความต่างทางชีวภาพและความแตกต่างทางวัฒนธรรม ความแตกต่างทางชีวภาพคือความแตกต่างทางเชื้อชาติ (race) ความแตกต่างทางวัฒนธรรมมีความหมายถึงการใช้ชีวิตประจำวัน ชีวิตและสังคม นักมานุษยวิทยาใช้คำว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” (ethnic group) เพื่อแยกข้อแตกต่างทางวัฒนธรรมระหว่างสังคมมนุษย์ที่มีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน

2. ความหมายของการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

โฮลว์เบว (Hoebel and Weaver. 1979: 312-313) กล่าวว่า การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural diffusion) คือ การกระจายของแนววัฒนธรรมหรือกิจกรรมบางประการจากพื้นที่วัฒนธรรมหนึ่งไปสู่พื้นที่วัฒนธรรมอื่น เพื่อให้วัฒนธรรมนั้นขอยืมไปใช้ ซึ่งวัฒนธรรมทางวัตถุและเทคโนโลยีจะถูกขอยืมไปใช้ได้ง่าย และรวดเร็วกว่าวัฒนธรรมทางความคิดหรือนามธรรม การศึกษาจากประวัติศาสตร์สามารถตั้งสมมติฐานได้ว่า ผู้คนทั่วไปต่างขอยืมวัฒนธรรมกันและกัน ตัวอย่างเช่น ชนอเมริกันอินเดียนมิใช่เป็นชนที่ควบคุมบังคับม้า จากการประดิษฐ์บังเหียนและอานม้าขึ้นใช้เองความจริงแล้วมาจากชาวสเปนที่เดินผ่านจากตะวันตกเฉียงใต้ขึ้นไปทางเหนือ และตะวันออกของทวีปอเมริกาเหนือ ตรงกับ ชวาทซ์ และ อีวัล (Schwartz and Ewald. 1964: 440) อธิบายว่าเป็นกระบวนการที่ลักษณะย่อยบางประการ ของวัฒนธรรมหนึ่งแทรกตัวลงไปในอีกวัฒนธรรมหนึ่งหรือกระจายจากพื้นที่หนึ่งไปสู่อีกพื้นที่หนึ่งทั้งนี้ถ้าเป็นการแทรกตัวประสานเพียงส่วนนอกของวัฒนธรรมเรียกการกลืนกลายวัฒนธรรม (Acculturation) และเขาเชื่อว่า ไม่มีวัฒนธรรมใดๆ ในโลกพัฒนาอย่างอิสระด้วยตนเอง โดยปราศจากวัฒนธรรมอื่นๆ (สุพิศวง ธรรมพันทา, 2532)

เนื่องจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural diffusion) ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เพื่อให้การศึกษาครั้งนี้เกิดความชัดเจนและเข้าใจเนื้อหาการศึกษามากขึ้นผู้ศึกษาจึงได้นำเรื่องการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมมากล่าวไว้ ณ ที่นี้ด้วย โดยมีรายละเอียดดังนี้

3. ความหมายของการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม

คิงสเลย์ (Kingsley Davis, 1966:622) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม คือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในวัฒนธรรมทุกด้าน เขามีความเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงสังคมเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ส่วน (ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2521) อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เป็นการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของชาวบ้าน (Folkways) จารีต (Mores) กฎหมาย ศาสนา สิ่งประดิษฐ์ และวัตถุอื่นๆ ในวิถีชีวิตของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งค่านิยม (สุพิศวง ธรรมพันทา, 2532)

4. ปัจจัยเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม มี 2 ประการ

4.1 การประดิษฐ์คิดค้น และแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมได้โดยตรง ดังนี้

1. การประดิษฐ์คิดค้น (Innovention)

ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมภายในสังคมนั้น กล่าวคือ การค้นพบ (Discovery) หมายถึง การค้นพบความจริงหรือความรู้ใหม่ที่ไม่เคยพบมาก่อน และการประดิษฐ์ (Invention) คือการนำความจริงหรือความรู้ใหม่ไปประดิษฐ์หรือสร้างเป็นสิ่งใหม่ หรือเครื่องมือเครื่องใช้ใหม่ต่างๆ ขึ้นในสังคม เจ พี กิลลิน (J.P.Gillin. 1948: 158-159) อธิบายว่า การประดิษฐ์เป็นการสร้างแบบแผน (Pattern) ใหม่ทำให้เกิดรูปแบบ (Form) หน้าที่ (Function) และความหมาย (Meaning) ใหม่ขึ้นมาและเอช. จี. บาร์เนทท์ (H.G. Barnett.1953: 7-8) อธิบาย การประดิษฐ์คิดค้น

หรือนวัตกรรม (In-novention) ว่ามีการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ จากการประกอบความคิดเข้าด้วยกัน ความหมายนี้ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดจากการใช้สมองสร้างขึ้น เช่น แนวคิด ปรัชญา ทัศนคติ และเทคโนโลยีใหม่ๆ

อ๊อคเบิร์น อธิบายว่า ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการประดิษฐ์คือ ความจำเป็น พื้นฐานวัฒนธรรม ความสามารถทางสมองและจารีตประเพณี เขาเน้นว่าปัจจัยทางวัฒนธรรมมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ความสามารถทางสมองที่ได้รับตกทอดเป็นมรดกสืบมามีความจำเป็นต่อการประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ก็จริง แต่วัฒนธรรมที่มีอยู่ต้องเป็นผู้ให้ส่วนประกอบอันเป็นพื้นฐานเสียก่อน จึงสามารถคิดประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ได้ ดังนั้นเขาจึงมีความเห็นว่า วัฒนธรรมเป็นผู้ให้กำเนิดการประดิษฐ์ ไม่ใช่ความต้องการหรือความสามารถของสมอง ตามความเป็นจริงแล้วพื้นฐานทางวัฒนธรรมพร้อมที่จะทำให้เกิดการประดิษฐ์คิดค้น และมีความต้องการอยู่มากพอ การประดิษฐ์หรือการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ก็มักเกิดขึ้นบ่อยๆ โดยอิสระในที่หลายแห่ง และมีผู้คิดประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ ขึ้นหลายสถานที่ ในเวลาเดียวกันหรือไล่เลี่ยกัน โดยบุคคลที่แตกต่างกันแต่เดิมนั้นเชื่อกันอย่างแพร่หลายว่า อัจฉริยะเป็นผู้สร้างสิ่งใหม่ๆ ขึ้นในวัฒนธรรมจากการที่ไม่มีอะไรเป็นพื้นฐานอยู่เลย แนวความคิดนี้เน้นในด้านความสามารถของมันสมองแต่ต่อมาภายหลังนักประวัติศาสตร์ นักสังคมวิทยา และนักมานุษยวิทยาจำนวนมาก เช่น ไว้ท์ และโครเบอร์ ได้พยายามแสดงให้เห็นว่า การประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ขึ้นมาใหม่นั้น เป็นลักษณะที่เกิดขึ้นในวัฒนธรรมบางชนิด ซึ่งวัฒนธรรมนั้นๆ ซึ่งในวัฒนธรรมนั้นๆ ทำให้บุคคลมีการรวมความคิดสร้างสิ่งใหม่ๆ ขึ้น ดังนั้นการประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ จึงเกิดได้เฉพาะวัฒนธรรมบางแห่งเท่านั้น(สุพิศวง ธรรมพันทา, 2532: 22-25

2. การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural diffusion) ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการหนึ่งที่วัฒนธรรมไหลไปสู่สังคมอื่น อาจมาจากการขอยืมวัฒนธรรมหรือจากการถูกบังคับให้รับวัฒนธรรมอื่น

ฟรานซิล อาร์ อัลเลน (Allen. 1997:279-292 อ้างถึงใน (สุพิศวง ธรรมพันทา, 2532) อธิบายลักษณะการแพร่กระจายวัฒนธรรม สรุปได้ว่า

การแพร่กระจาย เป็นการให้ต่อปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนจากกลุ่มอื่น ซึ่งต้องเป็นที่ยอมรับกันในกลุ่มผู้รับด้วย สิ่งใหม่ๆ จึงจะผสมเข้ากับสังคมและวัฒนธรรมได้อย่างกลมกลืน

ระบบการสื่อสารคมนาคมที่ทันสมัย ช่วยส่งเสริมให้มีการแพร่กระจายวัฒนธรรมได้อย่างยิ่ง

การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เป็นกระบวนการต้องทำต่อเนื่องกันไป โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมจากเปลือกนอกเข้าสู่ส่วนในของวัฒนธรรม

การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเกิดจาก ทั้งการประดิษฐ์ หรือกาค้นพบ หรือเกิดจากวัฒนธรรมเก่าจากแหล่งกำเนิดกระจายไปสู่สังคมใหม่ หรือจากการส่งทอดวัฒนธรรมในสังคมจากชุนรุ่นแรกไปสู่รุ่นปัจจุบัน

การยอมรับวัฒนธรรมใหม่ย่อมแตกต่างกันไป จะพบว่ามีตั้งแต่พอใจรับวัฒนธรรมอย่างเต็มใจจนกระทั่งถึงต่อต้านอย่างรุนแรง และจำต้องอาศัยเวลาที่นานพอสมควร เพื่อการยอมรับสิ่งใหม่

2. ปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ได้แก่

2.1 การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางกายภาพ มีผลโดยตรงต่อการดำเนินชีวิต ที่จะต้องปรับให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติเหล่านั้น ตัวอย่างเช่น ความแห้งแล้งของสภาพภูมิประเทศของชาวอิสาน ผลักดันให้ชาวอิสานอพยพเข้ามาหาที่ทำกินใหม่ในดินแดนภาคกลางหรือกรุงเทพมหานคร และมีผลทำให้คนเหล่านี้ต้องเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีหลายประการไปจากเดิม

2.2 การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับประชากร หมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวกับคุณภาพของประชากรในแต่ละสังคม เช่น จากการขยายตัวของอัตราการเกิดอย่างรวดเร็วหรือจากการอพยพย้ายถิ่น หรือจากสงคราม ทำให้การแพร่กระจายและการผสมผสานกลมกลืนทางวัฒนธรรมระหว่างผู้มาใหม่และผู้เป็นเจ้าของถิ่น (สุพิศวง ธรรมพันทา, 2532)

สอดคล้องกับ (ณรงค์ เส็งประชา, 2539) กล่าวว่า วัฒนธรรมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ สาเหตุหลักเนื่องจากปัญหาที่มนุษย์ประสบประกอบกับความต้องการของมนุษย์เปลี่ยนไป สาเหตุที่สำคัญมีดังต่อไปนี้

เนื่องจากการทำนุบำรุงส่งเสริมวัฒนธรรม เพื่อปรุงแต่งวัฒนธรรมของตนให้เจริญงอกงาม มีการคิดค้นวัฒนธรรมใหม่ มีการปรับปรุงดัดแปลงวัฒนธรรมเดิมให้เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ อันได้แก่ สภาพของดินฟ้าอากาศซึ่งเปลี่ยนแปลง อยู่เสมอ เช่น ความเสื่อมของเนื้อดิน น้ำท่วม ลมพายุ ความแห้งแล้งและความหนาวเย็น การเปลี่ยนแปลงธรรมชาติทำให้มนุษย์ประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ เพื่อควบคุมการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

การเปลี่ยนแปลงในความต้องการของมนุษย์ โดยเหตุที่มนุษย์มีเชาว์ปัญญาสูงความนึกคิดของมนุษย์จึงเป็นไปอย่างกว้างขวาง จึงมีคำกล่าวว่า มนุษย์เป็นทาสของความนึกคิดของตนอยู่ตลอดเวลา และความนึกคิดนี้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในความต้องการของมนุษย์ ฉะนั้น มนุษย์จำเป็นต้องแสวงหาสิ่งตอบสนองความต้องการของตนที่เพิ่มขึ้นตามลำดับ เช่นการคิดสิ่งใหม่ๆ และวิธีการใหม่ๆ ขึ้นมา อันเป็นผลให้วัฒนธรรมเปลี่ยนไป

การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางสังคม มนุษย์ย่อมไม่อยู่คงที่ มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอยู่ตลอดเวลา เช่น จำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นทำให้มีการแข่งขันกันสูงขึ้น ตลอดจนการขัดแย้งระหว่างชนชั้น (Class Conflict) เพิ่มมากขึ้น วัฒนธรรมของมนุษย์ย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย

การแลกเปลี่ยนหยิบยืมวัฒนธรรม มนุษย์ในสังคมต่างๆ มีการติดต่อสื่อสารอยู่ตลอดเวลาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบัน การคมนาคมติดต่อถึงกันเป็นไปอย่างสะดวกรวดเร็ว การแลกเปลี่ยนหยิบยืมจึงเป็นไปอย่างกว้างขวาง

วัฒนธรรมอาจเปลี่ยนแปลได้จากพัฒนาการของความรู้และเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่สังคมสร้างขึ้นเองหรือรับเอาสังคมอื่นมาใช้ เช่น การที่ผู้คนมีความรู้มากขึ้นทำให้เปลี่ยนทัศนคติเดิมและความเชื่อเดิม

วัฒนธรรมอาจเปลี่ยนแปลงได้เนื่องจากความประสงค์ของผู้มีอำนาจในสังคมดังตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงด้านการแต่งกาย และด้านอื่นๆ ในสมัย จอมพล ป.พิบูลสงคราม อดีตนายกรัฐมนตรีของไทย เมื่อประมาณ พ.ศ. 2481-2487

เนื่องจากการมองเห็นประโยชน์และความจำเป็นของสิ่งนั้นๆ ทำให้คนรับเอาวัฒนธรรมนั้นๆ มาใช้ในการดำเนินชีวิต เช่น เมื่อมีประชาชนมากขึ้นก็ต้องอาศัยการผลิตแบบอุตสาหกรรม การใช้เครื่องมือเครื่องจักรในการผลิต การผลิตระบบโรงงาน (Factory System) จึงเกิดขึ้น

5. หลักของการแพร่กระจายวัฒนธรรม

วัฒนธรรมหนึ่งๆ จะแพร่กระจายไปยังแหล่งอื่นๆ ได้ต้องยึดหลักว่า

วัฒนธรรม คือ ความคิด และพฤติกรรม แหล่งหิมะ ป่าทึบ เป็นต้น เพราะสิ่งที่ติดตัวบุคคล บุคคลไปถึงที่ใดวัฒนธรรมก็จะไปถึงที่นั่น ดังนั้น การแพร่กระจายของวัฒนธรรมจะขึ้นอยู่กับปัจจัยต่อไปนี้

หลักภูมิศาสตร์ ต้องไม่มีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขวางกั้น เช่น ไม่มีภูเขาสูงทะเลกว้างทะเลทราย แหล่งหิมะ ป่าทึบ เป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางของคนที่มีวัฒนธรรมติดตัว

ปัจจัยทางเศรษฐกิจ การที่ผู้คนต้องเดินทางติดต่อไปมาหาสู่กันส่วนมากเนื่องมาจากปัญหาทางเศรษฐกิจ บ้างก็ต้องการติดต่อค้าขาย หรือแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าทางเศรษฐกิจบ้างก็ต้องการไปเที่ยวเตร่ดูสิ่งแปลกใหม่ แต่ก็ต้องมีเงินทองจึงจะไปเที่ยวยังถิ่นอื่นได้ คนที่มีเศรษฐกิจดีจึงมีโอกาสนำวัฒนธรรมติดตัวไปสังสรรค์วัฒนธรรมอื่นได้

ปัจจัยทางสังคม ได้แก่ การจูงใจแลกเปลี่ยนวิธีการ พฤติกรรมใหม่และความรู้เป็นต้น การไปศึกษายังถิ่นอื่นจึงเป็นการไปแพร่กระจายวัฒนธรรมโดยตรง การรู้จักรักใคร่และแต่งงานกับคนต่างวัฒนธรรม การไปร่วมปฏิบัติตามพิธีกรรมทางศาสนา และการอพยพโยกย้ายถิ่นเพราะเกิดภัยทางสังคม เช่น เกิดสงครามและความขัดแย้ง การประสบภัยธรรมชาติ เช่น ข้าวยากหมากแพง แห้งแล้ง และการยึดครองโดยผู้รุกรานเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยให้เกิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมทั้งสิ้น

การคมนาคมขนส่งที่ดี เป็นปัจจัยเอื้อต่อการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเช่น ถนนดีพาหนะสำหรับการโดยสารและการเดินทางในระยะทางไม่ไกลเกินไปนัก ล้วนแล้วแต่เป็นอัตราเร่งการแพร่กระจายที่ดีด้วย

วัฒนธรรมช่วยให้มนุษย์พัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็วเหนือสัตว์ทั้งปวง วัฒนธรรมของมนุษย์เกิดขึ้นจากประสบการณ์ การสร้างสม การสืบทอดและถ่ายทอด การเปลี่ยนแปลง การเสื่อมสลายเช่นเดียวกับชีวิตคนและสัตว์ แต่สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาไปนั้น เกิดจากการกระทำของมนุษย์ มนุษย์ทุกชาติทุกสังคมต่างก็มีวัฒนธรรมของตนเอง ซึ่งอาจจะแตกต่างกันหรือเหมือนกันก็ได้ แต่โดยทั่วไปชุมชนหรือสังคมที่อยู่ใกล้เคียงกันมักจะมีวัฒนธรรมเป็นอย่างเดียวกันหรือคล้ายกันและสามารถเข้าใจกันและกันได้ง่ายกว่าบุคคลกลุ่มอื่นที่อยู่ห่างไกลออกไป ดังนั้น จึงเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของคนในสังคม เมื่อมาอยู่รวมกันเป็นสังคม จึงก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในทางวัฒนธรรม เนื่องจากในสังคมมีการรับและส่งวัฒนธรรมต่อกันอยู่เสมอ โดยความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม จะดำเนินไปในลักษณะของวัฒนธรรม ลักษณะของวัฒนธรรมประกอบด้วย 1. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ได้มาด้วยการเรียนรู้ 2. วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคม 3. วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตหรือแบบของการดำเนินชีวิต 4. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่คงที่ จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมเป็นไปในลักษณะของการเรียนรู้ คือต้องมีการเรียนรู้ระหว่างวัฒนธรรมอยู่ตลอด สิ่งที่เรียนรู้อาจเป็นมรดกทาง

สังคม ภูมิปัญญาทางสังคม หรือเมื่อมีความสัมพันธ์ระหว่างกันและกันแล้ว จะนำไปสู่การสร้างมรดกทางสังคม มรดกทางสังคมที่มนุษย์ได้สร้างขึ้น จะกลายเป็นวิถีชีวิตหรือแบบอย่างการดำเนินชีวิตของคนในสังคม วัฒนธรรมมีลักษณะเป็นกระแสไหลไม่หยุด ดังนั้น วัฒนธรรมจึงมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การเปลี่ยนแปลงก่อให้เกิดภูมิปัญญาหรือเป็นมรดกทางสังคม (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552) และกระบวนการวัฒนธรรมมีกลไกสำคัญที่เป็นตัวขับเคลื่อนให้วัฒนธรรมทำหน้าที่สร้างสุขภาวะหรือสันติสุขได้ยั่งยืนยาวนานต้องประกอบด้วยภูมิปัญญา นอกจากนี้วัฒนธรรมก็เป็นเรื่องเดียวกับสังคม (Social) ชุมชน (Community) และเป็นสิ่งเดียวกับคำว่า “ชาติพันธุ์” ที่หมายถึง ระบบความสัมพันธ์และกระบวนการจัดการระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติกายภาพ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ให้อยู่ในสภาวะสมดุล เอื้อเฟื้อเกื้อกูล ทำนุบำรุงและกันให้เจริญอย่างต่อเนื่องยาวนาน (สายันต์ ไพรชาญจิตร์, 2554)

6. ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (The Diffusion of Innovation)

ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม เป็นทฤษฎีที่พัฒนาจากทฤษฎีการแพร่กระจายวัฒนธรรม นักทฤษฎีคนสำคัญคือ เอฟเวอเรทท์ เอ็ม โรเจอร์ (Everett M. Roger) นักทฤษฎีชาวอเมริกัน มีสาระสำคัญดังนี้

1. ปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ทฤษฎีนี้เชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมเกิดจากการแพร่กระจายของสิ่งใหม่ๆ จากสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่ง และสังคมนั้น รับเข้าไปใช้วัฒนธรรมใหม่ๆ นี้ คือนวัตกรรม ซึ่งเป็นทั้งความรู้ ความคิด เทคนิควิธีการ และเทคโนโลยีใหม่ๆ

2. กระบวนการแพร่กระจายนวัตกรรม มีองค์ประกอบ 4 ประการคือ

2.1 เกิดนวัตกรรมหรือสิ่งใหม่ที่จะแพร่กระจายไปสู่สังคมขึ้น

2.2 การสื่อสารโดยผ่านสื่อทางใดทางหนึ่ง เพื่อให้คนในสังคมได้รู้ว่ามีนวัตกรรมเกิดขึ้น

2.3 ช่วงเวลาหนึ่งเพื่อให้คนในสังคมได้รู้จักนวัตกรรมที่เกิดขึ้นนั้น

2.4 เข้าสู่สมาชิกของสังคมหรือสมาชิกในสังคมนำนวัตกรรมเข้ามาใช้ในสังคม

3. ปัจจัยในการยอมรับนวัตกรรม การยอมรับนวัตกรรมของสังคมขึ้นอยู่กับปัจจัย 5 ประการ คือ

3.1 บุคคล บุคคลแต่ละคนจะรับนวัตกรรมแตกต่างกัน แม้ว่าจะอยู่ในสังคมเดียวกัน จากการศึกษาระยะเวลาในการยอมรับนวัตกรรมของชาวอเมริกันพบว่ามี 5 กลุ่ม ดังนี้

3.1.1 กลุ่มรับแรกสุด (Innovators) เป็นกลุ่มที่ยอมรับนวัตกรรมก่อนกลุ่มอื่นๆ เป็นพวกชอบเสี่ยงหรือผจญภัย อาจเรียกได้ว่า “พวกหัวไวใจสู้” กลุ่มนี้จะมีประมาณร้อย 2.50 ของผู้รับนวัตกรรมทั้งหมด

3.1.2 กลุ่มที่ยอมรับเร็ว (Early Adopters) เป็นกลุ่มที่ยอมรับนวัตกรรมต่อจากกลุ่มแรก จัดเป็นกลุ่มที่สามารถรับนวัตกรรมได้เร็วเช่นเดียวกัน ส่วนใหญ่เป็นพวกที่ได้รับนับถือหรือเป็นผู้นำทางสังคม อาจเรียกได้ว่า “พวกรอดูทีท่า” คือ รอดูพฤติกรรมการรับของกลุ่มแรกก่อน ถ้ากลุ่มแรกยอมรับก็ยอมรับเช่นเดียวกัน กลุ่มนี้มีประมาณร้อยละ 13.50 ของผู้รับนวัตกรรมทั้งหมด

3.1.3 กลุ่มใหญ่ที่รับก่อน (Early Majority) เป็นกลุ่มจำนวนคนมากกลุ่มแรกที่ยอมรับนวัตกรรม คือ มีจำนวนร้อยละ 34.00 ของผู้รับนวัตกรรมทั้งหมด เป็นพวกที่ต้องไตร่ตรองให้รอบคอบและรอดูผลจากการรับนวัตกรรมของกลุ่มแรกและกลุ่มที่สองก่อน ถ้าหากได้ผลดีจึงจะยอมรับ อาจเรียกได้ว่า “พวกตั้งหน้ารอดูผล”

3.1.4 กลุ่มใหญ่ที่รับช้า (Late Majority) เป็นกลุ่มคนจำนวนมากที่รับนวัตกรรมช้า คือ มีประมาณร้อยละ 34.00 ของผู้รับนวัตกรรมทั้งหมด เป็นพวกที่ชอบสงสัยไม่เชื่ออะไรง่ายๆ หวาดระแวง ต้องรอให้คนส่วนใหญ่ที่รับนวัตกรรมไปแล้วได้รับประโยชน์หรือประสบความสำเร็จจากการนำนวัตกรรมไปใช้ก่อนจึงจะยอมรับนวัตกรรมนั้น อาจจะเรียกได้ว่า “พวกยอมทนหัวดื้อ” คือ ไม่ยอมรับนวัตกรรมง่ายๆ ต้องรอจนกว่าคนส่วนใหญ่ในสังคมยอมรับประสบความสำเร็จก่อนจึงยอมรับ ซึ่งต้องใช้ระยะเวลานาน

3.1.5 กลุ่มล้าหลัง (Laggards) เป็นกลุ่มที่รับนวัตกรรมหลังสุด มีความเคร่งครัดในขนบธรรมเนียมประเพณี ไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงง่ายๆ แม้ว่าคนส่วนใหญ่ในสังคมจะยอมรับและเกิดผลดีแล้วก็ตาม ถ้าจะรับก็อาจเนื่องจากไม่มีทางเลือกอื่น เมื่อยอมรับก็มักจะมีนวัตกรรมอื่นมาแทนที่อีกแล้ว อาจจะเรียกได้ว่า “พวกงอมืองอเท้า” ก็ได้กลุ่มนี้มีประมาณร้อยละ 16.00 ของผู้รับนวัตกรรมทั้งหมด

3.2 ระบบสังคม ระบบสังคมประเภทต่างๆ มีอิทธิพลต่อการรับนวัตกรรม กล่าวคือ สังคมสมัยใหม่ระบบของสังคมจะเอนต่อการรับนวัตกรรมทั้งความรวดเร็วและปริมาณที่จะรับเพราะมีบรรทัดฐานและระบบค่านิยมของสังคมที่สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ดังนั้นเมื่อมีสิ่งใหม่เข้ามาในสังคมก็ยอมรับได้ง่าย ส่วนสังคมโบราณหรือสังคมประเพณีนำ ซึ่งเป็นสังคมล้าสมัย จะมีลักษณะตรงกันข้ามกับสังคมสมัยใหม่ การรับนวัตกรรมจึงเกิดขึ้นได้ช้ากว่าและน้อยกว่าหรืออาจจะไม่ยอมรับเลยก็ได้

3.3 ระบบการสื่อสาร การสื่อสาร คือ การติดต่อระหว่างผู้ส่งข่าวกับผู้รับข่าวสารโดยผ่านสื่อหรือตัวกลางใดตัวกลางหนึ่ง การแพร่กระจายนวัตกรรมจึงเป็นการสื่อสารรูปแบบหนึ่งที่นวัตกรรมนั้นแพร่กระจายจากแหล่งกำเนิดไปสู่ผู้ใช้หรือผู้รับนวัตกรรม อันเป็นกระบวนการกระทำระหว่างกันของมนุษย์ การสื่อสารจึงมีความสำคัญต่อการรับนวัตกรรมมากถ้าผู้ส่งและผู้รับนวัตกรรมมีความคิดก้าวหน้า มีระดับการศึกษาสูง มีความเป็นผู้นำ มีอายุไม่มากนัก การรับนวัตกรรมก็จะเกิดขึ้นได้มากและรวดเร็ว แต่ถ้ามีลักษณะตรงกันข้ามกับลักษณะที่กล่าวมาแล้ว การรับนวัตกรรมก็เกิดขึ้นได้น้อยและช้า หรืออาจจะไม่มีการยอมรับเลย

3.4 นวัตกรรม นวัตกรรมที่จะแพร่กระจายและเป็นที่ยอมรับของคนในสังคมนั้นโดยทั่วไปประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นแนวความคิด และส่วนที่เป็นวัตถุ นวัตกรรมใดจะถูกยอมรับหรือไม่นั้น นอกจากจะเกี่ยวกับตัวผู้รับ ระบบสังคมและระบบการสื่อสารแล้ว ตัวของนวัตกรรมเองก็มีความสำคัญ นวัตกรรมที่ยอมรับได้ง่ายมีลักษณะ ดังนี้

3.4.1 ได้ประโยชน์มากกว่าของเดิมที่เข้ามาแทนที่ (Relative Advantage)

3.4.2 สอดคล้องกับวัฒนธรรมในสังคมที่จะรับ (Compatibility)

3.4.3 ไม่มีความสลับซับซ้อนมากนัก (Less Complexity)

3.4.4 สามารถแบ่งทดลองครั้งละน้อยได้ (Triability)

3.4.5 สามารถมองเห็นหรือเข้าใจได้ง่าย (Observability)

3.5 ระยะเวลา ระยะเวลามีอิทธิพลต่อการรับนวัตกรรม เพราะการที่บุคคลและสังคมจะรับนวัตกรรมหรือไม่นั้น จะต้องใช้ระยะเวลาพิจารณาไตร่ตรองไม่ช่วงเวลาใดก็เวลาหนึ่ง นอกจากนี้ระยะเวลายังเป็นเครื่องแสดงระดับหรือประเภทของบุคคลที่จะรับนวัตกรรมที่กล่าวมาแล้วอีกด้วย

3.6 กระบวนการตัดสินใจของบุคคล ขั้นสุดท้ายของการรับหรือไม่รับนวัตกรรมนั้นคือกระบวนการตัดสินใจของบุคคล ถ้าบุคคลตัดสินใจรับนวัตกรรมก็จะเกิดการแพร่กระจายของนวัตกรรมเข้ามาใช้ในสังคม แต่ถ้าบุคคลตัดสินใจไม่รับนวัตกรรมนั้นก็ไม่สามารถแพร่กระจายไปสู่สังคมได้ กระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรมของบุคคลมี 5 ขั้นตอน ตามลำดับดังนี้

การตระหนักในนวัตกรรม คือ ได้ทราบว่ามีนวัตกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นที่อาจจะรับมาใช้ได้

เกิดความสนใจในนวัตกรรมนั้น เป็นขั้นตอนที่ผู้สนใจจะแสวงหาข้อมูลความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมที่ตนสนใจ เพื่อศึกษารายละเอียดต่างๆ มากขึ้น

ประเมินค่านวัตกรรม เป็นขั้นตอนเปรียบเทียบนวัตกรรมใหม่กับสิ่งที่ใช้อยู่เดิมถ้าเห็นว่าดีกว่าก็ยอมรับ ถ้าเห็นว่าไม่ดีกว่าก็จะไม่ยอมรับ

ทดลองใช้นวัตกรรม เป็นขั้นตอนที่บุคคลประเมินค่านวัตกรรมแล้ว ยังไม่มั่นใจในนวัตกรรม ต้องทดลองใช้ให้มั่นใจก่อนจึงจะยอมรับ ถ้าทดลองแล้วไม่พอใจก็จะไม่ยอมรับ

การรับหรือไม่รับนวัตกรรม เป็นขั้นตอนที่เป็นผลมาจากขั้นตอนที่ 4 กล่าวคือ ถ้าผลเป็นที่นาพอใจก็จะยอมรับนวัตกรรมแล้วนำไปใช้ต่อ แต่ถ้าผลไม่เป็นที่พอใจก็จะไม่ยอมรับไปใช้ (สนธยา พลศรี, 2545 :208-213)

สอดคล้องกับ Boas กล่าวว่า การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมว่าวัฒนธรรมเกิดขึ้นจากแหล่งหนึ่งแล้วแพร่กระจายไปอีกแหล่งหนึ่ง ทำให้วัฒนธรรมหลายๆ แหล่งที่ต่อเนื่องมีลักษณะคล้ายๆกัน นั้น Boas ไม่ได้หมายถึงการแพร่กระจายของวัฒนธรรมแบบล่องลอยไปโดยตัวของมันเอง หากแต่มีปัจจัยอื่นๆ มาประกอบ ได้แก่

1. ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ส่งเสริมการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมมีลักษณะดังนั้น

ต้องเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกัน

ต้องไม่มีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขัดขวาง เช่น ทะเล ภูเขา ป่าไม้ หิมะ และทะเลทราย เป็นต้น

2. ปัจจัยทางระยะทาง หมายถึงต้องไม่อยู่ไกลเกินกว่าที่คนและวัฒนธรรมจะแพร่กระจายไปถึงได้

3. ปัจจัยทางเทคโนโลยีการสื่อสารคมนาคม นั่นคือวิธีการที่คนจะไปมาหาสู่ติดต่อถึงกันได้ ถึงแม้จะมีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขัดขวางก็ตาม

4. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เศรษฐกิจเป็นตัวสนับสนุนการแพร่กระจายที่สำคัญปัจจัยหนึ่ง จะเห็นได้ว่าคนที่มีเงินเท่านั้นที่สามารถเดินทางไปยังสังคมอื่นๆ ได้เมื่อไปถึงที่ใดก็จะเผยแพร่วัฒนธรรมของตนที่นั่นทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม บางคนอาจจะไปท่องเที่ยว บางคนอาจจะไปค้าขายหรือทำมาหากิน

5. ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม การแพร่กระจายอาจเกิดจาก

5.1 คนจากสังคมหนึ่งเดินทางไปศึกษาต่อ ณ อีกสังคมหนึ่ง ทำให้ได้แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกันขึ้น

5.2 เกิดภัยสงครามในสังคมหนึ่งทำให้มีคนอพยพโยกย้ายไปอยู่อาศัยในอีกสังคมหนึ่ง

5.3 เกิดจากการแต่งงานระหว่างคนต่างวัฒนธรรมขึ้น

5.4 เกิดภัยธรรมชาติเช่น ความแห้งแล้ง โรคระบาด ฯลฯ ทำให้คนอพยพโยกย้ายไปอยู่อีกสังคมหนึ่ง

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับเขตวัฒนธรรม (Cultural Areas) อยู่มากทีเดียว เพราะในเขตที่คนไปมาติดต่อกันได้สะดวกจะมีวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันเพื่อเสริมความเข้าใจในเรื่องการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมผู้ศึกษาควรศึกษาทฤษฎีการแพร่กระจายในบทต่อไปประกอบด้วย

เนื่องจากวัฒนธรรมสามารถแพร่กระจายไปได้จากจุดกำหนดได้และวัฒนธรรมถูกบงการโดยสิ่งแวดล้อมนี่เอง จึงสามารถจัดกลุ่มของวัฒนธรรมตามระดับของความเจริญได้เป็น 3 ประเภทดังต่อไปนี้

วัฒนธรรมดั้งเดิม (Primitive Culture) เป็นวัฒนธรรมพื้นฐานแรกเริ่มสุดของมนุษย์ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ

วัฒนธรรมคนป่า คือ วัฒนธรรมของกลุ่มคนที่เกิด และอาศัยในเขตอาฟริกาและเอเซียน ได้แก่วัฒนธรรมของพวก (Pigmies, Semang, Sakai) และอื่นๆชนกลุ่มนี้เป็นพวกเร่รอน หาอาหารตามมีตามเกิด ชีวิตขึ้นอยู่กับธรรมชาติแต่เพียงอย่างเดียว

วัฒนธรรมเผ่าดั้งเดิมเขตหนาวและขั้วโลก เช่น พวกเอสกิโม และแลปส์ กลุ่มนี้ก็ยังคงเร่รอนหาอาหารเช่นกัน แต่ข้างขยันและอดทน รู้จักสะสมอาหารไว้กินตลอดปี

วัฒนธรรมของคนเผ่าพื้นเมืองออสเตรเลีย (Australian Aborigineses) คนกลุ่มนี้อยู่ในออสเตรเลียและตามหมู่เกาะต่างๆ ในทะเลใต้ พวกดยัคส์ในบอร์เนียวและนิวกินี เป็นต้น

วัฒนธรรมปฐมภูมิ (Primary Culture) ได้แก่ วัฒนธรรมขั้นต้นที่พฤติกรรมของมนุษย์เริ่มมีระบบขึ้นมา เป็นการเริ่มต้นวัฒนธรรมสมัยใหม่แต่ยังไม่ทิ้งลักษณะของวัฒนธรรมคนป่าบุพกาลเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างวัฒนธรรมพื้นฐานสุดของมนุษย์และวัฒนธรรมสมัยใหม่ในยุคเริ่มแรกแบ่งได้เป็น 3 ระดับ คือ

กลุ่มชนเร่รอนเก็บผักหักฟืนที่ค่อนข้างเจริญ กลุ่มชนะระดับนี้รู้จักใช้กรรมวิธีในการหาอาหารดีขึ้นกว่าเดิม รู้จักใช้เครื่องมือช่วยทุ่นแรงแล้ว เขตวัฒนธรรมก็เป็นเขตเดียวกับวัฒนธรรมดั้งเดิมนั่งเอง แต่ผู้คนใช้กรรมวิธีแตกต่างกันและดีกว่า

ชนผ่าเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์ (Normads) ชนกลุ่มนี้อยู่ในเขตอากาศอบอุ่นพื้นที่สูงๆ และทุ่งหญ้า เช่น พวกที่อาศัยอยู่ในยุโรปภาคกลาง ภาคเหนือและเอเชียตะวันออกกลาง เช่น ตรกี อิหร่าย(เปอร์เซีย) อัฟกานิสถาน และอาฟริกาเหนือ เป็นต้น

วัฒนธรรมชาวสวน วัฒนธรรมชาวสวนนี้เป็นวัฒนธรรมของเกษตรกรนั่นเอง แต่เป็นกลุ่มที่เพาะปลูกสวนครัวขนาดใหญ่ ใช้แรงงานสตรีทำการเพาะปลูก พืชที่ปลูกได้แก่ประเภทหัวเผือกมัน เขตวัฒนธรรมสวนได้แก่เขตแปซิฟิคและหมู่เกาะทะเลใต้ เช่นหมู่เกาะไมโครนีเซีย เมลานีเซีย มีการจัดกลุ่มเครือญาติขึ้นแล้ว แต่เป็นการจัดของฝ่ายหญิงในระดับ (2.2) และ (2.3) เป็นวัฒนธรรมผลิตอาหารแล้ว ไม่ใช่วัฒนธรรมหาอาหารอีกต่อไป

วัฒนธรรมทุติยภูมิ (Secondary Culture) หมายถึงวัฒนธรรมระดับเจริญแล้ว เป็นพฤติกรรมเริ่มต้นของยุคศิวิไลซ์ ระบบต่างๆ ของพฤติกรรมมนุษย์ได้รับการพัฒนาไปมากมายหลายทาง แบ่งเป็นเขตวัฒนธรรมได้ 3 ระดับ คือ

วัฒนธรรมเพาะปลูกขั้นสูง มีการใช้น้ำ ใช้การชลประทานใช้เครื่องมือกสิกรรมมีการเลี้ยงสัตว์ใช้งาน เลี้ยงสัตว์เลี้ยงในครัวเรือน เขตวัฒนธรรมระดับนี้ไม่ได้แบ่งตามเขตเดิม แต่แบ่งตามแหล่งอารยธรรมใหญ่ๆ ของโลก ได้แก่เขตแม่น้ำไทกรีสและยูเฟรตีส หรือเมโสโปเตเมีย เขตแม่น้ำไนล์ หรืออียิปต์ เขตแม่น้ำฮวงโห หรือจีนเขตแม่น้ำคงคาหรืออินเดีย เขตรอบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนหรือกรีก และโรมัน และเขตแม่น้ำอเมซอนหรือยูคาทาน (ชิลี เปรู และอเมริกากลาง)

วัฒนธรรมชาวสวนขั้นสูง ได้แก่วัฒนธรรมในเขตหมู่เกาะทะเลใต้ในมหาสมุทรแปซิฟิค ในระดับนี้เกิดระบบครอบครัวและเครือญาติที่ดีขึ้น แต่ยังคงสืบสกุลทางแม่ หญิงยังมีบทบาทเพาะปลูกเลี้ยงสังคมอยู่

วัฒนธรรมพ่อบ้านเป็นใหญ่ อำนาจทางสังคมเปลี่ยนมือจากหญิงมาเป็นชาย สืบสกุลทางพ่อ พร้อมกับอารยธรรมบางแขนงเจริญขึ้น ยุคนี้เป็นยุคศิวิไลซ์สมัยใหม่เริ่มต้นจากเขตกรีกและโรมก่อย แล้วจึงแพร่กระจายไปทั่วยุโรป (นิยพรรณ (พลวัฒนะ) วรรณศิริ, 2550)

3. แนวความคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา

สังคมที่ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองมาช้านาน ย่อมมีภูมิปัญญาที่เป็นของตนเองเพื่อเอาชนะอุปสรรคทั้งปวงที่เกิดขึ้น ซึ่งการดำรงอยู่ของชาติพันธุ์ใดๆ ขึ้นอยู่กับความสามารถทางภูมิปัญญาเพื่อการดำรงชีพในด้านปัจจัยสี่ ตลอดจนความสามารถในการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติอันจำกัดได้อย่างชาญฉลาด แม้กระนั้นถ้ามองภาพในเชิงเคลื่อนไหวแล้ว อาจกล่าวได้ว่ามนุษย์ล้วนต้องปรับเปลี่ยนและพัฒนาตนเองได้ตลอดเวลา ให้สอดคล้องกับความผันแปรของสภาพแวดล้อมทั้งทางสังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดอย่างมีความสุขของชาติพันธุ์รุ่นใหม่ อย่างไรก็ตามการปรับเปลี่ยนและพัฒนาตนเองนั้นต้องอาศัยความสามารถ หรือศักยภาพทางภูมิปัญญาที่สั่งสมสืบทอดกันมาจากประสบการณ์ของบรรพบุรุษ ทั้งในท้องถิ่นและต่างถิ่น ผสมผสานกับการเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่ นั่นย่อมเป็นการบ่งชี้ว่า ภูมิปัญญาที่ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ใดๆ ธำรงและสืบเผ่าพันธุ์อยู่ได้ ย่อมไม่ใช่เป็นองค์ความรู้เดี่ยวๆ ระบบใดระบบหนึ่งผูกขาดอยู่ตลอดไปอย่างแน่นอน แต่จะต้องอาศัยภูมิปัญญาที่มีความหลากหลาย (Diversities) ผันแปร ยืดหยุ่น และเคลื่อนไหว (Dynamism) ไปตามความเหมาะสม (ลักษณาพร โรจน์พิทักษ์กุล,

2550) งามพิศ สัตย์สงวน (2455: 7 อ้างถึงใน (ลักษณาพร โรจน์พิทักษ์กุล, 2550) การแก้ไขปัญหาพื้นฐานต่างๆ ของสังคม เพื่อทำให้สมาชิกของสังคมมีชีวิตอยู่ได้ เป็นการมองวัฒนธรรมในแง่ขององค์รวม (Holistic) ซึ่งจะทำให้เข้าใจพฤติกรรมของมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์ วิธีการมองให้เห็นภาพรวมขององค์ประกอบทั้งหมดของระบบ มองให้เห็นความเชื่อมโยง ทั้งบริบท เงื่อนไขหรือปัจจัยแวดล้อมที่ลึกไปถึงภูมิหลังและความหมายของภาพที่เคลื่อนไหว เป็นการมองที่ตรงกันข้ามกับการมองแบบแยกส่วนที่มององค์ประกอบทุกส่วนของระบบทีละส่วน ดังนั้น การที่จะเข้าใจถึงวิธีคิดของชาวบ้านจำเป็นต้องมีฐานการคิดแบบองค์รวม ต้องมองภาพกว้างขึ้น รอบด้านมากขึ้น เข้าใจในทุกมิติของชุมชน

3.1 ความหมายของภูมิปัญญา

มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของคำว่าภูมิปัญญา ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาไทยในความหมายที่ใกล้เคียงกัน ดังนี้

คำว่าภูมิปัญญา ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า wisdom ซึ่งมีความหมายว่า ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม และความสามารถในการแก้ปัญหาของมนุษย์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถาน พ.ศ. 2525 อธิบายคำว่า ภูมิ หมายถึง แผ่นดิน พื้นเพที่ดิน ปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ ความฉลาดเกิดแต่การเรียนการคิด

เสรี พงศ์พิศ (2551: 172-173) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านและภูมิปัญญาไทยดังนี้ คำว่า ภูมิปัญญา หมายถึง “ที่ตั้งของปัญญา” แปลความลึกลงไปก็ได้ความว่าเป็นปรัชญาชีวิตของชาวบ้าน ปรัชญาอันเป็นที่ตั้ง ที่มาของวิถีชีวิต วิธีคิด วิธีปฏิบัติ อันอยู่ภายใต้การมองชีวิตแบบหนึ่ง แม้คำว่าภูมิปัญญาอาจหมายถึงเพียงความรู้เฉพาะเรื่องเฉพาะท้องถิ่นที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ แต่ความรู้นี้ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาทั้งหมด หรือบริบททั้งหมด คือส่วนหนึ่งของปรัชญาชีวิตนั่นเองแยกออกมาจากบริบทเมื่อไรก็ขาดชีวิต เหมือนคนตาบอดคลำช้าง คลำที่ขาก็ทึกทักเอาว่าช้างเป็นเสา คลำที่หางก็ว่าช้างเป็นเชือก เพราะมองไม่เห็นทั้งตัว นอกจากนี้ภูมิปัญญาเป็นปรัชญาชีวิต เป็นศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิตของชาวบ้านเป็นฐานคิดและหลักการกำหนดคุณค่าและจริยธรรมที่มีการสั่งสมสืบทอดกันมาช้านาน จากพ่อแม่ปู่ย่าตายายสู่ลูกหลานจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่งจากอดีตถึงปัจจุบัน ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่เชื่อมโยงทุกสิ่งทุกอย่างทุกด้านทุกมิติเข้าด้วยกัน จึงเป็นความรู้ที่มีคุณธรรม ความรู้ที่เป็นรอบด้านและเป็นองค์รวม เพราะเป็นความรู้ที่มาจากชีวิต การเรียนรู้ในอดีตจึงเป็นการเรียนรู้มิใช่เพียงให้เกิดความรู้ แต่ให้เกิด “ปัญญา” อันเป็นที่มาของชีวิตพอเพียง ไม่โลภ อยู่เย็นเป็นสุข ส่วนคำว่าภูมิปัญญาไทย หมายถึง รากฐานปรัชญาชีวิตของคนไทยอันเป็นที่มาของความรู้ความสามารถต่างๆ ที่แสดงออกในวิถีชีวิตของคนไทย ในจารีตประเพณีวัฒนธรรมความเป็นอยู่ อาหาร บ้านเรือน เสื้อผ้า ยารักษาโรค เครื่องมือในการทำมาหากิน ศิลปะการแสดง เครื่องประดับตกแต่ง

ขณะที่ (ประเวศ วะสี, 2558) ให้แนวคิดของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะที่เชื่อมโยงกันหมดในทุกสาขาวิชาไม่แยกเป็นวิชาๆ แบบที่เราเรียน ฉะนั้นวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่ การศึกษา วัฒนธรรมจะผสมกลมกลืนเชื่อมโยงกันหมด

ใกล้เคียงกับเสน่ห์ จามริก กล่าวว่าภูมิปัญญาไทยนั้น ด้านหนึ่งนอกจากจะเป็นเรื่องราวของพื้นภูมิธรรมชาติเดิมแล้ว ยังหมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่ๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์ด้วย ซึ่งเอื้อให้เกิดทางเลือกใหม่ที่มีลักษณะสากล และลักษณะเฉพาะของเราเอง (วรวุฒิ สุวรรณฤทธิ์, 2549) และภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง กระบวนการทางปัญญา ความคิด เพื่อแสวงหาองค์ความรู้ของชุมชนในท้องถิ่นซึ่งแสดงให้เห็นถึงประเด็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ จิตใจและพฤติกรรม สังคม องค์กรและวัฒนธรรม ชุมชนเศรษฐกิจ เทคโนโลยีการผลิต และในที่สุดการพึ่งตนเอง

(จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2538) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาไว้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง แบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคมซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติสืบต่อกันมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคลหรือสังคม

(เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2541) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาไว้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความจัดเจน ที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ในการปรับตัวและการดำรงชีพในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรมที่ได้มีการสืบสานกันมา

(สามารถ จันทร์สูรย์ และประทีบ อ้นแสง, 2541) กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ทักษะ เทคนิค และวิธีคิดอย่างเป็นระบบ อันเกิดจากการสะสมองค์ความรู้มวลรวมทุกด้านที่ผ่านกระบวนการสืบทอด ปรับปรุง พัฒนา เลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดีในการสร้างสรรค์ผลงาน แก้ปัญหา พัฒนาวิถีชีวิตได้เหมาะสมกับยุคสมัย

(สายันต์ ไพรชาญจิตร์, 2554) อธิบายว่า ภูมิปัญญาเป็นเรื่องของ ระบบความรู้ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรมหรือทักษะในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ ในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนด้วยกันทั้งในระดับปัจเจกกับปัจเจก ระดับกลุ่มกับกลุ่ม ระหว่างคนกับธรรมชาติกายภาพ และระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติให้อยู่ในสภาวะสมดุลเป็นปกติอยู่เสมอ การที่คนจะมีภูมิปัญญาที่เหมาะสมได้จะต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้จากคนอื่น สัตว์อื่นและสิ่งที่ดำรงอยู่ร่วมกัน

ในขณะที่นักวิชาการต่างประเทศก็ได้พูดถึง “ภูมิปัญญา” ไว้อย่างน่าสนใจว่า การพัฒนาตามวิถีชีวิต มนุษย์ได้เรียนรู้และพัฒนาความรู้สู่ขั้นสูงสุดที่เรียกว่า “ภูมิปัญญา” (wisdom) เริ่มต้นจากมนุษย์ได้รับข้อมูล (Data) หรือข้อเท็จจริง (Fact) ข้อมูลนี้จะมีความหมายในตัวเองน้อยมาก เมื่อนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่พัฒนาเป็นเนื้อหาหรือข่าวสาร (information) จะมีความหมายมากขึ้น เป็นการพัฒนามาสู่ขั้นความรู้ (knowledge) ในขั้นความรู้มนุษย์จะสามารถตีความในเนื้อหาได้อย่างมีประสิทธิภาพนำไปใช้ประโยชน์ และพัฒนาสู่ระดับความเข้าใจ (Understanding) จากความสามารถในการเห็นและเข้าใจสิ่งที่ถูกต้องตามสถานการณ์ ทำให้มนุษย์พัฒนาไปสู่ระดับการหยั่งรู้ (Insight) ระดับการพัฒนาต่อมา มนุษย์จะมีความสามารถในการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล ซึ่งเกิดจากประสบการณ์และความรู้สะสมอยู่ในตัวของบุคคลนั้น เรียกว่า “ภูมิปัญญา” (Longworth and Davies, 1999: 93 อ้างถึงใน (สุชาวดี โหมกลาง, 2554)

จากที่นำเสนอทั้งหมดพอสรุปได้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความสามารถของชาวบ้านที่เรียนรู้ด้วยการปฏิบัติซ้ำๆ กันมา สืบทอดกันมาปรับปรุง พัฒนา เลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดีจากบรรพบุรุษเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในการดำรงชีวิต เพื่อความอยู่รอดและพัฒนาชีวิตของตนให้ดีขึ้น

3.2 ประเภทของภูมิปัญญา

ภูมิปัญญามีการแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ภูมิปัญญาระดับชาติ เป็นภูมิปัญญาที่พัฒนาสังคมไทยให้รอดพ้นวิกฤตการณ์ต่างๆ ในอดีตการเสียเอกราช การเสริมสร้างความเจริญให้กับชาติ เช่น กรณีการกอบกู้เอกราชของพระนเรศวรมหาราช การป้องกันตนเองมิให้ตกเป็นเมืองขึ้นสมัยยุคล่าอาณานิคม เป็นต้น และภูมิปัญญาระดับท้องถิ่น (Local wisdom) หรือบางแห่งเรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Indigenous knowledge) เป็นภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาของตนเอง หรือสติปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้ที่ได้สะสม และการถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของคนในท้องถิ่น โดยใช้ชีวิตอยู่กับสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติรอบตัว เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดที่เกิดจากชาวบ้าน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2541)

นอกจากนี้ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น เสรี พงศ์พิศ (2529: 145) ได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สำคัญ คือ 1. มีลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน 2. มีลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเฉพาะด้าน เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่นๆ ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้สะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับคนอื่นๆที่รวมกันอยู่ในสังคมหรือชุมชน ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

ขณะที่ สุธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์ อ้างถึงใน (พิทยา ว่องกุล, 2544) จำแนกประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้ ตามอัตถประโยชน์ได้อย่างน้อย 5 ประเภท คือ

ภูมิปัญญาเพื่อยังชีพ ได้แก่

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน เช่น การล่าสัตว์ การหาของป่าตีผึ้ง การทำและใช้เครื่องจับสัตว์บก สัตว์น้ำ ภูมิปัญญาเหล่านี้ค่อยๆ ได้รับการพัฒนาขึ้นเป็นอาชีพ มีรูปแบบเครื่องมือเครื่องใช้เฉพาะตัวเฉพาะถิ่น นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญาในการทำนา การคัดเลือกพันธุ์ข้าว การไถนา คราด หว่าน ดำ เป็นต้น

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย การสร้างบ้านเรือน การเลือกใช้วัสดุให้เหมาะสม การก่อสร้าง

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมโภชนาการ ได้แก่ การเลือกสรรอาหาร วิธีปรุง และวิธีถนอมอาหาร

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ การนำสิ่งต่างๆ มาปกปิดร่างกายให้อบอุ่น

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับยารักษาโรค ได้แก่ การนำสมุนไพร สัตว์ แร่ธาตุ บางชนิดมาใช้เป็นตัวยา การผสมยา วิธีปรุงยา การใช้ยา เป็นต้น

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สิน ได้แก่

1. ภูมิปัญญาการพึ่งตนเอง เป็นความพยายามที่จะบำรุงและรักษาเพิ่มขีดความสามารถในการใช้อวัยวะของตนให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการดิ้นรนต่อสู้ รวมทั้งให้ได้ทายาทที่สามารถพึ่งตนเองและเป็นที่พึ่งของครอบครัวได้ ผู้เป็นบิดามารดาจึงใช้ภูมิปัญญานานาประการในการบริบาลทารกในครรภ์ ให้คลอดออกมามีอาการครบ 32 ประการ แล้วบำรุงความคล่องแคล่วแข็งแรงในการใช้มือ ใช้เท้า ใช้สมอง หู ตา จมูก และประสารทสัมผัสอื่นๆ เพื่อป้องกันรักษาชีวิต มีการสร้างและใช้ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจับและการชนะสัตว์ร้าย สัตว์ใหญ่ ฝึกภูมิปัญญาในการแบก หาบ หาม คอน ให้ได้งานมากแต่ไม่เสียสุขภาพ

2. ภูมิปัญญาการหลบเลี่ยงภัยอันตราย ได้แก่ ความสามารถในการสังเกตการแปรปรวนของสภาพ ดินฟ้าอากาศ รู้ว่าจะเกิดฝนหนักลมแรง ทะเลบ้าฟ้าคะนอง น้ำท่วมใหญ่ เกิดภัยแล้ง ไฟป่า หรือภูมิปัญญาในการโค่น ต้นไม้ใหญ่โดยสามารถบังคับให้ล้มพาดไปในทิศทางที่ต้องการได้ การนำความรู้เรื่องเวลานอน เวลาออกหากินของสัตว์แต่ละชนิดมาช่วยในการเดินทางให้ปราศจากอันตราย เป็นต้น

3. ภูมิปัญญาการรวมพลังและการพึ่งพิง ได้แก่ การรวมกลุ่มกันรับผิดชอบลาดตระเวนดูแลป้องกันชีวิตและทรัพย์สินของหมู่บ้าน การร่วมแรงแบ่งประโยชน์ ทำนารวม ทำสวนรวม เป็นการสร้างจิตสำนึกร่วมกันทำร่วมกันใช้ สร้างความสมัครสมานสามัคคี

4. ภูมิปัญญาการรักษาฐานะและอำนาจ มี 2 ลักษณะ ได้แก่ 1. การบำเพ็ญบารมีเพื่อผดุงอำนาจวาสนาที่ดำเนินไปโดยอาศัยหลักคุณธรรมและความดีงาม ประพฤติดีมีน้ำใจ ใช้ภูมิปัญญาพัฒนาคุณภาพงาน ซื่อสัตย์สุจริต สอนสั่งลูกหลานให้ขยันขันแข็ง สุขุม อดทน ประณีต ซึ่งส่วนหนึ่งจะปรากฏในงานช่างฝีมือ เช่น งานถักทอ จักสาน ปั้น แกะสลัก เหลา เกลา กลึง ซึ่งมีส่วนในการขัดเกลาจิตใจและอารมณ์บำรุงสติปัญญาโดยอาศัยศิลปกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นเครื่องบ่มเพาะ 2. การเสริมสร้างศรัทธาบารมี มีลักษณะเป็นโทษแฝงอยู่ มักเป็นไปในทางแข่งขันเอาชนะผู้อื่นด้วยวิธีการไม่สุจริต กระทำคุณไสยให้โทษ หรือใช้อุบาย เวทมนต์คาถา เครื่องรางของคลัง เป็นต้น

5. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการสร้างและพิทักษ์ฐานะและอำนาจด้านเศรษฐกิจสังคม และตำแหน่งหน้าที่ ด้วยการขยายวงศาคณาญาติเพื่อเพิ่มแรงงานและความมั่นใจในการพึ่งพาอาศัยกันผ่านการแต่งงาน การมีภรรยาหลายคน การเป็นนักเลง การเป็นผู้มีความสามารถเชิงช่างที่โดดเด่นและการเสริมสร้างศรัทธาบารมีด้วยการเป็นผู้มีอาคม เวทมนตร์คาถา เป็นต้น

6. ภูมิปัญญาการจัดการเพื่อสาธารณะประโยชน์ เป็นการก่อให้เกิดประโยชน์ ร่วมกันหรือประโยชน์ ส่วนรวม เช่น การรวมกันกำหนดเส้นทางสัญจรระหว่างหมู่บ้าน การกำหนดให้มีทางสาธารณะที่ไร่นาเพื่อเป็นทางเดินสัตว์เลี้ยง เป็นทางลำเลียงพืชผล หรือเป็นเส้นทางส่งน้ำระบายน้ำห้ามผู้ใดกักกั้นหรือถือครอง รวมไปถึงการร่วมกันรับรองแขกเหรื่อหมู่มาก เป็นต้น

7. ภูมิปัญญาที่เป็นการสร้างสรรค์พิเศษ เป็นสิ่งที่ปัญญาชนชาวบ้านใช้วิสัยทัศน์ หรือญาณทัศนะเฉพาะตัวสร้างสรรค์ขึ้น เป็นพรสวรรค์ และความสามารถพิเศษเฉพาะตัวของบุคคลที่อาจจะพบได้ไม่มากนัก (สายันต์ ไพรชาญจิตร์, 2554)

3.3 องค์ประกอบของภูมิปัญญา

(ยศ สันตสมบัติ, 2542) พบว่าองค์ประกอบของภูมิปัญญาท้องถิ่นแบ่งออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่

ความรู้เรื่องอาหารและยา เป็นความรู้พื้นฐาน หรือความรู้เชิงเทคนิคของมนุษย์ ที่จะต้องรู้ว่าในระบบนิเวศ ที่จะต้องรู้ว่าในระบบนิเวศที่เขาอาศัยอยู่นั้นมีพืชผักชนิดใดบ้างที่กินได้พืชผักชนิดใดกินไม่ได้ พืชและสัตว์แต่ละชนิดมีคุณและโทษอย่างไร ในบรรดาพืชที่กินได้นั้นควรกินส่วนไหน กินอย่างไร พืชชนิดใดที่มีสรรพคุณเป็นยาแก้โรคอะไร โดยปกติทั่วไปผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการหาอาหารและยาเพื่อบรรเทา ความเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ความรู้พื้นฐานเรื่องอาหารและยาในระดับพื้นฐานมัก ได้รับการถ่ายทอดจากยายสู่แม่ ส่วนความรู้เรื่องสมุนไพรและความสามารถในการรักษาความเจ็บไข้ในระดับความเชี่ยวชาญเป็นพิเศษมีอยู่ในบุคคลพิเศษบางคน เช่น หมอสมุนไพร คนทรง หัวหน้าผู้ประกอบพิธีกรรม ซึ่งมักจะมีความรู้ในเรื่องเวทมนต์คาถาและเทคนิควิธีในการรักษาพยาบาลด้วย เพราะในการรักษาพยาบาลต้องใช้ทั้งสมุนไพรและคาถาอาคมร่วมกัน

ความรู้เรื่องระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร เป็นระบบความรู้ที่มีลักษณะซับซ้อนและพัฒนาขึ้นมาจากความรู้พื้นฐานเชิงเทคนิคทางด้านอาหารและยา เป็นความรู้ในเรื่องเทคนิคในการจัดการระบบการผลิต วิธีการคัดเลือกปัจจัยในการผลิต ที่ดิน ผืนป่า พันธุ์พืชที่เหมาะสมและจำเป็นสำหรับการดำรงชีพ ความรู้ในการสร้างระบบการจัดการน้ำ เช่น เทคนิคการทำเหมืองฝาย

ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติ เป็นผลพวงจากการสร้างระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรชุมชน ที่มีการสร้างแบบแผนและบรรทัดฐานในการปฏิบัติเพื่อให้ก่อให้ เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน ความเชื่อ พิธีกรรมจารีตประเพณีจึงเป็นผลของการแสดงออกทางอำนาจของชุมชนในการบังคับใช้กฎระเบียบ ก่อให้เกิดวิถีการปฏิบัติแบบประเพณีที่มีพื้นฐานการใช้ทรัพยากรอย่างอ่อนน้อมยำเกรงและตระหนักในบุญคุณของธรรมชาติ

วิธีคิด ความเชื่อและพิธีกรรมที่กลุ่มคนต่างๆ ยึดถือและปฏิบัติสืบเนื่องกันมายาวนานหลายชั่วอายุคน เป็นวิธีคิดที่ผ่านการตรวจสอบและพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านานจนตกผลึกกลายเป็นวิธีคิดและแสดงออกในระบบคุณค่าของวัฒนธรรมผูกพันเป็นพันธะฝังแน่นอยู่ในจิตสำนึกและถ่ายทอดจากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่ซึ่งเป็นการสร้างความผูกพันทางจิตวิญญาณระหว่างคนกับธรรมชาติที่ยากจะแยกออกจากกันได้ วิธีคิดที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แฝงนัยของอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรี และวัฒนธรรมชุมชน (สายันต์ ไพรชาญจิตร์, 2554)

3.4 การเกิดภูมิปัญญา

ภูมิปัญญามีกระบวนการที่เกิดจากการสืบทอด ถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ แล้วพัฒนา เลือกสรร ปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้นจน เกิดทักษะและความชำนาญที่สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัยแล้วทำให้เกิดภูมิปัญญา (องค์ความรู้ใหม่) ที่เหมาะสมและสืบทอดพัฒนาต่อไปอย่างไม่มีสิ้นสุด ซึ่งแสดงได้โดยแผนภูมิดังนี้
(วรวุฒิ สุวรรณฤทธิ์, 2549)

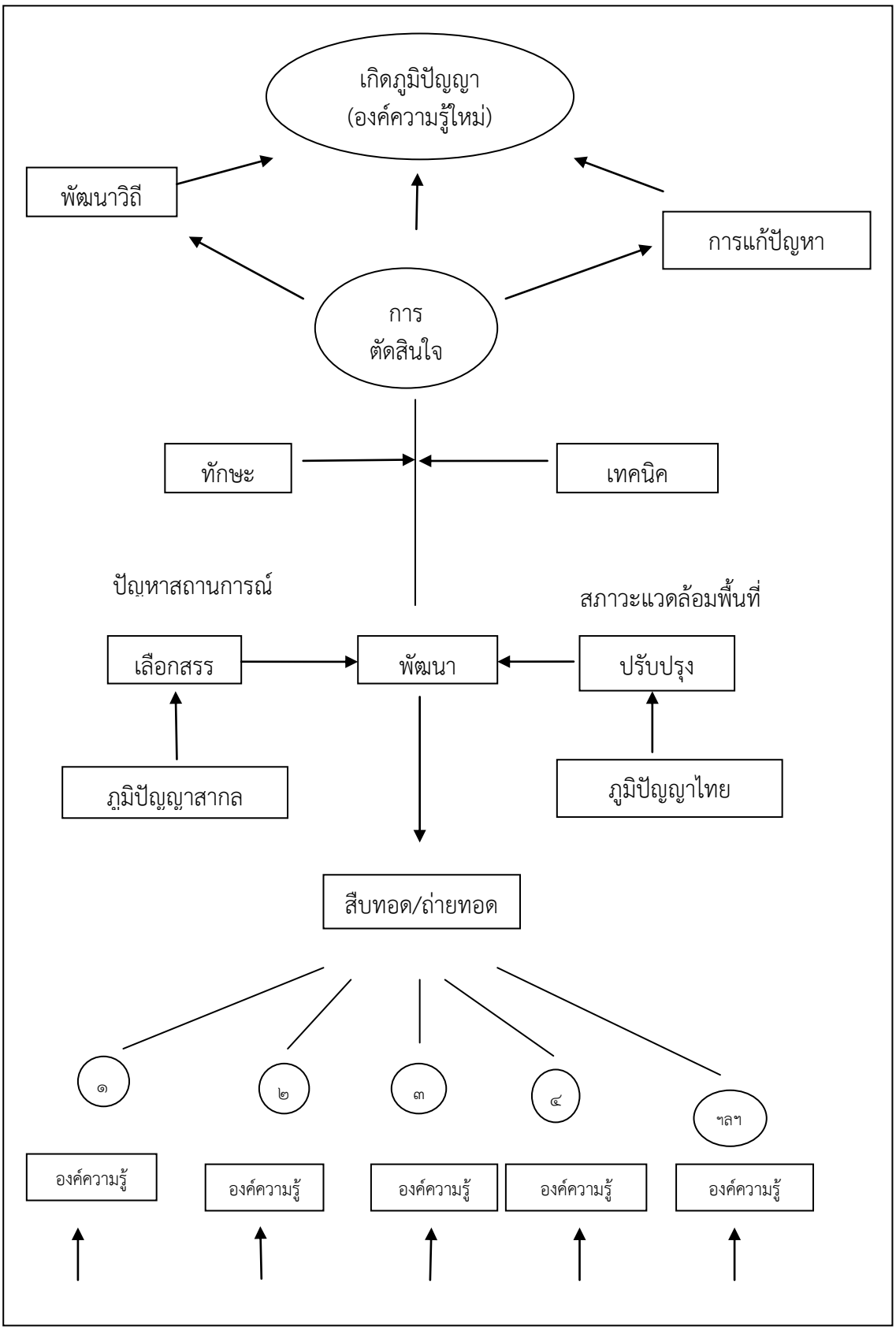

แผนภูมิที่ 3 กระบวนการเกิดและการสืบทอดภูมิปัญญาไทย

ในขณะที่ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2541) ได้ศึกษาวิเคราะห์ และประมวลลักษณะการเรียนรู้ของชาวบ้าน หรือคนธรรมดาสามัญจนก่อให้เกิดการพัฒนาภูมิปัญญา พอจะสรุปได้ดังนี้

1. การลองผิดลองถูก ในบรรพกาลมนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดด้วยการลองผิดลองถูกในการหาอาหาร ต่อสู้กับภัยธรรมชาติ การรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย ต่อสู้แย่งชิงสิ่งของที่อยู่ระหว่างมนุษย์ด้วยกันและเผชิญโชคด้วยความเสี่ยงต่างๆ เมื่อประสบความล้มเหลว ก็ถึงชีวิตดับหรือบาดเจ็บ แต่ถ้าสำเร็จก็ได้อาหาร ได้สิ่งของ พ้นอันตราย จากประสบการณ์ของการลองผิดลองถูก มนุษย์ก็จะสะสมความรู้ ความเข้าใจของตนไว้ แล้วถ่ายทอดส่งต่อให้แก่ลูกหลานเผ่าพันธุ์ของตน นานๆ เข้าสิ่งที่ประพฤติปฏิบัติหรือห้ามประพฤติปฏิบัติก็กลายเป็นจารีตธรรมเนียม หรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของคนกลุ่มนั้นๆ ไป

2. การลงมือกระทำจริง มนุษย์เรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำจริงในสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง เช่น การเดินทาง ปลูกพืช สร้างบ้าน ต่อสู้กับภยันตราย ชาวอีสานเรียนรู้ที่จะเสาะแสวงหาแหล่งดินดำน้ำชุ่มเป็นที่ทำกิน หรือขุดสระไว้รายรอบเทวสถานเพื่อเลี้ยงชุมชน ชาวภาคกลางเรียนรู้ที่จะอยู่กับภาวะน้ำหลาก น้ำท่วม น้ำลด ด้วยการปลูกเรือนใต้ถุนสูง เดินทางด้วยเรือ และทำนาทำไร่ให้สอดคล้องกับฤดูกาล

3. การสาธิตวิธีการ การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า การถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้จากการทำจริงได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ (Transmission) แด่คนรุ่นหลังด้วยการสาธิตวิธีการ การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า (Oral Tradition) ในรูปของเพลงกล่อมเด็ก คำพังเพย สุภาษิต และการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ (Literary Tradition) ศิลปวิทยาการที่มีความซับซ้อนและลึกซึ้งจะใช้วิธีลงลายลักษณ์ในรูปของตำรา เช่น ตำรายา ตำราปลูกบ้าน ตำราโหราศาสตร์ หรือผูกเป็นวรรณกรรม คำสอน ภาษิต คู่มือ แผนที่ ตำนาน สุดจะสะดวกและจะเห็นว่าสอดคล้องกับพื้นฐานของชาวบ้าน

4. พิธีกรรม การเรียนรู้โดยพิธีกรรมกล่าวในเชิงจิตวิทยา พิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไว้ในตัว เป็นการตอกย้ำความเชื่อกรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชน แนวปฏิบัติและความคาดหวังโดยไม่ต้องใช้การจำแนกแจกแจงเหตุผล แต่ใช้ศรัทธา ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ ด้วยเหตุดังนั้นพิธีกรรม สืบชะตาแม่น้ำ สืบชะตาเมือง บวชต้นไม้ ฯลฯ จึงเกิดผลทางใจแก่ผู้ร่วมในพิธี และมีผลในการวางบรรทัดฐานความประพฤติตลอดจนควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม รวมทั้งตอกย้ำความสำคัญของคุณค่าทางสังคมอย่างมีพลัง พิธีกรรมจึงเป็นกรรมวิธีในทางวัฒนธรรมที่มีผลในการปลูกฝังบ่มเพาะ ความเชื่อ คุณค่า และแนวทางความประพฤติที่พึงประสงค์ตลอดมา

5. ศาสนา ทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน ศีล และวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ในเชิงการเรียนรู้ล้วนมีส่วนตอกย้ำภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ และให้ความมั่นคงอบอุ่นทางจิตใจเป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คน ในการเผชิญชีวิตบนความไม่แน่นอนอันเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่ง อีกทั้งเป็นแก่นและกรอบในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) ด้วย

6. การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกัน ทั้งในชาติพันธุ์ ถิ่นฐานทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัวมีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามา ผสมกลมกลืนบ้าง

ขัดแย้งบ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายทั้งในด้านสาระ รูปแบบ และวิธีการ กะบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมไทยจึงมีความเป็นพลวัตรมากขึ้นกว่าเดิม

7. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ในการแก้ปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และทางด้านสังคมได้มีการเลือกเฟ้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคมประเพณีมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมให้เข้ากับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ในระดับหนึ่ง การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทย

8. ครูพักลักจำ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีมาแต่เดิมอีกวิธีหนึ่ง เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำดู ตามแบบอย่างที่เฝ้าสังเกตออยู่เงียบๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเมื่อสามารถทำได้จริง วิธีการเรียนรู้ที่ดูประหนึ่งว่าไม่สำคัญนี้มีคุณค่าสูง มีความเป็นธรรมชาติในนิสัยมนุษย์ และเป็นทางหาความรู้ทางหนึ่งที่มีประสิทธิภาพ ก็จะเป็นการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นผลดีอีกทางหนึ่งได้

3.5 ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการของภูมิปัญญา ประกอบด้วย

1. ความรู้เดิมในเรื่องนั้นๆ ผสมผสานกับความรู้ใหม่ที่ได้รับ
2. การสั่งสม การสืบทอดในเรื่องนั้น
3. ประสบการณ์เดิมที่สามารถเทียบเคียงกับเหตุการณ์ หรือประสบการณ์ใหม่ได้
4. สถานการณ์ที่ไม่มั่นคง หรือมีปัญหาที่ยังหาทางออกไม่ได้
5. รากฐานทางพระพุทธศาสนา วัฒนธรรม และความเชื่อ

3.6 ลักษณะของภูมิปัญญาไทย

1. ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการใช้ความรู้ (Knowledge) ทักษะ (Skill) ความเชื่อ (Belief) และพฤติกรรม (Behavior)
2. ภูมิปัญญาไทยแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
3. ภูมิปัญญาไทยเป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต
4. มิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้ เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชนและสังคม
5. ภูมิปัญญาไทยเป็นแกนหลัก หรือกระบวนทัศน์ในการมองชีวิตเป็นพื้นความรู้ในเรื่องต่างๆ
6. ภูมิปัญญาไทยมีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง
7. ภูมิปัญญาไทยมีการเปลี่ยนแปลง เพื่อการปรับสมดุลในการพัฒนาการทางสังคมตลอดเวลา

3.7 ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญา

จากความหมายและขอบเขต ลักษณะภูมิปัญญาไทยตามข้อมูลที่กล่าวมาภูมิปัญญาไทยสามารถสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะ ดังนี้

1. ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม สัตว์ พืชธรรมชาติ
2. ความสัมพันธ์ของคนกับคนอื่นๆ ที่ร่วมกันในสังคม หรือในชุมชน

3. ความสัมพันธ์คนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดทั้งสิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย

ทั้ง 3 ลักษณะนี้ คือ สามมิติของเรื่องเดียวกัน คือ ชีวิตของชาวบ้านสะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ เหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของคนไทย ซึ่งแสดงให้เห็นชัดเจนโดยแผนภูมิ ดังนี้

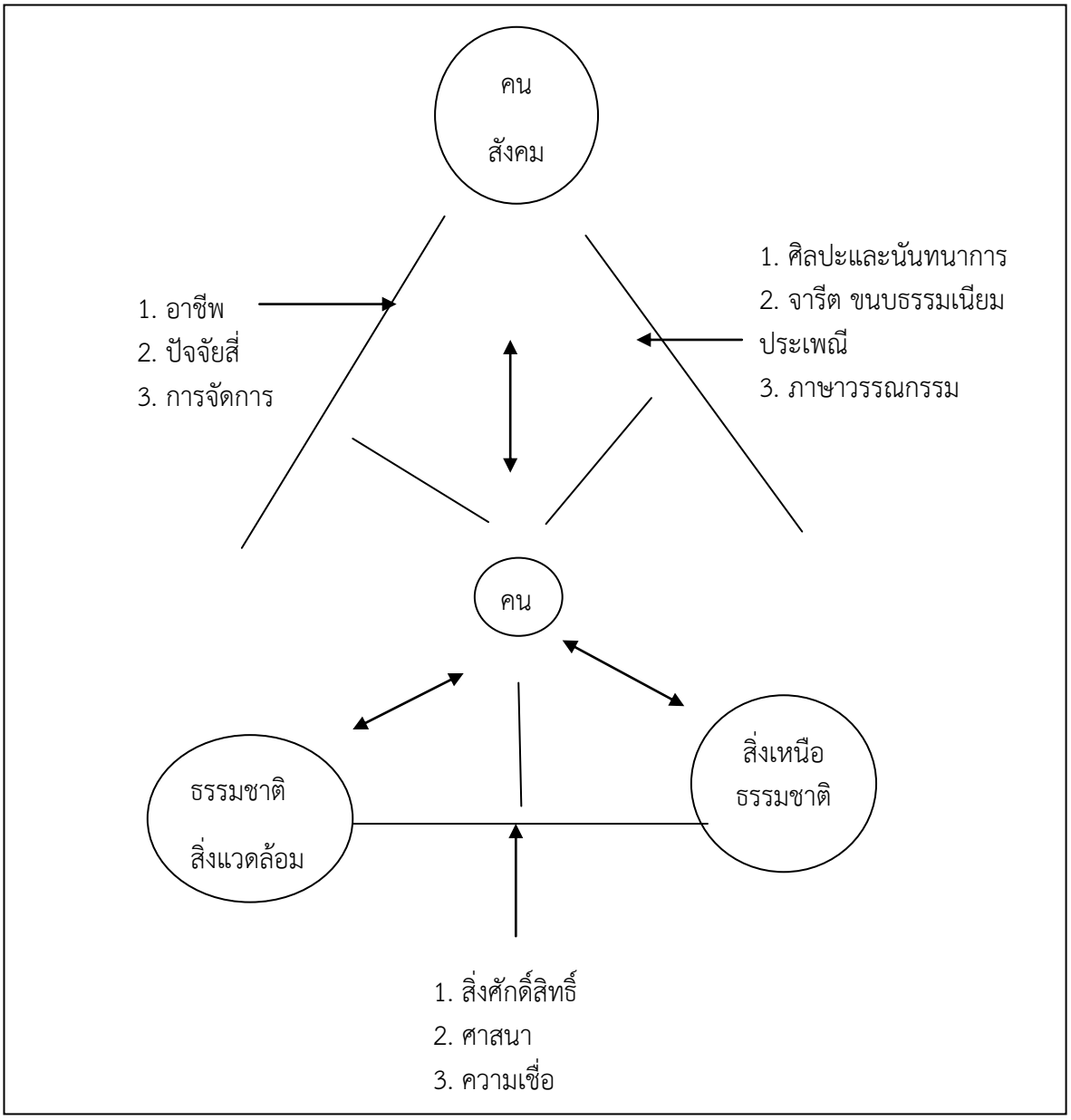

แผนภูมิที่ 4 ความสัมพันธ์ระหว่างหุ้นส่วนต่าง ๆ ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

จากแผนภูมิที่ 4 จะเห็นได้ว่าลักษณะภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม จะแสดงออกในลักษณะภูมิปัญญาในการดำเนินวิถีชีวิตขั้นพื้นฐานด้านปัจจัยสี่ การบริหารจัดการองค์กร ตลอดทั้งการประกอบอาชีพต่างๆ ส่วนภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนอื่นในสังคม จะแสดงออกมาในลักษณะจารีตประเพณี ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปะและนันทนาการ ภาษและวรรณกรรม ตลอดทั้งการสื่อสารต่างๆ และภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธ์ สิ่งเหนือธรรมชาติจะแสดงออกมาในลักษณะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนา และความเชื่อ

3.8 ความสำคัญของภูมิปัญญา

คนไทยสร้างชาติ สร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของบ้านเมือง มีการดำรงวิถีชีวิตด้วยความสุขร่มเย็นอยู่ได้จนถึงทุกวันนี้ เพราะได้ใช้ภูมิปัญญาของตนมาตลอด ภูมิปัญญาจึงมีความสำคัญที่ผู้ศึกษาพอสรุปได้ดังนี้

1. ช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง
2. สร้างความภาคภูมิใจและศักดิ์ศรีเกียรติภูมิแก่คนไทย
3. สามารถปรับประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางศาสนามาใช้กับวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม
4. สร้างความสมดุลระหว่างคนกับสังคมและธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน
5. ช่วยเปลี่ยนแปลงปรับปรุงวิถีชีวิตของคนไทยได้เหมาะสมตามยุคสมัย

3.9 สาขาของภูมิปัญญาไทย

มีนักวิชาการที่สนใจในเรื่องภูมิปัญญาเป็นจำนวนมาก ต่างก็ได้ประมวลความรู้ และจัดกลุ่มภูมิปัญญาไว้ 11 สาขา ดังต่อไปนี้

1. สาขาการเกษตร หมายถึง ความสามารถในกาผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิค ด้านการเกษตรกับเทคโนโลยีโดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึงพาตนเองได้

2. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อชะลอการนำเข้าตลาดเพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภคสามารถพึ่งตนเองทางด้านเศรษฐกิจได้

3. สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึงความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน เน้นให้คนในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ด้านสุขภาพและอนามัย

4. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา การใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

5. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการกองทุนและธุรกิจชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราหรือโภคทรัพย์ เพื่อเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน

6. สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

7. สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม

8. สาขาการจัดการองค์กร หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานขององค์กรชุมชนต่างๆ ให้สามารถพัฒนาและบริหารองค์กรของตนได้

9. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานเกี่ยวกับภาษาทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ และภาษาไทย

10. สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถในการประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อตนเองและสิ่งแวดล้อม

11. สาขาการศึกษา หมายถึง ความสามารถในการถ่ายการอบรมเลี้ยงดู การบ่มเพาะ การสั่งสอน การวัดความสำเร็จของการศึกษา

โดยสรุปภูมิปัญญาเป็นความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความเชี่ยวชาญ มีทักษะและเทคนิควิธีที่ได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ สืบทอด ปรับปรุงพัฒนา เลือกสรร เพื่อแก้ปัญหา การสร้างสรรค์ผลงาน และการพัฒนาวิถีชีวิต โดยภูมิปัญญาแบ่งออกเป็นสองระดับคือ ภูมิปัญญาระดับชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตของตนเอง โดยใช้ชีวิตอยู่กับสิ่งแวดล้อม และธรรมชาติรอบตัว และที่สำคัญมีความเป็นท้องถิ่น ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีรากฐานอยู่ในชุมชนก็มักจะเป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นมาจากชุดประสบการณ์ของคนในท้องถิ่นนั้นๆ ความรู้ดังกล่าวจะมีลักษณะเฉพาะตัวขึ้นอยู่กับบริบทซึ่งเป็นการถ่ายทอดผ่านการบอกเล่า และถ่ายทอดทางวัฒนธรรม (วรวุฒิ สุวรรณฤทธิ์, 2549)

จากการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเห็นได้ว่า ในอดีตคนไทยได้ใช้ภูมิปัญญาของตนมาตลอดเพื่อพัฒนาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของตน ซึ่งมีความเหมาะสมกับภูมิสังคม สามารถสร้างความเข้มแข้งให้กับคนในชุมชนได้อย่างดี มากกว่าภูมิปัญญาต่างประเทศที่เรานำมาใช้พัฒนาคนไทยที่ผ่านมานัก 50 ปี แต่กลับสร้างความไม่เจริญและสร้างปัญหาด้านสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของประเทศเราอย่างมากมาย ถึงเวลาแล้วที่เราควร รื้อฟื้น รวบรวม สืบทอดภูมิปัญญาของเราให้คงอยู่กับประเทศของเราต่อไป

แนวคิดการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

1. ลักษณะทั่วไปทางชาติพันธุ์

ประวัติศาสตร์ในยุคเริ่มต้นของกะเหรี่ยง (ปกากะญอ) ในประเทศไทยยังไม่มีการบันทึกว่ามีความเป็นมาอย่างไร แต่ H.Bernatzik เชื่อว่ากำเนิดมาจากบริเวณตอนเหนือของประเทศพม่าและไทย และมีการอพยพครั้งใหญ่เข้าสู่ประเทศทั้งสองนับแต่โบราณกาลและอพยพอย่างต่อเนื่องมาตลอดจนถึงปัจจุบัน นักเขียนหลายคนสรุปอย่างคร่าวๆ ว่า กะเหรี่ยงอพยพมาจากทางตอนเหนือของ

ประเทศจีน ซึ่ง Tadaw เชื่อว่ากะเหรี่ยงเข้ามาประเทศพม่าก่อนฉานและพม่า แต่เข้ามาหลังชาวมอญ (Tadaw, 1961: 497) เชื่อว่า อาจจะใช้เส้นทางของแม่น้ำสะละวินและแม่น้ำโขง ทางตอนบนของรัฐฉานขยายเข้าสู่ทางตอนใต้ทั่วรัฐกะเหรี่ยงและเข้าสู่ทางตอนใต้ของพม่า แต่ Marshall ก็ยังไม่รู้ว่าช่วงเวลาแห่งการอพยพนั้นเกิดขึ้นเมื่อไร (Marshall, 1922: 12)

สำหรับกะเหรี่ยงในประเทศไทยเข้ามาตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ตามจังหวัดต่างๆ ในภาคเหนือ บริเวณทางชายแดนไทย-พม่าและทางทิศตะวันตกของไทยมานานแล้ว ซึ่งโดยส่วนใหญ่อพยพมาเพราะหนีการกดชี่จากประเทศพม่า ปัจจุบัน ชาวกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยมีจำนวน 392,295 คนหรือคิดเป็นร้อยละ 46.80 ของจำนวนกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย อาศัยอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ สุโขทัย กำแพงเพชร แม่ฮ่องสอน ตาก กาญจนบุรี เพชรบุรี ราชบุรี ประจวบคีรีขันธ์ สุพรรณบุรี และอุทัยธานี (สถาบันวิจัยชาวเขา, 2541)

การจัดแบ่งกะเหรี่ยงตามภาษาศาสตร์ บางกลุ่มได้จัดวางอยู่ในกลุ่มของภาษา Tibeto-Berman บ้างก็จัดอยู่ในกลุ่มของ Sino-Tibetan หรือจัดให้เป็นกลุ่มกะเหรี่ยงเอง หรือแบ่งตามความแตกต่างทางด้านสำเนียงอาจ,แบ่งได้ 4 กลุ่ม คือ โปว์ (Pwo) สกอว์ (Skaw) ตองสู (Thangsu) และคะยา (Kayah หรือ Karenni หรือ Red Karen) โดยจากข้อมูลในช่วงทศวรรษที่ 1960 พบว่า กลุ่มสกอว์เป็นกลุ่มที่มีประชากรมากที่สุด รองลงมาคือกะเหรี่ยงโปว์ ซึ่งทั้งสองกลุ่มมีประชากรรวมประมาณ 250,000 คน ส่วนอีกสองกลุ่มมีขนาดเล็กกว่า คือ ตองสู มีประชากรประมาณ 600 คน ส่วนคะยามีประมาณ 3,000 – 5,000 คน (Hinton, 1969: 1) ชาวกะเหรี่ยงสืบสายตระกูลทางแม่ (Matrilineal) ลักษณะการแต่งงานเป็นแบบผัวเดียวเมียเดียว คือมีคู่สมรสเพียงคนเดียว และคู่สมรสใหม่จะต้องอาศัยอยู่บ้านของพ่อแม่ฝ่ายภรรยา ส่วนการหย่าร้างเกิดขึ้นภายหลังจากได้คืนค่าสินสอดจากผู้ที่ต้องการหย่าร้าง การสืบเชื้อสายตระกูลฝ่ายแม่ทำให้ผู้หญิงมีสถานภาพเป็นหัวหน้าครอบครัว (ไพบูลย์ สุทธิ, 2554) ชาวกะเหรี่ยงนับถือศาสนาแตกต่างกัน บางกลุ่มนับถือศาสนาพุทธ บ้างนับถือศาสนาคริสต์ แต่ส่วนใหญ่นับถือผี (spirit) ตามลักษณะของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีศูนย์รวมอยู่ที่ความเชื่อในผี จิตวิญญาณ และอำนาจที่ไม่ได้เกิดจากมนุษย์ และการปฏิบัติต่ออำนาจที่อยู่เหนือธรรมชาติ หรือการอ้อนวอน เพื่อบรรเทาความเจ็บป่วย เภทภัย หรือเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กะเหรี่ยงมีการดำรงชีวิตแบบพึ่งพาอยู่กับธรรมชาติ ระบบเศรษฐกิจของชุมชนกะเหรี่ยงเป็นแบบพึ่งพาตนเอง หรือเป็นระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ (Subsistence Economy) บนฐานธรรมชาติ กล่าวคือ วัฏจักรการผลิตรอบปีตั้งอยู่บนฐานการพิจารณาลักษณะสภาพแวดล้อมและฤดูกาล (ไพบูลย์ สุทธิ, 2554) ชาวกะเหรี่ยงจะทำไร่ข้าวที่อาศัยน้ำฝน กิจกรรมการผลิตจึงเข้มข้นในฤดูฝน (พฤษภาคม-ตุลาคม) การทำนาขั้นบันไดการปลูกข้าวนาดำ ต้องอาศัยเงื่อนไขทางพื้นที่บริเวณสองฝั่งลำธาร โดยอาศัยการทดน้ำจากเหมืองฝาย การเข้าใจสภาพแวดล้อมและฤดูกาลจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง

ในงานศึกษาของยศได้แบ่งกลุ่มชาติพันธุ์ตามระบบนิเวศน์ โดยจัดกะเหรี่ยงอยู่ในระบบนิเวศน์ป่าดงดิบ หรือเขตป่าสนเขา ซึ่งมีพื้นที่ที่มีความสูงประมาณ 1,000 – 1,400 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง กับระบบนิเทศน์แบบป่าเบญจพรรณ ป่าแดง และป่าเต็งรัง ซึ่งอยู่ในระดับความสูง 400-700 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง กะเหรี่ยง (ยศ ใช้คำว่า ปกากะญอ) นิยมตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ลุ่มก้นกระทะ ล้อมรอบด้วยเนินเขาใกล้กับแหล่งน้ำ ไม่นิยมตั้งหมู่บ้านบนภูเขาสูง หรือสร้างบ้านบนสันเขา (ยศ สันตสมบัติ, 2542)

ชาวกะเหรี่ยงจะตั้งหมู่บ้านอยู่ในบริเวณป่าเบญจพรรณ ซึ่งลักษณะทั่วไปของป่าเบญจพรรณมีไม้ไผ่หลากหลายชนิดเป็นพืชเด่น ในขณะเดียวกันบริเวณรอยต่อระหว่างป่าเบญจพรรณและป่าเต็งรังจะมีไม้จำพวกไม้เต็ง ไม้รัง และต้นตึง ดังนั้น การนำไม้ไผ่มาสร้างบ้าน การใช้หญ้าคาหรือใบตองตึงนำมาเป็นหลังคาบ้าน จึงเป็นการใช้ระบบนิเวศ ปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศ และสร้างระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องกับตนเองขึ้นมา ขณะเดียวกันพื้นที่บริเวณป่าเบญจพรรณมีความเหมาะสมกับการปลูกข้าว เพราะมีความอุดมสมบูรณ์ ดินเป็นสีดำมีธาตุอาหารสูง ชาวบ้านจะปรับระบบนิเวศเพื่อการผลิตข้าวด้วยระบบการผลิตของชาวกะเหรี่ยงคือ การทำไร่หมุนเวียน ภายหลังจากการทำไร่แล้ว ชาวกะเหรี่ยงจะปล่อยพื้นที่ไร่ให้ฟื้นตัวกลายเป็นป่า 7-8 ปี ขณะที่ลักษณะเด่นของป่าเบญจพรรณมีความสามารถในการฟื้นตัวรวดเร็ว เมื่อถูกรบกวนและปล่อยทิ้งไว้ไม่ถึง 10 ปี ซึ่งสอดคล้องกับระบบการผลิตของชาวกะเหรี่ยง ขณะที่ป่าดิบเขาซึ่งตั้งอยู่ห่างไกลออกจากที่ตั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านไม่ค่อยได้ใช้ประโยชน์มากนัก เพราะไม่เหมาะกับการทำไร่และห่างไกลหมู่บ้าน (ยศ สันตสมบัติ, 2542)

2. ความหมายของข้าวไร่

การปลูกข้าวไร่ หมายถึง การปลูกข้าวบนที่ดอนและไม่มีน้ำขังในพื้นที่ปลูก ชนิดของข้าวที่ปลูกก็เรียกว่า ข้าวไร่ พื้นที่ดอนส่วนมาก เช่น เชิงภูเขามักจะไม่มีระดับ คือ สูง ๆ ต่ำ ๆ จึงไม่สามารถไถเตรียมดินและปรับระดับได้ง่าย ๆ เหมือนกับพื้นที่ราบ เพราะฉะนั้นชาวนามักจะปลูกแบบหยอด โดยขั้นแรกทำการตัดหญ้าและต้นไม้เล็กออก แล้วทำความสะอาดพื้นที่ที่จะปลูกแล้วใช้หลักไม้ปลายแหลมเจาะดินเป็นหลุมเล็ก ๆ ลึกประมาณ ๓ เซนติเมตร ปากหลุมมีขนาดกว้างประมาณ 1 นิ้ว หลุมนี้มีระยะห่างกันประมาณ 25 x 25 เซนติเมตร ระหว่างแถวและระหว่างหลุมภายในแถว ปกติจะต้องหยอดเมล็ดพันธุ์ทันทีหลังจากที่ได้เจาะหลุม โดยหยอด 5-8 เมล็ดต่อหลุม หลังจากหยอดเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วก็ใช้เท้ากลบดินปากหลุม เมื่อฝนตกลงมาหรือเมล็ดได้รับความชื้นจากดิน ก็จะงอกและเจริญเติบโตเป็นต้นข้าว เนื่องจากที่ดอนไม่มีน้ำขังและไม่มีการชลประทาน การปลูกข้าวไร่จึงต้องใช้น้ำฝนเพียงอย่างเดียว พื้นดินที่ปลูกข้าวไร่จะแห้งและขาดน้ำทันทีเมื่อสิ้นฤดูฝน ดังนั้นการปลูกข้าวไร่จะต้องใช้พันธุ์ที่มีอายุเบา โดยปลูกในต้นฤดูฝน และแก่เก็บเกี่ยวได้ในปลายฤดูฝน การปลูกข้าวไร่ชาวนาจะต้องหมั่นกำจัดวัชพืช เพราะที่ดอนมักจะมีวัชพืชมากกว่าที่ลุ่ม เนื้อที่ที่ใช้ปลูกข้าวไร่ในประเทศไทยมีจำนวนน้อย และมีปลูกมากในภาคเหนือและภาคใต้ ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางปลูกข้าวไร่น้อยมาก (ประพาส วีระแพทย์, 2531)

3. รูปแบบการปลูกข้าวไร่

ข้าวไร่ ข้าวที่สูง ข้าวบนพื้นที่สูง หรือข้าวดอย มีลักษณะการปลูก 2 แบบ คือการปลูกแบบสภาพไร่ หรือที่เรียกว่าข้าวไร่ ปลูกตามไหล่เขา ไม่มีคันนาสำหรับเก็บกักน้ำในแปลงปลูก ส่วนมากมักเตรียมดินโดยการถางวัชพืชหรือพืชอื่นออกก่อนแล้วเตรียมดิน หลังจากนั้นจึงทำการปลูกข้าว พื้นที่ปลูกข้าวไร่ส่วนใหญ่มักมีความลาดชันตั้งแต่ 5-60 องศา อาศัยความชื้นในการเจริญเติบโตจากน้ำฝนเพียงอย่างเดียว และอีกสภาพหนึ่งคือการปลูกในสภาพนา โดยเริ่มต้นตั้งแต่เตรียมดิน ตกกล้า ไถ คราด ทำเทือก และปักดำ ดังเช่นการทำนาพื้นราบทั่วไป พื้นที่ปลูกจะอยู่ระหว่างหุบเขา มีการทำคันนาสำหรับกักเก็บน้ำ ส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะนาขั้นบันได การกำหนดพื้นที่สูงนั้นจะทำการกำหนดพื้นที่ที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง (above mean sea level) ตั้งแต่700 เมตรขึ้นไป ให้เป็นพื้นที่สูงหรือสังเกตจากธรรมชาติ จากการเจริญเติบโตของพันธุ์ไม้บนพื้นที่ดอยหรือภูเขา

โดยสังเกตจากไม้ป่า เช่น สัก เต็ง รัง เหียง และตึง ซึ่งพันธ์ไม้เหล่านี้จะสามารถเจริญเติบโตได้ในพื้นราบ จนถึงพื้นที่ที่มีความสูงประมาณ 700-800 เมตรจากระดับน้ำทะเล เหนือขึ้นไปจะมีพันธุ์ไม้ประเภทสน ซึ่งเป็นไม้ที่ขึ้นได้ดีในเขตอบอุ่นหรือเขตหนาว ขึ้นปะปนกับพันธุ์ไม้อื่นๆ สามารถสังเกตเห็นได้ชัดเจน

4. วิธีการปลูกข้าวไร่

สำหรับการปลูกข้าวบนที่สูงมีขั้นตอนการปลูกที่อาจแตกต่างจากการปลูกข้าวบนพื้นที่ราบทั่วๆไป โดยมีขั้นตอนการปฏิบัติดังต่อไปนี้

4.1 การเลือกพื้นที่

ในช่วงเดือนมกราคม กะเหรี่ยงทุกครอบครัวจะมาร่วมวางแผนการการจับจองพื้นที่เพื่อทำไร่ข้าว โดยแต่ละครอบครัวจะมีพื้นที่ที่แน่นอนชัดเจน โดยส่วนมากจะเลือกพื้นที่ไร่เหล่าที่อุดมสมบูรณ์และเหมาะที่จะทำการเพาะปลูกอีกครั้ง ส่วนคนที่ตั้งครอบครัวใหม่หากยังไม่มีพื้นที่ก็สามารถที่จะบุกเบิกพื้นที่ป่าบริเวณใกล้เคียงกัน หรืออีกพื้นที่หนึ่งต่างหากออกไป แต่ต้องอยู่ภายใต้การตกลงกันของหมู่บ้าน ซึ่งจะต้องทำเครื่องหมายการจับจองไว้ด้วย ตามภาษากะเหรี่ยงเรียกว่า <u>มาหน่อคึ</u> นอกจากนี้ พ่อเฒ่ายังเล่าให้ฟังว่าชาวบ้านจะคุยกับเจ้าของวัว-ควาย เพื่อให้รู้ว่าพื้นที่ปลูกข้าวอยู่บริเวณใด จะได้ไม่ปล่อยวัวเข้าไปบริเวณนั้น และจะมีการล้อมรั้วพื้นที่เพื่อป้องกันวัว-ควาย ในบางพื้นที่ก็จะเริ่มประมาณต้นเดือนกุมภาพันธ์ ชาวกะเหรี่ยงจะเริ่มต้นเลือกหาพื้นที่สำหรับถางไร่ ซึ่งหมายความว่าการผลิต และวงจรชีวิตเริ่มต้นในรอบปีใหม่มาถึงอีกครั้งหนึ่ง หลังจากได้พื้นที่แล้ว ก็จะทำเครื่องหมายเอาไว้ โดยจะทำเครื่องหมายกากบาทไว้ที่ต้นไม้ เพื่อแสดงให้รู้เห็นกันว่า พื้นที่ตรงนี้มีเจ้าของจับจองแล้ว กระบวนการคัดเลือกพื้นที่ทำไร่มี ดังนี้

1. ไม่เป็นพื้นที่ป่าต้องห้ามตามประเพณี
2. ไม่เป็นข้อห้ามตามประเพณีในการเลือกพื้นที่ทำไร่
3. ไม่มีลางบอกเหตุ

อีกประมาณหนึ่งสัปดาห์ถึงเวลาลงมือฟันไร่ ก่อนลงมือฟันไร่หัวหน้าครอบครัวจะอธิฐานภาวนามีใจความว่า "ผีเอ๋ยจงออกไป เทพยดาเอ๋ยจงออกไป ปัญหาอุปสรรค์เอ๋ยจงออกไปจากพื้นที่นี้ เพราะข้าจะฟันไร่และทำมาหากินที่นี่ เกรงว่าเจ้าจะไม่มีที่อยู่อาศัย ต้นไม้ตายให้แตกหน่อ ไม้ไผ่ตายให้แตกหน่อ เพราะนี่คือถิ่นที่บรรพบุรุษเคยทำมาหากินมาก่อน" จากนั้นจะลงมือฟันไร่สักหน่อยหนึ่งแล้วก็กลับบ้าน (มูลนิธิกระจกเงา, 2560)

4.2 การเตรียมพื้นที่

การเตรียมพื้นที่ปลูกข้าวบนที่สูงจะเริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงพฤษภาคม โดยเฉพาะการปลูกข้าวไร่ จะเริ่มถางกำจัดวัชพืชนำออกไปไว้ข้างแปลงหรือวางเป็นแนวขวางทางลาดชันเพื่อดักตะกอนดิน ไม่แนะนำให้เผาเศษซากพืช ถ้าในพื้นที่ที่มีหินสามารถนำไปขวางลาดชันดักตะกอนดินและทำให้เกิดลักษณะขั้นบันไดในระยะต่อไป พื้นที่ที่มีความลาดชันสูงไม่ควรไถเพราะจะทำให้เร่งการชะล้างหน้าดินเมื่อฝนตก การเตรียมพื้นที่ทำ 2 ครั้ง คือ ครั้งแรกในเดือนมีนาคม ครั้งที่สองในเดือนเมษายนหรือพฤษภาคม การเตรียมพื้นที่ครั้งที่สองเป็นการเตรียมแบบประณีตเพื่อปลูกข้าว ส่วนข้าวนาที่สูงจะเริ่มเตรียมดินตกกล้าในเดือนพฤษภาคม มีการเตรียม 2 แบบ คือ เตรียมดินเพื่อตกกล้าสภาพไร่ โดยการถางวัชพืชออกแล้วสับดินให้ละเอียดก่อนหว่านเมล็ดข้าวลงไป และ เตรียมดินเพื่อตก

กล้าสภาพนาที่มีน้ำขัง เริ่มจากหลังที่ฝนตกมีน้ำขังในนาอยู่บ้าง มีการไถคลาดทำเทือก ยกร่องเป็นแปลงขนาดเล็กกว้าง 1-1.5 เมตร ความยาวตามพื้นที่ มีร่องระบายน้ำ แล้วหว่านเมล็ดข้าวที่หุ้มให้งอกแล้วลงบนแปลงเพาะ ดังเช่นการตกกล้าสำหรับการทำนาบนพื้นราบทั่วไป

4.3 การเตรียมเมล็ดพันธุ์

ข้าวที่สูง หรือข้าวดอยเป็นพันธุ์ข้าวที่สามารถทนต่อสภาพแวดล้อมต่างๆ ได้ดีกว่าข้าวที่ปลูกในพื้นที่ราบทั่วไป เช่น ทนต่อสภาพอากาศเย็น แล้ง ต้านทานต่อโรคไหม้ เป็นต้น เมล็ดข้าวที่จะนำไปปลูกต้องมาจากแหล่งที่เชื่อถือได้ เช่น ไม่มีโรคแมลง สะอาด ไม่มีสิ่งเจือปน และควรมีความงอกไม่ต่ำกว่าร้อยละ 80 สำหรับความบริสุทธิ์ (purity)ของเมล็ดพันธุ์นั้น ในข้าวนา จะมีความบริสุทธิ์ของพันธุ์มากกว่าข้าวไร่ เนื่องจากข้าวไร่มีสภาพการปลูกบนดินที่ไม่มีน้ำขังในแปลงปลูก แปลงหนึ่งๆ อาจพบความหลากหลายทางพันธุกรรม (bio-diversity) ของข้าวที่ปลูกในแปลงนั้นๆได้ ทั้งนี้เนื่องจากการปลูกข้าวบนดินในสภาพไร่นั้นมักจะประสบปัญหามากกว่าข้าวนา เช่น ความแห้งแล้ง ฝนทิ้งช่วง อากาศหนาวเย็น โรคไหม้ แมลง และวัชพืช เป็นต้น โดยทั่วไปแล้วข้าวบนพื้นที่สูงมักมีอายุการออกดอกแบ่งเป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

1. ข้าวอายุเบา จะออกดอกประมาณต้นเดือนกันยายน ส่วนใหญ่จะพบในข้าวไร่มากกว่าข้าวนา เช่น พันธุ์ อาร์ 258

2. ข้าวอายุกลาง ออกดอกประมาณกลางเดือนกันยายนถึงต้นเดือนตุลาคม จะพบมากที่สุดในข้าวบนที่สูงทั้งข้าวนา และ ข้าวไร่ ซึ่งจะอยู่ในพื้นที่ระดับความสูงไม่เกิน 1,200 เมตรจากระดับน้ำทะเล ข้าวอายุปานกลางที่เป็นข้าวไร่ ได้แก่ เจ้าลีซอสันป่าตอง เจ้าขาวลาซอ เป็นต้น ส่วนข้าวนา ได้แก่ ข้าวหลวงสันป่าตอง บือพะทอ บือโปะโละ บือพะโด่ เป็นต้น

3. ข้าวอายุหนัก เป็นข้าวที่ออกดอกในช่วงปลายเดือน ตุลาคม จะพบมากที่สุดในข้าวบนที่สูงทั้งข้าวนาและข้าวไร่ ซึ่งจะอยู่ในพื้นที่ระดับความสูงไม่เกิน 1,200 เมตรจากระดับน้ำทะเล ที่ยังมีความชื้นจากฝนและหมอกที่ตกในช่วงปลายเดือนตุลาคมถึงกลางเดือนพฤศจิกายน ซึ่งในเขตที่ต่ำกว่าปริมาณฝนเริ่มลดลง ข้าวที่มีอายุหนักส่วนมากจะทนต่อความหนาวเย็นได้ดีกว่าพันธุ์อื่นและเป็นข้าวไร่ เช่น พันธุ์น้ำรู ขี้ช้าง งาช้าง เวตาโม เบล้ไซ่ ดรามูดะ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ข้าวทุกพันธุ์สามารถขึ้นได้ในพื้นที่ราบทั่วไป แต่จะมีอายุการออกดอกที่เร็วขึ้นลำต้นสูงกว่าปลูกบนที่สูง และผลผลิตลดลง ในขณะเดียวกันหากนำข้าวที่ขึ้นได้ในระดับที่ต่ำกว่าไปปลูกบนที่สูงจะมีผลกระทบต่อผลผลิต เช่น ไม่ออกรวง หรือออกรวงออกดอกแล้วผสมไม่ติดเมล็ดลีบ ดังนั้นการเตรียมเมล็ดข้าวที่จะปลูกควรใช้พันธุ์ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่จะปลูกด้วย

4.4 วิธีปลูกเนื่องจากข้าวที่สูงมีสภาพนิเวศน์ทั้งข้าวไร่และข้าวนา ที่มีวิธีการปลูกแตกต่างกัน ดังนี้

4.4.1 ข้าวไร่ (upland rice) การปลูกข้าวไร่เป็นการปลูกเมล็ดข้าวแห้งลงบนดิน (direct seeding) ซึ่งแบ่งได้ 3 แบบ

1. การปลูกแบบหยอดเป็นหลุม (drilling) เป็นวิธีการปลูกโดยหลังจากเตรียมดินไว้แล้ว ใช้ไม้ปลายแหลมกระทุ้งดินให้เป็นหลุมลึกประมาณ 2-3 เซนติเมตร หรือใช้เสียมที่ต่อด้ามยาวขุดดินให้เป็นหลุมเล็กๆ ลึกประมาณ 2-3 เซนติเมตร โดยให้ระยะห่างระหว่างต้นและแถวประมาณ 25-30 เซนติเมตร แล้วหยอดเมล็ดข้าวลงไปในหลุมๆ ละประมาณ 5-8 เมล็ด หากพื้นที่ปลูกมีความลาดชันไม่

ควรกลบหลุมเพราะจะทำให้มีดินกลบหลุมปลูกแน่นเกินไปเมื่อมีฝนตก แต่ในพื้นที่ปลูกที่มีความลาดชันน้อย กว่า 5 องศา ให้ใช้กิ่งไม้ลากผ่านหลุมที่หยอดเมล็ดแล้วเป็นกลบหลุม การปลูกโดยวิธีการหยอดเป็นหลุมเป็นวิธีที่เกษตรกรนิยมใช้มากที่สุด เนื่องจากง่ายต่อการกำจัดวัชพืชและดูแลรักษา เป็นวิธีการที่พบเห็นได้ทั่วไป การปลูกแบบนี้จะใช้เมล็ดพันธุ์ไร่ละ 6-8 กิโลกรัม

2. การปลูกแบบโรยเป็นแถว (row drilling) การปลูกวิธีนี้ต้องมีการเตรียมดินให้ประณีต โดยให้หน้าดินเรียบสม่ำเสมอกันดีแล้วใช้ไม้หรือคราดขีดเปิดดินให้เป็นร่อง โดยให้ระยะห่างของแต่ละร่องหรือแถวประมาณ 25-30 เซนติเมตร แล้วโรยเมล็ดข้าวทันที การโดยควรโรยให้เมล็ดข้าวสม่ำเสมอกัน เพื่อให้ต้นข้าวที่งอกไม่กระจกแน่นที่ใดที่หนึ่ง พื้นที่มีความลาดชันการทำร่องควรให้ขวางความลาดชัน ซึ่งเชื่อว่าหากปลูกขวางความลาดชันจะช่วยให้ต้นข้าวดักตะกอนดินที่ไหลลงมาเมื่อฝนตก การปลูกวิธีนี้จะใช้เมล็ดพันธุ์ประมาณ ไร่ละ 10-15 กิโลกรัม

3. การปลูกแบบหว่าน (broadcasting) การปลูกโดยวิธีนี้เหมาะสมสำหรับพื้นที่ที่มีความลาดชันน้อยหรือที่ราบ การเตรียมดินควรสับดินให้ละเอียดหรือเป็นก้อนเล็กๆขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 1 เซนติเมตร แล้วปรับผิวหน้าดินให้สม่ำเสมอกัน แล้วหว่านเมล็ดข้าวลงไปและควรคราดหรือกลบเมล็ดข้าวหลังหว่านเพื่อให้เมล็ดข้าวได้รับความชื้นจากดิน ป้องกันนกและแมลงศัตรูข้าว การปลูกวิธีนี้จะใช้เมล็ดพันธุ์ประมาณไร่ละ 15 กิโลกรัม

อย่างไรก็ตาม วารีและคณะ(2545) ได้นำเมล็ดพันธุ์ข้าวแช่น้ำ 12 ชั่วโมงผึ่งให้หมาดแล้วนำไปหยอด ทำให้ข้าวงอกเร็วออกดอกเร็วกว่าการหยอดเมล็ดข้าวแห้ง 2-3 วัน และให้ผลผลิตสูง

4.4.2 ข้าวนาที่สูง (highland rice) มีวิธีการปลูกได้2แบบ เช่นการทำนาพื้นที่ราบ คือ นาดำ (transplanting) และนาหว่าน (direct seeding)

1. นาดำ (transplanting) มีการปฏิบัติเช่นเดียวกับนาดำพื้นที่ราบทั่วไป แต่จะเริ่มตกกล้าและปักดำเร็วกว่า เพื่อหลีกเลี่ยงอากาศหนาวจัดในฤดูหนาว ซึ่งจะเริ่มตกกล้าตั้งแต่ต้นเดือนพฤษภาคมถึงวันที่ 20 พฤษภาคม กลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มจะยึดเอาวันพืชมงคลเป็นวันเริ่มต้นตกกล้า ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะมีฝนเริ่มตกหรือเข้าสู่ฤดูฝน อย่างไรก็ตามการตกกล้าสำหรับข้าวนาที่สูงจะมีอยู่ 2 แบบ คือ ตกกล้าสภาพไร่และสภาพนา หลังจากนั้นก็จะเตรียมดินและปักดำในแปลงปลูกหรือปักดำ

2. การตกกล้าสภาพไร่ (upland seeding method) เริ่มจากการเตรียมดินตามที่ลาดเชิงเขา โดยการกำจัดวัชพืชออกแล้วย่อยดินให้ละเอียดแล้วหวานเมล็ดข้าวหรือใช้ไม้ขีดเป็นร่องลึกประมาณ 2-3 เซนติเมตรแล้วโรยเมล็ดข้าวหรือใช้ไม้ปลายแหลมกระทุ้งดินลึกประมาณ 2-3 เซนติเมตร แล้วหยอดเมล็ดข้าวกลบดินบางๆเพื่อป้องกันสัตว์ศัตรู เมื่อเมล็ดข้าวได้รับความชื้นจากดินก็จะงอกเป็นต้นกล้า ใช้เมล็ดพันธุ์ตารางเมตรละประมาณ 50-60 กรัม การตกกล้าโดยวิธีนี้เกษตรกรนิยมปฏิบัติ และเชื่อว่าสามารถยืดอายุกล้าเมื่อเกิดสภาวะฝนทิ้งช่วงก่อนปักดำ

3. การตกกล้าสภาพนาหรือในแปลงที่มีน้ำขัง (wetland seeding method) โดยการปฏิบัติเช่นเดียวกับการตกกล้าในการทำนาพื้นราบ กล่าวคือ มีการไถเมื่อในกระทงนามีน้ำขังคราด ทำเทือก ยกร่องเป็นแปลงเพาะ กว้าง 1-1.5 เมตร ยาวตามความยาวกระทงนาแล้วหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ผ่านการแช่น้ำ 24-48 ชั่วโมง และบ่ม 24-48 ชั่วโมง หรือพอมีรากประมาณ 1 เซนติเมตรลงบนแปลงเพราะ บริเวณรอบแปลงเพาะให้มีน้ำขังอยู่โดยไม่ให้ท่วมหลังแปลงเพาะจนกระทั่งกล้าครบอายุหรือถอนไปปักดำ โดยใช้เมล็ดพันธุ์ตาราเมตรละประมาณ 50กรัม การตกกล้าโดยวิธีนี้เกษตรกรไม่

นิยม เพราะเชื่อว่าไม่สามารถยืดอายุกล้าได้ เมื่อเกิดสภาวะฝนทิ้งช่วงก่อนปักดำ และเป็นวิธีที่มีขั้นตอนในการทำยากกว่าการตกกล้าสภาพไร่

4.4.3 การเตรียมดิน

การปลูกข้าวนาที่สูงแบบปักดำนี้ก็มีมีการเตรียมดิน เมื่อในกระทงนามีน้ำขัง โดยไถ แล้วทิ้งไว้ 2-4 สัปดาห์ ในระยะ 2-4 สัปดาห์ เกษตรกรจะเตรียมซ่อมแซมคันนา กำจัดวัชพืชตามคันนาและรอบแปลงนา และดูแลแปลงกล้าควบคู่ไปด้วย หลังจากนั้นจะเริ่มคราดและทำเทือก แล้วปักดำทันทีที่ทำเทือกเสร็จ ทั้งนี้เพราะสภาพดินในนาบนที่สูงส่วนใหญ่จะเป็นดินร่วนปนทราย(sandy loam) หากทิ้งไว้นานจะแน่นทำให้ยากต่อการปักดำ ในช่วงก่อนการเตรียมดินเกษตรกรสามารถใส่ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยอินทรีย์อื่นๆ เพื่อปรับปรุงดินนา แต่ไม่ควรใช้ปุ๋ยเคมีเพราะนาบนที่สูงไม่สามารถเก็บกักน้ำได้เหมือนนาพื้นราบ โดยจะทำทางให้น้ำไหลผ่านแปลงนาตลอดฤดู หากกักขังน้ำไว้จะทำให้คันนาซึ่งเป็นดินร่วนปนทรายถูกน้ำพัดพาเอาธาตุอาหารไหลลงสู่พื้นราบ ไม่คุ้มกับการลงทุนและเป็นการเพิ่มต้นทุนการผลิตโดยการพึ่งปัจจัยการผลิตภายนอกชุมชน ทำให้เป็นการทำนาแบบไม่ยั่งยืน

4.4.4 การปักดำ (transplanting) การปักดำเริ่มจากการถอนกล้าจากแปลงเพาะเมื่อกล้ามีอายุประมาณ 30-45 วัน ขึ้นกับสภาพของแปลงปลูก หากมีน้ำพอเพียงก็จะปักดำเมื่อกล้าอายุครบ 30 วันได้ เมื่อถอนกล้าแล้วจะมัดเป็นกำแล้วขนย้ายไปแปลงปลูก การปักดำข้าวนาที่สูงมักมีการลงแขกกัน ไม่มีการจ้างแรงงานปักดำ โดยปักดำจับละ 5-8 ต้น เพราะข้าวนาที่สูงเป็นพันธุ์พื้นเมืองไม่แตกกอมากและยังไม่มีพันธุ์ที่ได้จากการปรับปรุงพันธุ์โดยวิธีอื่น นอกจากการนำเอาพันธุ์พื้นเมืองมาคัดเลือกพันธุ์ให้บริสุทธิ์ (pure line selection) เท่านั้น และยังไม่พบว่าพันธุ์อื่นสามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมได้ ระยะระหว่างต้นและแถว ประมาณ 25-30 เซนติเมตร โดยมีระดับน้ำในนา ลึกประมาณ 5-7 เซนติเมตร หรือประมาณ 1 ฝ่ามือ

4.4.5 นาหว่าน (direct seeding) การทำนาหว่านสามารถทำได้ 2 แบบ คือ หว่านข้าวแห้ง และหว่านข้าวงอกหรือนาหว่านน้ำตม

1. การปลูกโดยวิธีหว่านข้าวแห้ง (direct dry seeding) การหว่านข้าวแห้งเริ่มจากการเตรียมดิน ต้นเดือนพฤษภาคม โดยไถดินแห้งหรือดินหมาด 1 ครั้ง คราดเอาวัชพืชออกหว่านเมล็ดข้าวแล้วคราดกลบอีกที เมล็ดข้าวจะได้รับความชื้นจากดินงอกขึ้นมาจนกระทั่งฝนตกและมีน้ำขัง ข้าวจะยืดตัวสูงขึ้น การปลูกวิธีนี้ใช้เมล็ดพันธุ์ไร่ละประมาณ 15 กิโลกรัม

2. การปลูกโดยวิธีหว่านข้าวงอกหรือหว่านน้ำตม (direct seedling) การทำนาหว่านน้ำตม ต้องมีการเตรียมดินให้ดี เมื่อมีน้ำขังในนาแล้ว ไถทิ้งไว้ 2-4 สัปดาห์แล้วคราด ทำเทือกจนเป็นเลนนุ่ม และให้หน้าดินเรียบสม่ำเสมอกันให้มากที่สุด จึงลดน้ำลงให้เหลือเป็นลักษณะดินเลน หว่านเมล็ดข้าวที่แช่น้ำประมาณ 24-48 ชั่วโมง และหุ้ม 24-48 ชั่วโมง หรือพอเมล็ดข้าวงอกยาว 2-3 มิลลิเมตร หว่านในอัตราไร่ละ 8-12 กิโลกรัม เมื่อข้าวงอกยาวประมาณ 5-7 เซนติเมตร ทดน้ำเข้าแปลง โดยให้ยอดโผล่พ้นน้ำ 3-4 เซนติเมตร เมื่อข้าวตั้งตัวได้ดีก็จะเพิ่มระดับน้ำให้ลึกประมาณ 5-7 เซนติเมตร

อย่างไรก็ตามเกษตรกรบนที่สูงไม่นิยมปลูกโดยวิธีหว่าน ทั้งนี้เพราะไม่มั่นใจปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมา ซึ่งอาจทิ้งช่วงจนเกิดสภาวะแล้ง และฝนที่ตกจากบนที่สูงอาจมีปริมาณมากจนไม่สามารถระบายน้ำได้ทันจนเกิดการท่วมและไหลบ่าพัดพาเอาเมล็ดพันธุ์ข้าวที่หว่านไว้เสียหาย

4.4.6 การดูแลรักษาข้าวที่สูง

ข้าวที่ปลูกในพื้นที่สูงมีอยู่ 2 ประเภท ได้แก่ ข้าวไร่และข้าวนา โดยทั่วไปเกษตรกรมักใช้พันธุ์พื้นเมืองหรือพันธุ์ประจำท้องถิ่น (local varities) ที่มีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมของพื้นที่ได้เป็นอย่างดีแล้ว ส่วนใหญ่มีลำต้นค่อนข้างสูง แตกกอไม่มาก ผลผลิตไม่สูงเมื่อเทียบกับข้าวที่ปลูกในพื้นราบทั่วไป อย่างไรก็ตาม หากการปลูกข้าวบนที่สูงขาดการเอาใจใส่ดูแลรักษา ก็เป็นสาเหตุหนึ่ง ที่ทำให้ผลผลิตข้าวลดลงจนอาจไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ เนื่องจากข้าวที่ปลูกในพื้นที่สูง ปลูกได้เพียงฤดูเดียว คือ ฤดูฝน ซึ่งเป็นฤดูที่พืชหรือสิ่งมีชีวิตอื่น เช่น แมลงต่างๆ แพร่พันธุ์เป็นจำนวนมากกว่าฤดูอื่น ดังนั้นการปลูกข้าวบนที่สูงควรมีการดูแลรักษาหลักๆ ดังนี้

1. การกำจัดวัชพืช (weed control) วัชพืช คือ พืชที่ผู้ปลูกไม่ต้องการในแปลง ปลูกพืชหลัก วัชพืชเป็นปัญหาที่สำคัญอย่างหนึ่งในการปลูกข้าว ทำให้ผลผลิตลดลงโดยเฉพาะในข้าวไร่จะได้รับผลกระทบเป็นอย่างมากหากไม่ได้รับการเอาใจใส่ดูแลแปลงปลูก สมเกียรติและคณะ(2539) พบว่าการมีวัชพืชในแปลงข้าวไร่ทำให้ผลผลิตลดลงร้อยละ 32-79 เช่นเดียวกับ ดี แดทต้า และคนอื่นๆ (De Datta et.al, 1986) กล่าวว่า การปล่อยให้มีวัชพืชในแปลงข้าวไร่อาจไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้เลย นอกจากนี้ สมเกียรติและคณะ (2539) พบว่า ความรุนแรงในการระบาดของวัชพืชขึ้นอยู่กับชนิด จำนวนประชากรของวัชพืชและข้าวไร่ ตลอดจนช่วงระยะเวลาในการระบาดของวัชพืชด้วย เช่นเดียวกับ มู้ดดี้ (Moody, 1988) พบว่า ช่วงวิกฤติของการระบาดของวัชพืชอยู่ในช่วง 2-6 สัปดาห์หลังข้าวงอก โดยวัชพืชจะเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว แย่งแสงแดด น้ำและธาตุอาหารของข้าว ทำให้ข้าวได้รับแสงแดดน้ำและธาตุอาหารน้อยลง การเจริญเติบโตไม่เต็มที่ ส่งผลให้ลำต้นแคระแกรน แตกกอน้อยหรืออาจไม่แตกกอเลย ขนาดรวงสั้นเล็ก ผลผลิตลดลง วัชพืชบางชนิด เช่น สาหร่ายไฟ เมื่อเจริญเติบโตในนาจะแพร่ขยายอย่างรวดเร็วและปลดปล่อยแก๊สบางชนิดออกมา ทำให้น้ำบริเวณรอบๆมีอุณหภูมิสูงจนต้นข้าวไม่สามารถเจริญเติบโตได้ วัชพืชประเภทกก เช่น กกขนาก กกทราย หนวดปลาดุ เมื่อแก่เมล็ดจะมีขนาดเล็กและปริมาณมาก ทำให้แพร่ขยายได้เร็วในฤดูต่อไป การกำจัดวัชพืชในแปลงข้าวไร่และข้าวนาที่สูงมีหลายวิธี เช่น

2. การเตรียมดิน เตรียมดินอย่างประณีต ควรเก็บส่วน ราก หัวลำต้นหรือเศษวัชพืชออก การเตรียมดินอย่างประณีตนอกจากจะเป็นการปรับระดับหน้าดินในแปลงสำหรับปลูกข้าวแล้วยังเป็นการกำจัดวัชพืชอีกทางหนึ่งด้วย

3. การเลือกใช้พันธุ์ข้าวที่เหมาะสม พันธุ์ข้าวที่ปลูกบนที่สูงนั้นต่างจากพันธุ์ที่ปลูกในนาพื้นราบที่มีลักษณะต้นเตี้ยแตกกอมาก สำหรับข้าวที่สูงโดยเฉพาะข้าวไร่แล้ว หากเลือกใช้พันธุ์ที่เหมาะสมจะช่วยลดความเสียหายจากการระบาดของวัชพืชได้ ในข้าวไร่จะมีกลไกในการเจริญเติบโตแข่งขันกับวัชพืชที่ต่างกัน ซาก้าร์ (Sagar, 1968) พบว่าการเลือกใช้พันธุ์ที่มีการงอกและเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วในระยะแรก การพัฒนาใบอย่างรวดเร็ว ทำให้สมารถสร้างอาหารและปกคลุมพื้นที่ไม่ให้วัชพืชเติบโตได้ดี มีระบบรากที่พัฒนาอย่างรวดเร็วทั้งด้านข้าวและแนวลึก สามารถลำเลียงธาตุอาหารและน้ำได้อย่างรวดเร็ว เช่นเดียวกับ มู้ดดี้ (Moody, 1979) พบว่าพันธุ์ข้าวที่สามารถแข่งขันวัชพืชได้ดีต้องมีลักษณะดังนี้ คือ มีลำต้นสูงกว่าวัชพืช มีใบกว้าวและยาวค่อนข้างโน้มและหนาแน่นเพื่อให้เกิดร่มเงาแก่วัชพืช มีการแตกกอมาก และมีการเจริญเติบโตทางรากอย่างรวดเร็ว ดังนั้น การนำพันธุ์ข้าวไร่ไปปลูกควรใช้พันธุ์ที่มีลักษณะดังกล่าวจะสามารถแข่งขันกับวัชพืชได้ดี

4. การควบคุมระดับน้ำ วิธีนี้เป็นวิธีที่ใช้ได้เฉพาะในข้าวนาเท่านั้น การควบคุมระดับน้ำในนาจะควบคุมวัชพืชขณะที่มีขนาดเล็กอยู่ใต้ผิวน้ำ แต่ไม่สามารถควบคุมวัชพืชที่สูงพ้นผิวน้ำการควบคุมวัชพืชวิธีนี้ต้องมีการเตรียมดินให้มีความราบเรียบสม่ำเสมอกันให้มากที่สุด เพราะจะทำให้ระดับความลึกของน้ำในแปลงนาเท่ากันหรือใกล้เคียงกัน หากผิวดินไม่ราบเรียบเสมอกันจะทำให้บริเวณที่น้ำท่วมไม่ถึงหรือโผล่พ้นผิวน้ำมีวัชพืชขึ้นแข่งขันแย่งแสงแดด น้ำ และธาตุอาหารในดินไป เนื่องจากวัชพืชโดยทั่วไปมักจะเจริญเติบโตได้รวดเร็วทั้งทางรากและลำต้น

5. การกำจัดด้วยมือ การใช้มือถอนหรือเครื่องมืออื่น เช่น มีด จอบ เสียม ไถ ฯลฯ เป็นวิธีหนึ่งที่สามารถใช้กำจัดวัชพืชได้ทั้งในแปลงข้าวไร่และข้าวนาที่สูง เป็นวิธีที่นิยมปฏิบัติกันมาก เนื่องจากเป็นวิธีที่ง่ายประหยัด ไม่เสี่ยงต่อการใช้สารเคมีและไม่ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม การกำจัดวัชพืชในแปลงข้าวไร่ ควรทำภายใน 40 วันหลังข้าวงอก ประมาณ 2-3 ครั้ง หากทำการกำจัดวัชพืชเมื่อข้าวมีอายุมากจะมีผลกระทบต่อผลผลิตของข้าว เนื่องจากข้าวจะเข้าสู่ระยะสร้างรวง (panicle primordium initiation) หรือตั้งท้อง ในระยะนี้ข้าวจะยืดลำต้นสูงกว่าวัชพืช เช่นเดียวกับข้าวนาที่สูง ควรเก็บวัชพืชในนาที่งอกเป็นต้นเล็กๆหรือเศษวัชพืชที่ตกค้างจากการเตรียมดิน ในระยะ 2-4 สัปดาห์ประมาณ 1-2 ครั้ง หรือมากกว่า หากมีจำนวนวัชพืชมากการกำจัดวัชพืชด้วยมือแต่ละครั้งควรห่างกันประมาณ 2 สัปดาห์ ไม่ควรใช้สารเคมีบนที่สูงเนื่องจากจะกระทบต่อสิ่งแวดล้อมบนที่สูงและมีผลกระทบต่อพื้นราบด้วย

6. การป้องกันโรคและแมลง (insect and disease control) สภาพอากาศในแต่ละปีมักจะมีความแตกต่างกัน ส่งผลให้การระบาดของโรค และแมลงในแต่ละปีไม่แน่นอนตามไปด้วย โดยทั่วไปแล้ว ข้าวที่ปลูกในพื้นที่สูงมักจะถูกคัดเลือกพันธุ์โดยธรรมชาติ ซึ่งจะได้พันธุ์ประจำถิ่นที่มีความต้านทานต่อโรคและแมลงของแต่ละท้องถิ่น โรคที่สำคัญของข้าวที่สูง ได้แก่ โรคไหม้ ปลายใบวง แต่ไม่พบการระบาดที่รุนแรงทุกปี เนื่องจากสภาพอากาศในแต่ละปีจะแปรเปลี่ยนอยู่เสมออย่างไรก็ตาม พันธุ์ข้าวที่เกษตรกรปลูกบนที่สูงจะมีความต้านทานต่อโรคเหล่านี้ ส่วนแมลงที่สำคัญได้แก่ เพลี้ยกระโดดหลังขาว (white back hopper) ดูดกินน้ำเลี้ยงจากต้นข้าว ซึ่งจะระบาดในช่วงกลางเดือนสิงหาคม ถึง ต้นเดือนกันยายน ความรุนแรงของแต่ละปีจะต่างกันตามสภาพอากาศหากความกดอากาศสูงหรือมวลอากาศหนาวแผ่ปกคลุมพื้นที่ในช่วงปลายเดือนสิงหาคม การระบาดมักจะไม่รุนแรง หากมีการระบาดในข้าวนา ข้าวจะถูกทำลายในระยะแตกกอแต่จะสามารถฟื้นตัวได้ ส่วนในข้าวไร่ การระบาดของเพลี้ยกระโดดหลังขาวจะตรงกับระยะข้าวสร้างรวงหรือตั้งท้อง ทำให้ข้าวไร่ได้รับผลกระทบจากการระบาดของแมลงดังกล่าวมากกว่าข้าวนาที่สูง ซึ่งอาจถึงขั้นทำให้ไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้เลย การป้องกันทำได้โดยใช้พันธุ์ที่มีความต้านทานหรือปลูกให้เร็วขึ้นกว่าเวลาปกติ ซึ่งเป็นการหลีกเลี่ยงการระบาดของแมลงได้ หรือปลูกพืชที่มีกลิ่นฉุนบริเวณแปลงนา เพื่อไล่แมลงเช่น ดาวเรือง ตะไคร้หอม การป้องกันโดยคลุกเมล็ดพันธุ์กับหนอนตายอยากป่น สามารถป้องกันมดและแมลงใต้ดินได้ แต่เกษตรกรนิยมปลูกโดยใช้เมล็ดพันธุ์เพิ่มขึ้นเพื่อป้องกันความเสียหาย

7. การป้องกันสัตว์ศัตรูอื่น (pest control) โดยทั่วไปแล้วแปลงข้าวบนที่สูงจะอยู่ติดกับป่าและภูเขา มักถูกสัตว์ศัตรู เช่น นก หนู กระต่าย หมูป่า ลิง ฯลฯ เข้าทำลาย ปัญหาเหล่านี้จะพบในข้าวไร่มากกว่าข้าวนา หนูและกระต่ายจะทำลายในเวลากลางคืนช่วงหัวค่ำ โดยการขุดคุ้ยหลุมปลูกกินเมล็ดข้าวและกัดกินต้นข้าวระยะตั้งท้อง นก โดยเฉพาะนกกระติ๊ดขี้หมู จิกกินข้าวระยะน้ำนม จนถึง

ระยะเก็บเกี่ยว หมูป่ากัดกินต้นข้าวทุกระยะ ตั้งแต่เริ่มงอกจนถึงเก็บเกี่ยวโดยจะเข้าทำลายช่วงหัวค่ำ ส่วนลิงจะเข้าทำลายระยะข้าวสุกแก่โดยจะเข้าทำลายเป็นฝูง การป้องกันอาจทำได้หลายวิธี เช่น สร้างกับดัก ทำหุ่นไล่กา ใช้คนไล่ หรือปลูกเป็นผืนใหญ่ หรือเลือกปลูกพันธุ์ที่มีการออกดอกพร้อมกัน หรือปลูกพืชอื่น เช่น ข้าวโพด แตง เพื่อล่อสัตว์ประเภทฟันแทะ

8. การใส่ปุ๋ย (fertilizing) เนื่องจากข้าวบนที่สูง ข้าวไร่จะปลูกตามความลาดชันของพื้นที่ การใส่ปุ๋ยในข้าวไร่ควรใส่พร้อมกับการหยอดเมล็ดข้าว ควรเป็นปุ๋ยอินทรีย์ร่วมกับปุ๋ยวิทยาศาสตร์หรือปุ๋ยเคมี เพื่อลดความเสียหายจากการชะล้างของน้ำฝน ส่วนข้าวนาจะปลูกตามที่ราบหุบเขาในลักษณะขั้นบันได การใส่ปุ๋ยควรเป็นปุ๋ยอินทรีย์ เช่น ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก หรือปุ๋ยอินทรีย์อื่นๆ เนื่องจากดินบนพื้นที่สูง มักจะเป็นดินร่วนปนทราย เมื่อใช้ปุ๋ยอินทรีย์จะได้ผลดีกว่าดินเหนียว (กิ่งแก้ว,2541) โดยใส่ก่อนการไถเตรียมดินหรือใส่ขณะเตรียมดินขึ้นกับชนิดของปุ๋ย

9. การทำทางระบายน้ำ (draining way) สำหรับข้าวนาที่สูง จะมีลักษณะพื้นที่ปลูกแตกต่างจากข้าวนาพื้นราบ กล่าวคือ เป็นนาน้ำฝนมีลักษณะเป็นขั้นบันได ตั้งขวางตามความลาดชันของพื้นที่ มีน้ำไหลผ่านพื้นที่จากที่สูงลงสู่ที่ต่ำกว่าตลอดเวลา และมีการกัดเซาะดินตามไปด้วยดังนั้นจึงต้องทำทางระบายน้ำตามคันนา โดยใช้ท่อไม้ไผ่หรือท่อพีวีซี ที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 4-6 นิ้ว ฝังบริเวณที่จะทำทางระบายน้ำ ทั้งนี้ เพื่อป้องกันคันนาเสียหายที่เกิดจากการกัดเซาะของน้ำที่ไหลผ่านตลอดฤดูกาลทำนา

10. การเก็บเกี่ยว (harvesting) ข้าวที่สูงสามารถเก็บเกี่ยวได้หลังข้าวออกดอกแล้วประมาณ 30 วัน ทั้งนี้ขึ้นกับสภาพแวดล้อม เช่น หากสภาพอากาศเย็นหรือดินมีความอุดมสมบูรณ์ ข้าวจะออกรวงช้ากว่าปกติ ทำให้ยืดอายุการเก็บเกี่ยวไปได้ หรืออาจสังเกตใบธงหากใบธงแห้งประมาณครึ่งหนึ่ง หรือสังเกตจากเมล็ดข้าวโคนรวง หากเป็นแป้งแข็งก็สามารถเก็บเกี่ยวได้ ถ้าเก็บเกี่ยวช้าเมล็ดข้าวจะร่วง ส่วนเครื่องมือที่ใช้เก็บเกี่ยว คือ เคียว เช่นเดียวกับการเก็บเกี่ยวข้าวนาในพื้นราบ แต่เกษตรกรบนที่สูงมักเกี่ยวกับแบบพันกำ สำหรับม้ง และเมี่ยน (เย้า) จะใช้แกละเกี่ยวเอาเฉพาะรวงเหมือนภาคใต้ของประเทศไทย การเก็บเกี่ยวจะเริ่มตั้งแต่กลางเดือนตุลาคมถึงกลางเดือนพฤศจิกายน ขึ้นกับอายุของข้าว แล้วไขน้ำออกทางระบายน้ำทิ้งก่อนเก็บเกี่ยวประมาณ 15-20 วัน

11. การลดความชื้นข้าวหลังเก็บเกี่ยว (reducing moisture after harvesting) การลดความชื้นหรือการตากข้าว โดยทั่วไปแล้วมี 2 วิธี คือ

การตากกลุ่มซัง หลังจากเกี่ยวแล้วจะตากรวงข้าวทิ้งไว้บนตอซังประมาณ 3-4 แดด แล้วนำไปนวดเป็นวิธีที่เกษตรกรปฏิบัติกันโดยทั่วไป

การตากหลังนวด เมื่อเกี่ยวข้าวแล้วทำการนวดทันที กรณีนี้จะทำเมื่อต้องการนำข้าวไปบริโภคแต่พบไม่บ่อยนัก

12. การเก็บรักษา (storage) หลังจากที่นวดข้าว ทำความสะอาดแล้ว เก็บไว้ในยุ้งฉางที่สะอาด ระบายอากาศได้ กันแดด กันฝน กันแมลงและสัตว์ศัตรูได้ หากไม่มียุ้งฉางสามารถเก็บไว้ในกระสอบ แต่ไม่ควรเก็บเป็นกระสอบหรือถุงพลาสติก เช่น ถุงปุ๋ยหรือวัสดุอย่างอื่นที่มีลักษณะคล้ายกัน เนื่องจากกระสอบประเภทนี้ไม่สามารถระบายอากาศได้จะทำให้เกิดเชื้อรา และวางบนแคร่ที่สามารถระบายอากาศ หากใช้เป็นเมล็ดพันธุ์ควรแยกเก็บไว้ต่างหากในที่ที่สามารถระบายอากาศ กันแดด กัน

ฝน กันแมลงและสัตว์ศัตรูได้ ไม่ควรเก็บไว้ในกระสอบ ถุงพลาสติก หรือภาชนะที่เป็นพลาสติกปิดฝาแน่น จะทำให้เมล็ดพันธุ์เสื่อมความงอก (กรมวิชาการเกษตร, 2547:17-25)

13. การแปรรูปผลิตภัณฑ์

การแปรรูปข้าวสาร ใช้ครกกระเดื่องหรือเรียกว่า “ การตำข้าว” ในการตำข้าวจะนำเมล็ดข้าวมาตากแดดให้แห้งก่อนประมาณ 1 วัน เพื่อให้เมล็ดข้าวสารกะเทาะออกจากเปลือกได้ง่ายและหักน้อย แล้วใช้กระด้งฝัดแยกแกลบออกอีกครั้งหนึ่ง บางท้องถิ่นมีโรงสีขนาดเล็กสำหรับสีข้าว ปริมาณข้าวสารที่ได้จะมากกว่าที่ได้จากการตำ ข้าวเจ้าและข้าวเหนียวใช้วิธีการหุงโดยไม่เช็ดน้ำ ชาวปกากะญอให้ความคิดเห็นว่า ข้าวที่สีจากโรงสีบริโภคแล้วอิ่มช้า นอกจากนี้ยังมีการใช้ข้าวแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สำหรับใช้ในพิธีกรรมต่างๆ ได้แก่ สุราพื้นบ้าน ข้าวต้มมัด ข้าวปุ๊ ฯลฯ (กรมวิชาการเกษตร, 2547)

5. ความหลากหลายในไร่ข้าว

นักวิจัยหลายคนเก็บข้อมูลพบว่า กะเหรี่ยงเป็นนักเก็บพันธุ์ข้าวที่ยิ่งใหญ่กลุ่มหนึ่ง ไม่แตกต่างจากคนพื้นราบ หรือนักการเกษตรอื่นๆ กรณีของประเสริฐ (2540) ระบุว่า พันธุ์ข้าวที่เพาะปลูกในฤดูกาลหนึ่งมีมากถึง 40 ชนิด ในจำนวนนี้มีข้าวไร่ประมาณ 10 ชนิด หรือ (ไพบูลย์ สุทธิ, 2554) เก็บข้อมูลพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของชุมชนกะเหรี่ยงตำบลบ้านจันทร์ อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ พบพันธุ์ข้าว 30 ชนิด และมีข้าวไร่อยู่ในจำนวนนี้มากถึง 15 ชนิด วลัยลักษณ์ (2541) สำรวจพบพันธุ์ข้าวกว่า 28 ชนิด ส่วน ฐิรวุฒิ และพรพนา (2539) ชี้ให้เห็นถึงการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าวระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงกับม้ง ซึ่งพบพันธุ์ข้าวไร่ในพื้นที่กะเหรี่ยง 19 ชนิด ในจำนวนนี้เป็นพันธุ์ข้าวจากหมู่บ้านม้ง 6 ชนิด

สำหรับที่บ้านผาผึ้งมีพันธุ์ข้าวประมาณ 8 ชนิด ได้แก่ <u>บือเท่</u> (ข้าวเจ้า) <u>บือมือโพะ</u> (ข้าวเจ้า) <u>คลอคะและ</u> (ข้าวเจ้า) <u>บือทอแมะ</u> (ข้าวเจ้า) บือมือบ่อ (ข้าวเจ้า) <u>คลอแลโละปี้อี้ซู</u> (ข้าวกล่ำข้าวเหนียว มี 3 สายพันธุ์) และ<u>ปีอี้โพ</u> (ข้าวเหนียว ข้าวดอ) (ยศ สันตสมบัติ, 2547)

6. สถานการณ์การผลิตข้าวไร่ของประเทศไทย

การปลูกข้าวไร่ในประเทศไทยมีการดำเนินมีการดำเนินการมาช้านานแล้ว รูปแบบการปลูกมีทั้งแบบหยอดหรือแบบโรยเมล็ดข้าวแห้งลงในดินบริเวณเนินเขา ไหล่เขาที่มีความลาดเอียด ที่ลาดเชิงเขาที่ราบสูงหรือที่ดอนที่ไม่มีการทำคันนาไว้ขังน้ำ หรือปลูกในสภาพไร่ทั่วไป พันธุ์ที่เพาะปลูกนั้นมีหลากหลายสายพันธุ์ขึ้นอยู่กับสภาพอากาศและระดับความสูงของแต่ละพื้นที่ เกษตรกรมักจะมีการสะสมพันธุ์มาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ จากการรวบรวมพันธุ์ข้าวของศูนย์วิจัยข้าวและสถานีทดลองข้าว เพื่ออนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ข้าวไทยจำนวน 23,903 ตัวอย่าง แยกเป็นข้าวพื้นเมือง 17,093 ตัวอย่าง (ศูนย์วิจัยข้าวปราจีน, 2548 อ้างถึงใน ฉวีวรรณ วุฒิญาโณ, อ้างถึงใน (ธนาภรณ์ อธิปัญญากุล, 2556)

สำหรับวัตถุประสงค์ในการปลูกข้าวไร่ของเกษตรกรส่วนมากปลูกไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน โดยเฉพาะเกษตรกรที่ไม่มีที่นาเป็นที่ลุ่ม มีเพียงส่วนน้อยที่ทำการเพาะปลูกเพื่อการค้า อย่างไรก็ตามปัจจุบันมีการส่งเสริมให้ปลูกข้าวไร่พันธุ์พื้นเมืองบางสวยพันธุ์เพิ่มขึ้น และยังมีการส่งเสริมให้ปลูกในสภาพพื้นที่ไร่เพิ่มขึ้นด้วย แม้ว่าพื้นที่ข้าวไร่จะมีอยู่มากมายกระจายหลายจังหวัดใน

ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ จากสถิติที่พอรวบรวมได้จากงานวิจัยของเกรียงศักดิ์ สุวรรณธราดลในปี 2551 ในช่วงปีเพาะปลูก 2546-2551 พบว่า ภาคเหนือมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวไร่มากที่สุด รองลงมาคือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และน้อยที่สุดคือภาคใต้ สำหรับผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ของทุกภาคอยู่ในช่วง 327-360 กก.โดยภาคกลางมีผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่สูงที่สุด รองลงมาคือภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้พบว่ามีผลผลิตต่อไร่เฉลี่ยต่ำสุด ซึ่งจะเห็นว่าเนื้อที่ปลูกข้าวไร่พันธุ์พื้นเมืองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเป็นอันดับสองของประเทศ แต่เมื่อพิจารณาผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ค่อนข้างต่ำ ซึ่งสะท้อนถึงประสิทธิภาพการผลิต (ธนาภรณ์ อธิปัญญากุล, 2556)

แนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและการยอมรับ

การสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้น จำเป็นต้องมีการวิเคราะห์แนวคิดทฤษฎีที่กล่าวถึงเรื่องการเรียนรู้ เพื่อนำมาอธิบายเงื่อนไขการเรียนรู้ของผู้คน โดยในการทำงานด้านสุขภาวะ ที่เกี่ยวข้องกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจำนวนมาก แนวคิดทฤษฎีที่นำมาใช้ มักจะเป็นการเรียนรู้ในลักษณะของการเรียนรู้ด้วยกระบวนการกลุ่ม การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริง การเรียนรู้โดยใช้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ฯลฯ ซึ่งการเรียนรู้ต่างๆ เหล่านี้ ล้วนมีแนวคิดพื้นฐานที่ให้ความสำคัญกับความรู้ฝังลึก ประสบการณ์ที่มีอยู่ในตัวบุคคลและกลุ่ม โดยเชื่อว่าทุกคนล้วนมีศักยภาพอยู่ในตัวการเสริมพลังอำนาจ การแลกเปลี่ยน พัฒนาศักยภาพของกลุ่ม จะนำไปสู่การสร้างความรู้ที่สามารถนำมาใช้แก้ปัญหาที่ประสบอยู่ได้จริง แนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (transformative learning)

Mezirow อธิบายว่า การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (Mezirow, 2000 อ้างถึงใน (อุทัยทิพย์ รักจรรยาบรรณ, 2552) เป็นกระบวนการในการเปลี่ยนแปลงกรอบอ้างอิง (frames of references) ซึ่งได้แก่ มุมมองในการให้ความหมาย แบบแผนทางความคิด และชุดความคิด ความเชื่อ เพื่อให้ความคิดนั้นครอบคลุมมากขึ้น เปิดกว้างขึ้น มีความพร้อมทางอารมณ์ที่จะเปลี่ยนแปลงได้ และสามารถใคร่ครวญได้ดีขึ้น ทำให้เกิดความเชื่อและทัศนะที่เป็นจริง และชี้นำการกระทำได้เหมาะสมขึ้น โดยที่หัวใจสำคัญของการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลง คือ การปรับเปลี่ยนกรอบอ้างอิงที่ใช้ในการมองโลก ซึ่งประกอบด้วยสองมิติ คือ แบบแผนทางความคิดที่เป็นความเคยชินหรือนิสัยของจิตใจ และมุมมอง แบบแผนทางความคิดที่เป็นความเคยชิน คือ ชุดของข้อสรุปในใจที่เป็นหลักทั่วไปกว้างๆที่ใช้ในการกลั่นกรองและตีความประสบการณ์ เช่น อุดมการณ์ทางการเมือง ระบบคุณธรรมมาตรฐานทางสังคม ซึ่งแบบแผนทางความคิดนี้จะแสดงออกเป็นมุมมองในเรื่องต่าง เช่น ความคาดหวัง ความเชื่อ ทัศนคติ ความรู้สึกต่อเรื่องต่างๆ ว่าอะไรดี ไม่ดี อะไรถูกอะไรผิด ดังนั้น การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง จะทำให้ผู้คนสามารถปรับเปลี่ยนกรอบอ้างอิงให้ครอบคลุมมากขึ้น จำแนกแยกแยะได้ดีขึ้น เปิดรับความคิดเห็นอื่นๆได้ดีขึ้น มีการใคร่ครวญข้อสรุปต่างๆ อย่างมีวิจารณญาณ มีความพร้อมทางอารมณ์ที่จะเปลี่ยนแปลงและสอดคล้องกลมกลืนกับประสบการณ์ (Mezirow, 2000 อ้างถึงใน (อุทัยทิพย์ รักจรรยาบรรณ, 2552)

เป้าหมายของการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสุขภาวะต้องการเปลี่ยนแปลงวิธีการคิดให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปฏิบัติที่ถาวรของผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้เพื่อการ

เปลี่ยนแปลง ที่ต้องการให้บุคคลเรียนรู้ที่จะทำตาม คุณค่า เป้าหมายของตนเอง อย่างมีวิจารณญาณ เพื่อให้สามารถควบคุมชีวิตของตนเอง ในฐานะบุคคลที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม

1. ความหมายของการเรียนรู้

มนุษย์เรานั้น มีการเรียนรู้เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากการดำเนินชีวิตในวันหนึ่งๆ เราทุกคนอาจต้องเผชิญสถานการณ์ต่างๆ ที่คล้ายคลึงกับที่เคยประสบการณ์มาแต่ไม่ได้เป็นสถานการณ์ที่ตรงกันเลยทีเดียว มนุษย์จึงได้เรียนรู้ที่จะปรับตัวด้วยการแสดงพฤติกรรมต่างๆ กับสถานการณ์ที่ตนประสบอยู่ เป็นไปได้ยากยิ่งที่ที่เมื่อถามถึงคำจำกัดความของการเรียนรู้ แล้วจะสามารถบอกได้ทันทีว่า การเรียนรู้ คือ อะไร ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจตรงกัน จึงขอเสนอคำจำกัดความของการเรียนรู้จากนักจิตวิทยาและนักการศึกษาหลายๆ ท่าน ดังนี้

มาร์ซี พี ดิสโคล (Marcy P. Driscoll, 2000) ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า การเรียนรู้ เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวรอันเป็นผลมาจากประสบการณ์ และการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนเองและสิ่งแวดล้อมรอบๆตัว ยังมีนักการศึกษาไทยหลายท่านได้ ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ เช่นเดียวกัน (สุรางค์ โควตระกูล, 2553) ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนพฤติกรรมซึ่งเป็นผลมาจากประสบการณ์ที่คนเรามีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือจากการฝึกหัด รวมทั้งการเปลี่ยนของปริมาณความรู้ของผู้เรียน ส่วน (สิริอร วิชชาวุธ , 2554) ได้กล่าวว่า การเรียนรู้มีองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ 1. มนุษย์ต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมจาก “ไม่รู้” เป็น “รู้” “ทำไม่ได้” เป็น “ทำได้” “ไม่เคยทำ” เป็น “ทำ” 2.การเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมนั้นต้องเป็นไปอย่างถาวร (Permanent not Temporary) และ 3.การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนั้น เกิดจากประสบการณ์การฝึกฝนและการฝึกหัด ไม่ใช่จากเหตุอื่นๆ นอกจากนั้น (จิราภา เต็งไตรรัตน์, 2554) กล่าวว่า การเรียนรู้ (Learning) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวรซึ่งเป็นผลมาจากประสบการณ์และการฝึกหัด พฤติกรรมที่เป็นการเปลี่ยนแปลงเพียงชั่วคราวไม่จัดว่าเกิดจากการเรียนรู้ เช่น ความเหน็ดเหนื่อย ผลจากการกินยา การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเนื่องมาจากวุฒิภาวะ เป็นต้น และ (อัชรา เอิบสุขศิริ, 2556) กล่าวว่า นักจิตวิทยาได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า หมายถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเป็นผลมาจากประสบการณ์หรือการฝึกฝน แต่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์มิได้เป็นการเรียนรู้เสมอไป โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงชั่วคราวในช่วงระยะหนึ่งซึ่งเกิดจากการมีสิ่งเร้ามากระตุ้น

จากคำจำกัดความที่กล่าวมาทั้งหมด สรุปได้ว่า **การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวรของบุคคลอันเป็นผลมาจากประสบการณ์ในอดีต ทั้งจากการฝึกฝนและการที่มนุษย์ได้มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัว และมีปริมาณของความรู้ที่เพิ่มขึ้น โดยการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมดังกล่าวนั้นไม่ได้ เกิดขึ้นจากการกินยา ความเหน็ดเหนื่อย หรือเป็นผลเนื่องมาจากวุฒิภาวะ** (จิราภา เต็งไตรรัตน์, 2554)

2. องค์ประกอบที่สำคัญของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง

องค์ประกอบที่สำคัญของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ประกอบด้วยประสบการณ์ (experience) การใคร่ครวญอย่างมีวิจารณญาณ (critical reflection) และการแลกเปลี่ยนทางความคิดอย่างมีเหตุผล (rational discourse) โดยที่ประสบการณ์เป็นจุดเริ่มต้นในการขับเคลื่อนให้เกิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เป็นสิ่งที่สามารถนำมากระตุ้นให้เกิดการใคร่ครวญ และ

ปรับเปลี่ยนกรอบอ้างอิงได้ และการใคร่ครวญอย่างมีวิจารณญาณ มีความสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับการปฏิบัติ หรือการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหา และการเรียนรู้เพื่อสื่อสาร เพื่อนำไปสู่การปรับเปลี่ยนกรอบอ้างอิง โดยการใคร่ครวญ จะแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ การใคร่ครวญเนื้อหาและการใคร่ครวญกระบวนการ จะเป็นการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหา แต่การใคร่ครวญที่มีความสำคัญมากต่อการปรับเปลี่ยนมุมมอง ก็คือ การใคร่ครวญกระบวนทัศน์ ฐานคิดหรือข้อสรุปที่อยู่เบื้องหลัง โดยการใคร่ครวญข้อสรุปเบื้องหลัง ประกอบด้วย การใคร่ครวญข้อสรุปเบื้องหลังโดยทั่วไป (critical reflection of assumptions) ซึ่งเป็นการตั้งคำถามกับกระบวนทัศน์ของบุคคลอื่นว่าเป็นอย่างไร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น มีข้อจำกัดอย่างไรหรือไม่และการใคร่ครวญข้อสรุปเบื้องหลังของตนเอง (critical self-reflection of assumptions) ซึ่งเป็นการตั้งคำถามกับกระบวนทัศน์ของตัวเอง เช่น การที่เราเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น สะท้อนความเชื่อพื้นฐานใดของเรา และส่งผลกับเราอย่างไรบ้าง การใคร่ครวญข้อสรุปเบื้องหลังของตนเองนี้จะช่วยให้ผู้คนเปิดกว้างสามารถปรับเปลี่ยนกรอบอ้างอิงใหม่ได้ ส่วนการแลกเปลี่ยนทางความคิดอย่างมีเหตุผลองค์ประกอบประการสุดท้ายของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เป็นเครื่องมือสำคัญที่จะทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ โดยการแลกเปลี่ยนทางความคิดอย่างมีเหตุผลนี้ จะเกิดขึ้นได้เมื่อบุคคลสามารถใคร่ครวญเกี่ยวกับตนเองอย่างมีวิจารณญาณ และสามารถทำการตัดสินอย่างใคร่ครวญได้ กระบวนแลกเปลี่ยนทางความคิดอย่างมีเหตุผลจะนำไปสู่การพัฒนาการยอมรับความแตกต่าง พร้อมที่จะแลกเปลี่ยนสามารถที่จะแลกเปลี่ยนและตัดสินเพื่อหาข้อสรุปที่มีคุณธรรมได้ โดยการแลกเปลี่ยนทางความคิดอย่างมีเหตุผลนี้ จะมีเงื่อนไขสำคัญเบื้องต้น อยู่หลายประการ เช่น การมีข้อมูลที่สมบูรณ์ถูกต้อง การเป็นอิสระ การมีโอกาสอย่างเท่าเทียมในการตั้งคำถาม โต้แย้งคัดค้าน การมีความสามารถในการว่าประเมินและชั่งน้ำหนักของหลักฐานต่างๆ การเปิดรับทัศนะที่แตกต่าง และการยอมรับข้อตกลงร่วมที่เกิดจากตรวจสอบและใช้เหตุผลร่วมกันว่าเป็นข้อสรุปที่ถูกต้องได้

นอกจากนี้ สภาพแวดล้อมของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงแนวทางในการจัดให้เกิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ต้องออกแบบการเรียนรู้ให้เกิดองค์ประกอบทั้ง 3 ประการข้างต้น และยังให้ความสำคัญกับสภาพแวดล้อม เนื่องจากมีความสำคัญต่อการเกิดการเรียนรู้และต่อความถาวรของพฤติกรรม การสร้างให้เกิดสภาวะแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงมีอยู่หลายลักษณะเป็นวงจรต่อเนื่องกัน ดังนี้ (Fisher-Yoshida, Geller & Schapiro, 2009)

1. สภาพแวดล้อมที่ทำให้รู้สึกมั่นใจ จะทำให้เกิดความรู้สึกปลอดภัยซึ่งจะทำให้เปิดรับต่อการเปลี่ยนแปลง แนวทางที่ใช้ในการจัดสภาพแวดล้อมนี้ คือ การจัดการเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้กับกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันมีบรรยากาศของความเท่าเทียม

2. สภาพแวดล้อมที่มีการเห็นไม่ต้องกัน จะทำให้เกิดความรู้สึกกังวลใจ ความรู้สึกขาดสมดุล ซึ่งจะนำไปสู่แรงจูงใจในการเปลี่ยนแปลงการจัดการสภาพแวดล้อมให้มีการอภิปราย โต้แย้งความคิดที่หลากหลายมุมมอง ให้ผู้เข้าร่วมตระหนักถึงทางเลือกต่างๆจึงสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้วยตนเอง

3. สภาพแวดล้อมที่มีการสร้างสรรค์ จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงจิตสำนึก ทัศนะคติ และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม การจัดสภาพแวดล้อมของการเรียนรู้ที่มีการสะท้อนและการให้

ความหมายอย่างต่อเนื่อง การเรียนรู้จากปัญหาที่พบอยู่ สิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตจริง จึงเป็นแนวทางหนึ่งของการจัดสภาพแวดล้อมในลักษณะนี้

4. สภาพแวดล้อมที่ต่อเนื่อง จะนำไปสู่การบูรณาการขึ้นใหม่ และความสมดุล การจัดการเรียนรู้บนฐานวิถีชีวิตจริง จึงเป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้การเรียนรู้อยู่ในสภาพที่ต่อเนื่อง

สภาพแวดล้อมทั้ง 4 ประการข้างต้นนี้ จะมีลักษณะที่เกิดขึ้นเป็นวงจรต่อเนื่องที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม การปฏิบัติ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ จะนำไปสู่ประสบการณ์ใหม่ การรับรู้ข้อมูลข่าวสารชุดใหม่ ซึ่งอาจนำไปสู่ความรู้สึกคัดค้าน เห็นไม่ตรงกัน เกิดแรงจูงใจในการเปลี่ยนแปลงเป็นวงจรใหม่ต่อเนื่องอีก ทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงที่พัฒนาขึ้นในระยะแรก แม้จะถูกวิพากษ์ว่าเป็นการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในเชิงปัจเจก แต่ก็มีพัฒนาแนวคิดเพิ่มเติม ไปสู่การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในระดับที่ใหญ่ขึ้น คือ การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในสังคม เพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤติการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น โดยเริ่มจากการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานภายในตนเอง และการเปลี่ยนแปลงมุมมองเกี่ยวกับผู้อื่นและธรรมชาติที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกัน อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดใหม่

จะเห็นได้ว่าแนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง มีความสอดคล้องและครอบคลุมไปถึงทฤษฎีการเรียนรู้ ที่มีการนำประยุกต์ใช้ในโครงการพัฒนาสุขภาวะ เช่น การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง (experience learning) หรือการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง (learning by doing) แต่จุดที่สำคัญของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงก็คือการใคร่ครวญ สะท้อนตนเองการแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นอย่างมีเหตุผล การมองความสัมพันธ์เชื่อมโยงของสิ่งต่างๆเพื่อเปลี่ยนวิธีคิดมุมมอง อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ถาวรทำให้เกิดการเรียนรู้ที่แท้จริงขึ้นได้

3. ความหมายของการยอมรับสิ่งใหม่

โรเจอร์และชูเมคเกอร์ (Roger & Shoemaker, 1972: 19 อ้างถึงใน (ปัทมา ใคร้วานิช, 2551) ได้กล่าวว่า กระบวนการยอมรับ เป็นกระบวนการทางจิตใจของแต่ละคน ที่เริ่มตั้งแต่การรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับนวัตกรรมหรือเทคโนโลยีหนึ่งๆ ไปถึงการยอมรับอย่างเต็มที่โดยเปิดเผย

ไพบูลย์ (2552: 13 อ้างถึงใน (ปัทมา ใคร้วานิช, 2551) ได้ให้ข้อมูลว่ากระบวนการตัดสินใจจะยอมรับหรือไม่ยอมรับนวัตกรรมเป็นกระบวนการทางจิตที่เกิดขึ้นตั้งแต่บุคคลได้รู้จักนวัตกรรมเป็นครั้งแรกจนถึงขั้นตัดสินใจ

บุญสม (2529: 162 อ้างถึงใน (ปัทมา ใคร้วานิช, 2551) ได้ให้ความหมายของการยอมรับว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของเกษตรกรหลังจากได้รับความรู้ แนวความคิด ความชำนาญ ประสบการณ์ใหม่ๆ และได้ยึดถือปฏิบัติตาม

4. ปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับและขั้นตอนการยอมรับ

บุญสมได้เสนอว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับหรือไม่ยอมรับ มีดังนี้

1. แหล่งข้อมูลข่าวสารที่ได้รับจากหนังสือพิมพ์ วารสาร วิทยุ โทรทัศน์นั้น
2. ต้องขึ้นอยู่กับเกษตรกรว่ามีความสามารถในการรับข้อมูลข่าวสารนั้นหรือไม่
3. ระดับการศึกษา จะมีความสำคัญต่อการรับรู้ข่าวสารของเกษตรกร

4. ประเภทของการศึกษาอบรม จะมีผลต่อความสามารถในการประกอบอาชีพของเกษตรกร

5. อายุ ผู้ทีมีอายุน้อยจะสามารถรับสิ่งใหม่ๆ ได้ดีกว่าผู้ที่มีอายุมาก

6. ภูมิหลังในการประกอบอาชีพ จะมีผลในการยอมรับนวัตกรรมใหม่ๆ

7. ขนาดของพื้นที่ทำกิน เกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินขนาดใหญ่สามารถยอมรับนวัตกรรมได้ง่ายกว่า

8. การศึกษาด้านการเกษตรของบุตรหลาน จะมีผลต่อการสนับสนุนและยอมรับนวัตกรรมใหม่ๆ ทางการเกษตร

9. การเยี่ยมเยือนของเจ้าหน้าที่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่น สามารถให้ความช่วยเหลือในด้านข้อมูลข่าวสารแก่เกษตรกรทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่

สรุปได้ว่า การยอมรับคือ การที่เกษตรกรได้รับความรู้ แนวคิด นวัตกรรมหรือเทคโนโลยีใหม่ๆ แล้วนำไปปฏิบัติตาม

ทฤษฎีการยอมรับสิ่งใหม่ มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในด้านที่เป็นตัวการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นการที่บุคคลหรือกลุ่มยอมรับสิ่งใหม่ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงนั้น เป็นเรื่องที่มีความสัมพันธ์ในบุคลิกภาพ ความรู้ ความเข้าใจ ทัศนคติ และค่านิยมของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในสังคม ทฤษฎีนี้จึงเป็นการกล่าวถึงกระบวนการของการยอมรับสิ่งใหม่ซึ่งมีข้อสมมติว่า ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มบุคคลมีความแตกต่างในด้านบุคลิกภาพ ความเข้าใจ ทัศนคติ และค่านิยม การยอมรับสิ่งใหม่เร็ว หรือช้าขึ้นอยู่กับลักษณะเหล่านี้ การรับสิ่งใหม่หรือการรับของใหม่ (Innovation) หมายความถึง วัตถุในด้านที่เกี่ยวกับเทคโนโลยีและไม่ใช่วัตถุ อันได้แก่ความรู้สึกนึกคิด ทัศนคติ และอุดมการณ์ในชุมชนหนึ่งๆ จะมีสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้นได้นั้น จะต้องมีแหล่งที่มาอยู่ 3 ประการคือ

1. การค้นพบ (discovery) คือ การที่ชาวบ้านได้ค้นพบทรัพยากรหรือการค้นพบ พืชผลทางการเกษตรสมัยใหม่ทำให้ ชาวบ้านได้เปลี่ยนอาชีพหรือมีรายได้ดีกว่าเดิม เช่น การค้นพบพืชพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตต่อไร่สูง ทำให้ประชาชนได้หันมาทำการเพาะปลูกพืชพันธุ์ใหม่ ประชาชนก็มีรายได้สูงขึ้น

2. การคิดค้นประดิษฐ์ (Invention) คือ การที่มีผู้คนคิดค้นประดิษฐ์สิ่งใหม่ขึ้น และมีประโยชน์ต่อชุมชน ประชาชนก็จะหันมารับสิ่งใหม่ๆ นั้นมาใช้กันมากขึ้นเรื่อยๆ เช่น มีผู้ประดิษฐ์คิดค้นรถยนต์เล็กๆ โดยนำ เครื่องสูบน้ำมาใช้แทนเครื่องจักร ชาวบ้านได้ประโยชน์หลายอย่าง

3. การแพร่กระจาย (diffusion) คือการยอมรับสิ่งใหม่ๆ จากสังคมอื่น หรือสังคมภายนอกเรียกได้ว่าเป็นการแพร่กระจายจาก สังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง เช่น การที่ชาวนาได้รับความรู้เทคนิคใหม่ๆ ในการทำการเกษตรจากประเทศตะวันตก (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2552)

สอดคล้องกับ โรเจอร์ (Rogers, 1968 : 81 อ้างถึงใน (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2552) กล่าวถึงกระบวนการยอมรับสิ่งใหม่ 5 ขั้นตอน คือ

1. ขั้นตอนของการทราบข่าว (awareness) เป็นขั้นที่สมาชิกได้ทราบว่ามีสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้น แหล่งที่ได้ข่าวจะมาจากเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง พ่อแม่ ญาติพี่น้อง เพื่อน พ่อค้า และสื่อมวลชนต่างๆ

2. ขั้นของความสนใจในรายละเอียด (Interest) เป็นขั้นที่ผู้ที่จะรับสิ่งใหม่ได้สนใจในรายละเอียดอย่างมาก และคิดว่าสิ่งใหม่นี้คงจะเป็นประโยชน์จึงได้เข้าไปศึกษาหาข้อมูลเพิ่มเติมจากเกษตรอำเภอนายอำเภอ ผู้นำต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งใหม่นั้น

3. ขั้นตอนของการประเมินผล (evaluation) เป็นขั้นตอนของการตัดสินใจหรือช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อในการคิดว่าสิ่งใหม่นั้นดีแค่ไหน เพียงใด มีอะไรเป็นผลดีและผลเสียบ้าง

4. ขั้นของการทดลอง (trial) เป็นขั้นที่สำคัญที่ได้ตัดสินใจลงไปว่าจะพิจารณาทดลอง ถ้าได้ผลดีก็จะได้นำไปปฏิบัติจริงๆ ต่อไป

5. ขั้นการยอมรับ (adoption) เป็นขั้นที่ตัดสินใจว่าจะยอมรับ สิ่งใหม่ หรือมีการประเมินผลมาก่อนแล้วตกลงใจว่าจะยอมรับหรือไม่ ระยะนี้อาจจะต้องใช้เวลาบ้างในการจะรับสิ่งใหม่

ส่วนอัตราการยอมรับสิ่งใหม่ หมายถึง การที่สมาชิกในสังคมจะยอมรับสิ่งใหม่ช้านั้นหรือเร็วตามกระบวนการข้างต้น โดยมีประเด็นที่จะพิจารณาอยู่ 2 ประการใหญ่ๆ คือ

1. ลักษณะของสิ่งใหม่การที่สิ่งใหม่จะเข้าไปสู่สังคมได้เร็วนั้น ขึ้นอยู่กับสิ่งใหม่ว่าจะมีลักษณะอย่างไร

1.1 ต้นทุน (cost) หมายถึง ราคาสิ่งใหม่ๆ มีราคาถูกหรือแพงเพียงใด เหมาะสมกับฐานะความเป็นอยู่อย่างไรบ้าง เพราะฉะนั้นสิ่งใหม่ที่ราคาไม่สูงนักมักได้รับการยอมรับมากกว่าสิ่งใหม่ที่ราคาสูงกว่า

1.2 ความยุ่งยากในการใช้ หมายถึง สิ่งใหม่นั้นมีกรรมวิธีในการใช้ยุ่งยากซับซ้อนเพียงใด สมาชิกในสังคมมักจะเลือกสิ่งใหม่ที่ไม่ยุ่งยากในการใช้นัก ถ้าหากมีความยุ่งยากในการใช้มากจะต้องอาศัยคนที่มีความรู้มาช่วยอธิบาย

1.3 ความเข้ากันได้ (compatibility) หมายถึง สิ่งใหม่นั้น เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศอย่างไรบ้าง

1.4 การมองเห็นประโยชน์ (relative advantage or utility) หมายถึง สิ่งใหม่นั้นประชาชนในสังคมได้เล็งเห็นผลประโยชน์ที่มีความจำเป็นต่อการพัฒนาชนบท เช่น การใช้ปุ๋ยเคมีมากขึ้น เนื่องจากชาวบ้านเห็นผลประโยชน์ที่ทำให้ผลผลิตมากขึ้น

1.5 การติดต่อ (communicability) หมายถึง สิ่งใหม่นั้นมีลักษณะของการที่สามารถติดต่อไปส่าบุคคลอื่นให้รับทราบได้มากน้อยเพียงเช่น สิ่งใหม่ราคาไม่แพง โอกาสที่จะติดต่อและยอมรับย่อมจะรวดเร็วได้

2. ลักษณะของประชากรในสังคม เป็นลักษณะทางด้านประชาก่อนเป็นบุคลิกภาพ และค่านิยมของกลุ่มบุคคลที่แตกต่างกัน สิ่งใหม่ชนิดเดียวกันอาจจะมีผลทำให้บุคคลบางกลุ่มรับได้อย่างรวดเร็ว ในขณะที่กลุ่มอื่นต้องใช้ระยะเวลานาน

2.1 ผู้ที่ยอมรับสิ่งใหม่ (innovators) บุคลิกภาพของกลุ่มนี้เป็นผู้ชอบเสี่ยงชอบทดลองชอบเดินทางท่องเที่ยว ทำให้รู้จักบุคคลทั่วๆ ไป เป็นผู้กว้างขวางรู้จักคนทั่วๆ ไป เป็นผู้ที่ยอมรับก่อนบุคคลอื่นๆ ซึ่งเรียกว่าเป็นคนแรกในการยอมรับของใหม่ของสังคม

2.2 ผู้ที่ยอมรับสิ่งใหม่เร็ว (early adoptors) เป็นบุคคลหรือ กลุ่มคนที่เป็นที่ยอมรับและรู้จักกันในชุมชน และเป็นที่เคารพนับถือในชุมชน เป็นผู้ที่รู้จักแหล่งข่าวจากสิ่งใหม่ๆ เช่น เจ้าหน้าที่ราชการจากหน่วยงานราชการต่างๆ

2.3 ผู้ที่ยอมรับสิ่งใหม่ปานกลาง เป็นผู้ที่ใช้เวลาในการติดตามอย่างมาก ยอมรับสิ่งใหม่ด้วยความรอบคอบ

2.4 ผู้ที่ยอมรับสิ่งใหม่ช้า เป็นบุคคลหรือกลุ่มที่ยอมรับสิ่งใหม่ช้ากว่ากลุ่มอื่น เป็นผู้ที่ไม่มีความเป็นผู้นำหรือสร้างสรรค์

นอกจากบุคคลแต่ละคนที่กล่าวมานั้น ยังมีความแตกต่างของสภาพเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของปัจเจกบุคคลอื่นๆ อีก ที่สำคัญมีดังต่อไปนี้

1. อายุ ถ้าหากกลุ่มบุคคลมีอายุระหว่าง 20-50 ปี การยอมรับสิ่งใหม่จะเร็ว แต่ถ้าเกิน 50 ปี การยอมรับสิ่งใหม่จะช้า

2. สถานภาพทางสังคม กลุ่มบุคคลที่ยอมรับสิ่งใหม่มักจะมีสถานภาพทางสังคมสูงกว่ากลุ่มบุคคลที่มีสถานภาพทางสังคมต่ำ เช่น เป็นประธานกลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้านฯลฯ

3. สถานภาพทางเศรษฐกิจ ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่ยอมรับสิ่งใหม่มักจะมีสถานภาพเศรษฐกิจที่ดีกว่ากลุ่มที่ยอมรับสิ่งใหม่ช้า เช่น บุคคลที่มีรายได้สูงกว่าและมีที่ดินมากกว่า เป็นต้น

4. ระดับความรู้และความชำนาญงาน (specialization) ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่ยอมรับสิ่งใหม่มักเป็นผู้ที่มีความรู้และความชำนาญงานเหนือกว่ากลุ่มบุคคลที่ยอมรับสิ่งใหม่ ช้ากว่า

5. ความเป็นผู้กว้างขวาง (cosmopoliteness) กลุ่มบุคคลที่ยอมรับสิ่งใหม่เร็วนั้นมักเป็นผู้ที่มีความกว้างขวาง มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลทั่วๆ ไป

6. ความคิดสร้างสรรค์ หรือภาวะความเป็นผู้นำ (leadership) บุคคลที่มีลักษณะเป็นผู้นำในชุมชน มักเป็นผู้ที่ยอมรับสิ่งใหม่เร็วกว่าบุคคลอื่นในชุมชน

ดังนั้น ทฤษฎีการยอมรับสิ่งใหม่แสดงให้เห็นถึงการยอมรับสิ่งใหม่ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นการพิจารณาถึงลักษณะหรือบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มในชุมชนที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในสังคมและวัฒนธรรม (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2552)

แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR)

แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเกิดจากการพัฒนาหรือแก้ปัญหาที่เกิดในชุมชนจำเป็นต้องปรับวิธีคิดและวิธีปฏิบัติใหม่ โดยให้คนที่อยู่กับปัญหาในชุมชนเป็นศูนย์กลาง” ต้องทำให้มีการรวมกลุ่มรวมพลัง ดำเนินการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ อาศัยความร่วมมือจากนักวิชาการและนักพัฒนาจากภายนอกชุมชน ใช้กระบวนการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่เป้าหมายการพัฒนาขีดความสามารถของคนที่อยู่กับปัญหาในการแก้ปัญหาของเขาทั้งระยะสั้นและระยะยาวแต่การนำเสนอดังกล่าวเป็นเพียงแต่การปรับแนวทางด้านหลักการและแนวคิดเท่านั้น ยังไม่สามารถให้คำตอบได้ว่า “แล้วทำได้อย่างไร” ดังนั้น เครื่องมือชิ้นหนึ่งที่เรียกว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research “PAR”) ซึ่งเป็นวิธีที่น่าจะเหมาะสมที่สุดสำหรับการ

พัฒนา หรือแก้ปัญหาของคนที่อยู่กับปัญหาในบริบทของชุมชน (สิทธิณัฐ ประพุทธนิติสาร, 2546) สอดคล้องกับ (ไพบูลย์ สุทธิ, 2554) กล่าวว่า แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาในปัจจุบันที่เน้นการพัฒนาที่ยึดประชาชนเป็นศูนย์กลาง (People-Centered Development) และแก้ปัญหาด้วยกระบวนการเรียนรู้ (Problem-Learning Process) ในกลุ่มของประชาชนผู้ซึ่งเคยเป็นผู้ถูกวิจัยได้เปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้ร่วมวิจัย และเกิดกระบวนการเรียนรู้ในทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัย ตั้งแต่การตัดสินใจเลือกและกำหนดปัญหา การวิเคราะห์ปัญหา การวางแผนการวิจัย การดำเนินการวิจัย การสรุปผลการวิจัยตลอดจนการนำผลการวิจัยไปใช้ในการวางแผนเพื่อแก้ปัญหาโดยคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดที่สังคมควรจะได้รับดังที่ สุภางค์ จันทวานิช (2528) กล่าวว่า ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนเป็นสิ่งที่ชุมชนหรือชาวบ้านร่วมรับรู้และใช้ประโยชน์ด้วย ชาวบ้านเป็นผู้ร่วมกำหนดปัญหาของชุมชน และลู่ทางแก้ปัญหากระบวนการวิจัยดำเนินไปในลักษณะการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างชาวบ้านกับผู้วิจัย กระบวนการสังเคราะห์ข้อสรุปในลักษณะเชิงวิภาษวิธี (Dialectic) ชาวบ้านจะค่อยๆ พัฒนาศักยภาพในการแก้ปัญหาของชุมชน ชาวบ้านจะค่อยๆ เรียนรู้ด้วยตนเอง

ดังนั้น แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นรูปแบบของการวิจัยที่เกิดจากการมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างนักวิจัยจากภายนอกกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นชาวบ้าน ชุมชนโดยเป็นการเปิดโอกาสในการเป็นนักวิจัยในชุมชน มิใช่การวิจัยที่มาจากคนภายนอกเป็นผู้วิจัยเพียงด้านเดียว ดังภาพที่ 5

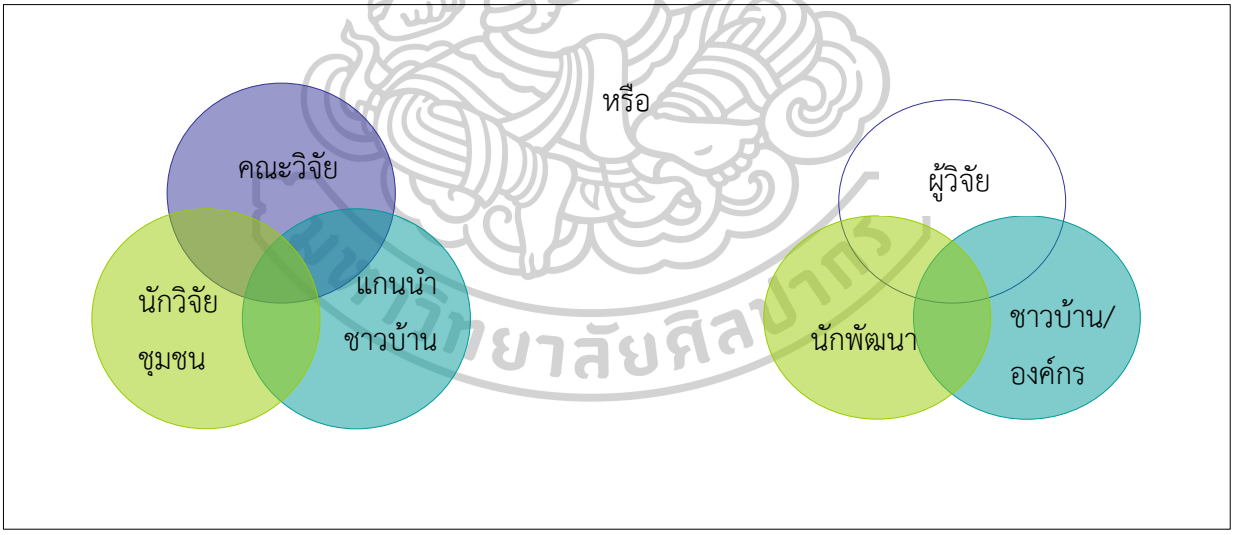

ภาพที่ 6 ความสัมพันธ์ระหว่างหุ้นส่วนต่างๆ ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
ที่มา : (ชอบ เข็มกลัด และโกวิทย์ พวงงาม, 2547)

ในต่างประเทศความเป็นมาของแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีการวิจัยที่สร้างสรรค์การเปลี่ยนสังคมในเชิงบวกด้วยการอาศัยจุดเด่นของแรงขับเคลื่อนเป็นหลักการวิจัยนี้เจริญเติบโตมาจากการวิจัยทางสังคมศาสตร์และทางการศึกษา และยังเป็นวิธีวิจัยประเภทหนึ่งจำนวนหลายวิธีที่ใช้ในปัจจุบันเกี่ยวกับหลักการมีส่วนร่วม การสะท้อนกลับ การเสริมพลังอำนาจ และ

อิสรภาพ (Principles of Partcipation, Reflection, Empowerment, and Emancipation) ของกลุ่มหรือคณะบุคคลที่แสวงหาการปรับปรุงสภาพสังคมของตนเองโดยมี Kurt Lewin ที่เป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้สร้างสรรค์การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research: AR) ในปี ทศวรรษ 1940 Kurt Lewin (นงนภัส คู่วรัญญู เที่ยงกมล, 2551) ขณะที่ในออสเตรเลีย ได้มีการขยายแนวคิดเรื่อง การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างกว้างขวาง ถึงกับจัดให้การวิจัยปฏิบัติการเป็นส่วนสำคัญในการปรับปรุงโรงเรียนและการศึกษาของออสเตรเลีย โดยมีเหตุผลสำคัญ 2 ประการ คือเพื่อตรวจสอบความก้าวหน้าของโรงเรียนและการพัฒนาหลักสูตรระดับโรงเรียน และสร้างความตระหนักให้กับครูในการแสวงหาวิธีการใหม่ๆ เพื่อพัฒนาวิชาชีพ โดยเฉพาะกลุ่มนักวิจัยของมหาวิทยาลัย Deakin ได้พัฒนากระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการซึ่งประยุกต์แนวคิดพื้นฐานของKurt Lewin มาใช้โดยกำหนดขั้นตอนของการวิจัยในลักษณะ “บันไดเวียน” (Spiral) ประกอบด้วย การวางแผน (Plan) การปฏิบัติ(Act) การสังเกต (Observe) และการสะท้อนผล (Reflect) (Ebbutt, 1983 : Kemmis and McTaggart, 1988) ตรงกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อกลางปี ค.ศ. 1970 ขณะที่ (นงนภัส คู่วรัญญู เที่ยงกมล, 2551) อธิบายว่า งานวิจัยปฏิบัติการ (Action research) ซึ่งเริ่มตั้งแต่ ค.ศ. 1940 และมีส่วนคล้ายกับการพัฒนาชุมชนที่มีมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1920 ดังนั้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) จึงเป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประชาชนผู้เคยเป็นประชากรที่ถูกวิจัยกลับบทบาทเปลี่ยนเป็นผู้ร่วมวิจัยนั่นเอง โดยการมีส่วนร่วมนั้นต้องมีตลอดกระบวนการวิจัย อาจนิยามว่าเป็นวิธีที่ช่วยประชาชนให้สามารถควบคุมชีวิตของตนเองผ่านกระบวนการของสหวิทยาการ (Multidisciplinary Approach) โดยสร้างความรู้ใหม่จากการผสมผสานความรู้ที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการเข้าด้วยกันแล้วใช้ความรู้ใหม่นั้นเปลี่ยนแปลงหรือปฏิรูปความจริงในสังคม (Realities) ของเขาเอง บางท่านมองเห็นว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นวิถีชีวิต (Pyrch, T, 1983) แนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) มีหลายทัศนะ ซึ่งบางอย่างก็ใกล้เคียงกันมาก เช่น การวิจัยอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Research) การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) และการฝึกอบรมโดยใช้บุคคลเป็นแกนกลาง (People Oriented Training) เป็นต้น ในการศึกษาผู้ใหญ่ก็มีแนวคิดคล้ายๆ กัน เช่น การพัฒนาชุมชน การศึกษามุ่งแก้ปัญหา การศึกษาเน้นปัญหา (Problem – oriented) (Cross, P., 1981) การเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นศูนย์กลางเรียนรู้ (Problem-centered Learning (Knowles, M.S., 1970) แม้ว่าแต่ละถ้อยคำต่างๆ จะมีแนวคิดคล้ายคลึงกันแต่ผลลัพธ์ที่ออกมานั้นแตกต่างกันมาก เช่น การศึกษาของ โนเลส จะเน้นความปรารถนาของบุคคล (Self-actualization) แต่สำหรับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมุ่งหวังให้เปลี่ยนรูปบุคคลและสังคม (Person and Social Transformation) กล่าวคือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมพยายามเปลี่ยนรูปแบบจากสังคมที่แข่งขัน ทำลาย และขัดแย้ง ให้เป็นสังคมที่ร่วมมือสร้างสรรค์และสันติ

1. ปรัชญาและแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในประเทศไทย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ถือกำเนิดขึ้นจากแนวคิดที่ว่าการวิจัยเป็นกิจกรรมทางสังคมที่ได้ทรัพยากรของสังคมในการศึกษา จึงเป็นสมบัติของสังคม ซึ่งกระทำโดยมีความมุ่งหมายรับใช้สังคม ด้วยเหตุนี้จึงควรคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดที่สังคมจะได้รับ โดยเฉพาะสังคมที่เป็น

หน่วยของการศึกษาวิจัยนั้นๆ และการที่จะให้ชุมชนได้รับประโยชน์สูงสุดจากการวิจัยต้องทำให้การวิจัยนั้นเป็นการวิจัยเพื่อพัฒนาหรือการวิจัยและพัฒนา (Research for development) , (Research and development) โดยการที่การพัฒนาหรือเป็นหุ้นส่วนจะต้องเดินทางร่วมกันเพราะการพัฒนา จะต้องเป็นประโยชน์แก่ทุกคนและแต่ละสังคม ดังนั้น ทุกคนในแต่ละสังคมต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอนอย่างมีเสรีและเป็นประชาธิปไตย

ในประเทศไทยนั้นแนวคิดการวิจัยปฏิบัติการแพร่หลายมากพอสมควรในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางการศึกษา แนวคิดการวิจัยปฏิบัติการที่มีอิทธิพลมาก คือ แนวคิดจากมหาวิทยาลัย Deakin โดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้มีการแปลหนังสือชื่อ The Action Research Planner ของ เคมมิส และแม็คแท็กการ์ท (Kemmis and McTaggart, 1988) เป็นภาษาไทยชื่อ “นักวางแผนวิจัยปฏิบัติการ” เมื่อปี 2538 อย่างไรก็ตามแนวคิดเรื่องนี้ได้รับการกล่าวถึงอย่างกว้างขวางเมื่อมีพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ระบุไว้ในมาตรา 30 ว่าให้สถานศึกษาสนับสนุนส่งเสริมให้มีการพัฒนางานในโรงเรียนโดยใช้การวิจัย จึงทำให้ผู้เกี่ยวข้องกับการศึกษาสนใจแนวคิดเรื่องนี้อย่างมากมาย โดยเฉพาะการนำ การวิจัยปฏิบัติการไปใช้ปรับปรุงการเรียนการสอนในชั้นเรียนที่เรียกว่า Classroom Action Research : CAR

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีพัฒนาการกรอบคิดมาจากแนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมที่เชื่อมโยงเข้ากับแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการจึงทำให้มีนักวิชาการพยายามที่จะนำปรัชญา แนวคิดและธรรมชาติของการมีส่วนร่วมของประชาชนซึ่ง Mikkelsen กล่าวว่า แนวการมีส่วนร่วมเกิดจากการตั้งข้อสงสัยต่อความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน (Unequal Relationship) มีนักวิชาการบางกลุ่มผลักดันการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพราะเชื่อในปรัชญาที่ว่าชาวบ้านเป็นผู้ที่อยู่กับข้อมูล อยู่กับความจริง เป็นผู้ที่รู้ดีเท่ากับนักวิจัย หรืออาจจะมากกว่า และการเลือกปฏิบัติการใดๆ ก็ตามจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตปัญหาของการวิจัยจึงเริ่มจากชาวบ้านมิใช่การตั้งสมมติฐาน และจะมีฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องคือ ชาวบ้าน นักวิจัยและนักพัฒนา เรียนรู้และผสมผสานความรู้ระหว่างความรู้เชิงทฤษฎี และระเบียบวิธีวิจัย เป้าหมาย และวัตถุประสงค์ของนักพัฒนาและความรอบรู้ของชาวบ้าน โลกทัศน์ของแต่ละฝ่ายจะเป็น “โลกทัศน์ร่วม” สิ่งนี้เป็นรากฐานที่สำคัญในการพัฒนาความรู้ ความเข้าใจที่ได้จากการวิจัยและพัฒนาไปพร้อมๆ กัน สอดคล้องกับกาญจนา แก้วเทพ ที่ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาชุมชนเพื่อนำมาใช้แก้ปัญหา คือ ค่อยๆ ศึกษาไปแล้วทำกิจกรรมไป “ศึกษาไป-ทำกิจกรรมไป” สลับกันไป (กาญจน แก้วเทพ, 2538 อ้างถึงใน (สิทธิณัฐ ประพุทธนิติสาร , 2546)

สอดคล้องกับ บุญนาค ตีวกุล (2553: 93 อ้างถึงใน (สิทธิณัฐ ประพุทธนิติสาร, 2546) แสดงความคิดเห็นว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเกิดจากการปรับยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น จากการสั่งการจากหน่วยเหนือมาเป็นชุมชนหรือชาวบ้านผู้ที่ได้รับการพัฒนาเป็นศูนย์กลางการดำเนินการด้วยความเชื่อในความสามารถของมนุษย์ที่แก้ปัญหาด้วยตนเองได้ ถ้าเขารู้และเข้าใจเป้าหมายการพัฒนาตนเองและชุมชนซึ่งสอดคล้องกับกระแสชุมชนนิยม (Localization) ที่ให้ความสำคัญและอำนาจแก่คนและชุมชนในการกำหนดชะตาชีวิตตนเอง การวิจัยลักษณะนี้เป็นการจุดพลังให้ชุมชนรับรู้เรียนรู้ร่วมกันแก้ปัญหาต่างๆ ของชุมชน เป็นการเรียนรู้ของชุมชนอันเกิดจากการทำงานร่วมกันซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับความคิดของ

(นงนภัส คู่วรัญญู เที่ยงกมล, 2551) เชื่อว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีแนวคิดพื้นฐานว่า อิสรภาพของมนุษย์มีความสำคัญที่สุด และมนุษย์มีสิทธิและอำนาจที่จะแสวงหาอิสระให้กับตนเอง ด้วยการปลดปล่อยตนเอง (Self-emancipation) และการปลดปล่อยที่แท้จริงจะได้มาจากการที่ทุกคนมีส่วนร่วมที่จะนำไปสู่การสร้างสรรค์สังคมใหม่ที่ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมกระทำ โดยอาศัยองค์ความรู้ที่ตนเองสร้างขึ้น ดังนั้น ในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงมีเป้าหมายหลักดังนี้

1. มีการค้นหาความรู้พื้นบ้านที่เป็นที่ยอมรับและใช้กันอย่างแพร่หลาย
2. มีการส่งเสริมเข้าใจกันดีระหว่างวัฒนธรรม
3. มีการสร้างดุลยภาพระหว่างวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางวิชาการ กับความรู้พื้นบ้าน
4. ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในการวิจัยเชิงปฏิบัติการยอมรับในความไม่เท่าเทียมกันของภาวะเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมที่หลากหลาย
5. ศึกษาแนวทางการแก้ปัญหา และการพัฒนาที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ด้วยการคิดเอง ตัดสินใจเอง และลงมือกระทำอย่างเป็นรูปธรรม
6. สนับสนุนการสร้างศักยภาพของชุมชนให้เข้มแข็งสามารถพึ่งตนเองได้ (Self-reliance) ด้วยการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) มาสร้างเป็นองค์ความรู้ (Body of Knowledge)
7. ชุมชนสามารถที่จะนำระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ (Information Technology) มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาท้องถิ่นเพื่อลดการพึ่งพิงความรู้และเทคโนโลยีจากต่างประเทศ

(นงนภัส คู่วรัญญู เที่ยงกมล, 2551)

2. ความหมายของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

(นงนภัส คู่วรัญญู เที่ยงกมล, 2551) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ เป็นการวิจัยที่มีพื้นฐานของการผสมผสาน ความรู้ปรัชญา แนวคิดและวิธีการวิจัยหลายสาขา เน้นการพัฒนาการเรียนรู้โดยมีคนเป็นศูนย์กลาง (People Centered) และการมีจุดยืนที่จะสร้างพลังอำนาจให้แก่ประชาชน (Empowerment) โดยมุ่งพัฒนาจิตสำนึกและความมุ่งมั่นของประชาชนให้แน่วแน่แก้ไขปัญหาตามสภาพความจริงในสังคม(Social Realities) ในลักษณะของการลงมือกระทำร่วมกัน (Collective Action) สอดคล้องกับ (รัตนะ บัวสนธ์, 2552) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ การวิจัยที่มุ่งแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของบุคคลที่มีส่วนได้ส่วนเสียให้เข้ามาดำเนินการวิจัยตั้งแต่ขั้นตอนแรกจนถึงขั้นตอนสุดท้าย หรือสิ้นสุดการดำเนินวิจัยหรืออาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการวิจัยที่บุคคลหลายฝ่ายพากันทำวิจัยนั่นเอง

3. ลักษณะของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ลักษณะของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (นงนภัส คู่วรัญญู เที่ยงกมล, 2551) กล่าวการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) มีลักษณะเด่น 11 ประการ ผู้ศึกษาขอสรุปเป็นประเด็นดังนี้

1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ (body of Knowledge) จากการผสมผสานระหว่างความรู้ของนักวิชาการกับภูมิปัญญาชาวบ้าน (Local Wisdom) จึงเป็นการนำความรู้สากลจากนักวิชาการภายนอกชุมชนมาบูรณาการกับความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านดั้งเดิมเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ พร้อมบูรณาการทฤษฎีให้เข้ากับการปฏิบัติจริงเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่

2. องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) มีลักษณะปฏิสัมพันธ์ (Interactive) และการบูรณาการวิทยาการ (Interdisciplinary) ขอมความรู้ร่วมกันทั้งสองฝ่าย คือวิถีชีวิตที่ร่วมกันปฏิบัติการวิจัยของชาวบ้านและนักวิจัยด้วยใจที่เปิดกว้างพร้อมที่จะเรียนรู้ร่วมกันเพื่อแสวงหาค้นพบสิ่งใหม่ร่วมกัน และเป็นความต้องการที่จะเสริมความรู้ซึ่งกันและกันทั้งสองฝ่าย คือนักวิจัยและชาวบ้านด้วยวิธีวิทยาการใหม่ แบบบูรณาการวิทยาการมิใช่แค่เพียงวิธีทางสหวิทยาการ (Multidisciplinary)

3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ไม่ใช่เพียงความเข้าใจที่เกิดจากการฟังหรืออ่าน แต่เกิดจากการลงมือปฏิบัติ (Practice) จึงมีความเข้าใจกันอย่างถ่องแท้กลายมาเป็นรูปธรรม จึงเป็นการสะท้อนความคิดเห็น มีการลงมือปฏิบัติจริง สะท้อนความคิดแล้วลงมือปฏิบัติเป็นวัฏจักรเช่นนี้เรื่อยไป (Reflection-Action-Reflection-Action) เป็นการทบทวนไตร่ตรองความคิดของตนแล้วนำไปลงมือปฏิบัติ (Direction Act) จึงเป็นการชี้นำการปฏิบัติที่มีความหมายทางจิตวิทยา

4. การลงมือปฏิบัติตามความรู้ที่มีอยู่ของทั้งสองฝ่ายเน้นประเด็นปัญหาที่สำคัญตามความจริงของท้องถิ่น ซึ่งสามารถใช้เป็นกระบวนการให้การศึกษาแก่ผู้ใหญ่ในท้องถิ่น โดยวิธีการเรียนที่ไม่เน้นความรู้ที่เป็นทฤษฎีแต่เน้นการคิดวิเคราะห์ วิจารณ์ และสังเคราะห์

5. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จึงเป็นกระบวนการเบ็ดเสร็จในตัวเอง (Inclusive) ที่มีการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ด้วยการสร้างองค์ความรู้ใหม่จากความรู้เดิมและจากวิธีการที่มีอยู่โดยไม่พยายามที่จะแยกหรือจำกัดขอบเขตสิ่งใดทั้งสิ้น ดังนั้นทุกความคิดเห็นจะได้รับการรับฟังและยอมรับ ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้เรียนรู้ (Learning for All) อันเป็นลักษณะพิเศษของ (PAR) แม้ในบางครั้งอาจจะแก้ปัญหาไม่ได้ แต่ปัญญาจะช่วยลดปัญหาลง หรือบรรเทาเบาบางลงได้

6. กระบวนการทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเปรียบเสมือนสิ่งมีตัวตน มีชีวิตมีรูปร่าง (Organic) เป็นกระบวนการต่อเนื่องไม่จำกัดเวลา และมีรูปแบบเปิดที่ไม่สามารถกำหนดแผนการล่วงหน้า รวมทั้งไม่สามารถทำนายผลล่วงหน้าได้ เพราะมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา มีการเลื่อนไหลไปตามการขึ้นลงของสถานการณ์ที่ไม่มีทฤษฎีตายตัว การเลื่อนไหลขึ้นลงตามกระแสนี้ จะสามารถทำให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (Authentic Participation) ของประชาชนในท้องถิ่น การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงนี้จะหยั่งรากลึกในแนวคิดตามวัฒนธรรมประเพณีของคนในท้องถิ่น และองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดกันจนเป็นประเพณีปฏิบัติพื้นบ้านเหล่านี้จะเป็นสิ่งชี้นำแนวทางการพัฒนาท้องถิ่น การรู้กำพืดของตนเองช่วยให้สามารถแก้ปัญหาปัจจุบันที่เกิดขึ้นได้ทุกทิศทาง ดังนั้น ทุกคนจึงจำเป็นต้องสร้างความสัมพันธ์ร่วมกับสำนึกที่ฝังรากลึกในตนเองเพื่อการมีส่วนร่วมที่แท้จริงในกระบวนการพัฒนาสังคม (Thring, M, 1990) ซึ่งสอดคล้องกับ (สมอาจ

วงษ์ขมทอง, 2536) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่มีชีวิต (Dynamic and Organic Process) เริ่มต้นจากสภาพจริงในปัจจุบัน (reality) ว่าปัญหาในปัจจุบันคืออะไร วิวัฒนาการจากสภาพเศรษฐกิจ สังคมการเมือง ภาษาวัฒนธรรม หรือความเชื่อมาอย่างไรและมุ่งไปถึงจุดที่ควรจะเป็นไปได้ในอนาคต ซึ่งไม่สามารถจะทำนายได้ (สิทธิณัฐ ประพุทธนิติสาร, 2546)

7. ในกระบวนการทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะต้องสามารถสร้างความตระหนักถึงความเป็นตัวตนของตนเอง (Self-awareness) ด้วยการสร้างความตระหนักให้เกิดขึ้นในตนเองให้เกิดกับประชาชน (Fals-Borda, O. and Rahman, M.A., eds.) 1991) เพราะการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมสามารถจะช่วยประชาชนให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง โดยการพัฒนาอัตมโนทัศน์ (Self-concept) ของประชาชน “แม้คนที่ยากจนก็สามารถมีสิทธิมีเสียงได้ มากีร์ (Maguire, P. 1987) กล่าวว่า เป้าหมายของวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเน้นเกี่ยวข้องกับการปรับปรุงความเป็นมนุษย์ของคน (Rehumanizing) เน้นเสรีภาพและการเติมพลังความชุ่มชื่นให้แก่ชีวิตของตนเองและผู้อื่น พลังนี้จะทำให้ทุกคนมีกำลังใจที่จะต่อสู้ดิ้นรนเพื่อชีวิตที่ดีกว่า และสามารถประสบความสำเร็จได้เพราะประชาชนสามารถที่จะเรียนรู้และประเมินคุณค่าประสบการณ์ของตนเองแล้ว เขายังมีความเชื่อมั่นความกล้าที่จะให้คุณค่าแก่ผู้อื่น ให้เกียรตินับถือกันโดยผ่านกระบวนการร่วมมือที่มีความเอาใจใส่ซึ่งกันและกัน ผ่านความรัก ความเอื้ออาทรเกื้อกูลกัน (Reason, 1988) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะช่วยสร้างสังคมนิเวศน์ (Ecological Society) ให้เกิดขึ้น ทำให้คนในชุมชนมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน จากการที่มีความสัมพันธ์ระหว่างกันของสมาชิกสังคมในรูปแบบของประชาธิปไตยที่เท่าเทียมและเสมอภาคในสังคม

8. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการมุ่งเน้นอนาคต (Future Oriented) นักวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงต้องรู้วิธีการสร้างสถานการณ์เพื่อการเรียนรู้ในชุมชนโดยการจัดการในลักษณะที่ไม่มีการเตรียมการล่วงหน้าที่สำเร็จรูปหรือตายตัวซึ่งจะทำให้เกิดความสามารถในการช่วยตนเองของชุมชน ซึ่ง แมคนิฟฟ์ (McNiff, J, 1991) การพัฒนาบุคคลก็คือ การฟื้นฟูความสามารถที่จะฝันของเขา (Revitalized Capacity to Dream) และสามารถสร้างแนวทางการปฏิบัติที่จะทำความฝันให้กลายเป็นจริงได้

9. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีแนวคิดที่มองโลกในแง่ดีที่เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนสามารถที่จะจัดการเรื่องต่างๆ ในสังคมของเขาได้ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะเป็นกระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ไม่มีการกำหนดหลักเกณฑ์ที่แน่นอนล่วงหน้า (พันทิพย์ รามสูตร, 2545 : 64-69 อ้างถึงใน (นงนภัส คู่วรัญญู เที่ยงกมล, 2551)

10. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยที่เน้นวิธีการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยตรงด้วยการอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในกิจกรรม หรือโครงการวิจัยในทุกขั้นตอน (นงนภัส คู่วรัญญู เที่ยงกมล, 2551)

4. ระเบียบวิธีการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

วิธีดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีลักษณะร่วมกันกับการวิจัยปฏิบัติการหลายประการ จึงขอสร้างความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับการวิจัยปฏิบัติการ ดังนี้

เคมมิส และ แมกเทกการ์ด (Kemmis & Mc Taggart, 1988) มีแบบวงจรการวิจัยที่แสดงขั้นตอนหลักของกระบวนการแสวงหาความรู้การวิจัยเชิงปฏิบัติการที่มีรากฐานการพัฒนามาจากแนวคิดของ Lewin ได้จำแนกกิจกรรมการวิจัยไว้ 4 ขั้นตอนดังนี้

1. การวางแผน (planning) เป็นการกำหนดแนวทางปฏิบัติไว้ก่อนล่วงหน้า โดยอาศัยการคาดคะเนแนวโน้มผลลัพธ์ที่คาดหมายว่าอาจจะเกิดขึ้นจากการลงมือปฏิบัติการตามแผนที่วางไว้ กอปรกับการระลึกถึงเหตุการณ์หรือเรื่องราวในอดีตที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาที่ต้องการแก้ไขตามประสบการณ์ทางตรงและทางอ้อมของผู้วางแผน ภายใต้การการตระหนักและไตร่ตรองถึงปัจจัยสนับสนุนหรือขัดขวางความสำเร็จในการแก้ปัญหา รวมทั้งสภาวการณ์อันเป็นเงื่อนไขอื่นๆ ที่แวดล้อมปัญหาอยู่ในเวลานั้น โดยทั่วไปแผนจะต้องคำนึงถึงหลักการความยืดหยุ่น ทั้งนี้เพื่อสามารถปรับเปลี่ยนให้กลมกลืนกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งไม่อาจเป็นไปตามเงื่อนไขหรือยากต่อการควบคุมให้เป็นไปในทางที่พึงปราถนาได้

2. การลงมือปฏิบัติงาน (action) เป็นการลงมือดำเนินงานตามแผนที่กำหนดไว้อย่างระมัดระวัง และควบคุมการปฏิบัติการให้เป็นไปตามที่ระบุไว้ในแผน อย่างไรก็ตามในความเป็นจริงการปฏิบัติการตามแผนที่กำหนดไว้มีโอกาสการพลิกผันหรือแปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขหรือข้อจำกัดในสภาวการณ์เวลานั้นได้ด้วยเหตุนี้แผนที่ดีจะต้องมีลักษณะเป็นเพียงแผนทดลองหรือแผนชั่วคราว ซึ่งเปิดช่องทางให้ผู้ปฏิบัติการสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามเงื่อนไขปัจจัยที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ดังนั้น การปฏิบัติการที่ดีจะต้องดำเนินไปอย่างเป็นพลวัตภายใต้ดุลยพินิจตัดสินใจใช้ประสบการณ์ที่ผ่านมาในการตัดสินใจได้บางส่วนแต่ประสบการณ์เหล่านั้นก็เป็นเพียงสมมติฐานชั่วคราว (working hypothesis) ซึ่งอาจไม่สอดคล้องกับความจริงที่เกิดขึ้นในเวลานั้นก็ได้

3. การสังเกตผลการปฏิบัติงาน (observation) เป็นการรวบรวมข้อมูลหลักฐานด้านกระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติงานที่ได้ลงมือกระทำไป (ทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ) ตลอดจนการสังเกตการณ์ปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยขัดขวางการดำเนินงานตามแผนที่วางไว้ และประเด็นปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างการลงมือปฏิบัติตามแผนว่ามีสภาพเป็นอย่างไร โดยการสังเกตการณ์ที่ดีจะต้องมีการวางแผนไว้ล่วงหน้าอย่างคร่าวๆ โดยจะต้องมีขอบเขตไม่แคบ (จำกัด) หรือกว้างมากเกินไปเพื่อจะได้เป็นแนวทางสำหรับการสะท้อนกลับกระบวนการและผลปฏิบัติที่จะเกิดขึ้นตามมา ดังนั้น นักวิจัยเชิงปฏิบัติการณ์จะต้องมีความไว (sensitivity) กล่าวคือ มีความพร้อมและตื่นตัวอยู่เสมอต่อการ “รับรู้และเข้าใจ” การเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ ทั้งที่อาจเกิดขึ้นและไม่เกิดขึ้นตามแผนที่ได้วางไว้ โดยผ่านการสังเกตการณ์

4. การสะท้อนกลับการปฏิบัติงาน (reflection) เป็นการหวนระลึกถึงการกระทำตามที่ได้บันทึกข้อมูลไว้จากการสังเกตอย่างครุ่นคิดไตร่ตรองในเชิงวิพากษ์กระบวนการและผลการปฏิบัติงานตามแผนที่วางไว้ ตลอดจนการใคร่ครวญเกี่ยวกับปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยขวางการพัฒนารวมทั้งประเด็นปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นว่าเป็นไปตามที่พึงประสงค์หรือไม่ กลยุทธ์อย่างหนึ่งที่ช่วยให้การสะท้อนกลับเกิดขึ้นอย่างได้ผล ได้แก่ การอภิปรายซักถามในลักษณะวิพากษ์วิจารณ์หรือประเมินผลการปฏิบัติงานระหว่างบุคคลที่มีส่วนร่วมในการวิจัยภายใต้การยึดมั่นของกลุ่มเป็นหลัก การสะท้อนกลับโดยอาศัยกระบวนการกลุ่มดังกล่าวนี้ จะนำไปสู่ การรื้อถอน (deconstruction) แนวคิดความเชื่อและการปฏิบัติงานอย่างเดิมไปสู่การฟื้นฟูหรือปรับปรุงวิธีการปฏิบัติงานตามแนวทางดั้งเดิม

เปลี่ยนไปเป็นการปฏิบัติงานตามวิธีการใหม่ ซึ่งใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการทบทวนและปรับปรุงวางแผนปฏิบัติการในวงจรกระบวนการวิจัยในรอบหรือเกลียวต่อไป (องอาจ นัยพัฒน์, 2536)

นอกจากนี้ (นงนภัส คู่วรัญญู เที่ยงกมล, 2551) กล่าวว่า เมื่อพิจารณาถึงระเบียบวิธีวิจัยของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีวิจัยที่นำการวิจัยเชิงคุณภาพแบบมีส่วนร่วม (Qualitative Research) มาประยุกต์ร่วมกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research or Operation Research) ทั้งนี้ได้นำวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) มาใช้ คือวิธีการศึกษาชุมชนเข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับกลุ่มคนที่ถูกศึกษามีการร่วมกระทำกิจกรรมร่วมกัน พยายามให้คนในชุมชนยอมรับว่า ผู้วิจัยมีสถานภาพเช่นเดียวกับผู้ถูกวิจัย โดยใช้เครื่องมือในการศึกษาชุมชนที่รวดเร็วกว่าสมัยเดิมอาทิ การใช้เทคนิคด้วยวิธีการประเมินท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal-PRA) และการประเมินท้องถิ่นอย่างรวดเร็ว (Rapid Rural Appraisal-RRA) การสังเกตการแบบมีส่วนร่วมมีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้

1. เน้นการศึกษาชุมชนเป็นการใช้ชุมชนเป็นหน่วยในการศึกษามากกว่าการใช้บุคคลเป็นหน่วยในการศึกษาโดยมองคนในฐานะสมาชิกของชุมชนและพฤติกรรมของคนจะถูกกำหนดโดยสภาวะแวดล้อมทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และการเมืองเป็นวิธีการวิจัยที่เน้นให้ผู้วิจัยใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนช่วงของการศึกษา

2. เน้นการสังเกต การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการและการบันทึกข้อมูลในขณะที่มีการใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนเพื่อให้ได้ข้อมูลเฉพาะเรื่องอย่างละเอียดลึกซึ้ง นักวิจัยมีโอกาสถามและตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาด้วยการเปลี่ยนคำถามและ/หรือตรวจสอบจากแหล่งข้อมูลอื่นๆ ที่เรียกว่า การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) และมีการวิเคราะห์ข้อมูล และเริ่มเขียนรายงานบางส่วนในขณะที่อยู่ในสนาม

3. เน้นการให้เวลาที่ยาวนานในการเก็บข้อมูลเพื่อให้สมาชิกแน่ใจว่านักวิจัยและชาวบ้านเข้าใจซึ่งกันและกันอย่างถูกต้อง มีการตีความข้อมูลที่ไม่คลาดเคลื่อนโดยชาวบ้านมีโอกาสให้คำตอบเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีและพฤติกรรมที่ปฏิบัติกันจริงๆ รวมทั้งแน่ใจได้ว่าชาวบ้านไม่พยายามเอาใจนักวิจัย โดยให้ข้อมูลที่คลาดว่านักวิจัยอยากได้ หรือเป็นข้อมูลที่ชาวบ้านบางกลุ่มต้องการให้เกิดการทำกิจกรรมที่จะให้ผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม

นอกจากการสังเกตการแบบมีส่วนร่วมแล้ววิธีการที่สำคัญอีกวิธีคือการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) ในการเก็บข้อมูลและความคิดเห็นของชาวบ้าน การเก็บข้อมูลเป็นลักษณะการแลกเปลี่ยนข้อมูลสารสนเทศ (Data and information) ในลักษณะการสื่อสารสองทาง (Two-way Communication) และการสัมภาษณ์อยู่ในลักษณะพูดคุยแลกเปลี่ยนที่เรียกว่าการสนทนาแลกเปลี่ยน (Dialogue) ที่เป็นการระบวนการสังเคราะห์ที่มีลักษณะเชิงวิภาษวิธี (Dialectic) ชาวบ้านจะค่อยๆ พัฒนาศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ชาวบ้านจะค่อยๆ เรียนรู้ด้วยตนเอง ด้วยวิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วมนี้ข้อมูลที่ได้จะมีความชัดเจนสะท้อนความคิดอ่านของชาวบ้าน ตลอดจนความต้องการและแบบแผนการดำเนินชีวิตของเขา การพูดคุยแลกเปลี่ยนจะมีทั้งในระดับบุคคลและระดับกลุ่ม แม้ว่าการวิจัยแบบนี้ในบางครั้งยังนำไปสู่การปฏิบัติการ (Action) ที่มีโครงการหรือกิจกรรมโดยตรงทันที เมื่อได้รับรู้ปัญหาของตนเองอย่างแจ่มชัดย่อมทำให้คณะวิจัยคิดจะนำ

โครงการหรือกิจกรรมมาปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาที่ได้จากการวิจัยแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นการพัฒนาสู่การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมอีกรูปแบบหนึ่ง (นงนภัส คู่วรัญญู เที่ยงกมล, 2551)

นอกจากนี้ สุชาดา ทวีสิทธิ์ (อ้างถึงใน (สิทธิณัฐ ประพุทธนิติสาร, 2546) สรุปขั้นตอน PAR มี 5 ขั้นตอนที่ผสมผสานแนวคิดการจัดการชุมชนและการเรียนรู้ปัญหาของชุมชนด้วยกัน (Community Organization and Problem based Learning) คือ

1. ระยะก่อนทำวิจัย (Pre- Research Phase) ได้แก่
   1.1 การคัดเลือกชุมชนและการเข้าถึงชุมชน
   1.2 การบูรณาการตัวนักวิจัยเข้ากับชุมชน
   1.3 การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน
   1.4 การแพร่ความคิด PAR แก่ชุมชน
2. ระยะของการทำวิจัย (Research Phase)
   2.1 การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาร่วมกับชุมชน
   2.2 การฝึกอบรมทีมวิจัยท้องถิ่น
   2.3 การวิเคราะห์ปัญหาซึ่งอาจเกิดขึ้นในกระบวนการ PAR และกำหนดแนวทางแก้ไข
   2.4 การออกแบบวิจัยและเก็บข้อมูล
   2.5 การวิเคราะห์ข้อมูล
   2.6 การนำเสนอข้อมูลต่อที่ประชุมหมู่บ้าน
3. ระยะการจัดทำแผน (Planning Phase)
   3.1 การอบรมทีมงานวางแผนท้องถิ่น
   3.2 การกำหนดโครงการหรือกิจกรรม
   3.3 การศึกษาความเป็นไปได้ของแผน
   3.4 การแสวงหางบประมาณหรือหน่วยงานที่สนับสนุน
   3.5 การวางแผนเพื่อติดตามและประเมินผล
4. ระยะการนำแผนไปปฏิบัติ (Implementation Phase)
   4.1 การกำหนดทีมงานปฏิบัติงานอาสาสมัคร
   4.2 การอบรมทีมงานปฏิบัติงานอาสาสมัคร
5. ระยะการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน (Monitoring and Evaluation Phase)
   5.1 จัดตั้งทีมงานติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงานของหมู่บ้านขึ้นมาติดตามผลการดำเนินงานของฝ่ายปฏิบัติทุกระยะ
   5.2 เสนอผลการประเมินต่อที่ประชุมหมู่บ้าน

ขณะที่ (สิทธิณัฐ ประพุทธนิติสาร, 2546) กล่าวว่า การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีลักษณะใกล้เคียงการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) แต่มีส่วนเพิ่มตรงเน้นการแสวงหาแนวทางแก้ปัญหาในการศึกษาชุมชน โดยจุดเน้นของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมประกอบด้วย

1. เน้นการศึกษาชุมชน เป็นการให้ความสำคัญกับข้อมูลความคิดของชาวบ้าน การเก็บข้อมูลเป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และความคิดเห็นร่วมกัน เพื่อศึกษาถึงสภาพปัญหาในชุมชน หรือความต้องการของชุมชน ที่เรียก Need Assessment ซึ่งเป็นการช่วยวิเคราะห์ว่าสภาพการณ์ปัจจุบันในชุมชนมีข้อบกพร่องอย่างไร เรื่องอะไรบ้าง การศึกษาลักษณะนี้ มีบางหน่วยงานเชื่อว่า การศึกษาความต้องการจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ที่รัฐบาลให้ทุกหมู่บ้านทำอยู่ปัจจุบันเป็นวิธีการเพื่อเรียนรู้ปัญหาของชุมชน หากแต่ถ้าชาวบ้านมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ข้อมูลปัญหาหมู่บ้านกันอย่างจริงจังและมิใช่การกรอกข้อมูลโดยผู้นำหรือผู้ทรงคุณวุฒิเพียง 1-2 คน ก็พอถือได้ว่าเป็นการศึกษาสภาพชุมชนกันพอสมควร นอกจากการดูถึงสภาพปัญหาในชุมชน เพื่อหาแนวทางแก้ปัญหาแล้ว ต้องคำนึงถึงทรัพยากรในชุมชน ซึ่งรวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ บริการของหน่วยต่างๆ ในพื้นที่ ทั้งภาครัฐและเอกชนที่เอื้อต่อการแก้ปัญหาและการพัฒนา

2. เน้นการหาแนวทางในการแก้ปัญหาโดยประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาศึกษาทรัพยากรในท้องถิ่นมีอะไรบ้างเพื่อที่จะนำไปสู่วีการแก้ไขเป็นความพยายามประยุกต์ข้อมูล 2 เรื่อง คือเรื่องปัญหาและเรื่องทรัพยากรท้องถิ่น

3. เน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคัดเลือกโครงการ เพื่อนำไปสู่การนำไปปฏิบัติ ถ้าหากมีปัญหาหลายๆ เรื่อง และมีแนวทางในการแก้ปัญหาโดยใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นหลายๆ วิธีจะต้องมีการพิจารณาร่วมกันว่า ปัญหาใดเป็นปัญหาเร่งด่วน และวิธีการแก้ปัญหาใดที่มีความเหมาะสมอาจจะต้องคำนึงเชิงเศรษฐศาสตร์ในแง่ของความคุ้มทุน นอกจากนี้ต้องคำนึงถึงความเหมาะสมกับเงื่อนไขทางวัฒนธรรม ความเชื่อ และอื่นๆ ร่วมด้วย

4. เน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินงานแก้ไขปัญหาทุกขั้นตอนและสามารถดำเนินงานได้เอง หลังจากสิ้นสุดการวิจัย หรือเมื่อนักวิจัยออกจากพื้นที่แล้ว โดยวิธีการค้นหาหรือให้ชาวบ้านค้นหาผู้ที่เป็นผู้นำในการดำเนินงานต่อไป ซึ่งเป็นแกนนำที่ร่วมกระบวนการตั้งแต่เริ่มต้นการวิจัยจนสิ้นสุดการวิจัย

5. บทบาทของนักวิจัยในการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

นักวิจัยเป็นผู้มีวิถีชีวิตแตกต่างกับผู้ที่อยู่ในพื้นที่ เป็นผู้มีแนวคิดทางวิชาการมีความรู้เชิงทฤษฎี ในการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมถือว่านักวิจัยเป็นคนนอกชุมชน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องเข้าใจในบทบาทของตนเองอยู่เสมอ โดยมีนักวิชาการเสนอว่านักวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ควรมีบทบาทดังนี้

Whyte เสนอว่า นักวิชาการต้องปรับบทบาทมาเป็นที่ปรึกษาที่คอยให้คำแนะนำคอยกระตุ้น (Consultant and Facilitator)

ส่วนสามารถ ศรีจำนง กล่าวว่านักวิจัยในร่วมวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีข้อตกลงเบื้องต้น ดังนี้

1. ต้องตระหนักในข้อจำกัดของตนเอง มีความรู้สึกว่าไม่รู้ นอกจากนี้ต้องตระหนักในระบบคุณค่าของตนเอง เมื่อต้องสัมพันธ์กับค่านิยมของประชาชนในท้องถิ่นที่แตกต่างไปจากเดิม

2. ยอมรับการไม่รู้และพยายามเรียนรู้จากคนในชุมชนผ่านมิตรภาพความเข้าใจซึ่งกันและกัน

3. หลังจากที่ได้ข้อมูลพอสมควรหรือเข้าใจปัญหาของท้องถิ่นจากการสนทนากลุ่ม ต้องร่วมกันกับชาวบ้านหาทางออกหรือการแก้ปัญหา ซึ่งขั้นตอนนี้เป็นงานหนักและมักเกี่ยวพันกับความขัดแย้งอันเกิดจากโครงสร้างอำนาจท้องถิ่น แต่การก้าวเดินอย่างมีจังหวะ ปลุก/กระตุ้นให้ชาวบ้านตระหนักและเปิดใจกว้างออก จะช่วยให้ชาวบ้านได้เรียนรู้และเห็นทางออกที่ไม่จำเป็นต้องมีการปะทะหรือนำไปสู่ความขัดแย้งเสมอไป นอกจากนี้การแก้ปัญหาโดยชาวบ้านมีส่วนร่วมเป็นระบบการเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหาอีกด้วย

4. คนนอกที่เข้าไปเรียนรู้ชุมชนหรือชนบท ต้องเตรียมเรียนรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ความขัดแย้งของชนชั้นผู้นำในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขากับอำนาจภายนอก อิทธิพลของเขาต่อนโยบายและการปฏิบัติในการพัฒนา

ส่วน บัณฑร อ่อนดำ (2529: 126 อ้างถึงใน (สิทธิณัฐ ประพุทธนิติสาร, 2546) เสนอบทบาทของนักวิจัยในการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การเรียนรู้ร่วมกันซึ่งเป็นช่วงแรกของการดำเนินวิจัยเป็นการพบปะปรึกษาหารือแลกเปลี่ยนข่าวสารต่อกัน นับเป็นการเริ่มต้นของการเปิดพรมแดนแห่งมิตรภาพ

2. สร้างเงื่อนไขการเรียนรู้ ทั้งฝ่ายชาวบ้าน ฝ่ายนักพัฒนา และนักวิจัย เช่นนักพัฒนาอาจจะสร้างโดยการอบรม ประชุมดูงาน ส่วนชาวบ้านอาจจะเป็นการตั้งวงสนทนาให้ข่าวเป็นการทดสอบจิตใจระหว่างกันและกัน

3. การจำแนกบทบาทในสองขั้นตอนเบื้องต้น ต่างวิเคราะห์บทบาทของแต่ละฝ่ายตลอดเวลา ในขั้นตอนนี้การจำแนกบทบาทเริ่มมีความชัดเจนขึ้นยิ่งว่า ผู้ใดมีลักษณะสมบัติอย่างไรมีความถนัดด้านใด

4. ขั้นเห็นคุณค่าแต่ละฝ่ายเมื่อมีการเรียนรู้กันและกัน เริ่มเห็นคุณค่า ความหมายของกันและกันเริ่มจะมีความร่วมมือ

5. ขั้นจัดกิจกรรม เผยแพร่ และขยายความร่วมมือ แต่ละฝ่ายเริ่มกำหนดกิจกรรมทำงานร่วมกันเป็นการดำเนินงานที่ให้ประโยชน์แก่ชุมชน และสรุปบทเรียนการทำงานจากในหมู่บ้านแล้วเผยแพร่ไปสู่หมู่บ้านใกล้เคียงและเริ่มต้นจากบทบาทที่กล่าวมาข้างต้นในหมู่บ้านต่อไป

จากบทบาทที่นักวิชาการนำเสนอดังกล่าว นักวิจัยในร่วมวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมพอสรุปบทบาทของนักวิจัยว่าควรเริ่มต้นจากการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนจนเกิดความไว้ใจ เชื่อใจจึงจะนำไปสู่การเริ่มดำเนินการวิจัยด้วยการเรียนรู้ตนเองอย่างลึกซึ่งจนสามารถวิเคราะห์ปัญหาในชุมชนของตน เราจึงเลือกปัญหาที่สำคัญมาเริ่มดำเนินการแก้ไขเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชนของตนต่อไปและสุดท้ายคนในชุมชนสามารถพึ่งพาแก้ปัญหาของตนเองได้หากไม่มีนักวิจัยเข้าไปร่วมด้วย

จากการศึกษาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะเห็นได้ว่า จะช่วยให้เกิดขบวนการทำวิจัยที่สามารถสร้างความมีส่วนร่วมกับคนในชุมชนให้เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริงซึ่งจะนำไปสู่เป้าหมายของการวิจัยได้ และสามารถฟื้นฟู รวบรวม เก็บรักษา อนุรักษ์ สืบทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ให้คงอยู่กับชุมชนซึ่งจะนำไปสู่การพึ่งตนเองของคนในชุมชนและพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเองระหว่างชุมชนได้ต่อไปในอนาคต

แนวคิดภูมิสังคมตามพระราชดำริ

"ในการพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา ภูมิประเทศทางสังคมวิทยา คือ นิสัยใจคอของคนเราจะไปบังคับให้คนคิดอย่างอื่นไม่ได้ เราต้องแนะนำ เราเข้าไป ไปช่วย โดยที่จะคิดให้กับเขาเข้ากับเราไม่ได้ แต่ถ้าเราเข้าไปแล้ว เราต้องเข้าไปดูว่า เขาต้องการอะไรจริงและก็อธิบายให้เขาเข้าใจ หลักของการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง"

พระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่บัณฑิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๑๗

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเน้นเสมอว่า การพัฒนาหรือการดำเนินการอะไรก็ตามต้องยึดหลักสำคัญคือให้สอดคล้องกับ **ภูมิสังคม** ซึ่งนั่นก็คือการพัฒนาโดยยึดหลักสภาพความเป็นจริงของ "ภูมิประเทศ" ทั้งในด้านพื้นที่ดิน ด้านสังคมวิทยา ด้านลักษณะนิสัยประจำถิ่น คือ นิสัยใจคอ ความเคยชิน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อและหลักศาสนาเป็นต้น และการพัฒนาโดยยึดหลักภูมิสังคมนี้ ก็คือหลักสำคัญยิ่งของการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั่นเอง ดังพระราชกระแสว่า "...การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศ ทางภูมิศาสตร์และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ ในสังคมวิทยา ภูมิประเทศตามสังคมวิทยา คือนิสัยใจคอของคนเรา จะไปบังคับให้คนคิดอย่างอื่นไม่ได้ เราต้องแนะนำ เราเข้าไปช่วย โดยที่จะคิดให้เขาเข้ากับเราไม่ได้ แต่ถ้าเราเข้าไปแล้ว เราเข้าไปช่วยดูว่าเขาต้องการอะไรจริงๆ แล้วก็อธิบายให้เขาเข้าใจ หลักการของการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง..."

จากพระราชกระแสนี้ ทำให้เห็นชัดว่า การพัฒนาตามแนวพระราชดำรินั้นได้ยึดถือสภาพความเป็นจริงของ "ภูมิประเทศ" และ "ภูมิสังคม" คือ ทั้งในด้านพื้นที่ดิน ด้านสังคมวิทยา ที่เกี่ยวกับนิสัยใจคอ และพื้นฐานทางวัฒนธรรมของคนในพื้นที่เป็นหลัก เป็นการพัฒนาโดยรอมชอมกับหลักความเป็นจริง และไม่ใช่วิธีการหักหาญเป็นหลัก การพัฒนามุ่งเน้น หรือเร่งรีบเพื่อให้เกิดความเจริญหรือความเป็น "ทันสมัย" โดยไม่มีรากฐานที่ดีนั้น ย่อมเป็นการพัฒนาตามที่มีรับสั่งว่า **"เป็นการพัฒนาตามด้วยกระหายที่จะสร้างของใหม่เพื่อความแปลกใหม่"** ซึ่งถือว่าเป็นการพัฒนาที่ไม่พึงกระทำ

นอกไปจากนี้ยังทรงอธิบายอีกว่า การพัฒนาไม่ใช่การสร้างสิ่งใหม่เพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นการรักษาสิ่งดีๆ ที่มีอยู่แล้วให้คงอยู่ด้วย ดังพระราชกระแสว่า "...นอกจากการสร้างสิ่งใหม่แล้วยังมีการรักษาความเจริญที่มีอยู่แล้วอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นภาระสำคัญเหมือนกัน ทุกคนจะละเลยมิได้..." และอีกตอนหนึ่งที่ว่า "...การพัฒนาไม่ใช่การล้มล้างของเก่า ตรงกันข้าม การล้มล้างของเก่าอาจนำไปสู่การชะงักงันได้ อีกทั้งการล้มล้างด้วยวิธีการรุนแรงยังทำให้เกิดความปั่นป่วนและร้าวฉานแก่ประเทศได้..."

เท่าที่รวบรวมพระราชกระแสเกี่ยวกับการพัฒนามาแสดงไว้นี้ ก็เพื่อให้เห็นว่า การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ คือ การพัฒนาที่สอดคล้องกับภูมิสังคมและยึดภูมิสังคมเป็นหลักในการดำเนินการนั่นเอง

1. การพัฒนาบนหลักของภูมิสังคม

ดังกล่าวแล้วเบื้องต้นว่า การพัฒนาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นจะเน้นการยึดถือสภาพตามความเป็นจริงของภูมิประเทศ ทั้งในด้านพื้นที่ดิน ด้านสังคมวิทยา และด้านวัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนปัจจัยที่เกี่ยวกับนิสัยใจคอ และอัธยาศัยของคนในพื้นที่พัฒนาเป็นหลัก โดยทรง

เน้นเสมอว่า จะพัฒนาอะไรหรือจะทำการใดนั้น ขอให้ยึดหลักสำคัญคือ การทำให้สอดคล้องกับ "ภูมิสังคม" เป็นหลัก

"ภูมิสังคม" มีขอบเขตกว้างขวางและมีความหมายอย่างไร มีผู้รู้ให้อรรถาธิบายว่า

ภูมิ หมายความถึง ลักษณะของภูมิประเทศ ซึ่งก็คือสภาพแวดล้อมที่อยู่รอบๆ ตัวเรานั่นเอง พูดแบบชาวบ้านก็คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ นั่นเอง เพราะสภาพภูมิประเทศในแต่ละภูมิภาคนั้นแตกต่างกันไปมาก ตัวอย่างเช่น อุณหภูมิความหนาวร้อน ความแห้งแล้งและชุ่มฉ่ำแตกต่างกันไป อย่างในประเทศไทย ภาคเหนือส่วนใหญ่เป็นภูเขา ทางใต้เป็นพื้นที่พรุ ภาคกลางเป็นที่ราบลุ่ม ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นที่ราบสูงแห้งแล้งในบางส่วน เป็นต้น

สังคม คือสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม จารีตประเพณี วิถีชีวิต แนวคิดทัศนคติ ที่แตกต่างกันและอยู่ล้อมรอบผู้คนที่มีชีวิตอยู่ในพื้นที่นั้น นักวางแผนพัฒนาจะต้องไม่ประเมินหรือคาดการณ์ว่าผู้คนในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งจะมีวัฒนธรรม ค่านิยม และการชอบหรือไม่ชอบสิ่งใดเหมือนกันไปหมดเป็นบรรทัดฐาน เราจะต้องไม่ไปตัดสินใจแทนเขาในเรื่องของความต้องการและความพึงพอใจตามแนวคิดที่ผูกพันอยู่กับเรา

ดังนั้น แนวคิดในการพัฒนาจึงต้องคำนึงถึงหลัก ๒ ประการนี้เป็นสำคัญ อย่าได้ไปแปรเปลี่ยนสภาพ ทั้งของผู้คนในพื้นที่และภูมิประเทศตรงนั้นให้เสียไปจากสภาพเดิมเป็นประการสำคัญ

2. ขั้นตอน - ความสำคัญก่อนหลัง - และการรักษาสภาพเดิมไว้

การพัฒนาโดยยึดหลัก "ภูมิสังคม" นั้นจะต้องยึดหลักขั้นตอนของการดำเนินการว่า ทุกอย่างต้องเป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป จนสภาพแวดล้อมทุกอย่างลงตัว ดังเช่น ทฤษฎีของการ "ระเบิดจากข้างใน" ซึ่งก็คือ ความพร้อมของทุกคนในสังคมนั้น ซึ่งจะเป็นแรงผลักดันและพลังในการร่วมกันคิดร่วมกันทำในสิ่งที่ทุกคนเห็นว่าเป็นปัญหาและจะต้องพัฒนาให้ก่อประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมในสังคมนั้น และเมื่อพัฒนาสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้เองแล้ว จึงค่อยขยายการดำเนินงานออกสู่สังคมภายนอก มีเหตุการณ์ในเรื่องของ **"ความพร้อม"** ที่น่าสนใจและสะท้อนให้เห็นปรัชญาและแนวคิดของพระองค์ในเรื่องของการพัฒนาอยู่เรื่องหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นนานมาแล้ว ในกรณีโครงการพัฒนาพื้นที่หุบกระพง ซึ่งเป็นโครงการแรกๆ ของโครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยมีพระราชกระแสว่า **"...ห้ามหน่วยราชการ นำเครื่องจักรกลเข้าไปดำเนินการเร็วนัก เพราะว่าถ้าหากนำเครื่องจักรกล (เช่นรถไถ) เข้าไปดำเนินการแล้ว ชาวบ้านจะทิ้งจอบ ทิ้งเสียม และจะใช้ไม่เป็นและเขาจะช่วยตัวเองไม่ได้ในระยะยาว..."**

ส่วนในเรื่องความสำคัญ ก่อนหลังว่า อะไรเป็นเรื่องเร่งด่วนหรือไม่เร่งด่วนนั้น มีพระราชดำรัสคราวหนึ่งว่า "การพัฒนาประเทศจะต้องพิจารณาและวินิจฉัยให้รอบคอบว่า อะไรเป็นเรื่องเร่งด่วน ที่ควรทำก่อนและอะไรที่ยังไม่ควรทำ" ทรงยกตัวอย่างการเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรหมู่บ้านหนึ่ง ที่จังหวัดสุโขทัย มีราษฎรเข้ามากราบบังคมทูลขอให้พัฒนาถนนลูกรัง ซึ่งมีฝุ่นมากให้เป็นถนนลาดยาง เพื่อการสัญจรไปมา ซึ่งทรงมองเห็นว่ามีสิ่งที่เร่งด่วนกว่า คือ แหล่งน้ำเพื่อที่จะได้มีแหล่งเก็บกักน้ำไว้เพาะปลูกได้ตลอดปี เกษตรกรสามารถทำนาและปลูกพืชหมุนเวียน ทำให้รายได้เพิ่มมากขึ้น 2-3 เท่า ส่วนการพัฒนาถนนคงจะกระทำได้ง่ายในลำดับถัดไป

"ก็เลยถามเขาว่า พวกเราชอบกินอะไร ชอบกินข้าวหรือชอบกินฝุ่น เขาก็บอกว่าชอบกินข้าว ถ้าชอบกินข้าวก็สมควรที่จะพัฒนาให้มีข้าวมากขึ้น ให้มีรายได้ เมื่อกินข้าวได้แล้ว และมีรายได้มากขึ้น การราดยางพัฒนาถนนก็จะเป็นเรื่องเล็ก ง่ายมาก เขาก็พอเข้าใจ"

ตัวอย่างที่ยกมาให้เห็นเพียงสังเขปนี้ แสดงให้เห็นเด่นชัดถึงแนวคิดและปรัชญาการพัฒนาขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงเน้นและให้ความสำคัญของการพัฒนาที่มิได้ "รื้อทิ้ง" คุณค่าและสิ่งสำคัญเดิมที่ควรอนุรักษ์ไว้ และการพัฒนาที่เป็นขั้นตอนอย่างการ "ค่อยเป็นค่อยไป" โดยไม่กระทบต่อความสามารถและศักยภาพของประชาชนในท้องถิ่น ในการปรับตัวรับสภาวะที่เปลี่ยนแปลงใหม่ๆ

การดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่สามารถยกขึ้นเป็นตัวอย่างและเป็นต้นแบบของการพัฒนาที่ยึดหลัก "ภูมิสังคม" อย่างเด่นชัดอีกตัวอย่างหนึ่งก็คือ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำริให้ทำงานกันอย่างมีบูรณาการและยึดหลัก "ภูมิสังคม" เป็นหลัก โดยทรงจำลองพื้นที่ซึ่งมีลักษณะจำเพาะและเฉพาะของแต่ละภูมิภาคไว้สำหรับพัฒนาให้เป็นศูนย์บริการเบ็ดเสร็จสำหรับเกษตรกร ซึ่งถือเป็นมิติใหม่ของการบริหารงานร่วมกันอย่างไม่แบ่งแยก เฉพาะส่วนอย่างที่เคยทำกันในอดีต นอกจากนี้ยังสาธิตวิธีแก้ปัญหา ไม่ว่าจะเป็นด้านกายภาพ ด้านวิชาการเกษตร ด้านแหล่งน้ำ ป่าไม้ตลอดจนด้านสังคม ให้ประชาชนสามารถที่จะนำไปประยุกต์ใช้และเป็นพื้นฐานของการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองได้

สรุปได้ว่า แนวพระราชดำริในการพัฒนาทุกเรื่อง ทรงแนะนำให้ผู้ดำเนินการพัฒนาศึกษา เรียนรู้และทำความเข้าใจกับสภาพแวดล้อมและภูมิประเทศของท้องถิ่น รวมตลอดถึงวิถีชีวิต วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมของท้องถิ่นเป็นหลัก ซึ่งก็คือการพัฒนาโดยยึดหลัก "ภูมิสังคม" เป็นแนวทางนั่นเอง (มนูญ มุกข์ประดิษฐ์, 2551)

3. ความหมายของ “ภูมิสังคม”

อาจารย์ภูสิทธ์ ขันติกุล กล่าวว่าคำว่า “ภูมิสังคม” (Social Geography) หรือ Geosocial (n.) หมายถึง ความแตกต่างของแต่ละพื้นที่ ทั้งทางด้านภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อม ชีวภาพ วิถีชีวิต ประเพณี ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรม (English- Thai : Longdo Dictionary) เป็นคำที่เพิ่งจะได้รับความนิยมแพร่หลายเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง ใช้หลักการนี้เป็นหลักการทรงงาน ที่ว่า “การพัฒนาใด ๆ ต้องคำนึงถึงสภาพภูมิประเทศของบริเวณนั้นว่าเป็นอย่างไร และสังคมวิทยาเกี่ยวกับลักษณะนิสัยใจคอของคน ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกัน ดังพระราชดำรัสความตอนหนึ่งว่า “...การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทาง ภูมิศาสตร์ และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา คือนิสัยใจคอของคนเราจะไปบังคับให้คนอื่นคิด อย่างอื่นไม่ได้ เราต้องแนะนำ เราไปช่วยโดยที่จะคิดให้เขาเข้ากับเราไม่ได้ แต่ถ้าเราเข้าไปแล้ว เราเข้าไปดูว่าเขาต้องการอะไรจริงๆ แล้วก็อธิบายให้เข้าใจหลักการของการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง...” ทั้งนี้โครงการพระราชดำริต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงเป็นผู้ริเริ่มดำเนินการก็ทรงอยู่กับการยึดหลักภูมิสังคมมาโดยตลอด ทั้งนี้จากประสบการณ์สนองพระราชดำริเรียนรู้หลักการทรงงาน ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ของ ดร. สุเมธ ตันติเวชกุล ได้เล่าว่าก่อนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานโครงการใดโครงการหนึ่งจะทรง “ศึกษาข้อมูล

อย่างเป็นระบบ” ให้ได้รายละเอียดที่ถูกต้องเพื่อที่จะพระราชทานความช่วยเหลือได้อย่าง ถูกต้อง ตรงความต้องการของประชาชน และทรงเตือนว่าการวางโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ เพื่อการพัฒนา ประเทศนั้น ต้องให้ความเคารพและสอดคล้องกับ“ภูมิสังคม”โดย“ภูมิ” คือ ให้ความเคารพภูมิศาสตร์ และ ทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบๆ ตัวเรา หรือภาษาชาวบ้านคือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ที่อยู่รอบๆ ตัวเรา เนื่องจากแต่ละแห่ง แต่ละภูมิภาคแต่ละมุมเมืองนั้น ลักษณะแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง สำหรับ “สังคม” นั้น คือ คน โดยจะเห็นว่าความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม หลักปฏิบัติ ค่านิยมของคนที่อยู่ในท้องถิ่นต่างๆ แทบจะไม่เหมือนกันเลย จึงทรงกำชับว่าต้องให้ความเคารพต่อสองสิ่งนี้ รวมถึงต้องมีวิธีคิดอย่าง “องค์รวม” หรือมองอย่างครบวงจร ซึ่งไม่จำเป็นต้องผูกมัดติดตำรา หรือวิชาการและเทคโนโลยีทีอาจจะไม่เหมาะสมกับสภาพชีวิตความ เป็นอยู่ที่แท้จริงของคนไทย ด้วยความสำคัญที่ภูมิสังคมเป็นหนึ่งในหลายๆ หลักการที่พระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวใช้สำหรับการทรงงานเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนทั่วประเทศนั้นก็เพราะว่าการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นการดำเนินงานในลักษณะทางสายกลางที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของสังคมไทยและสามารถปฏิบัติได้จริง โดยทรงเน้น “**การพัฒนาคน**” เป็นตัวตั้ง และยึดหลักผลประโยชน์ของปวงชน และ การมีส่วนร่วมตัดสินใจของประชาชน ตลอดจน “**ภูมิสังคม**” ที่คำนึงถึงความแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่และการ พึ่งตนเอง โดยรู้จักประมาณตนและดำเนินการด้วยความรอบคอบระมัดระวัง และ“**ทำตามลาดับขั้น**”อย่างบูรณาการ ซึ่งอาศัยความ “**เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา**” และการ “**รู้ รัก สามัคคี**” ของทุกฝ่าย ส่งผลให้ประชาชน และชุมชนในชนบทที่ได้ดำเนินการตามแนวพระราชดำริมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สามารถพึ่งตนเองได้ทั้งเรื่อง เศรษฐกิจ สังคมมีเทคโนโลยีที่เหมาะสม ดำเนินการได้อย่างประหยัด และใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน อันนำไปสู่ชุมชนและสังคมที่เข้มแข็ง และอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

ดังนั้นคำว่า “ภูมิสังคม” จึงสรุปได้ว่า สภาพทางกายภาพ ลักษณะของพื้นที่ วิถีชีวิต ค่านิยม ความ หลากหลายของขนบธรรมเนียมประเพณีที่อยู่รอบๆ ท้องถิ่นที่อาศัยนั้นๆ ซึ่งมีความแตกต่างกันไปในแต่ละแห่งตามภูมิประเทศ โดยการพัฒนาหนึ่งๆ ในท้องถิ่นนั้นๆ จะต้องคำนึงเสมอ

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบ

คำว่า “ตัวแบบ” หรือโมเดล (Model) ได้มีบทบาทสำคัญในการวิจัยและการทำวิทยานิพนธ์ในระดับบัณฑิตศึกษาเพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงการศึกษา โดยมีการใช้เรียกกันหลากหลายชื่อ เช่น คำว่ารูปแบบ ตัวแบบ ตุ๊กตา แบบจำลอง แบบแผน วงจร แบบ เป็นต้น ซึ่งโมเดลหรือตัวแบบนี้จะมีการให้นิยามความหมายดังที่มีผู้กล่าวถึงที่สำคัญที่ขอนำมากล่าวดังต่อไปนี้

1. ความหมายของรูปแบบ

รูปแบบ/หรือโมเดล (Model) ได้เข้ามามีบทบาทในงานวิจัย ซึ่งมักใช้คำว่า รูปแบบ แบบจำลอง ต้นแบบ แบบแผน วงจร ตัวแบบ เป็นต้น สำหรับความหมายของรูปแบบ มีผู้ให้ความหมายไว้ดังนี้

Longman Dictionary of Contemporary English(1981: 688) ได้อธิบายความหมายของรูปแบบสามารถสรุปได้ 3 ลักษณะ คือ

สิ่งที่เป็นแบบย่อส่วนของความจริง ความหมายส่วนนี้ตรงกับภาษาไทยว่าแบบจำลอง เช่น แบบจำลองของเรือรบ

สิ่งของหรือคนที่นำมาใช้เป็นแบบอย่างในการดำเนินการบางอย่าง เช่น ครูแบบอย่าง นักบิน แบบหรือแม่แบบในการวาดภาพศิลป์

แบบหรือรุ่นของผลิตภัณฑ์ต่างๆ เช่น เครื่องคอมพิวเตอร์ รุ่นแพนเทียม 4 เป็นต้น

สอดคล้องกับ คาร์เตอร์ วี กู๊ด (Carter V. Good) ที่กล่าวถึง ตัวแบบหรือแบบจำลอง (Model) ไว้ใน Dictionary of Education ใน 4 ความหมายคือ (Good, 1973)

เป็นแบบอย่างของสิ่งใดสิงหนึ่งเพื่อเป็นแนวทางในการสร้าง หรือการทำซ้ำ

เป็นตัวอย่างสำหรับการเลียนแบบ เช่นตัวอย่างในการออกเสียงภาษาต่างประเทศเพื่อให้ผู้เรียนได้เลียนแบบ เป็นต้น

เป็นแผนภาพ หรือภาพ 3 มิติที่เป็นตัวแบบของสิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือเป็นหลักการ แนวคิด

เป็นชุดของปัจจัยหรือองค์ประกอบ หรือตัวแบบที่มีความสัมพันธ์กันและกัน รวมกันเป็นองค์ประกอบหรือสัญลักษณ์ทางระบบสังคม อาจเขียนเป็นสูตรทางคณิตศาสตร์หรือบรรยายด้วยภาษาได้

โทซี่ และแคร์โรล (Tosi and carroll, 1982) กล่าวว่า แบบจำลองเป็นความหมายในเชิงนามธรรมของจริง หรือแบบจำลองซับซ้อนมากๆ มีทั้งแบบจำลองเชิงกายภาพ (Physical Model) เช่น แบบจำลองอาคารห้องสมุด แบบจำลองเครื่องบิน ฯลฯ และแบบจำลองเชิงคุณลักษณะ (Qualitative Model) ที่ใช้อธิบายสภาพการณ์หรือปรากฏการณ์ด้วยภาษาหรือสัญลักษณ์ต่างๆ

จอย และเวลล์ (Joyce and weil, 1992) กล่าวว่า รูปแบบหมายถึงตัวแทนของกรอบความสัมพันธ์ของตัวแปรให้เป็นรูปธรรม หรือหมายถึง แผนของการทำงาน (Working Plan) ซึ่งใช้ในการอธิบายกระบวนการสำคัญในเชิงปฏิบัติให้ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้

Kaplan (1964) เมื่อสถานการณ์ที่เป็นปัญหาได้ถูกทำให้เป็นโครงสร้างและข้อมูลที่วัดและนับได้ และสามารถกำหนดเป็นสมมติฐานที่เป็นนามธรรมได้แล้วแปลความหมายได้ว่าเป็นการนำไปใช้อย่างใดอย่างหนึ่งหรืออีกสถานการณ์ที่เป็นปัญหาดังกล่าวที่เรียกว่า “รูปแบบ”

อุทุมพร จามรมาร (2541) กล่าวว่าโมเดล หมายถึง โครงสร้างของความเกี่ยวข้องระหว่างหน่วยต่างๆ หรือตัวแปรต่างๆ ดังนั้นโมเดลจึงน่าจะมีมากกว่า 1 มิติหลายตัวแปร และตัวแปรดังกล่าวต่างมีความเกี่ยวข้อง (เชิงความสัมพันธ์หรือเหตุผล) ซึ่งกันและกัน

พิชญาภา ยืนยาว (2552) กล่าวว่ารูปแบบหมายถึงแบบจำลองของปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่งเพื่อใช้ประโยชน์ในการบรรยายและแสดงลักษณะของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ทั้งนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรหรือปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ตลอดทั้งใช้เป็นแนวทางดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง

ฉลาด จันทรสมบัติ (2550: 152 อ้างถึงใน (นรินทร์ สังข์รักษา, 2557) ได้ให้ความหมายของรูปแบบว่า หมายถึง โครงสร้าง โปรแกรม แบบจำลอง หรือตัวแบบที่จำลองสภาพความจริง

ที่สร้างขึ้นจากการลดทอนเวลาและเทศะ พิจารณาว่ามีสิ่งใดบ้างที่จะต้องนำมาศึกษาเพื่อใช้แทนแนวความคิดหรือปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่ง โดยอธิบายความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ของรูปแบบนั้นๆ

นอกจากนี้ Raj (1996: 241 อ้างถึงใน (นรินทร์ สังข์รักษา, 2557) ได้ให้ความหมายของคำว่ารูปแบบ (Model) ไว้ 2 ความหมาย ดังนี้

1. รูปแบบ คือ รูปย่อของความจริงของปรากฏการณ์ ซึ่งแสดงด้วยข้อความ จำนวน หรือภาพโดยการลดทอนเวลา ความพอเหมาะและกาลเทศะ ทำให้เข้าใจความจริงของปรากฏการณ์ได้ดียิ่งขึ้น

2. รูปแบบ คือ ตัวแทนของการใช้แนวความคิดของโปรแกรมที่กำหนดโดยเฉพาะ

ส่วน คีฟส์ (Keeves, 1997) กล่าวถึงรูปแบบว่าหมายถึงการแสดงโครงสร้างเพื่อใช้ศึกษาความสัมพันธ์ของตัวแปร

จากความหมายและแนวคิดที่ได้ศึกษารวบรวมมา อาจสรุปได้ว่า โมเดล (Model) แบบจำลองหรือการย่อส่วนปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาเพื่ออธิบายหรือแสดงให้เห็นองค์ประกอบสำคัญของเรื่องนั้นๆ ให้เข้าใจได้ง่าย เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไป

2. ประเภทของโมเดล

แบบจำลองหรือโมเดลที่ใช้กันนั้น ได้มีการจำแนกโมเดลออกเป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

สมิท (Smith, 1980) ได้แบ่งโมเดลออกเป็น 2 ประเภทคือ

1. โมเดลในรูปแบบเชิงกายภาพ (Physical Model) จำแนกออกเป็น

1.1 รูปแบบของจริง (Iconic Model) มีลักษณะของการจำลองตัวแบบออกมาคล้ายของจริงแต่มีขนาดและสัดส่วนที่เล็กเป็นการย่อส่วน เช่น เครื่องบินจำลอง หุ่นตามร้านค้าตัดเสื้อ เป็นต้น

1.2 รูปแบบเชิงเสมือนจริง (Analog Model) มีลักษณะคล้ายของจริงหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง เช่น การทดลองในห้องจำลองเครื่องบินหรือเครื่องฝึกบิน (Mock up) ซึ่งเป็นเครื่องจำลองการบินที่ใกล้เคียงกับสภาพการณ์ที่เป็นจริงเหล่านี้ เป็นต้น

2. โมเดลในรูปเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Model) จำแนกออกเป็น

2.1 รูปแบบข้อความ (Verbal Model) หรือรูปแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative Model) เป็นรูปแบบที่นิยมใช้กันมากที่สุด เป็นการเขียนหรือใช้ข้อความปกติธรรมดาในการอธิบายโดยย่อ เช่น คำพรรณนางาน (Job Description) คำอธิบายรายวิชา (Subject Description) เป็นต้น

2.2 รูปแบบทางคณิตศาสตร์ (Mathematic Model) หรือรูปแบบเชิงปริมาณ (Quantitative) เช่นรูปแบบสมการ หรือสมการเชิงเส้น เป็นต้น

ในขณะเดียวกันกับที่ คีฟส์ (Keeves, 1997) ยังได้จำแนกประเภทของโมเดลออกเป็น 5 ประเภท คือ

1. โมเดลเชิงเปรียบเทียบ (Analog Model) เป็นโมเดลเชิงเปรียบเทียบที่ใช้ในการอุปมาอุปมัยเทียบเคียงปรากฏการณ์เป็นแบบจำลองรูปแบบการทำนายจำนวนนักเรียนที่เข้าสู่ระบบโรงเรียน โดยอนุมานแนวคิดจากการเปิดน้ำเข้าและปล่อยน้ำออกจากถัง นักเรียนเข้าสู่ระบบ

เปรียบเทียบได้กับน้ำที่เปิดออกจากถัง ดังนั้น นักเรียนที่คงอยู่ในระบบจึงเท่ากับนักเรียนที่เข้าสู่ระบบลบด้วยนักเรียนที่ออกจากระบบ เป็นต้น

2. โมเดลเชิงภาษา (Semantic Model) เป็นรูปแบบที่ใช้สัญลักษณ์เป็นสื่อในการบรรยายปรากฏการณ์ที่ศึกษาด้วย ภาษา แผนภูมิ หรือรูปภาพเพื่อให้เห็นโครงสร้างทางความคิด องค์ประกอบ และความสัมพันธ์ขององค์ประกอบในปรากฏการณ์นั้นๆ เช่น รูปแบบของการสอนต่างๆ รูปแบบการเรียนรู้ในโรงเรียน เป็นต้น ดังภาพต่อไปนี้

3. โมเดลเชิงคณิตศาสตร์ (Mathematic Model) เป็นรูปแบบที่ใช้สมการทางคณิตศาสตร์เป็นสื่อในการแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่างๆ รูปแบบประเภทนี้นิยมใช้กันทางจิตวิทยา ศึกษาศาสตร์ และบริหารการศึกษา

4. โมเดลเชิงเหตุผล (Casual Model) เป็นรูปแบบที่พัฒนามาจากเทคนิคการวิเคราะห์แบบ Path Analysis และหลักการสร้าง Semantic Model โดยนำเอาตัวแปรต่างๆ มาสัมพันธ์กับเชิงเหตุผลและผลที่เกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น โปรแกรมคำนวณคอมพิวเตอร์แบบ LISREL เป็นต้น

5. โมเดลการเชื่อมโยง (Schematic Model) โมเดลนี้ใช้แผนที่และแผนภูมิตลอดจนการเชื่อมโยงที่แสดงความสัมพันธ์กันเป็นหลัก เช่น โมเดลทางสติปัญญาของ กิลฟอร์ด (Guilford) หรือโมเดลขอบข่ายทางเทคโนโลยีและสื่อสารการศึกษา ของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชรวมทั้งโมเดลระบบงานต่างๆ ที่หน่วยงานหรือองค์กรประยุกต์ที่ใช้ เหล่านี้เป็นต้น

สไตเนอร์ อี (Steiner E, 1988: 108 อ้างถึงใน (นรินทร์ สังข์รักษา, 2557) ได้แบ่งรูปแบบออกเป็น 2 ประเภทได้แก่

1. รูปแบบเชิงปฏิบัติ (Ethical Model or Model-of) เป็นการประเมินสภาวะชุมชนแบบมีส่วนร่วม รูปแบบประเภทนี้เป็นแบบจำลองทางกายภาพ เช่น แบบจำลองรถยนต์ เครื่องบิน ภาพจำลอง

2. รูปแบบเชิงทฤษฎี (Theoretical Model or Model-for) เป็นแบบจำลองที่สร้างขึ้นจากกรอบความคิดที่มีทฤษฎีเป็นพื้นฐาน ตัวทฤษฎีเองมิใช่รูปแบบหรือแบบจำลองเป็นตัวช่วยให้เกิดรูปแบบที่มีโครงสร้างต่างๆ ที่สัมพันธ์กัน

3. องค์ประกอบของโมเดล

ในการพิจารณาว่าสัญลักษณ์ของการสื่อความหมาย (Communication) ของการนำเสนอนั้นจะเป็นตัวแบบหรือโมเดลทางการวิจัยและพัฒนา (R&D) หรือไม่อย่างไรนั้นจะมีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาถึงองค์ประกอบของโมเดลดังที่มีผู้กล่าวไว้เช่น บราวน์ และโมเบรอ์ก (Brow and Moberg, 1980) ได้กำหนดองค์ประกอบของโมเดลขึ้นมาจากแนวคิดเชิงระบบ (System Approach) ร่วมกับหลักการบริหารตามสถานการณ์ (Contingency Approach)โดยกำหนดองค์ประกอบของโมเดล ซึ่งประกอบด้วย

3.1 สภาพแวดล้อม (Environment)

3.2 เทคโนโลยี (Technology)

3.3 โครงสร้าง (Structure)

3.4 กระบวนการจัดการ (Management Process)

3.5 การตัดสินใจสั่งการ (Decision Making)

นอกจากนี้ (สมาน อัศวภูมิ, 2537) ยังได้กล่าวว่า ในการกำหนดองค์ประกอบของโมเดลว่าจะประกอบด้วยอะไรบ้าง จำนวนเท่าใด มีโครงสร้างและสัมพันธ์กันอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับปรากฏการณ์ที่กำลังศึกษาหรือจะออกแบบ แนวคิด ทฤษฎีและหลักการพื้นฐานในการกำหนดแบบจำลองนั่นๆ เป็นหลัก

สรุปได้ว่าการกำหนดองค์ประกอบของโมเดลหรือรูปแบบว่าจะมีองค์ประกอบใดบ้าง จำนวนเท่าใด และมีสภาพอย่างไรนั้น ไม่มีหลักเกณฑ์ที่แน่นอนขึ้นอยู่กับลักษณะของรากฏการณ์ที่ศึกษาเป็นสำคัญ แต่ทั้งนี้โมเดลจะต้องมีตัวแปรครบแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผล และความสัมพันธ์นั้นต้องตอบจุดประสงค์ของการสร้างโมเดลโดยใช้ข้อมูลของการตอบในลักษณะต่างๆ ที่เชื่อถือได้ พิสูจน์ได้และเป็นที่ยอมรับโดยทั่วกัน

4. การสร้างและตรวจสอบโมเดล

การสร้างและตรวจสอบโมเดล (Model Building & Checking) เป็นกระบวนการสำคัญของการวิจัยและพัฒนาโมเดลที่จะถูกนำมาใช้และพัฒนาองค์ความรู้ ซึ่งอุทุมพร จามรมาร (2541) ได้เสนอแนะให้แนวคิดอย่างน่าสนใจว่า ก่อนที่จะมีโมเดลได้ต้องมีผลการวิจัยที่ให้ความรู้และสะสมกันมาก่อน หรือมีทฤษฎีรองรับก่อน หรือมีสมมติฐาน (Hypotheses) ที่ผ่านการพิสูจน์มาก่อนหลายๆ สมมติฐาน ดังนั้นการสร้างโมเดลจึงตั้งอยู่บนฐานของ Advance Hypotheses สำหรับการตรวจสอบโมเดลนั้นควรใช้การวิเคราะห์ในหลักฐานเชิงคุณลักษณะ (Qualitative) และเชิงปริมาณ (Quantitative) โดยการตรวจสอบหลักฐานเชิงคุณลักษณะอาจให้ผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจสอบส่วนการตรวจสอบโมเดลเชิงปริมาณใช้เทคนิคทางสถิติ อย่างไรก็ตาม การตรวจสอบโมเดลควรตรวจสอบคุณลักษณะ 2 อย่างคือ

1. การตรวจสอบความมากน้อยของความสัมพันธ์ / ความเกี่ยวข้อง / เหตุ - ผลระหว่างตัวแปร

2. การประมาณค่าพารามิเตอร์ของความสัมพันธ์ดังกล่าว ซึ่งการประมาณค่านี้สามารถประมาณข้ามกาลเวลา กลุ่มตัวอย่าง หรือสถานที่ (Across Time, Samples, Sites) ได้ หรืออ้างอิงจากกลุ่มตัวอย่างไปหาประชากรได้ โดยผลการตรวจสอบนำไปสู่คำตอบ 2 ข้อคือ 1.การสร้างโมเดลใหม่ หรือ 2.การปรับปรุงโมเดลเดิม

ขณะที่ คีฟ (Keeves, 1997: 560-561) กล่าวว่า การตรวจสอบรูปแบบกับข้อมูลเชิงประจักษ์คือการประมาณค่าพารามิเตอร์ของรูปแบบ จากพารามิเตอร์จะทำให้การคาดการณ์เพื่อทดสอบรูปแบบทั่วไปจากสถานที่หนึ่งไปยังสถานที่หนึ่ง การสร้างรูปแบบ การเก็บรวบรวมข้อมูลและการทดสอบรูปแบบจะต้องเป็นกิจกรรมแบบบูรณาการ โครงสร้างของรูปแบบต้องมีอิทธิพลต่อข้อมูลที่จะเก็บรวบรวมข้อมูลที่มีความจำเป็นสำหรับการตรวจสอบรูปแบบและการประมาณค่าพารามิเตอร์ของตนและการทดสอบรูปแบบอาจนำไปสู่การสร้างหรือการปฏิรูปใหม่

การตรวจสอบกับข้อมูลเชิงประจักษ์เป็นสิ่งต้องทำ หากปราศจากขั้นตอนนี้การสร้างแบบจำลองจะกลายเป็นกิจกรรมที่ไม่ได้ประโยชน์ มันเป็นเพียงวิธีการสร้างความถูกต้องของรูปแบบของการปรับปรุงความสมจริงและการทำผลงานที่มีประสิทธิภาพ แม้ว่าการสร้างแบบจำลองความรู้ทางทฤษฎีแต่มันเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะรับรู้ว่ารูปแบบของเรามีเพียงค่าสามารถแก้ปัญหาในเชิงพัฒนาได้

5. คุณลักษณะที่ดีของโมเดล

โมเดล (Model) หรือแบบจำลองที่ดีเปรียบเสมือนสิ่งที่สนใจที่ศึกษาเรื่องใดๆ ได้มีความรู้ความเข้าใจเป็นเบื้องต้นก่อนที่จะศึกษาในรายละเอียดเชิงลึกต่อไป ซึ่งแบบจำลองหรือโมเดลที่ดีควรมีลักษณะดังต่อไปนี้ (พนูสุข หิงคานนท์, 2540)

โมเดลที่ดีควรประกอบด้วยความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างตัวแปร มากกว่าที่จะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรรวมๆ

โมเดลควรนำไปสู่การทำนายผลที่ตามมา ซึ่งสามารถตรวจสอบได้ด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยเมื่อทดลองโมเดลแล้วหากปรากฏว่าไม่สอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ โมเดลนั้นจำเป็นต้องยกเลิกไป

โมเดลควรอธิบายโครงสร้างเชิงสัมพันธ์เชิงเหตุผลของเรื่องที่จะศึกษาได้อย่างชัดเจน

โมเดลควรนำไปสู่การสร้างแนวคิดใหม่ หรือความสัมพันธ์ของเรื่องที่ศึกษาได้

โมเดลในเรื่องใดจะเป็นเช่นใดขึ้นอยู่กับกรอบทฤษฎีในเรื่องนั้นๆ

สอดคล้องกับที่ คีฟ (Keeves, 1997: 560) ที่กล่าวถึงลักษณะสำคัญของโมเดลว่า

โมเดลควรประกอบด้วยความสัมพันธ์อย่างมีโครงสร้างของตัวแปรมากกว่าความสัมพันธ์ในเชิงเส้นตรงธรรมดา อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์เชิงเส้นตรงก็มีประโยชน์ในช่วงต้นของการพัฒนาแบบจำลอง เนื่องจากพวกเขาอาจระบุตัวแปรที่มีความสำคัญและเผยให้เห็นบางสิ่งบางอย่างเกี่ยวกับรูปแบบของความสัมพันธ์ที่จะขอ ดังนั้นความสัมพันธ์สามารถนำไปสู่การสร้างแบบจำลอง

โมเดลควรใช้เป็นแนวทางในการพยากรณ์ผลที่จะเกิดขึ้นจากการใช้โมเดลได้ สามารถตรวจสอบได้ โดยการสังเกตและหาข้อสนับสนุนด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ได้หมายความ โมเดลควรจะเป็นการออกแบบการทดสอบที่สำคัญฐานรูปแบบข้อมูลเชิงประจักษ์และถ้าการทดสอบไม่ยั่งยืนรูปแบบควรจะถูกปฏิเสธ

โมเดลควรจะต้องระบุหรือชี้ให้เห็นถึงกลไกเชิงเหตุผลของเรื่องที่ศึกษา ดังนั้นนอกจากโมเดลจะเป็นเครื่องมือในการพยากรณ์แล้วยังใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายปรากฏการณ์ได้ด้วย

โมเดลควรเป็นเครื่องมือในการสร้างความคิดรวบยอด (Concept) ใหม่ และการสร้างความสัมพันธ์ของตัวแปรใหม่ซึ่งจะเป็นการเพิ่มองค์ความรู้ (Body of Knowledge) ในเรื่องที่กำลังศึกษาด้วยในขณะเดียวกัน

ดังนั้น โมเดลสามารถสร้าง ทดสอบ และถ้าสร้างขึ้นมาใหม่ในกรณีที่จำเป็นในระหว่างการทดสอบ อาจเกี่ยวข้องกับทฤษฎีและอาจจะมาจากทฤษฎี

6. ขั้นตอนการสร้างรูปแบบ

การสร้างรูปแบบ คือ การกำหนดมโนทัศน์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบเพื่อชี้ให้เห็นว่ารูปแบบเสนออะไร เสนออย่างไร เพื่อให้ได้อะไร และสิ่งที่ได้นั้นอธิบายปรากฏการณ์อะไร และนำไปสู่ข้อค้นพบอะไรใหม่ๆ สำหรับขั้นตอนการสร้างรูปแบบสามารถเขียนเป็นแผนภูมิได้ดังแผนภูมิที่ 5

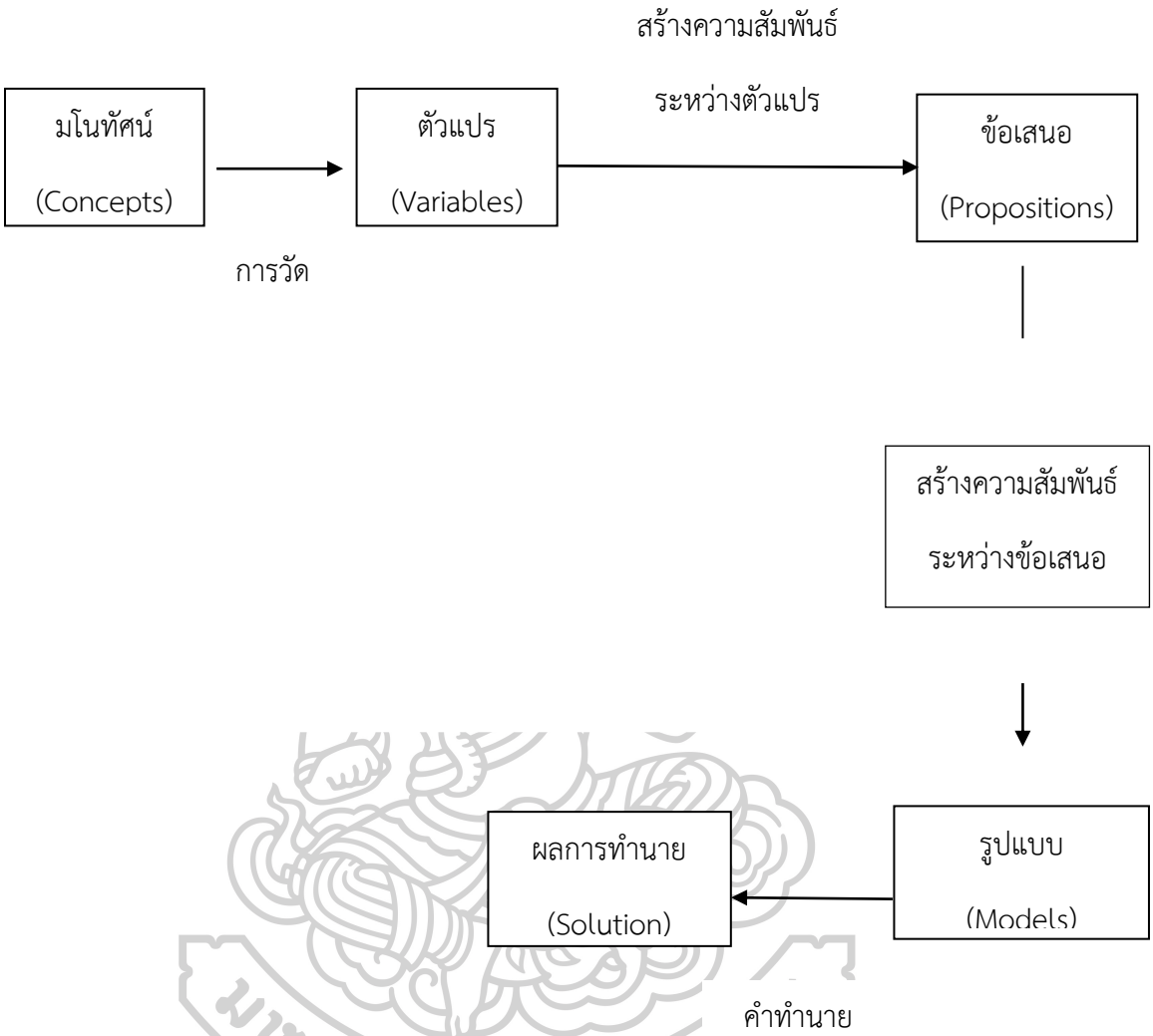

แผนภูมิที่ 5 ขั้นตอนการสร้างรูปแบบ

แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติการที่เป็นเลิศ (Best Practice)

การปฏิบัติการที่เป็นเลิศ เป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่งสำหรับใช้ในการปรับปรุงองค์กรเพื่อเพิ่มผลผลิตอย่างต่อเนื่องหรือช่วยทำให้องค์กรสามารถพัฒนาได้อย่างรวดเร็วลดระยะเวลาที่ใช้ในการปรับปรุงและเพิ่มประสิทธิภาพองค์กรเพราะการปฏิบัติการที่เป็นเลิศเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้ที่ประสบความสำเร็จหรือผู้ที่ทำได้ดีกว่าองค์กรของตนโดยเราจะนำแนวทางนั้นมาปรับใช้และพัฒนาองค์กรของเราให้ดีขึ้น จุดเริ่มต้นของการนำวิธีปฏิบัติการที่เป็นเลิศมาใช้เป็นครั้งแรกคือวงการแพทย์ เพราะเป็นวิธีการปฏิบัติที่ดี ด้วยทุกหน่วยงานต้องมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้วิธีการปฏิบัติงานที่ดีกับหน่วยงานย่อย หรือมีการแลกเปลี่ยนระหว่างหน่วยงานภายในและภายนอกเพื่อนำผลการ

ปฏิบัติการที่เป็นเลิศมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับองค์กรของตน ต่อมาในศตวรรษที่ 21 เริ่มมีการนำแนวทางการปฏิบัติที่ดีหรือเป็นเลิศ (Goose or Best practices) มาใช้ในการเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลขององค์กรด้านธุรกิจเพื่อความยั่งยืนขององค์กรเป็นการปรับปรุงองค์กรด้วยการเรียนรู้วิธีการหรือหาแนวทางปฏิบัติที่ดีหรือเป็นเลิศขององค์กรที่ประสบความสำเร็จแล้วเป็นเครื่องมือที่ทำให้องค์กรพัฒนาได้อย่างก้าวกระโดดสามารถลดระยะเวลาที่ใช้ในการปรับปรุงองค์กรเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพลงเมื่อเทียบกับการลองผิดลองถูก การศึกษาการปฏิบัติการที่เป็นเลิศขององค์กรอื่นต้องมีการบูรณาการของระบบปฏิบัติการด้านการนำองค์กรการมุ่งเน้นลูกค้าการตลาดการสานสนเทศการวิเคราะห์การมุ่งเน้นทรัพยากรบุคคลเพื่อเป็นการจัดกระบวนการเข้าเป็นหนึ่งเดียวภายในองค์กรเพื่อมุ่งเน้นการตอบสนองความต้องการของลูกค้าการที่ตั้งความหวังไว้โดยการตอบสนองความต้องการของลูกค้าได้ดีต้องเริ่มจากการรับฟังการเรียนรู้ความต้องการและความคาดหวังของลูกค้าที่มีประสิทธิภาพและต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการของลูกค้าเช่นการเข้าไปร่วมแก้ปัญหาให้กับลูกค้าการแบ่งปันข้อมูลกับลูกค้าเพื่อให้มีส่วนช่วยในการวางแผนกลยุทธ์สำหรับลูกค้า ในปัจจุบันวิธีการปฏิบัติการที่เป็นเลิศมิเพียงนำมาใช้ในวงการแพทย์ องค์การธุรกิจเท่านั้นยังมีการนำมาใช้ในวงการศึกษาเช่นกัน

1. ความหมายของการปฏิบัติการที่เป็นเลิศ

ด้วยปัจจุบันวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวางและแพร่หลาย โดยมีนักวิชาการหลายท่านได้ให้คำจำกัดความมากมายเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ โดยขึ้นอยู่กับสถานการณ์และเป้าหมายขององค์กร โดยมีความหมายไว้ดังนี้

(ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ, 2555) หมายถึง วิธีปฏิบัติที่ดีที่สุดซึ่งเป็นวิธีทำงานที่มีทั้งประสิทธิภาพและประสิทธิผลและสามารถนำมากำหนดเป็นมาตรฐานได้ซึ่งหากมีผู้ใดนำวิธีการดังกล่าวไปปฏิบัติก็จะส่งผลต่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลของงาน

(เอื้อมพร โตภาณุรักษ์กุล, 2557) วิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศหมายถึง วิธีปฏิบัติที่ทำให้องค์กรประสบความสำเร็จหรือวิธีปฏิบัติที่นำองค์กรไปสู่ความดีเลิศซึ่งเหมาะสมกับองค์กรนั้นๆ โดยไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งที่สามารถทำได้หรือเหมาะสมกับทุกองค์กร

(อรทัย มูลคำ, 2550) กล่าวว่า วิธีปฏิบัติการที่เป็นเลิศคือ วิธีการปฏิบัติที่ทำให้องค์กรประสบความสำเร็จหรือการปฏิบัติที่ทำให้องค์กรมุ่งสู่ความเป็นเลิศโดยมีคุณลักษณะที่สำคัญคือมีแนวปฏิบัติที่เป็นเลิศอย่างเห็นได้ชัดมีส่วนสำคัญ ที่ทำให้ผลการดำเนินงานเป็นเลิศได้รับการยอมรับจากบุคคลหรือองค์กรที่เชื่อถือได้รับการยอมรับจากลูกค้าและผู้ส่งมอบเป็นจำนวนมากสามารถทำซ้ำได้แสดงผลลัพธ์เชิงปริมาณที่เป็นที่ยอมรับหรือวัดผลได้

สมพร เพชรสงค์ (2554: 74 อ้างถึงใน (ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ, 2555) กล่าวว่าวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศเป็นวิธีการทำงานที่ดีที่สุดในเรื่องนั้นๆ ซึ่งอาจจะเป็นระบบบริหารและเทคนิควิธีการต่างๆ ที่ทำให้ผลงานบรรลุเป้าหมายระดับสูงสุดดังนั้นวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศจึงไม่ใช่เป็นเพียงแค่เพียงวิธีการทำงานที่ดีแต่เป็นการทำงานที่ดีกว่าหรือดีที่สุด ซึ่งมีทั้งการทำงานในเชิงระบบบริหารและเทคนิควิธีการต่างๆ ทำให้ผลงานนั้นบรรลุเป้าหมายสูงสุด

สรุปได้ว่า วิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศหมายถึง วิธีปฏิบัติหรือการทำงานที่ดีที่สุด ที่ทำให้องค์กรนั้นเกิดประสิทธิภาพ เกิดผลงานที่บรรลุเป้าหมายระดับสูงสุดได้รับการยอมรับจากบุคคลหรือองค์กรที่เชื่อถือได้ สามารถเป็นแบบอย่างที่ดีให้องค์กรอื่นนำวิธีการไปประยุกต์ใช้ได้

2. ขั้นตอนของการปฏิบัติการที่เป็นเลิศ

การทำให้เกิดวิธีการปฏิบัติการที่เป็นเลิศสามารถทำให้เกิดได้หลากหลายวิธี ดังนี้

2.1 การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้อื่นวงเล็บ (Share and Learn)

2.2 การปฏิบัติแบบลองผิดลองถูกด้วยตนเอง

2.3 การสรุปบทเรียนด้วยตนเองซึ่งเกิดจากการทบทวนสิ่งที่ได้ปฏิบัติไป

2.4 เกิดจากบุคคลเรียนรู้จักประสบการณ์ที่ผ่านมา

2.5 เกิดจากการปฏิบัติงานแล้วเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจนกลายเป็นความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

1.6 จากการได้รับแนวคิดหรือข้อแนะนำจากผู้อื่นแล้วก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์หรือวิธีการคิดที่ดีกว่าเดิม เกิดจากปัญหาหรืออุปสรรคในการปฏิบัติงานทำให้ต้องแสวงหาแนวทางกระบวนการวิธีการที่ดีกว่าเพื่อให้เพื่อนำไปสู่ความสำเร็จ

พบว่า ก่อนจะได้มาซึ่งการปฏิบัติการที่เป็นเลิศ เรามีหลักการหรือแนวทางการปฏิบัติที่นิยมใช้กันคือการเทียบเคียง (Benchmarking) ซึ่งมุ่งเน้นการเทียบเคียงกับองค์กรชั้นนำ เพื่อสู่ความเป็นสากลซึ่งมีแนวปฏิบัติในการเทียบเคียงแบบง่ายๆ ดังนี้

1. ในยุคการแข่งขันและการเปิดเสรีในปัจจุบันเรามีทางเลือกเพียงอย่างเดียวคือการมุ่งสู่การสร้างขีดความสามารถที่เป็นสากลดังนั้นเราต้องเทียบเคียงกับองค์กรที่เป็นสากล (Global benchmarking) และเป็นสากลในระดับโลก (World class) ของแต่ละอุตสาหกรรมหรือตามลักษณะการบริหารนั้นๆ

2. สิ่งแรกคือการเทียบเคียงเชิงกลยุทธ์ (Strategic Benchmarking) แผนการเรียนรู้ว่าทิศทางในการเลือกทำในสิ่งที่ถูกต้องคืออะไร (To do the Right Thing) เช่นหากเราต้องการเป็นศูนย์กลางแฟชั่นเราต้องเทียบเคียงเชิงกลยุทธ์ กรุงเทพเป็นเมืองแฟชั่นกับปารีส มิลาน หรือนิวยอร์กเป็นต้น หากเป็นด้านการจัดการความรู้ในองค์กร เราต้องหาแนวคิดจากองค์กรชั้นนำที่ประสบความสำเร็จ

3. เพื่อตอกย้ำความสำเร็จเชิงกลยุทธ์เราจะเทียบเคียงกับผลการดำเนินงาน (Performance) ที่เกิดขึ้นจริง ในเชิงธุรกิจคือการเทียบเคียงขีดความสามารถกับคู่แข่งกันเองคอม (Competitive Benchmarking) ดังเช่น ประเทศเราได้เปรียบเทียบขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศส่วนหนึ่ง โดยใช้ผลการสำรวจและรายงานผลจาก World Competitive Yearbook (WCY) ซึ่งดำเนินการจัดทำโดย IMD (International Institute for Management Development) หากสะท้อนถึงการจัดการองค์ความรู้ ควรเสาะหาข้อมูลว่าหลังจากที่องค์กรนั้นๆนำกลยุทธ์ KM มาประยุกต์ใช้งานในองค์กรแล้วก่อให้เกิดผลการดำเนินงานทั้งในรูปแบบที่เป็นตัวเงิน (Financial) และไม่เป็นตัวเงิน (NON- financial) อะไรบ้าง

4. คำถามต่อไปคือ how to องค์กรนั้นๆสามารถทำให้เป็นจริงก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ได้ด้วยกระบวนการและเครื่องมืออะไร (Process Benchmarking) ซึ่งเราสามารถดำเนินการเทียบเทียม

เพื่อหาแนวทางปฏิบัติได้กับองค์กรครั้งในอุตสาหกรรมเดียวกับเราหรือในกลุ่มอุตสาหกรรมอื่นที่มีขบวนการกิจกรรมคล้ายคลึงกับเรา

5. แน่นอนก่อนที่จะนำผลการเรียนรู้ที่เกิดจากการเทียบเคียงมาประยุกต์ใช้งานให้เหมาะสมกับองค์กร (Reverse Engineering) เราต้องทราบถึงสถานะภาพ ในปัจจุบันขององค์กรเราก่อน (Internal Benchmarking) เพื่อช่วยให้เราสามารถหาช่องทางในระดับความสามารถและสามารถจัดลำดับความสำคัญในการพัฒนาได้อย่างเหมาะสม แสดงแนวทางการเทียบเคียงดังแผนภูมิที่ 6

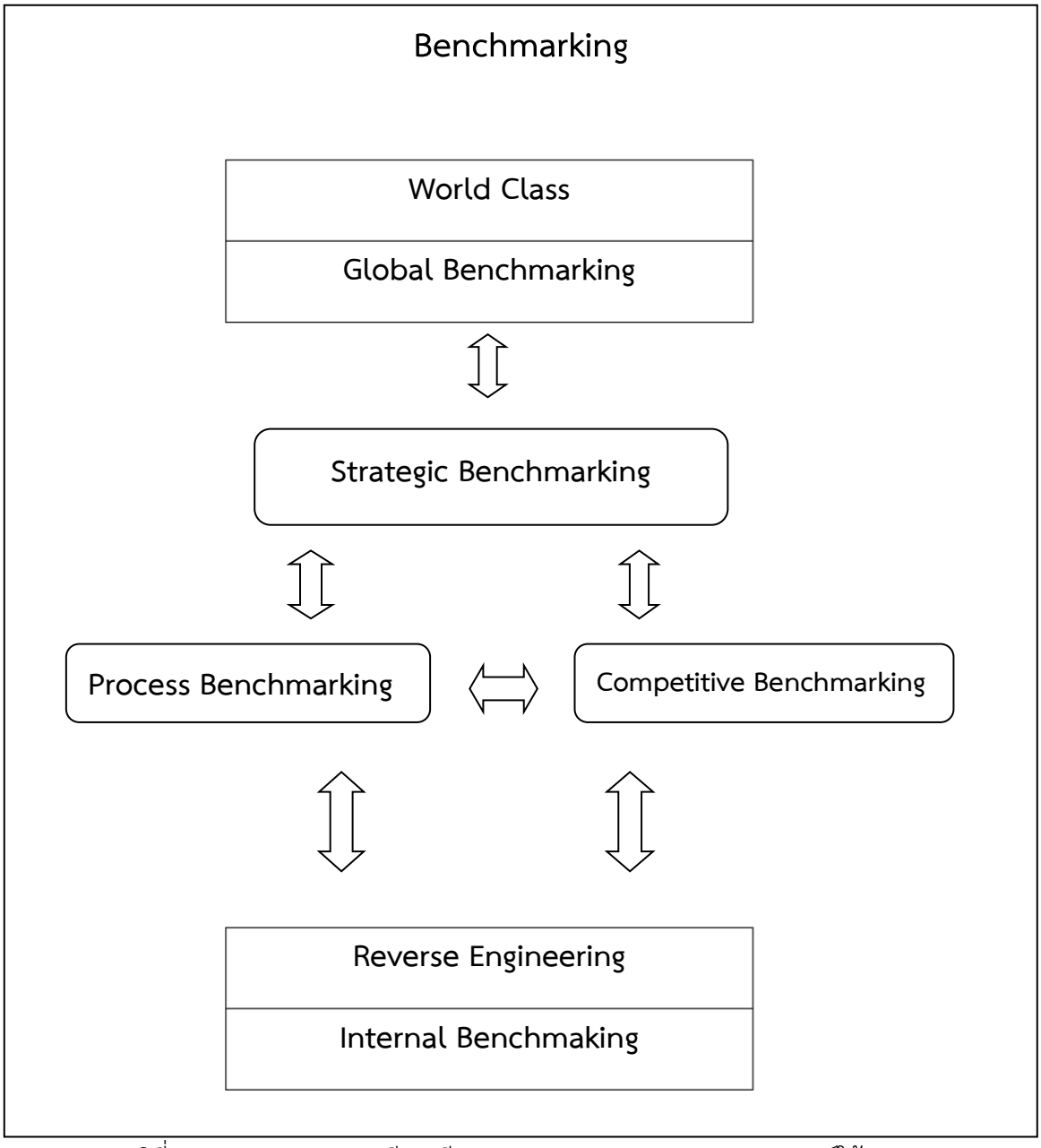

แผนภูมิที่ 6 แสดงแนวทางการเทียบเคียง (Benchmarking) และการประยุกต์ใช้งาน

เราจะหาข้อมูลเทียบเคียงได้จากที่ไหนโดยเฉพาะกับองค์กรที่เป็นสากล เราจะเปรียบเทียบหรือหาข้อมูลจากไหนซึ่งจากประสบการณ์เราสามารถทำได้โดยพิจารณาจากข้อมูลต่อไปนี้

1. จากพันธมิตรคู่ค้าถ้าเป็นข้อมูลเพื่อการเทียบเคียงเราสามารถสอบถามจากพันธมิตรหรือคู่ค้าของเราที่เป็นพันธมิตรหรือคู่ค้ากับคู่แข่งของเรา หากจะเป็นการหา how to เราสามารถพิจารณาจาก supply chain ได้ว่า องค์กรใดบ้างที่เราดำเนินธุรกิจด้วยโดยเฉพาะ supplier ที่เราซื้อสินค้าหรือบริการจากเขาซึ่งเขายินดีที่จะให้เราไปเรียนรู้และเรา best practice ให้เราได้เช่นองค์กรที่ผู้เขียนเคยขอเข้าไปเสวนาด้วยทางด้านการพัฒนาองค์กรและการจัดการองค์ความรู้ในองค์กร

2. จากการเข้าร่วมการประชุมสัมมนาและนิทรรศการซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการนำเสนอความรู้แนวทางใหม่ๆการแลกเปลี่ยนความรู้และทิศทางในอนาคตนอกจากจะเป็นแหล่งที่เราสามารถเรียนรู้สิ่งใหม่ๆได้แล้วเราย่อมมีโอกาสที่จะได้รู้จักและสร้างความสัมพันธ์กับเพื่อนใหม่ๆได้ด้วยจากจุดนี้สามารถเชื่อมโยงไปสู่การขอเข้าไปดูงานและเสวนากันอย่างไม่เป็นทางการเพื่อแลกเปลี่ยน best practice ซึ่งกันและกันได้แต่ทว่าในบ้านเราหากย้อนกลับไปดูจะพบว่าการจัดสัมมนาเกี่ยวกับ km โดยตรงในระดับที่เป็นสาระของการเรียนรู้นั้นเกิดขึ้นน้อยมาก

3. หนังสือเอกสารต่างๆที่สามารถใช้อ้างอิงได้นอกจากหนังสือคู่มือตำราต่างๆ แล้วก็ยังมีเอกสารทางวิชาการที่ทันสมัยเช่น Harvard business review ที่มีผลงานวิชาการตีพิมพ์ออกมาเป็นประจำทุกเดือนส่วนในบ้านเราก็มีงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาโทและปริญญาเอกในมหาวิทยาลัยชั้นนำที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ (บดินทร์ วิจารณ์, 2547)

ประโยชน์และความสำคัญของการปฏิบัติการที่เป็นเลิศ

ดังที่กล่าวกันว่า คนฉลาดจะเรียนรู้จากผู้รู้และผู้มากด้วยประสบการณ์ ทั้งทางด้านความสำเร็จและบทเรียนที่เกิดขึ้นดังนั้น การเริ่มต้นที่ง่ายและรวดเร็วที่สุดคือ การเรียนรู้จากผู้รู้หรือองค์กรที่เป็นผู้บุกเบิกและประสบความสำเร็จหรือมีบทเรียนที่เกิดขึ้นจากการจัดการองค์ความรู้ในองค์กรนั้นๆ (บดินทร์ วิจารณ์, 2547)

สำหรับประโยชน์จากการค้นหาวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ มีดังต่อไปนี้

1. มีตัวอย่างหรือต้นแบบที่เป็นวิธีการหรือแนวปฏิบัติที่เป็นเลิศต่อการปรับปรุงและพัฒนางาน

2. เพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการทำงาน

3. ลดเวลาลดขั้นตอนค่าใช้จ่ายและเงินอื่นในการปรับปรุงและพัฒนาการทำงาน

4. มีการสร้างฐานข้อมูลที่มีประโยชน์ต่อการเปรียบเทียบเกี่ยวกับผลงานกับองค์กรอื่นๆ

5. การนำเสนอผลงานหรือวิธีปฏิบัติงานที่ผู้นำเสนอคิดว่าดีเลิศของตนต่อผู้อื่น

6. สร้างการเรียนรู้ร่วมกันของคนในองค์กร

(กรมการพัฒนาชุมชน, 2549 : 6 อ้างถึงใน (ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ, 2555)

สรุปได้ว่า วิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศเป็นวิธีการปฏิบัติงานที่ดีเป็นการนำความรู้ไปใช้เพื่อเพิ่มคุณค่าทำให้เกิดการต่อยอดเพื่อพัฒนาคนในองค์กรให้มีการทำงานที่มีคุณภาพเกิดประสิทธิผล เราสามารถนำหลักการขบวนการของวิธีการปฏิบัติที่เป็นเลิศไปใช้ในชุมชนได้ ด้วยการให้คนในชุมชน

ศึกษาดูงานหรือแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนที่เข้มแข็งสามารถพึ่งพาตนเองและพึ่งพากันเองได้ หลังจากศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้แล้ว ก็นำองค์ความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้มาประยุกต์ให้เหมาะสมกับชุมชนของตน เพื่อที่จะได้ พัฒนาชุมชนของตนให้มีความเข้มแข็งมากกว่าชุมชนที่เราไปศึกษาดูงาน วิธีการนี้จะเป็นการสร้างแรงจูงใจ และสร้างผลเชิงประจักษ์ในด้านการพัฒนาได้ดีกว่าวิธีการอื่นเพราะชาวบ้านได้เห็นเชิงประจักษ์

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. เอกสารงานวิจัยในประเทศ

(ลักษณาพร โรจน์พิทักษ์กุล, 2550) ได้ทำการวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์และส่งเสริมผลผลิตน้ำตาลจากตาลโตนด เพื่อการส่งเสริมและสืบทอดวัฒนธรรมภูมิปัญญาการประกอบอาชีพผลิตน้ำตาลโดยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ และวิธีการวิจัยเชิงปริมาณ กลุ่มตัวอย่างเป็นประชาชนที่มีถิ่นฐานอยู่ใน 5 หมู่บ้านของตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา เก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร แบบสอบถาม การศึกษาภาคสนาม สนทนากลุ่ม การสังเกต และการปฏิบัติการวิจัยแบบมีส่วนร่วม ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนมีปัจจัยภายในที่มีศักยภาพอันเป็นรากฐานสำคัญ 4 ประการ คือ ภาวะผู้นำ (Leadership)โครงสร้างทางสังคม (Structure) ความสามารถในการผลิต (Ability) และวัฒนธรรม(Culture) ในการศึกษาได้นำปัจจัยภายในชุมชนมาเป็นฐานของการพัฒนาและนำปัจจัยภายนอกมาเป็นส่วนเสริมในการพัฒนารูปแบบ รูปแบบการพัฒนาใช้หลักการ 3 ประการ คือ การใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community based model) การสร้างกระบวนการการเรียนรู้ (Learning process) และการจัดการความรู้ (Knowledge management) ผลของการวิจัยและพัฒนาครั้งนี้ส่งผลให้ผลผลิตน้ำตาลได้รับการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน คือ น้ำตาลสด มาตรฐานเลขที่ มผช. 38/2546 และน้ำตาลโตนด มาตรฐานเลขที่ มผช. 113/2546 ผู้ประกอบอาชีพผลิตน้ำตาลมีการรวมกลุ่มเป็นวิสาหกิจชุมชนใช้ชื่อว่า “หมู่บ้านน้ำตาลสด” เป็นฐานเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชน สังคม และเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มั่นคงต่อไป

(อุทัย ปัญญาโก, 2550) ได้ทำการวิจัยเรื่องการนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมอาข่าการวิจัยครั้งนี้ ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดย การสังเกตการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในชุมชนอาข่า 2 แห่ง ในจังหวัดเชียงราย นำผลการวิจัยมาวิเคราะห์สร้างเป็นรูปแบบการศึกษาเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมอาข่า และตรวจสอบโดยผู้ทรงคุณวุฒิ ผลการวิจัย พบว่า 1.คุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรมอาข่าที่มีต่อเยาวชนอาข่ามี 8 ประการคือ 1.เป็นภูมิปัญญาเพื่อพึ่งตนเองและการดำรงชีพที่เหมาะสม 2.สร้างความเป็นปึกแผ่นแก่ชุมชน และการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนวัฒนธรรมอาข่า 3.เป็นกรอบควบคุมความประพฤติ ผ่านจารีตประเพณี ค่านิยมของเผ่า 4.ช่วยปรับระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ 5.เสริมทักษะการเรียนรู้ เป็นฐานการเรียนรู้เรื่องอื่นๆ 6.เป็นกิจกรรมสร้างสรรค์นันทนาการ ผ่อนคลาย พัฒนาอารมณ์ สังคม จิตใจ 7.เป็นความสามารถในการปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพสังคม 8.เกิดความรัก ภูมิใจในตนเองและเผ่าพันธุ์ 2.วิธีการเรียนรู้เพื่อสืบทอดวัฒนธรรมอาข่าในวิถีเดิมพบว่า เป็นการเรียนรู้ที่สอดแทรกอยู่ในวิถีการทำมาหากินและความเชื่อ มุ่งเน้นให้จำ

ปฏิบัติเลียนแบบได้ เพื่อจะถ่ายทอดสอนคนรุ่นต่อไปได้ มี 5 ลักษณะคือ 1.การเรียนรู้ด้วยตนเอง 2.การเรียนรู้ผ่านบุคคล 3.การเรียนรู้ผ่านชุมชน 4.การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมประเพณี และ 5.การเรียนรู้จากธรรมชาติสิ่งแวดล้อม วิธีการเรียนรู้ในวิถีเดิมไม่มีการจัดการให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน 3.รูปแบบการศึกษาเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมอาข่าที่เหมาะสมประกอบด้วย ภาพความสำเร็จ กระบวนการนำไปสู่ความสำเร็จ การมีส่วนร่วมของอาข่าทุกขั้นตอน หลักสูตรต้องสามารถแก้ปัญหาและสนองความต้องการของอาข่าได้ โดยมีปัจจัยเงื่อนไขความสำเร็จ 3 ประการคือ บุคคล เครือข่าย และบริบททางสังคม กิจกรรมการเรียนรู้เป็นการบูรณาการการศึกษาทั้ง 3 รูปแบบคือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยโดยมีวัฒนธรรมอาข่าเป็นฐานการเรียนรู้

(โสรพ สิริไสย์, 2551) ทำการวิจัยเรื่องโครงการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการพัฒนาความมั่นคงด้านอาหารและโภชนาการในประชากรกลุ่มชาติพันธุ์มีวัตถุประสงค์ที่มุ่งศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงด้านอาหารในทุกมิติ ยึดชุมชนและฐานวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอาหารที่มีอยู่ดั้งเดิมเป็นแกนหลักและเชื่อสู่ภูมิปัญญาสากล เพื่อผลิตองค์ความรู้ที่เป็นทางเลือกในการดำรงไว้ซึ่งความมั่นคงด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชน ซึ่งเป็นองค์กรรากฐานที่สำคัญยิ่งในการแก้ไขปัญหาความเสื่อมทรุดของความมั่นคงทางอาหาร โดยมีกระบวนการทำงานแบบทีมวิจัยสหสาขาวิชาที่ทำงานร่วมกันระหว่างศาสตร์ด้านมานุษยวิทยาและวิทยาศาสตร์กายภาพ จากการดำเนินงานคณะผู้วิจัยมีข้อค้นพบที่น่าสนใจในหลายประการ ประกอบด้วย การสื่อสารเพื่อสร้างวัฒนธรรม และวิธีการทำงานร่วมกันระหว่างทีมสหสาขาวิชา ขบวนการทำงานชุมชนที่เน้นความเป็น “หุ้นส่วนวิจัย” รวมถึงเทคนิคในการสื่อสาร แนวคิดในการทำงานเพื่อสร้างพลังร่วมจากทุกระดับในการขับเคลื่อนการพัฒนาและสร้างความมั่นคงด้านอาหาร สำหรับทางเลือกในการแก้ปัญหาความมั่นคงทางอาหารและโภชนาการที่ยั่งยืน ควรเริ่มต้นด้วยการใช้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นและเชื่อมโยงองค์ความรู้และภูมิปัญญา และวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นกับภูมิปัญญาอาหารสากล เพื่อสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่ที่เหมาะสมกับบริบทแต่ละท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็มีสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย รวมถึงให้ความสำคัญกับขบวนการสืบทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่น ระหว่างคนรุ่นพ่อและรุ่นลูกที่เติบโตท่ามกลางบริบทของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงและรวดเร็ว จากผลการศึกษามีข้อสรุปที่บ่งชี้ได้ว่า ฐานทรัพยากรอาหารในชุมชนสะเนพ่องมีความหลากหลายทางชีวภาพมากเพียงพอที่จะดำรงไว้ซึ่งความมั่นคงทางอาหาร และวัฒนธรรม ความเชื่อและประเพณีที่เกี่ยวข้องกับระบบอาหาร รวมถึงกระบวนการถ่ายทอดความรู้เป็นวิถีที่เอื้อต่อการสร้างความมั่นคงด้านอาหารได้อย่างยั่งยืน การสังเคราะห์องค์ความรู้ของชุมชน กฎระเบียบของชุมชน และวิธีการปฏิบัติที่ดีของเครือข่ายชุมชนที่ดำเนินงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูง วัตถุประสงค์การวิจัย คือ 1.เพื่อศึกษาและรวบรวมองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนกฎระเบียบและวิธีปฏิบัติที่ดีของเครือข่ายชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชนบนพื้นที่สูง 2.เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน กฎระเบียบของชุมชนและวิธีปฏิบัติที่ดีของเครือข่ายชุมชน โดยจัดทำเป็นรายงานการรวบรวมองค์ความรู้ 3.เพื่อหารูปแบบและจัดทำคู่มือปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงที่เหมาะสม พื้นที่ดำเนินการคัดเลือกชุมชนในการศึกษา 5 ชุมชน ในจังหวัดเชียงใหม่ คือ ชุมชนบ้านปางจาปี

ตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่อ่อน ชุมชนแม่สาใหม่ ตำบลแม่แรม อำเภอแม่ริม ชุมชนบ้านวัดจันทร์ ตำบลวัดจันทร์อำเภอแม่แจ่มชุมชนปางมะโอตำบลแม่นะอำเภอเชียงดาวและชุมชนบ้านดอยสามหมื่น ตำบลเวียงแหง อำเภอเวียงแหง ชุมชนทั้ง 5 แห่งนี้ เป็นชุมชนที่มีต้นทุนการจัดการทรัพยากรที่น่าสนใจและมีความหลากหลายด้านวิธีและกฎระเบียบของการจัดการ เป็นพื้นที่ที่สามารถสร้างการเรียนรู้ที่ดีด้านการจัดการทรัพยากรให้กับชุมชนอื่นการสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นและกฎระเบียบในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน สรุปดังนี้ 1.ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับชาติพันธุ์ สภาพทางภูมิศาสตร์ และสภาพสังคมประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อ 2.ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรป่าถูกนำมาใช้ ทั้ง ในสภาวะที่ชุมชนเกิดสภาวะวิกฤติ และในสภาพที่ชุมชนยังอุดมสมบูรณ์ และชุมชนตระหนักถึงปัญหาในอนาคต 3.เป้าหมายในการใช้ภูมิปัญญา เพื่อการอนุรักษ์ เน้นการรักษาและฟื้นฟูความสมดุลระหว่างคนกับป่า เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นและเพื่อความอยู่รอดของชุมชนทั้งปัจจุบันและอนาคต 4.รูปแบบและกลไกของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีหลากหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่และปัญหา เช่น กลไกอยู่บนฐานความรู้ฐานการผลิตและความสมดุลกับธรรมชาติ ฐานความกดดันและหนุนเสริมจากภายนอก สำหรับรูปแบบมีหลากหลาย เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อดูแลการเพาะพันธุ์พืชและสัตว์ป่าเพื่ออนุรักษ์ การกำหนดเขตพื้นที่เพื่อการใช้ประโยชน์และการสร้างแหล่งเรียนรู้ เป็นต้น 5.กฎ กติกาในการดำเนินการแบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ แบบเป็นทางการ (กำหนดการร่วมกันเป็นลายลักษณ์อักษร มีการบังคับใช้และลงโทษ) และแบบไม่เป็นทางการ (การใช้การประนีประนอมจารีตประเพณี) ซึ่งถูกใช้มากกว่า 6.ชุมชนมีวิธีการในการเลือกใช้กฎกติกาของแต่ละชุมชนที่หลากหลาย มีการประยุกต์ใช้ตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นตั้งอยู่บนความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ภายใต้ศรัทธาในตัวผู้นำ ทั้ง ผู้นำทางการและผู้นำทางธรรมชาติ 7.ผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำจัดตั้งต่างมีบทบาทแตกต่างกันตามสถานการณ์ 8.ปฏิสัมพันธ์กับภายนอก มีความสำคัญต่อการนำภูมิปัญญามาใช้ในการจัดการทรัพยากร มีทั้ง ปฏิสัมพันธ์ทางบวก (เห็นพ้องกันหรือคล้อยตามกัน) และทางลบ (ขัดแย้งกันทั้ง ด้านความคิดและการปฏิบัติ 9.การจัดการทรัพยากรเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์เกี่ยวกับ 3 ฐานหลัก คือ ระบบนิเวศ ระบบคุณค่า และระบบสังคม

(พรรณภัทร ใจเอื้อ และคณะ, 2552) ได้ทำการวิจัยเรื่องการพัฒนารูปแบบเครือข่ายโรงเรียนชาวนาจังหวัดนครสวรรค์ เพื่อการจัดการความรู้แบบมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืน ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนารูปแบบเครือข่ายโรงเรียนชาวนาจังหวัดนครสวรรค์ เพื่อการจัดการความรู้แบบมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืน โดยการใช้กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมได้ก่อให้เกิดการพัฒนารูปแบบเครือข่ายโรงเรียนชาวนาจังหวัดนครสวรรค์ ในด้านต่างๆ ดังนี้

1. เกิดการพัฒนากลไกในการทำงานของเครือข่ายในรูปของการจัดตั้งเป็นมูลนิธิจัดการความรู้เครือข่ายโรงเรียนชาวนาจังหวัดนครสวรรค์

2. การจัดตั้งคณะทำงานระดับจังหวัดเพื่อให้เป็นตัวแทนของแต่ละพื้นที่ในการพัฒนายุทธศาสตร์/กลไกการทำงานที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น

3. การปรับโครงสร้างการบริหารจัดการในการพัฒนากลุ่มโรงเรียนชาวนาในพื้นที่ให้เป็นตัวแทนประสานงานของตำบลทดแทนการขาดผู้ประสานงานในพื้นที่

4. การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ภายในตำบลเพื่อใช้เป็นแหล่งการฝึกอบรม การถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับสมาชิกโรงเรียนชาวนาเกษตรกรในชุมชนใกล้เคียง

5. การพัฒนาองค์ความรู้ภายในเครือข่ายโรงเรียนชาวนา องค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ การสร้างนวัตกรรมใหม่ๆ ในพื้นที่ การทดลอง การวิจัยร่วมกันระหว่างสมาชิกเครือข่ายกับส่วนกลาง

6. การพัฒนานักจัดการความรู้เครือข่ายโรงเรียนชาวนา จำนวน 30 คน ที่มีผลงานในการขยายกลุ่มเรียนรู้ การเป็นวิทยากรกระบวนการฝึกอบรมกระบวนการผลิตกับเยาวชน การกระตุ้นส่งเสริมทดลองการค้าข้าวร่วมกับสมาชิก

7. การหนุนเสริมบทบาทของ อปท. 5 พื้นที่นำร่อง ทำให้เกิดแผนการสนับสนุนส่งเสริมการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ ผ่านทางการให้สนับสนุนทางด้านงบประมาณ บุคลากร เทคโนโลยี การพัฒนาแผนงาน/โครงการในระดับนโยบาย

การใช้ประโยชน์ในพื้นที่หรือภาคีหน่วยงานผู้ร่วมวิจัยในพื้นที่

1. นักจัดการความรู้ชุมชน (FT) นำผลการวิจัยสู่การปฏิบัติใช้ในการส่งเสริมการ เรียนรู้ภายในกลุ่มและพื้นที่กลุ่มใหม่

2. อบต.และอบจ. ในเขตพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์นำผลการวิจัยใช้ประโยชน์โดย

อบต.นำร่องการสนับสนุนงบประมาณและตั้งแผนยุทธศาสตร์รองรับการพัฒนาการเรียนรู้ต่อไป สำหรับ อบจ.นครสวรรค์มีนโยบายให้การสนับสนุนทุนงบอุดหนุนเป็นระยะเวลา 4 ปี ปีละ 1 ล้าน บาท สำหรับการส่งเสริมจัดตั้งและการขยายกลุ่มใหม่ขึ้นตำบลละ 1 แห่ง 1 ตำบล 1 โรงเรียนชาวนา เพื่อเป็นต้นแบบการเรียนรู้ อย่างทั่วถึงกล่าวได้ว่าผลการวิจัยครั้งนี้ส่งผลให้เกิดนโยบายสาธารณะในระดับท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาเกษตรผู้ทำนาอย่างต่อเนื่อง

ในการพัฒนารูปแบบเครือข่ายโรงเรียนชาวนาจังหวัดนครสวรรค์ เพื่อการจัดการ

ความรู้แบบมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืน มีรูปแบบการพัฒนาเครือข่ายแตกต่างกับปัจจุบันทั้งด้านการบริหารจัดการ อาทิ บทบาทหน้าที่ของคณะทำงาน/คณะกรรมการ ในด้านการพัฒนากิจกรรมการ เพิ่มความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น ในด้านการประสานเชื่อมต่อ มีการประสานงานเพื่อการพัฒนาร่วมกันทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ภาคประชาชน ที่สำคัญกระบวนการพัฒนารูปแบบเครือข่ายได้เกิดการพัฒนาแกนนำสมาชิกขึ้นมาเป็นนักจัดการความรู้ในพื้นที่เป็นการสร้างผู้นำที่มีศักยภาพในการพัฒนาพื้นที่ รวมถึงการเสริมสร้างความยั่งยืนในการพัฒนาบทบาทการหนุนเสริมการทำงานร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่ องค์ประกอบที่สำคัญคือ การพัฒนาสมาชิกเครือข่ายให้สามารถพึ่งตนเองได้

(อานนท์ ผกากรองและคณะ, 2552) ได้ทำการวิจัยเรื่องแนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่ม/องค์กรประชาชนในพื้นที่จังหวัดเลย ผลการวิจัย พบว่า 1.สถานการณ์การดำเนินงานของกลุ่ม/องค์กรประชาชนในจังหวัดเลย ส่วนใหญ่สามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกได้เป็นอย่างดี สมาชิกส่วนใหญ่มีความพึงพอใจ มีความสนใจที่จะร่วมมือกันเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน กลุ่ม/องค์กรประชาชนที่มีอยู่มีความหลากหลาย วัตถุประสงค์ และโครงสร้างการบริหารของกลุ่ม/องค์กรมีความคล้ายคลึงกัน การก่อเกิดของกลุ่มองค์กรส่วนใหญ่เกิดจากหน่วยงานภายนอกผลักดัน และมุ่งประโยชน์ด้านต่างๆ จากการรวมกลุ่มเป็นหลัก แรงจูงใจในการทำงาน (Work Motivation) ที่เกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจในทิศทาง (Direction) ของกลุ่ม ความหนักแน่น

(Intensity) และความเพียรพยายาม (Persistence) เพื่อให้กลุ่ม/องค์กรมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและรวมพลัง (Synergy) ที่จะทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพยังน้อย เครือข่าย/กลุ่ม/องค์กรประชาชนในจังหวัดเลยที่มีอยู่ ได้แก่ เครือข่ายเชื่อมโยงธุรกิจและสินเชื่อในจังหวัดเลย เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านก่อไร่ใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดเลย เครือข่ายสวนลำไยเอราวัณ และเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตจังหวัดเลย ทั้ง 4 เครือข่ายไม่ปรากฏผลการปฏิบัติงาน (Job Performance) ที่ชัดเจน กลุ่ม/องค์กรประชาชนที่สนใจเข้าร่วมโครงการวิจัยจากแบบสัมภาษณ์มี 388 กลุ่ม จากการประชุมเชิงปฏิบัติการ 100 กลุ่ม คณะผู้วิจัยใช้เกณฑ์คัดเลือกจากกลุ่ม/องค์กรที่สมัครเพื่อให้เหมาะสมกับโครงการวิจัยได้ 21 กลุ่ม เครือข่ายที่เกิดขึ้นจากโครงการวิจัยเริ่มต้นจากเครือข่ายการเรียนรู้ และค่อยๆ พัฒนาเพิ่มเติมเป็นเครือข่ายธุรกิจ กลไกที่สำคัญในการพัฒนาและเชื่อมโยงเครือข่าย ได้แก่ 1.การจัดทำแผนกลยุทธ์แบบมีส่วนร่วม 2.การมีศูนย์ประสานงานเครือข่าย 3.การประชุมเครือข่ายประจำเดือน 4.การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ 5.การสื่อสารประสานงานในรูปแบบต่างๆ เช่นโทรศัพท์ จดหมาย เว็บไซต์ ฯลฯ 6.การเยี่ยมเยือน และติดตามผลการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ บทเรียนที่ได้จากการวิจัยในแง่องค์ความรู้ที่ได้รับ คือ 1.ผลจากกลุ่ม/องค์กรเข้าร่วมเครือข่ายได้ดำเนินกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน ทำให้กลุ่ม/องค์กรเห็นคุณค่าสหกรณ์ (Cooperative Value) มากขึ้น 2.การสร้างเครือข่าย มีกระบวนการสำคัญอยู่ 4 ประการ คือ การประสานเชื่อมโยงกลุ่มเป้าหมาย การพัฒนากิจกรรมเครือข่าย การบำรุงรักษาเครือข่ายให้ยั่งยืน 3.ปัจจัยแห่งความสำเร็จและไม่สำเร็จในกระบวนการเชื่อมโยงเครือข่ายขึ้นอยู่กับการคัดเลือกคุณภาพผู้นำซึ่งใช้ภาวะผู้นำ (Leadership) ขับเคลื่อนการเชื่อมโยงเครือข่าย การพัฒนาขีดความสามารถและบทบาทของหน่วยงานสนับสนุนให้ทำหน้าที่ “ผู้อำนวยความสะดวก” (Facilitator) ที่มีประสิทธิภาพ ความเสมอภาคของกลุ่ม/องค์กรที่อยู่ในเครือข่าย ความสมดุลในการประสานประโยชน์เพื่อให้การแลกเปลี่ยนระหว่างกันภายในเครือข่าย วัฒนธรรมองค์การที่ให้ความสำคัญต่อการแลกเปลี่ยนและแบ่งปันความรู้ระหว่างบุคคลในกลุ่ม/องค์กรและสามารถจัดการความรู้ (Knowledge Management) ให้เป็นระบบ และกลายเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ ซึ่งผลให้เครือข่ายดำรงอยู่อย่างมีคุณภาพและยั่งยืนและศักยภาพของกลุ่ม/องค์กรที่แตกต่างกันมีผลต่อความสำเร็จในการเชื่อมข่ายต่างกัน

กาญจนา สุระ (2553: บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่องการจัดการเรียนรู้เพื่อเพิ่มศักยภาพของทรัพยากรมนุษย์ต่อการยกระดับเศรษฐกิจและสังคมของภาคชนบทและชุมชนเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการจัดการเรียนรู้ในการสร้างความสำเร็จต่อการเพิ่มศักยภาพของทรัพยากรมนุษย์ของชุมชนท้องถิ่นในจังหวัดเชียงใหม่ประกอบด้วย 1.การเรียนรู้ในการวิเคราะห์ศักยภาพของตน สำหรับตัวแทนชุมชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของการศึกษาจำนวน 10 ชุมชน ที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาศักยภาพของตนเองในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม จากการเข้าร่วมโครงการจัดการเรียนรู้จากทีมวิจัยโดยที่กลุ่มเป้าหมายของการศึกษาจะทำการบูรณาการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนในการวิเคราะห์ศักยภาพความพร้อมของตนเองและชุมชน อันได้แก่ ศักยภาพทางด้านการบริหารจัดการความรู้ความสามารถของตนเอง โดยเอาข้อมูลย้อนหลังจากผลการดำเนินงานด้านบริหารจัดการผนวกกับความคิดเห็นโดยการพูดคุย แลกเปลี่ยนเรียนร่วมกับชาวบ้านในชุมชน และเพื่อนร่วมงานเข้ามาพิจารณาร่วมกับทีมวิจัย โดยมีการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและจุดอ่อนที่

ตนเองประสบและสมควรที่จะได้รับการพัฒนาปรับปรุงซึ่งขบวนการจัดการเรียนรู้ดังกล่าวสามารถทำให้ทรัพยากรมนุษย์ที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของการศึกษาสามารถกำหนดทิศทางและเป้าหมายในการพัฒนาตนเองได้อย่างถูกต้องเหมาะสม และมีประสิทธิภาพ 2.การเสาะแสวงหาความรู้ การเข้าร่วมโครงการจัดการเรียนรู้กับทีมวิจัยทำให้ทรัพยากรมนุษย์ได้เสาะแสวงหาความรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพของตนทั้งด้านความคิด ทักษะ ความรู้ ความสามารถโดยผ่านการประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกับทรัพยากรมนุษย์ของชุมชนอื่น ผู้เชี่ยวชาญ ตลอดจนการศึกษาดูงานชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินงานเพื่อพัฒนาท้องถิ่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนอื่น ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจ และนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อที่จะพัฒนาศักยภาพของตนเอง 3.การนำเอาความรู้ที่ได้รับไปทดลองใช้ปฏิบัติจริง นำเอาความรู้ที่ได้รับจากการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมนำไปปฏิบัติจริง โดยการดำเนินการผ่านศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจชุมชนปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ที่เดิมคิดแบบแยกส่วนมาบูรณาการหล่อหลอมเป็นคิดแบบองค์รวม คิดแบบมีระบบและสร้างสรรค์ โดยพัฒนาความคิดความเชื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลก เน้นการทำงานแบบมีส่วนร่วมมากขึ้น นำความรู้ที่ได้รับไปปฏิบัติจริงนำมาซึ่งการทำงานให้มีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น 4.การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อต่อยอดการพัฒนาศักยภาพของตนเอง ได้นำความรู้ที่ได้ไปต่อยอดการพัฒนาประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงและการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องต่อยอดการพัฒนาของตนยังปรากฏออกมาในรูปของการสร้างเครือข่ายและการถ่ายทอดความรู้ให้แก่สมาชิก แก่สมาชิกชุมชน พัฒนาความคิดโดยฝึกวิทยากรกลุ่มเพื่อทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ให้บุคคลอื่นทำให้ได้ฝึกฝนเรียนรู้ตลอด คิดค้นเทคนิควิธีการพัฒนาปรับปรุงการดำเนินงานของตนเองให้ก้าวทันการเปลี่ยนแปลงของโลกและความต้องการของชุมชน สำหรับส่วนขององค์ความรู้ที่สร้างความสำเร็จในการเพิ่มศักยภาพของทรัพยากรมนุษย์ในชุมชนต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมประกอบด้วย 1.ศักยภาพ ความรู้ ความสามารถประสบการณ์เดิมของบุคคลพบว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการที่จะทำให้ทรัพยากรมนุษย์ สามารถคิด วิเคราะห์ สังเคราะห์ ได้ด้วยตนเองอันเนื่องมาจากมีความรู้และประสบการณ์เดิมอันไปสู่การมีความคิดริเริ่มและสร้างสรรค์มีแนวคิดที่กว้างไกล การดำเนินงานทำอย่างเป็นระบบ ระเบียบและมีประสิทธิภาพเนื่องจากมีความสามารถในการนำเอาหลักการบริหารจัดการมาใช้ในการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ 2.การติดต่อสื่อสารแบบมีส่วนร่วม โดยผ่านการทำเวทีชาวบ้านเพื่อให้กลุ่มเป้าหมายของการศึกษาวิเคราะห์ศักยภาพสะท้อนปัญหาอุปสรรค ความสำเร็จ ความล้มเหลวในการพัฒนาศักยภาพของตนทำในลักษณะให้กลุ่มเป้าหมายเปิดใจ เปิดความคิด ความต้องการที่แท้จริงของตน ได้ช่วยให้ทีมวิจัยและผู้เชี่ยวชาญสามารถช่วยในการวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อได้แนวทางการพัฒนากลุ่มเป้าหมาย การติดต่อสื่อสารที่ทำในรูปของการศึกษาดูงานชุมชนต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในด้านการเกษตร การท่องเที่ยว ทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงการติดต่อสื่อสารภายในกลุ่มของชุมชนเองอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ มีรูปแบบทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการทำให้กลุ่มเป้าหมายได้ปรับเปลี่ยนวิธีคิดทัศนคติ และรูปแบบการทำงาน 3.การนำของผู้นำและการคิดนอกกรอบ เป็นสิ่งที่สร้างความสำเร็จในการพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรมนุษย์ การใช้นโยบายเชิงรุกในการพัฒนาชุมชนโดยหารือและวางแผนร่วมกับชุมชนในการขับเคลื่อนดำเนินงาน ช่วยนำและโน้มน้าวให้คนในชุมชนได้ตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของตน การดึงเอาคนในชุมชนอื่นมาร่วมทำงานและทำกิจกรรมในการช่วยเหลือกัน มีส่วนร่วมใน

กิจกรรมเพื่อเสริมสร้างความรักความผูกพันเป็นการคิดนอกกรอบทั้งสิ้น 4.การบริหารจัดการโดยทรัพยากรมนุษย์ที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของการศึกษาของชุมชนต้นแบบได้นำเอาองค์ความรู้ปรับประยุกต์ใช้กับการดำเนินงานและก่อให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของตนเองทั้งทางด้านทักษะความรู้ความสามารถและจิตใจก่อให้เกิดการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจในส่วนของการเกษตรการท่องเที่ยวและในส่วนด้านของสังคมได้แก่ การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาสุขภาวะอนามัยและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ

(พืชผล ดาวเรือง, 2553) เรื่องการศึกษาพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านเพื่อการขยายผลผลิตข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่บ้านกุดหิน บ้านกำแมด บ้านโนนยาง ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร ผลของการวิจัยที่สำคัญ สรุปได้ 5 ประเด็น ดังนี้ ประเด็นที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างข้าวพื้นบ้านกับวิถีชีวิต พบว่า ข้าวพื้นบ้านมีความสำคัญต่อสภาพพื้นที่ วัฒนธรรม ความเชื่อ การจัดการแรงงานในครอบครัว การแปรรูป สุขภาพและการรักษาโรค รวมถึงการจัดการวัชพืชด้วย ประเด็นที่ 2 สาเหตุการสูญหายและการคงอยู่ของพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน พบว่า ปัจจัยภายนอกชุมชนเป็นสาเหตุหลักของการสูญหายคือ นโยบายรัฐและการส่งเสริมของภาครัฐ ความต้องการตลาด พ่อค้าปฏิเสธการซื้อข้าวเหนียวรวม เจ้าของโรงสีข้าว และระบบของเครื่องสี ส่วนสาเหตุกลุ่มเป้าหมายส่วนหนึ่งยังรักษาข้าวพื้นบ้านไว้คือ ความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ อายุการเก็บเกี่ยวสั้นสอดคล้องกับวิถีชีวิต ปลูกข้าวอายุสั้นเพื่อให้มีพื้นที่เลี้ยงสัตว์ การแปรรูป และความต้องการการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ ประเด็นที่ 3 กระบวนและแนวทางการปฏิบัติการ พบว่า หลักการในการขยายผลที่มีประสิทธิภาพที่สุดคือ การทำให้กินในงานบุญ งานบวชงานแต่ง และใส่บาตร และการรณรงค์ผ่านแปลงสาธิต การทำกิจกรรมเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวในงานบุญส่วนการทำแปลงอนุรักษ์และแปลงทดลองนั้นทำให้ได้ข้อมูลเชิงลึก เพื่อนำไปประกอบการรณรงค์ประเด็นที่ 4 ผลของปฏิบัติการทดลองขยายผลพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน พบว่า กระบวนการที่ทีมวิจัยได้ดำเนินการทดลองนั้น สามารถสร้างการเรียนรู้ให้กลุ่มเป้าหมายจากรู้จักข้าวพื้นบ้าน เห็นคุณค่า และเปลี่ยนพฤติกรรม ทั้งการผลิต การบริโภคได้ ประเด็นที่ 5 ข้อค้นพบจากการวิจัย คือ ข้าวพื้นบ้านเป็นกุญแจไขสู่การพึ่งตนเองของเกษตร ส่วนข้อค้นพบเชิงกระบวนการขยายผลนั้น พบว่า หลักการในการออกแบบวิธีการขยายผลให้มีประสิทธิภาพคือ “ได้กิน ได้ชิม ได้เห็น แลกเปลี่ยน ซักถามได้อย่างชัดและลึก” ประเด็นที่ 6 ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การทำการวิจัยสร้างความเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง สิ่งที่สำคัญที่สุดคือ ทำให้คนในพื้นที่เห็นคุณค่าของข้าวพื้นบ้านของตนเพิ่มมากขึ้น ซึ่งตัวชี้วัดคือ จำนวนผู้ปลูกข้าวพื้นบ้านใน 3 หมู่บ้านพื้นที่เป้าหมาย ก่อนทำวิจัยมีจำนวน 13 รายเพิ่มเป็นจำนวน 44 รายและนอกพื้นที่เป้าหมายกว่า 60 รายจำนวนพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ก่อนทำวิจัย 13 พันธุ์ ปัจจุบัน มี 30 พันธุ์ และจำนวนพื้นที่ปลูกข้าวพื้นบ้าน ก่อนการวิจัย 35 ไร่ ปัจจุบัน มีมากกว่า 100 กว่า

(อรวรรณ ขาวสัก, 2553) ได้ทำการวิจัยเรื่องการเชื่อมโยงเครือข่ายเพื่อประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระดับครอบครัวและชุมชน : กรณีศึกษา บ้านซ่าเลือด ตำบลกงรถ อำเภอห้วยแถลง และบ้านลำโพงพุดซา อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ผลการวิจัยพบว่า การดำรงชีวิตของชุมชนบ้านซ่าเลือดมีแนวทางการดำรงชีวิตที่สอดคล้อง หรือาจกล่าวได้ว่าตรงตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอยู่แล้ว แต่เพียงว่าชาวบ้านยังไม่ทราบ คำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” นั่นคืออะไร หรือหมายถึงอะไร และปฏิบัติเช่นไรถึงจะเรียกว่าสอดคล้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อาชีพ

ส่วนใหญ่ของชาวคือทำเกษตรเชิงเดี่ยวร้อยละ 95 ที่เหลือทำนาปลูกอ้อย ปลูกผัก และยังปลูกพืชสวนครัวไว้บริโภคในครัวเรือนบ้าง สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานของความพอเพียงอยู่แล้วแต่การปฏิบัติยังไม่เต็มรูปแบบ หรือยังเดินไปอย่างหลงทิศทาง เพราะขาดผู้นำกลุ่มที่มีความรู้ เกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรผสมผสาน ซึ่งปัจจุบันชาวบ้านซ่าเลือดถือเป็นหมู่บ้านที่เข้มแข็งในเรื่องของการรวมกลุ่มทำเกษตรพอเพียง แบบผสมผสาน เริ่มมีผู้นำที่เข้มแข็ง มีความรู้ จากการศึกษาค้นคว้าการเข้าอบรมที่ต่างๆ มาช่วยให้ความรู้แก่เพื่อนมนุษย์ มีวัฒนธรรมในการช่วยเหลือกันและกันและขยันขันแข็งในการทำงาน เหล่านี้ จึงมีความเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ด้านการทำเกษตรผสมผสาน จึงสรุปได้ว่า บ้านซ่าเลือดมีแนวทางการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเริ่มจากระดับครอบครัว จนถึงระดับชุมชนส่วนในชุมชนบ้านลำโพงนั้นเป็นเรื่องของการศึกษาและถอดองค์ความรู้เป็นส่วนใหญ่ จะมีการนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านบางกลุ่มเท่านั้น คือกลุ่มวัยผู้สูงอายุที่อยู่บ้านตามลำพัง เพราะลูกหลานออกไปทำงานนอกบ้านบางครอบครัว ต้องไปทำงานต่างจังหวัดจนต้องทิ้งถิ่นฐานบ้านเกิด ที่ดินทำกินให้รกร้าง อีกทั้งสภาพทางกายภาพและคุณสมบัติของดินก็เป็นปัจจัยที่ไม่เอื้อบ้านลำโพงทำกิจกรรมทางการเกษตร จึงมีเพียงการทำหัตถกรรมพื้นฐานซึ่งประกอบไปด้วย การทำจักสาน และการทำเครื่องปั้นดินเผาของคนกลุ่มผู้สูงอายุไม่กี่คนจากการศึกษาสรุปได้ว่า บ้านลำโพงมีแนวทางการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระดับครอบครัวเพียงระดับเดียว และมีเพียงไม่กี่ครอบครัวที่มีแนวทางการปฏิบัติที่สอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงขบวนการเผยแพร่แนวคิดการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการดำรงชีวิตของครอบครัวและชุมชน บ้านซ่าเลือด ตำบลกงรถ อำเภอห้วยแถลง และบ้านลำโพง ตำบลพุดซา อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมานั้น ชุมชนบ้านซ่าเลือดจะมีขบวนการเผยแพร่แนวความคิดการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงในการดำรงชีวิตที่ชัดกว่าบ้านลำโพง สังเกตได้จากบ้านซ่าเลือด มีกระบวนการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมทางการเกษตรและกิจกรรมต่างๆ ในหมู่บ้านที่เน้นการพึ่งตนเอง ปัจจัยที่ส่งผลต่อการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของบ้านซ่าเลือด ตำบลกงรถ อำเภอห้วยแถลง และบ้านลำโพง ตำบลพุดซา อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมานั้น คือ 1.ปัจจัยด้านบุคคลคือ ตัวบุคคลในชุมชน ผู้นำหมู่บ้านและตัวของชาวบ้านเอง ชาวบ้านมีความกระตือรือร้นในการรับความรู้ การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือการนำวิถีชีวิตดั้งเดิมมาใช้ในปัจจุบันโดยเฉพาะการพึ่งพาตัวเองและพึ่งพากันเองในหมู่บ้าน ส่วนบ้านลำโพงเน้นพัฒนาเรื่องการทำอุตสาหกรรมในครัวเรือนการต้มเหล้า มากกว่าการพัฒนาทางภูมิปัญญาชาวบ้าน 2.ปัจจัยทางสภาพแวดล้อมคือ พื้นที่ทั้งสองแตกต่างกัน คือ ลักษณะดิน ทรัพยากรน้ำที่มีอยู่ในพื้นที่แตกต่างกันบ้านซ่าดินอุดมสมบูรณ์เหมาะสมแก่การเพาะปลูก บ้านลำโพงดินเค็มไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูก

(ไพบูลย์ สุทธิ, 2554) ได้ทำการวิจัยเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาเด็กและเยาวชนขององค์การบริหารส่วนตำบลและชุมชน ผลการศึกษามีดังนี้ 1. การพัฒนาเด็กและเยาวชนองค์การบริหารส่วนตำบลกุดรังเป็นแบบองค์การบริหารส่วนตำบลนำในการสร้างความตระหนัก จัดทำแผนพัฒนาเด็กและเยาวชน การสนับสนุนงบประมาณและทรัพยากร การสร้างภาคีเครือข่ายพัฒนาหน่วยงานทั้งในและนอกพื้นที่ ส่วนการพัฒนาเด็กเล็กและเยาวชนของเทศบาลตำบลห้างฉัตรเป็นแบบชุมชนนำ เทศบาลสนับสนุนได้จัดทำ

แผนพัฒนาเด็กและเยาวชน แต่กลุ่มองค์กรและหน่วยงานในชุมชนเป็นผู้ขับเคลื่อนงานโดยเสนอโครงการพัฒนาเด็กและเยาวชนเพื่อขอสนับสนุนงบประมาณจากเทศบาลดำเนินการโดยอาศัยความร่วมมือของหน่วยงาน องค์กรในชุมชน การพัฒนาเด็กและเยาวชนของพื้นที่กรณีศึกษาทั้ง 2 ครอบคลุมเด็กและเยาวชนทุกกลุ่มอายุ โดยรูปแบบการจัดกิจกรรมครอบคลุมทั้ง 6 ด้าน คือ 1.การจัดระเบียบสังคม 2.การส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม 3.การศึกษาส่งเสริมอาชีพ 4.การส่งเสริมสุขภาพและอนามัย 5.การส่งเสริมกีฬา นันทนาการดนตรี 6.การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและภูมิปัญญาท้องถิ่น 2.กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนาเด็กและเยาวชนขององค์การบริหารส่วนตำบลและชุมชนพื้นที่ปฏิบัติการวิจัย พบว่า ชุมชนเกิดความตระหนักในการพัฒนาเด็กและเยาวชน มีการจัดตั้งสภาเด็กและเยาวชนเป็นกลไกขับเคลื่อนโครงการกิจกรรมต่างๆ และอาศัยความร่วมมือขององค์กร หน่วยงานต่างๆ องค์การบริหารส่วนตำบล และชุมชนมีความพอใจโดยรวมอยู่ในระดับมาก ทุกฝ่ายเห็นว่าการร่วมดำเนินการวิจัยในครั้งนี้เป็นจุดเริ่มของการพัฒนา ชุมชนเห็นความสำคัญและสภาองค์กรชุมชนเป็นกลไกเสริมในการขับเคลื่อนงานสภาเด็กและเยาวชนต่อไป 3.ยุทธศาสตร์การสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาเด็กและเยาวชนเชิงพื้นที่มีดังนี้ 1.การทำงานบนฐานข้อมูล 2.การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน 3.การส่งเสริมศักยภาพของเด็กและเยาวชน 4.การระดมความร่วมมือจากทุกภาคส่วน 5.การทำงานอย่างเป็นระบบ และ 6.การทำงานแบบองค์รวมเพื่อพัฒนาเด็กให้ครอบคลุมทุกด้าน แนวทางในการพัฒนาเด็กและเยาวชนให้ประสบความสำเร็จ คือ การส่งเสริมศักยภาพของกลุ่มเด็กและเยาวชนพร้อมกับการส่งเสริมความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัว กลไกสำคัญในการขับเคลื่อนงานพัฒนาเด็กและเยาวชนในพื้นที่ให้ประสบความสำเร็จ คือ สภาเด็กและเยาวชน ครอบครัวและสภาองค์กรชุมชน

(ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ, 2555) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวตลาดน้ำภาคใต้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ผลการวิจัยพบว่าการเกิดขึ้นของแหล่งท่องเที่ยวตลาดน้ำภาคใต้ส่วนใหญ่เกิดจากการจัดตั้งขึ้นใหม่ภายใต้การดำเนินการขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและมีการบริหารในรูปแบบของคณะกรรมการรวมทั้งมีกฎระเบียบสำหรับใช้เป็นแนวปฏิบัติ สำหรับวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศของการท่องเที่ยวตลาดน้ำภาคใต้ได้แก่การบริหารจัดการและการดึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเป็นฐานในการพัฒนาตลาดน้ำส่วนปัจจัยหรือเลื่อนไขของการดำรงอยู่ของการท่องเที่ยวตลาดน้ำภาคใต้ได้แก่ 1.การมีสินค้าและบริการที่ตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว 2.การส่งเสริมและสนับสนุนขององค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น 3.การร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ 4.อัตลักษณ์และความแตกต่าง 5.การมีส่วนร่วม 6.การบริหารจัดการ และ 7.การประชาสัมพันธ์ สำหรับรูปแบบการท่องเที่ยวตลาดน้ำภาคใต้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นรูปแบบที่ให้ความสำคัญกับการดำเนินงาน 10 ประการได้แก่ 1.จกรรมสินค้าบริการและโครงสร้างพื้นฐาน 2.เครือข่ายการท่องเที่ยว 3.แผนทรัพยากร 4.อัตลักษณ์ 5.การมีส่วนร่วม 6.การประชาสัมพันธ์ 7.กระบวนการเรียนรู้ 8.การบริหารจัดการ 9.วัฒนธรรมชุมชนและ 10.การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยอาจเรียกรูปแบบนี้ว่า “A TRIP PLACE MODEL” ซึ่งเป็นรูปแบบที่ผ่านการประเมินโดยผู้ทรงคุณวุฒิและผ่านการรับรองโดยเวทีประชาคม

(สุมาลี ปันตีและคณะ, 2555) โครงการรูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาสมกับภูมินิเวศกรณีศึกษาชุมชนบ้านหนองจาน ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่นซึ่งกระบวนการวิจัย

ประกอบด้วยการค้นหาปัญหาของชุมชนการพัฒนาทีมวิจัยการทำความเข้าใจ โครงการกับชุมชน การศึกษาและรวบรวมข้อมูล การทดลองปฏิบัติการในแปลงการสรุปผลการวิจัย การสรุปบทเรียน การนำเสนอผลการวิจัยต่อพื้นที่เป้าหมาย และการเผยแพร่ผลการวิจัยสู่สาธารณะ

ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้ พันธุ์ข้าวที่มีการปลูกในพื้นที่ในปีการผลิต 2449/2550 มีจำนวน 42 สายพันธุ์ ที่มีความโดดเด่นคือ ข้าวเหนียวพญาลืมแกง ข้าวเหนียวหางปลาไหล ข้าวเหนียวหมื่นล้าน ข้าวเหนียวแผ่แดง มีพันธุ์ข้าวที่เคยปลูกในพื้นที่บ้านหนองจาน จำนวน กว่า 20 สายพันธุ์ เช่น นางโสภา เคยปลูก ข้าว ปลาซิวน้อย ข้าวหางปลาไหล ข้าวหอมภูพาน และอาหารจากการผลิต ตามฤดูกาลต่างๆ ดังนี้ ฤดูฝน มี 39 ชนิด โดยที่ผักที่มีการปลูกมากที่สุด ได้แก่ ตะไคร้ พริก แมงลัก มะละกอ ฤดูหนาว มีทั้งหมด 21 ชนิด ผักปลูกมากที่สุดได้แก่ ต้นหอม หอมแดง 3.กระเทียม 4.พริก ฤดูร้อน มีทั้งหมด 22 ชนิด โดยที่ผักที่ปลูกมากที่สุดได้แก่ ตะไคร้ พริก ข่า มะเขือ การพึ่งพาพืชผักจากธรรมชาติมีทั้งทั้งหมด 32 ชนิด โดยที่ผักที่สามารถหามากที่สุด ได้แก่ ผักติ้ว 2. ผักเม็ก ผักกระโดน ผักกะแยง การปลูกข้าวกินเองต่อปี เฉลี่ยครอบครัวละ 1,140 กิโลกรัม (ข้าวเปลือก) โดยมีผู้ที่ไม่ข้าวปลูกไว้บริโภคเอง คิดเป็นร้อยละ 6 คิดเป็นเงินเฉลี่ยครอบครัวละ 1,200 บาทต่อเดือน สภาพภูมินิเวศน์ บ้านหนองจาน จากการศึกษาพบว่าสภาพภูมิประเทศที่เป็นเขาหินปูน สภาพป่าค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ จึงจัดอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 3A มีแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่มีลักษณะเป็นน้ำซำแล้วจึงกลายเป็นต้นน้ำของห้วยต่างๆ ลำห้วยสำคัญได้แก่ ห้วยซำจำเป็น ห้วยซำแดง ห้วยทับร้าง ห้วยหินกองโดยจะไหลไปลงลำน้ำพองทั้งหมด และมีแหล่งน้ำซำ คือ หนองจาน สภาพทางกายภาพ ดินเป็นดินชุดภูกระดึง มีลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย ดินลูกรังและดินเหนียวสามารถกักเก็บน้ำได้ดี เหมาะสมแก่การทำการเกษตร รูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ บ้านหนองจาน มีข้อค้นพบ 4 รูปแบบดังนี้ 1.รูปแบบการปลูกข้าวตามร่องสวนผลไม้ 2.รูปแบบการปลูกข้าวในพื้นที่นา 3.รูปแบบการปลูกข้าวหมุนเวียนกับพืชไร่ และ 4)รูปแบบการปลูกข้าวผสมผสานกับพืชผัก

(ธนาภรณ์ อธิปัญญากุล, 2556) เรื่องการจัดการการผลิตและการตลาดข้าวไร่อย่างยั่งยืนใน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ผลการศึกษาพบว่า เกษตรกรทั้งสองจังหวัดมีระบบการเพาะปลูกข้าวไร่และวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน กล่าวคือ เกษตรกรในจังหวัดขอนแก่นจะปลูกข่าวไร่ในพื้นที่เดียวกันกับที่เพาะปลูกอ้อยโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อบริโภคในครอบครัว เป็นรายได้เสริม และเพื่อการปรับปรุงดิน ในทางตรงกันข้ามการเพาะปลูกข้าวไร่ของเกษตรกรในจังหวัดเลยจะปลูกเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักต้นทุนเฉลี่ยรวมทั้งหมดในการเพาะปลูกข้าวไร่ของเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่นเท่ากับ 3,177.18 บาทต่อไร่ โดยคิดเป็นต้นทุนผันแปรเฉลี่ยเท่ากับ 2,922.35 บาทต่อไร่ ต้นทุนคงที่เฉลี่ยเท่ากับ 254.79 บาทต่อไร่ ในขณะที่ต้นทุนเฉลี่ยรวมทั้งหมดของเกษตรกรในจังหวัดเลยเท่ากับ 3,486.28 บาทต่อไร่ คิดเป็นต้นทุนผันแปรเฉลี่ยเท่ากับ 241.46 บาทต่อไร่ โดยต้นทุนเฉลี่ยส่วนใหญ่เป็นค่าแรง เมื่อวิเคราะห์ประสิทธิภาพเชิงเทคนิคได้อีกร้อยละ 24 และ 42 ตามลำดับ โดยปัจจัยที่ทำให้หน่วยผลิตเกิดความแตกต่างกันได้แก่ การเป็นสมาชิกของกลุ่มเมล็ดพันธุ์ข้าว อายุ และระดับการศึกษา สำหรับผลการศึกษาด้านการตลาดพบว่า ผลิตภัณฑ์ของข้าวไร่ในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดเลยประกอบด้วย ข้าวเปลือก เมล็ดพันธุ์ และการนำไปแปรรูปข้าวแตน ราคาข้าวที่ขายแตกต่างกันขึ้นอยู่กับผลิตภัณฑ์ การขายในรูปของเมล็ดพันธุ์จะรายได้ดีกว่าการขายในรูปของข้าวเปลือก ซึ่งการวิเคราะห์มูลค่าเพิ่มในแต่ละระดับ พบว่าหากเกษตรกรขายให้พ่อค้า

รวบรวมในรูปของข้าวเปลือกจะได้สัดส่วนต่างเพียง 0.89-1.11 บาทต่อกิโลกรัม แต่หากเกษตรกรขายในรูปของเมล็ดพันธุ์ซึ่งจะได้สัดส่วนต่างสูงถึง 8.57-13.11 บาทต่อกิโลกรัม และเมื่อนำไปแปรรูปจะได้ส่วนต่างมากที่สุด คือ 17.83 บาทต่อข้าวเปลือก 1 กิโลกรัม แผนกลยุทธ์เพื่อเสนอแนะเชิงนโยบายของจังหวัดขอนแก่นประกอบด้วย 3 กลยุทธ์ กลยุทธ์การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและคุณภาพของผลผลิต กลยุทธ์การสร้างความแตกต่างของผลผลิต กลยุทธ์การรวมกลุ่มเพื่อสร้างอำนาจการต่อรองและพัฒนาผลิตภัณฑ์ สำหรับจังหวัดเลยมี 5 กลยุทธ์ โดยสองกลยุทธ์แรกจะเหมือนกับที่จังหวัดขอนแก่น ส่วนกลยุทธ์ที่เหลือได้แก่ กลยุทธ์การผลิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม กลยุทธ์โครงการรักษ์โลก และกลยุทธ์ลดต้นทุนทางการตลาด

(ทิพย์สุดา พุฒจร, 2556) ได้ทำการวิจัยเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการจัดการแบบมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาชุมชนสลักคอก จังหวัดตราด การวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพและศักยภาพการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนแนวทางการดำเนินงานพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน และพัฒนารูปแบบการจัดการท่องเที่ยว โดยชุมชนเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับคณะกรรมการการบริหารชมรมนำเที่ยวพื้นบ้านสลักคอก ผลการวิจัยพบว่า ชมรมนำเที่ยวพื้นบ้านคอกสลักมีการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน คนในชุมชนซื้อหุ้นและได้รับเงินปันผลรายปีสัดส่วนร้อยละ 35 ของรายได้ทั้งหมดจากกิจกรรมท่องเที่ยวและร้อยละ 65 จัดสรรเพื่อการบริหารงานการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ งานสาธารณประโยชน์และการจัดสวัสดิการสังคม ศักยภาพการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน กลุ่มผู้นำในชุมชนเป็นทีมบริหารงานชมรม มีผู้จัดการชมรมทำหน้าที่ดูแลกิจกรรมท่องเที่ยว สมาชิกชมรมร่วมดูแลรักษาทรัพยากรท่องเที่ยว ชมรมขาดคนรุ่นใหม่เข้าเรียนรู้จากการจัดการท่องเที่ยว หน่วยงานภายนอกให้การสนับสนุนการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและการขยายตัวการพัฒนาเกาะช้างส่งผลกระทบต่อทรัพยากรท่องเที่ยวของชุมชน นักวิจัยร่วมกับชมรมกำหนดแนวทางการดำเนินงานพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนและได้ดำเนินการพัฒนาร่วมกัน เช่น กิจกรรมพัฒนาการบริหารชมรม การทดลองการจัดการที่พักในชุมชน และการกระตุ้นจิตสำนึกรักษ์สิ่งแวดล้อมแก่คนในชุมชน และมีการพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ประกอบด้วย หลักการ เป้าหมาย กระบวนการจัดการ กระบวนการพัฒนา การประเมินผล ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยภายในชุมชน และปัจจัยภายนอกชุมชนสนับสนุน เพื่อให้การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนสามารถพัฒนาชุมชนได้อย่างยั่งยืนทั้งด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

(จักรกฤษ พิญญาพงษ์และคณะ, 2557) ได้ทำการวิจัยเรื่องรูปแบบการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์มีผลการศึกษา พบว่า ชุมชนทุ่งยั้งมีจุดเด่นด้านวัฒนธรรมโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลาย ผลลัพธ์สำคัญของกระบวนการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ มีการก่อตั้งศูนย์เรียนรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชน โดยมีคณะกรรมการของศูนย์ฯ เป็นกลไกขับเคลื่อน เกิดการบูรณาการระหว่างองค์กรในชุมชนโดยใช้ฐานภูมิปัญญา ผลกระทบ ได้แก่ เกิดการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน เกิดนโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีการขยายเครือข่าย ภูมิปัญญาข้ามพื้นที่ ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การมีจิตสำนึกร่วมกัน ความสัมพันธ์แบบ

เครือญาติ การติดต่อสื่อสารอย่างสม่ำเสมอ ศักยภาพของผู้นำ การสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การหนุนเสริมของนักวิจัยและ ภาคีที่เกี่ยวข้อง

(ทรงยศ สาโรจน์, 2557) ได้ทำการวิจัยเรื่องการพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนด้วยทุนทางวัฒนธรรม กรณีศึกษาชุมชนเรือนแพ ลุ่มน้ำสะแกกรัง ผลการวิจัยพบว่า 1.ชุมชนชาวแพน่าจะเกิดขึ้นพร้อมๆ กับบ้านสะแกกรังตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจากเหตุผลที่ว่าหลังจากการอพยพย้ายถิ่นมาตั้งบ้านเรือนที่บ้านสะแกกรังริมแม่น้ำได้มีการสร้างเรือนแพเพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยและเปิดเป็นร้านค้าขายกันริมน้ำ ดังนั้นการตั้งถิ่นฐานของชาวแพเกี่ยวเนื่องกับสิ่งแวดล้อมและปัจจัยภูมิศาสตร์ที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ปัจจุบันมีการจัดระบบความสัมพันธ์กับภาครัฐและบุคคลภายนอกเพื่อสร้างเครือข่ายทางการค้าและทางสังคมการปรับตัวส่วนใหญ่จะสะท้อนออกมาในรูปของการเปลี่ยนแปลงอาชีพที่หลากหลายตลอดจนค่านิยมและความคิดที่เปลี่ยนแปลงไปการจัดการองค์กรความรู้จะทำผ่านระบบการศึกษาทำให้องค์ความรู้ต่างๆ สูญหายไปและถูกทดแทนด้วยองค์ความรู้แบบใหม่รัฐได้เข้ามามีอำนาจในการจัดการแทนชุมชนโดยผ่านทางกฎหมาย 2.รูปแบบการเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนด้วยทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนเรือนแพมี 4 ระบบย่อยประกอบด้วย 1.ระบบย่อยด้านทุนทางวัฒนธรรม 2.ระบบย่อยด้านการรวมกลุ่ม 3.ระบบย่อยด้านความรู้ 4.ระบบย่อยด้านสิ่งแวดล้อม 3.ผลการประเมินรูปแบบการเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนด้วยทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนเรือนแพลุ่มแม่น้ำสะแกกรังมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 78.75 เมื่อเทียบกับเกณฑ์การประเมินรูปแบบวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2558 ของกองส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนกรมส่งเสริมการเกษตรอยู่ในระดับมาก

(เอื้อมพร โตภาณุรักษ์กุล, 2557) ได้ทำการวิจัยเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาผ้าทอไทยทรงดำ ผลการวิจัยพบว่า 1.ไทยทรงดำหรือไทดำเป็นคำเรียกขานกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มหนึ่งที่มีต้นกำเนิดและถิ่นอาศัยในดินแดนสิบสองจุไทประเทศเวียดนามเหนือ ชุมชนไทยดำในตำบลหนองปรุง อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี ถือเป็นต้นกำเนิดแหล่งแรกของการตั้งชุมชนไททรงดำในประเทศไทย สิ่งที่ยึดโยงความเป็นไทดำคือพิธีกรรมและความเชื่อการนับถือผี ซึ่งเปรียบเสมือนรากแก้วทางวัฒนธรรมทำให้ผ้าไททรงดำดำรงอยู่ ผ้าทอไทยทรงดำมี 3 ประเภทคือ 1.ผ้าที่ใช้ในชีวิตประจำวัน 2.ผ้าที่ใช้ในงานพิธีกรรมประเพณี 3.ผ้าเบ็ดเตล็ดอื่นๆ ลักษณะลวดลายผ้าทอไทยทรงดำแบ่งได้ 3 ประเภทคือ 1.ลายพันธุ์พฤกษา 2.ลายสัตว์ในจินตนาการ 3.ลายผสมอื่นๆ การเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาผ้าทอไทยทรงดำประกอบด้วยด้านสังคมและเศรษฐกิจ ด้านการศึกษาและการประกอบอาชีพและความเจริญด้านคมนาคมและเทคโนโลยี 2. วิธีการปฏิบัติที่เป็นเลิศโดยยึดพื้นที่กรณีตัวอย่าง 4 แห่ง 1.กลุ่มสตรีทอผ้าบ้านหัวเขาจีน อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี 2.ศูนย์วัฒนธรรมไทยทรงดำเขาย้อย 3.ศูนย์ทอผ้าจกไท-ยวน(จิปาถะพันธุ์บ้านคูบัว) อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี 4.ศูนย์ผ้าทอพื้นเมืองลายโบราณบ้านผาทั่ง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี โดยนำเสนอข้อมูลและบริบทของพื้นที่ และการวิเคราะห์วิธีการปฏิบัติที่เป็นเลิศ ปัจจัยความสำเร็จได้แก่ “บวร” ประกอบด้วย บ้าน วัด โรงเรียน ในการมีส่วนร่วม มีผู้นำเข้มแข็ง สมาชิกร่วมมือ โครงสร้างองค์กร เทคโนโลยี ความรู้ ทักษะ ความสามารถ การจัดการวัฒนธรรมองค์กร จิตอุทิศและทุนชุมชน ส่วนปัจจัยล้มเหลวคือความขัดแย้งของสมาชิกในชุมชน การขาดความร่วมมือ ความอิจฉาและผลประโยชน์ 3.กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาผ้าทอไทยทรงดำพบว่า ชุมชนเกิดความตระหนักและมีส่วนร่วม

ในการการจัดทำแผนโครงการ กิจกรรมต่างๆ และอาศัยความร่วมมือขององค์กร หน่วยงานต่างๆ ซึ่งมีแนวทางดังนี้ 1.การสร้างองค์ความรู้ 2.การมีส่วนร่วม 3.กระบวนการสืบทอด 4.กิจกรรมงานประเพณี 5.การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ 6.การจัดตั้งกลุ่มทอผ้า 7.ภาคีเครือข่าย 8.การสื่อสารประชาสัมพันธ์ และมียุทธศาสตร์การสร้างแนวทางเชิงพื้นที่มีดังนี้ 1.การระดมความร่วมมือ 2.การกระตุ้นผู้นำ 3.การสร้างแรงจูงใจในการสืบทอด ปัจจัยและเงื่อนไขสู่ความสำเร็จคือ 1.สำนึกทางชาติพันธุ์ 2.ทุนทางวัฒนธรรม 3.ภาวะผู้นำ 4.แผนงานนโยบายภาครัฐ 5.งบประมาณ 6.ภาคีเครือข่าย

(พิพัฒน์ สุรยะ และคณะ, 2559) ได้ทำการวิจัยเรื่องการเพิ่มผลผลิตข้าวไร่ให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนพื้นที่ตำบลภูฟ้า อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ผลการวิจัยพบว่า พื้นที่ทำการเกษตรในตำบลภูฟ้า อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ส่วนใหญ่ใช้สำหรับปลูกข้าวไร่เพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก แต่มักประสบปัญหาผลผลิตต่ำเฉลี่ย 103 กก./ไร่ (ข้อมูลปี 2552 - 2554) เนื่องจากขาดเมล็ดพันธุ์ข้าวไร่คุณภาพ ดินขาดความอุดม สมบูรณ์ ฝนทิ้งช่วง และการระบาดของสัตว์ศัตรูข้าวไร่ ส่งผลให้ครัวเรือนที่ปลูกข้าวไร่ขาดข้าวบริโภค (คิดจาก 1 คน บริโภคเป็น ข้าวเปลือก 250 กก./ปี ใน 1 ปี ปลูกข้าวไร่เฉลี่ย 335 ครัวเรือน พื้นที่ปลูก 3,299 ไร่ ผู้บริโภค 1,675 คน ต้องการ 418,750 กก. ผลิตได้ 339,797 กก. ขาด 78,953 กก.) งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพ และ เทคโนโลยีเพิ่มผลผลิตข้าวไร่ ได้แก่ การเตรียมแปลง การใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพ การปลูก การดูแลรักษา และการคัดเลือกพันธุ์ข้าวให้บริสุทธิ์ ด้วยวิธีการถ่ายทอดแบบกลุ่มและแบบรายบุคคล เก็บรวมรวมข้อมูลจากการสังเกตและสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการหาค่าเฉลี่ยและการพรรณนาวิเคราะห์ ระหว่างปี 2555–2558 พบว่า 1.เกิดกลุ่มผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวไร่ คุณภาพ 1 กลุ่ม ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวไร่คุณภาพได้ 9,703 กก. เกษตรกรมีรายได้ 242,575 บาท (รวม 4 ปี) และสมาชิกกลุ่มจำนวน 10- 12 ราย สามารถพัฒนาเป็นเกษตรกรหัวก้าวหน้าด้านการผลิตเมล็ดพันธุ์ โดยยกระดับจากการผลิตเมล็ดพันธุ์ชั้นจำหน่ายสู่เมล็ด พันธุ์ชั้นขยาย 2.เกษตรกรได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีเพิ่มผลผลิตข้าวไร่ควบคู่กับการใช้เมล็ดพันธุ์คุณภาพ จำนวน 254 ราย พื้นที่ ปลูก 587 ไร่ ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้นเฉลี่ย 236 - 283 กก./ไร่ (เดิม 103 กก./ไร่) สามารถลดปัญหาการขาดแคลนข้าวบริโภคได้ 158,163 กก. (คิดเป็นมูลค่า 2.056 ล้านบาท ระหว่างปีการเพาะปลูก 2555 – 2558) ดังนั้น การใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวไร่คุณภาพควบคู่กับ เทคโนโลยีเพิ่มผลผลิตจึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งที่จะทำให้ผลผลิตข้าวไร่ของเกษตรกรมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นและปัญหาการขาดแคลน ข้าวบริโภคลดลง

2. เอกสารงานวิจัยต่างประเทศ

อัลบี โรบิน (Albee, 1997) ได้ทำการวิจัยเรื่อง กลุ่มเครือข่ายชาวนาใหม่และมหาวิทยาลัย กรณีศึกษาโครงการฟาร์มสีเขียวในรัฐมิสซูรี รายงานวิจัยนี้อธิบายถึงการดำเนินการวิจัยที่จะเข้าใจการทำงานของโครงการฟาร์มสีเขียว(GHFP) เป็นตัวอย่างของรูปแบบใหม่ของการจัดระเบียบภายในองค์กร สถานที่ที่ใช้เป็นเครือข่ายองค์กรเกษตรกร เครื่องมือการวิจัยคือการสัมภาษณ์แบบปลายเปิดกับสมาชิก 11 กลุ่ม เอกสารบทบาทของมหาวิทยาลัยมิสซูรีเกี่ยวกับกิจกรรมของกลุ่มและสำรวจว่ามหาวิทยาลัยสามารถรองรับการเติบโตของเครือข่ายที่คล้ายกันได้ ส่วนแรกเป็นภาพรวมทั่วไปของ GHFP อธิบายโครงการกิจกรรมและการจัดหาเงินทุนของ ต่อไปคือกระบวนการต่อไปคือ

การเปลี่ยนแปลงหลักการของกลุ่มเป้าหมายที่มีความหลากหลายด้านความคิดนวัตกรรมเครือข่าย การเชื่อมโยงเครือข่ายไปยังศูนย์การวิจัยของมหาวิทยาลัย มุมมองเชิงบวกเกี่ยวกับการเกษตร ฉันทามติร่วมกันให้ความเคารพและความไว้วางใจและปรัชญาของการเกษตร ชีวิตและครอบครัว ส่วนสุดท้ายที่แสดงให้เห็นวิธีการที่มหาวิทยาลัยมิสซูรีสามารถอำนวยความสะดวกเหล่านี้ประเภทของกลุ่มฟาร์ม ข้อเสนอแนะ 1.บัตรประจำตัวของกลุ่มที่มีศักยภาพของเกษตรกรและการเพิ่มประสิทธิภาพของเครือข่ายที่จัดตั้งขึ้นใหม่ 2.การมีส่วนร่วมของสิ่งอำนวยความสะดวกในการวิจัยของมหาวิทยาลัยและนักวิจัย 3.การเสริมสร้างการใช้งานเครือข่ายเกษตรกรภายในและเครือข่ายภายนอก 4.การให้เงินเมล็ดพันธุ์สำหรับกลุ่ม 5.เผยแพร่เรื่องราวความสำเร็จ และ 6.ให้การสนับสนุนผ่านหลักสูตรและการฝึกอบรม (JLS)

เค ซี รอย (K.C. Roy, 1998) ได้ทำการวิจัยเรื่องการการอนุรักษ์ทรัพยากรและการพัฒนาที่ยั่งยืนในประเทศอินเดีย ผลการศึกษาพบว่า การเติบโตทางเศรษฐกิจที่สูงขึ้นมีความจำเป็นต้องลดระดับความยากจนและปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชากร แต่การเติบโตทางเศรษฐกิจที่สูงขึ้นต้องมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งจะนำไปสู่การย่อยสลายและการเสื่อมสลายในที่สุด จำนวนเพิ่มขึ้นในประชากรทรัพยากรธรรมชาติยังก่อให้เกิดการย่อยสลายของพวกเขาด้วย ดังนั้นการเจริญเติบโตที่สูงขึ้นอาจไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน นอกจากจะต้องมาพร้อมกับการปกป้องสิ่งแวดล้อม นโยบายการจัดการความต้องการได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยเน้นการอนุรักษ์และการใช้งานที่ชาญฉลาดของสภาพแวดล้อมยังสามารถเพิ่มอุปทานของเงินสำรอง อีกทางเลือกหนึ่งคือการพยายามที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรผ่านการจัดการทรัพยากรของชุมชนดังกล่าว แต่การจัดการชุมชนไม่สามารถประสบความสำเร็จได้ ในกรณีที่ชุมชนไม่มีสิทธิในทรัพย์สินที่เหมาะสมของชุมชนและของสตรีและสถาบันการศึกษาที่เหมาะสมเพื่อการบังคับใช้สิทธิดังกล่าวเหล่านี้ ในทางกลับกันต้องมีรัฐต้องเข้ามามีบทบาทในการพัฒนากิจกรรมที่สามารถสร้างการมีส่วนร่วมกับชุมชน ในการอนุรักษ์และการจัดการสิ่งแวดล้อม

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเทศและต่างประเทศที่สนใจพบว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ช่วยประเมินสภาพการณ์ของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยผู้วิจัยต้องดำเนินการตามหลักการความร่วมมือของทุกฝ่ายในชุมชน นำเทคนิควิธีการที่หลากหลายมาบูรณาการให้การดำเนินการวิจัยเป็นไปด้วยความมีประสิทธิภาพเพื่อนำไปสูการพัฒนาชุมชนให้พึ่งพาตนเองและพึ่งพากันเองได้อย่างยั่งยืน เมื่อชุมชนเข้มแข็งก็จะส่งผลไปสู่การนำพาให้ประเทศเกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน บนพื้นฐานขององค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นรากเหง้า ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน กิจกรรมการดำเนินการวิจัยต้องสอดคล้องกับภูมิสังคมของชุมชน สร้างความมั่นคงยั่งยืนแก่ชุมชนอย่างแท้จริง การดำเนินการต้องสร้างความเชื่อมั่น เชื่อใจแก่ชุมชุมว่าผลที่ดำเนินการวิจัยนั่นเพื่อสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชนของตนอย่างแท้จริง การนำแนวคิดการสร้างเครือข่ายเพื่อสร้างมิตรที่ดี สร้างเพื่อนแท้ สร้างความสัมพันธ์เพื่อนำไปสู่การช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันยามทุกข์และสุข พร้อมนำกระบวนการเรียนรู้มาใช้ในการเรียนรู้ตนเอง เรียนรู้กันเองเพื่อนำไปสู่การหาจุดอ่อน จุดแข็งของตน สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาและวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าของท้องถิ่นตน นำไปสู่การอนุรักษ์ สืบทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่เข้มแข็งเกี่ยวกับการปลูกข้าวไร่ที่สามารถสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ สร้างความมั่นคงด้านอาหารได้อย่างดี และยังแสดง

ความเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ของตนได้อย่างดี แสดงถึงความเข้มแข็งทางด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

คริสโตเฟอร์ เอ็ม บาคอน (Bacon, 2005) ได้ทำการวิจัยเรื่องการเผชิญหน้ากับวิกฤตกาแฟ: เกษตรกรรายย่อยนิการากัวใช้ของสหกรณ์, การค้าที่ยุติธรรมและเครือข่ายนิเวศการเกษตรจะเจรจาต่อรองการดำรงชีวิตและการพัฒนาอย่างยั่งยืน วัตถุประสงค์ของการวิจัยคือ วัตถุประสงค์หลักของการศึกษาคือการประเมินสภาพการณ์ของทุนทางสังคมในเครือข่ายที่แตกต่างกันของทั้งสองชุมชนเกษตรกรรม (เกษตรอินทรีย์และเกษตรทั่วไป) ในย่านทาเกียนของบังคลาเทศ การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยแบบสหวิทยาการเพื่อประเมินช่องโหว่ของเกษตรกรรายย่อยและโอกาสในการพัฒนาชนบทอย่างยั่งยืนและพัฒนาปรับโครงสร้างเป็นอุตสาหกรรมกาแฟทั่วโลก ราคากาแฟในตลาดตกต่ำโลกในปี 1999-2003. พร้อมกับวิกฤตของราคาสินค้าโภคภัณฑ์ การค้าทางเลือกและเครือข่ายการผลิตรวมทั้งได้รับการรับรองการค้าที่ยุติธรรมและกาแฟอินทรีย์ ยังคงเติบโตอย่างรวดเร็ว เผชิญหน้ากับวิกฤตกาแฟ ใช้ช่องทางของการทำมาหากินร่วมกับกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจของเพศและความหลากหลายทางชีวภาพเกษตรเป็นสามแนวคิดประเมินในการประเมิน แนวคิดเหล่านี้ให้เป็นจุดของการหารือล่วงหน้าติดต่อกันในด้านของระบบนิเวศทางการเมือง การศึกษาด้านการพัฒนาและสังคมวิทยาชนบท สามรอบการดำเนินการวิจัยแบบมีส่วนร่วมที่เกี่ยวข้องกับกว่า 16 สหกรณ์และเกษตรกร 300 คน ผู้ปลูกกาแฟขนาดเล็กนิคารากัว การเก็บข้อมูลจากหลายแหล่งที่มาของข้อมูลและได้รับการสนับสนุนจากสหกรณ์การเกษตรกรขณะที่พวกเขาพยายามที่จะลดความเสียหายจากวิกฤตกาแฟและให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดเอาไว้ ผลการวิจัยพบว่าเกษตรกรที่เชื่อมโยงกับเครือข่ายการค้าสหกรณ์มีความเสี่ยงน้อยกับราคากาแฟมากกว่าผู้ที่เชื่อมต่อกับเครือข่ายเพียงธรรมดา พวกเขายังเปิดเผยการผสมเมล็ดพันธุ์ในการปลูกกาแฟในปัจจุบันและการปฏิบัติทางการค้ารวมถึงความจริงที่ว่าเกษตรกรและสหกรณ์ที่เชื่อมโยงกับเครือข่ายการค้ายุติธรรมยังขายในตลาดกาแฟธรรมดา การวิเคราะห์เปรียบเทียบกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจทางเพศ เป็นสิ่งสำคัญของการปฏิรูปที่ดินและการต่อสู้ร่วมกัน แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรผู้ปลูกกาแฟได้รับการรับรองเป็นอินทรีย์ไม่จำเป็นต้องให้โอกาสมากขึ้นสำหรับการเพิ่มขีดความสามารถของผู้หญิง และแสดงให้เห็นถึงผลกระทบต่อการพัฒนาสังคมในเชิงบวกต่อไปนี้รวมถึงความพยายามในการจัดระเบียบของผู้หญิงระดับรากหญ้า การมีส่วนร่วมในสหกรณ์ขนาดใหญ่ระดับที่สองและการเชื่อมโยงกับการค้าระหว่างประเทศเป็นทางเลือกและการสร้างเครือข่ายเพื่อการพัฒนา การศึกษาครั้งนี้ยังมีการบันทึกข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพเกษตรที่วัดจากร่มเงาของต้นไม้กาแฟและพันธุ์ของกล้วยไม้ ทางเลือกในการเผยแพร่ข้อมูลความสำคัญของพวกเขาในระบบดั้งเดิม ในขณะที่เกษตรกรรายย่อยส่วนใหญ่ได้รับความเดือดร้อนจากวิกฤตกาแฟ บางคนได้พบว่า สหกรณ์ระดับที่สอง และการเชื่อมโยงกับเครือข่ายการค้าระหว่างประเทศ การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพทางเกษตรและสนับสนุนกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจเป็นทางเลือกที่สามารถช่วยลดความเสี่ยงให้ ฟาร์มของพวกเขาได้

เอ็ม แฮมมาเดอ ราแมน และ มาชิโอ ยามาโอะ (M. Hammadur Raman and Masahiro Yamao, 2007) ได้ทำการวิจัยเรื่องชุมชนเกษตรอินทรีย์และกลุ่มสังคมที่มีโครงสร้างเครือข่ายที่แตกต่างกัน : การศึกษาสองชุมชนเกษตรกรรมในประเทศบังกลาเทศ ด้วยการศึกษาความเชื่อทางสังคมและความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันที่มีอยู่ในชุมชนด้วยเครื่องมือการวัดที่เป็นทางการ

เครือข่ายทั่วไปและสถาบันของทั้งสองชุมชน ศึกษาโดยการดำเนินการสำรวจแบบสอบถามด้านการบริหารในกลุ่มเกษตรกรของทั้งสองชุมชน ประกอบด้วยกลุ่มตัวอย่างของการศึกษารวมทั้งหมด 100 คน โดยแบ่งเป็นกลุ่มละ 50 จากเกษตรกรอินทรีย์และเกษตรกรทำการเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม การศึกษาตัวอย่างด้วยการวัดทางสังคม เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนกันในเครือข่ายที่แตกต่างกันในชุมชน ผู้วิจัยออกแบบพัฒนาและสร้างแบบสอบถามขึ้นเพื่อรวบรวมข้อมูลที่จำเป็น ผลการวิจัยชี้ให้พบว่า มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติระหว่างเกษตรกรอินทรีย์ และเกษตรกรทั่วไปให้ความเชื่อถือและมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในชุมชนและสถาบันของเครือข่ายทางสังคมของชุมชน ในทางตรงกันข้ามไม่มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญ ระหว่างการจัดตั้งระหว่างชุมชนในเรื่องการให้ความไว้วางใจและความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในโครงสร้างเครือข่ายที่เป็นทางการของพวกเขา

เวนดี้ ลิน บาร์เทลล์ (Bartels, 2009: 4-5) ได้ทำการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมในการวางแผนการใช้ที่ดินในอะเมซอนบราซิล ด้วยการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของเกษตรกร องค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานราชการ มีวัตถุประสงค์การวิจัย จุดมุ่งหมายของการวิจัยที่ดำเนินการ คือ การสร้างรูปแบบของปรากฏการณ์ของวัสดุพืชโดยใช้เครือข่ายเทียม (ANN) การศึกษาครั้งนี้จะตรวจสอบการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างมีส่วนร่วมในการวางแผนบราซิลในการประเมินมูลค่าของเครื่องมือในการวางแผนและเครือข่ายสังคมเป็นรูปแบบสำหรับการเรียนรู้ทางสังคมระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย การเรียนรู้ทางสังคมเป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นกระบวนการของการแลกเปลี่ยนมุมมองกัน การสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกันและการสร้างความสัมพันธ์ในการทำงานการพึ่งพาซึ่งกันและกัน การศึกษาสำรวจ เรียนรู้ทางสังคมระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในโพรมเบียนเต้ การชำระเงินของรัฐบาลกลางสำหรับบริการด้านสิ่งแวดล้อม (PES) โปรแกรมที่รวมเอาการวางแผนการใช้ที่ดินเพื่อส่งเสริมให้เกิดการดูแลระบบนิเวศในอะเมซอนบราซิล การศึกษาที่ตอบสนองต่อความจำเป็นในการทำความเข้าใจการกลั่นของเงื่อนไขที่ส่งผลกระทบต่อผู้มีส่วนได้เสียวิธีการตอบสนองต่อการโปรแกรมและขอบเขตที่พวกเขาสามารถปรับตัวเข้ากับเครื่องมือเหล่านี้เพื่อตอบสนองความต้องการที่เปลี่ยนแปลงเก็บรวบรวมข้อมูลผ่านกรณีศึกษาเชิงคุณภาพของ Proambiente ในรัฐ CRE และวิเคราะห์ผ่านการวิเคราะห์กรอบและซอฟต์ระบบเครือข่ายทางสังคม ผลการวิจัยว่าข้อได้เปรียบของโพรมเบียนเป็นกรอบที่แตกต่างกันไปตามความสนใจของกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวข้องอาจต้องพิจารณาการปรับแต่งโครงสร้างแรงจูงใจซึ่งขึ้นอยู่กับครอบครัวและจัดลำดับความสำคัญของระบบสังคม ปัจจุบัน การใช้ที่ดินที่โพรมเบียนเป็นเครื่องมือในการวางแผนและเครือข่ายทางสังคมที่เกิดขึ้นใหม่ไม่ได้ให้ข้อมูลที่มีประสิทธิภาพสำหรับการเรียนรู้ทางสังคมระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย การศึกษาครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมต้องมีมากกว่าการให้หลักประกันเงื่อนไขการเปิดใช้งานในระดับสถานที่ให้บริการ เพราะผู้มีส่วนได้เสียที่จะซับซ้อนกันภายในบริบททางสังคมในวงกว้าง ผู้มีส่วนได้เสียกลยุทธ์บางอย่างอาจมีการจำกัด ระดับของการมีส่วนร่วมในการดำเนินการโปรแกรมเนื่องจากความเสี่ยงทางการเมืองที่เกี่ยวข้อง จึง ยังไม่สามารถสรุปได้ว่าการเรียนรู้ทางสังคมจะเป็นสถานที่ให้บริการฉุกเฉินของผู้มีส่วนได้เสียภายในเครือข่ายการทำงานร่วมกันโดยใช้ “การมีส่วนร่วม” เป็นเครื่องมือในการวางแผน การศึกษาครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าในการที่จะสร้างความเชื่อมั่นของเราในการแก้ปัญหา ด้านเทคนิคในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและส่งเสริมให้เกิดการบริหารจัดการด้านสิ่งแวดล้อมที่เป็นประชาธิปไตย การเรียนรู้ทางสังคมจะต้องปฏิบัติโดยเจตนาที่ดีโดย

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ผู้ปฏิบัติงานควรพิจารณาบริบททางสังคมและการเมืองที่กว้างเป็นที่รูปแบบเหล่านี้จะถูกแทรกและจัดลำดับความสำคัญในการเรียนรู้ การเจรจาต่อรองและการสะท้อนเป็นเป้าหมายของหลักสูตรอย่างชัดเจน

ดองเมย ลี่ หมิงหลิว เกาหยาน เดง (Li, Liu, Deng, 2010) ได้ทำการวิจัยเรื่องความต้องการและปัจจัยการปรับตัวของชาวนาเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวใหม่ วัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อศึกษาความต้องการของเกษตรกรที่จะนำข้าวพันธุ์ใหม่มาใช้และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการเลือกเมล็ดพันธุ์ของพวกเขา รูปแบบ Logit นำมาใช้ในการวิเคราะห์ความต้องการของเกษตรกรและปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมในการเลือกและการใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ จากการสำรวจทั้งหมด 402 ครัวเรือนที่บริโภคข้าวเป็นหลักในพื้นที่การผลิตของมณฑลเสฉวน ผลการศึกษาพบว่า ผลผลิตข้าวและการขายเกษตรช่างนิยม และพฤติกรรมการซื้อเมล็ดพันธุ์ของญาติ มีผลกระทบในเชิงบวกต่อการเลือกชาวนาในขณะที่รายได้จากการผลิตในปัจจุบันมีผลกระทบ แต่พฤติกรรมการซื้อเมล็ดพันธุ์ก่อนหน้านี้ลักษณะดิน การประชาสัมพันธ์ บริษัท เมล็ดพันธุ์ 'คำแนะนำและอายุของเกษตรกรมีทั้งผลกระทบเชิงบวกหรือเชิงลบต่อการเลือกของเกษตรกร งานวิจัยนี้ยังไม่สามารถที่จะอธิบายสถานการณ์ทั่วไปของประเทศจีนจึงพิจารณามณฑลเสฉวนเป็นกรณี ตัวอย่างปริมาณที่เพิ่มขึ้นอาจมีความจำเป็นในการวิจัยต่อไปงานวิจัยได้เสนอสมมติฐาน ความต้องการของเกษตรกรและปัจจัยในการเลือกข้าวพันธุ์ใหม่และตรวจสอบได้โดยรูปแบบที่เกิดขึ้น มันเป็นครั้งแรกที่มีการวิเคราะห์พฤติกรรม ทางเลือกใหม่ของชาวนา ในการเลือกข้าวพันธุ์ในมณฑลเสฉวนและสำรวจพฤติกรรมของเกษตรกรมากขึ้น โดยใช้แนวทางวิทยาศาสตร์

ซาเดอร์และอามี่ (Zader, 2011)ได้ทำการวิจัยเรื่องข้าวเป็นสินค้าโภคภัณฑ์: การบริโภคของประชาชนจีนผ่านเครือข่ายข้าวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากงานวิจัยพบว่าประเทศจีนประเทศที่มีประชากรมากที่สุดในโลก เป็นผู้ผลิตที่ใหญ่ที่สุดของโลกและมีผู้บริโภคข้าว ตั้งแต่ช่วงต้นยุค 2000 ได้มีการเปลี่ยนแปลงที่ลึกซึ้งในจีน พร้อมลำดับความสำคัญของการปรับปรุงพันธุ์ข้าวเพื่อการพัฒนารสชาติที่ดีกว่าเพื่อให้ข้าวที่มีคุณภาพสูง การเปลี่ยนแปลงนี้มีสาเหตุเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้นและการเพิ่มขึ้นในมาตรฐานการครอง ประชาชนเริ่มไม่บริโภคอาหารกันมากขึ้น หันมารับประทานอาหารที่ดี จึงมีการวิจัยด้านการเกษตรเริ่มที่จะมุ่งเน้นไปที่คุณภาพโดยรวมของข้าว คนมีความต้องการข้าวที่มีคุณภาพสูง การแข่งขันในตลาดข้าวระหว่างประเทศมีมากขึ้น วิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการผลิตและการบริโภคข้าวในประเทศจีนช่วงรัฐจีนโอบกอดเศรษฐกิจทุนนิยมโลก โดยเฉพาะผู้วิจัยสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับคุณภาพข้าวของเครือข่ายข้าวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่รู้จักกันทั่วประเทศจีน 'ที่มีคุณภาพสูง' ข้าวได้กลายเป็นสินค้าโภคภัณฑ์ในตลาดจีน ในบริบทนี้รัฐมีการกระตุ้นการบริโภคผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพสูงในความพยายามที่จะสร้างภาพเป็นผู้ผลิตสินค้าราคาถูกของโลก วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เกี่ยวกับข้าวในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศจีน ข้าวเป็นวัตถุดิบสำคัญในการรับประทานอาหารของจีนและได้รับการควบคุมอย่างมากจากรัฐ แต่ในปีที่ผ่านมาก็มีประสบการณ์การเปลี่ยนแปลงที่สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของรัฐเกี่ยวกับกฎระเบียบ ในขณะเดียวกันผู้บริโภคกำหนดอำนาจการซื้อของพวกเขาโดยการซื้อข้าวพันธุ์ใหม่ ผลักดันตลาดข้าวที่มีคุณภาพสูง ไม่ว่าจะมาในรูปแบบของผู้คนสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร รัฐบาลจีนส่งเสริมคุณภาพ ที่เหมาะสำหรับประชาชนทุกคน คาดว่า

จะประสบความสำเร็จสำหรับประเทศจีน จีนจะกลายเป็นสังคมยุคใหม่ที่ศิวิไลซ์ ความจริงเกี่ยวกับวาทกรรมของซูชิ เห็นได้ชัดในสังคมชนชั้นกลางในเมืองจีนเป็นคนที่ลงทุนในการศึกษาและรูปแบบอื่นๆของการบริโภคเพื่อเพิ่มคุณภาพของแต่ละคน รัฐคาดว่าประชาชนชั้นกลางจะควบคุมตัวเองในรูปแบบสังคมกลมกลืนที่ผู้นำจีนต้องการ ในการทำจัดหมวดหมู่ใหม่ของประชาชนผู้บริโภคที่เผยออกมาในสังคมจีน พลเมืองจีนอาสาสมัครไม่เพียง แต่ผลิต แต่ยังเป็นผู้บริโภคที่ใช้งานและฉลาดได้เป็นอย่างดี

แมรี่ เธาว์ และ อเล็กซานด้า เอ เบลล่า (Thuo and A. Bell, 2014) ได้ทำการวิจัยเรื่องผลกระทบของปัจจัยเครือข่ายทางสังคมในการให้ข้อมูลและการยอมรับของการปรับปรุงพันธุ์ถั่วลิสง: กรณีของยูกันดาและเคนยาการศึกษาครั้งนี้การตรวจสอบผลกระทบของปัจจัยเครือข่ายทางสังคมในการซื้อข้อมูลและการยอมรับของเมล็ดพันธุ์ใหม่ในหมู่เกษตรกรผู้ปลูกถั่วลิสงในยูกันดาและเคนยา การเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์แบบเผชิญหน้าจากการสุ่มตัวอย่าง จากเกษตรกรทั้งหมด 461 คน เป็นเกษตรกรในยูกันดา 232 คน และเคนยา 229 คน เพื่อประเมินผลกระทบทั้งสองเรื่องโดยใช้รูปแบบเศรษฐมิติทางเลือก ซึ่งดูเหมือนไม่เกี่ยวข้องรูปแบบ seemingly unrelated bivariate probit (SUBP) และการประเมินผลทางสถิติของ SUBP แสดงให้เห็นว่าการเข้าซื้อกิจการและการตัดสินใจซื้อข้อมูลที่นำมาใช้มีความสัมพันธ์กันในขณะที่การทดสอบสำหรับ รูปแบบ bivariate recursive probit (RBP) ไม่สนับสนุนรูปแบบหลังนี้ ดังนั้น การวิเคราะห์จะขึ้นอยู่กับผลที่ได้รับจาก SUBP ผลการศึกษานี้แสดงให้เห็นว่าปัจจัยทางเครือข่ายสังคมมีความสัมพันธ์ที่ไม่เข้มแข็งโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับการสนับสนุนจากภายนอก (เช่นนักวิจัยตัวแทนขยาย ฯลฯ) บางส่วนมีอิทธิพลต่อการซื้อกิจการข้อมูล แต่ไม่ได้มีผลต่อการยอมรับ ในยูกันดา การสนับสนุนจากภายนอกฟาร์มและที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่มีผลกระทบในการซื้อข้อมูล ส่วนในเคนย่า การสนับสนุนจากภายนอกและที่ตั้งทางภูมิศาสตร์มีผลกระทบต่อการเข้าซื้อกิจการข้อมูล ในเรื่องเกี่ยวกับการยอมรับทางเพศ ครัวเรือนขนาดและที่ตั้งทางภูมิศาสตร์มีบทบาทสำคัญที่สุดสำหรับเกษตรกรในยูกันดา ขณะที่ในประเทศเคนยาข้อมูลจากแหล่งภายนอก, การศึกษา, และขนาดฟาร์ม มีผลต่อการเลือกการยอมรับ การศึกษาให้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับความสำคัญของความสัมพันธ์ภายนอกที่อ่อนแอในการทำการเกษตรถั่วลิสงและความต้องการที่แตกต่างในระดับภูมิภาค ตามลักษณะทางเพศมีผลต่อการพัฒนากลยุทธ์ทางการศึกษาครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการวิจัยและพัฒนาการใช้เทคโนโลยีและผลกระทบของการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่เกษตรกรและตัวแทนภายนอก

คาวพ์ฟอร์ด และ เคลซี่ (Crawford and Chelsi, 2015) ได้ทำการวิจัยเรื่องเครือข่ายการสื่อสารของเกษตรกรเกี่ยวกับแหล่งข้อมูลเพื่อเกษตรกรอินทรีย์ รายงานวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อตรวจสอบว่าข้อมูลแหล่งที่มาเกี่ยวกับเกษตรกรผู้ปลูกแบบอินทรีย์ที่ใช้ในการแจ้งการปลูกโดยการดำเนินการสัมภาษณ์ในเชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้างจากเกษตรกรอินทรีย์ 23 ราย เกษตรแบบทั่วไป 17 ราย ในมณฑลอร์ทแคโรไลนา ปัจจัยที่มีผลต่อแหล่งข้อมูลที่มีประสิทธิภาพคือ เครือข่ายองค์กรเกษตร, มหาวิทยาลัย, การประชุมขยายทรัพยากรเว็บประสบการณ์ส่วนตัว, หนังสือ, ผู้ซื้ออินทรีย์ / ใบรับรองและที่ปรึกษา ผลการการศึกษาชี้ให้เห็นว่าเครือข่ายผู้ปลูกมีพฤติกรรมการแสวงหาข้อมูลที่มีประสิทธิภาพสูงสำหรับเกษตรกรผู้ปลูกอินทรีย์ คำแนะนำสำหรับการขยายไปสู่บุคลากรอื่นรวมถึงการปรับโปรแกรมการศึกษาสำหรับเกษตรกรผู้ปลูกอินทรีย์รวมถึงการแลกเปลี่ยนข้อมูลแบบ

เผชิญหน้ากัน เช่นเดียวกับการลงทุนที่เพิ่มขึ้นเกี่ยวกับการศึกษาในระดับปริญญาตรีและโปรแกรมการฝึกอบรมที่ขยายตัวในอนาคตเกี่ยวกับวิธีการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์

แพทริเซีย แบตติลานี่ กูเลียน่า เบอแทคโนนี่ (Battilani, Bertagnoni, 2015) ได้ทำการวิจัยเรื่องการเครือข่ายทางสังคมในด้านการตลาด : ประสบการณ์สหกรณ์ในประเทศอิตาลี จุดมุ่งหมายหลักของการศึกษา คือการแสดงให้เห็นว่าวิธีที่อิตาลีทำการตลาดโดยใช้ "ศิลปินโฆษณา" แต่ยังมีสิ่งที่สามารถระบุว่าเป็นสังคมเครือข่าย วิธีการซึ่งส่วนใหญ่จะใช้ความร่วมมือจากองค์กร มุ่งเน้นกรณีศึกษาสหกรณ์ในกานาโรโล กล่าวถึงสังคมเครือข่าย วิธีการตลาดเกิดขึ้นในช่วงปี 1950 และ 1960 ในอิตาลี วิธีการศึกษาข้อมูลครั้งนี้ การวิจัยศึกษาแตกต่างกันของแหล่งที่มาของข้อมูล หลักการรวมทั้งบันทึกทางธุรกิจของสหกรณ์ การสัมภาษณ์ การรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและบทความในหนังสือพิมพ์และโฆษณา ผลการศึกษาพบว่า ในยุคของการบริโภคนิยมสหกรณ์กานาโรโล มีการพัฒนากลยุทธ์การตลาดแบบเดิมบนพื้นฐานของสังคมเครือข่าย กลยุทธ์นี้ถือได้ว่าเป็นรูปแบบการรวมชุมชนบนพื้นฐานของค่านิยมร่วมกันที่มีอยู่ก่อนที่จะมีรูปแบบของตัวเองและชนิดของการตลาดก่อนการปฏิวัติทางอิเล็กทรอนิกส์ การวิจัยเน้นกรณีศึกษาที่กานาโรโล เพราะสามารถขยายไปยังผู้ประกอบการสหกรณ์อื่น ๆ แต่ก็ไม่เป็นที่รู้จักตามที่คาดหมายของตลาด เพราะยังคงใช้งานจากบริษัท เอกชน ในรายงานการวิจัยกลยุทธ์การวิเคราะห์การตลาดอาจจะเป็นทางออกที่น่าสนใจสำหรับการดำเนินการเชื่อมต่อเครือข่ายอย่างเคร่งครัดและการฝังรากอยู่ในชุมชนท้องถิ่นของตัวเองหรือในเว็บชุมชนของพวกเขา ในโลกปัจจุบันของทางเว็บ รูปแบบทางกายภาพนี้ไม่มีอยู่แล้วและวิธีการทางสังคมศาสตร์ของการตลาดมีมากกว่าระดับภูมิภาค และในระดับชาติ สรุปได้ว่านี่เป็นวิธีการที่เป็นนวัตกรรมใหม่ของการตลาดและการโฆษณาที่เข้ามาอยู่ข้างหน้าของเวลาประมาณครึ่งศตวรรษก่อนที่ความทันสมัยใช้เว็บสังคมเครือข่ายได้เข้ามา การศึกษาครั้งนี้เป็นผลจากการวิจัยเดิมซึ่งพยายามที่จะเน้นสิ่งที่เราสามารถใช้ได้คือการติดป้ายบอกเกี่ยวกับการตลาดที่อิตาลี โดยศึกษาเมื่อสองทศวรรษแรกของประวัติศาสตร์ในกานาโรโล และมุ่งเน้นกลยุทธ์การตลาด การมีส่วนร่วม เราพยายามที่จะตรวจสอบวิธีการทางสังคมเครือข่ายวิธีการทำงานและในสิ่งที่มันแตกต่างจากชุมชนในวันนี้คือรูปแบบการตลาดแบบปากต่อปาก

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเทศและต่างประเทศที่สนใจพบว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ช่วยประเมินสภาพการณ์ของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยผู้วิจัยต้องดำเนินการตามหลักการความร่วมมือของทุกฝ่ายในชุมชน นำเทคนิควิธีการที่หลากหลายมาบูรณาการให้การดำเนินการวิจัยเป็นไปด้วยความมีประสิทธิภาพเพื่อนำไปสูการพัฒนาชุมชนให้พึ่งพาตนเองและพึ่งพากันเองได้อย่างยั่งยืน เมื่อชุมชนเข้มแข็งก็จะส่งผลไปสู่การนำพาให้ประเทศเกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน บนพื้นฐานขององค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นรากเหง้า ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน กิจกรรมการดำเนินการวิจัยต้องสอดคล้องกับภูมิสังคมของชุมชน สร้างความมั่นคงยั่งยืนแก่ชุมชนอย่างแท้จริง การดำเนินการต้องสร้างความเชื่อมั่น เชื่อใจแก่ชุมชุมว่าผลที่ดำเนินการวิจัยนั่นเพื่อสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชนของตนอย่างแท้จริง การนำแนวคิดการสร้างเครือข่ายเพื่อสร้างมิตรที่ดี สร้างเพื่อนแท้ สร้างความสัมพันธ์เพื่อนำไปสู่การช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันยามทุกข์และสุข พร้อมนำกระบวนการเรียนรู้มาใช้ในการเรียนรู้ตนเอง เรียนรู้กันเองเพื่อนำไปสู่การหาจุดอ่อน จุดแข็งของตน สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาและวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าของ

ท้องถิ่นตน นำไปสู่การอนุรักษ์ สืบทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่เข้มแข็งเกี่ยวกับการปลูกข้าวไร่ที่สามารถสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ สร้างความมั่นคงด้านอาหารได้อย่างดี และยังแสดงความเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ของตนได้อย่างดี แสดงถึงความเข้มแข็งทางด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทที่ 3
วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methodology) โดยใช้วิธีการเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) มีวัตถุประสงค์ 1.ศึกษาสภาพการณ์การปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงพื้นที่จังหวัดอุทัยธานี 2.เพื่อพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 3.เพื่อประเมินรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ซึ่งมีแนวทางการดำเนินการวิจัย ตามหัวข้อ ดังนี้ต่อไป

1. พื้นที่วิจัย
2. กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย
3. ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย
4. ขั้นตอนการสร้างเครื่องมือการทดสอบคุณภาพและความน่าเชื่อของข้อมูล
5. การเก็บรวบรวมข้อมูล

พื้นที่ศึกษาวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ร่วมกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและการศึกษาภาคสนาม (Field Study) มุ่งเน้นในลักษณะของการวิจัยแบบบูรณาการ

การเลือกพื้นที่วิจัย ผู้วิจัยคัดเลือกพื้นที่ศึกษาแบบเจาะจง (Purposive Selection)

โดยพื้นที่เลือกศึกษาต้องมีความสำคัญต่อการได้มาซึ่งข้อมูลที่ตรงและเพียงพอแก่การอธิบายปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษา ลักษณะพื้นที่จะต้องสอดคล้องและตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ปัญหาการวิจัย และกรอบความคิดในการวิจัย ในการวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดพื้นที่การศึกษาคือ บ้านอีมาด บ้านอีทราย บ้านใหม่คลองอังวะ บ้านเจ้าวัด บ้านใต้ และบ้านคลองเสลา ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี

ในการเลือกพื้นที่วิจัย ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามลำดับขั้นดังต่อไปนี้

1.ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับสภาพการณ์การปลูกข้าวไร่ ด้วยการลงพื้นที่จริงศึกษาพบว่า คนในชุมชนยังมีการปลูกข้าวไร่เพื่อยังชีพ จากนั้นได้ศึกษาข้อมูลพื้นที่ดังกล่าวจากหน่วยงานราชการในพื้นที่ ได้แก่ สำนักงานส่งเสริมการเกษตรอำเภอบ้านไร่ และสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่งานหลักสูตรพัฒนาทักษะและเสริมสร้างประสบการณ์ด้านอาชีพและด้านคุณภาพชีวิตวิทยาลัยชุมชนอุทัยธานี จากการศึกษาจากเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง เอกสารวิชาการ หนังสือ และข้อมูลทางอินเตอร์เน็ต (Internet) และการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ผู้รู้ ประชาชนอาศัยและผู้ที่เกี่ยวข้องใน

พื้นที่ ทำให้ผู้วิจัยมั่นใจว่าพื้นที่ดังกล่าวจะให้คำอธิบายที่ตรงและเพียงพอแก่ปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษา

2. ตรวจสอบข้อมูลรายชื่อผู้ปลูกข้าวไร่จากข้อมูลทางอินเตอร์เน็ต (Internet) ของสำนักงานเกษตรอำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี

สำหรับเหตุผลในการเลือกพื้นที่ บ้านอีมาดอีทราย บ้านใหม่คลองอังวะ บ้านเจ้าวัด บ้านใต้ บ้านคลองเสลา ตำบลแก่นมะกรูด จังหวัดอุทัยธานีเนื่องจากเป็นชุมชนที่มียังคงดำรงรักษาพันธุ์ข้าวไร่และมีพื้นที่การปลูกข้าวไร่ได้อย่างดี เป็นชุมชนที่สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ แหล่งรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการปลูกข้าวไร่และเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของอำเภอบ้านไร่ อีกทั้งมีศักยภาพด้านบุคคลที่สามารถพัฒนาต่อยอดไปสู่การสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ได้อย่างเป็นรูปธรรม อีกทั้งยังคงไว้ซึ่งยังภาษากะเหรี่ยง วัฒนธรรมกะเหรี่ยง การใช้ชีวิตที่เรียบ ทรัพยากรที่สมบูรณ์ซึ่งนักท่องเที่ยวหน่วยงานราชการในพื้นที่ให้ความสนใจช่วยเหลือสนับสนุน และมีการจัดกิจกรรมที่สร้างสรรค์คงไว้ซึ่งฐานของวัฒนธรรม และภูมิปัญญาการปลูกข้าไร่การแปรรูปข้าวไร่สำหรับประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในพื้นที่ แต่กลับพบว่า ขาดการพัฒนาที่เหมาะสมกับภูมิสังคม เช่น ส่งเสริมให้ปลูกพืชผัก ผลไม้ที่ใช้สารเคมี การทำเกษตรเชิงเดี่ยว เริ่มนำไปสู่การพัฒนาแบบทุนนิยมภายใต้ระบบโลกาภิวัตน์ เริ่มทำให้ทุนทางสังคมที่ดีถูกทอดทิ้ง มองไม่เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาของตน นอกจากนี้ ที่ตั้งของชุมชนสามารถเดินทางไปได้สะดวก สามารถสื่อสารด้วยภาษาไทยได้ ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษา

กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้กำหนดให้มีกลุ่มเป้าหมายในการเข้าร่วมกระบวนการวิจัย แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม โดยใช้วิธีกำหนดกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) มีรายละเอียดดังนี้

1. กลุ่มผู้ร่วมวิจัย ได้แก่ ผู้วิจัย อาจารย์และเจ้าหน้าที่วิทยาลัยชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้ปลูกข้าวไร่ ผู้นำชุมชน เจ้าสำนัก สงฆ์บ้านใต้และผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่จำนวน 15 คน

2. ผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ สมาชิกชุมชน บ้านอีมาดอีทราย บ้านใหม่คลองอังวะ บ้านเจ้าวัด บ้านใต้ บ้านคลองเสลา ตำบลแก่นมะกรูด แห่งละ 10 คน ประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน 1 คน เจ้าสำนักสงฆ์บ้านคลองเสลา 1 คน เจ้าสำนักสงฆ์บ้านใต้ 1 คน ครูโรงเรียนบ้านคลองเสลา 1 คน เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอบ้านไร่ 1 คน เจ้าหน้าที่โครงการปิดทองหลังพระ 1 คน และสมาชิกชุมชนหมู่บ้านละ 4 คน

3. กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มผู้ปลูกข้าวไร่ สมาชิกชุมชนบ้านอีมาดอีทรายและบ้านเจ้าวัด บ้านใหม่คลองอังวะ บ้านใต้ บ้านคลองเสลา ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี จำนวน 100 คน

4. กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญด้านการปลูกข้าวไร่ จำนวน 5 คน เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอบ้านไร่ 1 คน เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบในการปฏิบัติงานในพื้นที่ 1 คน

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยกำหนดกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยผู้วิจัยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม จากการที่ผู้วิจัยได้เข้าไปปฏิบัติงานในพื้นที่ สร้างความใกล้ชิด

ทำให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะของประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งนำไปสู่การคัดเลือกประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้ประชากรและกลุ่มตัวอย่างทำหน้าที่ผู้วิจัยร่วม และผู้ให้ข้อมูลสำคัญด้วยตัวผู้วิจัยเอง โดยเกณฑ์คัดเลือกดังนี้

1. เป็นผู้นำหรือเป็นผู้มีประสบการณ์
2. เป็นผู้ยินดีให้ความร่วมมือกับการวิจัย มีความเข้าใจในการวิจัย
3. เป็นบุคคลในพื้นที่วิจัย
4. เป็นผู้มีความรับผิดชอบ
5. เป็นผู้มีมนุษย์สัมพันธ์ที่ดี คนในชุมชนเชื่อถือ
6. มีความเป็นนักพัฒนา

สำหรับบทบาทหน้าที่ของผู้ทำวิจัยร่วมมีดังนี้

1. สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชน ให้เกิดความเชื่อใจ ไว้ใจยินดีร่วมกิจกรรมวิจัย
2. สร้างความเข้าใจในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแก่สมาชิกชุมชน
3. อธิบายวัตถุประสงค์ รายละเอียดของงานวิจัยแก่กลุ่มเป้าหมายและชุมชน
4. อำนวยความสะดวกให้กิจกรรมการวิจัยดำเนินไปตามขั้นตอนที่กำหนด
5. กำกับ ติดตาม ประเมิน และสะท้อนผลกิจกรรมการวิจัย
6. ให้ความช่วยเหลือ อื่นๆ ตามที่ผู้วิจัยร้องขอ

ในส่วนของผู้ให้ข้อมูลหลักนั้น ผู้วิจัยได้พิจารณาโดยกำหนดตัวบุคคล เพื่อให้ข้อมูลสำคัญสำหรับงานวิจัยครั้งนี้ โดยบทบาทหน้าที่ผู้ให้ข้อมูลหลักมีดังนี้

1. ให้ข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับบริบทชุมชมในด้านต่างๆ แก่ผู้วิจัย
2. เป็นผู้รับข้อมูล และอธิบายความสัมพันธ์ถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนได้
3. ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการประเมินสภาพการณ์ปลูกข้าวไร่ที่ผู้วิจัยต้องการ

ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) มาใช้ในการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ผู้ศึกษาได้ดำเนินการศึกษาบนฐานของแนวคิดการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่โดยชุมชนมีส่วนร่วม มุ่งเน้นการสร้างรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเพื่อสร้างความตระหนักถึงผลกระทบด้านสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ (conservation) ที่มุ่งเน้นให้เห็นคุณค่าร่วมกับรักษาวัฒนธรรมรากเหง้า วิถีชีวิตที่เข้มแข็งนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน บนพื้นฐานแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาซึ่งอาศัยความสามารถ ศักยภาพทางภูมิปัญญาที่สั่งสมสืบทอดกันมาจากประสบการณ์ของบรรพบุรุษ ทั้งในท้องถิ่นและต่างถิ่น ผสมผสานกับการเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่ เพื่อให้เกิดความตระหนัก เกิดสำนึกรักภูมิปัญญาดั้งเดิมของตน นำมาส่งเสริมเพื่อพัฒนาชุมชนของตนให้เกิดการพึ่งพาตนเองและพึ่งพากันเองอย่างยั่งยืน และส่งผลต่อความมั่นคงด้านอาหารในอนาคต ท่ามกลางการพัฒนาที่สร้างการแข่งขันการแก่งแย่งเอารัดเอาเปรียบชุมชนรากหญ้า โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้เริ่มจากการแสวงหาข้อมูลเชิงลึกและรอบ

ด้านเป็นฐานข้อมูลสำคัญ ด้วยการรวบรวมข้อมูลทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพเพื่อนำเสนอกลุ่มเป้าหมายในการร่วมแสดงความคิดเห็น การแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การเข้าใจสภาพการณ์และศักยภาพการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์การปลูกข้าวไร่โดยชุมชน อันนำไปสู่ความสามารถในการกำหนดอนาคตของชุมชนด้วยตนเอง บนฐานความรู้และภูมิปัญญาซึ่งเป็นทุนทางสังคม พร้อมสร้างความตระหนักในการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่โดยชุมชนให้เกิดการพัฒนาชุมชน สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนอย่างยั่งยืน ในขณะเดียวกันผู้วิจัยทำการถอดรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ผ่านการพิจารณาและรับรองจากคณะกรรมการชุมชนที่ทำหน้าที่ที่ปรึกษางานวิจัย และทำการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงผ่านการพิจารณาจากกลุ่มนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อให้ได้รูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโดยชุมชนเพื่อความอย่างยั่งยืน และเกิดเป็นองค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์แก่ชุมชนอื่นได้เป็นแนวทางการพัฒนาเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์สิ่งที่สำคัญในชุมชนของตนเอง

การดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยได้ออกแบบการวิจัยเป็น 3 ระยะ ได้แก่ การเตรียมการก่อนปฏิบัติการวิจัย การปฏิบัติการวิจัย และการสรุปผลการวิจัย โดยการปฏิบัติการวิจัยมี 4 ขั้นตอนได้แก่ การวางแผน(Plan)การปฏิบัติ(Action)การสังเกต(Observe)และการสะท้อนผล(Reflect) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ระยะที่ 1 การเตรียมการก่อนปฏิบัติการวิจัย ผู้วิจัยทำการศึกษา วิเคราะห์ บริบทชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง และสภาพการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในพื้นที่วิจัย และการเตรียมตัวก่อนเข้าพื้นที่ศึกษา

ระยะที่ 2 การปฏิบัติการวิจัย ผู้วิจัยทำการพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานี

ระยะที่ 3 การสรุปผลการวิจัย ผู้วิจัยทำการประเมินรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานี

โดยมีรายละเอียดในแต่ละขั้นตอน ดังนี้

ระยะที่ 1 การเตรียมการก่อนปฏิบัติการวิจัย ผู้วิจัยทำการศึกษาวิเคราะห์ บริบทชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง และสภาพการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในพื้นที่วิจัย และการเตรียมตัวก่อนเข้าพื้นที่ศึกษา

การดำเนินงานในระยะนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาบริบทชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงและสภาพการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในพื้นที่วิจัย เพื่อนำมายกร่างรูปแบบ ดังนั้นเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูลมีการดำเนินการดังต่อไปนี้

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในระยะที่ 1 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัย ดังตารางที่ 2 เครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยระยะที่ 1

ตารางที่ 2 เครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยระยะที่ 1

เครื่องมือ	วัตถุประสงค์	หลักการ
แบบสำรวจ (Survey Guideline)	1. เพื่อทำการศึกษาบริบทชุมชน สภาพพื้นที่ในชุมชน 2. เพื่อศึกษาสภาพการณ์ ปลูกข้าวไร่ 4 หมู่บ้าน	1. เลือกแกนนำหมู่บ้านละ 2 คน เพื่อลงพื้นที่สำรวจ 2.บันทึกข้อมูลลงแบบสำรวจ พร้อมจดข้อมูลสำคัญที่พบเห็นในพื้นที่
แบบสัมภาษณ์ (Interview Guideline)	1. เพื่อทำการศึกษาความเป็นมาของการปลูกข้าวไร่ 2. เพื่อศึกษาการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่	1. กำหนดแนวคำถามใช้ประกอบในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและสัมภาษณ์แบบกลุ่ม 2. สัมภาษณ์ผู้นำชุมชน แกนนำ ปราชญ์ชาวบ้าน สมาชิกชุมชน ผู้เกี่ยวข้องแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ
แบบสังเกต (Observation)	1. เพื่อศึกษาการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ 2. สังเกตพฤติกรรมในการดำเนินการวิจัยของชุมชน	1. การกำหนดประเด็นในการสังเกต ได้แก่ สภาพความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน 2. ผู้วิจัยเป็นผู้สังเกต
แบบสอบถาม (Questionnaire)	1. ศึกษาชุมชนโดยการสำรวจ 2. ศึกษาความต้องการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงของชุมชน 3. ศึกษาสภาพการณ์ปลูกข้าวไร่รายครอบครัวใน 4 หมู่บ้าน	1. กำหนดประเด็นข้อมูลด้านประชากรศาสตร์และข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคลของผู้ตอบ ความคิดเห็นของประชาชน 2. เลือกแกนนำหมู่บ้านละ 2 เพื่อลงพื้นที่เก็บแบบสอบถามจำนวน 25 ครอบครัวต่อหมู่บ้าน

ตารางที่ 2 เครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยระยะที่ 1 (ต่อ)

เครื่องมือ/เทคนิค	วัตถุประสงค์	หลักการ
การสนทนากลุ่ม (Focus Group Interview)	1. เพื่อให้ข้อมูลเนื้อหาสาระที่เป็นประเด็นเฉพาะด้านเกี่ยวกับประวัติชุมชน 2. เพื่อให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับประเด็นนั้นๆ แสดงความคิดเห็นให้ข้อมูล รายละเอียด 3. เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงคุณภาพ	1.กำหนดประเด็นการสนทนากลุ่ม 2. การอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของข้อมูลเพื่อหาบทสรุปนำไปสู่การวางแผนที่ดี การอภิปรายดังกล่าวต้องมีความเที่ยงตรง ความเห็นของกลุ่มหรือกระบวนการสนทนากลุ่ม เป็นการพูดคุยแบบธรรมชาติ และบรรยากาศเป็นกันเอง
แผนที่แสดงทรัพยากรข้าวไร่ในพื้นที่	1. เพื่อแสวงหารวบรวมทรัพยากรข้าวไร่ในพื้นที่ 2. ชุมชนสามารถอธิบายทรัพยากรข้าวไร่ในพื้นที่ของตน 3 .เพื่อมองเห็นพัฒนาการของสถานการณ์ข้าวไร่	1. ให้นักวิจัยร่วมในพื้นที่ลงพื้นที่สำรวจสายพันธุ์ข้าไร่ในชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้าน 2. จัดทำตารางสรุปพันธุ์ข้าวไร่ในพื้นที่ 3. จัดทำแผนที่แสดงทรัพยากรข้าวไร่ในพื้นที่ด้านสายพันธุ์
ปฏิทินด้านประเพณีวัฒนธรรม เครื่องมือเกี่ยวกับการทำความเข้าใจขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน	เพื่อการเรียนรู้ประเพณีวัฒนธรรม สภาพสิ่งแวดล้อมของชุมชนในแต่ละปี ศึกษากิจกรรมต่างๆ ตามหลักศาสนาและความเชื่อ	1. เลือกบุคคลผู้สูงอายุที่มีความรู้ด้านประเพณีวัฒนธรรม สภาพสิ่งแวดล้อม 5-7 คนเพื่อเพื่อเล่าเหตุการณ์กิจกรรมต่างๆ ตามหลักศาสนาและความเชื่อ 2.บันทึกเหตุการณ์สำคัญ 3.จัดทำปฏิทินประเพณีวัฒนธรรม
ปฏิทินชุมชนเครื่องมือเกี่ยวกับการทำความเข้าใจวิถีชีวิตตลอดจนสภาพสิ่งแวดล้อมของชุมชน	1.เพื่อการเรียนรู้วิถีชีวิต ตลอดจนสภาพสิ่งแวดล้อมของชุมชนในแต่ละปี 2. ศึกษากิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับวิถีชีวิตชุมชน	1.เลือกบุคคลผู้สูงอายุที่มีความรู้ด้านวิถีชีวิต ตลอดจนสภาพสิ่งแวดล้อมของชุมชน 5-7 คนเพื่อเพื่อเล่าเหตุการณ์ 2. บันทึกเหตุการณ์สำคัญ 3. จัดทำปฏิทินประเพณีวัฒนธรรม

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ 1.แบบสำรวจ (Survey Guideline) 2.แบบสัมภาษณ์ (Interview Guideline) 3.แบบสังเกต (Observation) 4.แบบสอบถาม (Questionnaire) 5.การสนทนากลุ่ม (Focus Group Interview) 6.แผนที่แสดงทรัพยากรข้าวไร่ในพื้นที่ 7.ปฏิทินด้านประเพณีวัฒนธรรม 8.ปฏิทินชุมชน ผู้วิจัยนำเครื่องมือมาดำเนินการโดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. แบบสำรวจ (Survey Guideline) ใช้ทำการศึกษาบริบทชุมชน สภาพการณ์ปลูกข้าวไร่ 5 หมู่บ้าน ซึ่งมีรายละเอียดในการสำรวจ ดังนี้

1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน ได้แก่ ความเป็นมาของชื่อชุมชน การจัดตั้งชุมชน และบุคคลในประวัติศาสตร์ที่สำคัญของชุมชน เหตุการณ์สำคัญในอดีตของชุมชน

1.2 ข้อมูลด้านกายภาพชุมชน ได้แก่ ภูมิศาสตร์ ภูมิอากาศ สถานที่ตั้ง ขนาดพื้นที่ สภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและบ้านเรือน

1.3 ข้อมูลด้านสังคม ได้แก่ ลักษณะครอบครัวและเครือญาติ

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน แบบแผนชีวิต การสื่อสารในชุมชน

1.4 ข้อมูลด้านวัฒนธรรม ได้แก่ การนับถือศาสนาและความเชื่อ ประเพณี ภาษา อาหาร การแต่งกาย ภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.5 ข้อมูลด้านการศึกษา ได้แก่ ระดับการศึกษา การอ่านออกเขียนได้ แหล่งศึกษาหาความรู้ของคนในชุมชน

1.6 ข้อมูลองค์กรชุมชน บทบาทหน้าที่ต่อชุมชน ได้แก่ วัด โรงเรียน กลุ่มอาชีพ กลุ่มกิจกรรมต่างๆ สถานีอนามัย องค์กรบริหารส่วนตำบล หน่วยงานบริการของรัฐ เครือข่ายชุมชน

1.7 ข้อมูลเศรษฐกิจชุมชน ได้แก่ ลักษณะอาชีพหลักและอาชีพเสริม ภาวะหนี้สิน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ (พอเพียง/พอกินพอใช้/ขัดสน) ค่าครองชีพ ธุรกิจในชุมชน ตลาดชุมชน

1.8 ข้อมูลการเมืองการปกครองของชุมชน ได้แก่ บทบาทหน้าที่ของผู้นำทางการและไม่เป็นทางการที่สำคัญต่อชุมชน การมีส่วนร่วมทางการเมือง การร่วมกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ของชุมชน หน่วยปกครองของชุมชน

1.9 ข้อมูลบริการพื้นฐานของชุมชน ได้แก่ ระบบน้ำประปา ระบบไฟฟ้า ระบบการคมนาคม ระบบความปลอดภัยของชุมชน

1.10 ข้อมูลปัญหาความต้องการของชุมชน

2. แบบสัมภาษณ์ (Interview Guideline)ใช้ทำการศึกษาผู้ให้ข้อมูล 2 กลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

2.1 สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ สัมภาษณ์แบบเดี่ยว สัมภาษณ์แบบกลุ่มโดยสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน สมาชิกชุมชน ผู้เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษาการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ด้วยแบบแบบสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้าง (Semi - Structure Interview) เพื่อถอดบทเรียนองค์ความรู้และภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่และสภาพการณ์การปลูกข้าวไร่ในพื้นที่ 4 หมู่บ้านที่กำหนดไว้ โดยมีแนวคำถามใช้ประกอบในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและสัมภาษณ์แบบกลุ่ม ดังนี้

2.1.1 การปลูกข้าวไร่ในชุมชน

1. ประวัติความเป็นมาและวัตถุประสงค์ในการปลูกข้าวไร่ของชุมชน
2. ลักษณะรูปแบบการปลูกข้าวไร่ของชุมชน
3. การบริหารจัดการการปลูกข้าวไร่ของชุมชน
4. ข้อตกลงและกฎกติกาของสมาชิกชุมชน
5. การจัดการทรัพยากรของสมาชิกในชุมชน

2.1.2 การพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

1. ด้านสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ การพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญา สร้างความภูมิใจในชุมชนของตน การพัฒนาและสร้างผู้นำชุมชน การเกิดเครือข่ายในชุมชน ความมั่นคงในชีวิตฯลฯ

2. ด้านเศรษฐกิจของชุมชน ได้แก่ การสร้างงานในชุมชน ลดรายจ่ายในครอบครัว สร้างรายได้แก่ชุมชน เครือข่ายในชุมชนฯลฯ

3. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์และหวงแหน การป้องกัน การจัดการและการใช้ประโยชน์ ฯลฯ

2.1.3 สถานการณ์ ปัญหาและความต้องการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงของชุมชน

2.2 การสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายผู้เข้าร่วมกิจกรรมที่เกิดจากการวางแผนตามความต้องการของผู้ร่วมวิจัย เพื่อศึกษาความคิดเห็นของผู้ร่วมกิจกรรมที่มีต่อการปฏิบัติการดำเนินกิจกรรม ด้วยการแบบสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้าง มีแนวคำถามใช้ในการประกอบการสัมภาษณ์ ดังนี้

2.2.1 ความประทับใจจากการเข้าร่วมกิจกรรม

2.2.2 ข้อเสนอแนะต่อการจัดกิจกรรมครั้งต่อไป

3. แบบสังเกต (Observation) ใช้ทำการศึกษาการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ ด้วยการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) ซึ่งเป็นแบบสังเกตแบบมีโครงสร้าง (Structure Observation) โดยผู้ศึกษาได้กำหนดจุดมุ่งหมายไว้ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) เพื่อให้ทราบข้อมูลด้านสถานการณ์การจัดการตนเองของชุมชนด้านทุนทางสังคมและศักยภาพของชุมชนท้องถิ่น โดยมีการกำหนดประเด็นในการสังเกต ได้แก่ สภาพความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน การจัดงานในชุมชน การทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชน บรรยากาศการประชุม การแสดงความคิดเห็นและการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน และการทำหน้าที่สมาชิกของชุมชน โดยผู้ศึกษาใช้กรอบการสังเกตแบบลอฟแลนด์(Lofland) ซึ่งประกอบไปด้วย6 ด้าน ดังนี้

3.1 ฉากและบุคคล (Setting) หมายถึง สภาพของสนาม พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษา สถานที่และสภาพแวดล้อมทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ทีทำการศึกษา เช่น สังคม วัฒนธรรมความเชื่อ วิถีชีวิต บรรทัดฐานทางสังคม การควบคุมสมาชิกทางสังคม

3.2 การกระทำ (Act) หมายถึง การกระทำพฤติกรรมต่างๆ ในการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในสังคม ที่เป็นการประพฤติปฏิบัติตามปกติ

3.3 แบบแผนการกระทำ (Activities) หมายถึงการกระทำ การประพฤติปฏิบัติ ที่เป็นกระบวนการที่มีขั้นตอนอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นแบบแผน ตามสถานภาพ บทบาท หน้าที่ของสมาชิกในชุมชน

3.4 ความหมาย (Meaning) หมายถึง การให้ความหมายแก่การกระทำ หรือแบบแผนพฤติกรรม ตามการกระทำ ซึ่งเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความเชื่อ เจตคติที่มีต่อสังคม และวัฒนธรรม

3.5 ความสัมพันธ์ (Relationship) หมายถึง การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคนในปรากฏการณ์ซึ่งบอกถึงความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ความขัดแย้ง

3.6 การมีส่วนร่วม (Participation) การที่บุคคลยอมรับและให้ความร่วมมือ และยอมรับเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคม เกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ของคนในสังคม (ธีรศักดิ์ อุ่นอารมณ์เลิศ, ม.ป.ป: 110-111)

การศึกษาดำเนินโครงการและกิจกรรมของชุมชน ด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ซึ่งเป็นแบบสังเกตแบบมีโครงสร้าง (Structure Observation) มีการกำหนดประเด็นในการสังเกต ได้แก่ ความกระตือรือร้น ความตั้งใจ การให้ความร่วมมือ ในการทำกิจกรรมของชุมชน บรรยากาศในการทำกิจกรรมร่วมกัน ปัญหาอุปสรรค และการปรับปรุง

4. แบบสอบถาม (Questionnaire) เป็นเครื่องมือสำคัญใช้ทำการศึกษาชุมชนและทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม ศึกษาความต้องการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงของชุมชน และสภาพการณ์ปลูกข้าวไร่รายครอบครัวใน 4 หมู่บ้าน จำนวน 100 ครอบครัว ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลด้านประชากรศาสตร์และข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ ที่อยู่ เพศ อายุ ศาสนา สถานภาพสมรส ตำแหน่งทางสังคม การเป็นสมาชิกขององค์กร การมีส่วนร่วมในกลุ่มและชุมชน ระดับการศึกษา ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน ระยะเวลาในการปลูกข้าวไร่ ภูมิลำเนาเดิม สาเหตุการย้ายเข้ามา จำนวนสมาชิกในครอบครัว อาชีพหลัก อาชีพเสริม รายได้ของครอบครัว จำนวนพื้นที่ทำกิน จำนวนพื้นที่ปลูกข้าวไร่ และแรงงานที่ใช้ในการปลูก

ตอนที่ 2 ความคิดเห็นของประชาชนต่อการพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงของชุมชน ได้แก่ ด้านการบริหาร ด้านการจัดการ ด้านกิจกรรม ด้านการมีส่วนร่วม ด้านการกระจายผลประโยชน์ จำนวน 20 ข้อ โดยเป็นแบบเลือกตอบตามระดับความคิดเห็น 5 ระดับ ได้แก่ เห็นด้วยอย่างยิ่ง เห็นด้วย ไม่แน่ใจ ไม่เห็นด้วย และไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง

ตอนที่ 3 ความคิดเห็นของประชาชนต่อผลกระทบจากการพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงของชุมชน ได้แก่ ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จำนวน 20 ข้อ โดยเป็นแบบเลือกตอบตาม

ระดับความคิดเห็น 5 ระดับ ได้แก่ เห็นด้วยอย่างยิ่ง เห็นด้วย ไม่แน่ใจ ไม่เห็นด้วย และไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง

ตอนที่ 4 ข้อเสนอแนะจากการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงของชุมชนได้แก่ ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ตอนที่ 5 ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

5. สนทนากลุ่ม (Focus Group Interview) กำหนดใช้เทคนิค การเล่าเรื่อง (Storytelling) การตั้งคำถามเพื่อกระตุ้นพลังด้านบวก (Appreciative inquiry) การบันทึกข้อมูลระหว่างการประชุมกลุ่ม เพื่อดึงความสนใจเข้าสู่ประเด็นเนื้อหา และเกิดความภูมิใจในสิ่งที่ตนเองแสดงความคิดเห็นได้ถูกบันทึกต่อที่ประชุม

6. แผนที่แสดงทรัพยากรข้าวไร่ในพื้นที่ เครื่องมือในการทำเกิดความเข้าใจในสายพันธุ์ข้าวไร่ในพื้นที่ มองเห็นความคงอยู่ของสายพันธุ์ข้าวในพื้นที่ วิธีการ 1) ให้นักวิจัยร่วมในพื้นที่ลงพื้นที่สำรวจสายพันธุ์ข้าไร่ในชุมชนทั้ง 4 บ้าน 2) จัดทำตารางสรุปพันธุ์ข้าวไร่ในพื้นที่ 3) จัดทำแผนที่แสดงทรัพยากรข้าวไร่ในพื้นที่ด้านสายพันธุ์

7. ปฏิทินด้านประเพณีวัฒนธรรม เครื่องมือเกี่ยวกับการทำความเข้าใจขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน กำหนดให้ตัวแทน พระ เจ้าวัด หรือผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมและบุคคลผู้สูงอายุในชุมชน 5-7 คน ที่มีความรู้ด้านประเพณีวัฒนธรรม เพื่อเล่าเหตุการณ์สำคัญ กิจกรรมต่างๆ ตามหลักศาสนาและความเชื่อ

8. ปฏิทินชุมชน ปฏิทินชุมชนเครื่องมือเกี่ยวกับการทำความเข้าใจวิถีชีวิต ตลอดจนสภาพสิ่งแวดล้อมของชุมชนกำหนดให้ตัวแทนหรือผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมและบุคคลในชุมชน 5-7 คน เล่าเหตุการณ์สำคัญ กิจกรรมต่างๆ ในชุมชน

ขั้นตอนการดำเนินการ

ในระยะที่ 1 มีขั้นตอนการดำเนินงาน 3 ขั้นตอน ดังนี้

1. การเตรียมข้อมูล มีดำเนินการดังนี้

1.1 ศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ทำการวิจัย เพื่อใช้เป็นกรอบความรู้ในการวิจัย และนำไปสู่การออกแบบวิจัย (Research Desing) เพื่อระบุคำถามการวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย ขอบเขตการวิจัย วิธีวิทยาในการวิจัย พร้อมเครื่องมือในการวิจัยที่ชัดเจน ได้แก่

1.1.1 ศึกษาแนวคิดทฤษฎีเครือข่าย (Network Theory) และแนวคิดเรื่องเครือข่ายในลักษณะของประชาสังคมในรูปแบบที่เรียกว่า “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” (the new social movement) ที่ใช้พลังเครือข่ายและการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการดำเนินกิจกรรม ซึ่งไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540: 64) เครือข่ายทางสังคมดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับสถานการณ์หรือความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการผสมผสานกระบวนการทำงานตามฐานคิดของเครือข่ายตามที่กล่าวแล้วรวมทั้งแนวคิดในทางพุทธศาสนา แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดประชาธิปไตย และแนวคิดประชาสังคม (civil society) ซึ่งแนวคิด

เครือข่ายทำให้กลุ่มบุคคลในสังคม ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ธุรกิจเอกชนและภาคประชาชน ได้ตระหนักและมองเห็นความจำเป็นในการที่จะใช้พลังกลุ่ม และเครือข่ายเป็นเครื่องมือในการดำเนินการยกระดับการเรียนรู้ แก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นเพื่อนำไปสู่เป้าหมายของการพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

1.1.2 แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ (conservation) หากคนในชุมชนรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และใช้ได้เป็นเวลายาวนานที่สุด รวมถึงการรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมที่หาดูได้ยาก หรือกำลังจะสูญหายไปและไม่สามารถคลี่คลายพัฒนาได้ เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อคนรุ่นหลังในการที่จะติดตามศึกษาค้นคว้า หาร่องรอยความเจริญทางวัฒนธรรมในอดีต เพื่อส่งผลให้เกิดจิตสำนึกร่วม สร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน อย่างไรก็ตามการปรับเปลี่ยนและพัฒนาตนเองนั้นต้องนำแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาซึ่งอาศัยความสามารถ ศักยภาพทางภูมิปัญญาที่สั่งสมสืบทอดกันมาจากประสบการณ์ของบรรพบุรุษ ทั้งในท้องถิ่นและต่างถิ่นผสมผสานกับการเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่ นั่นย่อมเป็นการบ่งชี้ว่า ภูมิปัญญาที่ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ใดๆ ธำรงและสืบเผ่าพันธุ์อยู่ได้ ย่อมไม่ใช่เป็นองค์ความรู้เดี่ยวๆ ระบบใดระบบหนึ่งผูกขาดอยู่ตลอดไปอย่างแน่นอน แต่จะต้องอาศัยภูมิปัญญาที่มีความหลากหลาย (Diversities) ผันแปร ยืดหยุ่น และเคลื่อนไหว (Dynamism) ไปตามความเหมาะสมของชุมชน (ลักษณาพร โรจน์พิทักษ์กุล, 2550) มาเป็นกรอบในการศึกษาและพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโดยชุมชนจะสามารถพึ่งพาตนเองและพึ่งพากันเองได้อย่างยั่งยืน ผู้ศึกษาได้นำ

1.1.3 แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ของเคมมิส และแม็คแท็กการ์ท (Ebbutt,1983: Kemmis and McTaggart. 1988) ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างความมีส่วนร่วมกับสังคมด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติ โดยให้คนที่อยู่กับปัญหาในชุมชนเป็นศูนย์กลาง” ต้องทำให้มีการรวมกลุ่มรวมพลัง ดำเนินการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ อาศัยความร่วมมือจากนักวิชาการและนักพัฒนาจากภายนอกชุมชนใช้กระบวนการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่เป้าหมายการพัฒนาโดยกำหนดขั้นตอนของการวิจัยในลักษณะ “บันไดเวียน” (Spiral) ประกอบด้วยการวางแผน(Plan) การปฏิบัติ (Act) การสังเกต (Observe) และการสะท้อนผล (Reflect) มากำหนดวิธีการวิจัยให้สามารถสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างนักวิจัยและกลุ่มเป้าหมายเพื่อร่วมมือสร้างรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ซึ่งจะนำไปสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้อย่างยั่งยืน อีกทั้งนำไปสู่สร้างความมั่นคงแก่ชุมชน

1.2 การศึกษาบริบทชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง และสภาพการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในพื้นที่บ้านอีมาดอีทราย บ้านใหม่คลองอังวะ บ้านเจ้าวัด บ้านใต้ บ้านคลองเสลา ตำบลแก่นมะกรูด จังหวัดอุทัยธานี ด้วยการสำรวจ (Survey Guideline) สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ปราชญ์ชาวบ้าน สมาชิกชุมชน และผู้เกี่ยวข้อง ได้แก่ สมาชิกชุมชนบ้านอีมาดอีทราย บ้านใหม่คลองอังวะ บ้านเจ้าวัด บ้านใต้ บ้านคลองเสลา ตำบลแก่นมะกรูดแห่งละ 1 คน ผู้ใหญ่บ้าน 1 คน เจ้าสำนักสงฆ์บ้านคลองเสลา 1 คน เจ้าสำนักสงฆ์บ้านใต้ 1 คน ครูโรงเรียนบ้านคลองเสลา 1 คน เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอบ้านไร่ 1 คน เจ้าหน้าที่โครงการปิดทองหลังพระ 1 คน

2. การเตรียมชุมชน ติดต่อผู้นำชุมชน 5 หมู่บ้านในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ในการเข้ามาทำวิจัย เพื่อสร้างความเข้าใจและเห็นความสำคัญของการดำเนินการวิจัย

อันนำไปสู่การสร้างความร่วมมือในการร่วมดำเนินการวิจัยร่วมกับผู้วิจัย และการสอบถามสมาชิกในชุมชน หน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องในการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโดยชุมชนในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด เพื่อสามารถระบุกลุ่มเป้าหมายที่มีส่วนเกี่ยวข้องและมีความสำคัญต่อการเข้ามามีส่วนร่วมการวิจัย แล้วจึงทำการเข้าไปแนะนำตัว ชี้แจงวัตถุประสงค์ วิธีการดำเนินวิจัย สร้างความตระหนักและเห็นความสำคัญในบทบาท และการขอความร่วมมือในการเข้าร่วมการวิจัยในครั้งนี้

3. การเตรียมคน ชี้แจงโครงการวิจัยทำความเข้าใจเตรียมความคิดกับทีมงานซึ่งส่วนหนึ่งเป็นคนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูล เพื่อสร้างความเข้าใจให้ตรงกันตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย การทำความเข้าใจข้อคำถาม จากแบบสำรวจ และแบบสอบถามตลอดจนเทคนิคการสัมภาษณ์ การบันทึกข้อมูลก่อนลงพื้นที่จัดเก็บข้อมูลจริง โดยมีขั้นตอนการเตรียมคนดังนี้

1.1 การเตรียมตัวผู้วิจัย ซึ่งผู้วิจัยถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุด ดังนั้นก่อนลงพื้นที่วิจัยผู้วิจัยจึงเตรียมตัวโดยศึกษากระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมและบริบทของพื้นที่วิจัยโดยที่ผู้วิจัยเลือกศึกษาบ้านอีมาดอีทราย บ้านเจ้าวัด บ้านใหม่คลองอังวะ บ้านใต้ บ้านคลองเสลา ตำบลแก่นมะกรูด จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งผู้วิจัยมีความเข้าใจปรากฏการณ์ในพื้นที่วิจัยเป็นอย่างดี และได้รับความร่วมมือจากผู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำวิจัย รวมทั้งสะดวกในการประสานงานการดำเนินการวิจัย และติดตามผลการวิจัย ประกอบกับชุมชนมีความพร้อมในการสร้างเครือข่าย และมีความพร้อมที่จะพัฒนาตนเอง และพัฒนาชุมชนของตนเองด้วย

1.2 การเตรียมผู้ร่วมวิจัย ชี้แจงรายละเอียดเกี่ยวกับวัตถุประสงค์การวิจัย รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ความเข้าใจข้อคำถาม จากแบบสำรวจ และแบบสอบถามตลอดจนอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินการวิจัยสอนเทคนิคการสัมภาษณ์ การบันทึกข้อมูลก่อนลงพื้นที่จัดเก็บข้อมูลจริง

1.3 การเตรียมเครื่องมือวิจัย การสร้างเครื่องมือ ได้แก่ แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกต และแบบสอบถาม และมีการทดสอบคุณภาพของเครื่องมือเพื่อให้ได้เครื่องมือวิจัยที่มีคุณภาพก่อนการนำไปใช้ในการรวบรวมข้อมูล

1.4 การเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่ง อุปกรณ์ประกอบด้วย เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายภาพดิจิตอล อุปกรณ์ในการจัดกิจกรรมกลุ่ม และอุปกรณ์ในการนำเสนอข้อมูล เพื่อประโยชน์ในการเขียนข้อคิดเห็นต่างๆ ของกลุ่ม และการวิเคราะห์สภาพปัจจุบัน ปัญหา ความต้องการ วิสัยทัศน์ พันธกิจ กุลยุทธ์ และการจัดทำแผนการสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

การวิเคราะห์ข้อมูล

มีการประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล 3 วิธีการดังนี้

1. ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ การสัมภาษณ์ และสังเกตเพื่อค้นหาข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่ (Fact Finding) นำมาแยกแยะเนื้อหาสาระเป็นกลุ่มข้อมูล (Content Analysis)ตามโครงสร้างเนื้อหาที่ได้กำหนดไว้ และนำมาพรรณนาความบรรยายสรุปอย่างเป็นระบบเรียงลำดับตามวัตถุประสงค์ที่

กำหนด เฉพาะผลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกจะนำมาแยกแยะข้อมูลจำแนกตามการให้ข้อมูลจากรายบุคคล แล้วนำข้อมูลแต่ละบุคคลมาเรียบเรียงและนำมาสังเคราะห์ข้อมูล (Synthesis) เพื่อให้เห็นภาพรวมของแต่ละประเด็นแล้วทำการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Trianglulation Technique) นำเสนอแบบพรรณนาความ และนำผลการประมวลผลวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดนำเข้าสู่การประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

2. ข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถาม นำมาตรวจความสมบูรณ์และความครบถ้วนของข้อมูล จัดทำคู่มือลงรหัส ตรวจให้คะแนน ทำการบันทึกข้อมูลลงในเครื่องคอมพิวเตอร์ ประมวลผลข้อมูลด้วยโปรแกรมสำเร็จรูปสำหรับการวิจัยทางสังคมศาสตร์ โดยมีรายละเอียดการใช้สถิติพรรณนา (Descriptive Statistics) ในการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัย ดังนี้

2.1 แบบสอบถามตอนที่ 1 วิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคลใช้ค่าความถี่ (Frequency) และร้อยละ (Percentage)

2.2 แบบสอบถามตอนที่ 2 ความคิดเห็นของประชาชนต่อการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ได้แก่ ด้านการบริหาร ด้านการจัดการ ด้านกิจกรรม ด้านการมีส่วนร่วม ด้านการกระจายผลประโยชน์ โดยใช้ค่าเฉลี่ย (Mean) และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) สำหรับเกณฑ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์ ด้วยเทคนิคการวัดทัศนคติของลิเกิร์ต (Likert type scale) โดยแบ่งคะแนน 5 ช่วงเท่าๆ กัน (สิน พันธุ์พินิจ, 2553) ดังนี้

ระดับความคิดเห็นเห็นด้วยอย่างยิ่ง	5	คะแนน
ระดับความคิดเห็นเห็นด้วย	4	คะแนน
ระดับความคิดเห็นเห็นไม่แน่ใจ	3	คะแนน
ระดับความคิดเห็นไม่เห็นด้วย	2	คะแนน
ระดับความคิดเห็นไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง	1	คะแนน

การแบ่งช่วงระดับความคิดเห็น และการแปลผลมีดังนี้

ช่วงคะแนน 1.00-1.50	แปลผล	ระดับความคิดเห็นไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง
ช่วงคะแนน 1.51-2.50	แปลผล	ระดับความคิดเห็นไม่เห็นด้วย
ช่วงคะแนน 2.51-3.50	แปลผล	ระดับความคิดเห็นไม่แน่ใจ
ช่วงคะแนน 3.51-4.50	แปลผล	ระดับความคิดเห็นเห็นด้วย
ช่วงคะแนน 4.51-5.00	แปลผล	ระดับความคิดเห็นเห็นด้วยอย่างยิ่ง

2.3 แบบสอบถามตอนที่ 3 วิเคราะห์ความคิดเห็นของประชาชนต่อผลกระทบการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยใช้ค่าเฉลี่ย (Mean) และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) สำหรับเกณฑ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์ ด้วยเทคนิคการวัดทัศนคติของ ลิเกิร์ต (Likert type scale) ซึ่งสามารถนำคำถามที่สร้างขึ้นไปให้กลุ่มตัวอย่างโดยไม่ต้องให้ผู้เชี่ยวชาญพิจารณาตัดสินใจ 5 ช่วงเท่าๆ กัน (สิน พันธุ์พินิจ, 2553) ดังนี้

ระดับความคิดเห็นเห็นด้วยอย่างยิ่ง	5	คะแนน
ระดับความคิดเห็นเห็นด้วย	4	คะแนน
ระดับความคิดเห็นเห็นไม่แน่ใจ	3	คะแนน
ระดับความคิดเห็นไม่เห็นด้วย	2	คะแนน
ระดับความคิดเห็นไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง	1	คะแนน

การแบ่งช่วงระดับความคิดเห็น และการแปลผลมีดังนี้

ช่วงคะแนน 1.00-1.50	แปลผล	ระดับความคิดเห็นไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง
ช่วงคะแนน 1.51-2.50	แปลผล	ระดับความคิดเห็นไม่เห็นด้วย
ช่วงคะแนน 2.51-3.50	แปลผล	ระดับความคิดเห็นไม่แน่ใจ
ช่วงคะแนน 3.51-4.50	แปลผล	ระดับความคิดเห็นเห็นด้วย
ช่วงคะแนน 4.51-5.00	แปลผล	ระดับความคิดเห็นเห็นด้วยอย่างยิ่ง

2.4 แบบสอบถามตอนที่ 4 ข้อเสนอแนะจากการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงของชุมชนได้แก่ ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และตอนที่ 5 ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติม ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

3. ข้อมูลที่ได้จากการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในรูปแบบการประชุมกลุ่ม การสนทนากลุ่ม นำมาแยกแยะเนื้อหาสาระเป็นกลุ่มข้อมูล และการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และนำมาบรรยายสรุปตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้

ระยะที่ 2 การปฏิบัติการวิจัย ผู้วิจัยทำการพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานี

การวิจัยเรื่องการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเป็นงานวิจัยแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างความมีส่วนร่วมกับสังคมด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติ โดยให้คนที่อยู่กับปัญหาในชุมชนเป็นศูนย์กลาง” ต้องทำให้มีการรวมกลุ่มรวมพลัง ดำเนินการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ อาศัยความร่วมมือจากนักวิชาการและนักพัฒนาจากภายนอกชุมชนใช้กระบวนการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่เป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยกำหนดขั้นตอนของการวิจัยในลักษณะ “บันไดเวียน” (Spiral) ประกอบด้วย การวางแผน (Plan) การปฏิบัติ (Act) การสังเกต(Observe) และการสะท้อนผล ผู้วิจัยนำกระบวนการวิจัยแบบ PAR ซึ่งเป็นเครื่องมือ และเทคนิคที่นำมาใช้ในกระบวนการวิจัยทุกกระบวนการทุกขั้นตอน เพื่อนำไปสู่การเชื่อมโยงและการเปลี่ยนแปลง กำหนดขั้นตอนการศึกษาในพื้นที่วิจัยแบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน และนำเครื่องมือและเทคนิคการวิจัยมาใช้ร่วมกัน

การดำเนินงานในระยะนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานี ดังนั้น เครื่องมือและเทคนิคที่ใช้ในการวิจัย ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูลและมีการดำเนินการดังต่อไปนี้

เครื่องมือและเทคนิคที่ใช้ในการวิจัย

ในระยะที่ 2 เครื่องมือและเทคนิคที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัย ระยะที่ 2 ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 เครื่องมือ/เทคนิคที่ใช้ในกระบวนการวิจัยระยะที่ 2

เครื่องมือ/เทคนิค	วัตถุประสงค์	หลักการ
SWOT Analysis (Strength Weakness Opportunity Threat) การวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน	1. ทำให้ทราบสภาพแวดล้อมภายในและภายนอกชุมชน 2. ศักยภาพของชุมชน 3.เสนอกลยุทธ์ทางเลือกซึ่งจะสามารถนำไปวางแผนพัฒนาชุมชนได้อย่างเหมาะสม จะเป็นการดีถ้าคนในชุมชนมีส่วนร่วม	กำหนดให้ตัวแทน หรือผู้นำชุมชน คนสำคัญของชุมชนมาร่วมกันวิเคราะห์ว่า ชุมชนท้องถิ่นของตนเองมีสภาพการณ์อย่างไร มีจุดแข็ง (Strength) จุดอ่อน (Weakness) โอกาส (Opportunity) และข้อจำกัดและอุปสรรค (Threat) อย่างไรบ้าง
การสนทนากลุ่ม (Focus Group Interview)	1. เพื่อให้ข้อมูลเนื้อหาสาระที่เป็นประเด็นเฉพาะด้าน 2. เพื่อให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับประเด็นนั้นๆ แสดงความคิดเห็น ให้ข้อมูล รายละเอียด 3. เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงคุณภาพ	1. กำหนดประเด็นการสนทนา 2. การอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของข้อมูลเพื่อหาบทสรุปนำไปสู่การวางแผนที่ดี การอภิปรายดังกล่าวต้องมีความเที่ยงตรงความเห็นของกลุ่มหรือกระบวนการสนทนากลุ่ม เป็นการพูดคุยแบบธรรมชาติ และบรรยากาศเป็นกันเอง
ARR (After Action Review) การถอดบทเรียน	1. เพื่อการสังเคราะห์ความรู้ ค้นหาปัจจัยและกระบวนการหนุนเสริมที่ดี 2. การปฏิบัติการที่เป็นเลิศ (Best Practice)	เป็นเทคนิคการสังเคราะห์ความรู้ ค้นหาปัจจัยและกระบวนการหนุนเสริมที่ดี (Best Practice) ใช้วิธีเรียนรู้หลังการดำเนินงาน (Retrospect) โดยการ 1. ประชุมพูดคุยเพื่อหาความรู้ ค้นหาปัจจัยและกระบวนการหนุนเสริมที่ดี (Best Practice) พร้อมมีการวางแผนโครงการวิจัย 2. ประเมินสภาพการณ์ด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ตารางที่ 3 เครื่องมือ/เทคนิคที่ใช้ในกระบวนการวิจัยระยะที่ 2 (ต่อ)

เครื่องมือ/เทคนิค	วัตถุประสงค์	หลักการ
Appreciation –Fluence-Control (A-I-C) การประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์	1. เพื่อเป็นแกนกลางของกระบวนการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่โดยการทำให้ทุกคนยอมรับและชื่นชมคนอื่น 2. ช่วยให้ผู้มีส่วนร่วมในเวทีประชาคมดำเนินสู่เป้าหมายเดียวกัน 3. สนับสนุนให้ผู้มีส่วนได้มีส่วนร่วมตระหนังถึงขอบเขตของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่มีส่วนในการจัดประชุมตรงเป้าหมาย 4. ช่วยสร้างเวทีให้มีส่วนได้ส่วนเสียสามารถติดตามเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในความร่วมมือ	เป็นเทคนิคการประชุมอย่างสร้างสรรค์ส่งเสริมให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีส่วนร่วมในกระบวนการเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจประกอบไปด้วย 1. ความชื่นชมโดยการรับฟัง 2. อิทธิพลส่งผ่านทางการแลกเปลี่ยน 3. คุณค่าของกลุ่มอัตลักษณ์เดียวกัน 4. ให้คุณค่าของสัญลักษณ์แทนคำพูด 5. คุณค่าของการเขียนบันทึกจากคำพูดของความคิด 6. ทักษะและประสบการณ์ของวิทยากรกระบวนการ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ 1.Participatory mapping การทำแผนที่ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม 2.SWOT Analysis (Strength Weakness Opportunity Threat) การวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน 3.การสนทนากลุ่ม (Focus Group Interview) เพื่อนำไปสู่การพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานี และเทคนิคที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ 1.ARR (After Action Review) การถอดบทเรียน เป็นเทคนิคการสังเคราะห์ความรู้ ค้นหาปัจจัยและกระบวนการหนุนเสริมที่ดี (Best Practice) 2.Appreciation – Influence- Control (A-I-C) การประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ เป็นเทคนิคการประชุมอย่างสร้างสรรค์ เพื่อนำไปสู่การพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานี

ขั้นตอนการดำเนินการ

ในระยะที่ 2 มีขั้นตอนการดำเนินงาน 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การวางแผน (Plan)

เป็นขั้นตอนที่ผู้วิจัย ผู้ร่วมวิจัยผู้นำชุมชน แกนนำชุมชน และสมาชิกชุมชน ร่วมการวิเคราะห์ปัญหาความต้องการ ความคิดเห็นของสมาชิกชุมชนต่อการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ รูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ ผลกระทบต่อการสร้างเครือข่ายเพื่อการ

อนุรักษ์ข้าวไร่ และข้อเสนอแนะต่อการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่โดยชุมชนเพื่อความมั่นคงและยั่งยืนของชุมชน ซึ่งในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยพากลุ่มแกนนำชุมชนทั้ง 5 หมู่บ้านไปศึกษาดูงาน ณ วัดป่าสวนธรรมร่วมใจ ตำบลศรีฐาน อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความเข้มแข็งสามารถพึ่งพาตนเองได้มีระบบการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์แบบมีการรับรอบมาตรฐานสากลตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 เป็นแหล่งรวบรวมพันธุ์ข้าวที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยสามารถรวบรวมและพัฒนาพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพระดับประเทศและมาตรฐาน ส่งผลให้สมเด็จพระเทพพระรัตนราชสุดาเสด็จมาดูงานและกลุ่มมีระบบการทำงานแบบเครือข่ายระดับสากลมีการร่วมมือกับภาคีพันธมิตรชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด (ชสท.) ภาคีพันธมิตร KU Outlet Centerของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กลุ่มธุรกิจเดอะมอลล์กรุ๊ป สยามพารากอน และบริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน) ให้การสนับสนุนส่งเสริมการขายเพื่อสร้าง “ตราสินค้าข้าวคุณธรรม” จนเกิดเป็นเครือข่ายคุณค่าข้าวคุณธรรม นอกจากนั้นกลุ่มข้าวคุณธรรมยังได้รวบตัวกันออมเงินสวัสดิการกองบุญหนุนเกื้อเพื่อชาวนาคุณธรรมบนหลักการพึ่งพาตนเอง และดำเนินการจัดตั้งกลุ่มโรงสีข้าวขนาดเล็ก (โรงสีดาวกระจาย) โดยมีวัดป่าสวนธรรมร่วมใจเป็นศูนย์กลางที่ตั้งเครือข่าย ให้เป็น “โรงเรียนชาวนาคุณธรรม” หรือเป็น “มหาวิทยาลัยไทบ้าน” แต่คนทั่วๆ ไป มักจะเรียกเราว่า “ศูนย์ฝึกอบรมคุณธรรมกสิกรรมธรรมชาติจังหวัดยโสธร” เพื่อเผยแพร่และเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับผู้สนใจ ส่วนวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง จังหวัดยโสธร ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธรเป็นกลุ่มมีการพัฒนาการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน และมีการพัฒนาผลิตพันธุ์ข้าวจำหน่ายทั่วประเทศ ได้รับการรับรองจากกรมวิชาการเกษตร เมล็ดพันธุ์ข้าวที่จำหน่ายมีมาตรฐานสูงกว่าที่กรมวิชาการเกษตรกำหนด มีการผลิตข้าวอินทรีย์ที่มีการรับรอบมาตรฐานสากลนอกจากนี้กลุ่มยังมีการรวบรวมพันธุ์ได้มากกว่า 300 ชนิด กลุ่มได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม และศูนย์วิจัยข้าว พร้อมถอดบทเรียนจากกรณีศึกษา เพื่อการสังเคราะห์ความรู้ ค้นหาปัจจัยและกระบวนการหนุนเสริมที่ดีและการปฏิบัติการที่เป็นเลิศ (Best Practice) จากพื้นที่ 2 แห่ง ซึ่งในขั้นตอนการวางแผนนี้ผู้วิจัยใช้เทคนิค ARR คือถอดบทเรียนหลังปฏิบัติการและใช้เทคนิค A-I-C (Appreciation – Influence- Control) คือ กระบวนการประชุมที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้มีโอกาสสื่อสารแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ และข้อมูลข่าวสารทุกขั้นตอน ซึ่งจะทำให้ผู้เข้าร่วมประชุมเข้าใจสภาพปัญหาข้อจำกัด ความต้องการ และศักยภาพของผู้มาเกี่ยวข้องต่างๆ เป็นกระบวนการประชุมที่ระดมพลังสมอง เพื่อแก้ไขปัญหา และแนวทางพัฒนาในเชิงสร้างสรรค์ เมื่อดำเนินการถูกต้องถูกต้องตามขั้นตอน ผลงานที่ได้จากการประชุมจะมาจากความคิดของผู้เข้าร่วมประชุมทุกคน เทคนิคนี้จึงเป็นกระบวนการประชุมเพื่อระดมความคิด รวมพลังสร้างสรรค์แต่ละคนเข้ามาเป็นพลังพัฒนา โดยใช้หลักการมีส่วนร่วมอย่างเป็นประชาธิปไตย (บุญนาค ตีวกุล, 2543) ซึ่งวิธีการของ A-I-C เป็นการเชิญคนที่ร่วมทำงานทั้งหมดเข้าประชุมเชิงปฏิบัติการ ซึ่งมีขั้นตอนในการดำเนินการ ดังตารางที่ 4 ดังนี้

ตารางที่ 4 เทคนิคที่ใช้ในกระบวนการวิจัย

เทคนิค	วัตถุประสงค์	หลักการ
ARR (After Action Review) การถอดบทเรียน	1. เพื่อการสังเคราะห์ความรู้ ค้นหาปัจจัยและกระบวนการหนุนเสริมที่ดี 2. การปฏิบัติการที่เป็นเลิศ (Best Practice)	เป็นเทคนิคการสังเคราะห์ความรู้ ค้นหาปัจจัยและกระบวนการหนุนเสริมที่ดี (Best Practice) ใช้วิธีเรียนรู้หลังการดำเนินงาน (Retrospect) โดยการ 1. ประชุมพูดคุยเพื่อหาความรู้ ค้นหาปัจจัยและกระบวนการหนุนเสริมที่ดี (Best Practice)มีการวางแผนโครงการวิจัย 2. ประเมินสภาพการณ์ด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้
Appreciation Influence- Control (A-I-C) การประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์	1. เพื่อเป็นแกนกลางของกระบวนการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่โดยการทำให้ทุกคนยอมรับและชื่นชมคนอื่น 2. ช่วยให้ผู้มีส่วนร่วมในเวทีประชาคมดำเนินสู่เป้าหมายเดียวกัน 3. สนับสนุนให้ผู้มีส่วนได้มีส่วนร่วมตระหนังถึงขอบเขตของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่มีส่วนในการจัดประชุมตรงเป้าหมาย 4. ช่วยสร้างเวทีให้มีส่วนได้ส่วนเสียสามารถติดตามเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในความร่วมมือ	เป็นเทคนิคการประชุมอย่างสร้างสรรค์ ส่งเสริมให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีส่วนร่วมในกระบวนการเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจประกอบไปด้วย 1. ความชื่นชมโดยการรับฟัง 2. อิทธิพลส่งผ่านทางการแลกเปลี่ยน 3. คุณค่าของกลุ่มอัตลักษณ์เดียวกัน 4. ให้คุณค่าของสัญลักษณ์แทนคำพูด 5. คุณค่าของการเขียนบันทึกจากคำพูดของความคิด 6. ทักษะและประสบการณ์ของวิทยากรกระบวนการ

ขั้นตอนที่ 1

A หมายถึง Appreciation คือ การทำให้ทุกคนยอมรับและชื่นชมคนอื่น โดยไม่รู้สึกแสดงการต่อต้าน หรือวิพากษ์วิจารณ์ ทุกคนจะมีโอกาสแสดงออกอย่างทัดเทียมด้วยภาพ ข้อเขียน หรือคำพูด ว่าเขาเห็นสถานการณ์ปัจจุบันเป็นอย่างไร และเขาอยากเห็นความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไร ซึ่งจะทำให้ทุกคนมี

โอกาสใช้ข้อเท็จจริง เหตุผล และความรู้สึก ตลอดจนการแสดงออกมาในลักษณะต่างๆ ตามความจริง เมื่อทุกคนได้แสดงออกโดยได้รับการยอมรับจากคนอื่น จะทำให้ทุกคนมีความรู้สึกที่ดี มีความสุข ความอบอุ่น และเกิดพลังขึ้นในระหว่างคนที่มาประชุมด้วยกัน ซึ่ง A เป็นการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ เปิดโอกาสแสดงความคิดเห็น รับฟัง ยอมรับ และสรุปร่วมอย่างสร้างสรรค์ในสภาพหลักๆ คือ

1. สภาพปัจจุบันที่รับรู้ สำรวจภาพที่เป็นจริง (the reality) วิธีการเป็นการสะท้อนภาพความจริงตามที่ตนเห็น แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกลุ่มเล็ก ให้เกียรติ ความรัก ความเป็นมิตร เห็นคุณค่า (appreciation) ให้โอกาสทุกคนเท่าเทียมกัน ไม่ครอบงำ และสรุปผลทั้งหมดเป็นภาพเดียวกันนำเสนอในกลุ่มใหญ่

2. สภาพที่ปรารถนาในอนาคต สภาพที่มุ่งหวัง (the ideal vision)

ขั้นตอนที่ 2

I หมายถึง Influence เป็นการใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่แต่ละคนมีอยู่มาช่วยกันกำหนดวิธีการ หรือยุทธศาสตร์ ที่จะทำให้บรรลุวิสัยทัศน์ร่วมกัน วิธีการที่เสนอแนะมาทั้งหมดจะถูกนมาจัดหมวดหมู่ แยกแยะ และพิจารณาร่วมกัน จนกระทั่งได้วิธีการที่กลุ่มเห็นพ้องต้องกันว่าจะนำไปสู่ความสำเร็จที่กลุ่มต้องการ ในการเลือกวิธีการดังกล่าวสมาชิกกลุ่มจะมีปฏิสัมพันธ์กันสูง ซึ่ง I เป็นการกำหนดยุทธศาสตร์ มาตรการ และเสนอทางเลือก เพื่อให้บรรลุความมุ่งหวัง บรรลุภาพที่พึงประสงค์ ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

1. คิดกิจกรรมโครงการ ที่จะทำให้บรรลุความมุ่งหวัง/ ภาพที่พึงประสงค์ซึ่งดำเนินการโดยให้แต่ละคนคิดยุทธศาสตร์การสร้างเครือข่าย ประมาณคนละ 1-3 ข้อ จากนั้นเขียนยุทธศาสตร์ลงบนแผ่นกระดาษย่อยแผนละ 1 ข้อ อธิบายแลกเปลี่ยนความคิดในกลุ่มเล็ก คัดเลือกยุทธศาสตร์ที่เห็นว่าดีที่สุดประมาณ 3-5 ข้อ อภิปรายแถลงกันเพื่อหาข้อยุติที่มีเหตุผล กลุ่มพอใจมากที่สุด ยอมรับมากที่สุด

2. จัดลำดับความสำคัญ

ขั้นตอนที่ 3

C หมายถึง Control เป็นการนำวิธีการมากำหนดเป็นแผนปฏิบัติการ (Action Plan) อย่างละเอียด ทำอะไร มีหลักการและเหตุผลอย่างไร มีเป้าหมายอย่างไร ใครรับผิดชอบเป็นหลัก ใครต้องให้ความร่วมมือ จะใช้งบประมาณค่าใช้จ่ายอย่างไร จากแหล่งใด ในขั้นนี้สมาชิกแต่ละคน จะรับผิดชอบว่าสมาชิกแต่ละคนจะเลือกว่าตนสมัครใจรับผิดชอบเรื่องใด ใครจะให้ความร่วมมือเรื่องใด ใครจะเป็นผู้ร่วมวางแผนปฏิบัติการข้อใด เป็นการกำหนดข้อผูกพันให้กับตนเอง เพื่อควบคุมให้เกิดการกระทำอันจะนำไปสู่การบรรลุผลที่เป็นเป้าหมาย หรืออุดมการณ์ร่วมกันของกลุ่มในที่สุด ซึ่ง C เป็นการทำงานร่วมกันโดยนำเอาโครงการและกิจกรรมมาสู่การปฏิบัติ และจัดกลุ่มดำเนินการที่แต่ละคนถนัด และแสวงหาทรัพยากร โดยมีขั้นตอนคือ แบ่งความรับผิดชอบและจัดทำแผนปฏิบัติการ (ชอบ เข็มกลัดและโกวิทย์ พวงงาม, 2547: 56-58)

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัย ดังนี้

ตารางที่ 5 เครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัย

เครื่องมือ	วัตถุประสงค์	หลักการ
SWOT Analysis (Strength Weakness Opportunity Threat) การวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน	1. ทำให้ทราบสภาพแวดล้อมภายในและภายนอกชุมชน 2. ศักยภาพของชุมชน 3. เสนอกลยุทธ์ทางเลือกซึ่งจะสามารถนำไปวางแผนพัฒนาชุมชนได้อย่างเหมาะสม จะเป็นการดีถ้าคนในชุมชนมีส่วนร่วม	จัดผู้นำ แกนนำ คนสำคัญของชุมชนมาร่วมกันวิเคราะห์ว่า ชุมชนท้องถิ่นของตนเองมีสภาพการณ์อย่างไร มีจุดแข็ง (Strength) จุดอ่อน (Weakness) โอกาส (Opportunity) และข้อจำกัดและอุปสรรค (Threat) อย่างไรบ้าง
การสนทนากลุ่ม (Focus Group Interview)	1. เพื่อให้ข้อมูลเนื้อหาสาระที่เป็นประเด็นเฉพาะด้าน 2.เพื่อให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับประเด็นนั้นๆ แสดงความคิดเห็นให้ข้อมูล รายละเอียด 3. เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงคุณภาพ	1. กำหนดประเด็นการสนทนา 2. การอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของข้อมูลเพื่อหาบทสรุปนำไปสู่การวางแผนที่ดี การอภิปรายดังกล่าวต้องมีความเที่ยงตรง ความเห็นของกลุ่มหรือกระบวนการสนทนากลุ่ม เป็นการพูดคุยแบบธรรมชาติ และบรรยากาศเป็นกันเอง

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ 1)Swot Analysis (Strength Weakness Opportunity Threat) การวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน และ 2) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Interview)

ขั้นตอนการดำเนินการ

ผู้วิจัยนำเครื่องมือมาดำเนินการโดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. Swot Analysis (Strength Weakness Opportunity Threat) การวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน กำหนดให้ตัวแทน หรือผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ว่า ชุมชนท้องถิ่นของตนเองมีสภาพการณ์อย่างไรมีจุดแข็ง (Strength) จุดอ่อน (Weakness) โอกาส (Opportunity) และข้อจำกัดและอุปสรรค (Threat) อย่างไรบ้าง เพื่อนำไปสู่การกำหนดแนวทางในการพัฒนาชุมชนของตนเอง ให้เป็นไปตามที่ต้องการ และสามารถแก้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกัน พร้อมกำหนดทิศทางการดำเนินการโครงการวิจัยเพื่อนำไปสู่การพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่สามารถสร้างมั่นคงและความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืน

2. การสนทนากลุ่ม (Focus Group Interview) จัดอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นโดยใช้เทคนิค ARR (After Action Review) การถอดบทเรียนและ Appreciation – Influence-Control (A-I-C) การประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ เพื่อสังเคราะห์ความรู้ ค้นหาปัจจัยและ

กระบวนการหนุนเสริมที่ดี (Best Practice) ร่วมกับแกนนำชุมชน ทีมวิจัยเพื่อหาบทสรุปนำไปสู่การวางแผนที่ดี การอภิปรายดังกล่าวต้องมีความเที่ยงตรง ความเห็นของกลุ่มหรือกระบวนการสนทนากลุ่ม เป็นการพูดคุยแบบธรรมชาติ และบรรยากาศเป็นกันเอง

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในรูปแบบการประชุมกลุ่ม การสนทนากลุ่ม นำมาแยกแยะเนื้อหาสาระเป็นกลุ่มข้อมูล และการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และนำมาบรรยายสรุปตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้

ขั้นตอนที่ 2 การปฏิบัติ (Action)

การปฏิบัติตามการวางแผนการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมของชุมชนที่ได้กำหนดไว้ถูกนำไปใช้ ซึ่งเป็นไปตามความพร้อมและความต้องการของชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้การพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่สามารถสร้างมั่นคงและความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืน ขั้นตอนนี้ผู้วิจัยทำหน้าที่ในการร่วมส่งเสริมช่วยเหลือ สนับสนุน ให้คำปรึกษา เพื่อให้สามารถปฏิบัติกิจกรรมให้สำเร็จตามที่วางแผนไว้ ผลลัพธ์ที่ได้จากขั้นตอนนี้คือร่างรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ขั้นตอนที่ 3 การสังเกต (Observe)

ผู้ร่วมวิจัยทำการสังเกตขณะมีการปฏิบัติโครงการหรือกิจกรรมของชุมชน เพื่อบันทึกข้อมูลสิ่งที่ปรากฏขึ้น ตามการวางแผนหรือตามสถานการณ์ที่ปรากฏ โดยมีเป้าหมายเพื่อนำผลการบันทึกข้อมูลมาประมวลผลเพื่อประเมินโครงการหรือกิจกรรมของชุมชน โดยมีการสังเกตการณ์เข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มเป้าหมาย เพื่อประเมินพฤติกรรมการมีส่วนร่วม การปฏิสัมพันธ์กับผู้ร่วมวิจัย ปัญหาอุปสรรค และการปรับปรุง และการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย ถึงความรู้สึกในการเข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ ขั้นตอนนี้ผู้วิจัยจัดบรรยากาศให้สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการพิจารณา รวบรวมข้อมูล สังเกตผล และแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับผลการปฏิบัติตามกิจกรรมต่าง ๆ ที่วางแผนการดำเนินการไว้ ใช้เครื่องมือคือแบบสังเกตการมีส่วนร่วมที่สร้างขึ้นในขั้นตอนการวางแผน เพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือ

ขั้นตอนที่ 4 การสะท้อนผล (Reflect)

ขั้นตอนนี้เป็นการนำผลจากการสังเกตในการปฏิบัติโครงการหรือกิจกรรมของชุมชนของผู้ร่วมวิจัย และผลการสะท้อนความคิดเห็นของกลุ่มเป้าหมายผู้เข้าร่วมกิจกรรม นำมาสะท้อนผลต่อที่ประชุมผู้ร่วมวิจัย เพื่อร่วมประเมินผลการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมของชุมชนประกอบการตัดสินใจเพื่อสรุปถึงความสำเร็จความล้มเหลว ข้อจำกัด และการให้ข้อแนะนำในการปฏิบัติต่อไป และให้ผู้ร่วมวิจัยได้มีการปรับปรุงแผนการปฏิบัติ และพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานี พร้อมสะท้อนกลับในวงจรที่ 2 และเมื่อได้ขั้นสะท้อนผลการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง โดย ผู้วิจัย ผู้ร่วมวิจัย และสมาชิกชุมชน เพื่อความสมบูรณ์ของข้อมูลผู้วิจัยให้ผู้ร่วมวิจัยและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ร่วมกันตรวจสอบข้อมูลจากการสะท้อน และความถูกต้องของรายละเอียดในการสะท้อนผล

ระยะที่ 3 การสรุปผลการวิจัย การประเมินรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานี

การดำเนินงานในระยะที่ 3 นี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการประเมินรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานี ที่ได้พัฒนาขึ้นมา โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) จากระยะที่ 2 เพื่อประเมินรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานีจากผู้เชี่ยวชาญด้านการปลูกข้าวไร่ ผู้เชี่ยวชาญด้านการอนุรักษ์ และปรับปรุงรูปแบบให้เหมาะสม มีขั้นตอนในการดำเนินการ 2 ขั้นตอน คือการประเมินรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงและการสรุปผลการวิจัย สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูล มีการดำเนินการดังต่อไปนี้

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในระยะที่ 3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัย ดังตารางที่ 6 เครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยระยะที่ 3

ตารางที่ 6 เครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยระยะที่ 3

เครื่องมือ	วัตถุประสงค์	หลักการ
แบบประเมินรูปแบบ	1. เพื่อพิจารณารูปแบบและแสดงความคิดเห็น 2. เพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างมั่นคงและยั่งยืน 3. เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีคุณภาพ	1. ศึกษารูปแบบการประเมินจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกำหนดประเด็นการสนทนา 2. เลือกแบบประเมินรูปแบบที่ได้รับการรับรองจากผู้เชี่ยวชาญนำมาเป็นเครื่องมือสำหรับการประเมิน 3. ส่งแบบประเมินให้ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 6 ท่าน ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับ “เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง”เพื่อร่วมพิจารณาและแสดงความคิดเห็นต่อรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 4. ปรับปรุงหรือแก้ไขรูปแบบให้มีความถูกต้องและสมบูรณ์

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ แบบประเมินรูปแบบ เพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประสิทธิภาพของรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนอย่างมั่นคงและยั่งยืน

ขั้นตอนวิธีการดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนการดำเนินงานในระยะที่ 3 นี้ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 พัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง มีขั้นตอนในการดำเนินการ 3 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 รวบรวมผลการศึกษาทั้งหมดมาวิเคราะห์ แนวคิดทฤษฎี และข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการประเมินรูปแบบแบบมีส่วนร่วม กำหนดประเด็นการประเมิน และสร้างแบบประเมินรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 4 ด้าน ดังนี้

ตารางที่ 7 แสดงประเด็นการประเมินรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ด้าน	ประเด็นย่อย
1. ความเหมาะสม	1. หลักการสร้างรูปแบบ
2. ความเป็นไปได้ในการนำไปใช้ปฏิบัติ	2. ความเชื่อมโยงของรูปแบบ
3. ความสอดคล้องกับบริบท	3. องค์ประกอบของรูปแบบ
4. การใช้ประโยชน์ได้จริง	3.1 ความสัมพันธ์ทางสังคม
	3.2 การแลกเปลี่ยนพันธุกรรม
	3.3 กิจกรรม
	3.4 องค์ความรู้ข้าว
	3.5 การมีส่วนร่วม
	3.6 วัฒนธรรมชุมชน
	3.7 การสื่อสาร
	3.8 เครือข่ายชุมชน
	3.9 ภูมิปัญญาท้องถิ่น
	3.10 การแลกเปลี่ยนเรียนรู้
	4. การอธิบายรูปแบบ
	5. ภาพรวมของรูปแบบ

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นการประเมินรูปแบบ เป็นขั้นตอนประเมินความเหมาะสมของรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง แบ่งเป็น 2 ขั้นตอนดังนี้

1. การประเมินรูปแบบด้วยเครื่องมือแบบประเมินรูปแบบ ส่งแบบประเมินให้ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ เชี่ยวชาญเกี่ยวกับเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญด้านข้าวไร่ ผู้เชี่ยวชาญด้านการอนุรักษ์พันธ์ข้าวพื้นเมือง ผู้เชี่ยวชาญด้านการสร้างเครือข่ายด้านการเกษตรและด้านข้าวไร่ จำนวน 5 คน เพื่อร่วมพิจารณาและแสดง

ความคิดเห็นต่อรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง เพื่อนำผลการประเมินมาพัฒนาปรับปรุงรูปแบบเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างมั่นคงและยั่งยืนที่ผ่านการรับรองจากชุมชน นำไปพัฒนาให้เกิดเป็นรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง และเพื่อประโยชน์แก่ชุมชนอื่นได้นำไปเป็นแนวทางการสร้างเครือข่ายเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ให้สามารถพัฒนาชุมชนให้พึ่งพาตนเองและพึ่งพากันเองได้อย่างยั่งยืน

2. ปรับปรุงหรือแก้ไขรูปแบบให้มีความถูกต้องและสมบูรณ์

ตอนที่ 2 การสรุปผลการวิจัย การปฏิบัติการวิจัยจนได้คำตอบตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดและครบถ้วนตามกระบวนการวิจัยที่ออกแบบไว้

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการวิจัยจากระยะที่ 3 มีการประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล โดยผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการจัดสนทนากลุ่มผู้ศึกษาจะนำมาสรุปเรียบเรียง วิเคราะห์ข้อมูล อย่างเป็นระบบ โดยยึดหลักการเขียนสรุปรายงานบนพื้นฐานข้อมูลที่เป็นจริง และอภิปรายผลอิงหลักวิชาการเพื่อให้เกิดแนวคิดที่หลากหลายทั้งที่สนับสนุน ขัดแย้งผล การศึกษา รวมถึงการเกิดความรู้ใหม่ เพื่อประโยชน์แก่ผู้วิจัย ชุมชน และผู้ที่ได้ศึกษาผลงานวิจัยนี้ สามารถสรุปขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ดังแผนภูมิที่ 7 ดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร

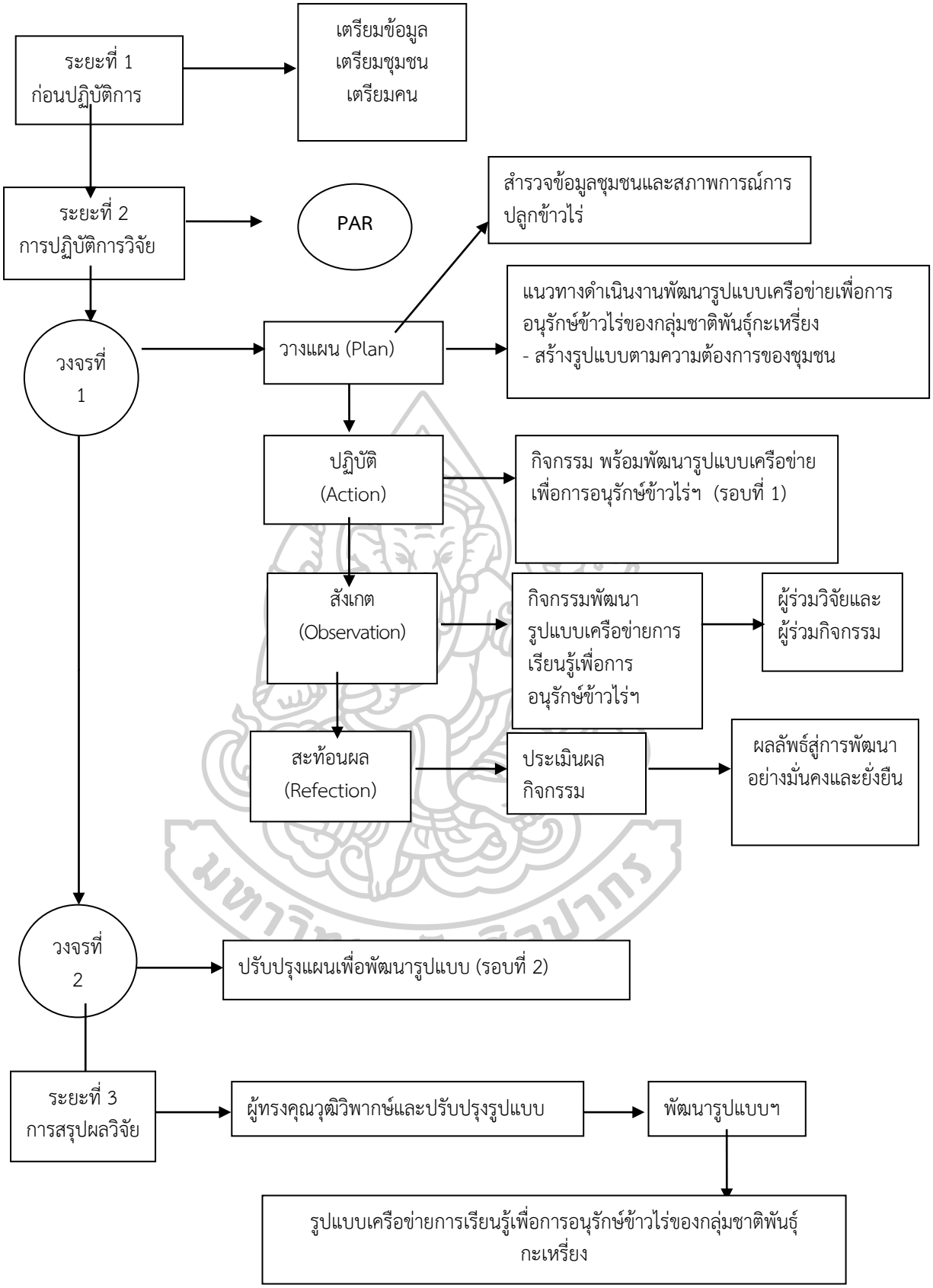

แผนภูมิที่ 7 ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนการสร้างเครื่องมือการทดสอบคุณภาพและความน่าเชื่อของข้อมูล

ขั้นตอนการสร้างเครื่องมือ

การสร้างเครื่องมือ ได้แก่ แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกต และแบบสอบถาม และการทดสอบคุณภาพของเครื่องมือเพื่อให้ได้เครื่องมือวิจัยที่มีคุณภาพก่อนการนำไปใช้ในการรวบรวมข้อมูล มีขั้นตอนในการสร้างเครื่องมือ 7 ขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ทำการวิจัย เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยให้สามารถได้ผลการศึกษาตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ครบถ้วน

2. ศึกษาทบทวนหลักวิธีและเทคนิคการสร้างแบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ แบบสอบถาม และแบบประเมินผล เพื่อให้การสร้างเครื่องมือมีความถูกต้องตามหลักวิธีวิทยา

3. จัดทำร่างแบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกต แบบสอบถาม และแบบประเมินผลรูปแบบให้สอดคล้องกับกรอบแนวคิดการวิจัย โดยเพื่อให้ได้ข้อคำถามตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยและมีความถูกต้องตามหลักวิธีวิทยาในการสร้างเครื่องมือ

4. การสร้างแบบการประชุมกลุ่มและสนทนากลุ่ม

5. การสร้างแบบบันทึกภาคสนาม (Field notes)

6. การสร้างแบบประเมินผลรูปแบบ

7. การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือเชิงคุณภาพ ด้วยการตรวจสอบความถูกต้อง หรือความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) เป็นการตรวจสอบเครื่องมือวิจัยว่าประเด็นในการวิจัยสามารถได้ข้อมูลครอบคลุมตามแนวคิดการวิจัย หรือได้เนื้อหาตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยหรือไม่ โดยมีประเด็นที่จะทดสอบแบบสอบถามมีดังนี้

7.1 สามารถเข้าใจคำถามต่างๆ ชัดเจนหรือไม่

7.2 ประโยชน์ของข้อมูลสามารถสนองความต้องการที่ตั้งใจไว้หรือไม่

7.3 มีประเด็นคำถามใดขาดหายไปบ้างหรือไม่

7.4 มีที่ว่างสำหรับการตอบเพียงพอหรือไม่

7.5 รูปแบบคำถาม คำถามปิดหรือเปิดที่ใช้เหมาะสม หรือได้ผลตามต้องการหรือไม่

7.6 ความยาก คำถามบางข้อยากที่จะตอบหรือไม่

7.7 คำตอบซ้ำ คำถามบางข้ออาจให้คำตอบซ้ำกัน แสดงให้เห็นว่าคำถามเหล่านั้นไม่ต่างกันมากอย่างชัดเจน

7.8 การปฏิเสธที่จะตอบ คำถามใดที่ผู้ตอบไม่อยากตอบ

หลังจากนั้นให้ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญในด้านเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยและการสร้างเครื่องมือวิจัยพิจารณาความที่ยงตรงตามเนื้อหา การกำหนดประเด็นคำถาม การจัดรูปแบบคำถามและสำนวนภาษาในร่างแบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ โดยการตรวจสอบผู้วิจัยนำร่างแบบสำรวจแบบสัมภาษณ์ไปให้อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ตรวจสอบความถูกต้อง จากนั้นนำร่างแบบสำรวจแบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้น มาตรวจสอบคุณภาพโดยใช้เทคนิค IOC (Item Objective Congruence Index) โดยผู้เชี่ยวชาญ 5 ท่าน เพื่อตรวจสอบความตรงของเนื้อหาโดยกำหนดเกณฑ์การพิจารณาดังนี้

ให้ +1 คำถามสอดคล้องกับเนื้อหาตามวัตถุประสงค์การวิจัย

0 ไม่แน่ใจว่าคำถามนั้นสอดคล้อง หรือไม่กับเนื้อหาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

-1 คำถามนั้นไม่สอดคล้องกับเนื้อหาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย จากนั้นนำผลการพิจารณามาหาค่าความตรงตามเนื้อหาจากสูตร

1. การตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาโดยการวิเคราะห์ค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับนิยามเชิงปฏิบัติการที่ต้องการวัด (Item Objective Congruence or IOC) ดังสูตร (บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์, 2553)

$$IOC = \frac{\sum R}{N}$$

เมื่อ $\sum R$ แทน ผลรวมคะแนนความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ

N แทน จำนวนผู้เชี่ยวชาญ

ผู้วิจัยใช้แบบสอบถามประเมินค่า 3 ระดับ เป็นเครื่องมือในการประเมิน โดยมีเงื่อนไขให้ผู้เชี่ยวชาญตัดสินอย่างเป็นระบบ ซึ่งมีลักษณะการให้คะแนน ดังนี้

+1 = ข้อคำถามสอดคล้องกับนิยามเชิงปฏิบัติการที่ต้องการวัด

0 = ไม่แน่ใจว่าข้อคำถามนั้นสอดคล้องกับนิยามเชิงปฏิบัติการที่ต้องการวัด

-1 = คำถามนั้นไม่สอดคล้องกับนิยามเชิงปฏิบัติการที่ต้องการวัด

ผู้วิจัยได้กำหนดเกณฑ์ที่ใช้ในการตัดสินความตรงเชิงเนื้อหา คือค่าดัชนี IOC ต้องมากกว่า 0.5 (IOC>0.5) จึงจะถือว่าข้อคำถามนั้นสอดคล้องกับโครงสร้างและนิยามเชิงปฏิบัติการที่ต้องการวัด (ศิริชัย กาญจนวาสี, 2552) จากนั้นนำผลการพิจารณามาจากผู้เชี่ยวชาญ มาคำนวณค่า IOC เป็นรายข้อ และคัดเลือกข้อคำถามที่มีค่า IOC ผ่านเกณฑ์ที่กำหนดไว้เพื่อตรวจสอบความเที่ยง (Reliability) ของแบบสอบถาม และแบบสำรวจด้วยการวัดความสอดคล้องภายใน โดยวิธีสัมประสิทธิ์อัลฟ่า (Alpha's Coefficient) ตามสูตรของครอนบาค (Cronbach) ดังสูตร (บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์, 2553) โดยมีค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ของแบบสอบถามเท่ากับ 0.98 และค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ของแบบสอบถามเท่ากับ 0.86

2. นำแบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ไปเก็บข้อมูลต่อไป

การทดสอบคุณภาพเครื่องมือและความน่าเชื่อของข้อมูล

มีขั้นตอนในการทดสอบคุณภาพเครื่องมือและความน่าเชื่อของข้อมูล 2 ขั้นตอน ดังนี้

1. การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือเชิงปริมาณของแบบสอบถาม แบบประเมินรูปแบบ ที่ผ่านการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาจากผู้ทรงคุณวุฒิ (Content Validity) มาทำการทดสอบหาความเชื่อมั่น (Reliability) โดยนำแบบสอบถามทำการทดสอบกับประชาชนบ้านพุ บอน บ้านห้วยป่าปก บ้านหินตุ้ม ตำบลบ้านไร่ อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งเป็นชุมชนที่มีการปลูกข้าวไร่ มีสภาพพื้นที่สูง และมีกิจกรรมไม่ต่างจากพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด (Try-Out) จำนวน 30 ราย นำมารวบรวมและ

วิเคราะห์ผลจากแบบสอบถามเพื่อหาค่าความเชื่อมั่น นำผลมาพิจารณาปรับปรุงแบบสอบถามให้สมบูรณ์ก่อนนำมาเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลจากประชาชนในชุมชนตำบลแก่นมะกรูดโดยวิธีการครอนบาค (Cronbach method) หรือเรียกว่าวิธีการคำนวณสัมประสิทธิ์แอลฟา (Alpha-coefficient) เป็นการทดสอบความเชื่อถือได้ โดยใช้เครื่องมือวิจัย 1 ชุด เก็บข้อมูลจากกลุ่มที่ได้รับการทดสอบครั้งเดียว (สิน พันธุ์พินิจ, 2553)

2. การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือเชิงคุณภาพ ด้วยการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ขณะเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล (validity)และความเชื่อถือได้ (reliability) ของข้อมูลภาคสนามทุกครั้ง และเก็บข้อมูลด้วยการตรวจสอบวิธีการเก็บข้อมูล (methodology triangulation) ด้วยวิธีการเก็บข้อมูลหลากหลายวิธี โดยเริ่มตั้งแต่การเก็บข้อมูลด้วย แบบสำรวจ (Survey Guideline) แบบสัมภาษณ์ (Interview Guideline) สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ สัมภาษณ์แบบเดี่ยว สัมภาษณ์แบบกลุ่มโดยสัมภาษณ์ แบบสังเกต (Observation) สังเกตสภาพความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน การจัดงานในชุมชน การทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชน บรรยากาศการประชุม การแสดงความคิดเห็นและการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน และการทำหน้าที่สมาชิกของชุมชน การสนทนากลุ่ม (Focus Group Interview) การสนทนากลุ่มเพื่อเก็บข้อมูลด้านความคิด ส่วนที่นำมาใช้ก็มีความหลากหลายเทคนิคโดยใช้เทคนิค ARR (After Action Review) การถอดบทเรียนและ Appreciation – Influence - Control (A-I-C) การประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ เป็นการได้ข้อมูลจากหลายคนในประเด็นที่ต้องการหาข้อสรุปที่วิเคราะห์มาจากข้อมูลการสังเกตและการสัมภาษณ์นำคนในเหตุการณ์มาทบทวนความเข้าใจพร้อมนำข้อมูลกลับไปให้ผู้ให้ข้อมูลอ่านหรือกลับไปถามผู้ให้ข้อมูลซ้ำอีก (reflecting) เพื่อให้ข้อมูลตรงกับความเป็นจริงอีกทั้งทำให้ได้รายละเอียดของข้อมูลที่ตกหล่นจากการสัมภาษณ์และจากการสังเกตเป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ตรงกับความเป็นจริงมากขึ้น แล้วนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ นำข้อมูลที่ผ่านขั้นตอนต่างๆ นี้เข้าปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษาเพื่อให้ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือมากขึ้น โดยมีการตรวจสอบสามเส้า (Triangulation Technique) ด้านต่างๆ ดังนี้

1. การตรวจสอบด้านปริมาณ การตรวจสอบข้อมูลที่สังเกต และบันทึกว่าได้ปริมาณเพียงพอ ครอบคลุมทุกข้อในแนวคำถาม และเพียงพอตามวัตถุประสงค์หรือไม่ ได้ทำการเก็บข้อมูลหลายครั้ง จนสามารถหาข้อสรุปที่ตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้

2. ตรวจสอบแหล่งข้อมูล (data triangulation) ตรวจสอบเรื่องเวลา สถานที่ และบุคคล โดยตรวจสอบว่าเมื่อต่างเวลา ต่างสถานที่ ต่างบุคคลแล้ว โดยการจัดวางตารางกำหนดเวลาในการสังเกตพฤติกรรมให้ครอบคลุมทุกช่วงเวลา และเพื่อให้ครอบคลุมมากยิ่งขึ้น

3. ตรวจสอบข้อมูลจากเจ้าของข้อมูลและผู้เกี่ยวข้อง (cross check) ผู้วิจัยซักถามข้อมูลและตรวจสอบจากผู้ที่เกี่ยวข้องอื่นว่าข้อมูลถูกต้องหรือไม่ ด้วยการสอบถามซ้ำในประเด็นเดียวกันแล้วให้ความเห็นกับผู้วิจัยในการตีความ การวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อเป็นการยืนยันความเชื่อถือได้ของข้อมูลและรายงาน

4. ตรวจสอบด้านทฤษฎี ตรวจสอบข้อมูลขณะเก็บข้อมูลภาคสนาม การตีความหมายพฤติกรรมว่าตรง หรือแตกต่างทฤษฎีมากน้อยเพียงใด และตรวจสอบความเข้าใจของผู้วิจัยเอง (investigator triangulation) โดยศึกษาเอกสารเพิ่มเติม สอบถามความคิดเห็นจากอาจารย์ที่ปรึกษา

เมื่อพบข้อมูลที่ขัดแย้งหรือไม่เพียงพอ ผู้วิจัยเก็บข้อมูลซ้ำ เพื่อยืนยันความถูกต้อง การตรวจสอบวิธีการเก็บข้อมูล (methodology triangulation) ตรวจสอบข้อมูลด้วยการรวบรวมข้อมูลหลายวิธี ด้านเอกสาร สัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกต การสำรวจ และการสนทนากลุ่ม

5. ตรวจสอบด้านการวิเคราะห์-สังเกตข้อมูล เมื่อผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากสถานที่จริงแล้ว ได้ตรวจสอบการแปลความหมายเกี่ยวกับทัศนคติ และพฤติกรรมที่แสดงออกมา ว่ามีความถูกต้องเพียงใดในการนำรูปแบบการสร้างเครือข่ายมาใช้ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมการปลูกข้าวไร่ การรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าวไร่ และทำให้ผู้วิจัยสามารถสรุปแนวทางการดำเนินงานได้ และปรับกรอบแนวคิดเบื้องต้นมาเป็นกรอบแนวคิดเพื่อใช้ในการวิจัย

อุปกรณ์ที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล

อุปกรณ์ที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลการศึกษาวิจัยครั้งนี้คือ

1. เครื่องบันทึกเสียง (Tape records)
2. เครื่องมือบันทึกภาพ (Digital camera)

การเก็บรวบรวมข้อมูล

เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากประชากรกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในพื้นที่อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ผู้วิจัยเข้าภาคสนามด้วยวิธีการเปิดเผยบทบาท (overt role) ของผู้วิจัยโดยแจ้งไปยังผู้นำ แกนนำให้ทราบวัตถุประสงค์และรายละเอียดของการวิจัย เพื่อแสดงความจริงใจในการทำงาน สร้างความเชื่อใจ เชื่อมั่นให้แก่ชุมชน สร้างความสัมพันธ์และความคุ้นเคยต่อชุมชนในพื้นที่วิจัย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นธรรมชาติและตรงตามความเป็นจริงมากที่สุด โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. การวิจัยเอกสาร เป็นการศึกษา ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) เพื่อทำความเข้าใจแนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ เครือข่ายทางสังคม การอนุรักษ์วัฒนธรรม ภูมิปัญญา และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นำมาประมวลความรู้สู่การสร้างกรอบแนวคิด การกำหนดแนวทางการดำเนินงานวิจัย การสร้างเครื่องมือรวมถึงการใช้วิเคราะห์วิพากษ์ เชื่อมโยงข้อเท็จจริงจากการศึกษาในพื้นที่ เพื่อให้ผลการศึกษามีหลักการทางวิชาการสนับสนุนผลการศึกษาและมีความน่าเชื่อถือ

2. การวิจัยภาคสนาม ด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) การสัมภาษณ์แบบกลุ่ม (Focus Group Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) และการใช้แบบสอบถามในการรวบรวมข้อมูล (Questionnaire) ซึ่งเป็นการศึกษาทั้งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) และทุติยภูมิ (Secondary Data) โดยมีวิธีการรวบรวมข้อมูลแบ่งเป็น 4 ส่วน

2.1 การรวบรวมข้อมูลของบริบทชุมชน

การศึกษาโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ผู้วิจัยได้สร้างแนวคำถาม (guildline) ใช้เทคนิควิธีการเลือกแบบเครือข่ายหรือก้อนหิมะ (Network or snowball selection) โดยการเลือกตัวอย่างจากเริ่มต้นจากผู้มีความรู้เกี่ยวกับบริบทชุมชน (Key Information) หรือกลุ่มบุคคลหลังจากนั้นให้ผู้รู้แต่ละคนหรือแต่ละกลุ่มบอกชื่อตัวอย่างบอกผู้รู้ที่คิดว่าบุคคลนั้นจะเป็นผู้ให้ข้อมูลในเรื่องการปลูกข้าวไร่ได้เป็นอย่างดี หลังจากนั้น ผู้วิจัยก็ให้บุคคลหรือกลุ่มที่ได้รับการระบุชื่อที่ผ่านมาบอกชื่อบุคคลหรือกลุ่มต่อไปที่คิดว่าจะให้ข้อมูลการปลูกข้าวไร่ได้เป็นอย่างดี จนกระทั่งผู้วิจัยได้รายชื่อบุคคลและกลุ่มที่ซ้ำๆ กัน หรือได้ข้อมูลที่อิ่มตัวแล้วจึงยุติการเลือกตัวอย่าง ผู้วิจัยจะทำเช่นนี้เรื่อยไปประดุจก้อนหิมะที่กลิ้งพอกพูนขนาดใหญ่ขึ้นทุกที และใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) จากผู้นำชุมชนที่มีสถานภาพเป็นผู้นำทางการและไม่เป็นทางการ การสังเกต และการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของชุมชนบ้านคลองเสลา อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี

2.2 การรวบรวมข้อมูลสภาพการณ์และศักยภาพในการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์ อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ใช้เครื่องมือได้แก่

2.2.1การศึกษาโดยใช้แบบสอบถาม สอบถามจากสมาชิกชุมชน การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ผู้วิจัยได้สร้างแนวคำถาม (Guild line) มีลักษณะเป็นแนวคำถามปลายเปิด (unstructured open-ended) แล้วทำการเลือกตัวอย่างการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) จากผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ปราชญ์ชาวบ้าน บ้านคลองเสลา อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี เพื่อศึกษาความคิดเห็น และข้อเสนอแนะ ปัญหาและอุปสรรคในการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง เพื่อสร้างความมั่นคงและยั่งยืน

2.2.2 การศึกษาโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview)ผู้วิจัยได้สร้างแนวคำถาม (guild line) มีลักษณะเป็นแนวคำถามปลายเปิด (unstructured open-ended) แล้วทำการเลือกตัวอย่างจากเริ่มต้นจากผู้มีความรู้เกี่ยวกับการปลูกข้าวไร่ 1 (Key Information) หรือกลุ่มบุคคลหลังจากนั้นให้ผู้รู้แต่ละคนหรือแต่ละกลุ่มบอกชื่อตัวอย่างบอกผู้รู้ที่คิดว่าบุคคลนั้นจะเป็นผู้ให้ข้อมูลในเรื่องการปลูกข้าวไร่ได้เป็นอย่างดี หลังจากนั้น ผู้วิจัยก็ให้บุคคลหรือกลุ่มที่ได้รับการระบุชื่อที่ผ่านมาบอกชื่อบุคคลหรือกลุ่มต่อไปที่คิดว่าจะให้ข้อมูลการปลูกข้าวไร่ได้เป็นอย่างดี จนกระทั่งผู้วิจัยได้รายชื่อบุคคลและกลุ่มที่ซ้ำๆ กัน หรือได้ข้อมูลที่อิ่มตัวแล้วจึงยุติการเลือกตัวอย่าง ผู้วิจัยจะทำเช่นนี้เรื่อยไปประดุจก้อนหิมะที่กลิ้งพอกพูนขนาดใหญ่ขึ้นทุกที และใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) จากผู้นำชุมชนที่มีสถานภาพเป็นผู้นำทางการและไม่เป็นทางการ ปราชญ์ชาวบ้าน การสังเกต และการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของชุมชนบ้านคลองเสลา อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี

การรวบรวมข้อมูลแนวทางการดำเนินงานพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

การศึกษาโดยการจัดการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้นำทางการและไม่เป็นทางการของชุมชน สมาชิกชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้แทนหน่วยงานที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ ได้ทบทวนตนเองผ่านข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชน สภาพการณ์การปลูกข้าวไร่ที่ได้

สำรวจเบื้องตนจากสมาชิกในชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชน เพื่อประเมินศักยภาพของตน นำไปสู่การร่วมแสดงความคิดเห็นกำหนดแนวทางการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ด้วยรูปแบบโครงการหรือกิจกรรมพัฒนาที่ต้องดำเนินการต่อไป

การรวบรวมข้อมูลการประเมินผลของโครงการหรือกิจกรรมพัฒนา การรวบรวมข้อมูลตลอดระยะเวลาการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์ผู้เข้าร่วมกิจกรรมหรือโครงการ เพื่อนำไปสู่การสะท้อนผล

1.5 การรวบรวมข้อมูลการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

1.6 การจัดประชุมผู้นำทางการและไม่เป็นทางการของชุมชน สมาชิกชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้แทนหน่วยงานที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ และนำรูปแบบนี้เข้าที่ประชุมผู้ทรงคุณวุฒิให้ความคิดเห็นในการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง (ทรงยศ สาโรจน์, 2557)

มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทที่ 4
บริบทชุมชน สภาพการณ์ปลูกข้าวไร่และภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

การวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเน้นการศึกษาบริบทและสภาพการณ์การปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงพื้นที่จังหวัดอุทัยธานี การพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง และการประเมินรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงใช้การศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ด้วยการศึกษาข้อมูลทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีการศึกษาเอกสาร การสำรวจภาคสนาม การสัมภาษณ์เชิงลึกและแบบสอบถามในพื้นที่ชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง จังหวัดอุทัยธานี ร่วมกับการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การเข้าใจสภาพการณ์และศักยภาพการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์การปลูกข้าวไร่โดยชุมชน อันนำไปสู่ความสามารถในการกำหนดอนาคตของชุมชนด้วยตนเองบนฐานความรู้และภูมิปัญญาซึ่งเป็นทุนทางสังคมโดยผลการศึกษานำเสนอตามลำดับดังนี้

ตอนที่ 1 บริบทชุมชมของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ตอนที่ 2 สภาพการณ์ปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ตอนที่ 3 องค์ความรู้พื้นบ้านและการจัดการองค์ความรู้การปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ตอนที่ 4 สัณฐานวิทยาของข้าวไร่ท้องถิ่นแต่ละสายพันธุ์ที่พบพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด

ตอนที่ 1 บริบทชุมชมของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ด้วยพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ปัจจุบันอยู่ภายใต้การบริหารงานของส่วนท้องถิ่น โดยองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านไร่ ตั้งแต่ พ.ศ. 2548 สภาตำบลแก่นมะกรูด ได้มีประชามติยุบรวมกับองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านไร่ เนื่องจากในระยะเวลานั้นมีประชาชน ไม่ถึง 2,000 คน ทำให้องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านไร่ มีพื้นที่รับผิดชอบ 2 ตำบล คือ ตำบลบ้านไร่ และตำบลแก่นมะกรูด รวมหมู่บ้านทั้งสิ้น 15 หมู่บ้าน ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงขอนำเสนอบริบทชุมชน สภาพการณ์เฉพาะชุมชนตำบลแก่นมะกรูด ซึ่งประกอบด้วยหมู่บ้าน 4 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านใต้ หมู่ที่ 2 บ้านคลองเสลา หมู่ที่ 3 บ้านใหม่คลองอังวะ และหมู่ที่ 4 บ้านอีมาดอีทราย บ้านเจ้าวัดยางแดง โดยนำเสนอรายละเอียดดังนี้

1. สภาพทั่วไปและข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญของชุมชนตำบลแก่นมะกรูด

การศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไปและข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญของชุมชนตำบลแก่นมะกรูดเป็นรายละเอียดของข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญของชุมชนตำบลแก่นมะกรูดที่ผู้ศึกษาได้รวบรวมข้อมูลจากบุคคลที่สำคัญในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่อย่างละเอียดและครอบคุลมมากที่สุดเป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องสำหรับเป็นข้อมูลพื้นฐานการนำไปสู่การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้

เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ข้อมูลที่รวบรวมผู้ศึกษาได้เรียบเรียงและนำเสนอดังต่อไปนี้

1.1 ประวัติความเป็นมาของตำบลแก่นมะกรูด

ถิ่นฐานดั้งเดิมของกะเหรี่ยงอยู่บริเวณมองโกเลียเมื่อกว่า 2,000 ปีมาแล้ว ต่อมาได้หนีภัยสงครามมาอาศัยอยู่ที่ทิเบต และเมื่อถูกรุกรานจากกองทัพจากประเทศจีน ก็ได้หนีร่นถอยลงมาทางใต้เรื่อยๆ เริ่มตั้งแต่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียง จนกระทั่งลงมาถึงดินแดนลุ่มน้ำสาละวินในเขตประเทศพม่า กะเหรี่ยงในประเทศพม่าอาศัยอยู่หนาแน่นในบริเวณแม่น้ำอิระวดีและสิตตัง ตั้งแต่บริเวณเทือกเขาที่กั้นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศพม่า ตั้งแต่ทางเหนือสุดบริเวณเหนือเมืองตองยี จนลงมาใต้สุดที่บริเวณคอคอดกระจังหวัดประจวบคีรีขันธ์รวมถึงบริเวณจังหวัดระนอง **ดังนั้น ชาวกะเหรี่ยงจึง**จัดอยู่ในตระกูลภาษาจีน-ธิเบต มีถิ่นฐานเดิมอยู่แถบบริเวณต้นแม่น้ำสาละวินในประเทศจีนแล้วจึงอพยพเข้าสู่ พม่า และอพยพเข้าสู่ประเทศไทย ตามตัวเลขประชากร พ.ศ. 2545 มีชาวกะเหรี่ยงในประเทศไทยจำนวน 438,131 คน คิดเป็นร้อยละ 47.45 ของจำนวนประชากรชาวเขาในประเทศไทย กระจายอยู่ในเขตจังหวัด กาญจนบุรี กำแพงเพชร เชียงราย เชียงใหม่ ตาก ประจวบคีรีขันธ์ เพชรบุรี แพร่ แม่ฮ่องสอน ราชบุรี ลำปาง ลำพูน สุโขทัย สุพรรณบุรี และอุทัยธานี ซึ่งสอดคล้องกับประวัติศาสตร์ที่มีการบันทึกไว้ในอดีตว่ากะเหรี่ยงในประเทศไทยเป็นกะเหรี่ยงที่อพยพมาจากประเทศพม่าทั้งสิ้นจากการสันนิษฐานของนักวิชาการ การอพยพเข้ามาในประเทศไทยในยุคแรกมีสาเหตุมาจากการหนีภัยสงคราม ในสมัยเมื่อพระเจ้าอลองพญา (อ่องเจยะ) ทำสงครามกับพวกมอญ ชาวกะเหรี่ยงได้หนีภัยมาพากันเข้ามาในเขตไทย และใน พ.ศ. 2428 เมื่ออังกฤษยึดพม่าเหนือได้และทำการปราบปรามกะเหรี่ยงที่แข็งข้อต่ออังกฤษ ทำให้ชาวกะเหรี่ยงต้องอพยพเข้ามาในประเทศไทยอีกระลอกหนึ่ง ถึงแม้ว่าจะไม่ปรากฏหลักฐานเป็นที่แน่นอนว่ากะเหรี่ยงอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยตั้งแต่เมื่อไร แต่สันนิษฐานได้ว่าเข้ามาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เขียนไว้ในหนังสือไทยรบพม่า ครั้งเมื่อพระเจ้านเรศวรมหาราชทรงยกทัพไปตีเมืองตองอู ได้มีแม่ทัพคนหนึ่งซึ่งเป็นชาวกะเหรี่ยง จำนวนที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นในตอนปลายศตวรรษที่ 18 ในรัชสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ปัจจุบันมีการจัดแบ่งกะเหรี่ยงตามภาษาศาสตร์ ได้ 4 กลุ่ม คือ โปว์ (Pwo) สกอว์ (Skaw) ตองสู (Thangsu) และคะยา (Kayah หรือ Karenni หรือ Red Karen) โดยจากข้อมูลในช่วงทศวรรษที่ 1960 พบว่ากลุ่มสกอว์เป็นกลุ่มที่มีประชากรมากที่สุด รองลงมาคือกะเหรี่ยงโปว์ กะเหรี่ยงโปว์หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ยางแดง” เพราะมีการแต่งกายด้วยสีแดงเป็นหลัก วิถีชีวิตและวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยด้วยชาวกะเหรี่ยงนับถือศาสนาแตกต่างกัน บางกลุ่มนับถือศาสนาพุทธ บ้างนับถือศาสนาคริสต์ แต่ส่วนใหญ่นับถือผี (spirit) มีศูนย์รวมอยู่ที่ความเชื่อในผี จิตวิญญาณ และอำนาจลี้ลับที่ไม่ได้เกิดจากมนุษย์ มีการปฏิบัติตนต่ออำนาจที่อยู่เหนือธรรมชาติ หรือไหว้ บูชา อ้อนวอน เพื่อบรรเทาความเจ็บป่วย เภทภัยธรรมชาติ หรือเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จัดการผลผลิตพืชไร่ของตนให้เกิดผลผลิตที่ดี นอกจากนี้กะเหรี่ยงมีการดำรงชีวิตแบบพึ่งพาอยู่กับธรรมชาติ ระบบเศรษฐกิจของชุมชนกะเหรี่ยงเป็นแบบพึ่งพาตนเอง หรือเป็นระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ (Subsistence Economy) บนฐานของการพึ่งพาธรรมชาติ ชาวกะเหรี่ยงจะทำไร่ข้าว ไร่ข้าวโพด ไร่มันสำปะหลังที่อาศัยน้ำฝน กิจกรรมการผลิตจึงเข้มข้นในฤดูฝน ดังนั้นการเข้าใจ

การทำนายสภาพแวดล้อมและฤดูกาลจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง (ศูนย์ประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชาวไทยภูเขา, 2559)

สอดคล้องกับจากคำกล่าวขานบรรพบุรุษสมัยอดีตเมื่อ 100 ปีกว่าที่ผ่านมา ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง มีการย้ายถิ่นมาจากพม่า เนื่องจากถูกกดขี่ ข่มเหง และรังแกจากทหารพม่า จึงหนีมาอยู่ในประเทศไทยสมัยรัชกาลที่ 2 โดยตั้งรากฐานครั้งแรกที่บ้านลาดหญ้า จังหวัดกาญจนบุรี และได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านเก่าต้นตาล อยู่ติดลำห้วยขาแข็ง หลังจากนั้นได้ถูกทหารพม่าบุกเข้าตีหมู่บ้านแตกอีกครั้ง ชาวกะเหรี่ยงจึงได้หนีอพยพไปอยู่ในป่าห้วยขาแข้ง ต่อมามีกลุ่มผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยได้มาทำมวลชนกับชาวบ้านทำให้ชาวบ้านบางส่วนเข้าร่วม บางส่วนย้ายลงมาอยู่ในบริเวณตำบลแก่นมะกรูดตั้งแต่บ้านอีมาดอีทราย บ้านใหม่คลองอังวะ บ้านใต้และบ้านคลองเสลา ซึ่งต่อมามีการประกาศวางอาวุธและมอบตัวของกลุ่มร่วมพัฒนาชาติไทยชาวกะเหรี่ยงที่เข้าร่วมก็เข้ามาอยู่ชั่วคราวในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด ส่วนราชการเจรจากับชาวม้งที่เข้าไปปักหลักในบริเวณพื้นที่บ้านเดิมที่พื้นที่ป่าห้วยขาแข้งของชาวกะเหรี่ยงกลุ่มนี้แต่ยังไม่สำเร็จ ก็เกิดสืบ นาคะเสถียร ยิงตัวตายจนทำให้บริเวณดังกล่าวมีการประกาศเขตพื้นที่ป่าห้วยขาแข้งและขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางธรรมชาติ ทำให้ชาวกะหรี่ยงต้องปักหลักอาศัยในพื้นที่บ้านอีมาดอีทราย บ้านใหม่คลองอังวะ บ้านใต้ และบ้านคลองเสลา จนปัจจุบัน การดำรงชีวิตโดยการทำข้าวไร่เพื่อบริโภค อาหารส่วนใหญ่มาจากการเก็บของป่าและล่าสัตว์

ในปี พ.ศ. 2520 มีการทำไม้ตามเงื่อนไขสัมปทานป่าโครงการไม้กระยาเลยห้วยทับเสลาห้วยขาแข้ง ตอนที่ 3 แปลง 7-8-9 ของบริษัทไม้อัดไทย จำกัด มีการสร้างเส้นทางลำลองเพื่อชักลากไม้จากบ้านน้ำพุบอน บ้านอีมาด-อีทราย บ้านเจ้าวัด บ้านใหม่คลองอังวะ บ้านใต้ถึงบ้านคลองเสลา

ในปี พ.ศ. 2523 กองทัพภาคที่ 3 ได้มีการจัดสรรพื้นที่ให้ทำนาคนละ 4 ไร่ จำนวน 100 ครัวเรือน ใช้นำอ่างเก็บน้ำห้วยแม่ดีน้อย โครงการพระราชดำริ (เพื่อความมั่นคง) รวมทั้งจัดสรรพื้นที่ทำไร่ให้ครัวเรือนละ 25 ไร่ เมื่อชุมชนมีการขยายตัวขึ้น มีความเจริญก้าวเข้ามา ก็จำเป็นต้องเปลี่ยนวิถี จึงเริ่มปลูก พืชไร่ ข้าวโพด กล้วย พืชและผักผลไม้ ยังคงอยู่ในปัจจุบัน (สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระฯ, 2548)

1.2 ที่ตั้งและอาณาเขต

ตำบลแก่นมะกรูด ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ภายใต้การบริหารงานของส่วนท้องถิ่น โดยองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านไร่ อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของที่ว่าการอำเภอบ้านไร่ ระยะห่างจากอำเภอหนองฉาง ประมาณ 113 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากอำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี ประมาณ 133 กิโลเมตร พื้นที่ของตำบลแก่นมะกรูดมี 2,282.05 ตร.กม. พื้นที่ทำการเกษตร คิดเป็นจำนวน 65 เปอร์เซ็นต์ ของพื้นที่ทั้งหมด
(สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระฯ, 2548)

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ	จด	อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก
ทิศใต้	จด	ตำบลบ้านไร่ อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี
ทิศตะวันออก	จด	ตำบลเจ้าวัดและตำบลคอกควาย อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี
ทิศตะวันตก	จด	อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี

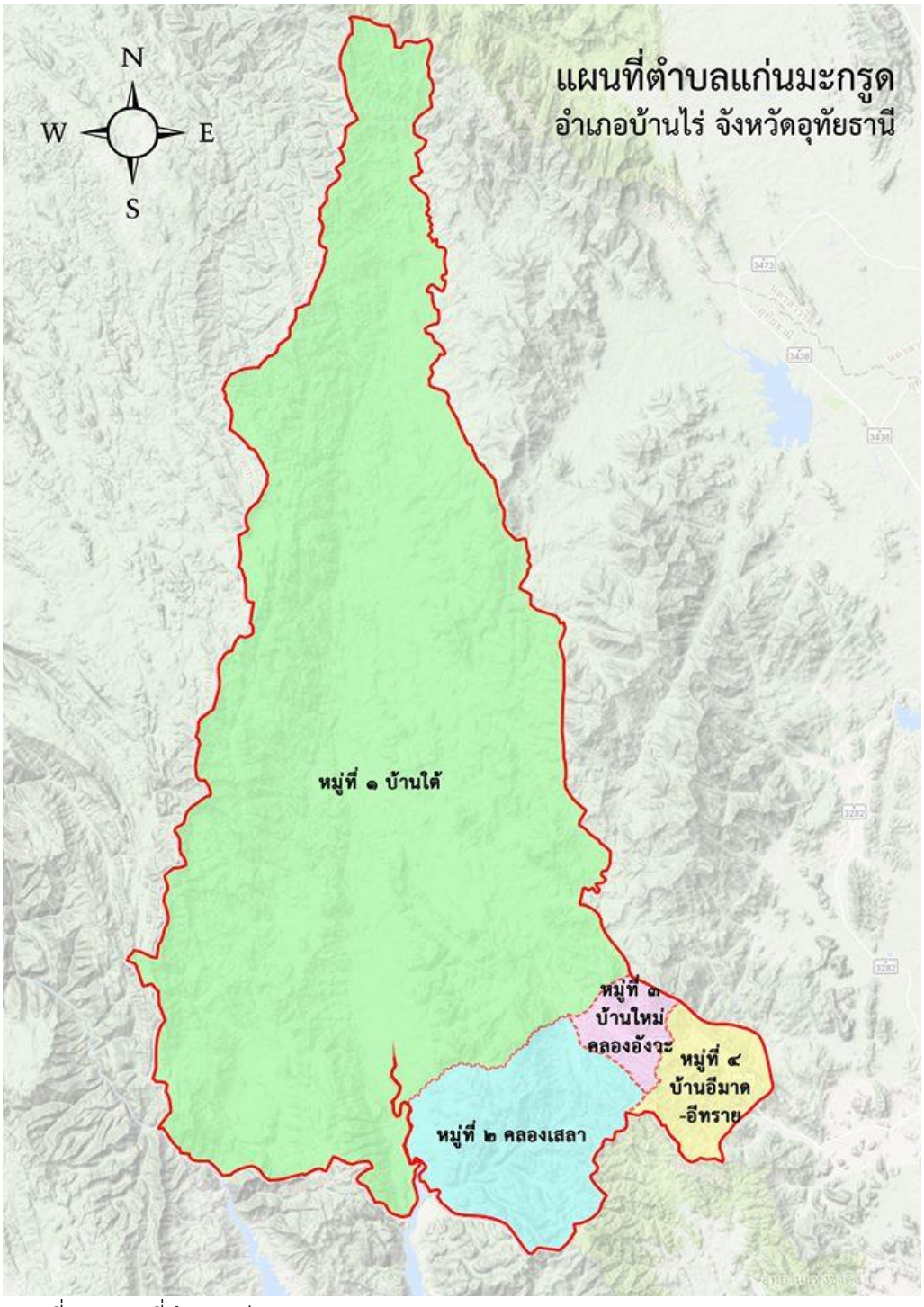

ภาพที่ 7 แผนที่ตำบลแก่นมะกรูด
ที่มา : (สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระฯ, 2548)

1.3 ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบเชิงเขา สลับกับภูเขาสูง มีอ่างเก็บน้ำขนาดเล็ก 1 แห่ง และมีลำห้วยน้ำที่ใช้ในการเกษตรและอุปโภค จำนวน 2 ลำห้วย คือลำห้วยแม่ดี ลักษณะดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทรายและดินลูกรัง

1.4 เขตการปกครอง

องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านไร่ มีพื้นที่รับผิดชอบตำบลแก่นมะกรูดทั้งหมด 4 หมู่บ้าน ประกอบด้วย

หมู่ที่	1	บ้านใต้	กำนันตำบลแก่นมะกรูด	นายอ้วน คลองวะ
หมู่ที่	2	บ้านคลองเสลา	ผู้ใหญ่บ้าน	นายจะอี้ เบิ่ง
หมู่ที่	3	บ้านใหม่คลองอังวะ	ผู้ใหญ่บ้าน	นายบุญช่วย น้ำพุ
หมู่ที่	4	บ้านอีมาดอีทราย	ผู้ใหญ่บ้าน	นายแหลมทอง มองเชิง

(สำนักทะเบียนอำเภอบ้านไร่, 2558)

1.5 ประชากร

ประชากรตำบลแก่นมะกรูด ทั้งสิ้น 2,080 คน (561 ครัวเรือน) แยกเป็นชาย จำนวน 1,093 คน หญิง จำนวน 987 คน

ตารางที่ 8 แสดงจำนวนประชากรตำบลแก่นมะกรูด พ.ศ. 2558

หมู่ที่	บ้าน	ชาย	หญิง	รวม	จำนวนครัวเรือนทั้งหมด
1	บ้านใต้	17	90	07	102
2	บ้านคลองเสลา	63	21	84	136
3	บ้านใหม่คลองอังวะ	16	19	35	158
4	บ้านอีมาดอีทราย	97	57	54	165
	ทะเบียนบ้านกลาง	-	-	-	-
รวม		**1,093**	**987**	**2,080**	**561**

(สำนักทะเบียนอำเภอบ้านไร่, 2558)

1.6 สภาพภูมิศาสตร์

พื้นที่ตั้งของชุมชนเป็นเขตติดต่อกับป่าสงวนแห่งชาติ อยู่ในบริเวณหุบเขา ที่อุดมไปด้วยป่าไม้และสัตว์ป่าชุกชุม ในฤดูฝนมีฝนตกชุก แต่น้ำฝนที่ตกลงมาจะไหลผ่านไปอย่างรวดเร็ว เนื่องจากมีความต่างของระดับพื้นที่มาก มีลำธารซึ่งมีน้ำไหลตลอดปี 4 สาย ประกอบด้วย ห้วยคลองอังวะไหลผ่านบ้านใต้ หมู่ที่ 1 ห้วยต้นผึ้ง ที่ต่อน้ำมาบริโภคและใช้การเกษตรในบ้านใต้ ห้วยมะนาว และห้วยคลองเสลา ที่ไหลผ่านบ้านคลองเสลา หมู่ 2 ซึ่งเป็นแห่งน้ำที่ให้ความอุดมสมบูรณ์แก่ชาวบ้าน

ไหลมาจากร่องเขาในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง มรดกโลก สภาพดินและอากาศเหมาะสมแก่การปลูกพืชผักและทำสวนผลไม้เมืองหนาว เนื่องจากฤดูหนาวมีอากาศหนาวเย็น มีอุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 24 องศาเซลเซียส และมีอ่างเก็บน้ำห้วยแม่ดี โครงการพระราชดำริ (เพื่อความมั่นคง) เป็นแหล่งน้ำในการเกษตร

1.7 สภาพเศรษฐกิจ

ตั้งแต่ดั้งเดิมนั้นชาวบ้านปลูกข้าวไร่เพื่อดำรงชีพ อยู่ดีกินดีหาพืชผักป่าจากธรรมชาตินำมาเป็นอาหารและต่อมาเมื่อความเจริญเข้ามาในหมู่บ้านจึงทำให้มีสิ่งที่ล่อใจแก่ชาวบ้านเพื่ออำนวยความสะดวกความสบาย คนในชุมชนจึงเริ่มทำพืชไร่จากสภาพของดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติที่มีอากาศเย็น ในฤดูร้อนอากาศไม่ร้อนเกินไป ทำให้เหมาะแก่การปลูกพืชทุกชนิด ดังนั้น ประชากรส่วนใหญ่จึงมีอาชีพเกษตรกรรม เช่น การทำไร่ข้าว พริกกะเหรี่ยง ข้าวโพด มันสำปะหลัง มะละกอ และปลูกผัก ผลไม้ตามฤดูกาล การเกษตรยังอาศัยเทคโนโลยีขั้นพื้นฐาน และธรรมชาติเป็นหลัก ยังขาดความรู้ในการทำการเกษตรที่ถูกต้องจึงทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจนลง

การทำเกษตรในปัจจุบันนอกจากข้าวไร่ และพืชดั้งเดิมแล้ว มีการส่งเสริมและรับซื้อผลผลิต การแสวงหาเครื่องทุนแรง เช่น รถไถ เพื่อต้องการเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้นทำให้เกิดปัญหาเรื่องหนี้สินและการใช้สารเคมี (สำนักทะเบียนอำเภอบ้านไร่, 2558)

สอดคล้องกับคุณวันนบ เล่าว่า เดิมวิถีชีวิตของชาวกะเหรี่ยงโปว์เน้นการทำเพื่อไว้กินในครอบครัวเท่านั้น เริ่มมีการทำเกษตรเพื่อการค้าประมาณพ.ศ. 2530 โดยเริ่มต้นด้วยการปลูกพืชเศรษฐกิจได้แก่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ต่อมาสัก 3 ปีก็เริ่มปลูกมันสำปะหลัง มะเขือพวง ละหุง ฟักทอง โดยปลูกตามที่ตลาดต้องการ ปลูกตามสั่งเมล็ดพันธุ์ก็ตามที่พ่อค้าคนกลางนำมาให้เราปลูก ส่งผลให้เมล็ดพันธุ์พื้นบ้านของตนลดหายไปเรื่อยๆ ในที่สุด (วันนบ ขอสุข, 2560)

สภาพการประกอบอาชีพด้านการเกษตร

ชาวบ้านมีการปลูกข้าวไร่ไว้บริโภค 3 สายพันธุ์ ซึ่งสายพันธุ์ที่ปลูก ได้ผลผลิตดีในพื้นที่ คือ ข้าวเหลืองให้ผลผลิตเฉลี่ยอยู่ที่ 40 ถัง รองลงมาเป็นข้าวขาวผลผลิตอยู่เฉลี่ยต่อไร่อยู่ที่ 29.38 ถัง และข้าวลายผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่อยู่ที่ 29.22 ถัง ตามลำดับ หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวไร่จะมีการปลูกข้าวโพดในพื้นที่ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่อยู่ที่ 85 ถัง รองจากข้าวโพดคือการปลูกมันสำปะหลัง ที่ได้เริ่มปลูกในปี พ.ศ. 2553 มีผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ 5,000 กิโลกรัม และมีการปลูกผลไม้ เช่น กล้วยน้ำว้าที่นิยมปลูก มี อยู่ 4 สายพันธุ์ ได้แก่ พันธุ์พื้นบ้าน พันธุ์ปากช่อง พันธุ์มะลิอ่อง พันธุ์กล้วยเหลืองนวล เป็นการปลูกเพื่อการค้าขาย มีการปลูก ผักผลไม้เมืองหนาว เมื่อประมาณ ปี 2553 เช่น สตรอเบอร์รี่ อะโวคาโด กาแฟ กะหล่ำหัวใจ ผักกาดแก้ว (ผักสลัด) ซึ่งเป็นการสร้างรายได้ให้กับประชาชนในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี

จากการลงพื้นที่เพื่อพัฒนาด้านการเกษตรและการร่วมกิจกรรมของคนในชุมชนประกอบการสัมภาษณ์กำนันอ้วนพบว่าชาวกะเหรี่ยงโปว์พื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดมีกิจกรรมและวิถีชีวิตในรอบหนึ่งปีดังนี้

เดือนมกราคมของทุกปี ชาวบ้านจะเก็บผลผลิตจากการปลูกพริกกะเหรี่ยงในแปลงข้าวไร่ เก็บผัก กะหล่ำหัวใจ ผักกาดแก้ว (ผักสลัด) บล็อกโคลี่ ฟักหอม ฟักทอง ฟักทองพื้นบ้าน ฟักพื้นบ้าน มะละกอ สตรอเบอร์รี่ กล้วยจากสวน เก็บผลผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ที่แห้งเพื่อจำหน่ายและบางครอบครัวจะเริ่มนำข้าวไร่มาจำหน่ายให้กับเพื่อนบ้านและนักท่องเที่ยว

เดือนกุมภาพันธ์ เก็บผลผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ที่แห้งและเก็บสตรอเบอร์รี่เพื่อจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวและลงมาจำหน่ายพื้นที่ราบ

เดือนมีนาคม -เมษายน หากฝนเริ่มตกจะเริ่มเตรียมพื้นที่สำหรับการปลูก ปลูกมันสำปะหลัง พืชผักประเภทไม้เลื่อย เช่น ฟักทอง ฟักแฟง แตงโม และปลูกกล้วยเป็นหลักเนื่องจากมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อและตัดเอง และยังนำผลผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ที่แห้งออกขายและเก็บสตรอเบอร์รี่เพื่อจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวและลงมาจำหน่ายพื้นที่ราบ

เดือนพฤษภาคมจะทำการเตรียมพื้นที่สำหรับการปลูกข้าวไร่และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จะทำการไถพื้นที่ไว้หากฝนเริ่มตกจึงจะเริ่มหยอดเมล็ดพันธุ์ นอกจากนี้ก็จะมีอาชีพเสริมคือ หาน้ำผึ้งป่า การเก็บเห็ดเพาะ เห็ดโคน เพื่อจำหน่ายให้คนในชุมชนและพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อเพื่อหน่ายต่อที่ตลาดบ้านไร่

เดือนมิถุนายนถึงเดือนกรกฎาคม เมื่อเริ่มมีฝนตกเกษตรกรจะเริ่มหยอดข้าวโพด และเริ่มปลูกข้าวไร่ พริกกะเหรี่ยง ฟักทอง แฟง แตงกวา ฟักพื้นบ้าน ฟักหอม งา หาหน่อไม้พันธุ์ต่างๆ และเก็บเห็ดโคน

เดือนสิงหาคมถึงเดือนกันยายน เกษตรกรจะลงพื้นที่ ลงแปลงเพื่อดูแลผลผลิต ถากหญ้า ใส่ปุ๋ย และเริ่มปลูกสตรอเบอร์รี่และผักเหมืองหนาว หาหน่อไม้พันธุ์ต่างๆ ถึงช่วงเดือนกันยายนโดยหน่วยงานในพื้นที่จะเป็นผู้ดูและควบคุมการหาของชาวบ้านในการเก็บเห็ดและหน่อไม้เพื่อมาเป็นอาหารบริโภค มาแปรรูปขายเป็นรายได้เสริม ชาวบ้านที่มีฝีมือด้านจักสานก็จะสานภาชนะขายเป็นรายได้เสริม ส่วนชาวบ้านหญิงจะนั่งทอย่าม ทอเสื้อผ้าจำหน่ายเป็นรายได้เสริมหลังว่างจากการดูแลแปลงข้าวไร่และแปลงข้าวโพด

เดือนตุลาคมถึงเดือนธันวาคม ชาวบ้านจะเริ่มเก็บผลผลิตเริ่มเกี่ยวข้าวไร่อายุสั้น เก็บพริกกะเหรี่ยง ข้าวโพด ฟักทอง แฟง ผัก เริ่มหาเห็ดโคนเพื่อจำหน่ายให้กับพ่อค้าคนกลางจากพื้นที่ราบเป็นรายเสริม ต้นเดือนธันวาคมจะเกี่ยวข้าวไร่อายุหนักและผลผลิตทางการเกษตร (อ้วน คลองวะ, 2559) ขอสรุปการผลิตและการยังชีพของชุมชนตำบลแก่นมะกรูดในลักษณะตารางดังตารางที่ 9

ตารางที่ 9 ปฏิทินการผลิตและการยังชีพของชุมชนตำบลแก่นมะกรูด

เดือน / การผลิต	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ปลูกข้าวไร่					เตรียมแปลง		หยอดพันธุ์		ดูแล		เก็บเกี่ยว	
ปลูกพริกกะเหรี่ยง	เก็บ						ปลูก				เก็บ	
ปลูกผักไม้เลื้อย	เก็บ				เตรียมแปลง		ปลูก		ดูแล		เก็บ	
ปลูกข้าวโพด	เก็บ						หยอดพันธุ์					เก็บ
ปลูกมัน		ถอน	ปลูก									
ปลูกสตรอเบอร์รี่	เก็บ							ปลูก		ดูแล		เก็บ
ปลูกผักเมืองหนาว	เก็บ							ปลูก		ดูแล		เก็บ
เก็บเห็ด					เก็บเห็ด							
หาหน่อไม้						หาหน่อไม้						
หาน้ำผึ้ง					น้ำผึ้ง							
จักสาน,ทอผ้า									จักสาน,ทอผ้า			
รับจ้าง	รับจ้าง											

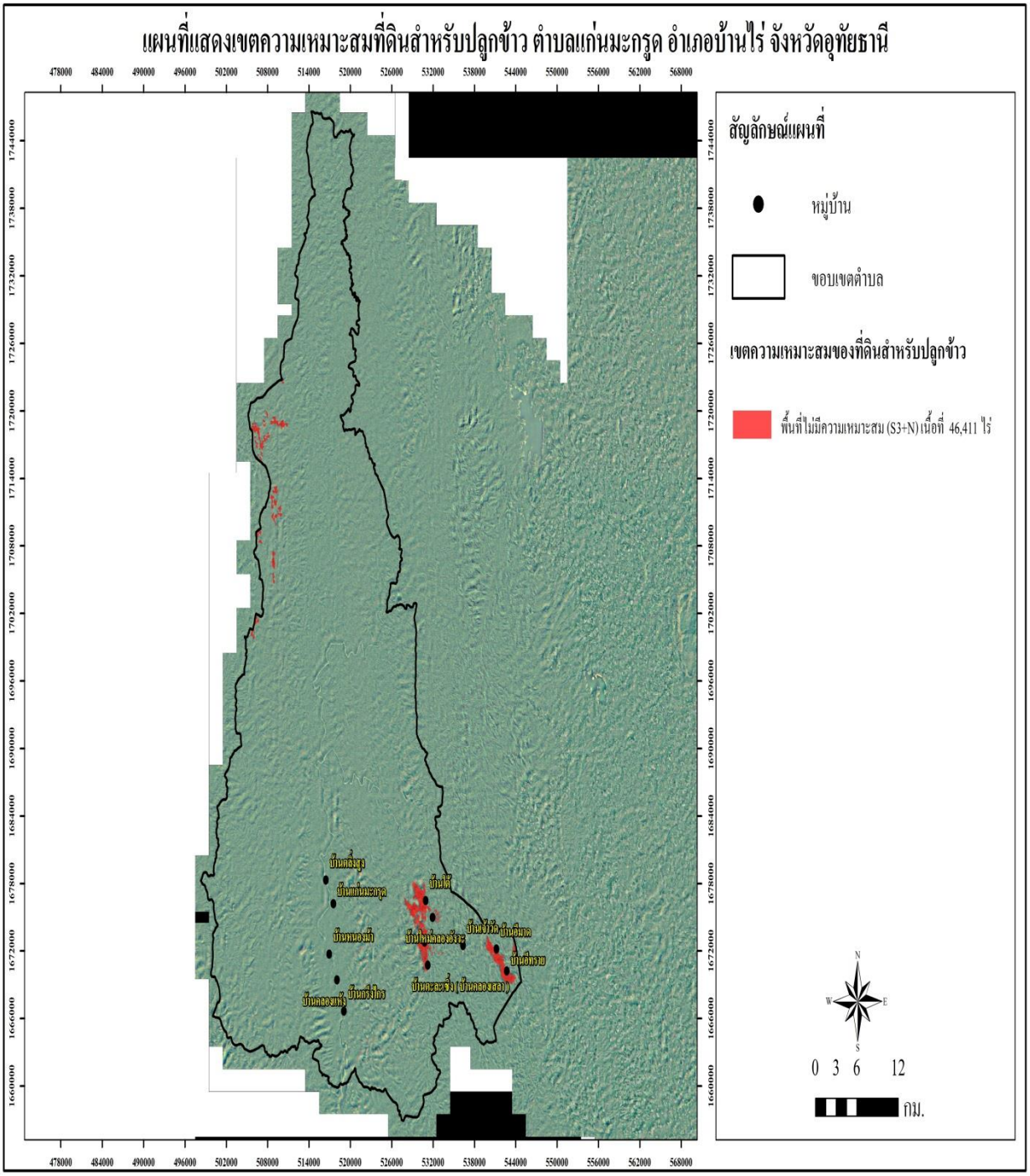

ภาพที่ 8 แผนที่แสดงเขตความเหมาะสมของที่ดินสำหรับปลูกข้าวตำบลแก่นมะกรูด
ที่มา : (กรมพัฒนาที่ดิน, 2559)

นอกจากการทำการเกษตรแล้วหากมีเวลาว่างผู้หญิงในหมู่บ้านก็จะทอผ้าไว้สำหรับใช้ในครอบครัวหรือจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยว หั่นยาสูบตากแดดเพื่อไว้สูบในครอบครัวหรือขายให้กับพ่อค้าคนกลางหรือเพื่อนบ้านในชุมชน ส่วนผู้ชายก็จะจักสานตะกร้า หรือกระบุ่งไว้สำหรับเก็บผลผลิตทางการเกษตรหรือจำหน่ายให้กับคนในชุมชนและนอกชุมชนเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัวยามว่างจากการเข้าไปดูแลไร่ข้าวหรือไร่ข้าวโพด ขอนำเสนอรูปกิจกรรมต่างๆ ที่กล่าวมาเบื้องต้น ดังนี้

ภาพที่ 9 การปลูกบล็อกโคลี่

ภาพที่ 10 กะหล่ำหัวใจ

ภาพที่ 11 ผลผลิตสตรอเบอร์รี่

ภาพที่ 12 การคัดแยกเห็ดโคนที่หามาได้

ภาพที่ 13 เกี่ยวข้าวไร่อายุสั้น

ภาพที่ 14 การหักข้าวโพด

ภาพที่ 15 สีข้าวโพด

ภาพที่ 16 การจักสานอุปกรณ์เก็บข้าวโพดจากไม้ไผ่

ภาพที่ 17 การจักสานที่ใส่ผลผลิตในไร่

ภาพที่ 18 การทอผ้าของผู้หญิงกะเหรี่ยงโปว์ยามว่าง

ภาพที่ 19 การหั่นใบยาสูบ

ภาพที่ 20 การนำใบยาสูบตากบนแผงไม้ไผ่ที่สานเอง

ภาพที่ 21 การตากใบยาสูบที่ใกล้แห้ง

ภาพที่ 22 นำผลผลิตออกขายให้นักท่องเที่ยว

1.8 สภาพสังคม

ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดเป็นชาวกะหรี่ยงโปว์หรือโผล่ว มีการสื่อสารกันด้วยภาษาถิ่น ที่ตั้งฐานอยู่ในพื้นที่มาเป็นเวลานานกว่า 150 ปี นับถือศาสนาพุทธและนับถือผี มีขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อ ที่เป็นเอกลักษณ์ประจำเผ่าเป็นของตนเอง ดังนั้น สภาพความเป็นอยู่จึงไม่มีความแตกต่างกัน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นไปในลักษณะเครือญาติแบบสังคมชนบททั่วๆ ไป ประชาชนมีความรักในถิ่นฐานไม่นิยมเดินทางไปทำงานนอกหมู่บ้าน ประเพณีที่สำคัญของชุมชนได้แก่ กินข้าวใหม่ เรียกขวัญข้าว พิธีไหว้แม่โพสพ ขึ้นปีใหม่ ขอขมาพ่อแม่ปู่ย่าตายาย พิธีสืบชะตา บูชาต้นโพธิ์ต้นไทร พิธีตากผ้าทอใหม่ ลอยกระทง พิธีแต่งงาน พิธีบวชนาค ส่วนบ้านคลองเสลาจะมีพิธีบูชารอยพระพุทธบาท และมีการละเล่นรำตง รำดาบในงานพิธีต่างๆ ด้วย (สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระฯ, 2548) และจากการลงพื้นที่ในการทำงานและการพัฒนา พบว่า ชาวกะหรี่ยงโปว์มีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกันเป็นอย่างดี ทุกคนในพื้นที่รู้จักกันและกันเป็นดี มีการติดต่อสื่อสารกันตลอดเวลาผ่านประเพณีและวัฒนธรรม

ส่วนด้านการปกครอง วิธีการดูแลปกครองกันในสมัยอดีตนายเวียจะโพ้ คลองวะ อดีตกำนันตำบลแก่นมะกรูดเล่าว่า สมัยก่อนจะเชื่อกฎระเบียบและประเพณีวัฒนธรรมร่วมกัน คนกลัวเสียค่าปรับ เพราะว่าค่าปรับค่อนข้างสูง และพื้นที่แก่นมะกรูดเป็นป่า การว่าจ้างมีน้อย หาเงินยาก ด้วยวิถีชีวิตไม่ต้องใช้เงินก็อยู่ได้ อยู่ได้ด้วยวิถีป่า ทำไร่ข้าวในไร่ข้าวจะมีทุกอย่าง หาของป่า กฎระเบียบการหาของป่าห้ามล่าเกินกว่าเหตุล่าสัตว์เพื่อบริโภคและแบ่งปันกันกินได้ ล่าสัตว์ป่ามาทำปลาร้า มาทำแจ่ว (เวียจะโพ้ คลองวะ และจะเวีย กรึงไกร, 2560)

1.9 ประเพณีและวัฒนธรรมของชาวกะเหรี่ยง

แต่เดิมชาวกะเหรี่ยงจะมีถิ่นฐานอาศัยอยู่ที่ทวายประเทศพม่า แต่ถูกพม่ากดขี่ขับไล่ จึงหลบหนีหลีภัยเข้าสู่ประเทศไทย และขอตั้งหลักแหล่งที่ไทย ตามตำนานคำเล่าขานของคนเฒ่าคนแก่กะเหรี่ยงหลบหนีเข้าไทยทางเขาใหญ่แกงกระจ่าง จังหวัดเพชรบุรี ดังบทกลอนบนหนึ่งในตำนาน “ **ขึ้นเขาใหญ่ สู่ถองกาลอง (ภาษากะเหรี่ยง แปลเป็นไทยว่า โรคภัยไข้เจ็บ เกี่ยวกับริดสีดวง (สู่ถอง) กับมดลูก (กาลอง)) มาขออยู่เมืองไทย หนีตายจากพม่า** ” หลบหนีเข้าไทยแล้วก็ขออนุญาตตั้งถิ่นฐานกับพระมหากษัตริย์ที่เมืองไทย โดยขออาศัยอยู่ตามป่าตามเขา เพราะว่าวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยงนั้นพึ่งพาป่าและธรรมชาติในการดำรงชีวิต จากนั้นชาวก็เหรี่ยงก็แยกย้ายหาที่ลงหลักปักฐานตามป่าเขาในจังหวัดต่างๆ ของไทย เช่น จังหวัดกาญจนบุรี สุพรรณบุรี ราชบุรี อุทัยธานี ตาก กำแพงเพชร ก่อนแยกย้ายไปจังหวัดต่างๆ ชาวกะเหรี่ยงนั้นมีวัฒนธรรมประเพณีนับถือผีและจะผูกด้ายขาวกับข้อมือทุกคนและการบูชาผีนั้นต้องเซ่นไหว้ด้วย หมู ไก่ แต่การที่ต้องอพยพเดินทางไกลหาที่อยู่ใหม่ การที่จะเซ่นไหว้ผีด้วยการใช้หมูไก่นั้นก็ยาก แต่ถ้าไม่เซ่นไหว้ก็จะผิดผี ผีเข้าตัวทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บอาเพสต่างๆ จึงต้องหาทางแก้ โดยพ่อครูหรือเจ้าวัดผู้ที่รู้วิชาก็เสนอให้สองวิธีที่ 1 คือ จากนับถือผีผูกข้อมือด้วยด้ายขาว ให้เปลี่ยนเป็นผูกข้อมือด้วยด้ายเหลือง มีวิธีปฏิบัติ คือ ต้องมีผู้นำผู้รู้สำหรับประกอบประเพณีต่างๆ คือ เจ้าวัด ต้องผูกข้อมือด้วยด้ายเหลืองต้องเปลี่ยนด้ายทุกปี ห้ามกินห้ามเลี้ยง หมู ไก่ (เหตุที่ห้ามกินหมู ไก่ นั้น ก็เพราะกันผิดผี กันผีเข้าตัว) มีการก่อทรายเจดีย์ทุกบ้านต้องปักสะดง (ลักษณะคล้ายๆ ตุง แต่ช่วงบนจะต้องสานจากไม้ไผ่เป็นลักษณะวงกลมครอบ)

คนผูกด้ายเหลืองจึงมีประเพณีก่อเจดีย์ทราย วิธีที่ 2 มีเจ้าวัดเหมือนกันคอยประกอบประเพณีต่างๆ แต่เป็นวิธีที่ไม่ยุ่งยากเท่าวิธีที่ 1 คือไม่ต้องใส่ด้ายไม่ต้องปักสะดง กินหมู ไก่ ได้ แต่ต้องกินน้ำต้มสุกเท่านั้น แต่การที่ต้องกินน้ำต้มสุกตลอดนั้นทำให้การใช้ชีวิตนั้นไม่ค่อยสะดวก เจ้าวัดของคนไม่ผูกด้ายเลยนำถ่านที่ติดไฟไปทิ้งลงในต้นแม่น้ำแล้วบอกว่าน้ำสุกหมดแล้วจึงไม่ต้องต้มน้ำสุกอีกต่อไปถือว่าน้ำสุกทั้งสายแล้ว แต่ก็มีประเพณีที่ต้องเอาน้ำต้มสุกไปประกอบพิธีในประเพณีกินข้าวใหม่ (ชุพิมี) และประเพณีเรียกขวัญ (เขอตะรอง) จากสองวิธีนั้นแล้วแต่ว่าแต่ละคนจะสมัครใจจะนำวิธีไหนไปใช้ แต่ถ้าบรรพบุรุษรับเอาวิธีไหน ลูกหลานก็ต้องถือเอาวิธีนั้นเปลี่ยนไม่ได้ นอกเสียจากว่าจะเปลี่ยนผ่านการแต่งงาน คือ ถ้าหญิงชายคู่ไหนที่แต่งงานกันแล้วฝ่ายชายผูกด้ายเหลือง ฝ่ายหญิงไม่ผูกด้าย หรือฝ่ายชายไม่ผูกด้าย แต่ฝ่ายหญิงผูกด้าย ฝ่ายชายต้องรับเอาวิธีปฏิบัติฝ่ายหญิงเท่านั้น ถ้าฝ่ายหญิงปฏิบัติแบบไหนฝ่ายชายต้องปฏิบัติแบบนั้น มลรัตน์เล่าว่า “อนึ่งหากเกิดการเลิกราหรือหย่าร้างฝ่ายชายต้องกลับบ้านของตน ฝ่ายชายต้องไปปลูกบ้านอยู่ใหม่ไม่สามารถกลับเข้าไปอยู่บ้านเดิมของตนได้เพราะถือว่าเป็นคนละประเพณีกัน” (มลรัตน์ กรึงไกร, 2560) จากสองวิธีนั้นทำให้การใช้ชีวิตหรือประเพณีของชาวกะเหรี่ยงแตกต่างกันบ้างในบางประเพณี ถึงแม้ขั้นตอนวิธีการจะมีความแตกต่างกันบ้างแต่ก็เป็นประเพณีที่ร้อยเรียงจิตใจของชาวกะเหรี่ยงโปว์ให้เป็นหนึ่งเดียวกันได้เป็นอย่างดี โดยผู้ศึกษาจะขอนำเสนอประเพณีและวัฒนธรรมที่สำคัญในรอบหนึ่งปี ดังนี้

ประเพณีเดือนอ้าย ตรงช่วงเดือน ธันวาคม-กุมภาพันธ์ (หลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิต) กินข้าวใหม่ (ชุพิมี) ทำพิธีช่วงเช้าเป็นประเพณีที่จัดขึ้นเพื่อทำบุญและขอขมาแก่สัตว์ทั้งหลายที่ได้ล่วงเกินหรือล้มตายในช่วงที่ทำไร่ เริ่มตั้งแต่การถางหญ้า เพาะปลูก ตลอดจนเก็บเกี่ยว และเป็นการขอขมาและบูชาพระแม่โพสพที่ให้ที่ทำกินดูแลปกป้องพืชผลและบันดาลผลผลิตให้ได้ดังที่ตั้งใจ ทุกครอบครัวต้องจัดพิธีนี้ก่อนที่จะนำข้าวไปสีกินหรือแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์กันหากไม่จัดจะไม่สามารถนำข้าวมาบริโภคหรือจ่ายแจกแลกกันได้ (อ้วน คลองวะ, 2559) ประเพณีการกินข้าวใหม่จะจัด 2 ครั้ง ครั้งแรกจะจัดภายในครอบครัวของแต่ละครอบครัว และจะจัดอีกครั้งครั้งที่สองจะเป็นการกินข้าวใหม่ร่วมกันทั้งหมู่บ้านโดยมีวิธีปฏิบัติคือ ชาวบ้านจะนำข้าวสาร ข้าวสวย อาหารคาว อาหารหวาน เครื่องดื่มต่างๆ น้ำต้มสุก รวมกันที่สถานที่ทำพิธี (ตะลุ) เพื่อให้เจ้าวัดทำพิธีให้ ส่วนคนผูกด้ายเหลืองร่วมทำด้วยได้แต่ไม่ต้องกินน้ำต้มสุก ชาวบ้านก็จะมีการกินข้าวร่วมกัน โดยประเพณีกินข้าวใหม่มีการปฏิบัติสืบกันมาแต่ครั้งโบราณกาลจนถึงปัจจุบันนอกจากจะจัดในชุมชนของตนแล้ว การจัดพิธีกินข้าวใหม่ของแต่ละบ้านโดยแต่ละบ้านมีการจัดพิธีกินข้าวใหม่เมื่อเวลาข้างขึ้นและสมาชิกครอบครัวอยู่กันครบทุกคนแล้วจะนำข้าวไร่ที่ปลูกใหม่มาหุงเป็นข้าวสวย จัดเตรียมอาหารคาวอาหารหวานเครื่องดื่มต่างๆ พร้อมกับนำสัตว์ที่เดินช้าๆ เช่น ปู หอย มาทำอาหารโดยเฉพาะหอยห้ามขาดเด็ดขาด เพราะเชื่อว่าการนำสัตว์ที่เดินช้าๆ มาเป็นอาหาร จะทำให้ข้าวที่ปลูกไว้กินหมดช้าทันพอดีกับข้าวที่ปลูกใหม่ในปีถัดไป พร้อมกับเชิญผู้เฒ่าผู้แก่ที่อยู่ในบ้านหรือที่อยู่ในหมู่บ้านของตนมากินอาหารคาวหวานที่จัดเตรียมไว้ให้ก่อน หลังจากนั้นจึงให้สมาชิกคนอื่นกิน (เองเวียเสอะ ภูเหม็น, 2559) ขั้นตอนของพิธีกินข้าวใหม่ที่จัดที่บ้านและที่จัดร่วมกันในชุมชนชาวบ้านจะนำเครื่องมือที่เกี่ยวข้องกับการทำการเกษตรได้แก่ จอบ เสียม เคียว เตา มาวางรวมกันไว้ แล้วนำของเซ่นไหว้มาไว้บริเวณเครื่องมือดังกล่าวเพื่อให้เครื่องมือที่ใช้ทำมาหากินได้กินของไหว้ก่อน ก็จะมีเจ้าวัดกล่าวคำขอบคุณและเชิญเครื่องมือดังกล่าวมากินอาหารคาว หวานที่เราจัดเตรียมไว้เซ่นไหว้ (วันนบ ขอสุข, 2560)

สอดคล้องกับการบอกเล่าของพระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร (พระอาจารย์ต่าย) ในเดือนอ้าย ชาวกะเหรี่ยงโปว์จะมีประเพณีกินข้าวใหม่ ชาวกะเหรี่ยงโปว์ที่มีอาชีพทำไร่จะปลูกข้าวไร่ตามไร่ของตนเอง เมื่อการเก็บเกี่ยวแล้วเสร็จจะนำข้าวมาตำหรือสี นำข้าวใหม่มากิน แต่การกินข้าวใหม่นี้จะมีความเชื่อที่เชื่อมโยงกับพระแม่โพสพ หรือเทพเจ้าแห่งข้าว การกินข้าวใหม่จะทำก่อนนำข้าวไปทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย จุดประสงค์เพื่อเฉลิมฉลองผลผลิตข้าวในไร่ตนเอง เพื่อบูชาคุณพระแม่โพสพ และอุทิศส่วนกุศลให้บรรดาสัตว์ที่ชาวไร่ได้เบียดเบียนทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ เช่น นก หนู สัตว์เล็กสัตว์น้อยประเภทไส้เดือนที่โดนทำลายตอนจุดไฟถางป่าถางไร่ทำไร่ข้าวหรือแม้แต่ตอนไถไร่ ตอนขุดเพื่อหยอดเมล็ดพันธุ์ข้างลงในดิน หรือแม้แต่ตัดต้นไม้เทพาอารักษ์

ข้าวใหม่ที่หุงหรือนึ่งเสร็จแล้วจะมีอยู่สามประเภท คือ ข้าวสวยหรือข้าวเจ้า ข้าวเหนียวไร่ที่ปั้นเป็นก้อน ข้าวฟ่างที่นึ่งแล้วปั้นเป็นก้อน ที่เรียกว่า สุ้ย หรือ ซุ้ย ทำมาจากข้าวฟ่างหางหมา ข้าวเหนียวหรือข้าวฟ่างอาจจะมีการนึ่งใส่งาหรือใส่ถั่วเพื่อทำเป็นของหวานแบบง่ายๆ ตามวิถีชาวบ้าน ข้าวและกับเหล่านี้จะแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งจะนำมาทำบุญที่วัดถวายพระสงฆ์สามเณร และถวายเป็นพุทธบูชา ส่วนที่สองจะนำไปรวมกันที่ศาลาเจ้าวัดของหมู่บ้านพร้อมกับอาหารหวานคาวทั้งหลาย ทำพลีกรรมโดยมีเจ้าวัดเป็นผู้รับทานหรือไทยธรรม และเป็นผู้ทำพิธีไปในตัวด้วย

ข้าวใหม่จะต้องกินเป็นประเพณีก่อน จึงค่อยทำบุญอุทิศให้คนตายได้ เมื่อได้ข้าวมาแล้วจะตักจะสีกินแบบตามอำเภอใจไม่ได้ ต้องมีประเพณีกินข้าวใหม่ก่อน ในวันนั้นทุกครอบครัวจะนำข้าวใหม่ไปทั้งหมด การทำประเพณีกินข้าวใหม่จะไม่มีการนิมนต์พระมาที่ศาลาเจ้าวัดเนื่องจากแบ่งแยกกันอย่างชัดเจน การกินข้าวใหม่จะทำกันในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๒ หรือเดือนยี่ ซึ่งปีนี้ตรงกับวันที่ 13 มกราคม พ.ศ.2560 (พระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร, 2559) และ (กาลาติ๊ก มดแดง, 2559)

ภาพที่ 23 ข้าวเหนียวปั้น

ภาพที่ 24 ข้าวสวยข้าวเจ้าไร่เมล็ดใหญ่ป้อม

ภาพที่ 25 ขนมข้าวฟ่างปั้น

ภาพที่ 26 ข้าวฟ่างหางหมา

ประเพณีเดือนยี่สมัยก่อนจะมีบุญน้ำผึ้ง หรือบุญน้ำมัน หรือบุญน้ำอ้อย เพราะเมื่อก่อนไม่มีของหวานหรือขนมเหมือนในปัจจุบัน คนในชุมชนจึงทำน้ำอ้อยก้อนแล้วทำบุญน้ำอ้อยกัน แจกกันกินแทนของหวาน แต่ประเพณีนี้หมดไปหลายปีแล้ว เดือนนี้จะมีการเข้าปริวาสกรรมซึ่งพระอาจารย์ต่ายได้ริเริ่มทำมาหลายปีแล้ว การเข้าปริวาสกรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับวินัยของพระสงฆ์ที่ท่านอาจจะพลั้งพลาดโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจในอาบัติหนักที่พอจะแก้ไขได้ตามพระธรรมวินัยจึงมาเข้าปริวาสเพื่อชำระอาบัติเหล่านั้น ประเพณีหรือบุญนี้จะไม่ค่อยเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวกะเหรี่ยงเท่าไหร่ แต่ชาวกะเหรี่ยงจะอยู่ในฐานะพุทธศาสนิกชนผู้อุปถัมภ์บำรุงถวายภัตตาหารเช้าเพล ตามที่สังเกตถึงแม้ชาวกะเหรี่ยงจะไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนามาแต่บรรพกาลแต่ความเหลื่อมใสศรัทธาก็ไม่น้อยไปกว่าชาวพุทธไทยทั่วไปเลย เห็นได้จากการเข้ามาทำบุญที่วัดและการใส่บาตร ซึ่งมีจำนวนคนที่เข้าวัดทำบุญมากพอสมควร อาหารบิณฑบาตก็มีมากมายเพียงพอสำหับพระภิกษุ สามเณร ญาติโยมที่มาวัดตลอดถึงศิษย์วัด แม้วัดในแต่ละบ้านอาจจะไม่ใหญ่โตแต่การบำรุงพระสงฆ์สามเณรของชาวกะเหรี่ยงโปว์ก็จัดอยู่ในขั้นดีมาก ในแต่ละปีวัดบนดอยบ้านไร่จะมีพระมาจำพรรษาจำนวนมาก บางรูปเป็นพระที่เป็นลูกหลานชาวกะเหรี่ยงบวชจนได้เป็นเจ้าอาวาส บางรูปบวชเป็นพระลูกวัดช่วยงานช่วยการจนลืมสึกขาลาเพศ พระภิกษุสงฆ์บางส่วนจะมาขออยู่จำพรรษาเนื่องจากที่นี่บรรยากาศดีตลอดปี ไม่ค่อยร้อนเนื่องจากมีภูเขา ต้นไม้ ลำธารที่ชุ่มเย็น อากาศจะแตกต่างกันค่อนข้างมากระหว่างที่ราบบ้านไร่กับที่สูงบนดอย ภิกษุบางคณะบางรูปจะถือเอาที่นี่เป็นทางผ่านเดินธุดงค์ไปยังห้วยขาแข้ง เนื่องจากพื้นที่แห่งนี้ติดกับเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง ซึ่งกินพื้นที่ในหลายจังหวัดรวมทั้งจังหวัดอุทัยธานีด้วย เส้นทางการเดินธุดงค์จะเริ่มจากดอยสูงที่บ้านไร่จากนั้นจะเดินผ่านห้วยขาแข้งและเข้าไปยังจังหวัดกาญจนบุรี และเข้าไปยังประเทศพม่าก็ได้ (พระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร, 2559) และ (กาลาติ๊ก มดแดง, 2559)

ภาพที่ 27 ชาวกะเหรี่ยงที่มาทำบุญที่สำนักสงฆ์ตำบลแก่นมะกรูด

ภาพที่ 28 พระภิกษุที่วัดบ้านใต้กำลังฉันภัตตาหารเช้า

ภาพที่ 29 ชาวบ้านกำลังทานข้าวหลังพระฉันเสร็จ

ภาพที่ 30 อาหารบางส่วนที่เหลือจากพระฉัน

ประเพณีเดือนสาม เมื่อก่อนจะมีประเพณีบูชาไฟ คนในชุมชนจะเอาท่อนไม้ท่อนไม่ใหญ่มากนัก ขนาดความยาวเท่าลำตัวของตนเอง หรือขนาดเท่าไม้ค้ำโพธิ์ มากองรวมกันในลักษณะตั้งพิงกันไว้ การทำพิธีนี้เพื่อสะเดาะเคราะห์ ต่อชะตาอายุเสริมดวงชะตาอายุมงคล ตอนกลางคืนจะจุดไฟเผากองไม้ พระภิกษุสงฆ์จะสวดมนต์ เพื่อความเป็นสิริมงคล ประเพณีนี้ผู้วิจัยเสนอท่านเจ้าอาวาสว่าน่าจะจัดรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่โดยทำในวันปีใหม่ เพราะจะเข้ากับบรรยากาศอันหนาวเย็นและให้คนมาทำบุญต่อชะตาอายุและมีการสวดมนต์ข้ามปีด้วย ท่านเจ้าอาวาสก็เห็นดีด้วยแต่ท่านบอกว่าประเพณีบางอย่างต้องมีครูบาอาจารย์ที่มีความรู้ รู้จักฮีตครองประเพณีพาทำจึงจะได้ เราจะอุปโลกทำโดยที่ไม่รู้ความตื้นลึกหนาบางของพิธีกรรมนั้นๆ ไม่ได้เลย ประเพณีที่ทำอยู่ทุกวันนี้ คือ บุญมาฆบูชา บุญมาฆบูชาจะจัดสามวัน การจัดงานวันแรกและวันที่สองจะมีการสวดมนต์ในช่วงเย็นก่อนถึงวันมาฆบูชา ส่วนในวันมาฆบูชาจะมีการทำบุญตักบาตร ถวายพรพระ ถวายทาน เวียนเทียนในตอนเย็น เป็นงานการกุศลด้วย เช่น มีการปิดทองพระ ไหว้เจดีย์ คือเปิดโอกาสให้คนได้ทำบุญ (พระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร, 2559) และ (กาลาติ๊ก มดแดง, 2559)

ประเพณีเดือนสี่ ประเพณีบุญเดือนสี่และงานบุญสงกรานต์ ประเพณีบุญเดือนสี่จะไม่มีการนิมนต์พระมาสวดมาเทศน์เหมือนชาวพุทธทั่วไป เมื่อก่อนบุญพระเวสจะจัดอย่างยิ่งใหญ่ เทศน์พระเจ้าสิบชาติ ไม่ใช่ชาติเดียวที่เป็นพระเวสสันดร ในการจัดงานแต่ละทีจะใช้เครื่องเยอะมาก มีการสมมติทำเขาวงกตด้วยไม้ไผ่ เป็นเกมละเล่นด้วยการเสี่ยงทาย คนที่เข้าไปในเขาวงกตแล้วออกมาได้ถือว่าเก่งและมีบุญ เนื่องจากเขาวงกตที่ทำขึ้นมีความสลับซับซ้อน ทางเข้าต้องออก ทางออกต้องเข้า ถือเป็นการเสี่ยงทาย และเป็นการวัดบุญญาบารมีอีกทางหนึ่งด้วย เปรียบเสมือนการเดินทางไปขอกัญหาชาลีของชูชก ถ้าเข้าไม่ถูกก็ไปไม่ถึงอาศรมของพระเวสสันดรประมาณนั้น และมีงานบุญสงกรานต์ทำเหมือนชาวพุทธทั่วไป แต่มีรายละเอียดปลีกย่อยคือมีการบวงสรวงเทพสงกรานต์ และอัญเชิญเทพสงกรานต์ด้วย มีการสรงน้ำพระ สรงน้ำเจ้าวัด สรงน้ำคนเฒ่าคนแก่ การสรงน้ำเจ้าวัด สรงน้ำคนเฒ่าคนแก่จะทำในหมู่บ้าน ส่วนการสรงน้ำพระจะทำที่วัด มีการสรงกระดูกคนตาย หรือเขียนชื่อคนตายบรรพบุรุษแล้วเผาอุทิศส่วนกุศลไปให้ ไหว้ปู่ย่าตายายในครอบครัว เมื่อก่อนชาวกะเหรี่ยงจะไม่นิยมเก็บกระดูกไว้เนื่องจากกลัวผีบรรพบุรุษ หรือกลัวกระดูก ทุกวันนี้มีบางคนที่เก็บกระดูกใส่โกฏิไว้ ก็จะนำมาสรงน้ำอบน้ำหอมในวันสงกรานต์ (พระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร, 2559) และ (กาลาติ๊ก มดแดง, 2559)

ประเพณีเดือนห้ามีงานเจดีย์ทราย (บ่อวตะลุ) จัดในช่วงหลังวันสงกรานต์ ช่วงเวลาขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 จะจัด 3 วัน 3 คืน สถานที่จัดคือ หมู่บ้านเจ้าวัดยางแดง ลักษณะงานชาวบ้านก็จะนำกับข้าวข้าวสาร อาหารคาว-หวาน เครื่องดื่มต่างๆ ยกเว้นเครื่องดื่มมึนเมาทุกชนิด เนื้อหมู เนื้อไก่ยกรวมไปไว้ที่ทำพิธีแล้วกินข้าวร่วมกันเช้าเย็น มีการก่อเจดีย์ทรายปักสะดง คนผูกด้ายเหลืองก็จะผูกด้ายใหม่ด้วย คนที่จะเข้างานได้ต้องแต่งกายชุดประจำเผ่าเท่านั้นและห้ามนำเครื่องดื่มของมึนเมาทุกชนิดไปงานคนมึนเมาก็ห้ามไปงาน และเมื่อเข้าไปถึงบริเวณทำพิธีต้องถอดรองเท้าเดินเท้าเปล่าเพื่อแสดงการเคารพเจดีย์ กิจกรรมช่วงเช้าจะมีการทำบุญเพื่อสักการะพระแม่โพสพ และไหว้องค์พระเจดีย์ โดยมีตัวแทนพระแม่โพสพ

ช่วงกลางวันจะมีการจัดทำอาหารคาว หวาน อาหารคาวจะเป็นอาหารที่ไม่มีเนื้อสัตว์หรือกินเจในวันพระถ้าไม่ใช่วันพระจะเป็นพวกปลาต่างๆ ของป่าไม่กินหมู กินไก่ ห้ามมีสุราของมึนเมา

การกินอาหารจะกินข้างล่าง ไม่นำอาหารที่มีเนื้อสัตว์ไปกินบริเวณองค์พระเจดีย์และผู้เข้าไปในเขตองค์พระเจดีย์ต้องแต่งกายพื้นเมือง ผู้หญิงต้องนุ่งผ้าถุง ผู้ชายนุ่งโสร่ง ห้ามถ่ายรูปในบริเวณเจดีย์ ห้ามสวมรองเท้า ประเพณีนี้คล้ายกับงานสงกรานต์ของคนพื้นราบนอกจากมีการไหว้เจดีย์จะมีการร้องรำทำเพลง และรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ และจะมีญาติจากจังหวัดกาญจนบุรี สุพรรณบุรีที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงด้วยกันมาร่วมงาน ช่วงกลางคืน จะมีการเวียนเทียนร่วมกัน โดยใช้ดอกไม้สด ธูป เทียนในการประกอบพิธี การจัดงานครั้งนี้เป็นการรวมคนทางอ้อม โดยกิจกรรมทุกอย่างจะร่วมกันทำเน้นสร้างความสามัคคี ส่วนเจดีย์ที่ใช้ในการประกอบพิธีจะทำขึ้นใหม่ทุกปี สิ่งที่นำประดับในพิธีก็จะมีธงรูปต่างๆ เช่น ดาว ผู้ทำพิธีก็คือเจ้าวัดที่เป็นด้ายเหลืองด้วยกัน เจ้าวัดจะให้พร และกินอาหารเมื่อเจ้าวัดกินเสร็จ ลูกศิษย์ก็จะกินต่อไป

วิธีการแต่งตั้งเจ้าวัด เมื่อเจ้าวัดเสียชีวิตไป การแต่งตั้งเจ้าวัดเกิดจากเทวดาเป็นผู้แต่งตั้งโดยที่คนจะมาเป็นเจ้าวัดจะมีอาการไม่สบายแล้วรักษาอย่างไรก็ไม่หายแต่เมื่อรับปากว่าจะเป็นเจ้าวัดก็จะหายจากอาการ (เจ้าวัดมีเมียได้) หรือคนในบ้านไม่สบายแล้วรักษาอย่างไรก็ไม่หายแต่เมื่อรับปากว่าจะเป็นเจ้าวัดก็จะหาย หน้าที่ของเจ้าวัดคือเพื่อปกป้องรักษาหมู่บ้านและผู้นำทำพิธีต่างๆ เจ้าวัดต้องมีศีล 5

สอดคล้องกับ พระอาจารย์ต่าย เล่าว่า ประเพณีอีกอย่างคือ ประเพณีผูกแขนโดยให้เจ้าวัดผูกแขนให้ เจ้าวัดผูกแขนกับเจ้าวัดกินน้ำสุกจะคนละกลุ่มกัน ประเพณีผูกแขนจะทำสามวันโดยวันสุดท้ายจะมีการผูกแขน ถ้าคนที่ไม่ได้มาจะให้พ่อแม่ผูกแขนให้ก็ได้ เส้นด้ายสำหรับผูกแขนต้องทำเองจากด้ายดิบ จากฝ้าย ฟั่นเป็นเส้นด้ายสำหับผูกแขน คนที่เจ้าวัดไม่ยอมรับคือ คนที่เลี้ยงหมู ฆ่าหมูกินเลี้ยงไก่ ฆ่าไก่กิน หรือ เลี้ยงวัวเลี้ยงควายแล้วฆ่าเขากิน สัตว์เหล่านี้ถือว่าเป็นสัตว์มีคุณ การแต่งงานกันถือว่าเป็นมงคลสูงสุดของกะเหรี่ยงที่จะมีการออกลูกออกหลานแพร่กระจายเผ่าพันธุ์ไป ไก่ก็เหมือนกัน และสัตว์ที่เป็นชาติของพระพุทธเจ้าด้วย เช่น ช้าง แต่บรรพบุรุษกะเหรี่ยงหรือเจ้าวัดจะไม่บอกรายละเอียดขนาดนั้น บอกแต่เพียงว่าอย่างไหนกินไม่ได้อย่างไหนกินได้ การกินหมูกินไก่มากินในตอนหลังนี้เนื่องจากอาหารป่ามันหายาก เพราะฉะนั้นอาหารการกินของชาวกะเหรี่ยงจะเป็นของป่าทุกชนิด ปลา พืชผัก เป็นต้น (พระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร, 2559) และ (กาลาติ๊ก มดแดง, 2559)

ภาพที่ 31 แสดงสัญลักษณ์ทางเข้างานเจดีย์ทราย

ภาพที่ 32 การแต่งกายของผู้ชาย ผู้หญิงสำหรับเข้าร่วมพิธีเจดีย์ทราย

ภาพที่ 33 แม่ครัวกำลังทำอาหารเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน

ภาพที่ 34 ผู้วิจัยร่วมทานอาหารตามคำเชิญ

นอกจากนี้ก็มีประเพณีกินน้ำสุก (ด้ายแดง) จัดในช่วงหลังวันสงกรานต์ ช่วงเวลาเดือนขึ้น15 ค่ำ เดือน 5 จัด 1 วัน ช่วงเช้าและบ่าย ณ บ้านใต้ คนในชุมชนที่เป็นด้ายแดง ของมาทำพิธีประกอบด้วยชุมชนจะนำอาหารคาว หวาน ขนมหวานที่ขาดไม่ได้คือ ข้าวตำ ที่ทำจากข้าวเหนียวไร่ที่ปลูกเอง โดยมีวิธีการทำง่าย คือ ส่วนประกอบข้าวเหนียวนึ่งสุก งาคั่ว (งาปลูกเองในไร่ข้าว) เกลือ นำเกลือใส่ครกใหญ่ตำให้ละเอียด ใส่ข้าวเหนียวนึ่งลงไปตำให้ละเอียด เมื่อข้าวเหนียวเริ่มละเอียดจึงใส่งาลงไปตำต่อ ขณะที่ตำก็จะเอามือลงไปนวดสลับกันระหว่างตำข้าวเหนียวกับนวดสลับกันเป็นจังหวะ เมื่อละเอียดได้ที่แล้วจะทานเลยก็จะมีรสชาติออกเค็ม หรือจำนำไปทอดก็อร่อย หรือจะนำไปจิ้มกับนมข้นก็ได้ นอกจากนี้ก็จะมีข้าวต้มที่ใช้กล้วยตากในการทำไส้ขนม ข้าวเหนียวคลุกมะพร้าวที่คนทางพื้นล่างเรียกว่าข้าวเหนียวหัวหงอก น้ำอัดลมสีต่างๆ เหล้าขาว ข้าวสาร อาหารแห้ง และสิ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับเครื่องดื่มคือเหล้ากับน้ำส้ม และน้ำต้มสุก (น้ำที่ผ่านการต้มแล้ว) ในอดีตจะใช้เหล้าต้มซึ่งชาวบ้านจะต้มเอง ในการนั่งประกอบพิธีกรรมผู้หญิงห้ามไปนั่งบนพื้นชั้นบนให้ผู้ชายนั่งเท่านั้น ผู้ทำพิธีก็คือเจ้าวัดที่เป็นด้ายแดง เจ้าวัดจะพูดขอพร พูดแต่สิ่งที่ดีๆ ให้กับชาวบ้าน แล้วพรมน้ำมนต์ไปที่อาหาร และให้ผู้สูงอายุประพรมน้ำมนต์ให้แก่ลูกหลาน หลังจากนั้นจะเปิดฝาภาชนะที่ใส่น้ำต้มสุกและไหว้ข้าว ไหว้น้ำต้มสุก คนภายนอกและด้ายเหลืองห้ามไหว้ บ้านที่เอาน้ำต้มสุกมาร่วมพิธีก็จะรับน้ำต้มสุกที่ผ่านการทำพิธีมาดื่มและทุกคนในครอบครัวก็ต้องดื่มทุกคน หลังจากนั้นก็จะรับประทานอาหารร่วมกัน ช่วงบ่ายก็จัดให้มีพิธีรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ พิธีนี้คนที่เป็นด้ายเหลืองสามารถมาร่วมพิธีได้แต่ห้ามกินน้ำต้มสุก เจ้าวัดด้ายแดงก็มีวิธีการแต่งตั้งเช่นเดียวกับเจ้าวัดด้ายเหลือง ผู้วิจัยสัมภาษณ์เจ้าวัดที่เป็นผู้หญิงช่อบายขมิบ กรึงไกร เล่าว่าท่านมาเป็นเจ้าวัดตั้งแต่อายุ 59 ตอนนั้นลูกของนางป่วยรักษาเท่าไหร่ก็ไม่หายรักษาทุกวิธีทาง เมื่อถึงเวลาตอนกลางคืนนางจึงขอเทวดาว่าถ้ารับเป็นเจ้าวัดแล้ว ขอให้ลูกหายป่วยหรือคนในครอบครัวหายป่วย และแล้วอาการป่วยที่รักษามานานก็หายจริงๆ ครอบครัวนางจึงรับเป็นเจ้าวัดมาจนถึงปัจจุบัน พิธีวันนี้ก็จะมีกะเหรี่ยงจากจังหวัดกาญจนบุรี สุพรรณบุรีมาร่วมด้วยเช่นกัน เจ้าวัดที่เป็นหญิงบอกผู้ศึกษาว่าพิธีนี้ศักดิ์สิทธิ์มากๆ กะเหรี่ยงด้ายแดงต้องเข้าร่วมทุกคน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่สำคัญอีกกิจกรรมหนึ่งที่ทุกคนต้องมาร่วมพิธี ผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัยลงพื้นที่ภาคสนามด้วยการเข้าร่วมพิธีจริง พร้อมเก็บภาพบรรยากาศภายในงานอาหารและเครื่องดื่ม และขั้นตอนการทำขนมข้าวตำซึ่งมีส่วนประกอบคือข้าวเหนียวนึ่งสุก งาคั่ว เกลือ ครกตำและต้องมีเทคนิคในการตำให้ได้จังหวะจะโคนเพราะในการตำนมข้าวตำจะช่วยกันตำร่วมกันในกลุ่มญาติพี่น้องหรือบ้านใกล้เรือนเคียงจะพากันมาช่วยตำอย่างเป็นจังหวะ โดยแสดงได้ดังรูปต่อไปนี้

ภาพที่ 35 ข้าวเหนียวนึ่งสุกที่ปลูกเองในไร่ข้าว

ภาพที่ 36 งาตำซึ่งปลูกเองในไร่ข้าว

ภาพที่ 37 การตำขนมข้าวตำ

ภาพที่ 38 ขนมข้าวตำ

ภาพที่ 39 ขนมข้าวตำที่ทำจากข้าวเหนียวดำ

ภาพที่ 40 อาหารที่ใช้ในการประกอบพิธี

ภาพที่ 41 เครื่องดื่มที่ใช้ในการประกอบพิธี

ภาพที่ 42 บรรยากาศในงานกินน้ำสุก

ภาพที่ 43 รับน้ำสุกที่นำมาเข้าพิธีมาดื่มและนำกลับบ้าน

รูปที่ 44 บรรยากาศผู้เข้าร่วมพิธี

ประเพณีเรียกขวัญ (เขอตะร่อง) ช่วงเดือนเมษายน ทำหลังจากประเพณีกินข้าวใหม่ ทำพิธีช่วงเช้า วิธีปฏิบัติจะเหมือนกันกับประเพณีกินข้าวใหม่ แต่วัตถุประสงค์จะต่างกัน คือ จัดขึ้นเพื่อทำให้ลูกหลานหรือผู้คนทำงานที่ไกลบ้านกลับมาร่วมพิธีเพื่อที่จะเรียกขวัญ บ้างก็เสียขวัญ พบเจอสิ่งไม่ดี จึงทำพิธีเรียกขวัญโดยการกินน้ำต้มสุก และมีสายสิน (ลุงโพ้) คล้องคอ ส่วนคนด้ายสีเหลืองก็ต้องเปลี่ยนด้ายผูกข้อมือใหม่เป็นการผูกขวัญ และจะมีการล้างเท้าพ่อแม่เพื่อขอขมาขอพร การล้างเท้าพ่อแม่จะใช้น้ำขมิ้น

ต่อชะตาอายุ (บุงเครวบุงทุล) ช่วงเดือน 5 เมษายน นิยมทำในวันพระจันทร์เต็มดวง ประเพณีนี้มีขึ้นสืบเนื่องมาจากในสมัยอดีตนั้น มีชายคนหนึ่งเดินทางไปต่างหมู่บ้านและถูกหมอดูทักว่าจะตายในอีก 2 วัน ซึ่งหมอดูคนนี้ทักแม่นมาก ชายคนดังกล่าวก็เกิดกังวลกลุ้มใจจะทำยังไงดีก็เดินทางกลับบ้าน ระหว่างเดินทางกลับบ้านนั้นก็นอนพักเอาแรงใต้ต้นไม้ต้นหนึ่งก็เอาสัมภาระและไม้ท่อนยาวๆที่ใช้ประคองตัวพิงไว้กับต้นไม้ พอตื่นก็เดินทางต่อแต่ลืมหยิบเอาไม้ไปด้วย พอถึงบ้านก็ผ่านมาสองวันถึงเวลาที่เขาต้องตาย ก็นึกขึ้นได้ว่าต้องตายแต่ไม่ตาย เขาก็ดีใจแต่ก็แปลกใจว่าทำไมไม่ตาย เพราะหมอดูทักใครก็เป็นไปที่ทักทุกคน เขาจึงไปหาหมอดูคนเดิม หมอดูก็ตอบกลับไปว่า ต้นไม้ได้ต่อชีวิตให้เขาโดยการที่เขานั้นถวายไม้ท่อนหนึ่งให้กับต้นไม้ ตั้งแต่นั้นประเพณีต่อชะตาก็เริ่มขึ้นและปฏิบัติสืบเนื่องกันมา แต่ปัจจุบันก็มีเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ปัจจุบันจะใช้ต้นไทรสำหรับทำพิธีเพราะเชื่อว่า ต้นไทรนั้นเป็นต้นไม้แห่งความศักดิ์สิทธิ์ วิธีการปฏิบัติ ชาวบ้านทุกครอบครัวจะต้องตัดไม้ท่อนยาวๆ และทำกระบอกน้ำไว้ใส่น้ำด้วย จะเป็นไม้ไผ่ หรือไม่อะไรก็ได้ตามที่สะดวก แต่ส่วนใหญ่นิยมใช้ไม้ไผ่ ตัดมาให้ครบตามจำนวนสมาชิกในครอบครัวแล้วเอามาทาทำให้สวยให้เรียบทาขมิ้นแล้วแต่จะตบแต่ง จากนั้นช่วงกลางคืนประมาณ 1ทุ่ม ก็จะไปรวมตัวกันที่ทำพิธี ก็จะมีการไถ่ชีวิตสัตว์ก่อนจะเป็นปลา เต่า กระต่าย (ถ้ามี)(สัตว์ที่จะมาถ่ายชีวิตแต่ละปีไม่เหมือนกันหรือเหมือนกันแล้วแต่) ซึ่งเจ้าของจะเอามาให้ชาวบ้านไถ่ชีวิต หลังจากไถ่ชีวิตสัตว์ก็จะเอาไปปล่อย หลังจากปล่อยสัตว์แล้วก็ทำพิธีถวายไม้และกระบอกน้ำให้กับต้นไทร เสร็จพิธี

งานไหว้เจดีย์พันองค์ งานไหว้เจดีย์พันองค์เป็นพิธีที่เริ่มมีการนำมารื้อฟื้นและจัดทำในปี 2559 จัด ณ สำนักสงฆ์คลองเสลา จะจัดช่วงต้นเดือนพฤษภาคม จัด 4 วัน ช่วงเช้าชาวบ้านในชุมชนจะนำอาหารคาวหวานมาร่วมกันเพื่อทำบุญเลี้ยงพระสงฆ์ และตักบาตรร่วมกัน เวลาตักบาตรร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงจะตักช่วงเวลา 9.30น. ถึงเวลา 10.00 น. ซึ่งเป็นเวลาสายเนื่องจากพระไม่ต้องการให้ชาวบ้านที่ทำงานหนักจากไร่เกิดความลำบาก และเร่งรีบมากนัก จึงเริ่มพิธีกรรมสายกว่าคนพื้นราบ ชาวบ้านทุกคนจะแต่งกายด้วยชุดพื้นเมืองตามประเพณีของตน ถ้าเป็นเด็กหญิงก็จะใส่ชุดสีขาว ถ้าเป็นสาววัยรุ่นหรือคนที่แต่งงานแล้วก็จะใส่ชุดที่มีสีสันได้ ในช่วงเช้าพิธีกรรมจะเป็นพิธีทางสงฆ์เท่านั้น ส่วนช่วงกลางคืนจะมีการแสดง การละเล่น มีลิเกกะเหรี่ยง มีการร้องเพลงฟ้อนรำกันอย่างสนุกสนาน และการประกอบพิธีไหว้เจดีย์ พิธีกรรมนี้จะเน้นการรวมญาติพบปะสังสรรค์กันซึ่งจะมีกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์จากพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดสุพรรณบุรีมาร่วมงานด้วย กำนันอ้วนเล่าว่างานไหว้เจดีย์เป็นงานที่สืบทอดกันมาแต่ในอดีตและได้สูญหายไป ต่อมามีแกนนำในชุมชนร่วมกับสถาบันการศึกษาเริ่มมารื้อฟื้นสืบสานประเพณีกันใหม่ในปี 2559 นี้ (อ้วน คลองวะ, 2559) รายละเอียดของพิธีกรรมแสดงดังรูปต่อไปนี้

ภาพที่ 45 ช่วงเช้าพิธีสงฆ์ ทำบุญตักบาตร

ภาพที่ 46 การสวดมนต์และถวายอาหารแด่พระสงฆ์

ภาพที่ 47 พิธีไหว้เจดีย์ช่วงกลางคืน

ภาพที่ 48 การละเล่น ฟ้อนรำช่วงกลางคืน

ประเพณีเดือนหก วิสาขบูชา การบูชาในวันเพ็ญเดือน 6 ตรงกับวันที่พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน มีการทำบุญตักบาตร ถวายพรพระ ถวายทาน เวียนเทียนในตอนเย็น เหมือนวันมาฆบูชา วิสาขบูชาทุกวันนี้มีการเรียนรู้ใหม่รับการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ กล่าวคือทำให้สอดคล้องกับประเพณีชาวพุทธทั่วไปมากขึ้น โดยวิสาขบูชา การบูชาในวันเพ็ญเดือน 6 ตรงกับวันที่พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน มีการทำบุญตักบาตร ถวายพรพระ ถวายทาน เวียนเทียนในตอนเย็น เหมือนวันมาฆบูชา วิสาขบูชาทุกวันนี้มีการเรียนรู้ใหม่รับการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ กล่าวคือทำให้สอดคล้องกับประเพณีชาวพุทธทั่วไปมากขึ้น (พระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร, 2559) และ (กาลาติ๊ก มดแดง, 2559)

พิธีปัดเป่าสิ่งไม่ดี (กุคุลกุล) ช่วงประมาณเดือนมิถุนายน ส่วนใหญ่จะจัดในคืนเดือนมืด ทำช่วงกลางคืน ประเพณีนี้จัดขึ้นเพื่อปัดเป่าความชั่วร้าย โรคภัยไข้เจ็บ สิ่งไม่ดีต่าง ๆ ออกจากร่างกาย บ้านเรือน หมู่บ้าน วิธีปฏิบัติ ชาวบ้านหรือตัวแทนชาวบ้าน จะทำสิ่งที่เอาไว้ใส่สิ่งของต่างซึ่งจะสานจากไม้ไผ่ลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมแล้วมีฐานและด้ามเอาไว้ใช้สำหรับแบกหามจะทำสองอัน จะวางไว้ซ้าย 1 อัน ขวา 1 อัน จะปักสะดงไว้คั่นกลาง แล้วชาวบ้านนำข้าวสารหรือข้าวสวยที่ยังไม่ได้ตักกินเลย พืชผักผลไม้ต่างๆ ที่มี ทำเป็นสองชุด แล้วนำไปใส่ไว้ในที่เขาจัดเตรียมไว้ให้ ใส่พวกผักผลไม้เสร็จก็จะเอาสำลีหรือใบไม้ที่มีหนามจะมาปัดร่างกายตั้งแต่หัวจรดเท้าใส่ตามพืชผักผลไม้ไปด้วยจากนั้นเจ้าวัดก็จะประกอบพิธีท่องคาถา พอท่องจบก็จะให้ทุกคนจุดเทียนสองเล่มไปปักไว้ที่ใส่สิ่งของเล่มละ 1 อัน จากนั้นบ้านทุกหลังในหมู่บ้านจะต้องดับไฟแล้วก็จะมีตัวแทนหามยกสิ่งที่ใส่สิ่งของต่าง ๆ อันหนึ่งจะหามไปไว้หน้าหมู่บ้านให้พ้นหมู่บ้าน อีกอันหนึ่งจะหามไปไว้ท้ายหมู่บ้านให้เลยเขตหมู่บ้านเหมือนกัน ในขณะที่หามไปนั้นทุกคนห้ามจ้องมองตามหลัง เพราะเชื่อกันว่าหากมองตามหลังไปสิ่งไม่ดี โรคภัยต่าง ๆ จะไม่ไปจากเรา และจะต้องอยู่รอจนกว่าคนหามจะกลับมาถึงที่ทำพิธีจึงจะแยกย้ายกลับบ้านได้ ที่ต้องใช้ข้าวพืชผักต่างๆ นั้นเพื่อที่จะให้สิ่งที่มองไม่เห็น เช่น ภูต ผี สิ่งไม่ดี ต่างๆ ไว้กินเพื่อที่จะไม่มาถึงเรา ที่ต้องไว้หน้าหมู่บ้าน 1 อัน ท้ายหมู่บ้านอีก 1 อัน เพื่อกันไม่ให้สิ่งที่ไม่ดีเข้าหมู่บ้าน
(ตี๋ พักใคร่ ม่องเติกเลิก สวัสดิ์สิทธิโชค และยุวดี มดแดง, 2559)

พิธีเกี่ยวกับการปลูกข้าวไร่ ช่วงเดือนมิถุนายน – กรกฎาคม ชาวกะเหรี่ยงจะบริโภคข้าวสวยเป็นหลักและต้องเป็นข้าวไร่ที่ปลูกเอง การเพาะปลูกจึงมีวิธีปฏิบัติที่เอกลักษณ์ คือ จะมีการเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้เอง ก่อนการเพาะปลูกจะมีการนำน้ำขมิ้นที่ใส่เงินใส่ทองลงไปพรมที่เมล็ดพันธุ์ ตามความเชื่อก็เพื่อให้ผลผลิตเจริญงอกงามดี การทำข้าวไร่นั้นจะขุดเป็นหลุมไม่ใช้หว่าน อุปกรณ์ที่ใช้ขุดหลุมแต่เดิมสมัยบรรพบุรุษนั้นใช้เสียมทำด้ามจากไม้ไผ่ยาวๆ หรือใช้ไม้ไผ่เหลาให้แหลมๆ เอาไว้ขุดหลุม แต่ปัจจุบันส่วนใหญ่ใช้จอบ แต่ยังทำไม้ไผ่เหลาแหลมอยู่เพื่อตอนที่ปลูกข้าวเสร็จแล้ว จะนำไม้ไผ่ที่เหลาแหลมไปไว้ที่แม่น้ำลำคลอง เพื่อให้ฝนฟ้าตกดี โดยละเอียดเพิ่มจะนำเสนอในหัวข้อของภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง (ตี๋ พักใคร่ ม่องเติกเลิก สวัสดิ์สิทธิโชค และยุวดี มดแดง, 2559)

ประเพณีเดือนเจ็ด การทำบุญพลีกรรมให้แก่พวกยักษ์พวกมารที่จะมากินคนในหมู่บ้าน ชาวบ้านจะทำฉัตรที่หัวบ้านและท้ายบ้าน เป็นสัญลักษณ์ของความดี ความเป็นมิตร กับพวกยักษ์พวกมาร แล้วเอาอาหารไปวางไว้ให้พวกยักษ์พวกมารกิน โดยเอาแครใส่ขนม ข้าวต้ม อาหารคาวหวาน ไปให้ยักษ์ให้มารกิน ปัจจุบันนี้ยังทำอยู่ เมื่อพวกยักษ์พวกมารได้กินของพลี ของเซ่นสังเวยแล้วก็จะไม่มา

จับคนในหมู่บ้านกิน หรือทำให้คนในหมู่บ้านได้รับอันตรายแต่ประการ (พระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร, 2559) และ (กาลาติ๊ก มดแดง, 2559)

ประเพณีเดือนแปด เดือนแปดบุญเข้าพรรษา มีการตั้งสัจจะงดเว้นจากการดื่มสุรา เสพของมึนเมา ส่วนการออกไปล่าสัตว์ยังทำอยู่ตามปกติ มีการบวชลูกหลานเข้าพรรษาเหมือนกัน นอกจากนี้นายตี๋ พักใคร่เล่าว่าวันเข้าพรรษา เดือนกรกฎาคม จัดเป็นเวลาสามวันสามคืน คืนวันแรกของงาน เรียกว่า ตะเขอลอง มีการนำน้ำขมิ้นใส่ใบมะพร้าวและสายสินไว้คล้องคอ เพื่อให้พระสงฆ์ทำพิธีเป็นน้ำมนต์ เรียกว่า ถองทิมะเงอ ตอนเช้าทำบุญตักบาตรฟังพระเทศน์ กลางคืนสวดมนต์ไหว้พระฟังพระธรรมเทศนา แต่งกายด้วยชุดประจำเผ่า เช้าวันเข้าพรรษา มีการตักบาตรขนมพะยาเศา (ขนมกัลยาศาส) มีการทำความสะอาดวัดวา และคืนสุดท้ายจะมีการ **กัวะจุง** คือจะมีการสร้างจุง (เอาไว้ใส่ของของต่างๆ) ทำจากไม้ไผ่หรือไม้ที่หาได้ง่ายแล้วตบแต่งให้สวยงาม ชาวบ้านก็จะนำขนมนมเนยพืชผักผลไม้ข้าวสารอาหารแห้งของใช้ต่างๆ รวมทั้งเงินทองต่างๆ แล้วแต่ศรัทรา เรียกว่า จุงซา ไปใส่บ้าง แขวนบ้าง บนจุง เพื่อถวายให้แก่วัด ก่อนจะถวายจุงก็จะมีการแห่จุงเวียนรอบวัด 3 รอบ แล้วก็ถวายเป็นอันเสร็จพิธี **(ตี๋ พักใคร่ ม่องเติกเลิก สวัสดิ์สิทธิโชค และยุวดี มดแดง, 2559)**

ประเพณีเดือนเก้า ประเพณีสลากภัตร เอาไทยทานต่างๆ มารวมกันแห่รอบศาลาสามรอบอย่างสนุกสนาน เครื่องไทยธรรมจะเยอะมาก มีทั้งข้าวสาร อาหารแห้ง ผลหมากรากไม้ ของใช้ของบางส่วนจะเอาใส่เสลี่ยงสำหรับแห่ ภาษากะเหรี่ยงจะเรียก “เห่จง” จะถวายแบบไม่เจาะจง บางส่วนจะถวายเป็นของสงฆ์ส่วนกลาง สมัยก่อนจะมีการละเล่น และลำแบบลำตัดการเป่าแคน แต่การร้องลำจะเป็นภาษากะเหรี่ยง

ประเพณีเดือนสิบ มีการทำบุญทำทาน ในช่วงเข้าพรรษาตามปกติ คนที่เคยมาจำศีลที่วัดส่วนมากก็จะพากันมานอนรักษาศีลที่วัดกัน (พระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร, 2559) (กาลาติ๊ก มดแดง, 2559)

ประเพณีเดือนสิบเอ็ด ประเพณีออกพรรษามีการถวายไทยธรรมแบบยิ่งใหญ่อีกวาระหนึ่งให้แก่พระภิกษุที่อยู่จำพรรษาภายในวัด การปฏิบัติจะเหมือนการถวายสลากภัตร เป็นโอกาสที่ญาติโยมจะได้ทำบุญแก่พระภิกษุสงฆ์ภายในวัดก่อนที่ท่านจะจาริกไปที่อื่นหลังออกพรรษาปวารณาแล้ว (พระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร, 2559) และ (กาลาติ๊ก มดแดง, 2559) นายตี๋ เล่าว่างานออกพรรษา (ตะเขอปอว) เดือนตุลาคม จัดสามวันสามคืนเหมือนกัน คืนวันแรกมีการนำน้ำขมิ้นใส่ใบมะพร้าวและสายสินไว้คล้องคอ เพื่อให้พระสงฆ์ทำพิธีเป็นน้ำมนต์ เรียกว่า ถองทิมะเงอ เหมือนกับเข้าพรรษา ตอนเช้าทำบุญตักบาตรฟังพระเทศน์ กลางคืนสวดมนต์ไหว้พระฟังพระธรรมเทศนา แต่งกายด้วยชุดประจำเผ่าเหมือนเข้าพรรษา แต่เช้าวันพระใหญ่วันสุดท้ายจะมีการตักบาตรเทโวลักษณะงานคล้ายกับประเพณีไทย มีการทำความสะอาดวัดวาและคืนสุดท้ายจะมีการ **กัวะจุง** เหมือนกับเข้าพรรษา (ตี๋ พักใคร่ ม่องเติกเลิก สวัสดิ์สิทธิโชค และยุวดี มดแดง, 2559)

ประเพณีเดือนสิบสอง งานบุญกฐิน เป็นการถวายผ้ากฐินแก่พระสงฆ์ที่สมควรได้รับ อาจจะเป็นเจ้าอาวาสหรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่งก็ได้ที่คณะสงฆ์เห็นว่าสมควรได้รับ จะมีการปฏิบัติเหมือนพิธีกฐินโดยทั่วไป มีการสวดเป็นภาษาบาลี ส่วนการอุปโลกจะใช้ภาษาประจำถิ่นคือภาษากะเหรี่ยง (พระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร, 2559) และ (กาลาติ๊ก มดแดง, 2559) ในงานบุญกฐินปีนี้ผู้วิจัยเข้าร่วมกิจกรรมมีโรงทานจากคนในพื้นที่และนอกพื้นที่ขึ้นมาจัดเลี้ยงคนในพื้นที่มากมาย ชาวไทยพื้นราบจาก

บ้านไร่ จากอำเภอด่านช้าง จัดหวัดสุพรรณบุรี และจากกรุงเทพนำสิ่งของปัจจัยต่างๆ ขึ้นมาร่วมมากมาย ส่วนคนในพื้นที่ก็ให้การต้อนรับอย่างดี จะขนผลผลิตทางการเกษตรมาแจกให้กับแขกมากมาย เช่น กล้วยสายพันธุ์ต่างๆ ฟักทอง ฟักพื้นบ้าน มะละกอ ผลไม้มาแจกให้เป็นของฝากกับผู้ขึ้นมาร่วมงานติดไม้ติดมือกลับไปด้วยความสุข

รูปที่ 49 ผลผลิตทางการเกษตรมาแจกให้กับแขกที่มาร่วมงานทอดกฐิน

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาพที่ 50 ผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยมาร่วมงานบุญกฐิน

มหาวิทยาลัยศิลปากร

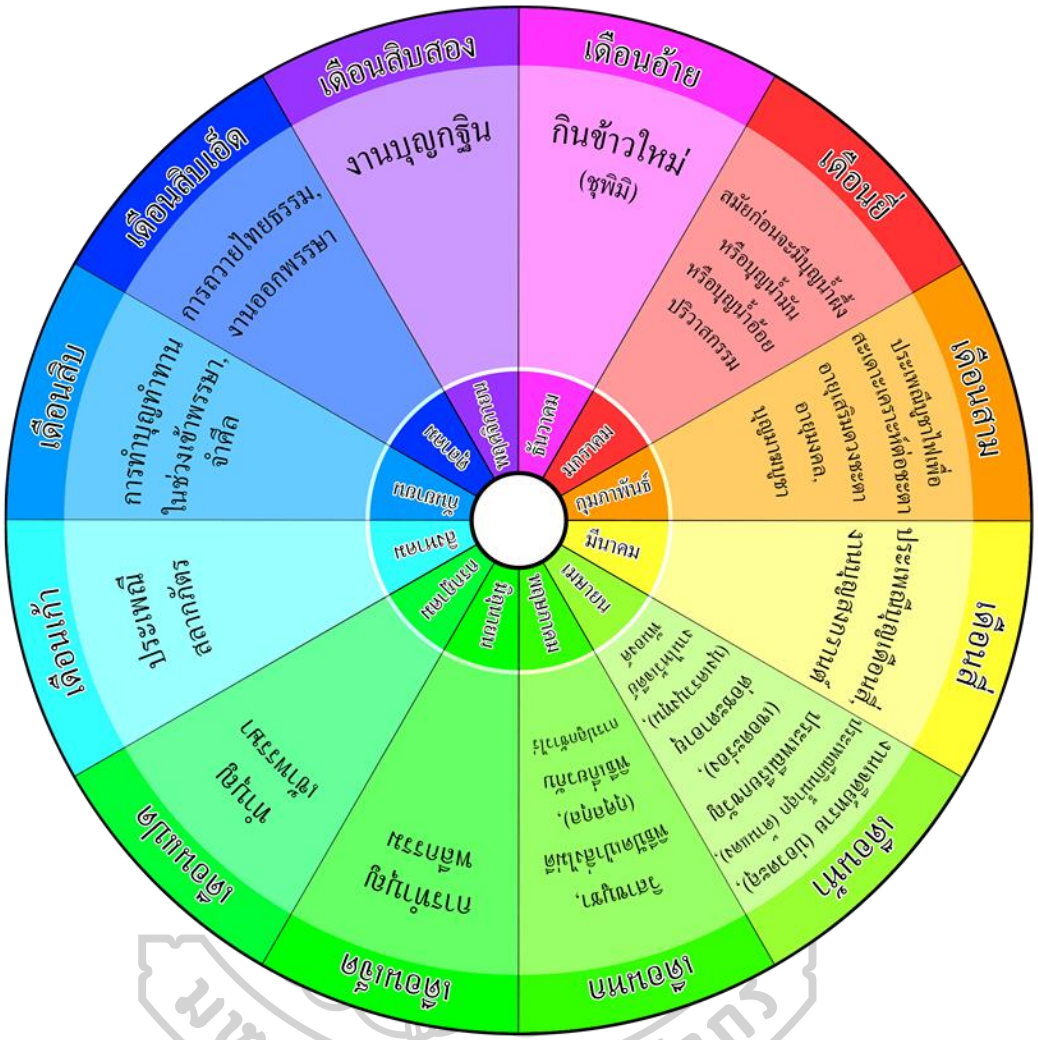

แผนภูมิที่ 8 ปฏิทินวัฒนธรรมชุมชน

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ส่วนประเพณีพิธีกรรมอื่นๆ เช่น การเกิด การแต่งงาน การตาย งานเครื่องบินทอง ของชาวกะเหรี่ยงโปว์ที่น่าสนใจและนำมานำเสนอรายละเอียดคือ

การเกิด พระอาจารย์ต่าย เล่าว่า เด็กที่เกิดในสมัยก่อนจะคล้ายกับพื้นที่อื่นคือมีหมอตำแยหรือหม้อพื้นบ้านที่เกี่ยวกับการทำคลอดมาคอยดูแล และสิ่งที่คนกลัวคือการตกเลือด การแท้ง หลังคลอดแม่ก็จะอยู่ไฟ 1 เดือน พ่อจะเป็นผู้คอยดูแลอยู่ใกล้ๆ หาฟืนมาให้ภรรยาอยู่ไฟ สอดคล้องกับนายเวียจะโพ้ คลองวะเล่าว่าการเกิดสมัยก่อนสามีจะลำบากต้องคอยเป็นผู้ช่วยหมอตำแย ผ้าหายาก ผ้าอ้อมก็จะใช้ผ้าเก่าๆ ขาดๆ มาทำ อดีตกำนันบอกเวลาเด็กเกิดแล้วหลังจากตัดสายสะดือเด็กเรียบร้อยแล้ว ผู้เป็นพ่อต้องนำสายสะดือใส่กระบอกไม้ไผ่และปิดปากกระบอก วิธีการตัดสายสะดือตัดเสร็จจะมัดสะดือเป็น 3 ปล้องตัดทิ้งเสีย 1 ปล้อง ที่เหลือใส่กระบอกไม้ไผ่แล้วนำไปฝัง ขั้นตอนก่อนนำไปฝังวิธีการนำกระบอกที่ใส่สะดือไปฝังต้องยกกระบอกสะดือให้ชิดตะกร้าแล้วค่อยๆ วางกระบอกลงในตะกร้าเพื่อให้พ่อนำไปฝัง การทิ้งมีวิธีการทิ้ง ถ้าอยากให้เด็กมีเสน่ห์ คนรักคนชอบต้องฝังบริเวณหน้าบันได ถ้าอยากให้เด็กมีเสน่ห์เพื่อฝูงเยอะต้องฝังบริเวณชายคาที่น้ำฝนลง ถ้าอยากให้เด็กสะอาด มีกลิ่นตัวหอมก็ให้เอาไปมัดติดกับต้นไม้ที่ดอกมีกลิ่นหอม เช่น จำปี จำปา เพราะเด็กบางคนอาบน้ำเท่าไรก็ไม่หอมมีกลิ่นคาว ส่วนใหญ่เพศชายจะฝังที่ชายคา เพศหญิงจะเอาไปมัดติดกับต้นไม้ที่มีกลิ่นหอม พออายุครบ 7 วัน ครบ 15 วัน และครบ 22 วันก็จะมีการตัดผมไฟจนครบ 3 ครั้ง การอยู่ไฟ สามีมีหน้าที่หาฟืนสำหรับการอยู่ไฟ 1 เดือน แม่เด็กต้องกินน้ำอุ่น ห้ามกินพริก กินรสเค็ม งดของเผ็ด มะเขือส้ม มะเขือต่างๆ เพราะจะทำให้แผลอักเสบ เนื้อสัตว์อย่างเช่น หมู ปลาชะโด ปลาสวาย ปลายี่สก ปลาช่อน ห้ามกินจนกว่าจะครบ 1 ปี หรือจนกว่าจะกินได้ จะรู้ว่ากินได้ก็ต่อเมื่อกินแล้วไม่เกิดอาการแพ้หรือตัวร้อนมีไข้ หลักปฏิบัตินี้ปัจจุบันก็ยังคงปฏิบัติกันอยู่ หากมีอาการแพ้วิธีแก้คือกินน้ำมนต์ หรือเป่ามนต์ (พระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร, 2560) และ (เวียจะโพ้ คลองวะ และจะเวีย กรึงไกร, 2560)

การแต่งงาน จะนิยมแต่งในช่วงเดือนที่เป็นเลขคู่ 4 6 8 10 ประเพณีการแต่งงานในสมัยอดีตกับปัจจุบันจะมีความเปลี่ยนแปลงจากเดิมไปบ้าง การแต่งงานในอดีตนั้นเริ่มแรกจะเกิดจากหนุ่มสาวที่มีความรักซึ่งกันและกัน เมื่อมีใจให้กันแล้วในช่วงเวลากลางคืนประมาณตี 2-3 นั้นผู้ชายจะไปหาหญิงโดยการขึ้นไปคุยบนบ้าน จะเรียกว่า ย่องสาว เพื่อที่จะเปิดตัวให้กับผู้คนได้รับรู้ การย่องสาวนั้นถ้าผู้หญิงตกลงพร้อมยินยอมจะเป็นคู่ชีวิตด้วยในคืนนั้นผู้ชายก็จะค้างในบ้านผู้หญิงด้วยเลย ตกเช้ามาผู้หญิงจะบอกกับพ่อแม่ พ่อแม่ฝ่ายหญิงก็จะไปบอกกับผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ก็จะไปบอกพ่อแม่ฝ่ายชาย ถ้าผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายเห็นดีเห็นงามก็จะให้ผู้หญิงกับผู้ชายกรวดน้ำขมิ้นลงพื้นดิน เพื่อให้พระแม่ธรณีเป็นพยานว่าจะเป็นคู่ครองกัน (เหมือนการหมั้นหมาย) จากนั้นก็หาวันแต่งงาน แต่ถ้าผู้ใหญ่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ยอม ฝ่ายนั้นจะต้องเสียเงินให้กับฝ่ายผู้เสียหาย แต่ถ้าการย่องสาวในคืนนั้นถ้าผู้หญิงไม่ตกลงปลงใจ ผู้หญิงจะจุดตะเกียงเพื่อให้ผู้ชายรู้ แล้วผู้ชายก็ต้องกลับบ้านไป

การเลือกคู่ครองในอดีต นายเวียจะโพ้ คลองวะ เล่าว่า ด้วยวิถีชีวิตในอดีตชุมชนต้องพึ่งพาพึ่งพิงกันเกือบทุกเรื่อง หลังจากช่วยกันเก็บเกี่ยวข้าวแล้วก็จะเป็นขั้นตอนการนวดข้าว การนวดข้าวจะนวดกลางคืนและเอาแรงกันทั้งหมู่บ้าน ดังนั้นก็จะเป็นโอกาสเหมาะที่หนุ่มสาวจะได้พบปะและคุยกันดูหน้าตากันในช่วงการนวดข้าว นายจะเวียโพ้ กรึงไกร เล่าเสริมว่าสนุกมากหนุ่มๆ ชอบสาวคนไหนก็จะถือโอกาสนี้แอบถูกเนื้อต้องตัวสาวที่ตนชอบขณะนวดข้าว ส่วนการเลือกคู่ครองก็จะมีหลักใน

การเลือกถ้าเป็นชายก็ต้องเป็นคนธรรมะธัมโม ขยัน ฟันไร่ได้สุดลูกหูลูกตา แข็งแรง เลี้ยงเมียและลูกรอดได้ นอกจากนี้ยังต้องจักตอก สานเก่ง ทำไร่เก่ง พ่อแม่จะสอนลูกว่า “จักตอกไม่เป็น ไปเอามาทำไม ตะกร้าลูกเดียวสานไม่ได้” ถือว่าผู้ชายคนนั้นใช้ไม่ได้ไม่น่าเลือกมาเป็นคู่ครอง ส่วนวิธีการเลือกคู่ครองที่เป็นผู้หญิงก็จะต้องหาฟืนเก่ง ตำข้าวเก่งข้าวสารในปีบต้องเต็มอยู่ตลอดเวลาและทอผ้าเก่งทอได้หลายแบบ มีความประพฤติดีงาม ไม่ไปบ้านโน้นทีบ้านนี้ทีหรือเรียกว่า “ตูดไม่อยู่กับที่เลย” จะไม่เน้นรูปร่างมากนักทั้งเพศหญิงและเพศชาย พ่อแม่มีบทบาทในการสอนการเลือกคู่มาก แข็งแรงเพราะในอดีตจะมีลูกอย่างน้อย 5 คน (เวียจะโพ้ คลองวะ และจะเวีย กรึงไกร, 2560)

การจัดงานแต่งงาน หลังจากที่กรวดน้ำขมิ้นด้วยกันเสร็จ ก็จะหาวันแต่งงาน เช่น แต่งวันที่ 12 จะจัดงานแต่งเย็นวันที่ 11 เย็นนั้นก็จะเป็นการเลี้ยงสมัยก่อนจะเลี้ยงญาติฝ่ายใครฝ่ายมันถ้าอยู่หมู่บ้านเดียวกัน ถ้าต่างหมู่จัดงานแต่งทีก็จะเลี้ยงทั้งหมู่บ้านเลยหมู่บ้านใครหมู่บ้านมัน เช้าวันที่ 12 ก็จะเป็นการส่งตัวเจ้าบ่าวการแห่ตัวเจ้าบ่าวเริ่มประมาณ 2-3 โมงเช้า การแห่เจ้าบ่าวนั้นพอขบวนแห่มาถึงบ้านเจ้าสาวฝ่ายเจ้าบ้านจะเป็นเพื่อนหรือญาติจะต้องทำลายข้าวของ เพื่อจะทดลองฝีมือเขยใหม่ในการสร้างหรือซ่อมแซมสิ่งที่ถูกทำลายไป ก่อนเจ้าบ่าวจะขึ้นบ้านเจ้าสาวเจ้าบ่าวจะต้องเยี่ยมหรือกระทืบกระบอกน้ำให้แตกก่อนถึงจะขึ้นบ้านเจ้าสาวได้ พอขึ้นไปบนบ้านเจ้าบ่าวเจ้าสาวจะต้องล้างเท้าพ่อแม่ฝ่ายหญิงก่อน แล้วค่อยล้างเท้าพ่อแม่ฝ่ายชาย จากนั้นเจ้าสาวต้องล้างเท้าเจ้าบ่าว เจ้าบ่าวล้างมือเจ้าสาว พอล้างเท้ากันเสร็จเรียบร้อย เจ้าบ่าวเจ้าสาวต้องกินข้าวร่วมกันซึ่งข้าวนั้นจะต้องใส่แกงไก่เท่านั้น (ที่ใช้แกงไก่เพราะมีความเชื่อว่า ไก่นั้นมีลูกดก รักลูกรักเต้า) การกินข้าวร่วมกันจะมีเพื่อนเจ้าบ่าวเจ้าสาวฝ่ายละคนจะอยู่ข้างๆ คู่บ่าวสาวจะกินร่วมกันสามคำ จากนั้นเพื่อนเจ้าบ่าวเจ้าสาวต้องรีบกันแย่งจานข้าวเพื่อสาดไปยังฝ่ายตรงข้าม เจ้าบ่าวจะต้องรีบวิ่งลงจากบ้าน เจ้าสาวจะต้องรีบเข้าห้องหอ เจ้าบ่าวอยู่แยกกันจนถึงประมาณ 4-5 ทุ่มก็จะมาส่งเพื่อนเจ้าบ่าวเข้าห้องหอ การส่งเข้าห้องหอจะคล้ายการแห่แต่จะมากันไม่เยอะมีแค่เพื่อนเจ้าบ่าวร้องรำทำเพลงกันมา ส่งเข้าห้องหอเพื่อนจะบ่าวจะอยู่เป็นเพื่อนคุยจนถึงเที่ยงคืน ถึงเที่ยงคืนเพื่อนเจ้าบ่าวก็กลับการส่งเข้าหอก็เป็นจบพิธี (การเลือกเพื่อนเจ้าบ่าวเจ้าสาวนั้นต้องเลือกจากคนที่ยังไม่ได้แต่งงาน พ่อแม่ครบครอบครัวอบอุ่น) แต่งแล้วคู่บ้านจะอยู่ด้วยกันตัวติดกันห้ามแยกจากกันเป็นเวลาสามวันสามคืน และต้องใส่แต่ชุดแต่งงานห้ามใส่ชุดอื่น หลังจากนั้นก็ต้องไปหาเจ้าวัดเพื่อให้เขาทำพิธีรับรู้ว่าเป็นสามีภรรยาถูกต้องตามธรรมเนียมแล้ว ประเพณีการแต่งงานของกะเหรี่ยงจะไม่มีค่าสินสอด ส่วนชุดเจ้าสาว ลวดลายของผ้าถุงจะเน้นลายที่ง่ายที่สุด ไม่เน้นสวยงามเพราะมีความเชื่อว่า ชีวิตจะได้ไม่ยุ่งยาก หากินง่าย คลอดลูกง่าย

สอดคล้องกับคุณวันนบที่เล่าถึงพิธีกรรมการแต่งงานในอดีต ที่มีการทดสอบฝีมือลูกเขยด้วยการให้รื้อบ้านทั้งหลังแล้วประกอบใหม่ และตกลงปลงใจจะแต่งงานด้วยเหตุผลว่าพ่อแม่หาให้หรือผิดผีก็ตาม ฝ่ายชายผู้สร้างครอบครัวใหม่จะเป็นผู้เตรียมข้าวของสิ่งของสำหรับการสร้างครอบครัวใหม่เป็นหลักได้แก่ ผ้าห่ม หมอน มุ้ง อุปกรณ์เครื่องครัว โดยฝ่ายหญิงอาจจะช่วยหาร่วมด้วยก็ได้แต่ฝ่ายชายต้องหาเป็นหลัก หรือจะช่วยกันเตรียมสิ่งของเพื่อสร้างครอบครัวใหม่ก็ได้ ข้อห้ามของการแต่งงานคือพี่น้องจะแต่งงานพร้อมกันในปีเดียวกันไม่ได้ ส่วนอาหารการกินที่ใช้สำหรับจัดงานแต่งในอดีตชาวบ้านจะมีส่วนร่วมคือ จะนำข้าวสารคนละ 1 ถุง พืชผัก พริก เกลือ น้ำตาล จะขนไปช่วยบ้านงาน ส่วนเนื้อสัตว์ก็จะไปช่วยกันล่ามาสำหรับการเฉลิมฉลอง แต่ปัจจุบันจะเป็นเรื่องของครอบครัว

เจ้าบ่าวเจ้าสาว แขกจะนำเงินไปร่วมช่วยการจัดงานแทน การเลือกคู่ครองหรือเขยในอดีตจะเลือกผู้ชายที่สักยันต์ สูบยาสูบ เพราะถือว่ามีความเป็นชาย แต่การที่พ่อแม่เลือกให้จะมีน้อยส่วนใหญ่จะได้แต่งงานกันเพราะผิดผี (วันนบ ขอสุข, 2560)

การแต่งงานในปัจจุบัน การจัดงานก็จะเหมือนในอดีตที่จะเปลี่ยนก็มีก่อนเจ้าบ่าวขึ้นบ้านเจ้าสาวเจ้าบ่าวนั้นไม่ต้องเหยียบหรือกระทืบกระบอกน้ำให้แตกอีก แต่จะมีเพื่อนเจ้าสาวพรมน้ำขมิ้นลงมาจากบนบ้าน ก่อนจะมาถึงวันจัดงานฝ่ายหญิงฝ่ายชายรักใคร่ชอบพอกันก็จะเป็นคนบอกพ่อแม่เอง พร้อมเมื่อไรทางฝ่ายชายก็จะมาพูดคุยสู่ขอกับฝ่ายหญิงแล้วก็ไปบ้านผู้ใหญ่บ้านเพื่อกรวดน้ำขมิ้นด้วยกันเหมือนในอดีต ค่าสินสอดบางคนก็เรียกบางคนก็ไม่เรียก ส่วนใหญ่ที่เรียกผู้หญิงจะได้กับคนไทยที่ไม่ใช่คนกะเหรี่ยงด้วยกัน ในอดีตการเลี้ยงฉลองการแต่งงานจะเน้นการเลี้ยงอาหารเพื่อเฉลิมฉลองโดยฝ่ายชายจะล่าสัตว์ป่ามาเป็นทำอาหารเลี้ยงแขกและมีการดื่มเหล้าที่ทำจากข้าวโพด

การครองเรือน หลังจากที่แต่งอยู่กินเป็นคู่ชีวิตแล้ว หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีชู้ คนที่เป็นสามีหรือภรรยาต้องไปซื้อคืนจากชู้ เช่น สามีมีชู้ภรรยาต้องซื้อคืนจากชู้ ภรรยามีชู้สามีก็ต้องซื้อคืนจากชู้เหมือนกัน การซื้อคืนหากชู้ไม่ยอมคืนให้ ชู้ก็จะเรียกแพง ๆ เพื่อที่ฝ่ายซื้อคืนจะไม่มีกำลังซื้อคืน แต่ถ้าไม่ซื้อคืนคนที่เป็นชู้กันก็จะถูกไล่ให้อยู่ท้ายหมู่บ้านหรือปลายแม่น้ำเป็นเวลาสามปี เพราะคนเขาถือว่าเป็นสิ่งไม่ดี แต่ถ้าแต่งกันแล้วเข้ากันไม่ได้ก็ต้องขึ้นบ้านผู้ใหญ่เพื่อที่ขอซื้อน้ำขมิ้นคืน ซื้อน้ำขมิ้นคนเสร็จผู้ใหญ่รับรู้ ผู้คนรับรู้ ก็ถือว่าชีวิตคู่ๆ นั้นก็จบลง

การตาย เมื่อมีคนตายในหมู่บ้าน พระอาจารย์ต่าย เล่าว่าในอดีตไม่มีโลงศพ พระมีน้อยการจัดงานสวดพระอภิธรรมก็จะจัดตามความเหมาะสมของเจ้าภาพส่วนใหญ่จะจัดประมาณ 2-3 วัน ญาติจะมีการนำอาหารมาไหว้ศพทุกวัน จุดเทียนไม่ให้ไฟดับ เคาะหรือบอกศพให้มาฟังพระสวดโดยกล่าวว่า “ พ่อเอยแม่เอยตอนนี้พระจะสวดแล้วให้มาฟังพระสวด” หากพระมีน้อยก็จะสวดพระอภิธรรมแค่เพียงองค์เดียว การบรรจุศพในอดีตจะใช้เสื่อ ลำแพนที่ใช้ตากผ้าโดยจะหุ้มศพด้วยผ้าก่อนหุ้มด้วยผ้าสัปเหร่อจะตัดเสื้อผ้าผู้ตายให้ขาดเพื่อเป็นสัญลักษณ์แสดงว่านี่คือคนตาย เมื่อหุ้มผ้าเสร็จแล้วก็จะใช้เสื่อลำแพนม้วนศพและนำไปวางบนแคร่เพื่อนำไปเผาที่ป่าช้าหลังทำพิธีทางศาสนาเสร็จแล้ว การเผาศพผู้ไปร่วมเผาจะเตรียมฟืนมาคนละชิ้นเพื่อใช้สำหรับเผาศพแล้วนำฟืนมาเรียงกันเป็นเชิงตะกอน 3 ชั้นหรือเรียกว่า “คอกหมี”เมื่อวางฟืนแล้วผู้ร่วมงานจะเดินหันหลังและห้ามกลับไปมองศพ การเผาจะมีญาติ สัปเหร่อหรือเจ้าวัดสำหรับการทำพิธีเผาศพจะมีการเตรียมน้ำขมิ้นสำหรับพรมกองไฟ เมื่อครบ 7 วันจะไปนำอัฐิผู้ตายพร้อมเตรียมต้นลั่นทมไปไว้สำหรับการปลูกใกล้ๆ กองขี้เถ้าส่วนการตั้งศพทั้งในอดีตและปัจจุบันจะตั้งศพที่บ้านแล้วจงนำไปผาที่ป่าช้าซึ่งในอดีตจะห่างจากหมู่บ้านไม่เกิน 1 กิโลเมตร ปัจจุบันจะเผาศพที่วัด การทำบุญหลังญาติเสียชีวิตจะมีการทำบุญ 7 วัน 100 วันเช่นคนพื้นราบ

งานเครื่องบินทอง (บ่อวกุบองทุ่ง) ตอนกลางคืนในวันพระ มีการสร้างเครื่องบินจำลองขึ้นมา เรียกว่า เครื่องบินทอง ซึ่งทำจากไม้ไผ่หรือไม้อื่นๆ ที่หาได้ง่ายแล้วตบแต่งให้สวยงาม จากนั้นชาวบ้านก็จะนำขนมนมเนยพืชผักผลไม้ข้าวสารอาหารแห้งของใช้ต่าง ๆ ไปใส่ในเครื่องบินทองเพื่อถวายให้แก่วัด งานบุญนี้จะพิเศษตรงท่าไหว้ตอนถวายเครื่องบินทอง คือ จะมี 4 ท่าด้วยกัน ท่าที่ 1 จะเป็นการนั่งพับเพียบ ท่าที่ 2 ท่านั่งยองๆ ท่าที่ 3 ท่ายืนขึ้นแล้วก้มลง และท่าสุดท้ายคือ ท่ายืนตรง

ถวายเครื่องบินทองเสร็จเป็นอันเสร็จพิธี ผู้วิจัยเปรียบเทียบประเพณีชาวพุทธทั่วไปกับประเพณีของกะเหรี่ยงโปว์บ้านไร่ ปรากฏใน ตารางที่ 10

ตารางที่ 10 เปรียบเทียบประเพณีชาวพุทธทั่วไปกับประเพณีของกะเหรี่ยงโปว์บ้านไร่

เดือน	ประเพณีชาวพุทธทั่วไป	ประเพณีของกะเหรี่ยงโปว์บ้านไร่	หมายเหตุ
๑	บุญเข้ากรรม	บุญเข้ากรรม	มีการรื้อฟื้นมาใหม่
๒	บุญกุ้มข้าว/บุญคูณลาน	ประเพณีกินข้าวใหม่	
๓	บุญข้าวจี่/บุญมาฆบูชา	บุญมาฆบูชา	
๔	บุญพระเวส	บุญพระเวส	
๕	บุญสงกรานต์	บุญสงกรานต์	
๖	บุญบั้งไฟ/บุญวิสาขบูชา	บุญวิสาขบูชา	
๗	บุญซำฮะ	การทำพลีกรรมแก่ยักษ์มาร	
๘	บุญเข้าพรรษา	บุญเข้าพรรษา	
๙	บุญข้าวประดับดิน	การทำบุญตามปกติ	
๑๐	บุญสลากภัตร	บุญสลากภัตร	
๑๑	บุญออกพรรษา	บุญออกพรรษา	
๑๒	บุญกฐิน	บุญกฐิน	

1.10 วัฒนธรรมการแต่งกาย

ชาวกะเหรี่ยงจะมีวัฒนธรรมการแต่งกายเป็นของตนเอง นั่นคือ ชุดประจำเผ่า ซึ่งผู้หญิงจะมีชุดที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับวัย ส่วนผู้ชายนั้นจะแต่งกายเหมือนกัน

การแต่งกายในแบบผู้หญิง วัยเด็ก ลักษณะการแต่งกายจะเป็นชุดยาวสีขาว ช่วงบนของชุดจะมีการปักตบแต่งด้วยลายพื้นบ้าน จะใช้ด้ายสีหรือไหมพรม ส่วนใหญ่นิยมใช้ไหมพรม สาเหตุที่ใช้สีขาวเพราะมีความเชื่อกันว่าสีขาวเป็นสีแห่งความบริสุทธิ์ ในช่วงอายุ 15 ปีขึ้นไป ผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว คนแก่ วัยนี้จะเป็นวัยเปลี่ยนผ่านระวังวัยเด็กเข้าสู่วัยสาวยังเต็มตัวของชาวกะเหรี่ยง การแต่งกายก็จะเปลี่ยนไปเป็นอีกแบบ คือ จะเปลี่ยนจากชุดยาวสีขาวไปเป็นผ้าทอที่เป็นสองชิ้นนั้นคือ เสื้อและ ผ้าถุง จะมีสีแดง การที่จะเปลี่ยนจากชุดสีขาวไปเป็นชุดสีแดงนั้น ต้องมีอายุครบ 15 ปี ขึ้นไป ลักษณะผ้าถุงจะไม่มีลาย จะเป็นการทอแบบเรียบๆ และคนที่จะเย็บตะเข็บผ้าถุงให้เป็นผืนนั้นจะเลือกคนที่มีครอบครัวอบอุ่น ทำมาหากินเจริญรุ่งเรือง และคลอดง่าย เพราะเชื่อว่าการที่เลือกคนที่จะเย็บตะเข็บให้ผ้าถุงเป็นผืนนั้นจะส่งผลให้คนที่ใส่มีความราบรื่นในชีวิตดังคนเย็บให้ การเปลี่ยนผ่านจากชุดขาวมาเป็นชุดแดงนั้น ผู้ใส่จะต้องสวมใส่เป็นเวลา 3 วัน3 คืน โดยห้ามใส่ชุดอื่นเด็ดขาด หลังจากการใส่ชุดแดงแล้วจะกลับมาใส่ชุดขาวอีกไม่ได้ และคนที่ยังไม่ใส่ชุดแดงก็จะใส่ชุดแดงไม่ได้เช่นกัน แต่ถ้าหากมีเหตุจำเป็นต้องใส่ก็ห้ามใส่ค้างคืน เช่นคนที่ทำการแสดงรำตง เป็นต้น ส่วนคนที่จะ

เปลี่ยนผ่านใส่ชุดขาวมาเป็นชุดแดงนั้น ลูกสาวคนโตของบ้านต้องใส่ตั้งแต่อายุครบ 15 ปี ถ้าอายุ15 ปี แล้วไม่สะดวกใส่ เช่น กำลังศึกษา ทำงานอยู่ไกล ก็จะใส่ในช่วงอายุใดก็ได้ แต่ส่วนใหญ่จะใส่ในช่วงอายุ 15–18 ปี ถ้าบ้านไหนมีลูกสาวหลายคนถ้าพี่สาวคนโตใส่แล้ว น้องๆ ไม่จำเป็นต้องใส่ตอนอายุครบ 15 ก็ได้ ใส่ตอนไหนก็ได้ตามสะดวก แต่ห้ามใส่แซงหน้าพี่ คือ ถ้าพี่ยังไม่ได้ใส่น้องจะใส่ก่อนไม่ได้ เด็ดขาด การใส่ชุดแดงนั้นเมื่อผ่าน 3 วัน 3 คืนไปแล้ว ผ้าถุงก็จะใส่แบบใดก็ได้ คือ แบบทั้งมีลายหรือไม่มีก็ได้ เมื่อใส่ชุดแดงแล้วจะต้องใส่ไปตลอดจะไม่กลับมาใส่ชุดขาวอีก ไม่ว่าจะแต่งงานแล้วหรือยังไม่ได้แต่งก็ตาม สาเหตุที่ต้องใช้สีแดงเพราะเมื่อสมัยบรรพบุรุษตอนที่ยังไม่มีด้ายไหมพรมขาย ก็จะปันฝ้ายให้เป็นเส้นด้าย แล้วมาย้อมสีด้วยเปลือกไม้ต่างๆ สีที่หาได้และหาง่ายส่วนใหญ่จะมีสีแดง เช่น เปลือกไม้ประดู่ เมล็ดไม้มะเก (มะเกเป็นภาษากะเหรี่ยงไม่รู้ชื่อภาษาไทยปัจจุบันต้นไม้ชนิดนี้อาจสูญพันธ์แล้ว) สีเหลืองก็จะได้จากขมิ้น จะสังเกตได้ว่าผ้าถุงและเสื้อของชาวกะเหรี่ยงจะมี สีแดงและตบแต่งลวดลายด้วยสีเหลืองซะส่วนใหญ่ เพื่อความเข้าใจมากขึ้นผู้ศึกษาได้บันทึกภาพการแต่งกายของเด็ก เด็กผู้หญิง ดังรูปต่อไปนี้

ภาพที่ 51 การแต่งกายของเด็กเล็ก

ภาพที่ 52 การแต่งกายของเด็กหญิง ผู้หญิงที่อายุเกิน 15 ปีแต่ยังไม่แต่งงาน

ภาพที่ 53 การแต่งกายของผู้หญิงที่อายุ 15 ปีขึ้นไปที่เป็นลูกสาวคนโตหรือแต่งงานแล้ว

ภาพที่ 54 การแต่งกายของผู้หญิงสูงอายุ

การแต่งกายในเพศชาย การแต่งกายในแบบผู้ชายจะมีลักษณะเหมือนกันทั้งเด็กและผู้ใหญ่ นั้นคือ เสื้อขาว โสร่งลายสก๊อตสีแดง แต่ในวัยเด็กจะยังไม่นิยมใส่กันเนื่องจากนุ่งยังไม่เป็น ส่วนใหญ่จะเริ่มใส่กันในช่วงวัยรุ่น สำหรับการแต่งกายของเจ้าวัด หรือผู้นำพิธีกรรมต่างๆ จะแต่งกายเป็นอีกแบบหนึ่ง คือ นุ่งขาว ไม่ใส่เสื้อ หรือถ้าใส่เสื้อก็จะเป็นเสื้อขาวและไว้ผมยาวเกล้าขึ้นแล้วโพกด้วยผ้าขาว

ปัจจุบันวัฒนธรรมการแต่งกายของชาวกะเหรี่ยงโปว์ มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เนื่องเทคโนโลยีและระบบคมนาคมมีความสะดวกมากขึ้นมีการติดต่อสื่อสารระหว่างคนพื้นราบและคนที่สูงมากขึ้น ในปัจจุบันก็จะแต่งกายคล้ายๆ กับคนข้างล่างหรือคนพื้นที่ราบจะมีการประยุกต์ เช่น เสื้อยืดธรรมดาใส่กับผ้าถุง หรือโสร่ง จะมีแต่คนเฒ่าคนแก่ที่ยังใส่ชุดประจำเผ่าในการดำรงชีวิตประจำ แต่ในช่วงเทศกาลต่างๆ งานบุญ งานมงคล งานอมงคล ก็จะใส่ชุดประจำเผ่ากัน เพื่อความเข้าใจมากขึ้นผู้ศึกษาได้บันทึกภาพการแต่งกายของผู้ชาย ดังรูปต่อไปนี้

ภาพที่ 55 การแต่งกายของผู้ชาย

ภาพที่ 56 การแต่งกายของเจ้าวัดทั้งสองท่าน

เครื่องประดับ

ประเภทสร้อยคอ สร้อยคอจะเป็นแบบร้อยจะใช้ลูกปัดร้อยเป็นลวดลายต่างๆ ส่วนสร้อยอีกแบบหนึ่งจะทำจากเงินตีให้เป็นลูกปัดมีลักษณะเป็นวงรี แล้วร้อยเป็นเส้นยาวๆ หลายเส้นมัดรวมกันไว้

ประเภทกำไล จะทำจากเงินทั้งหมด ลักษณะจะเป็นครึ่งวงกลม

ประเภทเครื่องประดับบนศีรษะ จะมีที่คาดผม ปิ่นปักผมเงิน ปิ่นปักผมเคี้ยวหมู ผ้าโพกหัวสีขาว ที่คาดผมจะมีลักษณะเป็นวงกลมทำจากเงิน ปิ่นปักผมเงินจะมีลักษณะสั้นๆ ปัจจุบันหายาก

ประเภทต่างหู จะทำจากเงินเหมือนกัน ในการใส่ต้องใช้เวลานานและต้องระเบิดรูหู

กำนันอ้วนเล่าว่า เครื่องประดับประเภทเงินต่างๆ จะมีช่างเครื่องเงินบ้านอยู่ที่สะนำก่อนทางขึ้นตำบลแก่นมะกรูดเป็นผู้ทำขายให้กับชาวบ้าน ปัจจุบันนี้ช่างคนนี้ได้เสียชีวิตแล้ว เครื่องประดับต่างๆ ที่เป็นแบบสมัยโบราณจะมีเพียงของเก่ารุ่นปู่ย่า ตายายเท่านั้น และการแต่งเครื่องประดับแบบเต็มรูปแบบก็มีเพียงรุ่นปู่ย่า ตายายเท่านั้น ขนิษฐากล่าวว่า ปัจจุบันคนรุ่นหลังจะแต่งแต่เพียงเสื้อผ้าเครื่องประดับจะเป็นแบบคนพื้นราบแต่งกัน เพราะคนในปัจจุบันอายที่จะแต่งแบบคนสมัยก่อน และไม่รู้จะแต่งเพื่ออะไร เพราะไม่มีเพื่อนวัยเดียวกันแต่ง (อ้วน คลองวะ, 2559) และ (ขนิษฐา คลองวะ, 2559) รายละเอียดดังรูปต่อไปนี้

ภาพที่ 57 สร้อยคอที่ร้อยด้วยลูกปัด

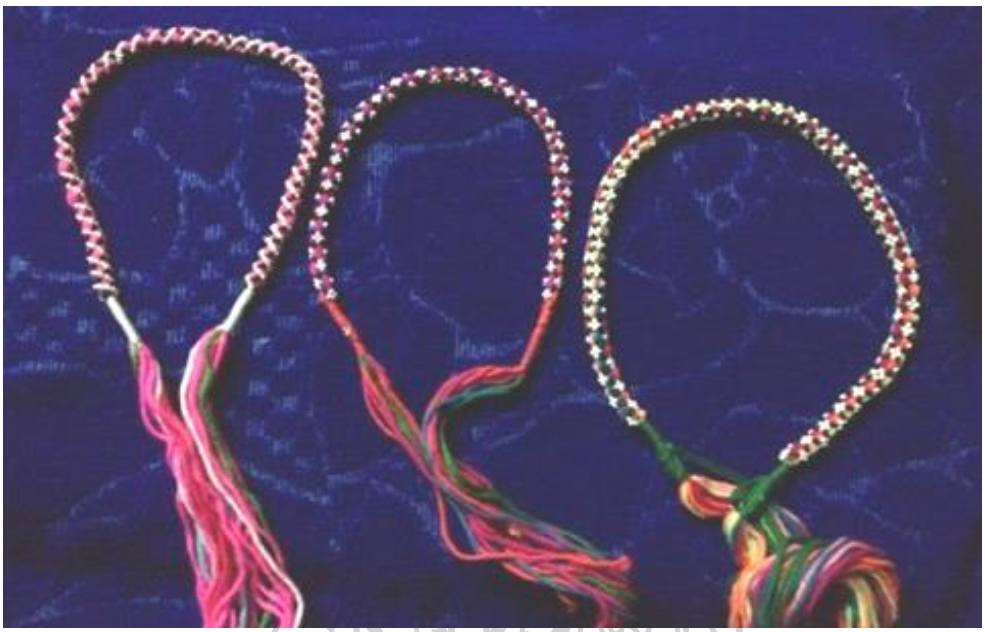

ภาพที่ 58 สร้อยคอที่ถักด้วยมือ

ภาพที่ 59 ต่างหู

ภาพที่ 60 กำไล

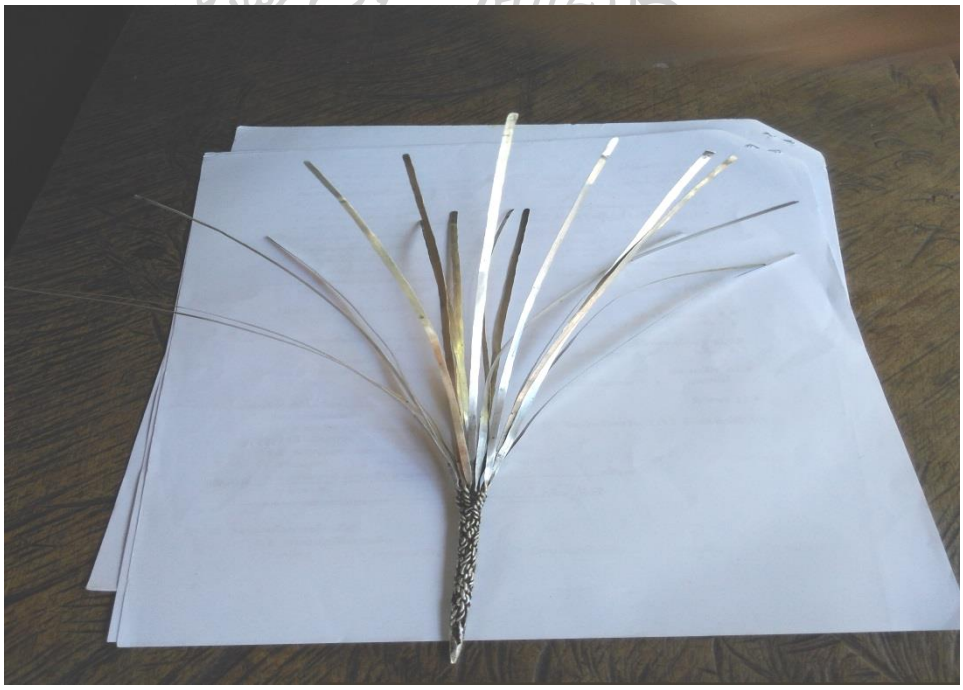

ภาพที่ 61 ปิ่นปักผมแบบที่หนึ่ง

รูปที่ 62 ปิ่นปักผมแบบที่สอง

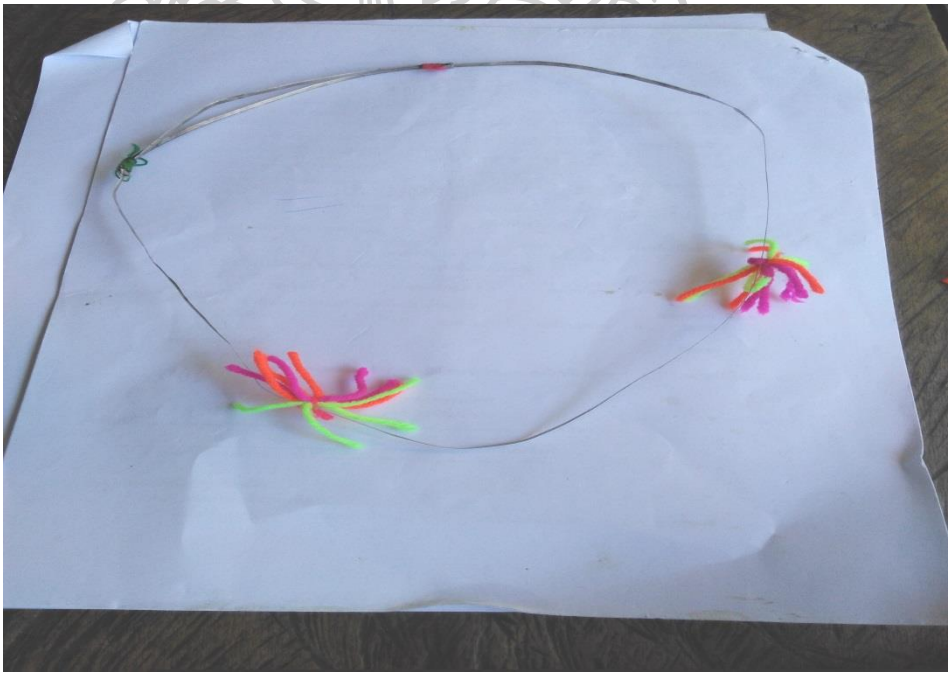

ภาพที่ 63 ที่คาดผม

1.11 วัฒนธรรมการกิน

พ่อเตี๊ยเปิง มดแดงเล่าว่า วัฒนธรรมการกินในอดีต ชาวกะเหรี่ยงจะบริโภคข้าวเจ้าเป็นหลักข้าวที่บริโภคคือข้าวไร่ที่ตนปลูกเองในแปลงข้าวไร่ก็มีวัตถุดิบสำหรับการทำอาหารมากมายตั้งแต่อาหารคาวจนถึงอาหารหวาน ด้วยคนกะเหรี่ยงโปว์เป็นคนเรียบง่ายและมีวัฒนธรรมการกินที่ไม่ยุ่งยากจะเน้นอาหารจากที่ตนปลูกและหาได้จากในปลาโดยวัตถุดิบหลักได้แก่ เกลือ เมื่อขายผลผลิตได้จะซื้อเกลือขึ้นมาไว้สำหรับการปรุงอาหาร โดยอาหารที่ทำกินกันบ่อยได้แก่ หมูป่าร้า เก้งร้า ข่างส้มวัตถุดิบหลักได้แก่เกลือ และข้าวโพดคั่วตำ มีขั้นตอนง่ายๆ คือ สับเนื้อที่หามาได้ให้ละเอียด หมักกับเกลือไว้สักประมาณ 4 วัน จะใส่ข้าวโพดคั่วตำ ใส่ใบหน่อจูบี้เพื่อป้องกันแมลงวันและแก้ปวดเมื่อยได้แล้วนำลงไหหรือกระบอกไม้ไผ่แล้วอุดปากกระบอกด้วยใบไม้ หรือเอาผ้าคลุมไหไว้สักสองสามวันก็เริ่มนำมากินได้ แต่ถ้ายิ่งหมักนานยิ่งไม่อร่อย ส่วนเครื่องดื่มมึนเมาในอดีตก็จะต้มเองกลั่นเองด้วยการใช้ข้าวเหนียวขาวและข้าวโพดพื้นบ้านในการทำเหล้าเพื่อใช้ในการเฉลิมฉลอง งานมงคลสมรสของคนในชุมชน (เตี๊ยเปิง มดแดง และโซ่ลุง คลองวะ, 2559)

ด้วยวัฒนธรรมการกินของชาวกะเหรี่ยงนั้นจะกินแบบเรียบง่าย นิยมบริโภคข้าวสวยข้าวไร่และน้ำพริกผักต้มเป็นหลัก จะเห็นได้จากชาวกะเหรี่ยงจะทำไร่ข้าวเพื่อบริโภคเองในครอบครัว ซึ่งในไร่ข้าวก็จะมีการปลูกพริก มัน เผือก งา ฟัก และพืชผักต่างๆ แซมอยู่ด้วยโดยอาหารหลักที่สำคัญคือน้ำพริกของชาวกะเหรี่ยงจะมีหลากหลาย เช่น น้ำพริกปลาย่าง น้ำพริกจิ้งหรีด น้ำพริกน้ำข้าว น้ำพริกปลาร้าเนื้อ น้ำพริกมะเขือส้ม รสชาติน้ำพริกจะเน้นความเผ็ดเป็นหลัก น้ำพริกที่จะเป็นที่นิยมจะมี 2 ชนิด คือ ชนิดที่ 1 ก็จะเป็นน้ำพริกน้ำข้าว ส่วนผสมก็จะมี พริกสดหรือพริกแห้งเกลือปริมาณเล็กน้อยตำให้ละเอียด ปลาร้าเนื้อ (เนื้อร้าจะใช้เนื้อหมู เนื้อไก่ มาทำเป็นปลาร้า) และน้ำข้าว (ได้จากการหุงข้าวในเตาถ่านแบบเช็ดน้ำ) วิธีการทำ นำส่วนผสมทั้งหมดใส่รวมกัน แล้วนำไปตั้งไฟเพื่อให้ปลาร้าเนื้อสุก ชนิดที่ 2 จะเป็นน้ำพริกปลาร้าเนื้อ ส่วนผสม จะมีพริกแห้งหรือพริกสดที่คั่วแล้ว ปลาร้าเนื้อที่ผัดสุกแล้ว วิธีการทำ คือ หลังจากที่คั่วพริกแล้วตำพร้อมเกลือให้ละเอียด แล้วใส่ปลาร้าเนื้อที่ผัดสุกแล้ว ตำให้เข้ากันปรุงรสด้วยผงปรุงรสตามความชอบ ส่วนพืชผักที่นำมาบริโภคก็จะหาตามไร่ที่ปลูกไว้ การทำแกง จะนิยมรสเผ็ด พริกแกงจะนิยมแกงทีก็ตำที ถ้าเป็นแกงผัดเผ็ดในพริกแกงจะใส่ขมิ้นเพื่อเพิ่มสีสัน เช่น แกงผัดเผ็ดไก่ใส่หยวกกล้วย เป็นต้น (เตี๊ยเปิง มดแดง และโซ่ลุง คลองวะ, 2559)

ขนมที่เป็นเอกลักษณ์และใช้ในงานมงคลต่างๆ อาทิ มีสิ (ข้าวตัง) ทำจากข้าวเหนียวนำไปตำให้ละเอียดเป็นแผ่นเดียวกันแล้วโรยด้วยงาคลุกให้เข้ากันปรุงรสด้วยเกลือผงหรือใช้เกลือเม็ดก็ได้แต่ต้องตำให้ละเอียด

ข้าวเหนียวคลุกมะพร้าว (อายโพรซา) ทำจากข้าวเหนี่ยวที่นึ่งสุกแล้วไปคลุกกับมะพร้าวที่ขูดไว้ มะพร้าวนั้นจะคุกกับเกลือจะมีรสชาติมันเค็ม แล้วปั้นเป็นวงกลมเท่ากำปั้น

ภาพที่ 64 ข้าวเหนียวคลุกมะพร้าว (อายโพรซา)

กุชะเอาว (ขนมกล้วยห่อ) ทำจากกล้วยตากและข้าวเหนียวที่ยังไม่ได้นึ่ง เอามาตำให้เป็นเนื้อเดียวกันให้ละเอียด (ก่อนจะตำทั้งข้าวเหนียวและกล้วยจะเอาแช่น้ำก่อน) แล้วก็นำมาห่อ (ห่อเหมือนข้าวต้มมัด)

ลักษณะการนั่งกินข้าวจะนั่งเป็นวงนั่งลงกับพื้น ผู้ชายจะนั่งท่าขัดสมาธิ ผู้หญิงจะนั่งพับเพียบ ส่วนใหญ่จะกินข้าวพร้อมกันทั้งครอบครัวเป็นวงใหญ่ จะมีบางคนหรือคนเฒ่าคนแก่จะกินข้าวโดยไม่ใช่ช้อน จะใช้นิ้วมือในการห่อข้าว

ภาพที่ 65 บรรยากาศการกินอาหารในครอบครัว

ภาพที่ 66 อาหารหลักประจำท้องถิ่นน้ำพริก ผักต้ม

ภาพที่ 67 อองแถชะดุ (ชะดุแปลว่าผัก)

ภาพที่ 68 ป่นปลาดุก

1.12 วัฒนธรรมภาษา

ชาวกะเหรี่ยงจะมีภาษาพูดภาษาเขียนของตนเอง แต่ในปัจจุบันภาษาเขียนนั้นคนส่วนใหญ่เขียนและอ่านกันไม่ได้แล้ว มีแต่คนเฒ่าคนแก่และพระสงฆ์ที่ยังเขียนอ่านได้ ภาษาเขียนก็จะมีทั้งพยัญชนะและสระเหมือนกับคนไทย

ภาพที่ 69 นักเรียนเรียนภาษากะเหรี่ยงที่โรงเรียนบ้านคลองเสลา

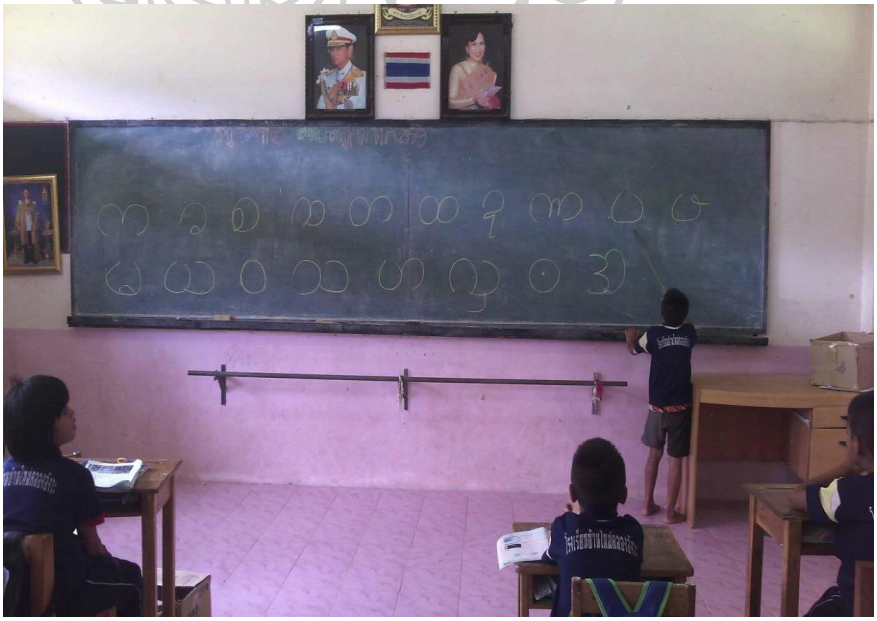

ภาพที่ 70 บรรยากาศนักเรียนเรียนภาษากะเหรี่ยง

ตารางที่ 11 แสดงภาษาพูดของชาวกะเหรี่ยงโปว์

ภาษากะเหรี่ยง	แปลไทย
มิซา	ตา
เม	ฟัน
อ่องมี	กินข้าว
โอที	กินน้ำ
ลีหลา,ลีโค้หลา	ไปไหน
มานะลา	ทำอะไร
เชอนะลา	อะไร
เยอ	ฉัน(เรียกแทนตัวเอง)
เออ,เออสึย	เรียกบุคคลที่สาม
เนอ	คุณ เธอ
ผา	พ่อ
มู	แม่
ผึง	น้อง
เว	พี่
อูยกื๋อ	อร่อย
มาวหะ	สบายดีไหม
มาเชอมา,พุงเชอมา	ทำงาน
สิ	ตาย
สะคูยแฮะ	ไม่สบาย
คองพาย	รองเท้า
ทุดุงสิเส้าว	เสื้อผ้า
เยอเอเนอ,เยอบาสะเนอ	ฉันรักเธอ,ฉันชอบเธอ
สะยูว	คิดถึง
แสกื๋อ,มองกื๋อ	สวยมาก
ละเออ	ขี้หริ่วขี้เหร่
โอค้าว	แต่งงาน
โพ้	ดอกไม้
กู๊	ขนม
ผะบาย	ผ้าห่ม
ชิเชอว	ฝนตก
ชะคู	แดดออก แดดร้อน

ตารางที่ 11 แสดงภาษาพูดของชาวกะเหรี่ยงโปว์ (ต่อ)

ภาษากะเหรี่ยง	แปลไทย
ทุย	หมา
ปะนา	ควาย
ช่อง	ไก่
ถุ	หมู
มีโย	แมว
ทู	นก
หย๊า	ปลา
สีโว	สีแดง
สียี่	สีเขียว
สีบอง	สีเหลือง
สีล่า	สีม่วง
สีเสอว	สีดำ
คุวซา	มะม่วง
ตะกุยซา	กล้วย
โพรซา	มะพร้าว
ไตโตซา	แตงโม
อุจิงซา	มะละกอ
มะขรุงซา	มะขาม
หนวยซา	ขนุน
เซาวซา	ส้ม
สุอูซา	ส้มโอ
พอวซา	ลำไย
คู้	ผม
นูพาย	ปาก
หน้าพู้ว	จมูก
หนากู	หู

1.13 ภูมิปัญญาท้องถิ่นและปราชญ์ชาวบ้าน

ด้านประเพณีและพิธีกรรม มีหน้าที่เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในชุมชน เป็นที่ปรึกษา ดูแลการประกอบพิธีกรรม หรือที่เรียกว่า เจ้าวัด ได้แก่ นายโซ่ละยี กรึงไกร นายปองคะลี อ้านเคียะ นายเงียเสิกเปล่ มดแดง และนายเถาะ งามยิ่ง

ด้านการเกษตร มีความรู้เชี่ยวชาญ เกี่ยวกับ ดิน ปุ๋ยชีวภาพ การปลูกพืชผัก ทั่วไป ได้แก่ นายอ้วน คลองวะ นายเวียจะโพ้ คลองวะ นายจะเวีย กรึงไกร อยู่บ้านใต้ และนายมิโย่ กรึงไกร บ้านคลองเสลา ส่วนผู้ที่มีความรู้และเชี่ยวชาญด้านเกษตรอินทรีย์และด้านเมล็ดพันธุ์ ได้แก่ นายวันนบ ขอสุข

ด้านวัฒนธรรม มีความรู้เกี่ยวประเพณีพื้นบ้าน ประเพณีกินข้าวใหม่ งานแต่งงาน งานบวช ได้แก่ พระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร นายเงี่ยเสิกเปล่ มดแดง นายเกริงโพล่ มดแดง นายปองย่อง มองเชิง นายอ้วน คลองวะ นายตี๋ ภักใคร่และนายเวียจะโพ้ คลองวะ

ด้านสมุนไพรและยาพื้นบ้าน มีความรู้เกี่ยวกับสรรพคุณสมุนไพร และมีความรู้เกี่ยวกับการปรุงยาพื้นบ้านเพื่อรักษาเบื้องต้นในชุมชนได้แก่ นายอ้วน คลองวะ นายเวียจะโพ้ คลองวะ และนางนองไม้นุ่ง

ด้านจักสาน ผู้มีความรู้ด้านการจักสานจากไม้ไผ่และวัสดุอื่นๆ ได้แก่ นายมองตะกรึงไกร นางโสระพี กรึงไกร และนางนอคามิ กรึงไกร

ด้านการทอผ้า ผู้ที่มีความรู้ในการทองผ้าลวดลายต่างๆ และทอมาในรูปแบบต่างๆ ได้แก่นางนอคามิ กรึงไกร (อ้วน คลองวะ, 2559)

1.14 สภาพการเมือง

นอกจากประชาชนมีความเลื่อมใส การปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขแล้ว การปกครองในหมู่บ้านยังใช้ขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อของชนเผ่าในการปกครองลูกบ้านให้อยู่อย่างมีความสงบสุข มีวิถีแบบประชาธิปไตย

1.15 สภาพการศึกษา

ประชาชนส่วนใหญ่เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ผู้ปกครองยังไม่ค่อยสนับสนุนให้บุตรหลานได้ศึกษาเล่าเรียนในระดับที่สูงขึ้น เนื่องจากต้องใช้แรงงานในการประกอบอาชีพและครอบครัวมีฐานะยากจนส่วนใหญ่สมัครใจที่จะเรียนกับศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนในระบบพบกลุ่ม เพราะไม่ทำให้เสียเวลาในการประกอบอาชีพและได้เรียนอยู่ใกล้บ้าน ดังนั้นพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดมีโรงเรียนในพื้นที่จำนวน 2 โรงเรียน ดังนี้

1.15.1 โรงเรียนบ้านใหม่คลองอังวะ

โรงเรียนบ้านใหม่คลองอังวะ ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี รหัสไปรษณีย์ 61140 โทรศัพท์ 0-5658-0004 ก่อตั้งโดยองค์การบริหารส่วนจังหวัดอุทัยธานี เมื่อวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2514 พื้นที่บ้านใหม่คลองอังวะ หมู่ที่ 3 ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งเป็นหมู่บ้านชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงสาขาโป มีชื่อเรียกหมู่บ้านในสำเนียงภาษากะเหรี่ยงว่า VAKLIKLA หมายถึงบริเวณที่มีไม้ไผ่ไร่ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น

พื้นที่ติดต่อกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้งตอนล่าง มรดกโลกที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพรรณพืชและสัตว์ป่า

การจัดการศึกษาในระยะแรกใช้ที่พักสงฆ์บ้านใหม่คลองอังวะเป็นที่เรียนชั่วคราว โดยมี **<u>นายสุทิน เหล่ารบ</u> เป็นผู้บริหารโรงเรียนและครูผู้สอนคนแรก** ต่อมากองทัพภาคที่ 3 ได้สนับสนุนงบประมาณ 30,000 บาท ก่อสร้างอาคารเรียนชั่วคราวจำนวน 1 หลัง การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเป็นไปด้วยความยากลำบากเนื่องจากมีความแตกต่างด้านภาษา ศาสนา วัฒนธรรมและความเชื่อระหว่างครูกับนักเรียนและชุมชน สำหรับข้าราชการครูที่ไปปฏิบัติหน้าที่ ณ โรงเรียนแห่งนี้ในขณะนั้นต้องพักอาศัยในที่พักสงฆ์หรือบ้านผู้ปกครองนักเรียน จนถึงปีการศึกษา 2519 โรงเรียนได้รับงบประมาณก่อสร้างบ้านพักครูแบบกรมสามัญจำนวน 1 หลัง ข้าราชการครูจึงมีที่พักเป็นของตนเอง แต่คณะครูก็ไม่สามารถพักได้อย่างปลอดภัย เนื่องจากในพื้นที่ขณะนั้นกำลังเกิดปัญหาผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ บางครั้งครูต้องกลับไปพักตามบ้านของประชาชนและที่พักสงฆ์ หรือต้องปิดโรงเรียน

ปัจจุบันโรงเรียนบ้านใหม่คลองอังวะ และที่พักเรียนบ้านคลองเสลา เปิดทำการสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาล 1 ถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มีข้าราชการครู 7 คน พนักงานราชการ 1 คนครูอัตราจ้าง 1 คนครูจ้างสอน 2 คน เจ้าหน้าที่ธุรการ 1 คน โดยมีนายอภิชาติ คุ้มพงษ์ เป็นผู้อำนวยการ โรงเรียนมีเขตพื้นที่บริการ 3 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี

ตารางที่ 12 แสดงจำนวนนักเรียนโรงเรียนบ้านใหม่คลองอังวะ

ชั้น	**จำนวนนักเรียน**		
	ชาย	**หญิง**	**รวม**
อนุบาล 1	9	9	18
อนุบาล 2	2	16	28
รวมอนุบาล	**1**	**25**	**46**
ป.1	6	15	21
ป.2	0	9	19
ป.3	0	8	18
ป.4	7	11	18
ป.5	2	17	29
ป.6	4	9	13
รวมประถม	**9**	**69**	**118**
รวม	**0**	**94**	**164**

ตารางที่ 13 แสดงข้อมูลจำนวนนักเรียนที่พักเรียนบ้านคลองเสลา

ชั้น	จำนวนนักเรียน		
	ชาย	หญิง	รวม
อนุบาล1	11	8	19
อนุบาล 2	5	8	13
รวมอนุบาล	16	16	32
ป.1	7	10	17
ป. 2	6	5	11
ป. 3	9	3	12
ป. 4	6	7	13
ป. 5	6	6	12
ป. 6	10	2	12
รวมประถม	44	33	77
รวม	60	49	109

ตารางที่ 14 แสดงจำนวนบุคลากรจำแนกตามเพศและระดับการศึกษา

ประเภทบุคลากร	**เพศ**		**ระดับการศึกษาสูงสุด (คน)**		
	ชาย (คน)	**หญิง (คน)**	**ต่ำกว่า ป. ตรี**	**ป. ตรี**	**สูงกว่า ป. ตรี**
ผู้อำนวยการ	1	-	-	1	-
ครูชำนาญการพิเศษ	2	-	-	2	-
ครู คศ.1	1	2	-	1	2
ครูผู้ช่วย	2	-	-	2	-
ครูอัตราจ้าง	1	-	-	1	-
พนักงานราชการ	-	1	-	1	-
ครูจ้างชั่วคราว	-	3		3	-
เจ้าหน้าที่ธุรการ	-	1	-	1	-
นักการภารโรง	-	-	-	-	-
รวม	**7**	**7**	**2**	**12**	**2**
	14		**14**		

5. โครงสร้างการบริหารสถานศึกษา

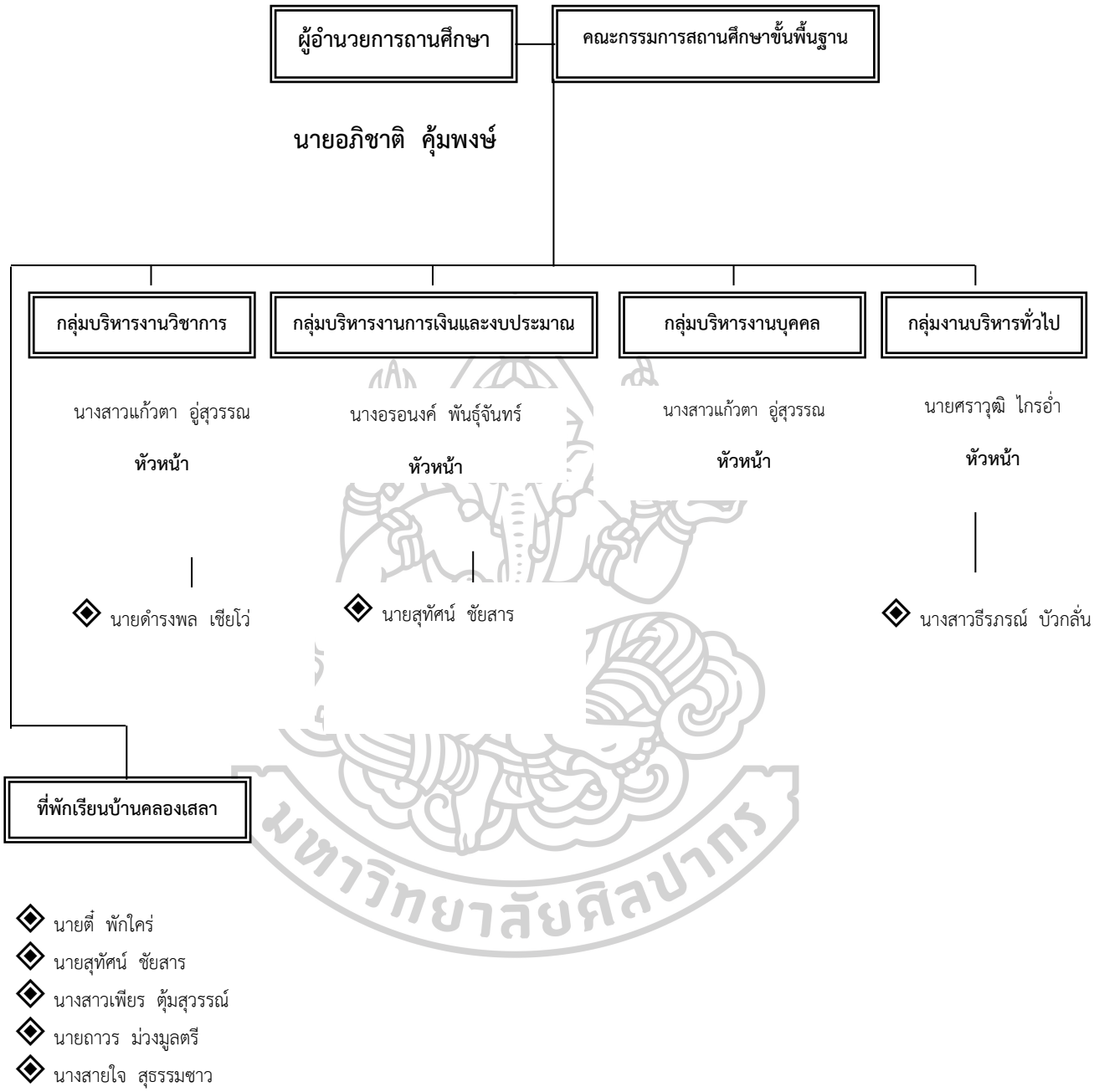

แผนภูมิที่ 9 แสดงโครงสร้างการบริหารงานโรงเรียนบ้านใหม่คลองอังวะ
(โรงเรียนบ้านใหม่คลองอังวะ, 2549)

ปัญหาและอุปสรรค

ผลจากการสัมภาษณ์บุคลากรทางการศึกษาของโรงเรียนบ้านใหม่คลองอังวะ พบว่า มีการเปลี่ยนผู้บริหารทุกปีทำให้การดำเนินงานด้านการพัฒนาระบบการศึกษาไม่ต่อเนื่องและผู้บริหารที่ดำรงตำแหน่งที่ผ่านมาไม่เข้าใจบริบทชุมชน และไม่ใจในการพัฒนามาดำรงตำแหน่งเพียงชั่วคราวก็ทำเรื่องย้ายไป ดังนั้นนโยบายด้านการศึกษาและการบริหารจึงดำเนินไปอย่างไม่ต่อเนื่อง บุคลากรขาดขวัญกำลังใจในการทำงาน สิ่งที่เด็กและบุคลากรต้องการมากที่สุดคือ ต้องการผู้บริหารที่เป็นนักพัฒนาและเข้าใจบริบทชุมชนของคนในพื้นที่

ภาพที่ 71 ป้ายโรงเรียนบ้านใหม่คลองอังวะ

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาพที่ 72 อาคารโรงเรียนบ้านใหม่คลองอังวะ

1.15.2 โรงเรียนบ้านอีมาดอีทราย

โรงเรียนบ้านอีมาดอีทรายปัจจุบัน ตั้งอยู่ที่เลขที่ 90 หมู่ 4 ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี เปิดทำการสอนครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2524 เดิมโรงเรียนแยกเป็น 2 โรงเรียน คือโรงเรียนบ้านอีมาด ตั้งอยู่บ้านอีมาด และโรงเรียนบ้านอีทราย ซึ่งเดิม คือ โรงเรียนบ้านตรึงไตร อยู่ที่บ้านกรึงไกร และเกิดน้ำในเขื่อนศรีนครินทร์เอ่อท่วมและรุกรานจากผู้นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ จึงได้อพยพย้ายมาตั้งอยู่บ้านอีทราย ต่อมาจึงรวมทั้ง 2 โรงเรียนเข้าด้วยกัน โดยการประสานงานของพันเอกหาญ เพทาย รองผู้อำนวยการพื้นที่เพื่อความมั่นคงห้วยแม่ดี และได้ขออนุญาตเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนบ้านอีมาดอีทราย ตั้งอยู่ระหว่างบ้านอีมาดอีทราย ในระยะแรกมีนายฉลวย วงษ์ศิ เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งครูใหญ่ ปัจจุบันมีนายดิเรก ศรีสุวรรณ เป็นผู้อำนวยการโรงเรียน

สภาพทั่วไปของโรงเรียน

โรงเรียนบ้านอีมาดอีทรายมีพื้นที่ทั้งหมด จำนวน 45 ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ขออนุญาตใช้จากกรป่าไม้เป็นพื้นที่ลาดเอียงติดภูเขา มีจำนวนสนามกีฬา จำนวน 3 สนาม คือ สนามฟุตบอล 1 สนาม สนามบาสเกตบอล 1 สนาม และสนามวอลเลย์บอล 1 สนาม

ตารางที่ 15 แสดงข้อมูลนักเรียนโรงเรียนบ้านอีมาดอีทราย

ระดับชั้น	จำนวนนักเรียน ปี 2559			
	ชาย	หญิง	รวม	หมายเหตุ
อนุบาล 1	10	4	14	
อนุบาล 2	8	4	12	
ประถมศึกษาปีที่ 1	4	7	11	
ประถมศึกษาปีที่ 2	5	7	12	
ประถมศึกษาปีที่ 3	6	5	11	
ประถมศึกษาปีที่ 4	9	2	11	
ประถมศึกษาปีที่ 5	7	1	8	
ประถมศึกษาปีที่ 6	4	3	7	
มัธยมศึกษาปีที่ 1	19	7	26	
มัธยมศึกษาปีที่ 2	12	13	25	
มัธยมศึกษาปีที่ 3	20	22	42	
รวม	**104**	**75**	**179**	

(สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระ สืบสานแนวพระราชดำริ 2558 : 2-4)

ภาพที่ 73 แสดงบริเวณด้านหน้าโรงเรียนอีมาด อีทราย

ภาพที่ 74 นักเรียนโรงเรียนอีมาด อีทราย

1.16 หน่วยงานและองค์กรในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด

พื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดมีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนคอยให้การสนับสนุนช่วยเหลือด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมดังต่อไปนี้

1. รพ.สต.แก่นมะกรูด หมู่ 3 ต.แก่นมะกรูด รับผิดชอบ หมู่ 1–3 ต.แก่นมะกรูด
2. รพ.สต.บ้านใหม่คลองอังวะ หมู่ 4 ต.แก่นมะกรูด รับผิดชอบ หมู่ 4 ต.แก่นมะกรูด
3. สำนักสงฆ์คลองเสลา หมู่ 2 ตำบลแก่นมะกรูด
4. สำนักสงฆ์บ้านใหม่คลองอังวะ หมู่ 3 ตำบลแก่นมะกรูด
5. สำนักสงฆ์อีมาดอีทราย หมู่ 4 ตำบลแก่นมะกรูด
6. ศูนย์พัฒนาชาวเขาจังหวัดอุทัยธานี หมู่ 4 ตำบลแก่นมะกรูด
7. หน่วยป้องกันไฟป่า หมู่ 4 ตำบลแก่นมะกรูด
8. ศูนย์อนุรักพันธุ์สัตว์ป่า หมู่ 4 ตำบลแก่นมะกรูด
9. สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระสืบสานแนวพระราชดำริ หมู่ที่ 1 ตำบลแก่นมะกรูด
1. กลุ่มแม่บ้านทอผ้า หมู่ที่ 2 ตำบลแก่นมะกรูด
2. กลุ่มกล้วย หมู่ที่ 1 ตำบลแก่นมะกรูด
3. กลุ่มแก่นมะกรูดโมเดล หมู่ที่ 1 ตำบลแก่นมะกรูด
4. กลุ่มยูเนี่ยน 2000 หมู่ที่ 1 ตำบลแก่นมะกรูด

1.17 ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านทั้ง 4 หมู่บ้าน

การศึกษาข้อมูลพื้นฐานพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดครั้งนี้ ผู้ศึกษารวบรวมข้อมูลมาเรียบเรียงเพื่อให้ทราบรายละเอียดหมู่บ้านในแต่ละด้านเพื่อความชัดเจนและสามารถนำไปเป็นพื้นฐานข้อมูลสำหรับการนำไปสู่การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ผู้ศึกษาข้อนำเสนอข้อมูลพื้นฐานทั่วไปที่สำคัญของทั้ง 4 หมู่บ้านดังต่อไปนี้

1.17.1 บ้านใต้ หมู่ที่ 1

1. ประวัติหมู่บ้านบ้านใต้ หมู่ที่ 1 ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ตั้งอยู่ที่ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานีเป็นหมู่บ้านที่มีอายุประมาณ 30 กว่าปี ตั้งอยู่บนภูเขาติดกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอาศัยในรุ่นแรกๆ นั้นมาจากบริเวณลำห้วยกรึงไกรซึ่งอยู่ในบริเวณตอนกลางของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง การอพยพในครั้งนั้นเป็นการหนีภัยการสู้รบระหว่างทางการ กับ ฝ่ายที่ถือลัทธิคอมมิวนิสต์และบางส่วนย้ายถิ่นฐานเพราะน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์ ที่จังหวัดกาญจนบุรี โดยอพยพมาอยู่ที่หมู่ที่ 4 บ้านอีมาด-อีทราย ต.แก่นมะกรูด ชั่วคราว หลังจากเหตุการณ์สู้รบสงบแล้ว จึงมาตั้งหลักปักฐาน ณ ที่ตั้ง นามสกุลส่วนใหญ่จะตั้งตามถิ่นฐานที่อยู่โดยเฉพาะจะเป็นชื่อลำห้วยต่างๆ เช่น คลองวะ กรึงไกร มดแดง เป็นต้น ประชากรส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายกระเหรี่ยงเผ่าโปว์

2. ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่ราบ	คิดเป็นร้อยละ	30	ของพื้นที่ทั้งหมด
พื้นที่ราบเนินเขา	คิดเป็นร้อยละ	30	ของพื้นที่ทั้งหมด
พื้นที่ภูเขา	คิดเป็นร้อยละ	39	ของพื้นที่ทั้งหมด
แหล่งน้ำสาธารณะ	คิดเป็นร้อยละ	1	ของพื้นที่ทั้งหมด

มหาวิทยาลัยศิลปากร

3. สภาพความเป็นอยู่ของบ้านใต้ ขอนำเสนอรายละเอียดเป็นตารางดังนี้

ตารางที่ 16 แสดงสภาพความเป็นอยู่ของหมู่ 1 บ้านใต้

รายการ	จำนวน	หน่วย	หมายเหตุ
พื้นที่ปลูกบ้านเรือน	21	ไร่	
ลักษณะของบ้าน			
บ้านชั้นเดียวยกพื้น	32	หลัง	
บ้านสองชั้น	23	หลัง	
บ้านชั้นเดียวติดพื้น	13	หลัง	
ประเภทของวัสดุที่ใช้ปลูกสร้างบ้าน			
ไม้/ไม้เทียม	44	หลัง	
ปูนกับไม้	19	หลัง	
ปูน	6	หลัง	
พลังงานและแสงสว่างในครัวเรือน			
ไม่มี	9	หลัง	
มีและมีหม้อมิเตอร์เอง	54	หลัง	
มีแต่การต่อพ่วงจากครัวเรือนอื่น	5	หลัง	
แหล่งน้ำอุปโภค			
บ่อน้ำตื้น	7	หลัง	
ประปาหมู่บ้าน	31	หลัง	
ประปาภูเขา	30	หลัง	
วิธีการนำน้ำมาใช้			
เดินท่อจากแหล่งน้ำมาบ้าน	61	หลัง	
แท็งค์เก็บน้ำ/โอ่งน้ำส่วนตัว	5	หลัง	
ตักจากแหล่งน้ำมาที่บ้าน	3	หลัง	
แหล่งน้ำบริโภค			
ประปาหมู่บ้าน	12	หลัง	
ประปาภูเขา	47	หลัง	
บ่อน้ำตื้น/บ่อบาดาล	5	หลัง	
อาหารและแหล่งอาหาร			
ผัก			
ปลูกเองในครัวเรือน	5	หลัง	
เก็บจากบริเวณรอบหมู่บ้าน	1	หลัง	
ซื้อจากรถกับข้าว	54	หลัง	

1. ข้อมูลเศรษฐกิจ-สังคมของบ้านใต้ ขอนำเสนอรายละเอียดเป็นตารางดังนี้

ตารางที่ 17 แสดงรายได้ 3 อันดับแรก ของหมู่บ้านบ้านใต้

ประเภทของรายได้	**จำนวนเงินรวม 9,702,345 บาท/ปี**	**สัดส่วน (ร้อยละ)**
เกษตรกรรม	8,672,420	89.38
ค้าขาย	572,595	5.90
รับจ้าง	217,600	2.24

จากตารางที่ 17 แสดงประเภทของรายได้ 3 อันดับแรกจาก รายได้ทั้งหมดของหมู่ที่ 1 บ้านใต้ ซึ่งรายได้รวมของหมู่ของหมู่บ้านมีจำนวนเงินรวม 9,702,345 บาท/ปี รายได้อันดับหนึ่งคือ รายได้ทางเกษตรกรรม เป็นจำนวนเงิน 8,672,420 บาท คิดเป็นร้อยละ 89.38 รายได้ในส่วนนี้เกิดจากการจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร เช่น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง ข้าวไร่ และฟักทอง รองลงมาเป็นรายได้ที่เกิดจากการค้าขาย เป็นจำนวนเงิน 572,595 บาท คิดเป็นร้อยละ 5.90 รายได้ส่วนนี้เกิดจากการค้าขายพืชผลทางการเกษตรและรายได้จากการขายของตามฤดูหรือของป่า เช่น เห็ดโคน หน่อไม้ และสุดท้ายเป็นรายได้จากการรับจ้าง เป็นจำนวนเงิน 217,600 บาท คิดเป็นร้อยละ 2.24 เป็นรายได้ที่เกิดจากการรับจ้างการทำเกษตรกรรมทั้งในและนอกพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด

ตารางที่ 18 แสดงรายได้จากการทำเกษตรในครัวเรือนหมู่ 1 บ้านใต้

พืช	**จำนวนพื้นที่ปลูก (ไร่)**	**ต้นทุน (บาท)**	**รายได้ (บาท)**	**รายได้สุทธิ (บาท)**
ข้าวไร่	186	398,395	104,300	-234,775
ข้าวโพด	1,409	3,496,900	8,085,010	500,910
มันสำปะหลัง	123	130,590	631,500	500,910
มะละกอ	16	16,750	42,400	25,600
ฟักทอง	101	103,982	430,533	326,551
พริก	2 (งาน)	0	2,000	2,000
สับปะรด	3	12,650	20,000	7,350
กล้วย	ปลูกแซมข้าว	500	26,000	25,500
ยางพารา	5	5,500	5,250	-250
รวม	1,843 **ไร่** 2 งาน	**4,165,357**	**9,346,933**	**5,240,956**

ตารางที่ 19 แสดง รายได้จากการค้าขายสินค้าตามฤดูกาล (เห็ด หน่อไม้ ผักหวาน ฯลฯ หมู่ 1บ้านใต้)

ชื่อสินค้า	ลงทุน (บาท)	รายได้ (บาท)	รายได้สุทธิ (บาท)
เห็ดโคน	9,800	335,880	321,250
หน่อไม้	1,900	49,580	48,080
รวม	**11,700**	**385,430**	**369,330**

(สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระฯ, 2548: ภาคผนวก)

ตารางที่ 20 รายจ่าย 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 1 บ้านใต้

ประเภทของรายจ่าย	จำนวนเงินรวม 10,684076 บาท/ปี	สัดส่วน (ร้อยละ)
เพื่อการอุปโภคบริโภค	7,119,044	66.63
เพื่อการประกอบอาชีพ	3,496,672	32.73
ค่าใช้จ่ายที่ไม่เกี่ยวกับการอุปโภคและบริโภค	68,360	0.64

จากตารางที่ 20 แสดงรายจ่าย 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 1 บ้านใต้ พบรายจ่ายทั้งหมดเป็นเงิน 10,684076 บาท ซึ่งรายจ่าย 3 อันดับแรกได้แก่

อันดับ 1 รายจ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภค มีจำนวนรายจ่ายทั้งสิ้น 7,119,044 บาท คิดเป็นร้อยละ 66.63 ซึ่งค่าใช้จ่ายที่เกิดจากหมวดนี้มากที่สุดได้แก่ ค่าข้าวสาร และอื่นๆ ที่มาประกอบการทำอาหารแต่ละมื้อซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเนื้อสัตว์ที่มีรถมาขายตามบ้าน รองลงมาคือค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตร เป็นจำนวนเงิน 68,360 บาท

อันดับที่ 2 เพื่อการประกอบอาชีพ จำนวนรายจ่ายทั้งสิ้น 3,496,672 บาท คิดเป็นร้อยละ 32.73 ซึ่งค่าใช้จ่ายที่เกิดจากหมวดนี้มากที่สุด คือ เงินลงทุนด้านการปลูกพืช ด้านการเกษตร เช่น ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลง ค่าขนส่ง เป็นต้น

อันดับที่ 3 ค่าใช้จ่ายที่ไม่เกี่ยวกับการอุปโภคและบริโภค มีจำนวนทั้งสิ้น 68,360 บาท คิดเป็นร้อยละ 0.64 ค่าใช้จ่ายส่วนเป็นค่าภาษี ค่าภาษีเงินได้ส่วนบุคคล ที่ดิน โรงเรือน ค่าพรบ. รถจักรยานยนต์และรถยนต์

ตารางที่ 21 ทรัพย์สิน 3 อันดับแรกของหมู่ที่ 1 บ้านใต้

ประเภทของทรัพย์สิน	จำนวนเงินรวม 34,778,190 บาท/ปี	สัดส่วน (ร้อยละ)
รถคูโบต้า/รถแทรกเตอร์ใหญ่	13,472,000	38.74
บ้านเรือนที่อยู่อาศัย	7,299,000	20.98
รถยนต์กระบะ/รถยนต์	7,304,000	21.00

จากตารางที่ 21 แสดงทรัพย์สิน 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 1 บ้านใต้ พบว่า ทรัพย์สินทั้งหมดมีมูลค่าเป็น 34,778,190 บาท ซึ่งทรัพย์สิน 3 อันดับแรกที่มีมูลค่ามากที่สุดได้แก่ อันดับแรก ทรัพย์สินที่เป็น รถคูโบต้า รถแทรกเตอร์ใหญ่ มีมูลค่าทรัพย์สินเป็นเงิน 13,472,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 38.74 ซึ่งรถคูโบต้า รถแทรกเตอร์ใหญ่ เป็นเครื่องจักรีใช้สำหรับทำการเกษตรที่เกษตรกรเกือบทุกหลังคาเรือนมีใช้ซึ่งส่วนใหญ่เพิ่งซื้อมาใหม่และอยู่ในระยะที่ผ่อนชำระ รองลงมาทรัพย์สินที่เป็น บ้านเรือนที่อยู่อาศัยมีมูลค่าทรัพย์สินเป็นเงิน 7,299,000บาท คิดเป็นร้อยละ 20.98 ส่วนใหญ่เป็นบ้านเรือนที่สร้างจากไม้ อันดับสุดท้ายคือ ทรัพย์สินที่เป็นรถยนต์กระบะรถยนต์ มีมูลค่าทรัพย์สินเป็นเงิน 7,304,000 บาท

ตารางที่ 22 หนี้สิน 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 1 บ้านใต้

ประเภทหนี้สิน	**จำนวนเงินรวม 9,544,510 บาท/ปี**	**สัดส่วน (ร้อยละ)**
กองทุนหมู่บ้านเงินล้าน	2,359,000	24.71
บัตรเครดิต/สินเชื่อ ธกส.	1,881,000	19.70
ไฟแนนท์ , เต้นท์รถยนต์	750,000	9.95

จากตารางที่ 22 แสดงหนี้สิน 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 1 บ้านใต้ พบว่า มีจำนวนหนี้สินในภาพรวมของหมู่บ้านอยู่ที่ 9,544,510 บาท ซึ่งหนี 3 อันดับแรกที่มีมากที่สุด ได้แก่ หนี้สินจากกองทุนหมู่บ้านเงินล้าน เป็นเงิน 2,359,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 24.71 รองลงมา คือ หนี้สินจาก บัตรเครดิต/สินเชื่อ ธกส. เป็นเงิน 1,881,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 19.70 อันดับสุดท้าย คือ หนี้สินจากไฟแนนท์ , เต้นท์รถยนต์ เป็นเงิน 750,000 คิดเป็นร้อยละ 9.95

ตารางที่ 23 เงินออม 3 อันดับแรก ของบ้านใต้

ประเภทเงินออม	**จำนวนเงิน 534,080 บาท**	**สัดส่วน**
ธนาคาร/สถาบันการเงิน	472,000	88.37
สหกรณ์	40,000	7.48
ซื้อประกัน	22,080	4.13

จากตารางที่ 23 แสดงเงินออม 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 1 บ้านใต้ พบว่า มีจำนวนเงินออมในภาพรวมของหมู่บ้านอยู่ที่ 534,080 บาท ซึ่งเงินออม 3 อันดับแรกมีมากที่สุด ได้แก่ การออมเงินธนาคาร/สถาบันการเงิน เป็นเงิน 472,000 คิดเป็นร้อยละ 88.37 รองลงมา คือ การออมจากสหกรณ์ เป็นเงิน 40,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 7.48 อันดับสุดท้าย การออมโดยการซื้อประกัน เป็นเงิน 22,080 บาท คิดเป็นร้อยละ 4.13 ซึ่งเหตุผลในการออม อันดับแรกคือ ออมเพื่อการอุปโภค-บริโภค อันดับที่ 2 ออมเพื่อฉุกเฉิน และสุดท้ายคือ ออมเพื่อการศึกษาบุตร

1. สรุปข้อมูล เศรษฐกิจ-สังคม หมู่ที่ 1 บ้านใต้

จากการสำรวจข้อมูลพบว่า รายได้รวมของหมู่บ้านมีทั้งสิ้น 9,702,345 บาท/ปี รายได้ส่วนใหญ่เกิดจากภาคการเกษตรมากถึง 8,672,420 บาท เมื่อเทียบกับรายจ่ายซึ่งมีทั้งสิ้น 10,684076 บาท/ปี เกิดจากค่าใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภคมากถึง 7,119,044 บาท จะเห็นได้ว่า หมู่ที่ 1 บ้านใต้มีค่าใช้จ่ายมากกว่ารายรับ และยังมีหนี้สินของหมู่บ้านอีก 9,544,510 บาท ส่วนใหญ่ของหนี้สินเกิดจากหนี้กองทุนหมู่บ้านเงินล้าน เป็นจำนวนเงิน 2,359,000 บาท แต่มีการออมเงินทั้งหมู่บ้านอยู่ที่ 534,080 บาท การที่หมูที่ 1 บ้านใต้ มีรายจ่ายมากกว่ารายรับซึ่งเกิดจากค่าใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภคในส่วนของการซื้อ เนื้อสัตว์มาบริโภค เนื่องจากชาวบ้านไม่นิยมเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภคเองจะเลี้ยงไว้แค่ไก่ ประมาณ 10 ตัว/หลังคาเรือน หากมีกิจกรรมที่ต้องพัฒนาความเป็นอยู่ของคนในชุมชน สมควรที่จะส่งเสริมให้มีการเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภคเอง เช่น เลี้ยงไก่พันธุ์ เลี้ยงหมู เป็นต้น ถ้าซื้อจากพ่อค้าที่นำเนื้อสัตว์ขึ้นไปขายจะต้องซื้อในราคาที่แพงกว่าท้องตลาดเนื่องจากพ่อค้าจะบวกค่าขนส่งเพิ่มเข้าไปด้วย ดังนั้น ชาวบ้านจะต้องแบกรับภาระค่าอาหารที่สูงขึ้นจากการขนส่งไปด้วย

1.17.2 บ้านคลองเสลา หมู่ที่ 2

1. ประวัติหมู่บ้านบ้านคลองเสลาแยกออกจากหมู่ 1 บ้านใต้ ตั้งอยู่ที่ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานีเป็นหมู่บ้านที่มีอายุประมาณ 30 กว่าปี ตั้งอยู่บนภูเขาติดกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอาศัยในรุ่นแรกๆ นั้น มาจากบริเวณลำห้วยกรึงไกรซึ่งอยู่ในบริเวณตอนกลางของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง การอพยพในครั้งนั้นเป็นการหนีภัยการสู้รบระหว่างทางการ กับ ฝ่ายที่ถือลัทธิคอมมิวนิสต์ และบางส่วนย้ายถิ่นฐานเพราะน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์ ที่จังหวัดกาญจนบุรี ประชากรส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสาย กระเหรี่ยงเผ่าโปว์

2. ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่ราบ	คิดเป็นร้อยละ	20	ของพื้นที่ทั้งหมด
พื้นที่ราบเนินเขา	คิดเป็นร้อยละ	50	ของพื้นที่ทั้งหมด
พื้นที่ภูเขา	คิดเป็นร้อยละ	25	ของพื้นที่ทั้งหมด
แหล่งน้ำสาธารณะ	คิดเป็นร้อยละ	5	ของพื้นที่ทั้งหมด

3. สภาพความเป็นอยู่ของบ้านคลองเสลา ขอนำเสนอรายละเอียดเป็นตารางดังนี้

ตารางที่ 24 แสดงสภาพความเป็นอยู่ของหมู่ 2 บ้านคลองเสลา

รายการ	จำนวน	หน่วย	หมายเหตุ
พื้นที่ปลูกบ้านเรือน	180	ไร่	
ลักษณะของบ้าน			
บ้านชั้นเดียวยกพื้น	62	หลัง	
บ้านสองชั้น	29	หลัง	
บ้านชั้นเดียวติดพื้น	18	หลัง	
ประเภทของวัสดุที่ใช้ปลูกสร้างบ้าน			
ไม้/ไม้เทียม	74	หลัง	
ปูนกับไม้	31	หลัง	
ปูน	5	หลัง	
พลังงานและแสงสว่างในครัวเรือน			
ไม่มี	6	หลัง	
มีและมีหม้อมิเตอร์เอง	93	หลัง	
มีแต่การต่อพ่วงจากครัวเรือนอื่น	10	หลัง	
แหล่งน้ำอุปโภค			
บ่อน้ำตื้น	5	หลัง	
ประปาหมู่บ้าน	42	หลัง	
ประปาภูเขา	59	หลัง	
วิธีการนำน้ำมาใช้			
เดินท่อจากแหล่งน้ำมาบ้าน	91	หลัง	
แท็งค์เก็บน้ำ/โอ่งน้ำส่วนตัว	11	หลัง	
ตักจากแหล่งน้ำมาที่บ้าน	4	หลัง	
แหล่งน้ำบริโภค			
ประปาหมู่บ้าน	29	หลัง	
ประปาภูเขา	69	หลัง	
บ่อน้ำตื้น/บ่อบาดาล	5	หลัง	
อาหารและแหล่งอาหาร			
ผัก			
ปลูกเองในครัวเรือน	73	หลัง	
เก็บจากบริเวณรอบหมู่บ้าน	7	หลัง	

4. ข้อมูลเศรษฐกิจ-สังคมของบ้านคลองเสลา ขอนำเสนอรายละเอียดเป็นตารางที่ 25 ดังนี้

ตารางที่ 25 รายได้ 3 อันดับแรก ของหมู่บ้าน

ประเภทของรายได้	จำนวนเงินรวม 15,602,459 บาท/ปี	สัดส่วน (ร้อยละ)
เกษตรกรรม	13,095,885	83.93
เบี้ยยังชีพ,เงินชดเชย	1,128,100	7.23
รับจ้าง	511,800	3.28

จากตารางที่ 25 แสดงประเภทของรายได้ 3 อันดับแรกจาก รายได้ทั้งหมดของหมู่ที่ 2 บ้านคลองเสลา ซึ่งรายได้รวมของหมู่ของหมู่บ้านมีจำนวนเงินรวม 15,602,459 บาท/ปี รายได้อันดับหนึ่งคือรายได้ทางเกษตรกรรม เป็นจำนวนเงิน 13,095,885 บาท คิดเป็นร้อยละ 83.93 รายได้ในส่วนนี้เกิดจากการจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร เช่น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง และฟักทอง รองลงมาเป็นรายได้ที่เกิดจากเบี้ยยังชีพ,เงินชดเชย เป็นจำนวนเงิน 1,128,100 บาท คิดเป็นร้อยละ 7.23 แสดงให้เห็นว่าหมู่บ้านนี้มีผู้สูงอายุเป็นจำนวนมาก และสุดท้ายเป็นรายได้จากการรับจ้าง เป็นจำนวนเงิน 511,800 บาท คิดเป็น ร้อยละ 3.248 ส่วนใหญ่เป็นรายได้ที่เกิดจากการรับจ้างการทำเกษตรกรรมในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด

ตารางที่ 26 แสดงรายได้จากการทำเกษตรในครัวเรือนหมู่ 2 บ้านคลองเสลา

พืช	จำนวนพื้นที่ปลูก (ไร่)	ต้นทุน (บาท)	รายได้ (บาท)	รายได้สุทธิ (บาท)
ข้าวไร่	333	314,305	95,850	56,245
ข้าวโพด	1,931	3,986,433	16,504,200	12,567,617
มันสำปะหลัง	146	210,310	6,293,600	6,085,590
มะละกอ	3	2,200	15,000	12,800
ฟักทอง	65	74,407	366,000	310,290
พริก	2	0	7,000	7,000
มะนาว	7	29,100	0	0
กล้วย	63	14,600	108,500	93,900
สับปะรด	2	14,200	5,600	0
พริกกะเหรี่ยง	5	0	2,500	2,500
ยาสูบ	1	0	3,300	3,300
ข้าวเหนียว	1	0	0	0
กาแฟ	1 ไร่ 1 งาน	0	0	0
รวม	**2,560** ไร่ 1 งาน	**23,401,550**	**19,129,242**	**4,645,555**

ตารางที่ 27 แสดงรายได้จากการค้าขายสินค้าตามฤดูกาลของบ้านคลองเสลา

ชื่อสินค้า	ลงทุน (บาท)	รายได้ (บาท)	รายได้สุทธิ (บาท)
เห็ด	6,800	18,6950	160,000
เห็ดโคน	95	60,700	42,500
หน่อไม้	2,415	123,084	108,995
รวม	**9,310**	**370,734**	**311,495**

(สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระฯ, 2548: ภาคผนวก)

ตารางที่ 28 รายจ่าย 3 อันดับแรก ของบ้านคลองเสลา

ประเภทของรายจ่าย	จำนวนเงินรวม 14,077,105 บาท/ปี	สัดส่วน (ร้อยละ)
เพื่อการอุปโภคบริโภค	8,751,141	62.17
เพื่อการประกอบอาชีพ	4,972,614	35.32
ค่าใช้จ่ายที่ไม่เกี่ยวกับการอุปโภคและบริโภค	353350	2.51

จากตารางที่ 28 แสดงรายจ่าย 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 2 บ้านคลองเสลา พบว่า รายจ่ายทั้งหมดเป็นเงิน 14,077,105 บาท ซึ่งรายจ่าย 3 อันดับแรกได้แก่

อันดับ 1 รายจ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภค มีจำนวนรายจ่ายทั้งสิ้น 8,751,141 บาท คิดเป็นร้อยละ 62.17 ซึ่งค่าใช้จ่ายที่เกิดจากหมวดนี้มากที่สุดได้แก่ ค่าข้าวสาร และอื่นๆ ที่มาประกอบการทำอาหารแต่ละมื้อซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเนื้อสัตว์ที่มีรถมาขายตามบ้าน 3,980,838 บาท รองลงมาคือค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตร เป็นจำนวนเงิน 1,240,360 บาท

อันดับที่ 2 เพื่อการประกอบอาชีพ จำนวนรายจ่ายทั้งสิ้น 4,972,614 บาท คิดเป็นร้อยละ 35.32 ซึ่งค่าใช้จ่ายที่เกิดจากหมวดนี้มากที่สุด คือ เงินลงทุนด้านการปลูกพืช ด้านการเกษตร เช่น ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลง ค่าขนส่ง สูงถึง 4,103,534 เป็นต้น

อันดับที่ 3 ค่าใช้จ่ายที่ไม่เกี่ยวกับการอุปโภคและบริโภค มีจำนวนทั้งสิ้น 353,350 บาท คิดเป็นร้อยละ 2.51 ค่าใช้จ่ายส่วนเป็นค่าภาษี ค่าภาษีเงินได้ส่วนบุคคล ที่ดิน โรงเรือน ค่าพรบ. รถจักรยานยนต์และรถยนต์

ตารางที่ 29 ทรัพย์สิน 3 อันดับแรกของหมู่ที่ 2 บ้านคลองเสลา

ประเภทของทรัพย์สิน	จำนวนเงินรวม 53,502,744 บาท/ปี	สัดส่วน (ร้อยละ)
รถคูโบต้า/รถแทรกเตอร์ใหญ่	19,542,000	36.53
บ้านเรือนที่อยู่อาศัย	17,204,000	32.16
รถยนต์กระบะ/รถยนต์	7,074,000	13.22

จากตารางที่ 29 แสดงทรัพย์สิน 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 2 บ้านคลองเสลา พบว่า ทรัพย์สินทั้งหมดมีมูลค่าเป็น **53,502,744** บาท ซึ่งทรัพย์สิน 3 อันดับแรกที่มีมูลค่ามากที่สุดได้แก่ อันดับแรกทรัพย์สินที่เป็น รถคูโบต้า รถแทรกเตอร์ใหญ่ มีมูลค่าทรัพย์สินเป็นเงิน 19,542,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 36.53 ซึ่งรถคูโบต้า รถแทรกเตอร์ใหญ่ เป็นเครื่องจักรที่ใช้สำหรับทำการเกษตรที่เกษตรกรเกือบทุกหลังคาเรือนมีใช้ซึ่งส่วนใหญ่เพิ่งซื้อมาใหม่และอยู่ในระยะที่ผ่อนชำระ รองลงมา ทรัพย์สินที่เป็น บ้านเรือนที่อยู่อาศัยมีมูลค่าทรัพย์สินเป็นเงิน 17,204,000บาท คิดเป็นร้อยละ 32.16 ส่วนใหญ่เป็นบ้านเรือนที่สร้างจากไม้ อันดับสุดท้ายคือ ทรัพย์สินที่เป็นรถยนต์กระบะ/รถยนต์ มีมูลค่าทรัพย์สินเป็นเงิน 7,074,000 บาท

ตารางที่ 30 หนี้สิน 3 อันดับแรก ของบ้านคลองเสลา

ประเภทหนี้สิน	**จำนวนเงินรวม 7,781,750 บาท/ปี**	**สัดส่วน (ร้อยละ)**
กองทุนหมู่บ้านเงินล้าน	2,690,500	34.57
บัตรเครดิต/สินเชื่อ ธกส.	1,981,000	25.46
ไฟแนนท์ , เต้นท์รถยนต์	1,170,000	15.04

จากตารางที่ 30 แสดงหนี้สิน 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 2 บ้านคลองเสลา พบว่า มีจำนวนหนี้สินในภาพรวมของหมู่บ้านอยู่ที่ 7,781,750 บาท ซึ่งหนี้ 3 อันดับแรกที่มีมากที่สุด ได้แก่ หนี้สินจากกองทุนหมู่บ้านเงินล้าน เป็นเงิน 2,690,500 บาท คิดเป็นร้อยละ 34.57 รองลงมา คือ หนี้สินจากบัตรเครดิต/สินเชื่อ ธกส. เป็นเงิน 1,981,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 25.46 อันดับสุดท้าย คือ หนี้สินจากไฟแนนท์ เต้นท์รถยนต์ เป็นเงิน 1,170,000 บาทคิดเป็นร้อยละ 15.04 หนี้สินส่วนใหญ่เกิดจากการกู้เงินเพื่อการลงทุนด้านการเกษตร เช่น ซื้อเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงและค่าแรงงาน

ตารางที่ 31 เงินออม 3 อันดับแรก ของบ้านคลองเสลา

ประเภทเงินออม	**จำนวนเงิน 679,432 บาท**	**สัดส่วน**
ธนาคาร/สถาบันการเงิน	615,000	90.52
ประกัน	36,832	5.42
สหกรณ์	16,100	3.84

จากตารางที่ 31 แสดงเงินออม 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 2 บ้านคลองเสลา พบว่า มีจำนวนเงินออมในภาพรวมของหมู่บ้านอยู่ที่ 679,432 บาท ซึ่งเงินออม 3 อันดับแรกมีมากที่สุด ได้แก่ การออมเงินธนาคาร/สถาบันการเงิน เป็นเงิน 615,000 คิดเป็นร้อยละ 90.52 รองลงมา คือ การออมจากการซื้อประกัน เป็นเงิน 36,832 บาท คิดเป็นร้อยละ 5.42 อันดับสุดท้าย การออมโดยสหกรณ์ เป็นเงิน 16,100 บาท คิดเป็นร้อยละ 3.84 ซึ่งเหตุผลในการออม อันดับแรกคือ ออมเพื่อการลงทุนและการออมเพื่อการอุปโภค-บริโภค อันดับที่ 2 ออมเพื่อการศึกษาบุตร

5. สรุปข้อมูล เศรษฐกิจ-สังคม หมู่ที่ 2 บ้านคลองเสลา

จากการสำรวจข้อมูลพบว่า รายได้รวมของหมู่บ้านมีทั้งสิ้น 1,5602,459 บาท/ปี รายได้ส่วนใหญ่เกิดจากภาคการเกษตรมากถึง 1,3095,885 บาท เมื่อเทียบกับรายจ่ายซึ่งมีทั้งสิ้น 14,077,105 บาท/ปี เกิดจากค่าใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภคมากถึง 8,751,141 บาท จะเห็นได้ว่า หมู่ที่ 2 บ้านคลองเสลา มีค่าใช้จ่ายใกล้เคียงกับรายรับ และยังมีหนี้สินของหมู่บ้านอีก 7,781,750 บาท ส่วนใหญ่ของหนี้สินเกิดจากหนี้กองทุนหมู่บ้านเงินล้าน เป็นจำนวนเงิน 2,690,500 บาท แต่มีการออมเงินทั้งหมู่บ้านเพียง 679,432 บาท และทรัพย์สินของหมู่บ้านมีมูลค่าเป็นเงิน 5,3502,744 บาท ทั้งนี้มีจำนวนทรัพย์สินของหมู่บ้านมีมูลค่ามากอาจเป็นเพราะส่วนใหญ่เป็นทรัพย์สินที่เป็นรถไถหรือเครื่องจักรทางการเกษตรที่ได้ซื้อมาใหม่ยังไม่ค่าเสื่อมมากหรืออาจเป็นเพราะการตีค่าเสื่อมของผู้สำรวจที่แตกต่างกันจึงทำให้มูลค่าทรัพย์สินมีมาก

1.17.2 บ้านใหม่คลองอังวะ หมู่ที่ 3

1. ประวัติหมู่บ้านบ้านใหม่คลองอังวะ หมู่ที่ 3 ตั้งอยู่ที่ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานีเป็นหมู่บ้านที่มีอายุประมาณ 30 กว่าปี ตั้งอยู่บนภูเขาติดกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอาศัยในรุ่นแรกๆ นั้น มาจากบริเวณลำห้วยกรึงไกรซึ่งอยู่ในบริเวณตอนกลางของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง การอพยพในครั้งนั้นเป็นการหนีภัยการสู้รบระหว่างทางการ กับ ฝ่ายที่ถือลัทธิคอมมิวนิสต์และบางส่วนย้ายถิ่นฐานเพราะน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์ ที่จังหวัดกาญจนบุรีโดยอพยพมาอยู่ที่ หมู่ที่ 1 บ้านใต้ ตำบลแก่นมะกรูด ชั่วคราว หลังจากเหตุการณ์สู้รบสงบแล้ว จึงมาตั้งหลักปักฐาน ณ ที่ตั้งส่วนใหญ่จะตั้งตามถิ่นฐานที่อยู่โดยเฉพาะจะเป็นชื่อลำห้วยต่างๆ เช่น คลองวะ กรึงไกร มดแดง เป็นต้นประชากรส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายกระเหรี่ยง เผ่าโปว์

2. ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่ราบ	คิดเป็นร้อยละ	30	ของพื้นที่ทั้งหมด
พื้นที่ราบเนินเขา	คิดเป็นร้อยละ	30	ของพื้นที่ทั้งหมด
พื้นที่ภูเขา	คิดเป็นร้อยละ	35	ของพื้นที่ทั้งหมด
แหล่งน้ำสาธารณะ	คิดเป็นร้อยละ	5	ของพื้นที่ทั้งหมด

3. สภาพความเป็นอยู่บ้านใหม่คลองอังวะขอนำเสนอรายละเอียดเป็นตารางดังนี้

ตารางที่ 32 แสดงสภาพความเป็นอยู่ของหมู่ 3 บ้านใหม่คลองอังวะ

รายการ	จำนวน	หน่วย	หมายเหตุ
พื้นที่ปลูกบ้านเรือน	136	ไร่	
ลักษณะของบ้าน			
บ้านชั้นเดียวยกพื้น	62	หลัง	
บ้านสองชั้น	36	หลัง	
บ้านชั้นเดียวติดพื้น	33	หลัง	
ประเภทของวัสดุที่ใช้ปลูกสร้างบ้าน			
ไม้/ไม้เทียม	74	หลัง	
ปูนกับไม้	51	หลัง	
ปูน	9	หลัง	
พลังงานและแสงสว่างในครัวเรือน			
ไม่มี	6	หลัง	
มีและมีหม้อมิเตอร์เอง	93	หลัง	
มีแต่การต่อพ่วงจากครัวเรือนอื่น	10	หลัง	
แหล่งน้ำอุปโภค			
บ่อน้ำตื้น	26	หลัง	
ประปาหมู่บ้าน	44	หลัง	
ประปาภูเขา	51	หลัง	
วิธีการนำน้ำมาใช้			
เดินท่อจากแหล่งน้ำมาบ้าน	114	หลัง	
แท็งค์เก็บน้ำ/โอ่งน้ำส่วนตัว	7	หลัง	
ตักจากแหล่งน้ำมาที่บ้าน	9	หลัง	
แหล่งน้ำบริโภค			
ประปาหมู่บ้าน	31	หลัง	
ประปาภูเขา	39	หลัง	
บ่อน้ำตื้น/บ่อบาดาล	31	หลัง	
อาหารและแหล่งอาหาร			
ผัก			
ปลูกเองในครัวเรือน	93	หลัง	
เก็บจากบริเวณรอบหมู่บ้าน	11	หลัง	
ซื้อจากรถกับข้าว	27	หลัง	

4. ข้อมูลเศรษฐกิจ-สังคมของบ้านคลองอังวะ ขอนำเสนอรายละเอียดเป็นตารางดังนี้

ตารางที่ 33 รายได้ 3 อันดับแรก ของบ้านคลองอังวะ

ประเภทของรายได้	จำนวนเงินรวม 17,784,364 บาท/ปี	สัดส่วน (ร้อยละ)
เกษตรกรรม	13,999,787	78.72
ค้าขาย	2,008,977	11.30
รับจ้าง	1,077,200	6.06

จากตารางที่ 33 แสดงประเภทของรายได้ 3 อันดับแรกจาก รายได้ทั้งหมดของหมู่ที่ 3 บ้านคลองอังวะ ซึ่งรายได้รวมของหมู่ของหมู่บ้านมีจำนวนเงินรวม 17,784,364 บาท/ปี รายได้อันดับหนึ่งคือรายได้ทางเกษตรกรรม เป็นจำนวนเงิน 13,999,787 บาท คิดเป็นร้อยละ 78.72 รายได้ในส่วนนี้เกิดจากการจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร เช่น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง ข้าวไร่ รองลงมาเป็นรายได้ที่เกิดจากการค้าขาย เป็นจำนวนเงิน 2,008,977 บาท คิดเป็นร้อยละ 11.30 ส่วนใหญ่เป็นการค้าขายจากร้านค้า ร้านขายของชำ มากถึง 1,493,700 บาท และสุดท้ายเป็นรายได้จากการรับจ้างเป็นจำนวนเงิน 1,077,200 บาท คิดเป็นร้อยละ 6.06 ส่วนใหญ่เป็นรายได้ที่เกิดจากการรับจ้างการทำการเกษตรกรรมในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด

ตารางที่ 34 แสดงรายได้จากการทำเกษตรในครัวเรือนหมู่ 3 บ้านใหม่คลองอังวะ

พืช	จำนวนพื้นที่ปลูก (ไร่)	ต้นทุน (บาท)	รายได้ (บาท)	รายได้สุทธิ (บาท)
ข้าวไร่	378	400,134	33,150	0
ข้าวโพด	2589 (2 งาน)	5,584,575	43,082,955	37,421,360
มันสำปะหลัง	243	267,050	1,488,100	1,209,950
มะละกอ	19	13,450	239,200	225,750
ฟักทอง	154	113,385	595,250	481,765
พริก	2	0	4,000	4,000
มะนาว	1	4,500	0	0
กล้วย	10	6,300	2,240	0
หมาก	1	0	10,000	10,000
ส้มโอ	2	4,200	5,000	800
ขนุน	4 (ต้น)	0	2,000	2,000
อื่นๆ	7	8,860	32,000	23,140
รวม	**3406 ไร่** 2 งาน **4 ต้น**	**6,655,954**	**45,493,895**	**39,378,765**

ตารางที่ 35 แสดงรายได้จากการค้าขายสินค้าตามฤดูกาล ของบ้านใหม่คลองอังวะ

ชื่อสินค้า	ลงทุน (บาท)	รายได้ (บาท)	รายได้สุทธิ (บาท)
เห็ดโคน	20,830	232,950	211,620
หน่อไม้	3,822	54,394	33,624
รวม	**24,652**	**287,344**	**245,244**

(สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระฯ, 2548: ภาคผนวก)

ตารางที่ 36 รายจ่าย 3 อันดับแรก ของบ้านใหม่คลองอังวะ

ประเภทของรายจ่าย	จำนวนเงินรวม 24,929527 บาท/ปี	สัดส่วน (ร้อยละ)
เพื่อการอุปโภคบริโภค	15,424,753	61.87
เพื่อการประกอบอาชีพ	9,251,814	37.11
ค่าใช้จ่ายที่ไม่เกี่ยวกับการอุปโภคและบริโภค	252,960	1.01

จากตารางที่ 36 แสดงรายจ่าย 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 3 บ้านใหม่คลองอังวะ พบรายจ่ายทั้งหมดเป็นเงิน 24,929527 บาท ซึ่งรายจ่าย 3 อันดับแรกได้แก่

อันดับ 1 รายจ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภค มีจำนวนรายจ่ายทั้งสิ้น 15,424,753 บาท คิดเป็นร้อยละ 61.87 ซึ่งค่าใช้จ่ายที่เกิดจากหมวดนี้มากที่สุดได้แก่ ค่าข้าวสาร และอื่นๆ ที่ซื้อมาประกอบการทำอาหารแต่ละมื้อซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเนื้อสัตว์ที่มีรถมาขายตามบ้าน7,274,108.00 บาท รองลงมาคือค่ายานพาหนะ/การเดินทาง/การสื่อสาร เป็นจำนวนเงิน 1,785,275.00บาท

อันดับที่ 2 รายจ่ายเพื่อการประกอบอาชีพ จำนวนทั้งสิ้น 9,251,814 บาท คิดเป็นร้อยละ 37.11 ซึ่งค่าใช้จ่ายที่เกิดจากหมวดนี้มากที่สุด คือ เงินลงทุนด้านการปลูกพืช ด้านการเกษตร เช่น ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลง ค่าขนส่ง สูงถึง 7,090,589.00 บาท

อันดับที่ 3 ค่าใช้จ่ายที่ไม่เกี่ยวกับการอุปโภคและบริโภค มีจำนวนทั้งสิ้น 252,960บาท คิดเป็นร้อยละ 1.01 ค่าใช้จ่ายส่วนเป็นค่าภาษี ค่าภาษีเงินได้ส่วนบุคคล ที่ดิน โรงเรือน ค่าพรบ. รถจักรยานยนต์และรถยนต์

ตารางที่ 37 ทรัพย์สิน 3 อันดับแรกของหมู่ที่ 3 บ้านใหม่คลองอังวะ

ประเภทของทรัพย์สิน	จำนวนเงินรวม 68,985,272 บาท/ปี	สัดส่วน (ร้อยละ)
รถคูโบต้า/รถแทรกเตอร์ใหญ่	22,656,500	32.84
บ้านเรือนที่อยู่อาศัย	1,6436,000	23.83
รถยนต์กระบะ/รถยนต์	14,189,000	20.57

จากตารางที่ 37 แสดงทรัพย์สิน 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 3 บ้านใหม่คลองอังวะ พบว่า ทรัพย์สินทั้งหมดมีมูลค่าเป็น 68,985,272 บาท ซึ่งทรัพย์สิน 3 อันดับแรกที่มีมูลค่ามากที่สุดได้แก่ อันดับแรกทรัพย์สินที่เป็น รถคูโบต้า รถแทรกเตอร์ใหญ่ มีมูลค่าทรัพย์สินเป็นเงิน 22,656,500 บาท คิดเป็นร้อยละ 32.84 ซึ่งรถคูโบต้า รถแทรกเตอร์ใหญ่ เป็นเครื่องจักรที่ใช้สำหรับทำการเกษตรที่เกษตรกรเกือบทุกหลังคาเรือนมีใช้ซึ่งส่วนใหญ่เพิ่งซื้อมาใหม่และอยู่ในระยะที่ผ่อนชำระ รองลงมา ทรัพย์สินที่เป็นบ้านเรือนที่อยู่อาศัยมีมูลค่าทรัพย์สินเป็นเงิน 1,6436,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 23.83 ส่วนใหญ่เป็นบ้านเรือนที่สร้างจากไม้ อันดับสุดท้ายคือ ทรัพย์สินที่เป็นรถยนต์กระบะ/รถยนต์ มีมูลค่าทรัพย์สินเป็นเงิน 14,189,000 บาท ส่วนใหญ่จะซื้อมาเพื่อการขนส่งผลผลิตทางการเกษตร

ตารางที่ 38 หนี้สิน 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 3 บ้านใหม่คลองอังวะ

ประเภทหนี้สิน	**จำนวนเงินรวม 14,783,188 บาท/ปี**	**สัดส่วน (ร้อยละ)**
บัตรเครดิต/สินเชื่อ ธกส.	5,502,200	37.22
กองทุนหมู่บ้านเงินล้าน	2,624,000	17.75
ไฟแนนท์ , เต้นท์รถยนต์	1,800,000	12.18

จากตารางที่ 38 แสดงหนี้สิน 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 3 บ้านใหม่คลองอังวะ พบว่า มีจำนวนหนี้สินในภาพรวมของหมู่บ้านอยู่ที่ 14,783,188 บาท ซึ่งหนี้สิน 3 อันดับแรกที่มีมากที่สุด ได้แก่ อันดับแรกบัตรเครดิต/สินเชื่อ ธกส. มีมูลค่าทรัพย์สินเป็นจำนวนเงิน 5,502,200 บาท คิดเป็นร้อยละ 37.22 รองลงมา คือ หนี้สินจากกองทุนหมู่บ้านเงินล้าน เป็นเงิน 2,624,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 17.75 อันดับสุดท้าย คือ หนี้สินจาก ไฟแนนท์, เต้นท์รถยนต์ เป็นเงิน 1,800,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 12.18 หนี้สินส่วนใหญ่เกิดจากการกู้เงินเพื่อการลงทุนด้านการเกษตร เช่น ซื้อพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงและค่าแรงงาน

ตารางที่ 39 เงินออม 3 อันดับแรก ของบ้านใหม่คลองอังวะ

ประเภทเงินออม	**จำนวนเงิน 680,270 บาท**	**สัดส่วน**
ธนาคาร/สถาบันการเงิน	610,700	89.73
ซื้อประกัน	68,570	10.08
สหกรณ์	10,000	1.48

จากตารางที่ 39 แสดงเงินออม 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 3 บ้านใหม่คลองอังวะ พบว่า มีจำนวนเงินออมในภาพรวมของหมู่บ้านอยู่ที่ 680,270 บาท ซึ่งเงินออม 3 อันดับแรกมีมากที่สุด ได้แก่ การออมเงินธนาคาร/สถาบันการเงิน เป็นเงิน 610,700 คิดเป็นร้อยละ 89.73 รองลงมา คือ การออมจากการซื้อประกัน เป็นเงิน 68,570 บาท คิดเป็นร้อยละ 10.08 อันดับสุดท้าย การออมโดยสหกรณ์ เป็นเงิน 10,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 1.48 ซึ่งเหตุผลในการออม อันดับแรกคือ ออมเพื่อการลงทุนและการออมเพื่อการอุปโภค-บริโภค ออมเพื่อการลงทุนและออมเพื่อการประกันชีวิต

5. สรุปข้อมูล เศรษฐกิจ-สังคม หมู่ที่ 3 บ้านใหม่คลองอังวะ

จากการสำรวจข้อมูลพบว่า รายได้รวมของหมู่บ้านมีทั้งสิ้น 17,776,564 บาท/ปี รายได้ส่วนใหญ่เกิดจากภาคการเกษตรมากถึง 13,998,987 บาท เมื่อเทียบกับรายจ่ายซึ่งมีทั้งสิ้น 24,929,527 บาท เกิดจากค่าใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภคมากถึง 15,424,753 บาท จะเห็นได้ว่า หมู่ที่ 3 บ้านใหม่คลองอังวะ มีค่าใช้จ่ายมากกว่ารายรับเกือบ 1 เท่าตัวของรายได้ และยังมีหนี้สินของหมู่บ้านอีก 7,781,750 บาท ส่วนใหญ่ของหนี้สินเกิดจากหนี้กองทุนหมู่บ้านเงินล้าน เป็นจำนวนเงิน 2,6905,000 บาท แต่มีการออมเงินทั้งหมู่บ้านเพียง 680,270 บาท และทรัพย์สินทั้งหมู่บ้านมีมูลค่าเป็นเงิน 14,783,185 บาท ทั้งนี้มีจำนวนทรัพย์สินของหมู่บ้านมีมูลค่ามากอาจเป็นเพราะส่วนใหญ่เป็นทรัพย์สินที่เป็นรถไถหรือเครื่องจักรทางการเกษตรที่ได้ซื้อมาใหม่ยังไม่มีค่าเสื่อมมากนักหรืออาจเป็นเพราะการให้ค่าเสื่อมของผู้สำรวจที่แตกต่างกันจึงทำให้มูลค่าทรัพย์สินมีมาก

1.17.4 บ้านอีมาด-อีทราย หมู่ที่ 4

1. ประวัติหมู่บ้านบ้านอีมาด-อีทราย หมู่ที่ 4 ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี เป็นชุมชนชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงโปว์ เดิมที่นั้นอาศัยอยู่ในวนอุทยานห้วยขาแข้ง ด้วยความเป็นอยู่ที่ไม่สะดวก ในด้านคมนาคม การรักษาพยาบาล จึงทำให้ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงโปว์ เดินทางมาตั้งรกราก ที่อีมาดอีทราย เดิมหมู่บ้านอีมาดอีทรายเป็นหมู่บ้านละว้าเก่า

2. ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่ราบ	คิดเป็นร้อยละ	15	ของพื้นที่ทั้งหมด
พื้นที่ราบเนินเขา	คิดเป็นร้อยละ	55	ของพื้นที่ทั้งหมด
พื้นที่ภูเขา	คิดเป็นร้อยละ	25	ของพื้นที่ทั้งหมด
แหล่งน้ำสาธารณะ	คิดเป็นร้อยละ	5	ของพื้นที่ทั้งหมด

มหาวิทยาลัยศิลปากร

3. สภาพความเป็นอยู่ของบ้านอีมาด อีทราย ขอนำเสนอรายละเอียดเป็นตารางดังนี้

ตารางที่ 40 แสดงสภาพความเป็นอยู่ของหมู่ 4 บ้านอีมาดอีทราย

รายการ	จำนวน	หน่วย	หมายเหตุ
พื้นที่ปลูกบ้านเรือน	125	ไร่ 1 งาน	
ลักษณะของบ้าน			
บ้านชั้นเดียวยกพื้น	66	หลัง	
บ้านสองชั้น	41	หลัง	
บ้านชั้นเดียวติดพื้น	22	หลัง	
ประเภทของวัสดุที่ใช้ปลูกสร้างบ้าน			
ไม้/ไม้เทียม	76	หลัง	
ปูนกับไม้	39	หลัง	
ปูน	15	หลัง	
พลังงานและแสงสว่างในครัวเรือน			
ไม่มี	16	หลัง	
มีและมีหม้อมิเตอร์เอง	103	หลัง	
มีแต่การต่อพ่วงจากครัวเรือนอื่น	8	หลัง	
แหล่งน้ำอุปโภค			
บ่อน้ำตื้น	12	หลัง	
ประปาหมู่บ้าน	69	หลัง	
ประปาภูเขา	40	หลัง	
วิธีการนำน้ำมาใช้			
เดินท่อจากแหล่งน้ำมาบ้าน	109	หลัง	
แท็งค์เก็บน้ำ/โอ่งน้ำส่วนตัว	9	หลัง	
ตักจากแหล่งน้ำมาที่บ้าน	7	หลัง	
แหล่งน้ำบริโภค			
ประปาหมู่บ้าน	45	หลัง	
ประปาภูเขา	37	หลัง	
บ่อน้ำตื้น/บ่อบาดาล	32	หลัง	
อาหารและแหล่งอาหาร			
ผัก			
ปลูกเองในครัวเรือน	77	หลัง	
เก็บจากบริเวณรอบหมู่บ้าน	24	หลัง	
ซื้อจากรถกับข้าว	24	หลัง	

4. ข้อมูลเศรษฐกิจ-สังคมของบ้านคลองเสลา ขอนำเสนอรายละเอียดเป็นตารางดังนี้

ตารางที่ 41 รายได้ 3 อันดับแรก ของหมู่บ้านอีมาดอีทราย

ประเภทของรายได้	จำนวนเงินรวม 19,837,441 บาท/ปี	สัดส่วน (ร้อยละ)
เกษตรกรรม	16,015,971	80.74
ค้าขาย	1,261,650	6.36
รับจ้าง	1,125,430	5.67

จากตารางที่ 41 แสดงประเภทของรายได้ 3 อันดับแรกจาก รายได้ทั้งหมดของหมู่ที่ 4 บ้านอีมาดอีทราย ซึ่งรายได้รวมของหมู่ของหมู่บ้านมีจำนวนเงินรวม 19,837,441 บาท/ปี รายได้อันดับหนึ่งคือรายได้ทางเกษตรกรรม เป็นจำนวนเงิน 16,015,971 บาท คิดเป็นร้อยละ 80.74 รายได้ในส่วนนี้เกิดจากการจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร เช่น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ข้าวไร่ ยางพารา รองลงมาเป็นรายได้ที่เกิดจากรับจ้างเป็นจำนวนเงิน 1,261,650 บาท คิดเป็นร้อยละ 6.36 ส่วนใหญ่เป็นรายได้จากการรับจ้างการทำเกษตรกรรมในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดและสุดท้ายเป็นรายได้จากการค้าขาย เป็นจำนวนเงิน 1,125,430บาท คิดเป็น ร้อยละ 5.67 รายได้ในส่วนของการค้าขายส่วนใหญ่เป็นรายได้จากการขายของจากร้านขายของ เป็นจำนวนเงินถึง 519,400 บาท รองลงมาคือการค้าขายจากฤดูการท่องเที่ยว เป็นเงิน 419,090 บาท

ตารางที่ 42 แสดงรายได้จากการทำเกษตรในครัวเรือนหมู่ 4 บ้านอีมาดอีทราย

พืช	จำนวนพื้นที่ปลูก (ไร่)	ต้นทุน (บาท)	รายได้ (บาท)	รายได้สุทธิ (บาท)
ข้าวไร่	343	431,422	86,150	30,040
ข้าวโพด	2,046	4,038,207	13,005,500	8,844,893
มันสำปะหลัง	644 ไร่ 4 งาน	727,840	3,831,800	3,095,000
มะละกอ	15	58,582	157,800	106,218
ฟักทอง	33	21,020	207,000	191,830
ปาล์ม	14	25,430	13,000	-12,430
ยางพารา	247	691,480	933,800	383,600
กล้วย	14	450	34,200	33,750
พริก	6 งาน	6,380	30,000	38,000
แตงกวา	**2 งาน**	6,380	24,000	17,620
กล้วยน้ำว้า	2	0	0	0
สับปะรด	7	7,000	31,800	30,900
สตอเบอรี่	1	14,600	50,000	35,400
รวม	**3,369 ไร่**	**6,028,750**	**18,404,950**	**12,794,821**

ตารางที่ 43 แสดงรายได้จากการค้าขายสินค้าตามฤดูกาล ของบ้านอีมาดอีทราย

ชื่อสินค้า	ลงทุน (บาท)	รายได้ (บาท)	รายได้สุทธิ (บาท)
เห็ด	1,000	43,900	42,900
เห็ดโคน	100	2,000	1,900
หน่อไม้	8,400	182,932	174,532
หน่อไม้นวน	0	1,500	1,500
หน่อไม้ลวก	0	1,500	1,500
กะหล่ำปลีหัวใจ	2,000	3,500	1,500
ฟักทอง	11,200	43,000	31,800
ฟัก	0	3,000	3,000
พริก	0	1,300	1,300
มะเขือส้ม	0	1,300	1,300
รวม	**22,700**	**283,932**	**261,232**

(สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระฯ, 2558: ภาคผนวก)

ตารางที่ 44 รายจ่าย 3 อันดับแรก ของบ้านอีมาดอีทราย

ประเภทของรายจ่าย	จำนวนเงินรวม 1,8043,487 บาท/ปี	สัดส่วน (ร้อยละ)
เพื่อการอุปโภคบริโภค	11,427,621	63.33
เพื่อการประกอบอาชีพ	6,347,896	35.18
ค่าใช้จ่ายที่ไม่เกี่ยวกับการอุปโภคและบริโภค	267,970	1.49

จากตารางที่ 44 แสดงรายจ่าย 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 4 บ้านอีมาดอีทราย พบว่า รายจ่ายทั้งหมดเป็นเงิน 1,8043,487 บาท ซึ่งรายจ่าย 3 อันดับแรกได้แก่

อันดับ 1 รายจ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภค มีจำนวนรายจ่ายทั้งสิ้น11,427,621 บาท คิดเป็นร้อยละ 63.33 ซึ่งค่าใช้จ่ายที่เกิดจากหมวดนี้มากที่สุดได้แก่ ค่าข้าวสาร และอื่นๆ ที่ซื้อมาประกอบการทำอาหารแต่ละมื้อซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเนื้อสัตว์ที่มีรถมาขายตามบ้าน 5,481,420 บาท รองลงมาคือ ค่ายานพาหนะ/ การเดินทาง/ การสื่อสาร เป็นจำนวนเงิน 1,308,175 บาท

อันดับที่ 2 เพื่อการประกอบอาชีพ จำนวนรายจ่ายทั้งสิ้น 6,347,896 บาท คิดเป็นร้อยละ 35.18 ซึ่งค่าใช้จ่ายที่เกิดจากหมวดนี้ คือ เงินลงทุนด้านการปลูกพืช ด้านการเกษตร เช่น ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลง ค่าขนส่ง สูงถึง 6138321 บาท เป็นต้น

อันดับที่ 3 ค่าใช้จ่ายที่ไม่เกี่ยวกับการอุปโภคและบริโภค มีจำนวนทั้งสิ้น 267,970 บาท คิดเป็นร้อยละ 1.49 ค่าใช้จ่ายส่วนที่เป็นค่าภาษี ค่าภาษีเงินได้ส่วนบุคคล ที่ดิน โรงเรือน ค่าพรบ. รถจักรยานยนต์และรถยนต์

ตารางที่ 45 ทรัพย์สิน 3 อันดับแรกของหมู่ที่ 4 บ้านอีมาดอีทราย

ประเภทของทรัพย์สิน	จำนวนเงินรวม 55,103,752 บาท/ปี	สัดส่วน (ร้อยละ)
รถยนต์กระบะ/รถยนต์	14,631,000	26.55
รถคูโบต้า/รถแทรกเตอร์ใหญ่	14,430,ooo	26.19
บ้านเรือนที่อยู่อาศัย	12,643,000	22.94

จากตารางที่ 45 แสดงทรัพย์สิน 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 4 บ้านอีมาดอีทราย พบว่า ทรัพย์สินทั้งหมดมีมูลค่าเป็น 55,103,752 บาท ซึ่งทรัพย์สิน3 อันดับแรกที่มีมูลค่ามากที่สุดได้แก่ อันดับแรกทรัพย์สินที่เป็น รถยนต์กระบะ/รถยนต์ มีมูลค่าทรัพย์สินเป็นเงิน 14,631,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 26.55 ทรัพย์สินซึ่งรถคูโบต้า/รถแทรกเตอร์ใหญ่ เป็นเครื่องจักรใช้สำหรับทำการเกษตรที่เกษตรกรเกือบทุกหลังคาเรือนมีใช้ซึ่งส่วนใหญ่เพิ่งซื้อมาใหม่และอยู่ในระยะที่ผ่อนชำระและมีค่าเสื่อมที่น้อยมูลค่าการประเมินจึงยังมีค่าสูง อันดับสุดท้ายคือ ทรัพย์สินที่เป็นบ้านเรือนที่อยู่อาศัย มีมูลค่าทรัพย์สินเป็นเงิน 12,643,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 22.94 ส่วนใหญ่เป็นบ้านเรือนที่สร้างจากไม้ จึงมีมูลค่าสูง

ตารางที่ 46 หนี้สิน 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 4 บ้านอีมาดอีทราย

ประเภทหนี้สิน	จำนวนเงินรวม 13,064,900 บาท/ปี	สัดส่วน (ร้อยละ)
บัตรเครดิต/สินเชื่อ ธกส.	5,132,000	39.28
กองทุนหมู่บ้านเงินล้าน	3,095,800	23.70
ไฟแนนท์ , เต้นท์รถยนต์	2,862,000	21.91

จากตารางที่ 46 แสดงหนี้สิน 3 อันดับแรก ของหมู่ที่ 4 บ้านอีมาดอีทราย พบว่า มีจำนวนหนี้สินในภาพรวมของหมู่บ้านอยู่ที่ **13,064,900** บาท ซึ่งหนี 3 อันดับแรกที่มีมากที่สุด ได้แก่ บัตรเครดิต/สินเชื่อ ธกส. เป็นเงิน 5,132,000บาท คิดเป็นร้อยละ 39.28 รองลงมา คือ หนี้สินจากกองทุนหมู่บ้านเงินล้าน เป็นเงิน 3,095,800 บาท คิดเป็นร้อยละ 23.70 อันดับสุดท้าย คือ หนี้สินจากไฟแนนท์ , เต็นท์รถยนต์ เป็นเงิน 2,862,000 คิดเป็นร้อยละ 21.91 วัตถุประสงค์ของการกู้ยืมเงินอันดับแรกคือกู้เพื่อลงทุนด้านการเกษตร รองลงมาคือเพื่อใช้อุปโภค-บริโภค

ตารางที่ 47 เงินออม 3 อันดับแรก ของบ้านอีมาด อีทราย

ประเภทเงินออม	จำนวนเงิน 1,546,040 บาท	สัดส่วน
ธนาคาร/สถาบันการเงิน	1,521,040	98.38
ซื้อประกัน	25,000	1.62

จากตารางที่ 47 แสดงเงินออม 2 อันดับแรก ของหมู่ที่ 4 บ้านอีมาด อีทราย พบว่า มีจำนวนเงินออมในภาพรวมของหมู่บ้านอยู่ที่ 1,521,040 บาท ซึ่งเงินออม 2 อันดับแรกมีมากที่สุด ได้แก่ การออมเงินธนาคาร/สถาบันการเงิน เป็นเงิน 1,521,040 คิดเป็นร้อยละ 98.38รองลงมา คือ

การออมโดยการซื้อประกัน เป็นเงิน 25,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 1.62 ส่วนเหตุผลในการออมนั้น ออมเพื่อการลงทุนเป็นอันดับหนึ่ง รองลงมาคือ การออมเพื่อการศึกษาของบุตร และออมเพื่อประกันชีวิต นอกจากนี้ยังมีการแบ่งเงินไว้สำรบการลงทุน เช่นซื้อที่เก็บไว้หรือให้เช่าที่ดิน ซื้อทอง หรือเครื่องประดับ (เพื่อเก็งกำไร)

4. สรุปข้อมูล เศรษฐกิจ-สังคม หมูที่ 4 บ้าน 4 บ้านอีมาดอีทราย

จากการสำรวจข้อมูลพบว่า รายได้รวมของหมู่บ้านมีทั้งสิ้น 19,837,441 บาท/ปี รายได้ส่วนใหญ่เกิดจากภาคการเกษตรมากถึง 16,015,971 บาท เมื่อเทียบกับรายจ่ายซึ่งมีทั้งสิ้น 18,043,487 บาท/ปี จะเห็นได้ว่า หมู่ที่ 4 บ้านอีมาดอีทราย มีค่าใช้จ่ายมากกว่ารายรับ และยังมีหนี้สินของหมู่บ้านอีก 13,064,900 บาท ส่วนใหญ่ของหนี้สินเกิดจากบัตรเครดิต/สินเชื่อ ธกส. เป็นเงิน 5,132,000 บาท การที่ 4 บ้านอีมาดอีทราย แต่มีการออมเงินทั้งหมู่บ้านเพียง 1,546,040 บาท แต่มีทรัพย์สินทั้งหมู่บ้านมีมูลค่าถึง 55,103,752 บาท ทั้งนี้มีจำนวนทรัพย์สินของหมู่บ้านมีมูลค่ามากอาจเป็นเพราะส่วนใหญ่เป็นทรัพย์สินที่เป็นรถไถหรือเครื่องจักรทางการเกษตรที่ได้ซื้อมาใหม่ยังไม่มีค่าเสื่อมมากหรืออาจเป็นเพราะการให้ค่าเสื่อมของผู้สำรวจที่แตกต่างกันจึงทำให้มูลค่าทรัพย์สินมีมาก (สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระ สืบสานแนวพระราชดำริ , 2558: 9-38)

จากข้อมูลเบื้องต้นที่กล่าวมาสรุปภาพรวมของบริบทชุมชนตำบลแก่นมะกรูดมีการประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดเป็นชาวกะหรี่ยงโปว์หรือโผล่ว มีการสื่อสารกันด้วยภาษาถิ่น ที่ตั้งฐานอยู่ในพื้นที่มาเป็นเวลานานกว่า 150 ปี นับถือศาสนาพุทธและนับถือผีมีขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อ ที่เป็นเอกลักษณ์ประจำเผ่าเป็นของตนเอง ประเพณีที่สำคัญของชุมชนได้แก่ กินข้าวใหม่ บูชาเจดีย์ พิธีสืบชะตา บูชาต้นโพธิ์ต้นไทร ชาวกะหรี่ยงโปว์มีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น ทุกคนในพื้นที่รู้จักกันเป็นอย่างดี มีการติดต่อสื่อสารกันตลอดเวลาผ่านประเพณีและวัฒนธรรม อันเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและคติความเชื่อเรื่องผีสอดประสานกันไปในสายธารแห่งวิถีชีวิตโดยไม่มีการขัดแย้งกันแต่อย่างใด ส่วนประเพณีของชาวกะเหรี่ยงโปว์พิธีกรรมอื่นๆ ที่น่าสนใจ เช่น การเกิด การแต่งงาน การตาย งานเครื่องบินทอง เป็นต้น

ในระบบการผลิตแบบเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์ชุมชนแก่นมะกรูดสมัยรุ่นปู่ย่า ตายาย ได้ดำรงชีวิตร่วมกันกับธรรมชาติ วิถีชีวิตผูกพันแนบแน่นอยู่กับป่ามาหลายร้อยปี ป่าเป็นศูนย์รวมความหลากหลายของแหล่งอาหาร ความหลากหลายของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่ม มีการจัดการชีวิตของตนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างลงตัว เชื่อมโยงความเชื่อ ความคิด สร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่เกื้อกูลพึ่งพิงซึ่งกันและกันอย่างดีระบบการผลิตแบบเน้นการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ เคารพธรรมชาติ มีการสั่งสม สืบทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเกี่ยวกับข้าวพื้นเมือง ในอดีตมีระบบการผลิตเป็นแบบการทำไร่หมุนเวียน เป็นระบบการเพาะปลูกระยะสั้น มีเวลาพักการใช้ดินนานจะทำการเกษตรเฉพาะฤดูฝน ด้วยการถางป่าและเผาไร่เพื่อการเพาะปลูกพืชเพียงไม่กี่ชนิดในรอบ 1 ปี โดยพืชหลักที่ปลูกคือข้าวไร่ พริกกะเหรี่ยง พืชรองคือ กัญชา ยาสูบ พืชเศรษฐกิจหลักมีเพียงอย่างเดียวคือ พริกกะเหรี่ยง ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2530 ชาวกะเหรี่ยงโปว์ได้รับการแนะนำให้รู้จักกับข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จากพ่อค้าคนกลางในตลาดบ้านไร่ เพื่อจำหน่ายและมีรายได้ดีจึงเป็นแรงจูงใจให้คนในชุมชนเริ่มปลูกพันธุ์จาก

บริษัทและทิ้งพันธุ์พื้นบ้าน ขยายพื้นที่ปลูกอย่างรวดเร็วและลดพื้นที่ปลูกข้าวไร่ลง ต่อมาเริ่มปลูกมันสำปะหลัง หลังจากนั้นก็เริ่มมีการปลูกพืชตามความต้องการของตลาด เช่น ละหุง มะเขือพวง ฟักทองพันธุ์ใหม่ที่ไม่สามารถเก็บเมล็ดพันธุ์ได้ผลผลิต การแสวงหาเครื่องทุนแรง เครื่องจักรกลที่ทันสมัย เช่น รถไถ เพื่อต้องการเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้น นับเป็นการสร้างหนี้สินในระดับครัวเรือนอย่างสำคัญ และผลจากการเน้นการผลิตเพื่อการค้าส่งผลให้ครอบครัวบางรายมีรายจ่ายสูงเพราะต้องซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคทุกอย่าง ด้านการศึกษาไม่เน้นให้บุตรมีการศึกษาสูงเพราะต้องการให้บุตรมาเป็นแรงงานสำหรับการทำไร่ในครอบครัว แต่ยังคงให้ความสำคัญกับการปลูกข้าวไร่ไว้สำหรับบริโภคในครอบครัวทำอาหารและแปรรูปเป็นขนมเพื่อประกอบพิธีกรรมต่างๆ ดังนั้นทั้ง 4 หมู่บ้านมีพื้นที่ปลูก 1,240 ไร่ แต่ละครอบครัวจะปลูกข้าวไร่ไม่ต่ำกว่า 3 ไร่ ปลูกทั้งข้าวเจ้าไร่และข้าวเหนียวไร่

ตอนที่ 2 สภาพการณ์ปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

การเกษตรแบบดั้งเดิมสู่การเกษตรเชิงเดี่ยว

ในระบบการผลิตแบบเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์ชุมชนแก่นมะกรูดสมัยรุ่นปู่ย่าตายาย ได้ดำรงชีวิตร่วมกันกับธรรมชาติ วิถีชีวิตผูกพันแนบแน่นอยู่กับป่ามาหลายร้อยปี ป่าเป็นศูนย์รวมความหลากหลายของแหล่งอาหาร ความหลากหลายของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่ม มีการจัดการชีวิตของตนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างลงด้วย เชื่อมโยงความเชื่อความคิด สร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่เกื้อกูลพึ่งพิงซึ่งกันและกันอย่างดีระบบการผลิตแบบเน้นการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ เคารพธรรมชาติ มีการสั่งสม สืบทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเกี่ยวกับข้าวพื้นเมือง ในอดีตมีระบบการผลิตเป็นแบบการทำไร่หมุนเวียน (Rotation Swiddening) เป็นระบบการเพาะปลูกระยะสั้น มีเวลาพักการใช้ดินนาน ทำการเกษตรเฉพาะฤดูฝน ด้วยการถางป่าและเผาไร่เพื่อการเพาะปลูกพืชเพียงไม่กี่ชนิดในรอบ 1 ปี โดยพืชหลักที่ปลูกคือข้าวไร่ พริกกะเหรี่ยง พืชรองคือ กัญชา ยาสูบ พืชเศรษฐกิจหลักมีเพียงอย่างเดียวคือ พริกกะเหรี่ยงจะปลูกเพื่อจำหน่ายที่ตลาดบ้านไร่ พ่อเตี๊ยเปิงและแม่โซ่ลุงเล่าว่า “สมัยก่อนพอเกี่ยวข้าวไร่เพื่อการบริโภคในครอบครัวแล้ว คนในครอบครัวก็จะเก็บพริกกะเหรี่ยงมาตากแดดแล้วตนจะเดินทางเท้าลงจากเขาเพื่อนำพริกกะเหรี่ยงไปขายสมัยนั้นขายได้ถังละ 15 บาท เมื่อประมาณ 60 กว่าปีที่ผ่านมา ได้เงินมาก็จะซื้อเกลือขึ้นมาเป็นสินค้าหลักเพื่อไว้ใช้ทำอาหารในครอบครัว เช่น ทำหมูป่าร้า เก้งร้า ขี้ข่าง (ข่างส้ม)” หลังจากนั้นปล่อยตามธรรมชาติใช้ระยะเวลาประมาณ 5-10 ปี ระยะเวลาไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับสภาพความอุดมสมบูรณ์ของดินว่าจะกลับมาเร็วหรือช้า ส่วนการปลูกข้าวไร่จะปลูกจนดินเสื่อมโดยสังเกตได้จากการที่ผลผลิตต่อไร่ของข้าวไร่ลดลงก็จะทิ้งไปหาพื้นที่ปลูกใหม่ ชาวกะเหรี่ยงโปว์จะปลูกข้าวไร่ชนิดข้าวเจ้าเป็นหลักมีพื้นที่ปลูกครอบครัวละประมาณ 10 ไร่ เพื่อใช้ในการบริโภคภายในครัวเรือน ปลูกข้าวเหนียวขาว ข้าวเหนียวดำ งา ข้าวฟ่าง เพื่อใช้ในการประกอบพิธี โดยแปลงข้าวไร่หนึ่งแปลงจะประกอบไปด้วย ข้าวเจ้าไร่หลายสายพันธุ์อย่างน้อย 4- 5 สายพันธุ์ ข้าวเหนียว 1-2 สายพันธุ์ซึ่งแต่ละสายพันธุ์จะปลูกตามความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ และสภาพอากาศ ถ้าคาดการณ์ว่าฝนจะตกน้อย อากาศร้อน จะแห้งแล้งจะปลูกข้าวเจ้าไร่ที่มีอายุสั้นด้วย เช่น ข้าวลาย ข้าวหมี ข้าวตงโป้ย ข้าวเหนียวไร่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์พันธุ์พื้นเมือง

ข้าวฟ่าง งา เผือก ฟัก ฟักส้ม พริกกะเหรี่ยง มะเขือส้ม ฝ้าย ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2530 ชาวกะเหรี่ยงโปว์ได้รับการแนะนำให้รู้จักกับข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จากพ่อค้าคนกลางในตลาดบ้านไร่ จากตัวแทนบริษัทเมล็ดพันธุ์ให้นำพันธุ์ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มาปลูกก่อนค่อยจ่ายเงินหลังเก็บเกี่ยวเรียกว่าพันธุ์ข้าวโพดบริษัท ตอนนั้นพ่อเตี๊ยเปิงนำมาปลูกพื้นที่ 20 ไร่ มีรายได้ประมาณสี่หมื่นถึงห้าหมื่นบาท จึงเป็นแรงจูงใจให้สมาชิกในชุมชนเริ่มปลูกพันธุ์จากบริษัทและทิ้งพันธุ์พื้นบ้านไปมีการขยายพื้นที่ปลูกไปหลายครอบครัว และเริ่มมีพ่อค้าคนกลางที่รับซื้อผลผลิตข้าวโพดไปอาศัยในพื้นที่เพื่อรับซื้อผลผลิตข้าวโพดจึงทำให้มีการขยายพื้นที่ปลูกอย่างรวดเร็วและลดพื้นที่ปลูกข้าวไร่ลง พร้อมกับลดสายพันธุ์ข้าวไร่ลงตามมาเช่นกัน ส่งผลให้พันธุ์ข้าวไร่แต่ละครอบครัวลดลง พันธุ์ข้าวไร่หลายพันธุ์สูญหาย เช่น ข้าวบึ้งคู้ที่ใช้ทำขนมจีน ข้าวต้นเตี้ยขาว นายจะเวียโพ อังวะบอกเล่าเหตุผลที่ข้าวต้นเตี้ยขาวเลิกนิยมปลูกเพราะรูดยาก ถึงแม้ว่าผลผลิตจะสูงกว่าพันธุ์อื่นถึง 1.5 เท่า เพราะด้วยวิถีชีวิตในอดีตใช้คนและใช้ควายสำหรับการรูดข้าว และปัจจุบันมีข้าวหลายสายพันธุ์ที่สูญหายไป เช่น ข้าวเหลืองหางกวาง (บึ้งบ่องชะคูมี) ข้าวเหลืองน้ำหมาก (บึ้งบ่องถุยไผ่) เหลียวไฮ และบึ้งเซ่อ ลักษณะเม็ดป้อมใหญ่ สีดำเปลือกมีดำ ต้นสีเขียว เนื้อแข็ง เป็นข้าวเจ้า ใช้ทำเส้นขนมจีนในสมัยอดีต (จะเวียโพ อังวะ, 2560) นอกจากการจำหน่ายพริกกะเหรี่ยงแล้วก็มีการล่าหมูป่าไปขายโดยขายกิโลกรัมละ 5 บาทจะพากันแบกไปขายที่ตลาดบ้านไร่เช่นกัน (เตี๊ยเปิง มดแดงและโซ่ลุง คลองวะ, 2559) ชีวิตสมัยก่อนกินอยู่สบายถึงแม้จะอยู่ท่ามกลางป่าเขาก็ไม่หาอยู่หากินยากเหมือนสมัยนี้ ปลูกข้าวไร่ก็มีอาหารการกินครบเพาะแปลงข้าวไร่มีอาหารมากกว่า 20 ชนิด ไม่เจ็บไม่ป่วย เจ็บป่วยก็รักษากันเอง ยามว่างจากทำข้าวไร่ก็พากันไปหาปลา หาปูที่อ่างเก็บน้ำห้วยแม่ดี หากุ้งกินกันได้ปลามามากๆ ก็แปรรูปทำปลาร้า ปลาแห้งไว้กินหน้าแล้ง ได้สัตว์ป่าก็มาแปรไว้กินแปรรูปเป็นร้า เป็นส้มกินกันไม่ถูกจำกัดพื้นที่จนต้องดิ้นรนมากขึ้นลำบากมากขึ้นอย่างทุกวันนี้ (อ้วน คลองวะ, 2559) ซึ่งตรงกับที่คุณวันนบเล่าให้ฟังว่าช่วงแรกของการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตชาวกะเหรี่ยงเริ่มรู้จักกับข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ตั้งแต่สุวรรณ 1 สุวรรณ 2 สุวรรณ 3 สุวรรณ 5 เริ่มมีตัวแทนจากบริษัทเมล็ดพันธุ์ได้เข้ามาจัดกิจกรรมการขายตั้งแต่ แจกลงทุนการปลูกให้ก่อนแล้วจึงมาหักค่าใช้จ่ายหลังเก็บเกี่ยว ต่อมาก็เริ่มมีการปลูกมันสำปะหลังเริ่มแรกของการปลูกได้ผลผลิตดีมากไร่ละ 7-8 ตัน ต่อมาผลผลิตลดลงเหลือไม่ถึง 1 ตันเนื่องจากการใช้สารเคมีมาก หลังจากนั้นก็เริ่มมีคำสั่งปลูกของตลาดเข้ามาให้ปลูก ละหุง มะเขือพวง ฟักทองพันธุ์ใหม่ที่ไม่สามารถเก็บเมล็ดพันธุ์ได้

สอดคล้องกับพระอาจารย์ต่ายเล่าว่า ในอดีตไม่มีเรื่องการแข่งขัน คนไม่ต้องดิ้นรนมาก พ่อแม่สอนลูกด้วยการเน้นทำให้ดูอย่างเดียว เน้นให้มีข้าวกินก็เพียงพอ กลางวันจะเข้าไร่ข้าว หาของป่ามากิน ดักสัตว์ กินผัก กินพริก “ เน้นกินเพื่ออยู่ กินข้าวเป็นยา ข้าวเป็นหัวกะทิ อยู่ได้ด้วยข้าวข้าวคือยาของชีวิตเป็นอาหารเป็นยาวิเศษ กินข้าวเป็นหลัก สมัยก่อนคนเป็นโรคกันน้อย อยู่กันเหมือนญาติ แบ่งปัน ปีนี้ข้าวไม่พอกินก็ยืมกันได้ ปีหน้าปลูกคืน ปัจจุบันเน้นทุกอย่างมีราคาไปหมดเปลี่ยนไปตามวัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามา น้ำอ้อยก็ทำเอง ใช้ควายกับคนหีบอ้อย ทำบัวลอยสมัยก่อนนำข้าวเหนียวมาตำแล้วร่อน ใส่น้ำตาลอ้อย ขนมลิงหรือข้าวต้มมัดจะใช้ข้าวเหนียว กล้วยสดหรือกล้วยตากตำเอาใบตดหมาตดแมวผสม ส่วนโรคมะเร็งก็เพิ่งเริ่มมามีเมื่อ 5-6 ปี หลังจากที่เริ่มใช้สารเคมีมา 10 ปี (พระปลัดเวียโพ้ ยสินธโร, 2560)

ระบบความคิด ความเชื่อ

วิถีชีวิตในอดีตมีความผูกพันและสัมพันธ์กับธรรมชาติมาก ดังนั้น ความคิดความเชื่อก็จะเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ อาทิ การเลือกพื้นที่ทำกินปู่ย่าตายายบรรพบุรุษสอนว่าการเลือกพื้นที่เพาะปลูกห้ามมีลำธารไหลผ่านกลางที่จะให้กินไม่ดี ซึ่งผู้วิจัยคาดว่าน่าจะคล้ายทางภาคกลางที่ลักษณะพื้นที่แบบนี้เรียกว่าพื้นที่อกแตกจะทำกินไม่ขึ้น ในการปลูกบ้านวิธีการเลือกต้นไม้สำหรับปลูกบ้านห้ามใช้ต้นไม้เดี่ยวที่แตกกิ่งเป็นหางปลา และหากใครทำผิดผีเสือจะกัดด้วยในอดีตมีเสือในพื้นที่เยอะมากเพราะติดกับห้วยขาแข้ง หากหนุ่มสาวในอดีตผิดผีได้เสียกันหากญาติรู้ญาติต้องบอกกันห้ามปิดบังถ้าช่วยผิดบังถือว่าผิดด้วยจะโดนเสือกัดด้วย ถ้ารู้ต้องพูด หากชายหญิงผิดผีต้องรีบจัดงานแต่งและเหตุผลนี้ก็เป็นเหตุผลที่ทำให้หนุ่มสาวชาวกะเหรี่ยงแต่งงานกันโดยให้ผู้ใหญ่มาคุยกันตกลงกัน การผิดผีอาจมีสาเหตุอื่นคือ บางคนอาจจะไปเหยียบปลวก เหยียบตอ (อองลู) หรือไปงานศพแล้วกลับมาเกิดอาการผิดปกติรักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันไม่หายก็ต้องรักษาด้วยหมอพื้นบ้านชื่อทะเต หมอพื้นบ้านจะน้ำขมิ้น ดอกไม้เพื่อทำพิธีขอขมาโดยหันหน้าไปทางทิศที่เราคิดว่าเราน่าจะไปทำผิดผี คุณนบบอกว่าวันก่อนภรรยาไปเผาศพที่บ้านคลองเสลากลับมาขาบวมโดยไร้สาเหตุ ไปรักษาที่โรงพยาบาลเอกชนนครสวรรค์ตรวจกล้ามเนื้อ ตรวจหลายด้านก็ไม่หายแต่พอทำพิธีขอขมาหันหน้าไปทางบ้านคลองเสลาอาการก็ขึ้นและหาย ถึงแม้ความเชื่อบางอย่างจะเริ่มหายไปตามกาลเวลาเพราะความเจริญเข้ามาแทนที่ ความคิดวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาสู่ชุมชน การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วเมื่อตำบลแก่นมะกรูดมีการทำถนนประมาณพ.ศ. 2534 ความคิดที่เน้นการทำกินเพื่อยังชีพเพื่อให้เพียงพอเฉพาะในครอบครัวก็เปลี่ยนไป วิถีชีวิตปลูกข้าวไร่เก็บของป่าเป็นอาหารเปลี่ยนไป การปลูกข้าวโพดเพื่อไว้กินในครอบครัวกลายเป็นปลูกข้าวโพดเชิงพาณิชย์ การปลูกเพื่อสนองความต้องการของตลาด เน้นการปลูกให้ขายได้ โดยในระยะแรกจะมีบริษัทเอกชนส่งตัวแทนมาให้ความรู้มาเปลี่ยนความคิดการผลิตเพื่อกินเป็นการผลิตเพื่อขาย จูงใจด้วยการลงทุนการทำการเกษตรแบบเชิงเดี่ยวให้ มีการจัดรายการลดแลกแจกแถม จับสลาก จัดกิจกรรมแข่งหักข้าวโพด จัดกิจกรรมเลี้ยงอาหารให้กับผู้สนใจ ต่อมาพ.ศ. 2540 มันสำปะหลังก็เริ่มเข้ามาในพื้นที่ และตามมาด้วยฟักทองสายพันธุ์ใหม่ ระบบการผลิตก็มีการแข่งขัน มีการใช้ดินอย่างสาหัสไม่มีการพักฟื้น ใส่สารเคมีเพื่อเร่งผลผลิตให้ได้มากๆ จนปัจจุบัน ดินในพื้นที่เสียผลผลิตลดลง ส่งผลให้เกษตรกรหลายรายเริ่มนำเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาใช้โดยเริ่มปลูกผลไม้ ปลูกพืชหลากหลายมากขึ้นโดยเฉพาะเยาวชนในพื้นที่ที่ไปรับการศึกษาระดับปริญญาตรีแล้วต้องกลับมาอยู่ในพื้นที่ของตนเพราะหางานทำในพื้นที่เมืองไม่ได้ เยาวชนเหล่านี้เริ่มวิเคราะห์การทำกินของรุ่นพ่อแม่ของตนว่าทำไมถึงเป็นหนี้ ขาดทุน และเริ่มปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงมากขึ้น (วันนบ ขอสุข, 2560)

สอดคล้องกับพระอาจารย์ต่ายเล่าว่า คนแก่เริ่มลดลงดังคำกล่าวโบราณว่าไว้ว่า “คนโบราณบอกจะเห็นคนแก่ ถ้าบนภูเขามีกิ่งไม้แห้งเยอะแสดงว่าคนแก่มีมาก ถ้าคนแก่ลดลงต้นไม้ต้นไร่ก็จะลดลง เกิดจากคนเชื่อถือน้อยลง เด็กไม่เชื่อผู้ใหญ่ ต้นไม้โดนถอนรากถอนโคน สมัยก่อนคนจะตัดไม้แค่โคนต้น เมื่อฝนตกลงมาก็จะสามารถแตกกิ่งออกมาได้ ตัดแบบปัจจุบันไม่สามารถแตกยอดได้ แม้แต่ประเพณีและวัฒนธรรมก็จะไม่มีใครเชื่อถือปฏิบัติตาม วิถีชีวิตกะเหรี่ยงเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ ปัจจุบัน “วิถีป่า” ใช้ไม่ได้แล้ว เราต้องมีการบูรณาการของเก่าผสมกับของใหม่ เพื่อความ

อยู่รอดและผาสุขในอดีตเราอยู่ได้ด้วยข้าวกับน้ำ ปัจจุบันชีวิตจะเสี่ยง ดิน สิ่งแวดล้อม ประเพณีวัฒนธรรม โดยวัฒนะไม่มีมีแต่วิวัฒนะที่เดินเร็วเกินไป เกิดการพัฒนามากเกินไป ห่วงอนาคต คนไม่ใส่ใจกับปัจจุบัน ต่างคนต่างขวนขวายมากเกินไป คนเราจะอยู่ได้ต้องเน้นปัจจุบัน (พระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร, 2560)

สภาพการณ์ปลูกข้าวไร่ในปัจจุบัน

กว่าห้าสิบปีของการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาใช้ในการพัฒนาประเทศตามกระแสการพัฒนาประเทศ กระแสทุนนิยม กระแสการบริโภค และการเปลี่ยนแปลงสภาวะภูมิอากาศ ด้วยการเน้นการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลักเป็นการพัฒนาประเทศที่เน้นการพัฒนาแบบเชิงเดี่ยว เน้นการผลิตที่ไม่หลากหลาย การปลูกเพื่อการค้าโดยให้เกษตรกรปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อให้ได้ผลิตที่มาก ขายได้ครั้งละมากๆ สร้างความเชื่อว่าการปลูกพืชชนิดเดียวครั้งละมากจะลดต้นทุนการผลิตส่งผลให้เกิดกำไรมากขึ้น การพัฒนารูปแบบนี้จะนำพาประเทศไปสู่การเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว แนวทางและนโยบายการพัฒนาประเทศดังกล่าวส่งผลให้ชุมชนท้องถิ่นที่มีวิถีชีวิตที่ดีสร้างความเข้มแข็งให้กับตนเองสามารถพึ่งตนเองได้กลายเป็นทาสแห่งการผลิตของบริษัทเอกชน มีการปรับเปลี่ยนการปลูกพืชที่หลากหลายในแปลง ก็หันมาปลูกข้าวโพด มันสำปะหลัง สตอเบอร์รี่ กะหล่ำปลี ส่งผลให้องค์ความรู้พื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นการปลูกข้าวไร่ที่เป็นระบบการผลิตที่รังสรรค์ไปด้วยองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างลงด้วย มีการปลูกพืชผักมากกว่า 20 ชนิดในแปลงข้าวไร่ และเชื่อมโยงความเชื่อ ความคิด สร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่เกื้อกูลพึ่งพิงซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี ผลกระทบเช่นนี้แพร่ขยายไปสู่กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์ ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่เช่นกัน

โดยเฉพาะในช่วง พ.ศ. 2523 ที่ผ่านมา กองทัพภาคที่ 3 ได้มีการจัดสรรพื้นที่ให้ทำนาคนละ 4 ไร่ จำนวน 100 ครัวเรือน ใช้นำอ่างเก็บน้ำห้วยแม่ดีน้อย โครงการพระราชดำริ (เพื่อความมั่นคง) รวมทั้งจัดสรรพื้นที่ทำไร่ให้ครัวเรือนละ 25 ไร่ ระบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนก็หมดไป เกษตรกรถูกจำกัดสิทธิการครอบครองและการทำกินทำให้มีพื้นที่ไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงครอบครัว เป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่เหมาะสมกับภูมิสังคมของตนเอง เดิมมีระบบการผลิตแบบหมุนเวียนพื้นที่ทำกินทำให้ดินไม่ถูกใช้งานหนักเกินไป มีการพักฟื้นบำรุงดินด้วยระบบธรรมชาติเกื้อกูลซึ่งกันและกันและด้วยองค์ความรู้การปลูกข้าวไร่แบบหยอดมือ โดยใช้จอบขุดหรือใช้ไม้ไผ่หยอดทำให้หน้าดินแน่นไม่เกิดความเสียหายเวลาฝนตก แต่เมื่อถูกลิดรอนสิทธิ์จึงทำให้ต้องใช้ที่ดินทำกินซ้ำซาก ขาดระยะเวลาในพักดิน ขาดความรู้ที่ดีในการบำรุงดินหากต้องใช้ที่ดินซ้ำซาก การฟื้นฟูดินจึงทำให้ต้องใช้สารเคมี และยาฆ่าหญ้าเพื่อกำจัดศัตรู ต้องนำเทคโนโลยีเครื่องจักรเข้ามาใช้ในการผลิตเพื่อเร่งการปลูกการดูแลพืชไร่เชิงเดี่ยวเพื่อให้ทันกับสภาพอากาศ ให้ความสำคัญกับการปลูกเพื่อการค้า ลดความสำคัญของการปลูกเพื่อยังชีพ เดิมชุมชนแก่นมะกรูดการปลูกข้าวไร่เคยปลูกครอบครัวละ 4-5 สายพันธุ์ก็ลดลงมาเหลือเพียง 2-3 สายพันธุ์ เดิมมีพื้นที่ปลูก 10 ไร่ ปัจจุบันเหลือพื้นที่ปลูกเพียง 2-5 ไร่ต่อครอบครัว ปริมาณไม่เพียงพอต่อการบริโภคในรอบ 1 ปี เหตุผลชาวบ้านพูดว่า “ปลูกข้าวหลายสายพันธุ์และปลูกขนาดพื้นที่มากขึ้นไม่ได้ ไม่มีเวลาดูแล” ยิ่งไปกว่านั้นชาวบ้านนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการปลูกข้าวไร่ ด้วยการใช้รถหยอดพันธุ์ข้าวแทนคนทำให้ต้องลดสาย

พันธุ์ข้าวลงเหลือเพียง 1-2 สายพันธุ์ โดยเลือกสายพันธุ์ที่รสชาติดี ที่เป็นที่ชอบของครอบครัวและสำหรับพันธุ์ที่มีความจำเป็นสำหรับครอบครัว เพราะด้วยพื้นที่ปลูกข้าวไร่มีขนาดเล็กลงหากการปลูกใช้เครื่องปลูกข้าวแล้วการปลูกหลายสายพันธุ์จะส่งผลให้การปลูกยุ่งยากจึงต้องลดสายพันธุ์ปลูกเท่าที่จำเป็น นอกจากนี้ระบบการผลิตข้าวไร่เริ่มนำสารเคมีเข้ามาใช้เพื่อเพิ่มผลผลิตให้เพียงพอต่อการบริโภค และขาดความเชื่อมั่นในระบบการผลิตแบบเดิมเพราะได้รับความรู้จากนักวิชาการภาครัฐที่เข้ามาให้การช่วยเหลือสนับสนุนระบบการผลิตทั้งข้าวและพืชไร่ โดยในช่วงการส่งเสริมการตลาดจะนำสารเคมีมาให้ทดลองใช้ฟรีก่อน แล้วต่อมาจะนำมาจำหน่ายในราคาที่สูงจนส่งผลให้ต้นทุนการผลิตของเกษตรในพื้นที่สูงเพิ่มขึ้น จะเห็นได้ว่าระบบการผลิตแบบใหม่ส่งผลเกษตรกรไม่สามารถยืนหยัดอยู่ได้ด้วยตนเองต้องพึ่งพาวัตถุดิบ ปัจจัยการผลิตจากภายนอกชุมชนอยู่ตลอดเวลาทำให้ขาดเข้มแข็งและความมั่นคงกับเกษตรกร เนื่องจากปรับเปลี่ยนระบบการผลิต วัฒนธรรมการผลิตแบบเดิมที่หลากหลาย วิถีชีวิตอันดีงามที่สร้างอัตลักษณ์ของตนค่อยลบเลือนไปตามการพัฒนาที่กำหนดรูปแบบโดยชาวตะวันตก

กำนันอ้วนเล่าว่า การปลูกข้าวไร่ด้วยการใช้เทคโนโลยีนอกจากจะทำให้พันธุ์ข้าวลดลงจากการที่ผู้รับจ้างปลูกบอกว่าการเปลี่ยนตู้หยอดลำบากยุ่งยาก เหตุนี้จึงทำให้พันธุ์ข้าวลดลงและเริ่มมีการผสมพันธุ์ข้าวส่งผลให้ข้าวกลายพันธุ์ไปด้วย การใช้รถไถเพื่อการปลูกข้าวไร่จะส่งผลให้หน้าดินไม่แน่นเมื่อฝนตกลงมาหน้าดินจะไหลและเมล็ดพันธุ์ข้าวก็จะไหลตามไปด้วย ยิ่งถ้าฝนตกหนักมากเมล็ดพันธุ์จะไปไหลไปเกือบหมดทำให้ต้องเริ่มมาหยอดใหม่ เสียเวลา เสียเมล็ดพันธุ์เพิ่ม บางทีอาจต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มด้วยสำหรับค่าแรงจ้างในการหยอดข้าวไร่ใหม่ ดังนั้นการปลูกด้วยการขุดหยอดด้วยมือเป็นการปลูกที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่สูง และทำให้สามารถปลูกพืชพันธ์ข้าวและพืชพันธุ์อื่นที่เป็นอาหารได้มาก โดยจะเอาเมล็ดพันธุ์ทุกอย่างผสมคลุกเคล้ากับเมล็ดพันธุ์ข้าวไร่ไปเลย ประมาณเกือบ 20 ชนิด โดยเมล็ดพันธุ์ที่ผสมได้แก่ ข้าวไร่ 3-5 พันธุ์ พริกกะเหรี่ยง งา แตงกว่า ฟักพันธุ์ต่างๆ ฟักทอง ยาสูบ มะเขือหลายสายพันธุ์ ข้าวโพดหลายสายพันธุ์ เผือก มัน คะน้า กวางตุ้ง ผักกาด ฝ้าย (อ้วน คลองวะ, 2559) นอกจากการทำไร่แล้วก็จะมีอาชีพหาของป่าขาย เช่น เห็ด เห็ดโคน เห็ดเผาะ หน่อไม้ ผักหวาน หากบ้านใดที่มีองค์ความรู้เกี่ยวกับการจักสานก็จะจักสานภาชนะต่างๆ ที่ทำจากไม้ไผ่ไว้ใช้ในครอบครัวแล้วก็จะสานภาชนะไว้สำหรับขายให้กับคนในชุมชน คนนอกชุมชน เช่น กระชัง เก็บข้าวโพด เก็บผลผลิตจากการปลูก ผลผลิตจากป่า เป็นต้น

ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์และส่งเสริมความหลากหลายของพันธุ์ข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์

ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์นั้นมีปัจจัยหลายประการที่มีผลต่อการเลือกสายพันธุ์ข้าวมาปลูกในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดเดิมพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดโดยปัจจัยที่สำคัญคือ รสชาติอร่อย นิ่ม ผลผลิตดี ทนกับสภาพอากาศได้ดี อายุข้าวสั้นเพื่อลดความเสี่ยงหากมีภัยแล้ง และสร้างความมั่นคงทางอาหารเมื่อข้าวปีก่อนไม่เพียงพอต่อการบริโภค การปลูกเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ การปลูกเพื่อเป็นส่วนประกอบในการปรุงยา และเพื่อลดค่าใช้จ่ายในครอบครัว ดังนั้น เพื่อให้สามารถมองเห็นปัจจัยที่มีผลต่อความหลากหลายพันธุ์ข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์ ผู้วิจัยขอนำเสนอผลการเก็บรวบรวมข้อมูลแยกเป็นรายมิติดังนี้

มิติระบบนิเวศวิทยา

ด้วยสภาพพื้นที่ของชาวกะเหรี่ยงโปว์เป็นพื้นที่เขาราบเชิงเขา และสลับกับภูเขาสูง ลักษณะพื้นที่ภูเขาเป็นส่วนใหญ่จึงเป็นพื้นที่เหมาะสมสำหรับการผลิตและการปลูกข้าวไร่ประกอบกับยังไม่มีพันธุ์ข้าวส่งเสริมชนิดใดที่เหมาะสมกับพื้นที่เท่าข้าวไร่ การปลูกข้าวไร่คือการปลูกข้าวบนที่ดอนและไม่มีน้ำขังในพื้นที่ปลูก ชาวกะเหรี่ยงโปว์จะทำไร่ข้าวที่บริเวณเชิงเขา เดิมมีระบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนแต่ปัจจุบันพื้นที่ทำกินถูกจำกัดจึงไม่สามารถนำระบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนมาใช้ได้เหมือนในอดีต ต้องมาใช้ระบบการผลิตแบบพื้นที่เดิมซ้ำๆ จึงทำให้เกิดความเสื่อมของคุณภาพดินการลดลงของธาตุอาหารในดินส่งผลให้ผลผลิตลดลง และยังขาดความรู้ด้านการฟื้นคืนสภาพดินให้อุดมสมบูรณ์ภายในระยะเวลาอันสั้นแค่ปีเดียว ดังนั้น วิธีการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดและเพื่อสนองความต้องการทางอาหารของครอบครัวชุมชนโปว์จึงมีวิธีการแก้ปัญหาดังกล่าว 3 วิธี คือ วิธีแรกมีการสลับพื้นที่ของตนสำหรับการปลูกข้าวไร่ไม่ให้ซ้ำพื้นที่เดิม วิธีที่สองการวางแผนการปลูกข้าวไร่โดยใช้พันธุ์ข้าวไร่ที่มีความหลากหลายสายพันธุ์ในการปลูกครอบครัวหนึ่งจะปลูก 2- 5 สายพันธุ์ โดยคุณสมบัติที่สำคัญในการเลือกอาทิ เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ทนสภาพแล้งได้ดีเนื่องจากฤดูการปลูกในแต่ละปีสภาพภูมิอากาศมีการเปลี่ยนแปลงและปริมาณน้ำฝนไม่สม่ำเสมอ เหตุผลต่อไปคือเรื่องของอายุข้าว ข้าวที่มีอายุสั้น เพื่อลดความเสี่ยงด้านอากาศและปริมาณน้ำฝนประกอบกับลดความเสี่ยงด้านความมั่นคงทางอาหารเพราะข้าวที่ปลูกในปีที่แล้วอาจบริโภคหมดไม่พอดีกับฤดูการผลิตใหม่ ข้าวอายุยาวเลือกปลูกเพื่อรสชาติที่อร่อยถูกปาก และเป็นภูมิปัญญาวางแผนสำหรับการเก็บเกี่ยวให้พอดีกับแรงงานในครอบครัว ข้าวที่มีอายุเบาก็จะเก็บเกี่ยวก่อนทำให้เป็นการวางแผนการใช้แรงงานภายในครอบครัวได้อย่างเพียงพอและทันต่อการเก็บผลผลิตพอดี และวิธีที่สามที่ชาวโปว์นำมาใช้คือการนำเทคโนโลยีเข้ามาเพื่อช่วยสำหรับการผลิตได้แก่ การใช้รถไถหรือรถแทรกเตอร์สำหรับการทำไร่ข้าว การนำปุ๋ยเคมี ยาฆ่าหญ้ามาใช้ในระบบการผลิต

นอกจากนี้การปลูกข้าวของชาวกะเหรี่ยงโปว์มีการเลือกสายพันธุ์ข้าวตามลักษณะพื้นที่ปลูก เพราะระบบนิเวศกับสายพันธุ์ข้าวมีความสัมพันธ์กับการเจริญเติบโตและปริมาณผลผลิตข้าวในแต่ละปี โดยข้าวพันธุ์ที่ปลูกในปัจจุบันสามารถปลูกในลักษณะพื้นที่ชัน สูง เพราะพันธุ์ข้าวเหล่านี้ต้องการปริมาณน้ำน้อยเมื่อฝนตกน้ำฝนจะไหลผ่านรวดเร็วน้ำซึมลงในดินน้อย ยกเว้นพันธุ์ข้าวเหลืองต่างๆ เช่น เหลือง เหลืองขาว เหลืองเงิน เหลืองทอง เป็นพันธุ์ข้าวที่ต้องการปริมาณน้ำปานกลางจนถึงมากจะปลูกในพื้นที่ราบมีปริมาณน้ำขังนาน มีระยะเวลาในการเจริญเติบโตนาน

ส่วนปริมาณแสงแดดก็มีอิทธิพลต่อการเจริญเติบโตของข้าวไร่ ข้าวไร่ต้องการปริมาณแสงแดดค่อนข้างมากบางสายพันธุ์จะเริ่มออกดอกเมื่อต้นข้าวได้รับแสงแดดเพียงพอ หากปริมาณแสงแดดไม่เพียงพอจะส่งผลกระทบถึงปริมาณผลผลิตข้าวได้

มิติทางวัฒนธรรมการบริโภค

การสูญหายและการดำรงอยู่ของสายพันธุ์ข้าวในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดปัจจัยที่มีอิทธิพลมากปัจจัยหนึ่งคือ วิถีการบริโภคและวิถีชีวิต ในการเลือกชนิดพืชพันธุ์ธัญญาหารได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ได้เป็นอย่างดี ชาวกะเหรี่ยงโปว์มีวิวัฒนการการถ่ายทอด การเรียนรู้ การสืบทอดประสบการณ์ องค์ความรู้และภูมิปัญญาของตนในอดีตให้กับ

ลูกหลานของตนผ่านวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อของตน หากเป็นอาหารโดยเฉพาะข้าวไร่มีการส่งผ่านองค์ความรู้ผ่านวิถีการบริโภคและวัฒนธรรมประเพณี งานบุญของตนอยู่ตลอดมา การปลูกข้าวไร่มิใช่เพียงเพื่อเป็นอาหารสำหรับการบริโภคในชีวิตประจำวันเท่านั้น ชาวกะเหรี่ยงโปว์บริโภคข้าวเจ้าเป็นอาหารหลักสำหรับชีวิตประจำวันจากการสำรวจพบว่า มีชนิดของพันธุ์ข้าวเจ้ามากกว่า 25 สายพันธุ์ รูปแบบวิธีการปรุงอาหารจะคล้ายคนพื้นราบ รสชาติอาหารจะมีรสจัด เผ็ด เช่น มีน้ำพริกผักต้ม แกงหยวกกล้วย ต้มหน่อไม้ อาหารปิ้งย่าง หมูร้า อีเห็นร้า ข่างร้า และมีการบริโภคข้าวเหนียวทั้งขาวและดำโดยข้าวเหนียวเป็นองค์ประกอบหลักของขนมในงานบุญ งานมงคลงานประเพณีต่างๆ และสำหรับแจกจ่ายยามว่างจากการทำไร่ โดยจะนำข้าวเหนียวมาแปรรูปเป็นขนมมากมายหลายชนิด เช่น ข้าวตำ ข้าวต้มห่อใบตอง ข้าวตัง บัวลอย ขนมลิง จากการสำรวจพบว่ามีชนิดของพันธุ์ข้าวเหนียวประมาณ 5 สายพันธุ์ ดังนั้นรูปแบบของการบริโภค รูปแบบอาหาร จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลการเลือกชนิดของข้าวไร่ที่ปลูก มีผลต่อการคงอยู่ของสายพันธุ์ข้าวของชุมชน

อีกทั้งชุมชนมีภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งในอดีตและปัจจุบันเกี่ยวกับการปลูกข้าวไร่ที่ดี มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ ความชำนาญ มีทักษะ (Skills) และความสามารถในการผลิตข้าวไร่ประกอบกับชุมชนมีเมล็ดพันธุ์ที่เกิดจากการคัดเลือกและการเก็บรักษาที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษอย่างดีที่สามารถพึ่งพากันเองและสร้างความเข็มแข็งให้กับชุมชนของตนด้านอาหารได้ ประกอบกับกำนันอ้วนเล่าเสริมว่า ปัจจุบันชุมชนมีการสร้างเครือข่ายด้านวัฒนธรรมด้วยการจัดกิจกรรมเพื่อเชื่อมโยง ติดต่อสื่อสาร สร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นกะเหรี่ยงโปว์ในพื้นที่จังหวัดใกล้เคียง และมีการขยายเครือข่ายทางวัฒนธรรมเพื่อเชื่อมโยงกลุ่มชาติพรรณกะเหรี่ยงทั้งหมดทั้ง 19 จังหวัดในประเทศไทย มีการแลกเปลี่ยนความรู้ด้านวัฒนธรรม ร่วมกันรื้อฟื้น สืบสานวัฒนธรรมโบราณที่หายไป และก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนด้านเมล็ดพันธุ์พืชโดยเฉพาะข้าวไร่ เมล็ดผัก เมล็ดฟักทองและพืชสมุนไพร (อ้วน คลองวะ, 2560)

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาพที่ 75 ขนมพื้นบ้านที่แปรรูปจากข้าวไร่

มิติทางความมั่นคงทางอาหาร

ในด้านของระบบการผลิตและการปลูกข้าวของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีเป้าหมายและวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร เน้นการผลิตหรือการปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารและข้าวเพื่อสนองความต้องการ ความชอบ ความไม่ชอบของคนในครอบครัว และสนองความต้องการของคนในชุมชน ดังนั้นจึงมีปัจจัยหลายประการที่สามารถสร้างความมั่นคงทางอาหาร เช่น การเลือกสายพันธุ์ข้าวที่มีความหลากหลายชนิด การปลูกพืชหลากหลายสายพันธุ์พร้อมๆ กัน สำหรับการปลูกในแต่ละฤดูกาล และการที่วัฒนธรรมและความเชื่อเกี่ยวกับข้าวยังคงรักษาไว้เป็นอย่างดีการที่จะปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ในพื้นที่เดิม หรือการเปลี่ยนผ่านสายพันธุ์ข้าวต้องเกิดจากการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันเท่านั้น ห้ามมีการซื้อขาย จำหน่ายพันธุ์ข้าว เพราะมีความเชื่อว่าจะทำให้ผลผลิตของข้าวในฤดูกาลปลูกต่อไปไม่ดี ผลผลิตลดลง และมีความเชื่อว่าทุกครอบครัวต้องปลูกข้าวกินเอง เหตุแห่งความเชื่อเช่นนี้ได้สร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับกลุ่มชนของตนได้เป็นอย่างดี อีกทั้งภูมิปัญญาในการปลูกข้าวไร่ของคนในอดีตก็มีกุศโลบายที่แยบคายที่สามารถสร้างความหลากหลายของอาหารด้วยการปลูกข้าวไร่นั่นมิใช่เพียงการปลูกข้าวแต่สมผสานไปด้วยเมล็ดพันธุ์พืชมากกมายเกือบ 20 ชนิด ได้แก่ ข้าวเจ้า 2-3 สายพันธุ์ ข้าวเหนียวขาว ข้าวเหนียวดำ พืชผักคะน้า กวางตุ้ง ผักกาด พริกกะเหรี่ยง ผัก แตง ถั่ว เผือก มะเขือส้ม มัน งา ฟัก ข้าวโพด ฟักทอง ฯลฯ เพื่อปลูกแซมข้าวระหว่างต้นข้าว ดังนั้นผลิตผลมิใช่เพียงอาหารคาวยังมีอาหารหวานในไร่ข้าวพร้อมไปด้วย ระบบการผลิตที่หลากหลายสายพันธุ์พืชตามความเหมาะสมของพื้นที่เป็นหลักประกันในด้านประมาณผลผลิตและยังเป็นการกระจายความเสี่ยงเพราะพืชแต่ละสายพันธุ์มีคุณสมบัติ มีความคงทนและความต้านทานโรคระบาด

และแมลงแตกต่างกันไป นอกจากนี้ยังมีการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าว ข้าวโพด ถั่ว พริก พืชผลต่างๆ ระหว่างกันอย่างต่อเนื่อง คุณวันนบเล่าว่า ปัจจุบันญาติและเครือข่ายกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่จังหวัดกาญจนบุรีและห้วยขาแข้ง ที่อำเภอลานสัก และคนพื้นที่ราบได้มาขอพันธุ์ข้าวไร่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เราก็มีการแลกเปลี่ยนกันเรื่อยมา ด้วยวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ของตนห้ามขายพันธุ์ข้าวแต่สามารถแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ได้ ตนจึงเริ่มคิดรวบรวมพันธุ์ข้าวไร่ในชุมชน (วันนบ ขอสุข, 2559) การแลกเปลี่ยนลักษณะนี้ส่งผลให้เกิดการคัดเลือกและการปรับปรุงพันธุ์พืชให้มีความหลากหลายมากขึ้น ระบบการผลิตแบบนี้ส่งผลให้เกิดความหลากหลายทางพันธุ์กรรม (genetic diversity)

จากการลงพื้นที่ภาคสนามสำรวจสายพันธุ์ข้าวที่ปลูกในพื้นที่วิจัย 4 พื้นที่ พบว่ามีสายพันธุ์ข้าวไร่ของแต่ละชุมชนมีลักษณะใกล้เคียงกันจะมีแตกต่างกันบ้าง เนื่องจากคนในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าวกับชุมชนอื่นทั้งในพื้นที่และต่างพื้นที่ เช่น พันธุ์ข้าวเหนียวหอมสกล พันธุ์ข้าวเหนียวหอมอุบล พันธุ์ข้าวเจ้าจากภาคเหนือชื่อเจ้าฮ้อ แต่เมื่อนำมาทดลองปลูกแล้วรสชาติดี คนในชอบครอบครัวชอบในรสชาติ ระยะเวลาการปลูกสั้น ผลผลิตสูงเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ก็ทำให้เกษตรยังคงเก็บรักษาพันธุ์เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยที่มีวิจัยลงพื้นที่สำรวจสายพันธุ์ข้าวทั้ง 4 พื้นที่มีรายละเอียดดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ตารางที่ 48 แสดงสายพันธุ์ข้าวที่ปลูกทั้ง 4 พื้นที่

บ้านใต้	บ้านคลองเสลา	บ้านใหม่คลองอังวะ	บ้านอีมาด อีทราย
ข้าวเจ้า 1.ข้าวลาย/บิ้งกิ้ง 2.ข้าวเหลือง/บิ้งบ่อง 3.ข้าวขาว/บิ้งอั่ว 4.ข้าวเปลือกแดง/บิ้งโวเบ้ง 5.ข้าวหมี/บิ้งปู่ถ่อง 6. ข้าวจมูกดำ/บิ้งเซิ่งน่า 7.ข้าวต้นเตี้ยเหลือง/บิ้งต้นเตี๊ยบ่อง	**ข้าวเจ้า** 1.ข้าวลาย/บิ้งกิ้ง 2.ข้าวเหลือง/บิ้งบ่อง 3.ข้าวขาว/บิ้งอั่ว 4.ข้าวเปลือกแดง/บิ้งโวเบ้ง 5.ข้าวหมี/บิ้งปู่ถ่อง 6.ข้าวจมูกดำ/บิ้งเซิ่งน่า 7.ข้าวเหลืองขาว/บิ้งบ่องอั่ว 8.ข้าวแป้งขนมจีน/บิ้งปลิง 9.ข้าวเหลืองทอง/บิ้งบ่องพ๊าย 10.ข้าวขาวเล็ก/บิ้งอั่วพู้ 11.ข้าวต้มป่อย/บิ้งต้งโป่ย 12. ข้าวเหลืองทอง	**ข้าวเจ้า** 1.ข้าวลาย/บิ้งกิ้ง 2.ข้าวเหลือง/บิ้งบ่อง 3.ข้าวขาว/บิ้งอั่ว 4.ข้าวเปลือกแดง/บิ้งโวเบ้ง 5.ข้าวหมี/บิ้งปู่ถ่อง 6.ข้าวจมูกดำ/บิ้งเซิ่งน่า 7.ข้าวเหลืองขาว/บิ้งบ่องอั่ว 8.ข้าวเหลืองอ่อน/บิ้งบ่อง 9.ข้าวเหลืองทอง/บิ้งบ่องพ๊าย 10.ข้าวต้มป่อย/บิ้งต้งโป่ย 11.ข้าวต้นเตี้ยเหลือง/บิ้งต้นเตี๊ยบ่อง 12.ข้าวเจ้าห้อ	**ข้าวเจ้า** 1.ข้าวลาย/บิ้งกิ้ง 2.ข้าวเหลือง/บิ้งบ่อง 3.ข้าวขาว/บิ้งอั่ว 4.ข้าวเหลืองน้อย/บิ้งบ่องพู้ 5.ข้าวหอมขาว/บิ้งเนิ่งเมิ่งอั่ว 6.ข้าวเหลืองทอง/บิ้งบ่องพ๊าย 7.ข้าวเหลืองเงิน 8. ข้าวเจ้าห้อ
7 สายพันธุ์	**12 สายพันธุ์**	**12 สายพันธุ์**	**7 สายพันธุ์**
ข้าวเหนียว 1.ข้าวเหนียวไร่/ไอมะเร่ 2.ข้าวเหลืองขาว 3.ข้าวเหนียวดำ/ไอเซิ่ง (ต้นและใบดำ)	**ข้าวเหนียว** 1.ข้าวเหนียวไร่/ไอมะเร่ 2.ข้าวเหนียวหอมสกล 3.ข้าวเหนียวหอม 4.ข้าวเหนียวดำต้นเขียว 5.ข้าวเหนียวดำ/ไอเซิ่ง (ต้นและใบดำ)	**ข้าวเหนียว** 1.ข้าวเหนียวไร่/ไอมะเร่ 2.ข้าวเหนียวหอม	**ข้าวเหนียว** 1.ข้าวเหนียวไร่/ไอมะเร่ 2.ข้าวเหนียวหอม/ไอเน่อเม่อ 3.ข้าวเหนียวแดง/ไอโวเบ้ง 4.ข้าวเหนียวลาย/ไอกิ้งกาย 5.ข้าวเหนียวดำ/ไอเซิ่ง
3 สายพันธุ์	**5 สายพันธุ์**	**2 สายพันธุ์**	**5 สายพันธุ์**

แผนที่ แสดงสายพันธุ์ข้าวที่ปลูกทั้ง 4 พื้นที่
ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี

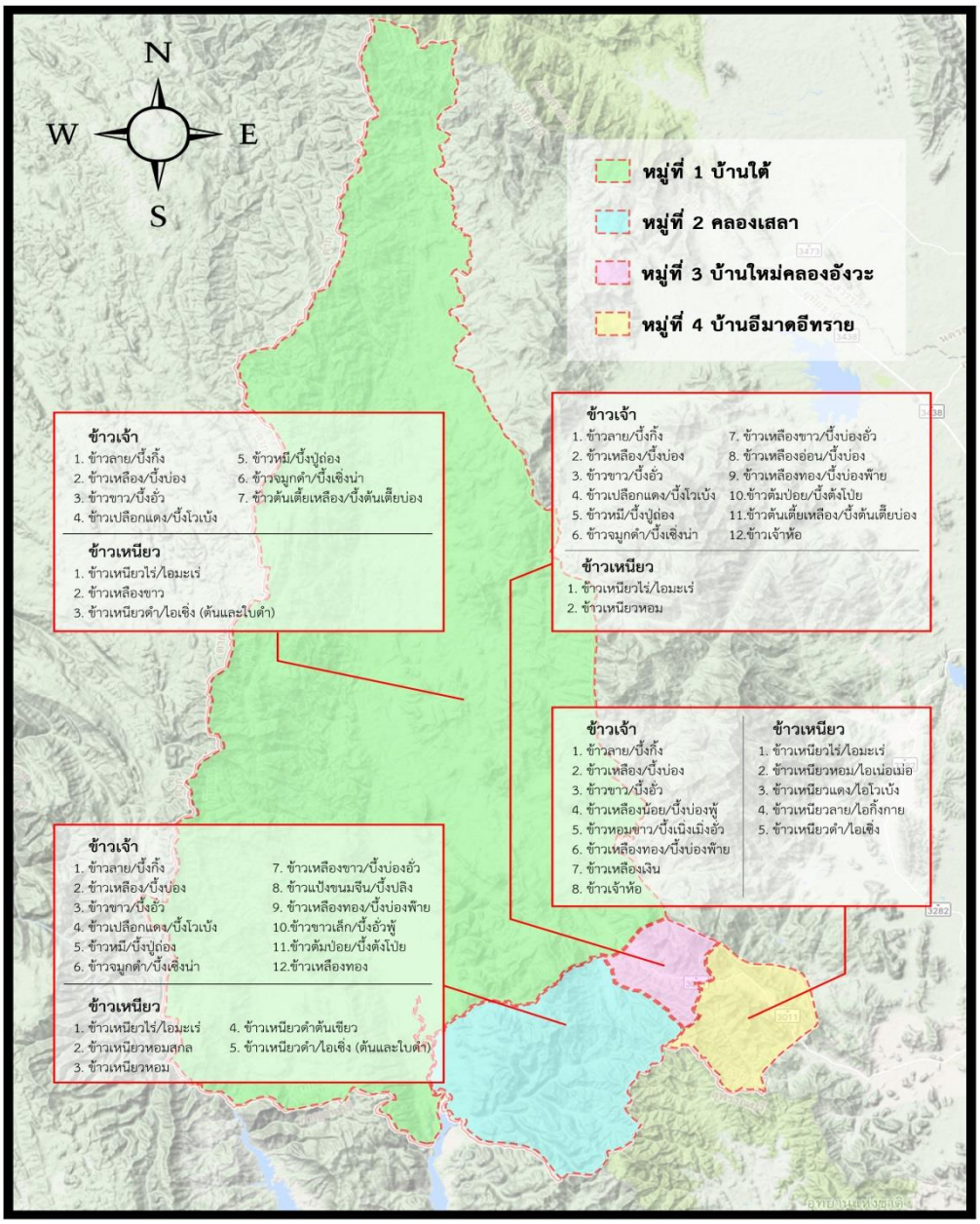

ภาพที่ 76 แผนที่แสดงสายพันธุ์ข้าวที่ปลูกทั้ง 4 พื้นที่

มิติทางเศรษฐกิจ

เดิมชุมชนกะเหรี่ยงโปว์มีระบบการผลิตแบบยังชีพจะอาศัยอยู่ในป่าและที่ภูเขาสูง ห่างไกลจากชุมชนพื้นราบพืชพันธุ์ที่ปลูกคือข้าวไร่ กับพริกกะเหรี่ยง อาหารที่บริโภคได้มาจากการหาตามป่าเขาไม่รู้จักระบบการผลิตแบบเศรษฐกิจเน้นการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันในชุมชน ในอดีตที่ผ่านมาทุกครัวเรือนมีระบบการผลิตที่เน้นความหลากหลายของพันธุ์พืช การกระทำเช่นนี้เป็นการช่วยลดความเสี่ยงในด้านปริมาณผลผลิตในไร่แล้ว ยังทำให้เกิดการจัดการแรงงานในครอบครัวเป็นไปได้โดยง่าย เพราะข้าวแต่ละสายพันธุ์ พืชแต่ละสายพันธุ์มีอายุการเก็บเกี่ยวไม่เท่ากัน ทำให้สามารถทยอยเกี่ยวและทยอยเก็บผลผลิตได้ง่ายส่งผลให้ละต้นทุนในระบบการผลิตได้อย่างดี ลดรายจ่ายในครัวเรือนสำหรับค่าวัตถุดิบในการทำอาหารในครัวเรือนได้ แต่ปัจจุบันมีการรับความรู้ใหม่ด้านเทคโนโลยีและด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้าถึงกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงได้ง่ายขึ้นและมากขึ้น ระบบสาธารณูปโภค การคมนาคมที่สะดวกและง่ายต่อการเดินทางไปติดต่อหากันทำให้มีหน่วยงานภาครัฐภาคเอกชนได้นำความรู้ นำความคิดระบบเศรษฐกิจแบบการค้าเข้ามาด้วยการให้เมล็ดพันธุ์ ให้วัสดุอุปกรณ์การเกษตรในรูปของการให้ทดลองใช้ ทดลองปลูกฟรี ผ่านพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านหรือเถ้าแก่ลานพืชผลทางการเกษตรต่างๆ เริ่มต้นจากการให้รู้จักปลูกข้าวโพดพันธุ์บริษัท ด้วยเหตุผลในการจูงใน และการมีตัวอย่างทดลองให้เห็นว่าปลูกแล้วผลผลิตดี มีรายได้สูงนำไปสู่ความร่ำรวยในช่วงปีแรกของการนำร่อง สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้ระบบการผลิตเพื่อยังชีพเปลี่ยนไปกลายเป็นระบบการผลิตเพื่อการค้า แบ่งพื้นที่เพื่อยังชีพไปสู่พื้นที่เศรษฐกิจ เน้นการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง ฟักทอง ไม้ผล สตอเบอรี่ อโวกาโด้ กาแฟ ชาวบ้านได้ลดพื้นที่สำหรับการปลูกพื้นที่ข้าวไร่ ลดสายพันธุ์ข้าวไร่จากเดิมปลูกครอบครัวละ 3- 5 สายพันธุ์ กลายมาเป็นครอบครัวละ 1- 2 สายพันธุ์ แต่ชาวบ้านหลายครอบครัวได้รับผลกระทบจากระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าหลายรายมีการปรับตัวมาใช้พื้นที่ทำกินที่จำกัดด้วยการนำระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงเข้ามาใช้ในครอบครัวมากขึ้นได้แก่นายวันนบ ขอสุข นางสาวขนิษฐา คลองวะ และนางสาวยุวดี มดแดง บางครอบครัวเริ่มมีการผลิตข้าวไร่เพื่อจำหน่ายและแปรรูปข้าวไร่เป็นอาหารไว้บริการให้นักท่องเที่ยวและคนในชุมชนเริ่มซื้อบริโภคเพราะบางครอบครัวไม่ปลูกข้าวไว้สำหรับบริโภคในครอบครัว เหตุผลคือซื้อสะดวกดีและเริ่มมีการผลิตข้าวไร่ขายในชุมชนมากขึ้น (ประกาย พุฒศิริ, 2559)

มิติทางความเชื่อและพิธีกรรม

วิถีชีวิต วัฒนธรรมและความเชื่อของชาวกะเหรี่ยงโปว์ให้ความสำคัญและเห็นประโยชน์และคุณค่าข้าวอย่างสูง แม้ว่าปัจจุบันชุมชนจะได้รับความรู้ ความเจริญ การพัฒนาในรูปแบบทุนนิยม แต่วัฒนธรรมและความเชื่อเกี่ยวกับข้าวยังคงรักษาไว้เป็นอย่างดีการที่จะปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ในพื้นที่ของตน หรือการเปลี่ยนผ่านสายพันธุ์ข้าวต้องเกิดจากการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันเท่านั้น ห้ามมีการซื้อขาย จำหน่ายพันธุ์ข้าว เพราะมีความเชื่อว่าจะทำให้ผลผลิตของข้าวในฤดูกาลปลูกต่อไปไม่ดี ผลผลิตลดลง อนึ่งมีความเชื่อสืบทอดกันมาว่าทุกครอบครัวต้องปลูกข้าวกินเอง นอกจากนี้ยังมีการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าวโพด ถั่ว พริก พืชผลต่างๆ ระหว่างกันอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา การแลกเปลี่ยนลักษณะนี้จึงเป็นกระบวนการอนุรักษ์สายพันธุ์ข้าวและทำให้เกิดความหลากหลายของพันธุ์ข้าวในชุมชน จากการสำรวจสายพันธุ์ข้าวในชุมชน พบว่า จำนวนสายพันธุ์ข้าวในอดีตกับจำนวนสายพันธุ์

ข้าวปัจจุบันไม่แตกต่างกัน ประกอบกับพิธีกรรมทางศาสนาและพิธีกรรมต่างๆ ที่สอดแทรกไปกับวิถีชีวิตประจำวัน ด้วยพิธีกรรมต่างๆ ล้วนมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับข้าวทั้งสิ้น มีข้าวเป็นเครื่องเซ่นไหว้บูชา หรือแม้แต่พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการรักษาความเจ็บป่วยก็มีการใช้ข้าวเป็นส่วนประกอบพิธีและส่วนประกอบของยาที่ปรุง สิ่งเหล่านี้ทำให้คงไว้ซึ่งความหลากหลายของพันธุ์ข้าวในชุมชน

การรื้อฟื้นและการนำเสนออัตลักษณ์ของตนในสถานการณ์ปัจจุบัน

ชาวกะเหรี่ยงโปว์มีการจัดงานประจำปีของตนเพื่อเป็นการพบปะ สังสรรค์กัน รวมกลุ่มกันประจำเช่นงาน กินข้าวใหม่ในเดือนมกราคม งานไหว้เจดีย์ทราย งานกินน้ำสุกในเดือนเมษายน งานไหว้เจดีย์พันองค์ในเดือนพฤษภาคมซึ่งมีการการรื้อฟื้นวัฒนธรรมในปี 2559 โดยการจัดพิธีใช้สถานที่ไม่ซ้ำกันเช่น งานไหว้เจดีย์ทรายจัดบ้านเจ้าวัด งานกินน้ำสุกจัดที่บ้านใต้ งานไหว้เจดีย์พันองค์จัดที่บ้านคลองเสลา สิ่งเหล่านี้เป็นการนำเสนอวิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรม โดยชาวกะเหรี่ยงโปว์และกิจกรรมดังกล่าวมีการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายของกะเหรี่ยงโปว์ในพื้นที่จังหวัดอื่นได้แก่ จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดกาญจนบุรี โดยทั้ง 3 พื้นที่จะไปร่วมงานและร่วมกิจกรรมของกันและกัน นอกจากร่วมกันรักษา แลกเปลี่ยน รื้อฟื้นวัฒนธรรมแล้วก็ยังเริ่มมีการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ข้าว เมล็ดพันธุ์พืชที่เคยปลูกในอดีตร่วมกันด้วย โดยปัจจุบันกะเหรี่ยงโปว์เริ่มให้ความสำคัญกับประเพณีวัฒนธรรมมากขึ้นเพราะกลัวประเพณีวัฒนธรรมของตนสูญหาย กลัวอัตลักษณ์ของตนถูกกลืนไปกับวัฒนธรรมใหม่ๆ เพราะปัจจุบันวิถีชีวิตการกิน การแต่งกาย ภาษากะเหรี่ยงโปว์ก็เริ่มจะสูญหายท่ามกลางยุคโลกาภิวัฒน์ ดังนั้น ปัจจุบันจึงเริ่มมีคนในชุมชนมองเห็นความสำคัญและพยายามที่จะรื้อฟื้น รักษาประเพณีวัฒนธรรมของตน ด้วยการแต่งกายด้วยชุดประจำเผ่าของตนเองในการเข้าร่วมกิจกรรม เข้าร่วมประกอบพิธีกรรมต่างๆ อีกทั้งร่วมเป็นนักวิจัยกับสถาบันการศึกษาเช่น มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยมหิดล วัตถุประสงค์เพื่อดึงเยาวชนของตนให้มารักษาสืบสาน นำเสนอ ความคิด ความเชื่อ ภูมิปัญญา วิถีชีวิต อัตลักษณ์ของตนให้สังคมรับรู้ และเริ่มเปิดเผยตัวตนมากขึ้น

ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ การแสดงต่างๆ ล้วนแต่เป็นการร่วมกันรื้อฟื้น อนุรักษ์ สืบทอดพร้อมนำเสนอภูมิปัญญา วิถีชีวิต ตัวตนของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์ของตนให้กับลูกหลานในชุมชน ชุมชนรอบข้างร่วมทั้งหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน ได้เห็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเอง ถึงแม้ว่าประเพณีพิธีกรรมบางอย่างได้หายไปจากวิถีชีวิตในปัจจุบันและระบบการผลิตในปัจจุบัน แต่มีกลุ่มชนบางกลุ่มได้พยายามร่วมกันสืบทอด รื้อฟื้นประเพณีในอดีตขึ้นมาท่ามกลางกระแสการพัฒนาแบบทุนนิยมที่พยายามกำหนดว่าวิถีชีวิตและวัฒนธรรมในอดีตเป็นสิ่งที่แสดงความล่าหลัง ล่าสมัยก็ตาม แต่ในปัจจุบันภูมิปัญญาและวิถีชีวิตก็อาศัยระบบการผลิตข้าวมาเป็นเครื่องมือสำหรับการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์ได้เป็นอย่างดี

ตอนที่ 3 องค์ความรู้พื้นบ้านและการจัดการองค์ความรู้การปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ในการศึกษาถึงองค์ความรู้พื้นบ้านและการจัดการองค์ความรู้การปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงและข้อมูลเกี่ยวกับสันฐานวิทยาของข้าวไร่แต่ละสายพันธุ์นั้น เพื่อเป็นการตอบสนองความต้องการของชุมชนในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดและทำให้ทราบสภาพการณ์ปลูกข้าวไร่

ในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดว่ามีการดำรงอยู่หรือเสื่อมสลายขององค์ความรู้พื้นบ้านและการจัดการองค์ความรู้การปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงพื้นที่ศึกษาเป็นอย่างไร นำไปสู่การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในรูปแบบใดที่จะสามารถสร้างความเข้มแข็งและยั่งยืนให้กับชุมชนได้อย่างแท้จริง นำไปสู่การพึ่งตนเองได้อย่างแท้จริง การศึกษาสันฐานวิทยาของข้าวไร่แต่ละสายพันธุ์อันเป็นความต้องการของคนในชุมชนที่ต้องการบันทึกข้อมูลด้านพันธุกรรมของพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของตนเองเพื่อแสดงอัตลักษณ์ตัวตนของคนในชุมชนอย่างแท้จริง อีกทั้งเริ่มมองเห็นคุณค่า หวงแหนของทรัพยากรในพื้นที่ของตนเอง ดังนั้นผู้ศึกษาจึงของนำเสนอรายละเอียด 2 ประเด็นดังนี้

องค์ความรู้พื้นบ้านและการจัดการองค์ความรู้การปลูกข้าวไร่

ชาวกะเหรี่ยงโปว์ให้ความสำคัญและมองเห็นคุณค่าของข้าวโดยข้าวเปรียบเสมือนสิ่งที่หล่อเลี้ยงชีวิตของตนและครอบครัว ดังนั้นข้าวจึงมีความสำคัญมากทุกขั้นตอนของกระบวนการผลิตข้าวจึงประกอบไปด้วยขั้นตอน พิธีกรรม องค์ความรู้และภูมิปัญญาการจัดการข้าวและพืชพรรณที่หลากหลายชนิดในแปลงเดียวกัน สิ่งเหล่านี้เป็นองค์ความรู้ที่ผ่านการเรียนรู้แบบการปฏิบัติจริงปรับเปลี่ยน สั่งสมประสบการณ์ของบรรพชนสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน แม้ว่าขั้นตอนวิธีการผลิตจะมีการปรับเปลี่ยน แตกต่างจากเดิมตามกฎหมาย สภาพแวดล้อม และระบบนิเวศมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีกระบวนการและวิธีการดังต่อไปนี้

1. การพยากรณ์อากาศ

ในการเพาะปลูกข้าวทุกปีจะต้องมีการพยากรณ์อากาศหลากหลายวิธี ชาวกะเหรี่ยงโปว์ก็เช่นกันมีภูมิปัญญาการพยากรณ์อากาศจากการสังเกตธรรมชาติที่ถ่ายทอดมายังลูกหลานหลายช่วงอายุคนได้แก่ การดูการออกดอกของมะม่วง หากปีใดมะม่วงออกดอกมากแสดงว่าปีนั้นฝนจะตกดี นอกจากนี้ก็มีการดูจากการงอกของหน่อไม้ ถ้าหน่อไม้มีการออกหน่อมากแสดงว่าปีนั้นฝนจะตกดี และการพยากรณ์จากลูกมะเดื่อที่ตกลงมาจากต้น ถ้าลูกมะเดื่อตกลงมาจากต้นมากแสดงว่าปีนั้นจะมีฝนมาก ส่วนการพยากรณ์อีกวิธีหนึ่งคือการพยากรณ์จากปีนักษัตร ถ้าปีใดตรงกับปีมะเมียหรือปีม้า ปีฉลูหรือปีวัว ฝนจะไม่ดีเพราะสัตว์ทั้งสองชนิดนี้ไม่ชอบน้ำ ดังนั้น ชาวไร่จะทำการผลิตอย่างระมัดระวัง ส่วนปีใดตรงกับปีเถาะหรือกระต่ายและปีวอกหรือลิงก็เช่นกัน ด้วยลักษณะนิสัยของสัตว์ทั้งสองชนิดนี้ขี้เล่นและชอบแกล้ง ฝนก็จะมาไม่สม่ำเสมอดังนั้นชาวไร่ต้องทำการเพาะปลูกอย่างระมัดระวังเช่นกัน (อ้วน คลองวะ, 2559) สอดคล้องกับคุณวันนบบอกว่านอกจากการพยากรณ์อากาศหรือทำนายการตกของฝนดังกล่าวยังมีการพยากรณ์จากการดูหางตะกวดตัวเล็กๆ ขีดหางตะกวดถ้าหางมีขีดสีดำสลับกับเขียวถ้าสีดำเยอะกว่าเขียวไปถึงกลางหางแสดงว่าปีนี่ฝนจะตกยาวนาน กาบไม้ไผ่หน่อไม้ทีขึ้นสูงจะมีกาบไม้ไผ่หล่นลงมา ดูกาบไม้ไผ่คว่ำหรือหงาย ถ้าเดินไปป่าไผ่แล้วพบว่ากาบไม้ไผ่คว่ำมากแสดงว่าจะแล้ง ถ้ากาบไม้ไผ่หงายแสดงว่าปีนี้ฝนจะดี และดูลูกมะเดื่อต้นที่ใบเอามารูดปลาไหล ถ้าต้นมันลูกดกช่วงไหน โคนหรือยอด ถ้ายอดดกฝนปลายปี กลางต้นดกฝนดกกลางปี ปลายต้นดกฝนตกปลายปี นอกจากนี้ยังทำนายฝนได้ด้วยวิธีอื่นอีก นายเวียจะโพ้เล่าว่า เราสามารถดูเถาวัลย์ชื่อต้นตะขาบใบมีรสเปรี้ยว ถ้าลูกดกที่เถาแสดงว่าฝนจะดี ถ้าลูกดกต้นเถาแสดงว่าฝนจะดีต้นปี ลูกดกกลางเถาแสดงว่าฝนจะดีกลางปี ถ้าลูกดกยอดเถาแสดงว่าฝนจะดีปลายปี โดยฝนต้นปีคือ

ช่วงเดือนอ้ายประมาณเดือนพฤศจิกายนหรือธันวาคม ฝนกลางปีจะเริ่มเดือนพฤษภาคมถึงเดือนมิถุนายน ฝนปลายปีจะเริ่มเดือนสิงหาคม (เวียจะโพ้ คลองวะ และจะเวีย กรึงไกร, 2560)

2. การเลือกพื้นที่และการเตรียมพื้นที่สำหรับปลูกข้าว

ในอดีตกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์มีระบบการผลิตข้าวไร่แบบการฟัน โค่น เผา ถางต้นไม้ โดยมีการหมุนเวียนพื้นที่ปลูกข้าวไร่ผลัดเปลี่ยนไม่ให้ซ้ำพื้นที่เดิม พื้นที่ปลูกประมาณ 2-3 ไร่ต่อครอบครัว เพราะมีความเชื่อว่าหากปลูกข้าวไร่ในพื้นที่เดิมซ้ำๆ จะทำให้ผลผลิตข้าวลดลง ประกอบกับเป็นการพักฟื้นคืนสภาพพื้นดินให้กลับมาสมบูรณ์ก่อนการปลูกครั้งใหม่ ระบบการผลิตจึงเป็นการผลิตแบบปลูกข้าวไร่ในป่า ระบบกรรมสิทธิ์เป็นของส่วนรวมไม่มีใครเป็นเจ้าของในที่ดิน ดังนั้น ที่ผ่านมาวิธีการเลือกพื้นที่จะเลือกพื้นที่ป่าที่ว่าง ไม่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ วิธีการการจับจองด้วยการถากถางไว้แล้วใช้ไม้ตีเป็นรูปกากบาทตอกไว้กับต้นไม้เพื่อแสดงการถือครองแต่ไม่มีกรรมสิทธิ์ทำกันมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่า ตายาย ในช่วงเดือนมกราคมถึงกุมภาพันธ์ โดยส่วนมากจะเลือกพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์และเหมาะที่จะทำการเพาะปลูกอีกครั้ง แต่การถางป่าเพื่อปลูกข้าวไร่ก็ยังมีบ้าง โดยก่อนจะฟันไร่จะต้องทำพิธีบอกต่อแม่ธรณีเจ้าที่ก่อน การตัดไม้ของกะเหรี่ยงจะไม่ตัดไม้ใหญ่ แต่จะลิดกิ่งออกเท่านั้น หากเป็นพื้นที่เคยปลูกข้าวไร่เดิมอยู่แล้ว เมื่อได้พื้นที่แล้วก็ต้องทำพิธีขออนุญาตพระแม่ธรณีทำกิน โดยใช้อุปกรณ์คือ น้ำสะอาด ดอกไม้ ขมิ้นที่ปลูกเอง แต่พิธีกรรมแบบนี้ในปัจจุบันชาวกะเหรี่ยงโปว์ก็ยังปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบันถึงแม้จะไม่มีขั้นตอนการเลือกพื้นที่เพื่อปลูกข้าวในป่าเหมือนในอดีต ปัจจุบันระบบการผลิตข้าวไร่ได้เปลี่ยนแปลงไปมีการจำกัดพื้นที่เพาะปลูกให้ครอบครัวละไม่เกิน25 ไร่ ไว้สำหรับการทำไร่หรือทำการเกษตรตามนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการควบคุมดูแลป่าไม้และที่ดิน ดังนั้น การทำไร่ข้าวจึงทำเฉพาะในอาณาเขตที่ตนได้เลือกไว้สำหรับการครอบครองเลือกบริเวณที่ตนและครอบครัวสามารถเดินทางไปดูแลแปลงได้สะดวก หลังจากเลือกพื้นที่ได้เรียบร้อยแล้วก็จะทำการเตรียมพื้นที่ปลูกต่อไป แต่ถึงแม้จะมีการจำกัดพื้นที่เพาะปลูกแต่กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์ก็ยังนำภูมิปัญญาการปลูกข้าวไม่ให้ซ้ำพื้นที่เดิมมาใช้ในแปลงของตนเช่นเดิมโดยหากพื้นที่ใดปลูกข้าวไร่แล้วในปีถัดไปจะไม่ปลูกข้าวไร่พื้นที่เดิมเช่นที่เคยปฏิบัติมาในอดีต ด้วยปัจจุบันการเลือกพื้นที่สำหรับการทำไร่ข้าวไม่สามารถทำได้เหมือนเดิมในอดีต ดังนั้น องค์ความรู้การเตรียมพื้นที่สำหรับการปลูกข้าวก็ต้องปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ระบบนิเวศ ระบบสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปมีการนำเทคโนโลยี สารเคมีมาใช้สำหรับการลดขั้นตอนการผลิตมากขึ้น มีการนำรถไถมาใช้สำหรับการเตรียมพื้นที่ปลูกข้าวไร่ การหยอดข้าวไร่ และการใช้เครื่องรูดข้าวไร่เกือบทุกครอบครัว

การเตรียมพื้นที่ปลูกข้าวบนที่สูงจะเริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงพฤษภาคม ครั้งแรกในเดือนมีนาคม ครั้งที่สองในเดือนเมษายนหรือพฤษภาคม โดยเฉพาะการปลูกข้าวไร่ จะเริ่มถางกำจัดวัชพืชนำออกไปไว้ข้างแปลงหรือวางเป็นแนวขวางทางลาดชันเพื่อดักตะกอนดิน การเตรียมพื้นที่จะทำ 2 ครั้ง คือ หากเป็นพื้นที่เคยปลูกข้าวไร่เดิมอยู่แล้ว ก็จะไถไร่ด้วยรถไถผาน 3 จำนวน 2 รอบ หรือไถดะ 1 รอบ เมื่อใกล้เวลาที่จะหยอดข้าวไร่คือฝนเริ่มตกมีน้ำขังในนาอยู่บ้าง จะไถแปเพื่อเอาหญ้าออกอีกครั้ง ก่อนปลูกข้าวบางพื้นที่จะปลูกฟักทองก่อน เมื่อเก็บผลผลิตแล้วจะทำการไถดะ เพื่อให้ต้นฟักทองเป็นปุ๋ยพืชสดในดินต่อไป

ภาพที่ 77 การถางป่าเตรียมพื้นที่เพื่อปลูกข้าวไร่

ภาพที่ 78 การช่วยร่วมกันเตรียมพื้นที่เพื่อปลูกข้าวไร่

ภาพที่ 79 เตรียมทำพิธีขออนุญาตพระแม่ธรณีเพื่อทำกิน

ภาพที่ 80 พิธีขออนุญาตพระแม่ธรณีเพื่อทำกิน

1. การเลือกสายพันธุ์ข้าว

หลังการเตรียมพื้นที่ไร่สำหรับการปลูกข้าวไร่ไว้เรียบร้อยแล้ว ก็จะมีการเตรียมพันธุ์ข้าวไร่ที่จะนำมาปลูก ชาวกะเหรี่ยงโปว์มีความเชื่อเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวว่า ถ้าหากต้องการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวหรือมีความต้องการพันธุ์ข้าวบ้านอื่นหรือชุมชนอื่นมาปลูกต้องแลกเปลี่ยนกันเท่านั้น ห้ามขอ ห้ามซื้อ ห้ามขายเพราะจะทำให้ผลผลิตการปลูกข้าวไม่ดีโดยเฉพาะผู้สูงอายุจะพยายามบอกเล่าและอธิบายให้ผู้วิจัยทราบว่าหากต้องการพันธุ์ข้าวของตนต้องหาพันธุ์อื่นมาแลกเท่านั้น และการเลือกพันธุ์ข้าวสำหรับปลูกในครอบครัวนอกจากเลือกปลูกเพราะรสชาติดี ผลผลิตดี มีความนุ่ม กลิ่นหอม ใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมต่างๆ หรือทำขนมในงานบุญแล้วก็มีความเชื่อว่าต้องถูกโฉลกกับผู้ปลูกด้วย วิธีการสังเกตว่าถูกโฉลกหรือไม่ก็ดูจากผลิตของข้าวไร่ถ้าปลูกแล้วน้ำหนักดีผลผลิตดีก็แสดงว่าถูกโฉลกกัน และยังเป็นหลักประกันว่าสามารถสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับครอบครัวด้วย สำหรับการเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ใช้ในการปลูกข้าวไร่ส่วนใหญ่จะเป็นบทบาทหน้าที่ของทั้งผู้ชายและผู้หญิงที่จะเป็นผู้คัดเลือกพันธุ์ข้าวแยกไว้ตั้งแต่ช่วงการเก็บเกี่ยวของปีที่ผ่านมา ดังนั้นในการปลูกก็เพียงนำเมล็ดพันธุ์มาหยอดได้เลย แต่นอกจากชาวบ้านจะเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวที่หลากหลายสายพันธุ์ เพื่อการจัดการที่ดีวิธีการปลูกจะปลูกผสมระหว่างพันธุ์ข้าวอายุสั้นได้แก่ หมี ขาวลาย ข้าวขาว และอายุยาวได้แก่ ข้าวเหลืองทอง ข้าวเหลืองใหญ่ ข้าวเหนียวขาว ข้าวเหนียวดำ พืชผัก พริกกะเหรี่ยง ฝัก แตง ถั่วแดง(ทูโว่) ถั่วแข็ง(ทูชง) ถั่วเลอเทอ (ฝักใหญ่ เนื้อหนา รสชาติหวานกรอบ) เผือก มะเขือส้ม งา ฟักข้าวโพด ฟักทอง ข้าวเหนียว ฯลฯ เพื่อปลูกแซมข้าว เมื่อข้าวอายุ 1 เดือน ปลูกเผือกแซม ส่วนงาหอม พริกกะเหรี่ยง ปลูกพร้อมข้าว

2. การปลูกข้าวไร่

ในอดีตการปลูกจะใช้เสียมเจาะรูแล้วดีดเมล็ดพันธุ์ลงไปหรือไม่ก็ใช้ไม้ไผ่ที่มีปลายแหลมแล้วปล่อยเมล็ดพันธุ์ลงดิน แต่ด้วยระบบการปลูกเป็นแบบใช้พื้นที่เดิม ดังนั้น การปลูกข้าวไร่เป็นการปลูกเมล็ดข้าวแห้งลงบนดิน (direct seeding) ชาวกะเหรี่ยงโปว์มีวิธีการปลูกข้าวไร่ที่มีทั้งวิธีที่ปฏิบัติกันมาในอดีตจนถึงปัจจุบัน แต่ก็มีวิธีการปลูกที่ปรับตามสภาพของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสการพัฒนา วิธีการปลูกที่ปฏิบัติกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษคือการเมื่อเริ่มเข้าสู่ฤดูฝนประมาณปลายเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกรกฎาคม เมื่อฝนเริ่มตกดินเริ่มอ่อนก่อนปลูกข้าวไร่ชาวกะเหรี่ยงโปว์มีความเชื่อเรื่องวันและเวลาในการปลูกข้าวไร่ ดังนั้น จะเลือกวันเกิดของตน หรือดูวันที่ดี ดูฤกษ์ดูยาม และทำพิธีไหว้ขออนุญาตเจ้าที่และพระแม่โพสพ ก่อนที่จะลงมือทำการปลูกหรือหยอดเมล็ดข้าวพร้อมเมล็ดพันธุ์พืชอื่น (ผสมเมล็ดพันธุ์ข้าวกับเมล็ดพันธุ์พืชชนิดอื่น) จะปลูกข้าวโพด แตง มะเขือ สุดท้ายคือข้าวไร่ โดยจะเริ่มหยอดข้าวไร่ และปลูกงาหอม พริกกะเหรี่ยง ปลูกพร้อมข้าว และพริก 3-4 เมล็ดหนึ่งต่อ 1 หลุม พริกจะโตช้ากว่าข้าวไร่ พอเกี่ยวข้าวไร่เสร็จพริกก็จะโตพอดีมีการทำแบบนี้มากว่า 20 ปี การปลูกพริกทำให้ข้าวไม่มีโรค วิธีการปลูกจะใช้ไม้ไผ่ปลายแหลมผ่าแล้วใส่เมล็ดพริกลงแล้วหยอด ในอดีตหรือบางพื้นที่มีวิธีปลูกหยอดโดยจะใช้ไม้ปลายแหลมกระทุ้งดินให้เป็นหลุมลึกประมาณ 2-3 เซนติเมตร หรือใช้เสียมที่ต่อด้ามยาวขุดดินให้เป็นหลุมเล็กๆ ลึกประมาณ 2-3 เซนติเมตร โดยให้ระยะห่างระหว่างต้นและแถวประมาณ 25-30 เซนติเมตร แล้วหยอดเมล็ดข้าวลงไปในหลุมๆละประมาณ 5-6 เมล็ด หากพื้นที่ปลูกมีความลาดชันไม่ควรกลบหลุมเพราะจะทำให้มีดินกลบหลุมปลูก

แน่นเกินไปเมื่อมีฝนตก แต่ในพื้นที่ปลูกที่มีความลาดชันน้อย ให้ใช้กิ่งไม้ลากผ่านหลุมที่หยอดเมล็ดแล้วเป็นกลบหลุม เมื่อข้าวอายุ 1 เดือน จะปลูกเผือกแซม แต่ชาวบ้านบางราย พร้อมเมล็ดพันธุ์พืชอื่น (ผสมเมล็ดพันธุ์ข้าวกับเมล็ดพันธุ์พืชชนิดอื่น) ปัจจุบันนอกจากวิธีการหยอดด้วยคนแล้วก็เริ่มมีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการปลูกข้าวไร่โดยใช้เครื่องหยอดข้าวมาใช้ในการปลูกข้าวไร่ เพราะทำให้ลดเวลาในการปลูกข้าว แต่ผลกระทบที่ตามมาคือ เมื่อใช้เครื่องหยอดข้าวทำให้ความหลากหลายในแปลงข้าวไร่ลดลง ผู้ปลูกต้องลดชนิดสายพันธุ์ข้าวจากที่ปลูก 4-5 ชนิด ก็เหลืองเพียง 1-2 ชนิดเท่านั้น และเดิมที่เคยปลูกพืชนิดอื่นก็ลดลงมาเหลือเพียงปลูกแค่ข้าวเพียงอย่างเดียว นอกจากจะสร้างความไม่มั่นคงทางอาหารแล้วยังพบว่าบางแปลงที่ปลูกข้าวสายพันธุ์เดียวหากปีใดเกิดภาวะอากาศแล้งก็จะไม่มีข้าวบริโภค หรือพบว่าบางรายมีโรคหรือเพลี้ยลงทำให้ผลผลิตลดลงนั่นแสดงให้เห็นว่าแปลงที่มีความหลากหลายด้วยนานาพืชพรรณจะสร้างระบบนิเวศน์ที่ดีเกื้อกูล ป้องกันโรคและแมลงและลดความเสี่ยงจากการไม่มีข้าวบริโภคในครอบครัวได้ โดยวิธีการปลูกข้าวแบบใช้ไม้กระทุ้งแสดงดังภาพที่ 81 และความหลากหลายของแปลงข้าวไร่ แสดงรูปที่

ภาพที่ 81 วิธีการปลูกข้าวแบบใช้ไม้กระทุ้ง

ภาพที่ 82 แสดงความหลากหลายของแปลงข้าวไร่

ภาพที่ 83 การปลูกแบบผสมผสานหลากหลายสายพันธุ์

1. การประดิษฐ์เครื่องมือในการปลูกข้าวไร่

เครื่องมือที่ใช้ในการปลูกข้าวไร่ในอดีตจะมีขวาน มีด จอบ เสียม เคียว ไม้กระทุ้ง ตอก และ ผ้าผืนใหญ่สำหรับใช้ในการหอบข้าว แต่เครื่องหลักที่สำคัญคือเสียม เครื่องมือที่เป็นโลหะเดิมจะมีช่างตีเหล็กในหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันเครื่องมือต่างๆ จะซื้อจากพื้นที่ราบข้างล่าง ส่วนไม้กระทุ้งจะทำเองจากไม้ในพื้นที่หรือไม้ไผ่ในพื้นที่ แต่ปัจจุบันเครื่องมือส่วนใหญ่จะใช้จอบ เสียม เคียวและรถแทรกเตอร์ รถแทรกเตอร์หากครอบครัวไหนมีพื้นที่ทำกินมากและพอมีฐานะก็จะซื้อรถแทรกเตอร์ไว้ใช้ในครอบครัวและรับจ้างครอบครัวอื่นที่ไม่มีรถแทรกเตอร์ ถ้าหากพื้นที่ไม่ลาดชันมากจะใช้รถแทรกเตอร์ในการพรวนดินและใช้ในการหยอดข้าวไร่ ถ้าพื้นที่ลาดชันมากจะใช้จอบและเสียมในการปรับพื้นที่และสำหรับการหยอดข้าวไร่เป็นหลัก ส่วนอุปกรณ์สำหรับการเกี่ยวข้าวจะใช้เคียวเท่านั้น บางครอบครัวก็จะจักตอกไว้สำหรับมัดข้าวรวงข้าวเพื่อให้สะดวกในการขนย้ายมากองรวมกันไว้เพื่อรอรถรูดข้าวมารูด

ภาพที่ 84 เคียวเกี่ยวข้าว

2. การจัดการแปลงและการดูแลต้นข้าว

เมื่อหยอดข้าวไร่เรียบร้อยแล้ว เมื่อข้าวเริ่มโตสูงเท่าหัวเข่าหรืออายุประมาณ 1 เดือน ก็จะเริ่มใส่ปุ๋ย เพื่อบำรุงต้นข้าว หากเป็นพื้นที่เคยปลูกข้าวซ้ำทุกปี จะใส่ปุ๋ยยูเรียประมาณ 5-6 กก./10 ไร่ แต่ถ้าหากเป็นพื้นที่ปลูกใหม่ที่เกิดจากการถางป่าก็ไม่ต้องทำอะไรรอเก็บเกี่ยวอย่างเดียว เพราะดินจะมีความอุดมสมบูรณ์มากทำให้ไม่ต้องมีการใส่ปุ๋ยเพื่อบำรุงดินหรือบำรุงต้นข้าว เมื่อเริ่มมี

หญ้าขึ้นวิธีกำจัดหญ้าคือ การใช้จอบเล็ก และเคียวสำหรับถากหญ้า และอีกวิธีคือการฉีดยาฆ่าหญ้าไปที่ต้นหญ้าให้ใกล้ต้นหญ้ามากที่สุด จะไม่นิยมฉีดพ่นกระจายทั่วไปเพราะจะส่งผลกระทบต่อข้าวไร่ เนื่องจากข้าวไร่อาจตายได้ เพราะข้าวไร่เป็นพืชที่ไม่ชอบสารเคมี

ส่วนวิธีกำจัดศัตรูพืชเกษตรกรจะไม่มีการกำจัดศัตรูพืชจะปล่อยต้นข้าวตามธรรมชาติเพื่อรอการเก็บเกี่ยวอย่างเดียว

ภาพที่ 85 วิธีกำจัดหญ้าด้วยเคียว

3. การเก็บเกี่ยวข้าวไร่

ช่วงการเก็บเกี่ยวข้าวจะอยู่ในช่วงเดือนตุลาคมถึงเดือนธันวาคม เมื่ออายุข้าวได้ประมาณ 4 เดือนข้าวที่อายุเบา เช่น ข้าวหมี ข้าวลาย ข้าวตงโป้ยจะถูกเก็บเกี่ยวก่อน และตามด้วยเกี่ยวข้าวหนักที่มีอายุประมาณ 5 เดือน คือ ข้าวเหลืองทอง เหลืองใหญ่ ส่วนใหญ่จะอยู่ในช่วงเดือนธันวาคม ก่อนเกี่ยวข้าวต้องเกี่ยวข้าวชาวกะเหรี่ยงโปว์จะเกี่ยวข้าวไว้สำหรับบูชาพระแม่โพสพขนาด 1 กำมือ เกี่ยวทุกสายพันธุ์ข้าวที่ปลูกในไร่ วิธีเก็บเกี่ยวมี 2 วิธีคือการเกี่ยวมือจะเกี่ยวข้าวที่ใช้สำหรับเป็นพันธุ์ข้าวปลูกและข้าวไร่ที่ปลูกในพื้นที่ลาดเอียงมากรถไม่สามารถเข้าไปเกี่ยวได้ เครื่องมือที่ใช้เก็บเกี่ยว คือ เคียว ตอก ผ้าไว้สำหรับหุ้มรวงข้าวไร่ โดยจะเกี่ยวแบบลงแขก ผลัดกันไปช่วยกันเกี่ยว เมื่อเกี่ยวเสร็จจะมัดและตากรวงข้าว 2-3 วัน เพื่อลดความชื้น แล้วจะทำการรูดข้าว วิธีที่สองใช้เครื่องเกี่ยวข้าวกรณีที่พื้นที่ลาดเอียงไม่มากรถเกี่ยวเข้าได้ ข้าวที่ใช้สำหรับการบริโภคในครอบครัวจะใช้เครื่องรูดข้าว ส่วนข้าวที่ใช้สำหรับการทำพันธุ์ในปีต่อไปจะใช้วิธีการรูดด้วยมือหรือการทุบหรือตีข้าวบนแคร่

ตากแดดอีกประมาณ 3-4 วัน เพื่อลดความชื้นเก็บใส่กระสอบใส่ในยุ้ง หรือเก็บไว้ในครัว รองพื้นด้วยไม้หรือไม้ไผ่เพื่อป้องกันความชื้น คุณวันนบเล่าว่าการเกี่ยวข้าวไร่ของชาวกะเหรี่ยงจะเหลือพื้นที่เกี่ยวไว้เล็กน้อยเพื่อไว้เกี่ยวในตอนเช้าของวันถัดไป (วันนบ ขอสุข, 2560) แสดงการเก็บข้าวในพื้นที่ต่างๆ ของชาวบ้าน ดังรูปต่อไปนี้

ภาพที่ 86 การร่วมกันเกี่ยวข้าวแบบลงแขก

ภาพที่ 87 การหอบข้าวด้วยผ้า

รูปที่ 88 กองรวงข้าวเพื่อรอรถมารูด

4. การคัดพันธุ์ข้าวและการรักษาพันธุ์ข้าว

ในการปลูกข้าวเกษตรกรจะแยกข้าวที่บริโภคกับข้าวที่ใช้สำหรับทำพันธุ์ โดยผู้ชายและผู้หญิงจะช่วยกันคัดพันธุ์โดยคัดจากรวงข้าวที่สวยสมบูรณ์มีเมล็ดพันธุ์มากลักษณะเมล็ดข้าวที่สวยสมบูรณ์เมล็ดไม่ลีบเอาไว้ ซึ่งพันธุ์ข้าวจะแยกตามอายุข้าวคือ ข้าวเบา ข้าวกลาง นายเวียจะโพ้อธิบายว่าข้าวเบาได้แก่ ข้าวหมีข้าวแดง ข้าวลาย ข้าวต้นเตี้ย ด้วยคุณสมบัติของข้าวเบาจะมีลักษณะไม่ค่อยทนแดด ทนแล้ง ดังนั้นเกษตรกรต้องปลูกก่อน แต่มีข้อดีคืออายุสั้นได้กินก่อนหากข้าวที่ปลูกเมื่อปีที่ผ่านมาไม่พอกินในครอบครัว ข้าวเบาก็จะเป็นอาหารที่สร้างความมั่นคงได้อย่างดี ส่วนข้าวกลางได้แก่ข้าตระกูลเหลืองต่างๆ ข้าวเหลือ ข้าวเหลืองอ่อน ข้าวเหลืองขาว ข้าวเหลืองเงิน คุณลักษณะพิเศษอีกอย่างของข้าวจะชอบน้ำสามารถเอาไปปลูกในพื้นที่ลุ่มหรือพื้นที่ชายน้ำได้ดี (เวียจะโพ้ คลองวะ และจะเวีย กรึงไกร, 2560) เมื่อเลือกข้าวสำหรับทำพันธุ์ได้แล้วจะนำมาผึ่งแดดประมาณหนึ่งถึงสองครั้งแล้วมีการรูดรวงข้าวด้วยการเดินเหยียบหรือนำมาฟาดด้วยมือ แล้วใส่กระสอบกองไว้ในครัวโดยไม่เขียนชื่อของสายพันธุ์ข้าวเนื่องจากแค่มองด้วยตาเปล่าก็ทราบแล้วว่าเป็นพันธุ์อะไร บางครอบครัวก็จะทำยุ้งฉางแบบเรียบง่าย ผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาพการเก็บข้าวในพื้นที่ต่างๆ ของชาวบ้าน แสดงดังรูป

ภาพที่ 89 การเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ในครัว

ภาพที่ 90 ยุ้งฉาง

5. การแปรรูปข้าว

ในอดีตนอกจากการบริโภคข้าวเป็นอาหารหลักแล้ว ชาวกะหรี่ยงโปว์ก็มีการแปรรูปข้าวไร่เป็นอาหารในรูปแบบเป็นข้าวสาร ใช้ครกกระเดื่องหรือเรียกว่า “ การตำข้าว” ในการตำข้าวจะนำเมล็ดข้าวมาตากแดดให้แห้งก่อนประมาณ 1 วัน เพื่อให้เมล็ดข้าวสารกะเทาะออกจากเปลือกได้ง่ายและหักน้อย แล้วใช้กระด้งฝัดแยกแกลบออกอีกครั้งหนึ่ง ปัจจุบันมีโรงสีขนาดเล็กสำหรับสีข้าวในชุมชน ข้าวเจ้าเอาไว้หุงกินในครอบครัวและข้าวเหนียวใช้แปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สำหรับใช้ในพิธีกรรมต่างๆ หรือไว้สำหรับทำขนมในวันพระ วันสำคัญทางศาสนา ผลิตภัณฑ์ได้แก่ ข้าวตำ ข้าวตัง ข้าวต้มมัด ข้าวปุ๊ ข้าวเหนียวตำ (ข้าวเหนียวใหม่ตำปนกับกล้วยตาก) ขนมจีน ฯลฯ ด้วยปัจจุบันพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวในช่วงฤดูหนาวของภาคกลาง จึงทำให้เกษตรกรในพื้นที่บ้านอีมาด อีทราย บ้านใต้เริ่มแปรรูปข้าวไร่จำหน่ายในรูปข้าวสาร และร้านอาหารก็เริ่มนำข้าวไร่มาเป็นสินค้าดึงดูดให้นักท่องเที่ยวหันมาบริโภคข้าวไร่ เมื่อมาถึงพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดต้องกินข้าวไร่ สตรอเบอร์รี่ และชมดอกไม้เมืองหนาว ผักเมืองหนาว พร้อมสัมผัสความหนาวเย็นของอากาศ

ภาพที่ 91 เครื่องตำข้าวของชุมชมในอดีต

ภาพที่ 92 ข้าวไร่ที่สีเพื่อจำหน่าย

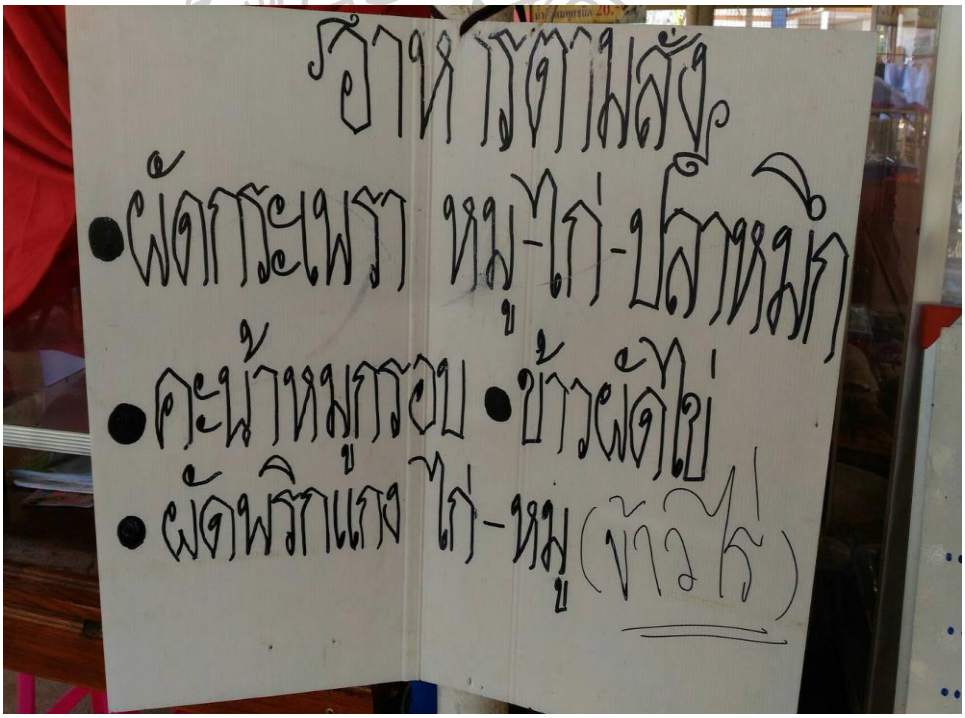

รูปที่ 93 ร้านอาหารตามสั่งที่นำข้าวไร่มาประกอบอาหาร

1. พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องในการปลูกข้าวไร่

ก่อนการเพาะปลูกจะมีการนำน้ำขมิ้นที่ใส่เงินใส่ทอง หรือเครื่องประดับที่เป็นทอง เช่น แหวนทอง สร้อยทอง ลงไปด้วยพร้อมที่เมล็ดพันธุ์ ตามความเชื่อก็เพื่อให้ผลผลิตเจริญงอกงามดี การทำข้าวไร่นั้นจะขุดเป็นหลุมไม่ใช้หว่าน อุปกรณ์ที่ใช้ขุดหลุมแต่เดิมสมัยบรรพบุรุษนั้นใช้เสียมทำด้ามจากไม้ไผ่ยาวๆ หรือใช้ไม้ไผ่เหลาให้แหลมๆ เอาไว้ขุดหลุม แต่ปัจจุบันส่วนใหญ่ใช้จอบ แต่ยังทำไม้ไผ่เหลาแหลมอยู่เพื่อตอนที่ปลูกข้าวเสร็จแล้ว จะนำไม้ไผ่ที่เหลาแหลมไปไว้ที่แม่น้ำลำคลอง เพื่อให้ฝนฟ้าตกดี

2. การใช้ประโยชน์จากความหลากหลายในการปลูกข้าวไร่

ผู้หญิงและผู้ชายมีบทบาทในการใช้ประประโยชน์จากความหลากหลายในการปลูกข้าวไร่ ผู้ชายจะเป็นผู้บุกเบิกและเตรียมพื้นที่สำหรับการเพาะปลูก ส่วนหน้าที่ของผู้หญิงคือการเตรียมเมล็ดพันธุ์และการลงมือปลูกจะช่วยเหลือกันภายในครอบครัว ญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านมีการยืมแรงงานกันปลูกและเก็บเกี่ยวผลผลิตมากกว่าการจ้าง ถึงแม้จะมีเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้าถึงแล้วก็ตามแต่แรงงานที่สำคัญคือคนในครอบครัวและเพื่อนบ้าน ดังนั้นบทบาทจากการใช้ประโยชน์และองค์ความรู้จากการใช้ประโยชน์จากข้าวไร่จึงเป็นหน้าที่ของเพศชายและเพศหญิงโดยจะมีกิจกรรมที่ทำร่วมกันโดยองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากข้าวไร่มีดังนี้

1. การใช้ประโยชน์จากข้าวไร่เพื่อเป็นอาหารในครัวเรือน ข้าวเจ้าไร่เป็นปัจจัยหลักที่สำคัญของครอบครัวชาวกะเหรี่ยงโปว์ ชาวกะเหรี่ยงโปว์บริโภคข้าวเจ้าเป็นหลัก และมีการบริโภคข้าวเหนียวด้วยแต่ส่วนมากจะแปรรูปเป็นขนมต่างๆ เพื่อใช้ในการทำบุญ การประกอบพิธีกรรม งานมงคล งานอมงคล จากการเก็บข้อมูลพบว่าในอดีตมีสายพันธุ์ข้าวเจ้ามากกว่า 30 สายพันธุ์ ปัจจุบันเหลือเพียง 20 กว่าสายพันธุ์ สายพันธุ์ข้าวเหนียวมากกว่า 6 สายพันธุ์ ปัจจุบันเหลือเพียง 5 สายพันธุ์ พันธุ์ข้าวอายุเบาที่ปลูกมากที่สุดคือ ข้าวลาย ข้าวหมี เหตุผลที่สำคัญคือ ผลผลิตดี ต้านทานโรคและแมลงได้ดี ส่วนข้าวพันธุ์อายุกลางสายพันธุ์ที่นิยมปลูกมากที่สุดคือ ข้าวขาวและข้าวเหลือง เหตุผลคือ รสชาติดี อร่อย นุ่ม ผลผลิตดี ต้านทานโรคและแมลงได้ดี ทนแล้งส่วนมากทุกครอบครัวจะปลูกข้าวเจ้าอย่างน้อย 2 สายพันธุ์ และปลูกข้าวเหนียวอย่างน้อย 1 สายพันธุ์

2. การใช้ประโยชน์เพื่อทำขนม ชาวกะเหรี่ยงโปว์ มีการแปรรูปของผลิตจากความหลากหลายของข้าวไร่สำหรับการประกอบพิธีกรรมและการทำบุญได้แก่ ข้าวตำ ข้าวต้มมัด ซึ่งทำจากข้าวเหนียว ข้าวตัง ขนมจีนจากข้าวเจ้า ขนมข้าวฟ่าง จากต้นข่าวฟ่างในไร่ข้าว ถึงแม้ว่าบางครัวเรือนจะไม่ได้ปลูกข้าวที่ไว้สำหรับแปรรูปเป็นขนมก็จะมีการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวจากญาติพี่น้องเพื่อนบ้านใกล้เคียงเพื่อนำมาทำขนม

3. การใช้ประโยชน์เพื่อประกอบพิธีกรรม ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในขบวนการของพิธีกรรมจะมีองค์ประกอบมากมาย เช่น น้ำอัดลม เหล้า เบียร์ แต่ทุกพิธีกรรมก็จะมีข้าวเป็นองค์ประกอบหลัก ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมระดับชุมชน พิธีกรรมระดับครัวเรือน ข้าวก็จะถูกนำมาประกอบพิธีกรรมร่วมกันกับการบวงสรวงกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งอาจอยู่ในรูปของการนึ่งหรือการแปรรูปเป็นขนม

4. การใช้ประโยชน์เพื่อเลี้ยงสัตว์ ครอบครัวที่เลี้ยงสัตว์ไว้สำหรับบริโภคในครอบครัว เช่น ไก่ ปลา หมู ก็จะนำข้าวเปลือกมาเป็นอาหารหลักในการเลี้ยง ส่วนหมูและปลาก็จะให้กินแกลบ รำข้าวหรือข้าวที่เหลือจากการบริโภคในครอบครัว

5. การใช้ประโยชน์เพื่อการรักษาโรค ในการรักษาโรคจากหมอพื้นบ้านจะมีการนำข้าวมาเป็นส่วนประกอบในการรักษาโรคได้หลายโรค เช่น เวลาเจ็บป่วยเบื่ออาหารกินข้าวไม่อร่อยจะนำข้าวมาเป่าและเสกคาถาเพื่อรักษาโรคดังกล่าว แก้โรคอาหารเป็นพิษจะนำข้าวสารผสมกับเกลือ รากมะขาม แช่น้ำแล้วนำมาดื่มเพื่อรักษาโรค ใช้น้ำซาวข้าวผสมกับตัวยาสมุนไพรเพื่อรักษาโรค หากมีอาการไอก็จะนำใบข่อยใส่หม้อต้ม ใส่เกลือ ข้าวสารต้มแล้วพอเกิดไอน้ำ เอาผ้าห่มคลุมคนไอและยารักษาอาการไอ

6. การใช้ประโยชน์เพื่อการแลกเปลี่ยน การนำข้าวเปลือกไปแลกข้าวเปลือกด้วยกัน หรือการนำข้าวเปลือกไปแลกสิ่งของต่างๆ ที่ตกลงกันตามความต้องการของกันและกัน เช่น การใช้ข้าวแลกกับไข่ การใช้ข้าวแลกกับพืชผักหรืออาหาร

7. การใช้ประโยชน์เพื่อการทำเหล้า ในอดีตวัตถุดิบที่สำคัญในการทำเครื่องดื่มสำหรับงานมงคลต่างๆ นอกจากข้าวโพดแล้วก็มีการนำข้าวมาทำเหล้าไว้สำหรับดื่มเพื่อเฉลิมฉลองงานมงคลต่างๆ ในชุมชนของตน โดยจะมีผู้ที่มีองค์ความรู้ในการทำเหล้าในชุมชนต้องเป็นคนที่มีฝีมือ ปัจจุบันไม่มีการทำแล้วจะใช้วิธีการซื้อจากภายนอกชุมชน

8. การใช้ประโยชน์เพื่อการจำหน่าย ด้วยวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปตั้งแต่การแต่งกาย การกินอาหาร ระบบการเพาะปลูกที่ใช้ดินอย่างหนักไม่มีการพักดิน เกษตรกรต้องเร่งรีบกับการปลูกเพื่อให้เพิ่มรายได้ของครอบครัวให้สูงขึ้นให้เพียงพอต่อรายจ่ายที่สูงขึ้นส่งผลให้ชาวกะเหรี่ยงโปว์ในพื้นที่บ้านอีมาด อีทรายและพื้นที่อื่น เริ่มไม่ปลูกข้าวไร่เพื่อการบริโภคในครอบครัว ด้วยสาเหตุที่พบจากการศึกษาคือ ปลูกข้าวไร่แล้วไม่ได้กินเนื่องจากปลูกเพียงสายพันธุ์เดียวแล้วในปีนั้นพบปัญหาภัยแล้งจึงทำให้ข้าวตายหมด ปลูกแล้วเพลี้ยลงทำให้ได้ผลผลิตต่ำมากไม่คุ้มกับทุนและเวลาที่ลงไป เหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลให้บางครอบครัวเลิกปลูกข้าว และหันมาซื้อข้าวของคนในชุมชนและนอกชุมชน หรือครอบครัวบางรายก็ยอมขายข้าวเพื่อนำเงินมาซื้อวัตถุดิบ หรืออาหารเพื่อบริโภคในครอบครัว และบางครอบครัวก็หันมาปลูกข้าวไร่มากขึ้นเพื่อไว้สำหรับจำหน่ายให้นักท่องเที่ยวในช่วงเทศกาลหรือฤดูหนาวที่นักท่องเที่ยวเข้ามาในพื้นที่เป็นการสร้างรายได้เสริมให้กับครอบครัว

ภาพที่ 94 กะเหรี่ยงกลับจากไร่ข้าว

ภาพที่ 95 ผลผลิตจากไร่ข้าว

12. ปัญหาและอุปสรรคในการปลูกข้าวไร่

ปัญหาหลักคือหญ้าและภัยธรรมชาติ โดยเฉพาะอากาศที่นับวันจะแล้งมากขึ้นและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอด หากเกษตรกรรายใดปลูกข้าวไร่เพียงสายพันธุ์เดียวความเสี่ยงที่จะไม่ได้บริโภคข้าวที่ตนปลูกก็จะมีเพิ่มมากขึ้น

องค์ความรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้านการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในบริบทของการอนุรักษ์ พัฒนา ฟื้นฟู

วัฒนธรรมการผลิตและวิถีชีวิตของชาวกะเหรี่ยงโปว์ซึ่งยังคงที่ยังคงทำมาหากินอยู่ในไร่ซึ่งเป็นการคงอยู่ของรูปแบบการผลิตที่ไม่แตกต่างไปจากบรรพบุรุษในอดีตเท่าไรนัก ยังคงไว้ซึ่งความหลากหลายของสายพันธุ์พืช มีกระบวนการรักษาและพัฒนาสายพันธุ์แบบเหมาะสมกับสภาพภูมินิเวศที่ไม่ต้องใช้งบประมาณมากมายเพียงแต่ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการระบบการผลิตข้าวและการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายในแปลงข้าวไร่ ซึ่งประโยชน์ที่ได้จากความหลากหลายในแปลงข้าวไร่มีมากมายจึงทำให้ชาวกะเหรี่ยงโปว์มีการคัดสรรเมล็ดพันธุ์ข้าวเป็นอย่างดีและมีการอนุรักษ์ข้าวได้หลากหลายสายพันธุ์ แม้ในอดีตมีการปลูกข้าวเจ้าและข้าวเหนียวมากกว่า 35 สายพันธุ์ ปัจจุบันสายพันธุ์ข้าวลดลงเพียงเล็กน้อย จากการเก็บรวบรวมข้อมูลพบสายพันธุ์ข้าวเจ้าและข้าวเหนียวมากถึง 35 สายพันธุ์ วิธีการคัดเลือกสายพันธุ์ข้าวของชาวกะเหรี่ยงโปว์มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ ประการแรก การคัดเลือกสายพันธุ์ข้าวเพื่อให้คงความเป็นสายพันธุ์ข้าวเดิมไว้ โดยทำการคัดเลือกสายพันธุ์ข้าวตั้งแต่ต้นข้าว รวงข้าวที่มีลักษณะสวย สมบูรณ์แข็งแรง มีเมล็ดมาก ไม่มีโรค ประการที่สอง การคัดสายพันธุ์ข้าวใหม่ที่เกิดจากการปะปนผสมกันเอง หากพบว่าพันธุ์ข้าวที่เกิดขึ้นใหม่มีลักษณะแตกต่างจากที่ตนปลูก มีลักษณะลำต้นสมบูรณ์แข็งแรงและให้ผลผลิตที่สูง รสชาติอร่อยเป็นที่ชอบของครอบครัว ก็จะทำการคัดเลือกไว้เพื่อนำไปทดลองปลูกขยายพันธุ์ในปีถัดไป และอีกวิธีหนึ่งคือการจากนำพันธุ์ข้าวจากพื้นที่อื่นภายนอกชุมชนทั้งพื้นที่ราบและพื้นที่สูงมาปลูกได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดร้อยเอ็ด มาทดลองปลูก เช่น ข้าวเจ้าเจ้าห้อ ข้าวเหนียวหอมสกล ข้าวเหนียวหอมอุบล แล้วพบว่า พันธุ์ข้าวดังกล่าวมีรสชาติอร่อย ลักษณะลำต้นสมบูรณ์แข็งแรงและให้ผลผลิตที่สูง จะทำการคัดเลือกไว้เพื่อนำไปทดลองปลูกขยายพันธุ์ในปีถัดไป และนำมาแลกเปลี่ยนกันในชุมชน การแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าวทั้งภายในชุมชนและนอกชุมชนในลักษณะเช่นนี้ถือเป็นกระบวนการอนุรักษ์และสร้างความคงอยู่ที่หลากหลายของพันธุ์ข้าวไว้ได้อย่างดี

อีกทั้งมีวิธีการคัดเลือกพันธุ์ เทคนิคการปลูกที่ดี การมีองค์ความรู้ในการทำนายสภาพดินฟ้า อากาศ การอนุรักษ์และการเป็นนักพัฒนาสายพันธุ์ข้าวที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากปู่ย่าตายายของชาวกะเหรี่ยงโปว์พบว่า ทั้งผู้หญิงและผู้ชายมีส่วนร่วมในการคัดสรรเลือกพันธุ์ข้าวร่วมกันเป็นอย่างดีตั้งแต่การเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดกระบวนการปลูกขั้นสุดท้าย ตั้งแต่เริ่มต้นการเตรียมพื้นที่ปลูก การจัดเตรียมเมล็ดพันธุ์ปลูก การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว การคัดเลือก และการเก็บเมล็ดพันธุ์ทั้งผู้หญิงผู้ชายจะเข้ามามีส่วนร่วมทุกขั้นตอน นับเป็นกลอุบายของคนโบราณที่ทำให้ครอบครัวอบอุ่นมั่นคง ผู้หญิงผ้ายทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่คู่กันอย่างลงตัว ผู้วิจัยพบว่าแม้กระทั่งกระบวนการทำขนมข้าวตำ ทั้งผู้หญิงและผู้ชายก็จะมีส่วนร่วมในการทำขนมแบ่งบทบาทหน้าที่การทำได้อย่างลงตัวเช่นกัน นี่คือลักษณะที่ดีอันน่ายกย่องของชาวกะเหรี่ยงโปว์

ด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความหลากหลายของระบบนิเวศทางการเกษตร เป็นปัจจัยส่งผลให้เพิ่มความหลากหลายของสายพันธุ์ ความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและวัฒนธรรมของท้องถิ่น วัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญต่อการเพิ่มความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าว ด้วยการปลูกข้าวของชาวกะเหรี่ยงโปว์มิใช่เพียงเพื่อการบริโภคแต่ในการปลูกต้องวางแผนปลูกเพื่อการนำผลิตผลข้าวไปแปรรูปเพื่อเป็นส่วนประกอบของพิธีกรรมและงานบุญทุกครั้งที่เกิดขึ้นในชุมชน นอกจากนี้ปัจจัยที่สำคัญที่ส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์ พัฒนา ฟื้นฟูได้เป็นอย่างดีคือ การแลกเปลี่ยนสายพันธุ์พืชภายในชุมชนและระหว่างชุมชนส่งผลให้ระบบนิเวศเกิดความหลากหลายมากขึ้น การแปรรูปข้าวไร่ในรูปแบบต่างๆ หรือการนำข้าวไร่ให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมในชุมชนของตนก็เป็นอีกหนึ่งรูปแบบที่ทำให้เกิดการอนุรักษ์ระบบนิเวศการเกษตรพื้นบ้านให้คงอยู่ การอนุรักษ์เช่นนี้เป็นการอนุรักษ์ระบบการผลิตให้คงไว้ซึ่งแหล่งอาหารของชุมชนที่เป็นอู่ข้าวเลี้ยงลูกหลานได้อย่างดี และการให้ความสำคัญกับวิถีชีวิต รากเหง้าของตน ขนบธรรมเนียมประเพณีที่หลากหลาย การรักษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาของระบบการผลิตที่หลากหลายย่อมเป็นการสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับชุมชนได้อย่างยั่งยืนบนฐานการพึ่งพาตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังแสดงให้เห็นได้ดังรูป

ภาพที่ 96 การทำขนมข้าวตำที่ผู้หญิงและผู้ชายมีส่วนร่วม

ภาพที่ 97 การลงแขกเกี่ยวข้าวของผู้หญิงและผู้ชายชาวกะเหรี่ยง

ภาพที่ 98 การเกี่ยวข้าวของสาววัยรุ่นชาวกะเหรี่ยงโปว์มีให้พบทั่วไป

ตอนที่ 4 สัณฐานวิทยาของข้าวไร่ท้องถิ่นแต่ละสายพันธุ์ที่พบพื้นที่แก่นมะกรูด

จากการทำวิจัยภาคสนามพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย 4 หมู่บ้านคือบ้านใต้ บ้านคลองเสลา บ้านใหม่คลองอังวะ บ้านอีมาด อีทราย ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี พบว่า ชาวบ้านมีการปลูกข้าวไร่ทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียวไม่น้อยกว่า 30 สายพันธุ์ โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ตามสภาพพื้นที่และสภาพอากาศ คือ

1. ข้าวดอหรือข้าวเบา (early maturing rice) จะออกดอกช่วงปลายเดือนกันยายนถึงต้นเดือนตุลาคม เป็นข้าวที่ปลูกบนพื้นที่ดอน ต้องการน้ำน้อย ผลผลิตมาก เป็นข้าวที่โตเร็ว ออกรวงเร็ว เป็นข้าวสำหรับปลูกไว้สำรองยามฉุกเฉิน หากข้าวที่ปลูกเมื่อปีที่ผ่านมาหมดไม่เพียงพอต่อการบริโภค หรือในปีนั้นเกิดสภาวะแล้งฝนหมดเร็วก็จะมีข้าวเบาไว้สำหรับการบริโภค และเป็นภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรอีกรูปแบบหนึ่ง เนื่องจากเป็นการบริหารจัดการแปลงนาเพราะข้าวเบาจะเกี่ยวก่อนทำให้การจัดการแรงงานในครอบครัวไม่ต้องเร่งรีบทยอยเก็บเกี่ยวผลผลิต พันธุ์ข้าเบาพบ 4 สายพันธุ์ ได้แก่ ต้มโป่ยหรือต่งโป้ย กี้หรือข้าวหมี ข้าวลาย เจ้าห้อ เป็นต้น

2. ข้าวกลาง (medium maturing rice) จะออกดอกช่วงกลางถึงปลายเดือนตุลาคม เป็นข้าวปลูกที่ได้ผลผลิตดี ใช้น้ำมากกว่าข้าวเบา พบ 25 สายพันธุ์เป็นทั้งข้าวพื้นเมืองและข้าวไร่จากพื้นที่อื่นแล้วนำมาทดลองปลูกแล้วได้ผลผลิตดี รสชาติอร่อย ได้แก่ โว่เบ้ย/ข้าวแดง เนอเม่อ/ข้าวหอม บองพ้าย กั้ยคู้ บ่องอั้ว/ข้าวเหลือง ตู้ เซอน่า ไฮมาเลย์/ข้าวเหนียวไร่ อายเซิ่น/ข้าวเหนียวดำ ต้นดำ เหลืองเงิน เหลืองขาว เหลืองทอง เหลืองอ่อน บึ่งอั่ว/ข้าวขาว ต้นเต้ยขาว บึ่งปลิง ข้าวเหนียวดำต้นเขียว ข้าวเหนียวหอม ตุ้ง ข้าวเหนียวลาย ข้าวเหลืองน้อย ข้าวเหนียวแดง ข้าวเหนียวหอมสกล เป็นต้น

3. ข้าวปีหรือข้าวหนัก (late maturing rice) ส่วนใหญ่ออกดอกเดือนพฤศจิกายน เนอเม่อ/ข้าวหอม

สำหรับพันธุ์ข้าวในท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์ในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดมีการเก็บรักษาสืบทอดกันมานานนั้นยังไม่ได้มีการบันทึกลักษณะประจำพันธุ์ที่ชัดเจน มีเพียงการบอกเล่าลักษณะพันธุ์แบบกว้างๆ เพื่อการอนุรักษ์สืบทอดกันมา อาจมีการลืมหรือบอกแบบกว้างอาจส่งผลให้เกิดความเข้าใจผิด ด้วยปัจจุบันเริ่มมีการนำพันธุ์จากคนพื้นราบหรือจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่นเข้ามาปลูก ดังนั้นการบันทึกลักษณะทางพฤกษศาสตร์จึงถือเป็นการบันทึกลักษณะประจำพันธุ์ที่มีหลักฐานชัดเจนเพื่อการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวให้บริสุทธิ์และเกิดประโยชน์ต่อคนรุ่นหลัง การเก็บรวบรวมและการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดตามความต้องการของคนในชุมชนสำเร็จได้ด้วยดีด้วยความเกิดจากความร่วมมือร่วมใจของแกนนำชุมชนและเยาวชนในพื้นที่ ผู้นำโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมศึกษาลักษณะประจำพันธุ์ข้าวของท้องถิ่นของตนเอง เพื่อจัดทำเป็นฐานข้อมูลพันธุ์ข้าวท้องถิ่นรวบรวมไว้สำหรับเผยแพร่ให้กับเยาชนรุ่นหลัง รวมทั้งนักท่องเที่ยวและเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ในพื้นที่ ผลการเก็บรวบรวมข้อมูลและสำรวจพื้นที่พบพันธุ์ข้าวที่ปลูกในพื้นทั้งหมด 32 สายพันธุ์ เป็นพันธุ์ข้าวในท้องถิ่น 29 สายพันธุ์ ซึ่งประกอบด้วยข้าวเจ้า 23 สายพันธุ์ และเป็นพันธุ์ข้าวเหนียว 6 สายพันธุ์ ผู้วิจัยแกนนำและเยาวชนในพื้นที่สามารถบันทึกลักษณะพันธุ์ข้าวอย่างละเอียดได้ 10 สายพันธุ์ และสามารถบันทึกลักษณะพันธุ์ข้าวเบื้องต้นได้ 18 สายพันธุ์ ลักษณะประจำพันธุ์ข้าวแต่ละพันธุ์มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ตารางที่ 49 แสดงลักษณะประจำพันธุ์ข้าวไร่ พื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด สถานที่เก็บตัวอย่าง ณ ศูนย์เรียนรู้ แก่นมะกรูดโมเดล บันทึกข้อมูล กรกฎาคม – ธันวาคม 2559

พันธุ์ข้าว / ลักษณะ	1.ปู่ถ่อง ข้าวหมี	2.โวเบ้ง ข้าวแดง	3.เนิ่งเมิ่ง ข้าวหอม	4. บ่องพ๊าย	5.กุ้ยตู้	6.ต้งโป่ย	7.กิ้ง/ขาว ลาย	8. บึ้งอั่ว/ ข้าวเหลือง	9. ตู้	10 เซิ่งน่า
ช่วงเวลาปลูก	ต้น กรกฎาคม	ต้น กรกฎาคม	ต้น กรกฎาคม	ต้น กรกฎาคม	ต้น กรกฎาคม	ต้น กรกฎาคม	ต้น กรกฎาคม	ต้น กรกฎาคม	ต้น กรกฎาคม	ต้น กรกฎาคม
ความสูงของต้น	120	116	137	130	146	132	110	170	140	120
ขนบนแผ่นใบ	มีขน	มีบ้าง	มีบ้าง	เกลี้ยง	มีขน	เกลี้ยง	มีขน	มีขน	มีขน	มีขน
สีแผ่นใบ	เขียวจาง	เขียว	เขียวเข้ม	เขียวเข้ม	เขียว	เขียวจาง	เขียว	เขียวจาง	เขียวจาง	เขียวอ่อน
สีกาบใบ	เขียวจาง	เขียว	เขียวเข้ม	เขียวเข้ม	เขียว	เขียว	เขียว	เขียว	เขียว	เขียว
ความแข็งของลำต้น	ปานกลาง	ปานกลาง	ค่อนข้างแข็ง	ค่อนข้างแข็ง	ปานกลาง	ปานกลาง	ปานกลาง	ปานกลาง	ปานกลาง	ค่อนข้างแข็ง
ทรงกอ	ตั้ง	ตั้ง	ตั้ง	ตั้ง	ตั้ง	ตั้ง	ตั้ง	ตั้ง	ตั้ง	ตั้ง
แผ่นใบยาว	55	45	70	33	58	50	35	73	70	30
แผ่นใบกว้าง	1.5	2	2	2	2.2	2.2	2	2.2	2.2	2

ตารางที่ 49 แสดงลักษณะประจำพันธุ์ข้าวไร่ พื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด สถานที่เก็บตัวอย่าง ณ ศูนย์เรียนรู้ แก่นมะกรูดโมเดล บันทึกข้อมูล กรกฎาคม – ธันวาคม 2559 (ต่อ)

พันพันธุ์ข้าว / ลักษณะ	1.ปู่ถ่องข้าวหมี	2.โวเบ้งข้าวแดง	3.เนิ่งเมิ่งข้าวหอม	4. บ่องพ๊าย	5.กุ้ยตู้	6.ต้งโป่ย	7.กิ้ง/ขาวลาย	8. บึ้งอั่ว/ข้าวเหลือง	9. ตู้	10 เซิ่งน่า
ใบธง	หัก	หัก	หัก	หัก	หัก	หัก	หัก	หัก	หัก	หัก
ช่วงเวลาออกดอก	กลางตุลาคม	กลางตุลาคม	กลางตุลาคม	กลางตุลาคม	กลางตุลาคม	ต้นตุลาคม	กลางตุลาคม	ต้นตุลาคม	กลางตุลาคม	กลางตุลาคม
ลักษณะรวง	ปานกลาง	ปาน	ปาน	ปาน	ปาน	แน่น	ปาน	แน่น	ปาน	ค่อนข้างกระจาย
สีของข้อต่อใบ	เขียวอ่อน	เขียวอ่อน	เขียวอ่อน	เขียวอ่อน	เขียวอ่อน	เหลือง	เหลืองอ่อน	เหลือง	เหลืองอ่อน	เขียวอ่อน
สีของปล้อง	เหลืองอ่อน	เขียวอ่อน	เหลืองอ่อน	เหลืองอ่อน	เหลือง	เขียวอ่อน	เขียวอ่อน	เขียวอ่อน	เขียวอ่อน	เขียวอ่อน
หางข้าว	สั้นสีดำ	ยาว	ไม่มี	สั้น	สั้น	สั้นแดง	สั้นน้ำตาล	สั้น	สั้น	ยาวน้ำตาลแดง
ก้านรวง	อ่อน	อ่อน	อ่อน	อ่อน	อ่อน	อ่อน	อ่อน	อ่อน	อ่อน	อ่อน
การติดเมล็ด	มาก	มาก	มาก	มาก	มาก	มาก	มาก	มาก	มาก	มาก
การร่วงของเมล็ด	ยาก	ยาก	ยาก	ยาก	ยาก	ยาก	ยาก	ยาก	ยาก	ยาก
ขนบนเปลือกเมล็ด	ขนสั้น	เกลี้ยง	ขนสั้น	เกลี้ยง	ขนสั้น	เกลี้ยง	ขนสั้น	ขนสั้น	ขนสั้น	ขนสั้น

ตารางที่ 49 แสดงลักษณะประจำพันธุ์ข้าวไร่ พื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด สถานที่เก็บตัวอย่าง ณ ศูนย์เรียนรู้ แก่นมะกรูดโมเดล บันทึกข้อมูล กรกฎาคม – ธันวาคม 2559 (ต่อ)

พันธุ์ข้าว / ลักษณะ	1.ปู่ถ่อง ข้าวหมี	2.โวเบ้ง ข้าวแดง	3.เนิ่งเมิ่ง ข้าวหอม	4. บ่องพ๊าย	5.กุ้ยตู้	6.ต้งโป่ย	7.กิ้ง/ขาวลาย	8. บึ้งอั่ว/ ข้าวเหลือง	9. ตู้	10 เซิ่งน่า
ความยาวรวง	22	20	22	24	23	27	25	26	27	23
การนวด	ง่าย	ง่าย	ง่าย	ง่าย	ง่าย	ง่าย	ง่าย	ง่าย	ง่าย	ง่าย
ช่วงเวลาเก็บเกี่ยว	ต้นเดือนธันวาคม	ต้นเดือนธันวาคม	ต้นเดือนธันวาคม	ต้นเดือนธันวาคม	ต้นเดือนธันวาคม	ต้นเดือนธันวาคม	ต้นเดือนธันวาคม	ต้นเดือนธันวาคม	ต้นเดือนธันวาคม	ต้นเดือนธันวาคม
ความยาวข้าวเปลือก	1 ซม.	0.9 ซม.	1 ซม.	1 ซม.	1.1 ซม.	0.9 ซม.	1 ซม.	0.8 ซม.	1 ซม.	1.1 ซม.
ความกว้างข้าวเปลือก	0.3 ซม.	0.35 ซม.	0.4 ซม.	0.35 ซม.	0.3 ซม.	0.3 ซม.	0.8 ซม.	0.3 ซม.	0.3 ซม.	0.3 ซม.
สีเปลือกเมล็ด	ฟางปลายสีน้ำตาล	แดงน้ำตาล	เหลือง	เหลืองอ่อน	เหลือง	เหลืองอ่อน	เหลืองขีดน้ำตาล	เหลือง	ฟางปลายน้ำตาลแดง	ฟาง
ความยาวเมล็ดข้าวสาร	0.8 ซม.	0.7 ซม.	0.8 ซม.	0.6 ซม.	0.7 ซม.	0.65 ซม.	0.35 ซม.	0.6 ซม.	0.7 ซม.	0.7 ซม.

ตารางที่ 49 แสดงลักษณะประจำพันธุ์ข้าวไร่ พื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดสถานที่เก็บตัวอย่าง ณ ศูนย์เรียนรู้ แก่นมะกรูดโมเดล บันทึกข้อมูล กรกฎาคม – ธันวาคม 2559 (ต่อ)

พันธุ์ข้าว / ลักษณะ	1.ปู่ถ่อง ข้าวหมี	2.โวเบ้ง ข้าวแดง	3.เนิ่งเมิ่ง ข้าวหอม	4. บ่องพ๊าย	5.กุ้ยตู้	6.ต้งโป่ย	7.กิ้ง/ขาวลาย	8. บิ้งอั่ว/ข้าวเหลือง	9. ตู้	10 เซิ่งน่า
การนวด	ง่าย	ง่าย	ง่าย	ง่าย	ง่าย	ง่าย	ง่าย	ง่าย	ง่าย	ง่าย
ความกว้างเมล็ดข้าวสาร	0.25 ซม.	0.3 ซม.	0.4 ซม.	0.3 ซม.	0.3 ซม.	0.3 ซม.	0.3 ซม.	0.25 ซม.	0.3 ซม.	0.3 ซม.
ชนิดของข้าวสาร	เจ้า	เจ้า	เจ้า	เจ้า	เจ้า	เจ้า	เจ้า	เจ้า	เจ้า	เจ้า
รูปร่างข้าวกล้อง	ค่อนข้างป้อม	ค่อนข้างป้อม	ป้อม	ป้อมสั้น	ค่อนข้างป้อม	ป้อม	ค่อนข้างป้อม	ค่อนข้างป้อม	ป้อม	ป้อมปลายดำ
สีของข้าวกล้อง	ขาวขุ่น	ขาว	ขาว	ขาว	ขาว	ขาวขุ่น	ขาว	ขาว	ขาว	ขาว
ท้องไข่	มีน้อย	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี
ความนิ่มของข้าว	นิ่ม	นิ่ม	นิ่ม	นิ่ม	นิ่ม	นิ่ม	นิ่ม	นิ่ม	นิ่ม	นิ่ม
กลิ่นของข้าว	ไม่หอม	ไม่หอม	หอม	ไม่หอม	ไม่หอม	ไม่หอม	ไม่หอม	ไม่หอม	ไม่หอม	ไม่หอม
รสชาติ	อร่อย	อร่อย	อร่อย	อร่อย	อร่อย	อร่อย	อร่อย	อร่อย	อร่อย	อร่อย
สภาพพื้นที่เหมาะสม	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน
อายุข้าว	120-130 วัน	120-130 วัน	140-150 วัน	140-150 วัน	140-150 วัน	120-130 วัน	120-130 วัน	140-150 วัน	140-150 วัน	140-150 วัน

ตารางที่ 49 แสดงลักษณะประจำพันธุ์ข้าวไร่ พื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด (ต่อ)

พันธุ์ข้าว / ลักษณะ	1.ตุ้ง	2.เหลือง/บ่อง	3.ขาว/อั่ว	4.เหลืองขาว/บ่องอั่ว	5.บิ้งปลิง แป้งขนมจีน	6. ขาวเล็ก/อั่วพู	7. เหลืองเงิน	8.แดง (เปลือกเหลือง)
แหล่งที่เก็บตัวอย่าง	คลองเสลา	คลองเสลา	คลองเสลา	คลองเสลา	คลองเสลา	คลองเสลา	บ้านอีมาด	บ้านใต้
สีเปลือกเมล็ด	เหลือง	เหลืองปนน้ำตาล	เหลืองอ่อน	เหลือง	เหลืองอมเขียว	เหลืองอ่อน	เหลือง	ฟางออกน้ำตาล
ความยาวข้าวเปลือก	1 ซม.	0.8 ซม.	1 ซม.	1 ซม.	0.8 ซม.	0.9 ซม.	1 ซม.	1.1 ซม.
ความกว้างข้าวเปลือก	0.4 ซม.	0.4 ซม.	0.3 ซม.	0.35 ซม.	0.35 ซม.	0.3 ซม.	0.3 ซม.	0.3 ซม.
รูปร่างข้าวกล้อง	ยาว	ป้อม	ป้อมสั้น	ค่อนข้างป้อม	ป้อม	เรียว	ค่อนข้างป้อม	ยาว
ความยาวข้าวสาร	0.7 ซม.	0.6 ซม.	0.7 ซม.	0.7 ซม.	0.6 ซม.	0.7 ซม.	0.7 ซม.	0.7 ซม.
ความกว้างข้าวสาร	0.3 ซม.	0.3 ซม.	0.25 ซม.	0.3 ซม.	0.3 ซม.	0.25 ซม.	0.25 ซม.	0.2 ซม.
ชนิดของข้าวสาร	เจ้า	เจ้า	เจ้า	เจ้า	เจ้า	เจ้า	เจ้า	เจ้า
รูปร่างข้าวเปลือก	ยาว	ป้อม	ป้อม	ค่อนข้างป้อม	ค่อนข้างป้อม	เรียว	ค่อนข้างป้อม	ยาว
สีของข้าวกล้อง	น้ำตาลอ่อน	ขาวลายน้ำตาล	น้ำตาลอ่อน	0.7	น้ำตาลอ่อน	ขาว	น้ำตาลอ่อน	แดง

ตารางที่ 49 แสดงลักษณะประจำพันธุ์ข้าวไร่ พื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด (ต่อ)

พันธุ์ข้าว / ลักษณะ	1.ตุ้ง	2.เหลือง/บ่อง	3.ขาว/อั่ว	4.เหลือง ขาว/บ่องอั่ว	5.บิ้งปลิง แป้งขนมจีน	6. ขาวเล็ก/ อั่วพู	7. เหลืองเงิน	8.แดง (เปลือกเหลือง)
ท้องไข่	น้อย	น้อย	ปานกลาง	น้อย	น้อย	น้อย	ไม่มี	ไม่มี
ความนิ่มของข้าว	นิ่ม	นิ่ม	นิ่ม	นิ่ม	แข็ง	นิ่ม	นิ่ม	นิ่ม
กลิ่นของข้าว	ไม่หอม	ไม่หอม	ไม่หอม	ไม่หอม	ไม่หอม	ไม่หอม	ไม่หอม	ไม่หอม
รสชาติ	อร่อย	อร่อย	อร่อย	อร่อย	อร่อย	อร่อย	อร่อย	อร่อย
อายุข้าว	กลาง	กลาง	สั้น	กลาง	กลาง	กลาง	ไม่มี	ขนมาก
ขนบนเมล็ด	มี	ไม่มี	มีขน	ไม่มี	ไม่มี	มีขน	สั้นสีน้ำตาล	สั้น
หางข้าว	ยาวสีแดง กลีบเลี้ยงแดง	สั้น	ยาวสีน้ำตาล	สั้นสีน้ำตาล	สั้นปลายสี น้ำตาล	สั้น	ค่อนข้างป้อม	ยาว
สภาพพื้นที่เหมาะสม	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน
อายุข้าว	140-150 วัน	140-150 วัน	140-150 วัน	140-150 วัน	140-150 วัน	140-150 วัน	140-150วัน	140-150 วัน

ตารางที่ 49 แสดงลักษณะประจำพันธ์ข้าวไร่ พื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด (ต่อ)

พันธุ์ข้าว / ลักษณะ	9.เหลืองใหญ่	10.บะใบ้	11. เหลืองน้อย	12. ต้นเตี้ยบ่อง	13.ไอมะเร่ข้าวเหนียวไร่	14.เหนียวดำต้นเขียว	15.เหนียวดำ ต้นเขียว เปลือกสีฟาง
แหล่งที่เก็บตัวอย่าง	บ้านใต้	บ้านใต้	บ้านใต้	บ้านใต้	บ้านใต้	คลองเสลา	บ้านใต้
สีเปลือกเมล็ด	เหลืองอ่อน	ฟางขีดดำ	เหลือง	ฟาง	เหลือง ขีดน้ำตาล	ฟางกระม่วง	ฟาง
ความยาวข้าวเปลือก	1.1 ซม.	1 ซม.	0.9 ซม.	1.1 ซม.	1 ซม.	0.9 ซม.	1.1 ซม.
ความกว้างข้าวเปลือก	0.4 ซม.	0.3 ซม.	0.35 ซม.	0.3 ซม.	0.3 ซม.	0.35 ซม.	0.35 ซม.
ความยาวข้าวสาร	ป้อมสั้น	0.8 ซม.	0.7 ซม.	1.1 ซม.	0.8 ซม.	0.6 ซม.	0.7 ซม.
ความกว้างข้าวสาร	0.7 ซม.	0.25 ซม.	0.3 ซม.	0.25 ซม.	0.3 ซม.	0.3 ซม.	0.25 ซม.
ชนิดของข้าวสาร	0.3 ซม.	เจ้า	เจ้า	เจ้า	เหนียว	เหนียว	เหนียว
รูปร่างข้าวกล้อง	ป้อมสั้น	ค่อนข้างป้อม	ป้อม	ค่อนข้างป้อม	ยาว	ค่อนข้างป้อม	ป้อมยาว
สีของข้าวกล้อง	ขาว	ขาวปลายดำ	ขาว	ขาว	ขาว	ดำ	ดำน้ำตาล

ตารางที่ 49 แสดงลักษณะประจำพันธ์ข้าวไร่ พื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด (ต่อ)

พันธุ์ข้าว / ลักษณะ	9.เหลืองใหญ่	10.บะใบ้	11. เหลืองน้อย	12. ต้นเตี้ยบ่อง	13.ไอมะเร่ ข้าวเหนียวไร่	14.เหนียวดำต้นเขียว	15.เหนียวดำ ต้นเขียว เปลือกสีฟาง
ท้องไข่	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	น้อย	ไม่มี
ความนิ่มของข้าว	นิ่ม	นิ่ม	นิ่ม	นิ่ม	นิ่ม	นิ่ม	นิ่ม
กลิ่นของข้าว	ไม่หอม	ไม่หอม	ไม่หอม	ไม่หอม	หอม	ไม่หอม	ไม่หอม
รสชาติ	อร่อย	อร่อย	อร่อย	อร่อย	อร่อย	อร่อย	อร่อย
ขนบนเมล็ด	ขนมาก	มี	มี	มี	มี	มีขน	ขนมาก
หางข้าว	สั้น	ยาวดำ	สั้น	ยาว	ยาว	สั้นดำ	ไม่มี
รูปร่างข้าวเปลือก	ยาว	ยาว	ค่อนข้างป้อม	ค่อนข้างป้อม	ยาว	ค่อนข้างป้อม	ป้อมยาว
สภาพพื้นที่เหมาะสม	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน	พื้นที่ไร่ พื้นที่ดอน
อายุข้าว	140-150 วัน	140-150 วัน	140-150 วัน	140-150 วัน	140-150 วัน	140-150 วัน	140-150 วัน

ตารางที่ 50 แสดงรูปของข้าวไร่แต่ละสายพันธุ์

ชื่อข้าว	รูปข้าวเปลือก	รูปข้าวกล้อง
1. ปู่ถ่อง(ข้าวหมี)		
2. โวเบ้ง (ข้าวแดง)		
3. เนอเม่อ (ข้าวหอม)		
4. บ่องพ๊าย		

ตารางที่ 50 แสดงรูปของข้าวไร่แต่ละสายพันธุ์ (ต่อ)

ชื่อข้าว	รูปข้าวเปลือก	รูปข้าวกล้อง
5.กุ้ยตู้		
6.ต้งโป่ย		
7.กิ๊ง (ขาวลาย)		
8. บึ้งอั่ว (ข้าวเหลือง)		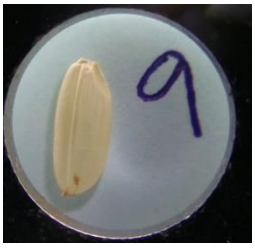

ตารางที่ 50 แสดงรูปของข้าวไร่แต่ละสายพันธุ์ (ต่อ)

ชื่อข้าว	รูปข้าวเปลือก	รูปข้าวกล้อง
9. ตู้	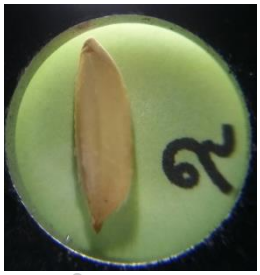	
10. เซิ่งน่า		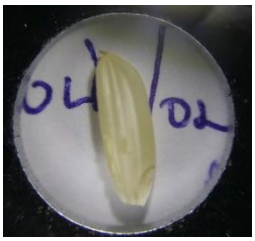
11.ตุ้ง	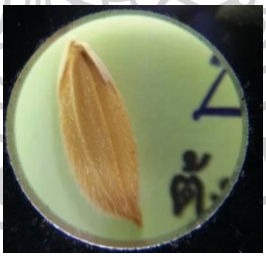	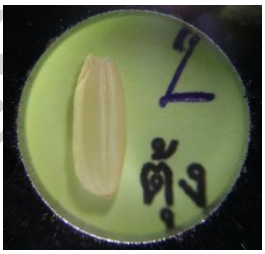
12.เหลืองทอง/บ่องพ้าย		

ตารางที่ 50 แสดงรูปของข้าวไร่แต่ละสายพันธุ์ (ต่อ)

ชื่อข้าว	รูปข้าวเปลือก	รูปข้าวกล้อง
13.ขาว		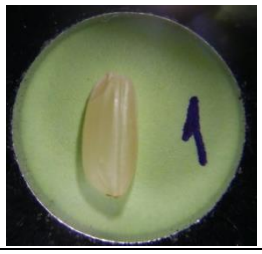
14.เหลืองขาว/บ่องอั่ว		
15.บิ้งปลิง		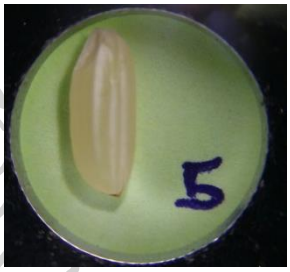
16. ขาวเล็ก/อั่วพู	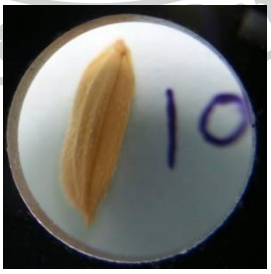	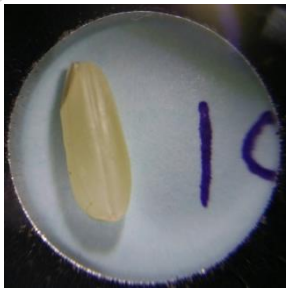

ตารางที่ 50 แสดงรูปของข้าวไร่แต่ละสายพันธุ์ (ต่อ)

ชื่อข้าว	รูปข้าวเปลือก	รูปข้าวกล้อง
17. เหลืองเงิน	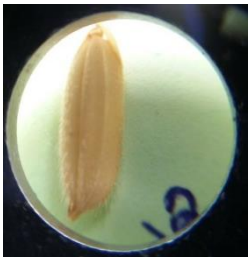	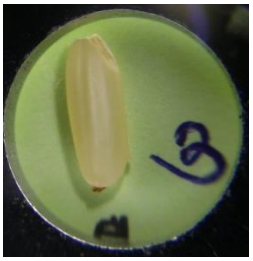
18. แดง(เปลือกเหลือง)		
19.เหลืองใหญ่		
20.บะใบ้		

ตารางที่ 50 แสดงรูปของข้าวไร่แต่ละสายพันธุ์ (ต่อ)

ชื่อข้าว	รูปข้าวเปลือก	รูปข้าวกล้อง
21. เหลืองน้อย		
22. ต้นเตี้ยเหลือง/เตี๊ยบ่อง		
23.ไอมะเร่(ข้าวเหนียวไร่)		
24.**เหนียวดำต้นเขียว**		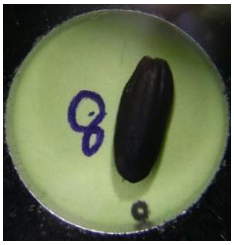

ตารางที่ 50 แสดงรูปของข้าวไร่แต่ละสายพันธุ์ (ต่อ)

ชื่อข้าว	รูปข้าวเปลือก	รูปข้าวกล้อง
25.เหนียวดำ ต้นเขียว **เปลือกสีฟาง**		

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถาม ประกอบด้วย ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับกลุ่มตัวอย่างของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์

ผู้วิจัยได้นำความคิดเห็นทั้ง 70 ตัวอย่าง มาสร้างเป็นแบบสอบถามเพื่อยืนยันความคิดเห็น ทั้งนี้ผู้วิจัยได้หาคุณภาพด้วยการตรวจสอบความถูกต้อง หรือความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) เป็นการตรวจสอบเครื่องมือวิจัยว่าประเด็นในการวิจัยสามารถได้ข้อมูลครอบคลุมตามแนวคิดการวิจัย หรือได้เนื้อหาตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยหรือไม่ ผู้วิจัยให้อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ตรวจสอบความถูกต้อง จากนั้นนำร่างแบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้น มาตรวจสอบคุณภาพโดยใช้เทคนิค IOC (Item Objective Congruence Index) โดยให้ให้ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 5 ท่านที่มีความเชี่ยวชาญในด้านเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยตรวจสอบความตรงของเนื้อหา การตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาโดยการวิเคราะห์ค่าดัชนีความสอดคล้อง ระหว่างข้อคำถามกับนิยามเชิงปฏิบัติการที่ต้องการวัด (Item Objective Congruence or IOC) และคัดเลือกข้อคำถามที่มีค่า IOC ผ่านเกณฑ์ที่กำหนดไว้เพื่อตรวจสอบความเที่ยง (Reliability) ของแบบสอบถาม และวิธีสัมประสิทธิ์อัลฟ่า (Alpha’s Coefficient) ตามสูตรของครอนบาค (Cronbach) โดยมีค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ของแบบสอบถามเท่ากับ 0.98 จากนั้นนำแบบสอบถามไปเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจงจำนวน 100 คน ผลการวิเคราะห์ข้อมูล มีดังต่อไปนี้

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับกลุ่มตัวอย่างของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์

ตารางที่ 51 เพศ อายุ ระดับการศึกษา

ข้อมูลส่วนตัว	จำนวน	ร้อยละ
เพศ		
ชาย	37	37
หญิง	63	63
รวม	100	100
อายุ		
ต่ำกว่า 20 ปี	5	5
20-30 ปี	40	40
31-40 ปี	18	18
41-50 ปี	22	22
51-60 ปี	13	13
มากกว่า 60 ปี	2	2
รวม	100	100
ระดับการศึกษา		
ต่ำกว่ามัธยมศึกษา	61	61
มัธยมศึกษาตอนต้น/ปวช.	16	16
มัธยมศึกษาตอนปลาย	15	15
อนุปริญญา/ ปวส.	1	1
ปริญญาตรี	5	5
ปริญญาโท	1	1
รวม	100	100

จากตารางที่ 51 การวิเคราะห์ผลข้อมูลพบว่า ชาวกะเหรี่ยงโปว์ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง คิดเป็นร้อยละ 63 และเพศชาย คิดเป็นร้อยละ 37 อายุอยู่ในช่วง 20-30 ปี มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 40 รองลงมาเป็นช่วงอายุ 41-50 ปี คิดเป็นร้อยละ 22 รองลงมาอายุอยู่ในช่วง 31-40 ปี คิดเป็นร้อยละ 18 รองลงมาอายุอยู่ในช่วง 51-60 ปี รองลงมาคิดเป็นร้อยละ 13 รองลงมาอายุต่ำกว่า 20 ปี คิดเป็นร้อยละ 5 และอายุมากกว่า 60 ปี คิดเป็นร้อยละ 2 ตามลำดับ ส่วนระดับการศึกษาของชาวกะเหรี่ยงโปว์ ส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาต่ำกว่ามัธยมศึกษา คิดเป็นร้อยละ 61 รองลงมาระดับการศึกษามัธยมศึกษาตอนต้น/ปวช. คิดเป็นร้อยละ 16 รองลงมาระดับการศึกษามัธยมศึกษาตอนปลายคิดเป็นร้อยละ 15 และมีระดับการศึกษาปริญญาตรี คิดเป็นร้อยละ 5 และมีระดับการศึกษาปริญญาโทคิดเป็นร้อยละ 1 ตามลำดับ

ตารางที่ 52 ภาษา อายุการอาศัยในหมู่บ้าน

ข้อมูลส่วนตัว	จำนวน	ร้อยละ
ภาษา		
กะเหรี่ยง	53	53
ภาษาไทยและภาษากะเหรี่ยง	47	47
รวม	100	100
อายุอาศัยในหมู่บ้าน		
5-10 ปี	1	1
11-15 ปี	1	1
16-20 ปี	7	7
มากกว่า 20 ปี	91	91
รวม	100	100

จากตารางที่ 52 การวิเคราะห์ผลข้อมูลพบว่า ชาวกะเหรี่ยงโปว์ส่วนใหญ่พูดภาษากะเหรี่ยง คิดเป็นร้อยละ 53 มากที่สุด และพูดภาษาไทยและภาษากะเหรี่ยง คิดเป็นร้อยละ 47 คิดเป็นร้อยละ 2 ตามลำดับ ส่วนอายุการอาศัยในหมู่บ้านชาวกะเหรี่ยงโปว์ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านมากกว่า 20 ปี คิดเป็นร้อยละ 91 รองลงมาเป็นอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน 16-20 ปี คิดเป็นร้อยละ 7 รองลงมาอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน 11-15 ปี คิดเป็นร้อยละ 1 และอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน 5-10 ปี คิดเป็นร้อยละ 1 ตามลำดับ

ตารางที่ 53 สถานภาพสมรส สถานะ

ข้อมูลส่วนตัว	จำนวน	ร้อยละ
สถานภาพ		
โสด	8	8
สมรส	85	85
หย่าร้าง	3	3
หม้าย	4	4
รวม	100	100
สถานะ		
เกษตรกร	93	93
ผู้นำ	3	3
ปราชญ์ชาวบ้าน	3	3
รวม	100	100

จากตารางที่ 53 การวิเคราะห์ผลข้อมูลพบว่า ชาวกะเหรี่ยงโปว์ส่วนใหญ่มีสถานภาพสมรส คิดเป็นร้อยละ 85 และสถานภาพโสด คิดเป็นร้อยละ 8 และสถานภาพหม้าย คิดเป็นร้อยละ 4 และสถานภาพหย่าร้าง คิดเป็นร้อยละ 3 ตามลำดับ ส่วนสถานะส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร คิดเป็นร้อยละ 93 รองลงมาสถานะผู้นำ คิดเป็นร้อยละ 3 และสถานะปราชญ์ชาวบ้านคิดเป็นร้อยละ 3 ตามลำดับ

ตารางที่ 54 ระยะเวลาการปลูกข้าวไร่ พื้นที่ปลูกข้าวไร่

ข้อมูลส่วนตัว	**จำนวน**	**ร้อยละ**
ระยะเวลาการปลูกข้าวไร่		
ต่ำกว่า 5 ปี	3	3
5-10 ปี	8	8
11-15 ปี	9	9
16-20 ปี	6	6
มากกว่า 20 ปี	74	74
รวม	100	100
พื้นที่ปลูกข้าวไร่		
ต่ำกว่า 1 ไร่	1	1
2-5 ไร่	84	84
6-9 ไร่	14	14
10-13 ไร่	0	0
มากกว่า 14 ไร่	1	1
รวม	100	100

จากตารางที่ 54 การวิเคราะห์ผลข้อมูลพบว่า ชาวกะเหรี่ยงโปว์ส่วนใหญ่มีระยะเวลาการปลูกข้าวไร่มากกว่า 20 ปี คิดเป็นร้อยละ 74 รองลงมามีระยะเวลาการปลูกข้าวไร่ช่วง 11-15 ปี คิดเป็นร้อยละ 9 รองลงมาระยะเวลาการปลูกข้าวไร่ช่วง 5-10 ปี คิดเป็นร้อยละ 8 รองลงมาระยะเวลาการปลูกข้าวไร่ช่วง 16-20 ปี คิดเป็นร้อยละ 6 และระยะเวลาการปลูกข้าวไร่ต่ำกว่า 5 ปี คิดเป็นร้อยละ 3 ตามลำดับ ส่วนพื้นที่ปลูกข้าวไร่ส่วนใหญ่มีพื้นที่ 2-5 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 84 รองลงมามีพื้นที่ 6-9 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 14 และมีพื้นที่ต่ำกว่า 1 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 1 และมีพื้นที่มากกว่า 14 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 1 ตามลำดับ

ตารางที่ 55 เหตุผลในการปลูกข้าวไร่ แรงงาน

ข้อมูลส่วนตัว	จำนวน	ร้อยละ
เหตุผลในการปลูกข้าวไร่		
บริโภค	53	100
บริโภค,ทำบุญ	14	14
บริโภค,ทำพิธีกรรม	1	1
บริโภค,ทำพิธีกรรม,ทำบุญ, เพื่ออนุรักษ์, เลี้ยงแขก	30	30
บริโภค,ทำพิธีกรรม,ทำบุญ, เพื่ออนุรักษ์	2	2
รวม	100	100
แรงงาน		
จ้าง	14	14
สมาชิกในครอบครัว	10	10
เพื่อนบ้าน	8	8
จ้าง,สมาชิกในครอบครัว	10	10
จ้าง,เพื่อนบ้าน	9	9
สมาชิกในครอบครัว,เพื่อนบ้าน	49	49
รวม	100	100

จากตารางที่ 55 การวิเคราะห์ผลข้อมูลพบว่า ชาวกะเหรี่ยงโปว์ส่วนใหญ่มีเหตุผลในการปลูกข้าวไร่เพื่อการบริโภค คิดเป็นร้อยละ 53 และรองลงมาเพื่อบริโภค,ทำพิธีกรรม,ทำบุญ, เพื่ออนุรักษ์, เลี้ยงแขก คิดเป็นร้อยละ 30 รองลงมาเพื่อบริโภค,ทำบุญคิดเป็นร้อยละ 14 รองลงมาเพื่อบริโภค,ทำพิธีกรรม,ทำบุญ, เพื่ออนุรักษ์คิดเป็นร้อยละ 2 และเพื่อบริโภค ทำพิธีกรรม คิดเป็นร้อยละ 1 ตามลำดับ ส่วนแรงงานส่วนใหญ่คือสมาชิกในครอบครัว,เพื่อนบ้านคิดเป็นร้อยละ 49 รองลงมาจ้าง คิดเป็นร้อยละ 14 รองลงมาสมาชิกในครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 10 และจ้างสมาชิกในครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 10 รองลงมาจ้าง เพื่อนบ้านคิดเป็นร้อยละ 9 และเพื่อนบ้าน คิดเป็นร้อยละ 8 ตามลำดับ

ตารางที่ 56 อาชีพหลัก อาชีพเสริม ภูมิลำเนา จำนวนสมาชิกในครอบครัว

ข้อมูลส่วนตัว	จำนวน	ร้อยละ
อาชีพหลัก		
กสิกรรม	82	82
รับจ้าง	13	13
อื่นๆ	5	5
รวม	100	100
อาชีพเสริม		
กสิกรรม	3	3
รับจ้าง	69	69
ค้าขาย	3	3
อื่นๆ	23	23
รวม	100	100
ภูมิลำเนา		
เกิดที่นี่	99	99
หมู่บ้านอื่น	1	1
รวม	100	100
จำนวนสมาชิกในครอบครัว		
2-5 คน	88	88
6-10 คน	11	11
11-15 คน	1	1
รวม	100	100

จากตารางที่ 56 การวิเคราะห์ผลข้อมูลพบว่า ชาวกะเหรี่ยงโปว์มีอาชีพหลักส่วนใหญ่ กสิกรรม คิดเป็นร้อยละ 82 รองลงมารับจ้าง คิดเป็นร้อยละ 13 และอื่นๆ คิดเป็นร้อยละ 13 ตามลำดับ ส่วนอาชีพเสริมส่วนใหญ่รับจ้าง คิดเป็นร้อยละ 69 รองลงมาอื่นๆ คิดเป็นร้อยละ 23 และกสิกรรม คิดเป็นร้อยละ 3 และค้าขาย คิดเป็นร้อยละ 82 ตามลำดับ ส่วนภูมิลำเนาส่วนใหญ่เกิดที่นี่ คิดเป็นร้อยละ 99 และหมู่บ้านอื่น คิดเป็นร้อยละ 1 ตามลำดับ ส่วนจำนวนสมาชิกในครอบครัวส่วนใหญ่มี 2-5 คน คิดเป็นร้อยละ 88 รองลงมา6-10 คน คิดเป็นร้อยละ 11 และ11-15 คน คิดเป็นร้อยละ 1 ตามลำดับ

นอกจากผลจากการเก็บข้อมูลจากแบบสอบถามจำนวน 100 ดังข้อมูลที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้วิจัยลงพื้นที่ภาคสนามและการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยและเหตุผลที่สำคัญที่เกษตรกรใช้ในการคัดเลือก เก็บ อนุรักษ์สายพันธุ์ข้าวไว้มาเป็นระยะเวลานาน มีดังนี้

ผลจากการเก็บข้อมูลภาคสนามและการสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับปัจจัยและเหตุผลที่สำคัญที่ชาวกะเหรี่ยงโปว์ใช้ในการคัดเลือก เก็บ อนุรักษ์สายพันธุ์ข้าวไว้มาเป็นระยะเวลานาน มีดังนี้

1. พันธุ์ข้าวมีรสชาติอร่อย หอม นุ่ม เป็นที่ชอบของคนในครอบครัว สำหรับบริโภคในครัวเรือน
2. พันธุ์ข้าวมีปริมาณผลผลิตสูง เม็ดใหญ่
3. พันธุ์ข้าวทนต่อสภาวะอากาศที่เปลี่ยนแปลง เช่น อากาศร้อนจัด อากาศเย็น และทนต่อพายุฝนที่เกิดขึ้น
4. มีความทนทานต่อโรคต่างๆ และแมลงที่เป็นศัตรูข้าว
5. พันธุ์ข้าวลำต้นแข็งแรงไม่ล้มง่าย เกี่ยวง่าย
6. พันธุ์ข้าวใช้น้ำน้อย อายุสั้นให้ผลผลิตเร็ว สำหรับเก็บเกี่ยวไว้กินก่อนพันธุ์ข้าวปีที่ผ่านมาจะหมด
7. พันธุ์ข้าวสามารถแปรรูปเป็นอาหาร ขนมต่างๆ ใช้ในการประกอบพิธีกรรมและทำบุญ
8. พันธุ์ข้าวถูกโฉลกกับผู้ปลูกเพราะปลูกแล้วได้ผลผลิตดี ไม่มีโรคมาคุกคาม
9. พันธุ์ข้าวปลูกไว้สำหรับการทำเป็นส่วนประกอบของยา
10. พันธุ์ข้าวปลูกไว้สำหรับการอนุรักษ์ และเพื่อแลกเปลี่ยนในชุมชน

ผลการศึกษาสังเกตได้ว่า ชาวกะเหรี่ยงโปว์ให้ความสำคัญกับรสชาติ ปริมาณของผลผลิตและความทนต่อสภาวะอากาศที่เปลี่ยนแปลงเป็นเหตุผลหลักในการเก็บรักษาสายพันธุ์ข้าวเพื่อเพาะปลูกทุกปีในครอบครัวสืบทอดกันมา เพราะพันธุ์ข้าวเป็นพืชที่เจริญเติบโตได้เร็ว ทนต่อสภาพอากาศ แต่ก็มีข้อจำกัดของอายุเมล็ดพันธุ์ หากเกษตรกรในปลูกข้าวภายใน 1 ปี อายุของเมล็ดพันธุ์ข้าวก็จะเสื่อมคุณภาพจะลดลง และเก็บได้นานที่สุดเพียงแค่ 2 ปี หากไม่นำมาปลูกเมล็ดพันธุ์ก็จะหมดอายุและสูญพันธุ์ไปข้าวจึงเป็นพืชที่สูญพันธุ์ง่าย ดังนั้น ถึงแม้ชุมชนจะเก็บสายพันธุ์ไว้หลายสิบสายพันธุ์แตกต่างกันตามความชอบของคนในครัวและแตกต่างตามสภาพพื้นที่ สภาพอากาศ เทคโนโลยี แต่สายพันธุ์ข้าวก็ยังมีการสูญพันธุ์ตามความนิยมตามยุคตามสมัย ตามสภาวการณ์ที่เปลี่ยนไป แต่ด้วยครัวเรือนแต่ละครัวเรือนในพื้นที่ชุมชนเดียวกัน มีความชอบต่างกันส่งผลให้การคัดเลือกเพื่อเก็บรักษาสายพันธุ์ข้าวแตกต่างกัน ประกอบกับครัวเรือนในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าวอย่างสม่ำเสมอทั้งการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นภายในชุมชนและภายนอกชุมชน จึงส่งให้สายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในชุมชนจำนวนมากกว่า 30 สายพันธุ์ยังคงอยู่มาอย่างต่อเนื่องมาเป็นระยะอันยาวนาน

สรุป : บริบทชุมชน สภาพการณ์ปลูกข้าวไร่และภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

บริบทชุมชน

จากการศึกษาบริบทชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง สภาพแวดล้อมโดยทั่วไป ประกอบด้วย ประวัติความเป็นมาของตำบลแก่นมะกรูด ที่ตั้งอาณาเขต ลักษณะภูมิประเทศ ประชากร สภาพภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม พบว่า ชุมชนตำบลแก่นมะกรูดเป็น

ประชากรที่อพยพย้ายมาจากพม่ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยมาช้านาน มีอาณาเขตติดต่อกับ 3 จังหวัดได้แก่ จังหวัดตาก อุทัยธานี และสุพรรณบุรี พื้นที่ตั้งติดต่อกับป่าสงวนแห่งชาติ มีลำธารและห้วยเป็นแหล่งบริโภคและทำการเกษตร ภูมิประเทศเป็นที่ราบเชิงเขาสลับกับภูเขาสูงจึงเหมาะสมกับการปลูกข้าวไร่อย่างดีและทำไร่ ส่งผลให้การสูญหายของสายพันธุ์ข้าวลดลงไม่มาก ระบบการปกครองมีผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในการดูแลชุมชน มีหน่วยงานและกองทุนที่ทั้งรัฐและเอกชนให้การช่วยเหลือสนับสนุน มีสำนักสงฆ์เป็นศูนย์รวมและสถานที่ประกอบพิธีกรรมในชุมชน ประชากรส่วนใหญ่พูดภาษากะเหรี่ยงเป็นภาษาหลัก และไม่ย้ายถิ่นฐานไปที่อื่นประกอบกับมีการรักษามีความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น วิถีชีวิตและวัฒนธรรมข้าวยังคงอยู่ มีทรัพยากรท้องถิ่นที่หลากหลายได้แก่ ข้าวไร่ ฟักทองพื้นบ้าน ข้าวโพดพื้นบ้าน ถั่วพื้นบ้าน ฟักพื้นบ้าน ฯลฯ และยังมีวัฒนธรรมการกินที่ส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากร ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นแบบเครือญาติมีการติดต่อสื่อสารพบปะกันโดยใช้วัฒนธรรมเป็นตัวเชื่อมโยง มีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญคือ บ้าน อีมาด อีทราย และบ้านใต้ การคมนาคมสะดวกสบาย มีผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นและต่างถิ่นมากมาย เช่น ข้าวไร่ พริกกะเหรี่ยง ฟักทอง ฟัก เผือก กะหล่ำหัวใจ บร็อคโคลี่ สตรอเบอร์รี่ มะละกอ ยาสูบ ผ้าทอพื้นเมือง และเครื่องจักสาน สำหรับการเกษตรหลักได้แก่ ข้าวไร่ พริกกะเหรี่ยง ข้าวโพด มันสำปะหลัง สำหรับข้าวและพริกกะเหรี่ยงเป็นการปลูกที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษด้วยการปฏิบัติให้ดูมาจนถึงปัจจุบัน เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนตำบลแก่นมะกรูด

สภาพการณ์ปลูกข้าวไร่และภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

การปลูกข้าวไร่นอกจากพบสายพันธุ์ข้าวที่หลากหลายสายพันธุ์ ยังพบพันธุ์พืชท้องถิ่นที่หลากหลาย การปลูกข้าวไร่ยังมีบทบาทสำคัญที่สร้างความมั่นคงด้านอาหารให้กับครอบครัว อีกทั้งมีความสำคัญสำหรับการทำอาหารประกอบในพิธีกรรมและงานบุญ ด้วยการปลูกข้าวไร่มีการปลูกพืชผักมากมายหลายชนิดปะปนกันในแปลงข้าว เช่น ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ฟัก ฟักส้ม มะเขือส้ม แตง พริกกะเหรี่ยง เผือกหอม งาหอม ข้าวโพด ข้าวฟ่าง ถั่ว ยาสูบ น้ำเต้า ผัดกาด กวางตุ้ง คะน้า กัญชง ข่า ขมิ้น ฯลฯ ไม่น้อยกว่า 20 ชนิด ทั้ง 4 หมู่บ้านมีพื้นที่ปลูก 1,240 ไร่ การทำไร่ข้าวของชาวกะเหรี่ยงโปว์เป็นรูปแบบหนึ่งของระบบการจัดการทรัพยากรชีวภาพเพื่อสร้างหลักประกันของผลผลิตอาหารสำหรับเลี้ยงดูคนในครอบครัว ยังเป็นธนาคารรวบรวมสายพันธุ์พืชที่หลากหลายของครอบครัว ชาวบ้านจะคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ที่ดี สวย สมบูรณ์ เป็นสายพันธุ์ที่มีความสำคัญต่อระบบการผลิตอาหารของชาวบ้านเพื่อเก็บรักษาไว้ในครัวเรือนของตน และชาวกะเหรี่ยงโปว์ให้ความสำคัญกับข้าวมากที่สุด มีการเก็บรักษาสายพันธุ์ข้าวมากที่สุด เพราะข้าวเป็นอาหารหลักของครอบครัว ข้าวมีการกลายพันธุ์ได้ง่าย การเก็บรักษาพันธุ์ข้าวต้องเก็บปีต่อปี การคัดเลือกพันธุ์ข้าวจะคัดเลือกตั้งแต่รวงสวย เมล็ดสมบูรณ์ และคงลักษณะเดิมให้มากที่สุด ข้าวที่จะเก็บไว้ทำพันธุ์ในฤดูการปลูกต่อไปจะเกี่ยวก่อนแยกเก็บไว้ และรูดด้วยแรงมือ ส่วนข้าวที่ไว้สำหรับการบริโภคจะเกี่ยวทีหลังและมีการรูดรวมไม่แยกสายพันธุ์ ดังนั้น ข้าวที่บริโภคในครอบครัวจึงมีความหลากหลายสายพันธุ์ ปลูกกี่สายพันธุ์ก็จะสีกินไม่แยกชนิดข้าว ทำให้คุณค่าของข้าวในการบริโภคมีความหลากหลายและคุณค่าอาหารหลากหลาย นอกจาการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ตามคุณลักษณะที่ดีแล้ว เกษตรกรในบางพื้นที่ยังเปลี่ยนพื้นที่ปลูกข้าว

ไม่ให้ซ้ำพันธุ์เดิมอีกด้วย เชื่อว่า การปลูกข้าวสายพันธุ์เดิมซ้ำๆ กันในที่ดินแปลงเดิมจะทำให้ผลผลิตของข้าวลดลง และข้าวมีโอกาสกลายพันธุ์หรือเสื่อมคุณภาพได้ง่ายอีกด้วย

ด้วยชาวกะเหรี่ยงโปว์มีการดำเนินชีวิต วิถีชีวิต ภูมิปัญญาและระบบการผลิตข้าวไร่ที่ดีมีการสะสมพันธุ์ข้าวไว้มากและหลากหลายสะท้อนถึงวัฒนธรรมของตน มีความเชื่อมโยงกันเป็นอย่างดีผ่านประเพณีและวัฒนธรรมของตนและผ่านระบบการผลิตโดยเฉพาะระบบการผลิตข้าวที่เป็นพืชอาหารหลัก มีการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าว แลกเปลี่ยนความคิด แลกเปลี่ยนแรงงาน และการให้คุณค่าข้าวผ่านกระบวนการพิธีกรรมต่างๆ ในชุมชน มีการสั่งสม สืบทอด ส่งต่อผ่านกันมาแต่บรรพบุรุษนำไปสู่การติดต่อสร้างความสัมพันธ์ เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายระหว่างคนกับคน คนกับเรื่องเหนือธรรมชาติ คนกับธรรมชาติ และยังพบว่ามิใช่เป็นเพียงอาหารเพื่อตอบสนองความหิวเท่านั้นแต่ข้าวยังเป็นเครื่องมือเชื่อมโยง สร้างความรู้ สร้างความสัมพันธ์ สร้างความมั่นคงให้กับคนในชุมชน เป็นสัญลักษณ์ เป็นชีวิตของชาวกะเหรี่ยงโปว์ นำไปสู่การพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม รักษาวัฒนธรรมของตนได้อย่างมั่นคงนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนแท้จริง

ถึงแม้จะมีวัฒนธรรมการเก็บรักษาพันธุ์ข้าวอย่างเป็นประเพณี แต่กระแสการพัฒนาแบบทุนนิยมก็ส่งผลให้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้า เริ่มมองเห็นคุณค่าของเงินมากกว่าความมั่นคงทางอาหารมากขึ้นสิ่งนี้เป็นปัจจัยที่มีความเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์กรรมข้าวไร่โบราณที่รักษาสืบทอดกันมาอยู่ไม่น้อย ซึ่งแม้ปัจจุบันจะพบว่ามีการสูญพันธุ์ข้าวไร่ดั้งเดิมไปบ้างแล้ว ประกอบกับรูปแบบการทำการเกษตรสมัยใหม่ที่ใช้สารเคมีก็ทำให้สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมโดยเฉพาะ ดิน อากาศ เนื่องจากมีการใช้ดินแบบไม่มีการพักฟื้นเพื่อเร่งตอบสนองความต้องการของตลาด เน้นผลผลิตมากๆ เพื่อการจำหน่าย ดังนั้นทีมวิจัยจึงต้องทำงานเชิงรุกเพื่อรักษาพันธุกรรมข้าวไว้ให้คงอยู่และพัฒนาให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ด้วยกระบวนการเริ่มต้นจากการที่ทีมวัยวิจัยประกอบด้วยผู้นำชุมชน แกนนำชุมชนในพื้นที่และนอกพื้นที่ เยาวชนในพื้นที่ นักวิชาการในและนอกพื้นที่ ในพื้นที่ช่วยกันการรวบรวมเมล็ดพันธุ์ ทำการบันทึกลักษณะพันธุ์ และเตรียมวางแผนสร้างรูปแบบเพื่อการอนุรักษ์อย่างยั่งยืนต่อไป

ลักษณะของชุมชนและปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์

ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

1. ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ชุมชนตำบลแก่นมะกรูดมีลักษณะการตั้งถิ่นฐานของประชาชนในชุมชนที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวไร่ ชุมชนเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญของภาคกลางในช่วงฤดูหนาว ประกอบกับการตั้งถิ่นฐานของบ้านเรือนที่ใกล้ชิดติดกันทำให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์กันเป็นอย่างดี การสร้างบ้านจะใกล้ชิดติดกันในกลุ่มเครือญาติและมีมีการสร้างรั้วกั้นส่งผลให้การติดต่อสื่อสารซึ่งกันและกัน การรวมตัวกันง่าย ผลการศึกษาดังกล่าวเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

2. ด้านสังคม ด้วยวัฒนธรรมการปลูกข้าวไร่เป็นมรดกทางสังคมที่มีการถ่ายทอดส่งต่อกันมาสู่ลูกหลานด้วยการปฏิบัติจริงสังคมดำรงอยู่ได้ด้วยข้าวไร่มีข้าวเป็นอาหารหลักที่สำคัญมาช้านานการดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยมีข้าวเป็นอาหาร มีข้าวเป็นยา มีข้าวเป็นพืชที่เลี้ยงคนในสังคม ไร่ข้าวเป็น

แหล่งอาหารที่สำคัญของทุกครอบครัวเพราะไร่ข้าวมีทุกอย่างที่กินได้ ทุกครอบครัวอาศัยไร่ข้าวเป็นสำคัญ อันเป็นผลทำให้ทุกครอบครัวต้องต้องรักษา ถ่ายทอดการปลูกข้าวไร่ให้กับบรรพบุรุษของตน

3. ด้านเศรษฐกิจ ด้วยปัจจุบันคนในชุมชนมากขึ้น ด้วยวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ความเชื่อของชาวกะเหรี่ยงโปว์ว่ายิ่งมีลูกมากเท่าไรยิ่งดีพ่อแม่จะสบายเพราะมีลูกมาช่วยทำไร่ ช่วยทำมาหากินเลี้ยงครอบครัวได้ จึงทำให้ต้องเพิ่มพื้นที่การปลูกข้าวไร่แทนพืชเศรษฐกิจที่นับวันราคาจะตกต่ำสร้างภาระหนี้สินมากกว่ารายได้ ประกอบกับรสนิยมของผู้บริโภคพื้นราบที่มีความชอบ มีความต้องการบริโภคข้าวไร่มากขึ้นจึงทำให้ในอนาคตข้าวไร่จะกลายเป็นทั้งพืชหลักของครอบครัวและพืชเศรษฐกิจได้ นอกจากนี้ยังมีผู้บริโภคที่เป็นเกษตรต้องการเมล็ดพันธุ์ข้าวไร่สำหรับการปลูกข้าวในพื้นที่นาปรังและพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากภาวะโลกร้อนที่ทำให้อากาศเปลี่ยน ฤดูฝนลดลง ฤดูแล้งมีระยะเวลานานขึ้น ดังนั้น ผลิตข้าวไร่ที่แปรรูปและที่อยู่ในรูปของเมล็ดพันธุ์จะเป็นโอกาสและเป็นทางเลือกที่สร้างรายได้ให้กับชาวกะเหรี่ยงโปว์ต่อไปในอนาคต

4. วัฒนธรรมประเพณี ชาวกะเหรี่ยงโปว์มีวัฒนธรรมการกินที่หลากหลายเรียบง่ายประกอบกับในปัจจุบันมีการรื้อฟื้น รักษาวัฒนธรรมประเพณีของตน พร้อมทำการเชื่อมโยงสร้างเครือข่ายวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงทั้งประเทศ ส่งผลให้มีประเพณีวัฒนธรรมที่เคยสูญหายไปคืนกลับมามากขึ้น ด้วยข้าวไร่เป็นส่วนประกอบหลักของการดำเนินกิจกรรมด้านประเพณีและวัฒนธรรมล้วนมีส่วนประกอบของข้าวไร่ทั้งสิ้น ส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์ข้าวไร่ตามไปด้วย ปัจจัยเหล่านี้เป็นปัจจัยเสริมที่ส่งผลให้การพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเกิดขึ้นได้อย่างเป็นรูปธรรมและมีการพัฒนาต่อยอดให้เกิดความมั่นคงและเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

5. การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จากการที่ชุมชนท้องถิ่นมีการปลูกข้าวไร่เพื่อยังชีพของครอบครัวและบางครอบครัวข้าวไร่ได้เริ่มเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญที่จำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวและชุมชนพื้นที่ใกล้เคียง ส่งผลให้ชุมชนท้องถิ่นเกิดความตระหนัก หวงแหน องค์ความรู้และภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่มากขึ้น เดิมมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ด้วยการปฏิบัติให้ดูด้วยตนเอง เริ่มมีความคิดที่จะให้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร มีการจัดระบบความรู้ด้านการปลูกและด้านลักษณะพันธุ์ พร้อมกันนี้แกนนำชุมชนได้รวบรวม ส่วนผู้เฒ่าผู้แก่ยินดีและเต็มใจที่จะบอกเล่าความรู้ที่อยู่ในตนเองให้บันทึกเป็นภาพ และลายลักษณ์อักษร เพราะผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนเริ่มกังวลห่วงใยว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของตนจะสูญหายท่ามกลางการพัฒนาแบบตะวันตกที่ทำให้ลูกหลานของตนกลับกลายเป็นหนี้กันทุกครอบครัวในปัจจุบันนี้ ซึ่งส่งผลดีต่อการพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเป็นอย่างดี

6. ผู้นำชุมชน ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการมีวิสัยทัศน์กว้างไกลด้านการปกครองด้วยเน้นความสำคัญชองคนในชุมชน ให้การสนับสนุนช่วยเหลือเป็นอย่างดี สนับสนุนพื้นที่เพื่อการปลูกข้าวไร่แบบอนุรักษ์ สนับสนุนบุคลากรให้ร่วมทำวิจัย เข้าร่วมกิจกรรมส่งผลให้การดำเนินงานวิจัยมีความคืบหน้าอย่างรวดเร็วและได้รับการตอบรับอย่างดีจากคนในพื้นที่ ประกอบกับการวิจัยครั้งนี้เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริงจึงทำให้ผู้ร่วมวิจัยมีความภูมิใจและเต็มใจร่วมกิจกรรมเป็นอย่างดี

บทที่ 5
ผลการวิเคราะห์จากพื้นที่กรณีศึกษา

การนำเสนอข้อมูลและผลการวิเคราะห์การปฏิบัติที่ดี(Best Practic) ในด้านการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าว ในพื้นที่ศึกษา 2 แห่ง ได้แก่ 1.กลุ่มชาวนาผู้ปลูกข้าวคุณธรรมภายใต้เครือข่ายมูลนิธิธรรมะร่วมใจ จังหวัดยโสธร 2.วิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง จังหวัดยโสธร โดยการนำเสนอข้อมูล 3 ส่วน คือ บริบทและสภาพการณ์ การวิเคราะห์การปฏิบัติการที่เป็นเลิศ และการนำข้อค้นพบที่ดีไปดำเนินการต่อไปในชุมชนของตน ผู้ศึกษาได้คัดเลือกพื้นที่แบบเจาะจงด้วยเหตุผลคือ พื้นที่กรณีศึกษาทั้ง 2 พื้นที่เป็นกลุ่มที่นำรูปแบบเครือข่ายมาใช้สำหรับเป็นเครื่องมือเพื่อการอนุรักษ์ข้าวที่เข้มแข็งและยั่งยืน มีการต่อยอดภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรม มีทุนทางสังคมและวัฒนธรรมใกล้เคียงกับพื้นที่ศึกษาในการวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง เพื่อนำวิธีการปฏิบัติที่เป็นเลิศ (Bestn Practic) มาเป็นแนวทางในการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ต่อไป การศึกษาวิเคราะห์จากพื้นที่กรณีศึกษาครั้งนี้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 ตอนดังนี้

ตอนที่ 1 ประวัติความเป็นมาของกลุ่มชาวนาผู้ปลูกข้าวคุณธรรมภายใต้เครือข่ายมูลนิธิธรรมะร่วมใจ จังหวัดยโสธร

ตอนที่ 2 ประวัติความเป็นมาของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง จังหวัดยโสธร

ตอนที่ 3 แนวการปฏิบัติที่เป็นเลิศ (Best Practices)

ตอนที่ 1 ประวัติความเป็นมาของกลุ่มชาวนาผู้ปลูกข้าวคุณธรรมภายใต้เครือข่าย มูลนิธิธรรมะร่วมใจ จังหวัดยโสธร

กลุ่มชาวนาผู้ปลูกข้าวคุณธรรมภายใต้เครือข่ายมูลนิธิธรรมะ ร่วมใจ จังหวัดยโสธร จังหวัดยโสธรเป็นเครือข่ายข้าวคุณธรรม ศูนย์ชุมชนพอเพียงหมู่บ้านพุทธบูชาวัดป่าสวนธรรมร่วมใจ ชาวนาคุณธรรม คือ กลุ่มชาวนาอาชีพ ที่พากันลุกขึ้นมารวมกลุ่มกัน เพื่อเดินทวนกระแสโลก ประกาศตัวที่จะธำรงไว้ซึ่งศักดิ์ศรีของชาวนา และสิทธิในการรักษาฐานอาหารซึ่งเป็นความมั่นคงของชีวิตและสังคมด้วยการผลิตข้าวอินทรีย์ ไร้สารพิษ ที่เกื้อกูลต่อโลก ต่อสรรพชีวิตในระบบนิเวศน์สิ่งแวดล้อม ทวนกระแสการผลิตในระบบทุนนิยม บนวิถีของการพึ่งพาตนเอง พึ่งพากันเอง บนฐานของ หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และคุณธรรม

จากจุดก่อเกิดของกลุ่มข้าวคุณธรรม ที่เกิดขึ้นเพื่อมุ่งมั่นพัฒนาคน ไปสู่การประกอบสัมมาชีพ ที่มีคุณธรรมเป็นฐาน ชาวนากลุ่มนี้ จึงไม่เพียงปลูกข้าวอินทรีย์ที่ไม่ทำร้ายโลก ทำร้ายตนเอง

และได้รับรองมาตรฐานสากล(IFOAM) ซึ่งเริ่มต้นขึ้นเมื่อปี 2538 เท่านั้น แต่ชาวนาคุณธรรม ยังเป็นชาวนาที่ไม่ได้ทำนานเพียงเพื่อให้ได้ ข้าว แต่เป็นชาวนาที่ **"ทำนาเพื่อเอานา"** ทำนาเพื่อบ่มเพาะความสมบูรณ์ในความเป็นมนุษย์ ทั้งยังทำนาเพื่อยกระดับจริยธรรมและจิตวิญญาณ ด้วยการมองเห็นปัญหา ว่า แม้ชาวนาจะปลูกข้าวอินทรีย์ แต่หากไม่สามารถพัฒนาจิตใจด้านใน ยังมัวเมาหลงใหลอยู่กับอบายมุขร่ำสุรา สูบบุหรี่ ตีไก่ชน บริโภคแบบไม่บันยะบันยัง และใช้ชีวิตไปในทางละเมิดศีลธรรม ชาวนาก็ไม่มีหนทางที่จะเดินออกจากกรอบกรงขังเดิมๆ ของระบบทุนนิยม ที่ส่งเสริมให้ผู้คนบริโภคแบบล้างผลาญทำลายทรัพยากรด้วยความโลภได้ และหาเป็นเช่นนี้ หนี้สินของชาวนาก็ไม่มีวันลด ปัญหาต่างๆ ก็จะตามมาเป็นลูกโซ่ ไม่มีหนทางแก้ไข เมื่อถึงวันหนึ่งชาวนาก็ต้องสิ้นนา และผู้สืบทอดมรดกการทำงานก็จะสูญหายไป

กลุ่มชาวนาอินทรีย์จาก จังหวัดยโสธร อำนาจเจริญ มุกดาหารจึงได้แลกเปลี่ยน เรียนรู้และสรุปบทเรียนรวมกลุ่มเป็น ชาวนาคุณธรรม ประกาศปฏิญญาชาวนา โดยมีข้อตกลงร่วมกัน คือ ชาวนาต้องรวมกลุ่มออมสวัสดิการกองบุญหนุนเกื้อ ปฏิบัติตามหลักศีล 5 ลด ละ เลิกอบายมุขไม่ดื่มสุราของมึนเมา ไม่สูบบุหรี่ ไม่เล่นการพนัน และทำการผลิตในระบบเกษตรกรอินทรีย์ ที่มีการรับรองมาตรฐาน เพื่อชาวนาได้ปฏิบัติธรรม ไปพร้อมๆ กับการทำงาน ไร่นา เหมือนเช่นดังที่ท่านพุทธทาสได้เทศนาไว้ว่า "การทำงาน คือ การปฏิบัติธรรม เพื่อที่จะนำวิถีแห่งชาวนาแท้ ซึ่งเป็นวิธีแห่งเนื้อนาบุญอันยิ่งใหญ่ ให้กลับคืนมาสู่สังคมชาวนาไทย"

1. บริบทและสภาพการณ์

เครือข่ายคุณค่าข้าวคุณธรรม เป็นเครือข่ายที่เกิดจากการทำงานต่อยอดจากการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์แบบรับรองมาตรฐานสากล ของกลุ่มโรงเรียนชาวนาเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่จังหวัดยโสธร การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์แบบมีการรับรอบมาตรฐานสากลนั้นทำกันมาตั้งแต่ พ.ศ. 2538 แล้ว ชาวนาสามารถปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ให้เป็นข้าวที่ปลอดภัยไร้สารพิษ ผลผลิตข้าวอินทรีย์ถูกส่งไปขายทั้งในและต่างประเทศชาวนาเกษตรอินทรีย์มีการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชาวนาได้ในระดับหนึ่ง แต่คุณภาพชีวิตของชาวนาเหล่านั้นกลับยังไม่ดีเท่าที่ควร เพราะเขายังไม่สามารถทำให้ชีวิตร่างกายของตัวเองปลอดภัยจากพิษภัยของอบายมุข พฤติกรรมในชีวิตประจำวันส่อไปในทางละเมิดต่อศีลธรรม การดำเนินชีวิตที่ผิดทางดังกล่าวข้างต้นนั้น ทำให้ชาวนาเป็นหนี้สินเพิ่มขึ้น ราคาผลผลิตก็ตกต่ำซ้ำเติม จึงเป็นปัญหาใหญ่และทำให้ปัญหาอื่น ๆ ตามมาอีกมากมาย กลายเป็นภาระหนักของชาวนา ในยุคของสังคมโลกาภิวัฒน์

ในปี พ.ศ. 2548 เครือข่ายข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม เริ่มต้นโครงการข้าวคุณธรรมด้วยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันของกลุ่มชาวนาเกษตรอินทรีย์จังหวัดยโสธร กับผู้บริหารสถาบันวิชาการด้านสหกรณ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ข้อสรุปของเวทีทำให้ได้ **ปฏิญญาชาวนา** ว่า ชาวนาผู้ที่จะร่วมโครงการของเครือข่ายข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม (ข้าวคุณธรรม) นั้น **ต้องรวมกลุ่มออมสวัสดิการกองบุญหนุนเกื้อ ปฏิบัติตนตามหลักศีล ๕ ลด ละ เลิกอบายมุข ไม่ดื่มสุรา ของมึนเมาเหล้า เบียร์ ไม่สูบบุหรี่ ไม่เล่นการพนัน และทำการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ที่มีการรับรองมาตรฐานสากล** ถ้าชาวนาปฏิบัติตนตามมาตรฐานข้าวคุณธรรมที่กำหนดร่วมกันแล้วนี้ น่าจะช่วยบรรเทาความเดือดร้อนจากปัญหาต่างๆ ได้

2. เป้าหมายของข้าวคุณธรรม

1. เพื่อพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของผู้ผลิตและครอบครัว สู่การพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

2. เพื่อพัฒนาระบบการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์อย่างมีคุณธรรม

3. เพื่อพัฒนาระบบการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืนภายในฟาร์มและให้มีความหลากหลายทางชีวภาพ

4. เพื่อฟื้นฟู รักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ โดยการใช้ทรัพยากรในฟาร์มมาหมุนเวียนให้เกิดประโยชน์สูงสุด

5. เพื่อรักษาความสมดุลของระบบนิเวศในฟาร์ม และความยั่งยืนของระบบนิเวศโดยรวม

6. ป้องกันและหลีกเลี่ยงการปฏิบัติที่ทำให้เกิดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อม

7. สนับสนุนระบบการผลิตและกระบวนการจัดการทุกขั้นตอน ที่คำนึงถึงหลักมนุษยธรรมยึดหลักการปฏิบัติหลังการเก็บเกี่ยว และการแปรรูปที่เป็นวิธีการธรรมชาติ ประหยัดพลังงาน และส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

พ.ศ. 2549 – 2550 มีชาวนาที่สนใจสมัครเข้าร่วมโครงการ จำนวน108 คน เมื่อเวลาผ่านไป 1 ปี ผลการตรวจประเมินมีชาวนาผู้ผ่านเงื่อนไขตามมาตรฐาน “ข้าวคุณธรรม” เพียง 38 คน รวบรวมผลผลิตข้าวเปลือกคุณธรรมในปีแรกได้จำนวน 168 ตัน (ข้าวหอมมะลิ 105) ขายได้ในราคา 10.50 บาทต่อกิโลกรัม ซึ่งสูงกว่าราคาที่ซื้อขายในตลาดทั่วไป (8.00 บาทต่อกิโลกรัม) ในขณะนั้นกิโลกรัมละ 2.50 บาท ทั้งนี้เพราะโครงการได้ร่วมมือกับภาคีพันธมิตรชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด (ชสท.) ภาคีพันธมิตร KU Outlet Center มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กลุ่มธุรกิจเดอะมอลล์กรุ๊ป สยามพารากอน และบริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน) ให้การสนับสนุนส่งเสริมการขายเพื่อสร้าง “ตราสินค้าข้าวคุณธรรม” จนเกิดเป็นเครือข่ายคุณค่าข้าวคุณธรรมขึ้นภายใต้ ภาคีพันธมิตรที่มีเป้าหมายร่วม ในการสนับสนุนกลุ่มชาวนาคุณธรรม โดยกลุ่มชาวนาดังกล่าว ได้กำหนดปฏิญญาร่วมกันที่จะมุ่งพัฒนาตนเองที่จะบุกเบิก การพัฒนาระบบการผลิตและการค้าข้าวที่จะก่อให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม

พ.ศ. 2550 – 2551 มีชาวนาที่สนใจจะสมัครเข้าร่วมโครงการจำนวนมาก แต่ในกลุ่มแกนนำเห็นตรงกันว่า ควรจะได้นำบทเรียนในปีแรกมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และพัฒนากลุ่มเดิมก่อนให้เกิดความมั่นคงในแนวทางของข้าวคุณธรรม เพื่อจะพัฒนาให้เป็นแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจน ก่อนจะขยายผลไปสู่ชาวนาที่สนใจ โดยในเบื้องต้นแนะนำให้ไปเข้าสมัครขอรับรองแบบ “เกษตรอินทรีย์ธรรมดา” ก่อนเมื่อพร้อมจึงจะเข้ามาร่วมในกลุ่ม “ข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม” ต่อไป ดังนั้นในปีที่ 2 จึงมีชาวนาเข้าร่วมโครงการจำนวน 82 คน และมีชาวนาทีผ่านการรับรองมาตรฐานข้าวคุณธรรม จำนวน 71 คน ได้ผลผลิต (รวมข้าวทุกพันธ์) 464 ตัน มีการจัดจำหน่ายทั้งสิ้น 203 ตัน โดยจัดสรรให้กลุ่มเดอะมอลล์ กรุ๊ป และสยามพารากอน 100 ตัน บริษัทแคลร์อินเตอร์เนชั่นแนล โปรดักส์ 50 ตัน กลุ่มพี่น้องญาติธรรมดินหนองแดนเหนือ จังหวัดอุดรธานี 30 ตัน และเครือข่ายกสิกรรมธรรมชาติ 23 ตัน และเครือข่ายได้ดำเนินการยื่นขอจดทะเบียนเครื่องหมายการค้า ข้าวคุณธรรมที่สำนักพาณิชย์จังหวัดยโสธร นอกจากนั้นกลุ่มข้าวคุณธรรมยังได้รวบตัวกันออมเงินสวัสดิการกองบุญหนุนเกื้อเพื่อชาวนาคุณธรรม บนหลักการพึ่งพาตนเอง และดำเนินการจัดตั้งกลุ่มโรงสีข้าวขนาดเล็ก (โรงสีดาวกระจาย)

ซึ่งก่อให้เกิดกิจกรรมเสริมรายได้แก่ตัวเอง และคนครอบครัวที่มาช่วยเหลือกันคัดคุณภาพ บรรจุหีบห่อ และรับจ้างรายวันในศูนย์ข้าวคุณธรรม ช่วงสิ้นสุดโครงการปีที่ 2 กลุ่มชาวนาคุณธรรมรวมตัวกันพัฒนาให้ศาลาการเปรียญวัดป่าสวนธรรมร่วมใจ ซึ่งเป็นศูนย์กลางที่ตั้งเครือข่าย ให้เป็น “โรงเรียนชาวนาคุณธรรม” หรือเป็น “มหาวิทยาลัยไทบ้าน” แต่คนทั่วๆ ไป มักจะเรียกเราว่า “ศูนย์ฝึกอบรมคุณธรรมกสิกรรมธรรมชาติจังหวัดยโสธร” เพื่อเผยแพร่และเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับผู้สนใจ ซึ่งเป็นการพัฒนาวิถีชีวิตของชาวนาแบบ บูรณาการให้เข้ากับระบบการตลาดยุคใหม่ คือ ระบบการผลิตและการค้าที่เป็นธรรม (Fair trade)

ปี พ.ศ. 2552 – 2553 มีชาวนาที่สนใจจะสมัครเข้าร่วมโครงการข้าวคุณธรรมเพิ่มขึ้นจำนวน 200 คน เนื่องจากผู้ที่ผ่านการอบรมแล้วมีความต้องการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของตนสู่การผลิตที่ปลอดภัยทั้งต่อตัวเองทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นอย่างเป็นระบบ โดยคณะกรรมการดำเนินการสหกรณ์เกษตรอินทรีย์ธรรมชาติหนองยอ จำกัด ซึ่งเป็นสหกรณ์ที่จดทะเบียนตามพระราชบัญญัติสหกรณ์ มีมติให้สมาชิกสหกรณ์สมัครเข้าร่วมโครงการข้าวคุณธรรม โดยให้สมัครเข้าสู่การรับรองมาตรฐานแบบเกษตรอินทรีย์ธรรมชาติ หรือแบบเกษตรอินทรีย์คุณธรรม ให้เหมาะสมตามระดับจิตวิญญาณของตน เป็นการขยายผลโครงการข้าวคุณธรรมสู่ภาคีพันธมิตรและชาวนากลุ่มอื่นผ่านศูนย์การเรียนรู้ข้าวคุณธรรม เพื่อสร้างระบบการผลิตและการค้าที่เป็นธรรม ให้ต่อเนื่องไป ขณะที่กองบุญหนุนเกื้อเพื่อสวัสดิการชาวนา ซึ่งเป็นการออมเพื่อให้ มีผู้สนใจสมัครเข้าร่วมกลุ่มจำนวน 1,650 คน มีเงินออมที่เป็นจัดตั้งเป็นกองทุนเพื่อนชาวนา 1,500,000 บาท สามารถรวบข้าวเปลือกของชาวนาคุณธรรมไว้แปรรูปได้กว่า 150,000 กิโลกรัม

ปัจจุบัน **เครือข่ายข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม** (กลุ่มข้าวคุณธรรม) มีสมาชิกที่ผ่านการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์คุณธรรม 103 คน พื้นที่ทำนาข้าวอินทรีย์ 5,110 ไร่ กระจายกันอยู่ใน 5 จังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีปริมาณข้าวเปลือกอินทรีย์คุณธรรม ประมาณ 1,000,000 กิโลกรัม ขณะที่ผู้บริโภคข้าวอินทรีย์คุณธรรมที่เป็นขาประจำในเมืองใหญ่ก็ได้รวมตัวกันเป็น**เครือข่ายคนกินข้าวเกื้อกูลชาวนา** โดยผู้บริโภคและผู้ผลิตได้มีจัดเวทีพบปะแลกเปลี่ยนทำความเข้าใจในเรื่องของคุณค่าและตกลงกันว่าจะเอื้อเฟื้อเกื้อกูลเป็นกัลยาณมิตร ที่ไว้เนื้อเชื่อใจซึ่งกันและกัน ผู้บริโภคก็มีความมั่นใจว่าได้รับอาหารที่ปลอดภัยไร้สารพิษจริงๆ ตลอดทั้งปี ผู้ผลิตก็สามารถที่จะวางแผนการผลิตให้ตรงกับความต้องการของตลาดที่มีความชัดเจน ขายได้ราคาที่ผ่านการเจรจากันอย่างเป็นธรรม

ตลอดระยะเวลา 5 ปี ที่ผ่านมานั้น ผลผลิตข้าวอินทรีย์คุณธรรม ได้รับการประทับตราและประกาศรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์(IFOAM ACCREDITED) เพื่อให้ผู้บริโภคและตลาดทั่วไปเขามั่นใจว่าเป็นผลิตผลที่ปลอดภัยไร้สารพิษ ในการนี้ เครือข่ายข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม (ข้าวคุณธรรม) มีค่าใช้จ่ายที่ต้องใช้ในการสมัครขอรับรองรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์จากหน่วยงานผู้ตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ คือ สำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (ดำเนินการภายใต้มูลนิธิมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ มกท.) ไปแล้วจำนวนกว่า 350,000 บาท ถ้าเป็นเช่นนี้ไปเรื่อยๆ ชาวนาคงต้องมีค่าใช้จ่ายที่เรียกว่า ค่าธรรมเนียมการตรวจรับรองที่มากขึ้นไปเรื่อยๆ ซึ่งการรับรองนั้นที่สุดแล้วก็เพียงเพื่อให้ได้กระดาษ (ใบประกาศ) 1 แผ่น เอาไว้อ้างใครต่อใครว่าตัวเองได้ผ่านการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ โดยใช้เงินเป็นสื่อหรือตัวเชื่อมโยงไปสู่การรับรองไม่ได้มีหลักประกันใด ๆ ว่ากระดาษ (ใบประกาศ) 1 แผ่น นั้นจะทำให้ผู้บริโภคและผู้ผลิตได้พบปะพูดคุย

ทำความเข้าใจในเรื่องของเชิงคุณค่า ความเอื้อเฟื้อเกื้อกูล ความเป็นกัลยาณมิตร ความไว้เนื้อเชื่อใจซึ่งกันและกัน

ในส่วนของเครือข่ายข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม (ข้าวคุณธรรม) นั้น มีการสร้างการยอมรับนับถือต่อกันในโดยยึดถือเอา คุณธรรม คือการประพฤติปฏิบัติตามหลัก ศีลธรรมจริงๆ มีการพิสูจน์ตรวจสอบรับรองตัวเองจนเข้ากระแสเป็นเรื่องของวิถีชีวิต (ในทุกสถานที่ ทุกกาลเวลาก็เป็นเช่นนี้)

มาตรฐานการผลิตข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม (ข้าวคุณธรรม) นั้นมีการประกาศตนเองว่าจะพิสูจน์ตนด้วยการตรวจศีล คือตรวจตัวเอง (ตอ.) พวกเราชาวนาคุณธรรมจึงมีความสนใจใฝ่รู้ว่า ถ้าหากเราจะดำเนินการรับรองมาตรฐานผลผลิตข้าวคุณธรรมในเชิงการให้ผู้บริโภค และผู้ผลิตได้พูดคุยทำความเข้าใจในเรื่องของคุณค่าความเอื้อเฟื้อเกื้อกูล ความเป็นกัลยาณมิตร ความไว้เนื้อเชื่อใจกัน การสร้างเครือข่ายขยายออกไปสู่ระดับสากลจะต้องทำอย่างไรจึงจะเกิดประโยชน์กับตนเอง ชุมชน สังคม และมวลมนุษยชาติ ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องหาคำตอบด้วยการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการและพัฒนากลุ่มของตนอยู่ตลอดเวลา (นิคม เพชรผา และคณะ, 2555)

3. การจัดการและการดำเนินงาน

1. ลักษณะหรือประเภทของกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิต ที่จัดตั้งขึ้น

เครือข่ายข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม (กลุ่มข้าวคุณธรรม) มูลนิธิธรรมะร่วมใจ เป็นการรวมตัวกันของเกษตรกรชาวนาผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ในพื้นที่จังหวัดยโสธร อำนาจเจริญ อุบลราชธานี มุกดาหาร ร้อยเอ็ด และศรีษะเกษ มีลักษณะเป็นเครือข่ายญาติธรรมที่มีวัตรปฏิบัติในการใช้ชีวิตที่ใกล้เคียงกัน

2. สำนักงานและที่ตั้งของกลุ่ม

สำนักงานใหญ่ที่ตั้งอยู่บ้านเลขที่ 80 หมู่ที่ 8 ตำบลกระจาย อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร 35150 โทรศัพท์ 045795505 Email:suantrm@hotmail.com และ เว็บไซต์ www.moralrice.net

3. ขอบข่ายการดำเนินงาน

ขอบข่ายการดำเนินการของเครือข่ายฯ คือ สนับสนุนส่งเสริมให้ชาวนาสมาชิกเครือข่ายฯ ทุกคนร่วมมือกันในการผลิตข้าวเปลือกคุณธรรม การรวบรวมข้าวเข้าสู่ยุ้งฉาง การสีข้าว แปรรูปข้าว การบรรจุภัณฑ์ และการประกอบการค้าข้าวคุณธรรม และผลผลิตชนิดอื่นๆ ตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์เชิงคุณธรรม ซึ่งได้ประกาศใช้แล้วเมื่อวันที่ 7 มกราคม 2555

4. จำนวนพื้นที่การผลิต

ชาวนาสมาชิกที่สมัครเข้าร่วมปฏิบัติการตามแผนการทดลองใช้คู่มือการประกันคุณภาพของเครือข่ายฯ จำนวน 119 ราย มีพื้นที่การผลิตทั้งหมด 1,969.99 ไร่ เกษตรกรชาวนาคุณธรรมที่เข้าร่วมมีขนาดพื้นที่ถือครองเพื่อทำการผลิตขนาดใหญ่สุด 150 ไร่ มี 1 ราย เกษตรกรชาวนาคุณธรรมที่เข้าร่วมมีขนาดพื้นที่ถือครองเพื่อทำการผลิตขนาดเล็กสุด 100 ตารางวา หรือ 1 งาน หรือ 0.25 ไร่

5.กระบวนการผลิตและปัจจัยการผลิตต่าง ๆ

5.1 กระบวนการผลิต

การปลูกข้าวของเกษตรกรชาวนาสมาชิกส่วนใหญ่เป็นการผลิตแบบดั้งเดิมปราศจากการใช้สารเคมีใด ๆ เป็นการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ทั้งหมดทุกแปลง โดยขั้นตอนการปลูกและการเก็บเกี่ยวเกษตรกรจะใช้แรงงานจากสมาชิกในครอบครัวเป็นหลัก

5.2 ปัจจัยการผลิตเครือข่ายมีนโยบายการจัดหาปัจจัยการผลิตให้สมาชิก ได้แก่

1. เมล็ดพันธุ์ข้าว เมล็ดพันธุ์พืชสด พืชหมุนเวียน
2. วัตถุดิบสำหรับใช้ทำปุ๋ยหมัก เช่น รำอ่อน กากน้ำตาล แกลบ มูลสัตว์
3. ปุ๋ยอินทรีย์ปั้นเม็ดบรรจุกระสอบ
4. กระสอบ/ภาชนะบรรจุผลผลิต

6.ปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกภายในกลุ่ม

เครือข่ายข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม มีสำนักงานใหญ่อยู่บริเวณวัดป่าสวนธรรมร่วมใจ อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร ซึ่งเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม และเผยแพร่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ณ ที่แห่งนี้มีกลุ่มญาติธรรมและบุคคลทั่วไปมาฝึกปฏิบัติธรรม และมารวมกันใช้ชีวิตอยู่อย่างพอเพียง เป็นชุมชนเศรษฐกิจพึ่งตนเองได้

ความเข้มแข็งมั่นคงยั่งยืนของมนุษย์นั้นสามารถชี้วัดได้จากการเป็นผู้ที่พึ่งตนเองได้หรือไม่เพียงใดส่วนความเข้มแข็งมั่นคงยั่งยืนขององค์กรนั้นเราสามารถชี้วัดได้จากการที่สมาชิกขององค์กรนั้น ๆ มีความหลากหลายและมารวมกันทำกิจกรรมร่วมกันในเรื่องต่างๆ เช่น

1. มาร่วมกันทำกิจกรรมกินดีอยู่ดี มีความสามารถพึ่งตนเองได้ด้วยการผลิตพืชอาหารทุกชนิดแบบกสิกรรมธรรมชาติ (ไร้สารพิษ) มีการทำปุ๋ยอินทรีย์ – ชีวภาพ ใช้เอง ผลิตข้าวคุณภาพดีให้มีปริมาณเพียงพอต่อการบริโภค แล้วแบ่งปันให้ผู้อื่นได้มากมาย โดยไม่ขาดแคลน นั้นคือมีความมั่นคงทางอาหาร

2. มาร่วมกันทำกิจกรรมคิดค้นสูตรผลิตภัณฑ์ต่างๆ เช่น น้ำยาล้างจาน สบู่เหลว น้ำยาซักผ้า ยาสระผม โดยทำขึ้นใช้เอง จนมีเหลือแจกจ่ายขายให้คนอื่นๆ

3. มาร่วมกันทำกิจกรรมการแปรรูป และถนอมอาหารชนิดต่างๆ อย่างมีคุณภาพ และส่งจำหน่ายตามร้านค้าชุมชนอย่างต่อเนื่อง

4. มาร่วมกันทำกิจกรรมการจัดการด้านการตลาด โดยการจัดตั้งร้านค้าชุมชนขึ้น เพื่อแจก แลก ขายและเผยแพร่ให้คนทั่วไปได้มาร่วมกิจกรรม

5. มาร่วมกันทำกิจกรรมการจัดสวัสดิการของสมาชิกแบบสาธารณะโภคีเจ็บไข้ไปหาหมอ มีคนดูแลมีค่ารักษาพยาบาล สามารถเบิกใช้ปัจจัยสี่หรือสิ่งที่จำเป็นในการดำรงชีวิตได้จากส่วนกลาง เช่น อาหาร ซึ่งเป็นอาหารมังสวิรัติ ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค การศึกษาเล่าเรียนของบุตรหลาน เป็นต้น ซึ่งในขณะนี้ได้มีการจัดตั้งกองบุญสวัสดิการวันละหนึ่งบาทขึ้นเป็นการออมเพื่อให้ ไม่ใช่ออมเพื่อกู้

ปัจจุบันชาวนาที่หันมาทำนาแบบเกษตรอินทรีย์ (เลิกใช้ปุ๋ยเคมี สารพิษสารเคมี) ยังมีจำนวนน้อยส่วนใหญ่แล้วยังติดอบายมุขชนิดต่างๆ ทำให้ชาวนามีปัญหาหนี้สิน ทำนาขาดทุน สิ่งแวดล้อมและความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติลดน้อยลง อีกทั้งประสบปัญหาสุขภาพเนื่องจากร่างกายได้รับพิษภัยจากสารพิษสารเคมีที่นำมาใช้ในการเกษตรและการติดอบายมุข แม้ว่าจะมีคนที่

ทำนาข้าวแบบปลอดสารพิษ ทำนาเกษตรอินทรีย์ กันอยู่บ้าง แต่ชาวนาเหล่านั้นก็ยังไม่ปลอดภัยจากพิษของ การดื่มเหล้า สูบบุหรี่ เล่นการพนัน ฯลฯ มีความโลภเห็นเงินเป็นพระเจ้า จึงทำนาข้าวอินทรีย์แบบเอาราคามาจูงใจ ในอนาคตจะทำให้ชาวนาอยู่รอดยาก จึงสมควรที่จะส่งเสริมให้ชาวนาผู้ที่ทำ**การปลูกข้าวอินทรีย์ไร้สารพิษได้แล้ว ตัวของชาวนาก็ต้องปลอดภัยไร้สารพิษด้วย** เมื่อสามารถทำกิจกรรมร่วมกันได้ดีแล้ว จึงสมควรก้าวขั้นต่อไป สู่การสร้างเครือข่ายข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม (ข้าวคุณธรรม) ขึ้น เพื่อสนับสนุนและพัฒนาให้ชาวนามีศักดิ์ศรี และสร้างคุณค่าให้แก่ตนเอง ผลผลิตและคิดต่อเชื่อมโยงถึงการตลาดอย่างครบวงจร

วันนี้ความเข้มแข็งและยั่งยืนของเครือข่ายข้าวคุณธรรม กลุ่มข้าวคุณธรรม ได้พิสูจน์ให้เห็นเป็นความจริงเชิงประจักษ์ ว่า ชาวนาที่ยึดถือเอาทำงานในท้องทุ่ง เป็นสิ่งเดียวกับการปฏิบัติธรรมและการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมข้างในตน คือ ต้นทางของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืน ทั้งการน้อมนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาสู่การปฏิบัติ จนปรากฏเป็นรูปธรรมความจริง คือ หนทางแห่งการพัฒนาคน ให้กับชาติบ้านเมือง อย่างแท้จริง ชาวนาคุณธรรม คือ กลุ่มชาวนาอาชีพ ที่พากันลุกขึ้นมารวมกลุ่มกัน เพื่อเดินทวนกระแสโลก ประกาศตัวที่จะธำรงไว้ซึ่งศักดิ์ศรีของชาวนา และสิทธิในการรักษาฐานอาหารซึ่งเป็นความมั่นคงของชีวิตและสังคมด้วยการผลิตข้าวอินทรีย์ ไร้สารพิษ ที่เกื้อกูลต่อโลก ต่อสรรพชีวิตในระบบนิเวศน์สิ่งแวดล้อม ทวนกระแสการผลิตในระบบทุนนิยม บนวิถีของการพึ่งพาตนเอง พึ่งพากันเอง บนฐานของ หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และคุณธรรม

7. การจัดการผลผลิตหลังเก็บเกี่ยวของกลุ่ม

7.1 กระสอบบรรจุข้าวเปลือก โครงการจะจัดหาให้ตามความจำเป็นโดยให้เกษตรกรแยกบรรจุข้าวเปลือกในกระสอบที่จัดให้ตามระดับมาตรฐาน ดังนี้ ข้าวระยะปรับเปลี่ยนสู่เกษตรอินทรีย์คุณธรรม ข้าวอินทรีย์มาตรฐานคุณธรรม –ACT (มกท.) ข้าวอินทรีย์มาตรฐานคุณธรรม –ACT –EU (มกท. เทียบเท่า EU)

7.2 การรับซื้อข้าวเปลือก โครงการฯ จะรับรวบรวมข้าวเปลือกที่มีความชื้นไม่เกินความชื้น 15 และคุณภาพข้าว 36 % ขึ้นไป

7.3 การรวบรวมและจัดเก็บข้าวเปลือกของโครงการจะมีจุดจัดเก็บ 3 จุด คือ 1. วัดป่าสวนธรรมร่วมใจ อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร 2. ศูนย์ฯ บ้านกู่จาน ตำบลกู่จาน อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร 3. ศูนย์ฯ บ้านโนนค้อทุ่ง อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ วิธีการจัดเก็บในแต่ละจุดรวบรวมข้าวเปลือกให้จัดเก็บเป็นกองตามระดับมาตรฐานและชนิดของข้าว ดังนี้

กองที่ 1. ข้าวอินทรีย์มาตรฐานคุณธรรม – ACT –EU (มกท. เทียบเท่า EU)

กองที่ 2. ข้าวอินทรีย์มาตรฐานคุณธรรม –ACT (มกท.)

กองที่ 3 ข้าวอินทรีย์ปรับเปลี่ยนสู่คุณธรรม

8. การแปรรูปข้าวเปลือกคุณธรรม โครงการฯ จะแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสารโดยใช้โรงสีดาวกระจายของศูนย์ข้าวคุณธรรมชุมชนเป็นหลัก

9. การบริหารจัดการภายในของกลุ่ม เครือข่ายข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม นำเสนอดังแผนภูมิที่ 10 ดังนี้

การบริหารมูลนิธิธรรมะร่วมใจ

คณะกรรมการบริหารเครือข่ายข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม

พระคุณเจ้าสุภัทโท	พระคุณเจ้าติสาโร
นายวิจิตร บุญสูง	นายสุริยา แก้วสาร
นายมงคล ธรรมสาร	นายสวัสดิ์ ทองน้อย
นายอิสรา แก้วดี	นางอำพร แสวงแก้ว
นางบัวลี ขุมทอง	นางจำปา สุวะไกร
นายจำปี พันเดช	นายบรรจง โพธิ์คำ

มอบหมายให้ นายนิคม เพชรผา เป็นผู้ประสานงาน

พระธุดงค์ /นักส่งเสริมเกษตรอินทรีย์คุณธรรม

พระคุณเจ้าทั้ง 9 รูป
นายอดุลย์ โคลนพันธ์
นายประจักษ์ บุญทศ
นายแก่นคำกล้า พิลาน้อย
น.ส.อริย์ญดา ศรีสุวะ

กรรมการตรวจศีลและผู้ตรวจฟาร์มข้าวอินทรีย์

พระคุณเจ้าทุกรูป (9 รูป)
นายอดุลย์ โคลนพันธ์
นายประจักษ์ บุญทศ
นายแก่นคำกล้า พิลาน้อย

กรรมการฝ่ายการตลาด

นายวิจิตร บุญสูง
นายนิคม เพชรผา
นายอดุลย์ โคลนพันธ์
นายประจักษ์ บุญทศ
นายแก่นคำกล้า พิลาน้อย
นางสาวอริย์ญดา ศรีสุวะ

ผู้อำนวยการศูนย์ข้าวคุณธรรม

1 ศูนย์ฯ สวนธรรมร่วมใจ (นายทรงศักดิ์ พันธ์เลิศ)
2 ศูนย์ฯ บ้านหนองเป็ด (นายสุพจน์ จิตทวี)
3 ศูนย์ฯ บ้านเชียงเพ็ง (นางมงคล ธรรมสาร)
4 ศูนย์ฯ บ้านดงสวาง (นายสวัสดิ์ ทองน้อย)
5 ศูนย์ฯ บ้านน้ำปลีก (นายอิสรา แก้วดี)
6 ศูนย์ฯ บ้านทุ่งมน (นางอำพร แสวงแก้ว)
7 ศูนย์ฯ ตำบลทุ่งนางโอก (นายบรรจง โพธิ์คำ)
8 ศูนย์ฯ บ้านสิงห์ (นายทศ ชูรัตน์)
9 ศูนย์ฯ บ้านโนนค้อทุ้ง (นางบัวลี ขุมทอง)
10 ศูนย์ฯบ้านตาดทอง (นางแจ่มจันทร์ รัตนะวัน)
11 ศูนย์ฯ ตำบลศรีฐาน (นายบุญเรือง พุทธบุตร)
12 ศูนย์ฯ บ้านหนองเม็ก (นางจำปา สุวะไกร)
13 ศูนย์ฯ ตำบลกำแมด (นางทองสาย ชิงชัย)
14 ศูนย์ฯ ดงแคนใหญ่ (นางปิ่นอนงค์ บุ้งทอง)
15 ศูนย์ฯ บ้านไผ่ (นายสุริยา แก้วสาร)
16 ศูนย์ฯ บ้านกู่จาน (นายจำปี พันเดช
17 ศูนย์ฯ ไทยเจริญ (นายจิระเดช โสภารักษ์)
18 ศูนย์ฯ มหาชนะชัย (นายนภดล ภัยแคล้ว
19 ศูนย์ฯ ตำบลนาโส่ (นายจิตร เริงสุข)

กรรมการควบคุมคุณภาพข้าวคุณธรรมและบรรจุภัณฑ์

นางบัวลี ขุมทอง
นายประสาสตร์ รักษาพันธ์
นางจำปา สุวะไกร
นายอิสรา แก้วดี
นายอดุลย์ โคลนพันธ์
นายนิคม เพชรผา

กรรมการรับรองภายในมาตรฐานเกษตรอินทรีย์เชิงคุณธรรม

พระคุณเจ้าท่านสุภัทโท
พระคุณเจ้าท่านติสาโร
นายวิจิตร บุญสูง
นายบรรจง โพธิ์คำ
นางจำปา สุวะไกร
นายนิคม เพชรผา

แผนภูมิที่ 10 การบริหารจัดการภายในของกลุ่ม เครือข่ายข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม

จากแผนภูมิที่ 10 โครงสร้างการจัดองค์กรข้างต้น ได้กำหนดหน้าที่และความรับผิดชอบของบุคคลหรือคณะบุคคลแต่ละตำแหน่งไว้ดังนี้

คณะกรรมการบริหาร

1. รับผิดชอบการดำเนินงานของโครงการทั้งหมด
2. เป็นตัวแทนกลุ่มในการประสานงานระหว่างกลุ่มเกษตรกรกับหน่วยงานอื่นๆ
3. กำกับติดตามและมีมติให้การดำเนินงานโครงการเป็นไปอย่างเรียบร้อย
4. ทำหน้าที่เป็นผู้ตรวจศีล ควบคุมคุณธรรมของโครงการ
5. ทำหน้าที่ติดต่อหาตลาดเพื่อส่งผลผลิตข้าวออกสู่ตลาด
6. อย่างมีคุณธรรม และทำหน้าที่คุมสต๊อกข้าว
7. เสนอข้อคิดเห็น รวบรวมปัญหาและดำเนินการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวกับการผลิต
8. กำหนดระเบียบต่าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติของสมาชิกภายในกลุ่ม
9. ให้การสนับสนุนและช่วยเหลือแก่สมาชิกภายในกลุ่ม
10. ดำเนินการทบทวนคู่มือการประกันคุณภาพ มาตรฐานการผลิต และแบบฟอร์มต่างๆ
11. ดำเนินงานอื่น ๆ ตามที่ได้รับมอบหมายจากประธาน

คุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นคณะกรรมการบริหาร

1. ได้รับการคัดเลือกจากสมาชิกภายในกลุ่ม
2. มีความคุ้นเคยกับการผลิตทางการเกษตร การจัดการปัจจัยการผลิตและระบบนิเวศน์ในพื้นที่นั้น
3. มีความเข้าใจในหลักการเกษตรอินทรีย์ คู่มือมาตรฐานและกฎระเบียบภายในกลุ่ม

ประธานคณะกรรมการบริหาร

1. ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรที่เป็นสมาชิกปฏิบัติตาม นโยบาย แนวทาง คู่มือ แผนปฏิบัติงานมาตรฐาน และกฎระเบียบของกลุ่ม
2. ควบคุมสมาชิกให้การผลิตเป็นไปตามมาตรฐานและกฎระเบียบที่กลุ่มกำหนด
3. อนุมัติค่าใช้จ่ายของกลุ่มและลงนามเป็นตัวแทนกลุ่มในการติดต่อกับบุคคลภายนอก

คุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นประธานคณะกรรมการ

1. ได้รับการคัดเลือกจากสมาชิกภายในกลุ่ม
2. มีความคุ้นเคยกับการผลิตทางการเกษตร การจัดการปัจจัยการผลิตและระบบนิเวศในพื้นที่นั้น
3. มีความเข้าใจในหลักการเกษตรอินทรีย์ คู่มือ มาตรฐานและกฎระเบียบภายในกลุ่ม

ผู้ประสานงานโครงการ

1. บริหารจัดการและให้การสนับสนุนกิจกรรมด้านระบบควบคุมภายใน การตรวจฟาร์มภายในและจัดเก็บเอกสารและบันทึกที่เกี่ยวข้อง
2. ติดต่อประสานงานด้านระบบการควบคุมภายในของกลุ่ม และการตรวจสอบภายในกลุ่ม และประสานงานองค์กรที่เกี่ยวข้องกับงานด้านเกษตรอินทรีย์ และหน่วยงานรับรองจากภายนอก

3. จัดทำ ทบทวนคู่มือระบบการจัดการควบคุมภายในและคู่มือมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของกลุ่ม

4. คัดเลือกเกษตรกรเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่ม กำหนดสถานะระยะการปรับเปลี่ยนตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์เชิงคุณธรรม ภายในของโครงการ

5. จัดทำทะเบียนรายชื่อเกษตรกร จัดทำแผนที่แปลงของสมาชิก และพิจารณากรณีพบการไม่ปฏิบัติตามาตรฐานและกฎระเบียบของกลุ่ม รวมทั้งระบุสถานะเกษตรกรที่ได้รับการลงโทษ

6. วางแผนการประเมินความเสี่ยงครั้งแตก เมื่อรับสมาชิกใหม่ และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อความเสี่ยง รวมทั้งสรุปความเสี่ยงหลักที่เป็นจุดวิกฤติในการควบคุมและพิจารณาหามาตรการป้องกันที่เหมาะสม

7. ประสานงานในการจัดการฝึกอบรมภายในกลุ่ม

8. ส่งเสริมจิตสำนึกของสมาชิกในการปฏิบัติตามมาตรฐานและกฎระเบียบของกลุ่ม

9. รายงานผลการดำเนินงานด้านระบบการควบคุมภายในของกลุ่มต่อประธานกลุ่ม

10. ตัดสินให้การรับรองสมาชิกเข้าร่วมกลุ่ม และตัดสินการรับรองสมาชิกแต่ละรายจากผลการตรวจฟาร์ม

11. ดำเนินงานอื่นๆ ตามที่ได้รับมอบหมายจากประธาน

คุณสมบัติของผู้ประสานงาน

1. ได้รับการคัดเลือกจากสมาชิกภายในกลุ่ม

2. มีความคุ้นเคยกับการผลิตทางการเกษตร การจัดการปัจจัยการผลิตและระบบนิเวศในพื้นที่นั้น

3. มีความเข้าใจในหลักการเกษตรอินทรีย์ คู่มือ มาตรฐานและกฎระเบียบภายในกลุ่ม

4. พูดภาษาท้องถิ่นได้คล่อง อ่านและเขียนภาษาต่างประเทศได้บ้าง

5. มีความคุ้นเคยกับการผลิตทางการเกษตร การจัดการปัจจัยการผลิตและระบบนิเวศในพื้นที่นั้น

6. มีความเข้าใจในหลักการเกษตรอินทรีย์ คู่มือมาตรฐานและกฎระเบียบภายในกลุ่ม

7. มีความรู้เกี่ยวกับระบบการควบคุมภายในกลุ่ม ระบบเอกสาร การตรวจฟาร์มและกระบวนการรับรองเกษตรอินทรีย์

8. ไม่มีผลประโยชน์ทับซ้อนที่อาจมีผลกระทบต่องาน

ผู้ตรวจฟาร์มข้าวอินทรีย์

1. ดำเนินการตรวจสอบฟาร์มอย่างน้อยปีละครั้ง และดำเนินการตรวจเยี่ยมฟาร์มก่อนรับสมาชิกใหม่

2. บันทึกการตรวจสอบ และรายงานผลความไม่สอดคล้องจากการตรวจสอบการทำงานของเกษตรกรต่อคณะกรรมการรับรองภายใน

3. ติดต่อประสานกับผู้ประสานงานโครงการ

4. ดำเนินงานอื่น ๆ ตามที่ได้รับมอบหมายจากประธาน

คุณสมบัติของผู้ตรวจฟาร์มข้าวอินทรีย์

1. พูดภาษาท้องถิ่นได้คล่อง อ่านและเขียนได้

2. มีความคุ้นเคยกับการผลิตทางการเกษตร การจัดการปัจจัยการผลิตและระบบนิเวศในพื้นที่นั้น

3. มีความเข้าใจในหลักการเกษตรอินทรีย์ คู่มือมาตรฐานและกฎระเบียบภายในกลุ่ม

4. มีความเข้าใจในขั้นตอนการตรวจระบบการควบคุมภายในและการตรวจฟาร์ม

5. มีความละเอียดรอบคอบ ตัดสินใจบนหลักฐานที่พบมีเหตุมีผลและยุติธรรม

6. มีความน่าเชื่อถือ เป็นที่ยอมรับของเกษตรกร

7. ไม่มีผลประโยชน์ทับซ้อนที่อาจมีผลกระทบต่องาน

เหรัญญิก

1. ดูแลและจัดทำบัญชีรายรับ – รายจ่าย

2. ควบคุม จัดเก็บและรักษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการเงิน

3. ดำเนินงานอื่น ๆ ตามที่ได้รับมอบหมายจากประธาน

เจ้าหน้าที่ฝ่ายตลาด และสต๊อกข้าว

1. รวบรวม ตรวจสอบคุณภาพผลผลิตก่อนที่จะรับซื้อจากเกษตรกรและหรือที่เก็บอยู่ในคลังสินค้า

2. ดำเนินงานอื่น ๆ ตามที่ได้รับมอบหมาย

เจ้าหน้าที่แปรรูป

1. ดำเนินการแปรรูปผลผลิตข้าวคุณธรรมตามคำสั่งที่ได้รับ

2. ดำเนินงานอื่น ๆ ตามที่ได้รับมอบหมาย

คณะกรรมการรับรองภายใน

1. ตัดสินให้การรับรองสมาชิกเข้าร่วมกลุ่ม และตัดสินการรับรองสมาชิกแต่ละรายจากผลการตรวจฟาร์ม

2. ตัดสินลงโทษสมาชิกที่ไม่ปฏิบัติตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์หรือระบบควบคุมภายใน

3. ดำเนินงานอื่น ๆ ตามที่ได้รับมอบหมาย

คุณสมบัติของคณะกรรมการรับรองภายใน

1. พูดภาษาท้องถิ่นได้คล่อง อ่านและเขียนได้

2. มีความเข้าใจในหลักการเกษตรอินทรีย์ คู่มือ มาตรฐานและกฎระเบียบภายในกลุ่ม

3. มีความละเอียดรอบคอบ ตัดสินในบนหลักฐานที่พบ มีเหตุมีผลและยุติธรรม

4. มีความน่าเชื่อถือ เป็นที่ยอมรับของเกษตรกร

5. ต้องไม่มีผลประโยชน์ทับซ้อนที่อาจมีผลกระทบต่องาน

สมาชิกเกษตรกรในกลุ่ม

1. ดำเนินการผลิต การปฏิบัติตามตามวิธีการ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ คู่มือและกฎระเบียบของกลุ่ม

2. บันทึกข้อมูลการปฏิบัติงานและกิจกรรมต่าง ๆ ในฟาร์มและจัดเก็บบันทึกไว้เพื่อการตรวจสอบ

3. รายงานความบกพร่องต่างๆ ที่มีผลต่อความไม่ปลอดภัยของผลผลิต และความไม่สอดคล้องกับวิธีการ มาตรฐานและกฎระเบียบของกลุ่ม

4. ให้ความร่วมมือในการตรวจสอบภายในกลุ่มหรือการตรวจสอบโดยหน่วยรับรองภายนอก

5. ดำเนินงานอื่น ๆ ตามที่ได้รับมอบหมายจากประธานกลุ่ม

กรรมการธุดงค์ส่งเสริมคุณธรรมและตรวจศีล

จัดกิจกรรมสนับสนุนการทำเกษตรอินทรีย์ให้รับผู้สมัครและสมาชิกกองบุญหนุนเกื้อซึ่งผู้สมัครและสมาชิกจะต้องเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่

การฝึกอบรมมาตรฐานเกษตรอินทรีย์

โครงการฯ จะจัดให้มีการฝึกอบรมเรื่องมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ให้กับผู้สมัครและสมาชิกอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง หรือตามความจำเป็นโดยการอบรมจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับความสำคัญของการตรวจสอบรับร่างมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ,มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (ของสำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ หรือ มกท.) มาตรฐาน Bioswiss และ Krave ในเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับการผลิตของสมาชิก และระเบียบข้อบังคับที่เกี่ยวข้องกับสมาชิกในการจัดทำเอกสารฟาร์ม

การฝึกอบรมเทคนิคการทำเกษตรอินทรีย์ ด้วยกระบวนการโรงเรียนชาวนาคุณธรรม และ การพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม โดย จัดให้มีการอบรมเทคนิคเกษตรอินทรีย์ในเรื่องที่สำคัญต่อไปนี้

1. การทำปุ๋ยหมัก การทำน้ำหมัก
2. การปรับปรุงบำรุงดินในระบบเกษตรอินทรีย์
3. การวางแผนการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ (ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยน้ำหมัก น้ำสกัดชีวภาพ)
4. การป้องกันการกำจัดศัตรูพืชแบบเกษตรอินทรีย์
5. การคัดเมล็ดพันธ์ข้าวปน
6. การปรับปรุงพันธ์ข้าวด้วยวิธีผสมเกสร
7. การจัดการ ก่อน-หลัง การเก็บเกี่ยวเพื่อให้ได้ความชื้นและคุณภาพตามที่กำหนด ฯลฯ

การประกันคุณภาพจากภายนอกโดยสภาผู้บริโภค

คู่มือการประกันคุณภาพฉบับนี้ ในกระบวนการประกันคุณภาพนั้นได้คำนึงถึงองค์กรภายนอกที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้บริโภค นักวิชาการ สื่อสารมวลชน และบุคคลผู้สนใจอื่นๆ ที่ให้การสนับสนุนการทำเกษตรอินทรีย์เชิงคุณธรรม จึงให้มีการจัดตั้งกรรมการสภาผู้บริโภคข้าวคุณธรรมขึ้นจำนวน 33 คน ประกอบด้วย

1. สมาชิกเครือข่ายคนกินข้าวเกื้อกูลชาวนา จำนวน 21 คน
2. ข้าราชการ – นักวิชาการ จำนวน 5 คน
3. สื่อสารมวลชน จำนวน 3 คน
4. ตัวแทนบริษัทคู่ค้าประจำกับกลุ่มข้าวคุณธรรม 3 คน

ซึ่งหัวใจสำคัญของการประกันคุณภาพจากภายนอกนั้น องค์กรภายนอกที่มาช่วยทำการตรวจรับรอง

จะมีการตรวจอยู่ 4 ด้าน คือ

1. ด้านการมีเจ้าหน้าที่ที่มีความรู้ความสามารถและเชื่อถือได้ โดยดูจากโครงสร้างและการบริหารระบบควบคุมภายใน องค์กรภายนอกที่มาทำการตรวจการรับประกันคุณภาพจากภายนอก จะทำการตรวจเช็คข้อมูลตามตารางที่ 57 ดังนี้

ตารางที่ 57 โครงสร้างและการบริหารระบบควบคุมภายใน

ตำแหน่ง	ชื่อบุคคลเจ้าหน้าที่	ประเมินความรู้ความสามารถและความน่าเชื่อถือได้
ผู้บริหารโครงการ		
ผู้จัดการระบบ		
เจ้าหน้าที่ส่งเสริมเกษตรอินทรีย์เชิงคุณธรรม		
ผู้ตรวจแปล		
ผู้ทำหน้าที่รับรอง		
เจ้าหน้าที่อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ฝ่ายรับซื้อข้าวเปลือก ฝ่ายแปรรูปและการตลาด ฝ่ายข้อมูล		

เช่น จากการประเมินพบว่า มีโครงสร้างการจัดองค์กร แต่ยังไม่มีรายชื่อผู้รับผิดชอบตำแหน่งต่างๆ ที่เป็นปัจจุบัน ขณะที่โครงการ มีสมาชิกเป็นร้อยกว่าราย แต่มีผู้ตรวจแปลงหลักเพียง 3 คน และมีพื้นที่กระจายห่างไกล ประกอบกับสมาชิกแต่ละรายมีพื้นที่หลายแปลง จึงทำให้การตรวจแปลงไม่ครบทุกแปลงอีกทั้งผู้ตรวจต้องรับผิดชอบงานอื่นๆ ด้วย จึงทำให้งานตรวจแปลงอาจจะทำไม่ได้เต็มที่ วิธีแก้ปัญหาคือ

1. การมีส่วนร่วมในกระบวนการตรวจรับรอง มีความเข้มแข็ง น่าเชื่อถือโดยให้ผู้บริโภคได้มาเห็นด้วยตัวเอง

ตัวอย่าง เช่น จัดกิจกรรมให้สภาผู้บริโภคลงมาพักค้างใช้ชีวิต มาโฮมเสตย์ที่บ้านของสมาชิกกลุ่มชาวนาคุณธรรม ปีละ 2 ครั้ง **สภาผู้บริโภค พบปะชาวนาคุณธรรม ครั้งที่ 1 “หว่านข้าวสู่ผืนนา หว่านศรัทธาสู่หัวใจ” และสภาผู้บริโภคพบปะชาวนาคุณธรรมครั้งที่ 2 “ลงแขกเกี่ยวข้าวรับลมหนาวปลายนา”**

ภาพที่ 99 ป้ายแสดงกิจกรรมของกลุ่มเชื่อมความสัมพันธ์กับผู้บริโภค
(พรทิพย์ ถาบรรแก้ว และคณะ, 2549)

1. มีการรายงานข้อมูลต่างๆ ต่อสาธารณะชน

ตัวอย่าง เช่น กรณีเสียงสะท้อนจาก คุณต่าย (ประธานเครือข่ายคนกินข้าวเกื้อกูลชาวนา) รู้จักกลุ่มข้าวคุณธรรมมีความอบอุ่นจากพ่อ แม่ๆ พี่น้องหลายคน ก็กินข้าวคุณธรรมมาเรื่อยๆ จนถึงทุกวันจนถอนตัวไม่ขึ้น ความเห็นว่ากลุ่มชาวนากลุ่มนี้ไม่ต้องไปเสียค่ารับรองให้ชาวต่างประเทศอย่าง IFOAM อีกแล้ว และเราไม่จำเป็นต้องส่งข้าวออกนอกประเทศ ขณะนี้เพียงแต่ทำให้คนไทยได้รู้ได้ตระหนักในอาหารที่กินว่ามีประโยชน์อย่างไร

กลุ่มข้าวคุณธรรมมีจุดอ่อนก็คือ จะสื่อสารอย่างไรให้คนกินได้มาพบมาเห็นวิถีชีวิตการเป็นอยู่ซึ่งการกระทำหรือมารู้ว่ากิจกรรมของกลุ่มชาวนากลุ่มนี้เป็นอยู่อย่างไร ดิฉันได้ไปดูตัวอย่าง เช่น พ่อวิจิตร บุญสูง ประธานมูลนิธิธรรมร่วมใจ และ**ตุ๊หล่าง (นายแก่นคำกล้า ลาน้อย) ที่สามารถเก็บพันธุ์และปรับปรุงพันธ์ข้าวได้หลากหลายชนิด** รวมไปถึงการรวมกลุ่มของชาวบ้านจึงอยากให้คน

ที่ไม่เคยมา ได้มารู้มาเห็นวิถีชีวิตของชาวนา กิจกรรมต่างๆ ในแปลงนา บอกได้เลยว่าขณะนี้คนที่กินข้าวของชาวนากลุ่มนี้ กินเพราะความน่าเชื่อถือในตัวของผู้ผลิตหรือชาวนาเอง ไม่ได้กินเพราะว่ามีใบรับรองจากองค์กรใดๆ เมื่อกินแล้วเห็นว่าดีจริง แล้วก็บอกต่อปากต่อปากต่อๆ กันไป (นิคม เพชรผา และคณะ, 2555)

4. ข้อค้นพบ

ในการศึกษาดูงาน การสนทนากลุ่ม การลงพื้นที่สัมภาษณ์เชิงลึก และจากการที่ผู้ศึกษาได้เคยปฏิบัติงานร่วมกับสมาชิกในกลุ่มของกลุ่มชาวนาผู้ปลูกข้าวคุณธรรมภายใต้เครือข่ายมูลนิธิธรรมะร่วมใจ สิ่งที่ค้นพบมีดังนี้

1. ผู้นำมีภาวะผู้นำสูง ทำให้สมาชิกไว้วางใจเชื่อใจร่วมดำเนินการกลุ่มอย่างมั่นคง มีการขยายสมาชิกเพิ่มขึ้นแต่ก็มีเกณฑ์และมาตรฐานที่ดีในการคัดเลือกสมาชิก

2. การดำเนินงานด้วยการใช้ศีล 5 เป็นหลัก จึงสามารถลดหนี้สินและสร้างฐานะตนเองให้ดีขึ้นได้ เนื่องจากเดิมทำเกษตรอินทรีย์ก็ยังพบว่าตนเองและสมาชิกยังมีหนี้สิน

3. การสร้างเครือข่ายจากญาติพี่น้องของสมาชิกและเครือข่ายญาติธรรมในการรวมกลุ่มและการรักษาพันธุ์ข้าว โดยให้สมาชิกดูแลคนละ 10 สายพันธุ์

4. การดำเนินงานทุกอย่างเราจะทำคนเดียวไม่ได้เราต้องมีเพื่อน เพื่อนจะช่วยเราในแต่ละด้าน

5. เน้นการสร้างเครือข่ายที่หลากหลาย เพื่อให้เครือข่ายต่างๆ มาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อาทิ ทีวีบูรพา มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน กลุ่มสันติอโศก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กลุ่มธุรกิจเดอะมอลล์กรุ๊ป สยามพารากอน และบริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน)

6. เน้นการขยายเครือข่ายไปยังพื้นที่ต่างๆ ปัจจุบันมีอุบลราชธานี อำนาจเจริญ มุกดาหาร

7. หลักการดำเนินงานด้วยการใช้ศีล 5 สร้างนิสัยให้เรามีความรับผิดชอบเมื่อมีการรวบรวมพันธุ์ข้าวในกลุ่ม ก็แจกเมล็ดพันธุ์ต่างๆ ให้สมาชิกไปดูและ รักษาและปลูกเพื่อนำพันธุ์มาเก็บในธนาคารทุกปี

8. หลักการที่ดีคือการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมข้างในตน คือ ต้นทางของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืน ทั้งการน้อมนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาสู่การปฏิบัติ จนปรากฏเป็นรูปธรรมความจริง คือ หนทางแห่งการพัฒนาคน ให้กับชาติบ้านเมือง อย่างแท้จริง

9. การผลิต บนวิถีของการพึ่งพาตนเอง พึ่งพากันเอง บนฐานของ หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และคุณธรรม

10. การพัฒนาแบบองค์รวม เน้นการบูรณาการนำมิติวัฒนธรรมและมิติสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมมาใช้ร่วมกันในการพัฒนา

11. การพัฒนาที่เน้นสร้าง “คุณค่า มากกว่ามูลค่า”

12. การสร้างความมีส่วนร่วมระหว่าง วัด บ้าน สถาบันการศึกษา

13. การนำวิจัยมาใช้ในการพัฒนาความรู้ของกลุ่ม หรือใช้ในการแก้ปัญหาของกลุ่ม วิจัยที่กลุ่มนำมาใช้คือ “วิจัยท้ายบ้าน” หรือ “วิจัยชุมชน”

14. วิธีคัดเมล็ดพันธุ์ที่ดีทำได้จากการเอายางยิงเมล็ดพันธุ์ไปที่ดิน ถ้าเมล็ดพันธุ์ไหนรอดหรือเจริญเติบโตก็เก็บเมล็ดพันธุ์นั้นไว้ต่อไป

15. วิธีการรักษาของกลุ่มจะมีการทำแปลงสำหรับปลูกข้าวเพื่อรักษาพันธุ์ข้าว174 สายพันธุ์

16. มีธนาคารเมล็ดพันธุ์ที่เก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ในลักษณะรวงเพื่อใช้สำหรับไว้พัฒนาพันธุ์ข้าวและลักษณะเมล็ดเพื่อไว้แจกจ่าย ให้ยืม แลกเปลี่ยนกับกลุ่มอื่น เพื่อเป็นการขยายการรักษาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านให้ยั่งยืน และเป็นการลดความเสี่ยงที่จะเกิดจาการสูญพันธุ์หากปลูกไว้แต่เพียงพื้นที่ของกลุ่มตน

17. นอกจากการรักษาพันธุ์ข้าวพื้นเมืองแล้วยังมีการมีการพัฒนาพันธุ์ข้าวใหม่เพื่อรองรับสภาวะของอากาศและฤดูกาลที่เปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหารให้กับกลุ่มและเครือข่าย

18. สมาชิกในกลุ่มแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบเพื่อการพัฒนากลุ่มของตนเองตามความชอบหรือความถนัด เช่น นายถาวร พิลาน้อยและครอบครัวรับผิดชอบเรื่องรักษาพันธุ์ข้าวพื้นเมืองและพัฒนาพันธุ์ข้าวใหม่ นายสุริยา แก้วสารมีหน้าที่รับผิดชอบดูแลเกี่ยวกับเมล็ดพันธุ์ผักพื้นบ้านของกลุ่ม นางพรทิพย์ ถาบรรณแก้วรับผิดชอบเรื่องมาตรฐานเกษตรอินทรีย์

19. จัดกิจกรรมเชื่อมความสัมพันธ์ภายในเครือข่าย และสร้างและขยายเครือข่ายให้กว้างและครอบคลุม เช่น กิจกรรมกำเนิดเครือข่ายช่วงต้นเดือนมกราคมของทุกปี เน้นแลกเปลี่ยนความรู้ เมล็ดพันธุ์ข้าว และเมล็ดพันธุ์พืช และเรียนรู้ร่วมกันภายในเครือข่ายและนอกเครือข่าย

20. มีการจัดกิจกรรมที่หลายหลายที่เน้นด้านสวัสดิการ ด้านสุขภาพของสมาชิก

21. ด้วยการสร้างภาพลักษณ์ของกลุ่มว่ามี “คุณธรรม” ส่งผลให้ผู้บริโภคเชื่อใจ และยึดมั่นที่จะบริโภคสินค้าของกลุ่มตน

22. การประชาสัมพันธ์ ขยายองค์ความรู้ ขยายเครือข่ายด้วยการใช้คลื่นวิทยุในการประชาสัมพันธ์เรื่องราว องค์ความรู้และภูมิปัญญาที่ค้นพบ และจากการวิจัย เพื่อเป็นเครื่องมือติดต่อสัมพันธ์ภายในเครือข่ายและนอกเครือข่าย

23. กลุ่มมีความเข้มแข็งมั่นคงยั่งยืนสามารถชี้วัดได้จากการที่สมาชิกพึ่งตนเองได้ และจากการที่สมาชิกขององค์กร มีความหลากหลายและมารวมกันทำกิจกรรมร่วมกันในเรื่องต่างๆ

24. กลุ่มมีมาตรฐาน กฎเกณฑ์ มีการประเมิน ตรวจสอบการปฏิบัติงานของกลุ่มอยู่ตลอดเวลา ทำให้กลุ่มมีการพัฒนาตนเองไปแนวทางที่ดีขึ้น มั่นคง ยั่งยืนและพึ่งตนเองได้อย่างเป็นรูปธรรม

1. การนำข้อค้นพบที่ดีไปดำเนินการต่อไปในชุมชนของตน

1. นำหลักการดำเนินงานด้วยการใช้ศีล 5 มาใช้ในชุมชน

2. การดำเนินงานทุกอย่างเราจะทำคนเดียวไม่ได้เราต้องมีเพื่อน เพื่อนจะช่วยเราในแต่ละด้าน ผู้ศึกษาดูงานได้ตกลงที่จะเข้าร่วมกิจกรรมวันกำเนิดกลุ่มเพื่อสร้างความสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนเรียนรู้และแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ข้าวและเมล็ดพันธุ์พืชอื่น

3. การสร้างเครือข่ายจากญาติพี่น้องของสมาชิกในการรวมกลุ่มและการรักษาพันธุ์ข้าวโดยให้สมาชิกดูแลคนละ 10 สายพันธุ์

4. จัดกิจกรรมเชื่อมความสัมพันธ์ภายในเครือข่าย และสร้างและขยายเครือข่ายให้กว้างและครอบคลุม

5. จัดกิจกรรมเชื่อมความสัมพันธ์ภายในเครือข่าย และเพื่อสร้างและขยายเครือข่ายให้กว้างและครอบคลุมเพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในแต่ละเรื่อง

6. นำวิจัยมาใช้ในการพัฒนาความรู้ของกลุ่ม หรือใช้ในการแก้ปัญหาของกลุ่ม

7. การทำแปลงสำหรับปลูกข้าวเพื่อรักษาพันธุ์ข้าว

8. การรักษาพันธุ์ข้าวพื้นเมืองแล้วยังมีการมีการพัฒนาพันธุ์ข้าวใหม่เพื่อรองรับสภาวะของอากาศและฤดูกาลที่เปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหารให้กับชุมชนและนอกชุมชน

9. การสร้างความมีส่วนร่วมระหว่าง วัด บ้าน สถาบันการศึกษา

10. จัดกิจกรรมที่หลายหลายที่เน้นด้านสวัสดิการ ด้านสุขภาพของสมาชิก

2. ปัญหาและอุปสรรค

นโยบายของภาครัฐเกี่ยวกับข้าวส่งผลให้บางครั้งสร้างความไม่แน่นอนด้านราคาและปริมาณการผลิตของกลุ่มบางปีที่ผลผลิตสูงอาจทำให้กลุ่มต้องมีการจัดการวางแผนให้สอดรับกับปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา

จากการศึกษาดูงาน การร่วมกิจกรรมกลุ่ม การเป็นสมาชิกของกลุ่ม และการที่ผู้วิจัยได้เคยร่วมงานในฐานเครือข่ายด้านสถาบันการศึกษากับสมาชิกของกลุ่มเครือข่ายคุณค่าข้าวคุณธรรม ณ วัดป่าสวนธรรมร่วมใจ ซึ่งเป็นศูนย์กลางที่ตั้งเครือข่าย เป็นสถานที่แห่งการเรียนรู้ที่ดี มีหลักการดำเนินการกลุ่มที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของตนบนพื้นฐานการพัฒนาที่ดีนำไปสู่การเป็นแบบที่ดีในการพัฒนาชุมชนจนถึงนำไปสู่การพัฒนาประเทศที่ยั่งยืนได้จริง โดยผู้วิจัยขอนำเสนอภาพของบรรยากาศภายในกลุ่มดังนี้

ภาพที่ 100 สถานที่ภายในวัด

ภาพที่ 101 กราบนมัสการเจ้าอาวาส

ภาพที่ 102 ชมสภาพแวดล้อมภายในของกลุ่ม

ภาพที่ 103 บรรยากาศการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ภาพที่ 104 ธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าว

ภาพที่ 105 การจัดเก็บเมล็ดพันธุ์

ภาพที่ 106 วิธีการเก็บพันธุ์ข้าว

ภาพที่ 107 แลกเปลี่ยนความรู้เรื่องข้าวไร่

มหาวิทยาลัยศิลปากร

จากการศึกษาข้อมูลของกลุ่มข้าวคุณธรรมผู้วิจัยของสรุปโครงสร้างองค์กรของกลุ่มข้าวคุณธรรมเป็นแผนภูมิ ดังนี้

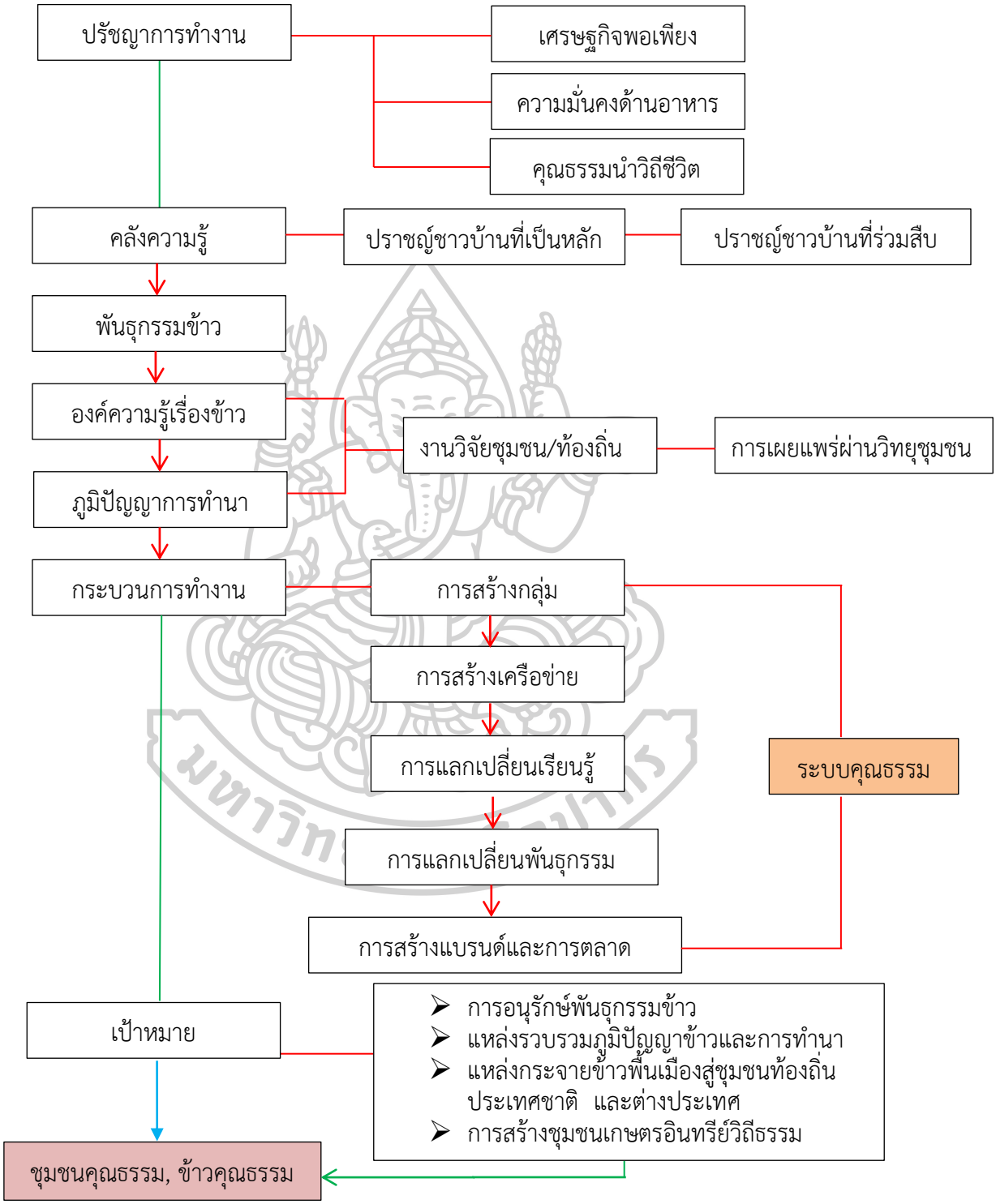

แผนภูมิที่ 11 Network Model (ข้าวคุณธรรม)

ตอนที่ 2 ประวัติความเป็นมาวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง จังหวัดยโสธร

1. บริบทและสภาพการณ์

วิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมืองปัจจุบันตั้งอยู่ 147 หมู่ 4 ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร และตำบลกำแมดประกอบด้วยหมู่บ้านจำนวนทั้งหมด 18 หมู่บ้าน สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ลุ่มสลับที่ดอน ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาข้าวเป็นหลัก และมีอาชีพอื่นๆ เป็นอาชีพเสริมบ้าง เช่น ค้าขาย งานก่อสร้าง เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

การทำอาชีพทางการเกษตรของตำบลกำแมดไม่ว่าจะเป็นการทำนา การปลูกผักโดยส่วนใหญ่ทำเพื่อบริโภค และการขายเป็นรายได้บางส่วน การเกษตรส่วนใหญ่มีการใช้สารเคมีโดยเฉพาะปุ๋ยเคมี การใช้พันธุกรรมจากภายนอก มีการจ้างแรงงานสูง ซึ่งระบบการเกษตรแบบนี้ทำให้เกษตรกร ต้องพึ่งพิงปัจจัยจากภายนอกเป็นส่วนใหญ่ นำมาซึ่งการไม่สามารถพึ่งตนเองได้ในระดับครัวเรือนและชุมชน ก่อให้เกิดปัญหาหนี้สินตามมา

ในอดีตที่ผ่านมา เกษตรกรมีการเก็บรักษาพันธุกรรมพื้นบ้าน ทั้งข้าว ผัก สัตว์ ไม้ผลไว้ครัวเรือนของตนเอง มีการจัดการวางแผนการผลิตอย่างสอดคล้องกับสภาพธรรมชาติ มีแรงงานอย่างเพียงพอต่อการผลิต มีการวางระบบการทำนาที่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ เช่น ในที่ลุ่มมีน้ำขังยาวนานก็ปลูกข้าวที่เป็นข้าวหนัก เช่น ข้าวสันป่าตอง ข้าวที่ปลูกในนาดอนก็จะเป็นข้าวเบาต้องการน้ำน้อย อายุสั้น เป็นต้น ทำให้ไม่มีปัญหาในเรื่องแรงงานและปัญหาผลผลิตไม่เพียงพอทั้งนี้ก็เนื่องด้วยการมีพันธุกรรมพื้นบ้านที่มีความหลากหลายในระบบการผลิต

แต่ปัจจุบันเกษตรกรในตำบลกำแมด ส่วนมากไม่มีพันธุกรรมพื้นบ้านไว้ระบบการผลิตลืมภูมิปัญญาพื้นบ้าน ในการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้เอง ชาวบ้านหันไปนิยมใช้เมล็ดพันธุ์ส่งเสริมจากภาครัฐและกลุ่มธุรกิจเกษตรโดยเฉพาะพันธุ์ข้าว และพันธุ์ผัก เวลาชาวบ้านต้องการปลูกกินเองก็จะต้องไปพึ่งพาเมล็ดพันธุ์ผักจากตลาดเกือบทั้งหมด จนเป็นคำพูดกับชาวนาด้วยกันว่า “พันธุ์เราดีไม่เท่าของเขา” เกษตรกรส่วนใหญ่ที่ทำนาหันไปใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ที่ได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐ คือ พันธุ์ข้าว กข. 6, กข.15, และข้าวหอมมะลิ 105 การปลูกผักก็ต้องไปซื้อเมล็ดพันธุ์ผักกระป๋องจากร้านค้าธุรกิจการเกษตร เป็นหลัก ส่งผลให้พันธุกรรมข้าวและผักพื้นบ้านหลายชนิดสูญหายไป บางชนิดกำลังสูญหาย ข้าวบางชนิดคนรุ่นปัจจุบันไม่รู้จัก ทั้งในอดีตที่ผ่านมา ชาวบ้านในตำบลกำแมด มีพันธุ์ข้าวพื้นบ้านหลายสายพันธุ์ ด้วยเหตุผลที่ว่าเหมาะกับพื้นที่ เช่น ข้าวดอ หรือข้าวเบาเหมาะสมกับพื้นที่ดอน ข้าวกลางเหมาะสมกับพื้นที่ลุ่มกึ่งดอน ข้าวหนักเหมาะสมกับพื้นที่น้ำขังนานๆ เป็นต้น นอกจากจะเหมาะสมกับสภาพพื้นที่แล้วก็ยังกระจายแรงงานให้สอดคล้องกับการจัดการผลผลิตในช่วงการเก็บเกี่ยวด้วย ถือว่าพันธุกรรมข้าวเป็นตัวกำหนดระบบการผลิตของชาวนา ให้มีความเหมาะสมกับสภาพภูมินิเวศน์และสอดคล้องต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลระหว่างคน สัตว์ พืช และธรรมชาติ

จากการทำงานของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภูมินิเวศน์ยโสธร ตั้งแต่พ.ศ. 2543 เป็นต้นมา มีพื้นที่ดำเนินการใน 3 อำเภอ ของจังหวัดยโสธร อำเภอเมือง อำเภอกุดชุม อำเภอทรายมูล มี 8 ตำบล 21 หมู่บ้าน มีสามาชิกในเครือข่าย จำนวน 200 ครอบครัว โดยในตำบลกำแมด มี 3 หมู่บ้านเป้าหมาย บ้านกำแมด บ้านโนนยาง และบ้านกุดหิน มีสมาชิกเครือข่ายจำนวน

36 ครอบครัว กิจกรรมที่เครือข่ายได้มีการสนับสนุนให้มีการดำเนินการหลายด้านไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ ประชุมสัมมนา งานสนับสนุนการผลิต แปรรูปตลาด งานรณรงค์ผลักดันทางนโยบาย ทั้งนี้มีเป้าหมายเพื่อสร้างความมีอธิปไตยทางอาหารของเกษตรกร สามารถพึ่งตนเองได้ในด้านปัจจัยการผลิต ด้วยระบบเกษตรกรรมยั้งยืน

จากการทำงานที่ผ่านมาของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภูมินิเวศน์ยโสธร ได้มีสมาชิกกลุ่มจำนวน 16 คน โดยเฉพาะในพื้นที่ 3 หมู่บ้าน ในตำบลกำแมด เล็งเห็นความสำคัญของพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน ซึ่งถือว่า ปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน มีเกษตรกร ที่ยังคงรักษาพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านไว้ ในบ้านกำแมด มี 3 ครอบครัว คือ นายวันนา ท้องน้อย นายบุญส่ง ทองน้อย นางวิทูรย์ เมฆมน บ้านโนนยาง มี 4 ครอบครัว คือ นายอนนท์ งิวล้าย นายบุญกอง สุวรรณเพชร นายบุญส่ง มาตรขาว นายถาวร พิลาน้อยและบ้านกุดหิน มี 1 คือ นายดาวเรือง พืชผล ปัจจุบันมีสามชิกกลุ่มจำนวน 50 ครอบครัว

จากการทำงานเรื่องพันธุกรรมพื้นบ้านมา 3 ปี ทำให้กลุ่มสามารถฟื้นฟูข้าวพื้นบ้านกลับมาปลูกในแปลงนาแล้ว 13 สายพันธุ์จากที่เคยมีมากกว่า 50 สายพันธุ์ คือ ข้าวขาวใหญ่ เล้าแตก สันป่าตอง หอมเสงี่ยม นางนวล ข้าวก่ำ มะลิดำ โสมมาลี มะลิแดง เหนียวแดง แสนสบาย ดอฮี จ้าวแดง โดยมีการปลูกรักษาพันธุ์ไว้ในแปลงเกษตร ในพื้นที่ปลูก ประมาณ 35 ไร่ นอกจากนั้นกลุ่มยังได้มีการรณรงค์ให้ชาวบ้านทั่วไปเห็นคุณค่าข้าวพื้นเมืองโดยการร่วมจัดนิทรรศการข้าวพื้นเมือง ประกวดหุงข้าว นึ่งข้าวพื้น ชิมข้าวพื้นบ้าน 8 สายพันธุ์ในงานบุญเดือนสาม(กุ้มข้าว) ที่บ้านกำแมด นอกจากนั้นยังมีการสร้างแปลงเรียนรู้ในนาม กลุ่มอาสาสมัครอนุรักษ์พัฒนาและปรับปรุงพันธุกรรมพื้นบ้าน เครือข่ายเกษตรทางเลือกยโสธร ที่บ้านกำแมด จำนวน 1 ไร่ เพื่อใช้เป็นสถานที่ให้ชาวบ้านาเรียนรู้พันธุกรรมพื้นบ้าน

ผลจากการทำงานที่ผ่านมาของกลุ่มอาสาฯ และเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภูมินิเวศน์ยโสธร ได้มีการรักษาพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านไว้ได้บางส่วน แต่ยังไม่สามารถสืบค้นและรวบรวมข้อมูลไว้ได้ทั้งหมด ประกอบกับการขยายพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน ไปสู่ สมาชิกเครือข่ายและเกษตรกรคนอื่นๆ ในชุมชน เพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ยังไม่สามารถทำได้มากนัก แม้ว่าพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านจะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนก็ตาม (ดาวเรือง พืชผล, 2553) โดยมีรายละเอียดการก่อตั้งกลุ่ม ดังนี้

การเริ่มก่อตั้งกลุ่มด้วยการดำเนินโครงงานการวิจัยสำหรับพันธุ์ข้าวพื้นเมืองโดยมีการประชุมทีมวิจัยเตรียมเวทีทำความเข้าใจชี้แจงโครงการ ในวันที่ 22-23 มิถุนายน 2551 ณ สำนักงานเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกยโสธรมีวัตถุประสงค์เพื่อออกแบบและเตรียมแบบสอบถามเก็บข้อมูลพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน และเพื่อทดลองเก็บข้อมูลและปรับแบบสอบถามเพิ่มเติมให้เกิดความเหมาะสม ผู้เข้าร่วมประชุม จาก ทีมวิจัย 10 คน วิทยากร 1 คน ซึ่งสรุปผลการประชุมคือสำหรับวันที่ 22 มิถุนายน 2551 นายดาวเรือง พืชผล หัวหน้าโครงการได้เปิดประชุมเรื่องการเตรียมแปลงสาธิตข้าวพื้นบ้านทั้งกรณีแปลงสาธิตในระดับกลุ่มและแปลงสาธิตข้าวพื้นบ้านถึงเวลาที่ต้องไปเตรียมอย่างเร่งด่วนเพราะถึงฤดูกาลผลิตแล้วจะรอไม่ได้ และให้ทีมที่รับผิดชอบในแต่ละชุมชนได้แจ้งต่อไปในที่ประชุมต่อไป กรณีแปลงสาธิต ในระดับกลุ่มได้เตรียมแปลงแล้ว โดยใช้แปลงเดิมที่ทางกลุ่มเคยทดลอง

มาก่อน คือ แปลงนายวรรณา ทองน้อย บ้านกำแมด ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร ซึ่งเป็นแปลงที่จะทำการทดลองการทดสอบปลูกข้าวพื้นบ้านเพื่อ

1. เปรียบเทียบลักษณะพันธุ์ข้าวพื้นบ้านจำนวน 15 สายพันธุ์ ได้แก่ ข้าวขาวใหญ่ ข้าวนางนวล ข้าวเล้าแตก ข้าวหอมเสงี่ยม ข้าวสันป่าตอง ข้าวก่ำเปลือกดำ ข้าวเหนียวแดง ข้าวมะลิแดง ข้าวมะลิดำ ข้าวแสนสบาย ข้าวดอฮี ข้าวโสมาลี ข้าวเจ้าแดง ข้าวป้องแอ้ว ข้าวยืนกาฬสินธุ์

2. การอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านและการบันทึกลักษณะสายพันธุ์โดยมีเนื้อที่ประมาณ 1 ไร่

ส่วนแปลงสาธิตระดับชุมชน 3 ชุมชน ทางผู้รับผิดชอบแต่ละชุมชนได้แจ้งในที่ประชุมบ้านกำแมดโดยทาง นายวรรณา ทองน้อย และนายบุญสา หูตาชัย ได้แจ้งว่าได้ไปคุยบุคคลที่สนใจและมีความพร้อมที่จะทำเป็นแปลงสาธิตให้ชุมชนได้ศึกษาละดูเปรียบเทียบด้วยตัวเอง คือ 1.แปลงนายบุญหลาย ทองใบ มีเนื้อที่ประมาณ 1งานพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่ปลูกคือ ข้าวโสมาลี ข้าวเล้าแตก ข้าวหวันหนึ่ง ซึ่งเป็นทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้า 2.แปลงนายพิชัย ทองน้อย มีเนื้อที่ประมาณ 1 งาน พันธุ์ข้าวที่ปลูก คือ ข้าวนางนวล ข้าวแสนสบาย ข้าวโสมาลี และข้าวมะลิแดง 3.แปลงนายบุญมี วงษ์สว่าง มีเนื้อที่ประมาณ ½ งาน พันธุ์ข้าว พื้นบ้านที่ปลูก คือ ข้าวเจ้าแดง ข้าวดอฮีและข้าวโสมาลี

แปลงสาธิตข้าวพื้นบ้าน บ้านโนนยาง ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร โดยนายอนนท์ งิ้วลายและนายบุญกอง สุวรรณเพรช ได้แจ้งต่อที่ประชุมว่าได้ไปประสานงานเสร็จแล้ว คือ

1. แปลงนายคำพูน หาวงษ์ มีเนื้อที่ปลูกทดลองข้าวพื้นบ้านประมาณ 2 งานพันธุ์ข้าวที่ปลูกคือสันป่าตอง ข้าวนางนวล ข้าวหวันหนึ่ง ข้าวมะลิแดง

2. แปลงนายสวาท ศรีวงษ์ราช มีเนื้อที่ทดลองประมาณ 1 งานพันธุ์ข้าวที่ปลูกข้าวดอฮี ข้าวหอมทุ่ง ข้าวมะลิแดง

3. แปลงนายทองศูนย์ สุวรรณเพรช มีเนื้อที่ที่จะทดลองประมาณ 2 งานพันธุ์ข้าวที่จะปลูกคือ ข้าวนางนวล ข้าวก่ำเปลือกขาว ข้าวเหนียวแดง

ส่วนพื้นที่บ้านกุดหินแปลงที่ประสานงานไว้คือแปลงนายโสม เวฬุวนารักษ์มีเนื้อที่ที่จะทดลองประมาณ ½ งาน พันธุ์ข้าวที่จะปลูกคือข้าวนางนวล ข้าวมะลิแดง ข้าวเหนียวแดง

หลังจากนั้นทางทีมวิจัยได้พูดคุยกันในแต่ละคนได้นำเสนอประเด็นที่จะทำแบบสอบถามที่จะใช้ในการทำทำเป็นแบบสอบถามที่จะไปเก็บข้อมูลในระดับชุมชนตอไปโดยนายถนัด แสงทองเป็นวิทยากรช่วยแลกเปลี่ยนและถามประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาพันธุกรรมพื้นบ้านที่มีทางทีมวิจัยอยากจะได้คำตอบจากชุมชนและได้ดูเป็นประเด็นๆ ไปเพื่อจะทำแบบสอบถามต่อไปดังนี้

1. พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เคยมี
2. ชื่อพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เคยมีในพื้นที่
3. คุณสมบัติเฉพาะตัวของข้าวพื้นบ้าน
4. คุณค่าหรือประโยชน์พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน
5. ช่วงอายุการปลูก
6. สาเหตุที่หายไปและสาเหตุที่คงอยู่
7. วิธีการปลูก

8. แหล่งที่ได้มาของพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน

9. สำนึกการเป็นเจ้าของพันธุ์ข้าว

ต่อมาในวันที่ 23 มิถุนายน 2551 นายดาวเรือง พืชผล หัวหน้าโครงการได้เปิดประเด็นแลกเปลี่ยนกับการประชุมมาเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน 2551 ซึ่งเป็นการเริ่มต้นการทดลองใช้แบบสอบถามของทีม เพื่อค้นหาข้อบกพร่อง ปรับปรุ แก้ไข และเพิ่มเติมให้แบบสอบถามมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น โดยการนำแบบสอบถามสัมภาษณ์กันเอง1 ชุด ใช้เวลา 30 นาที และเห็นว่ามีความเหมาะสมที่จะนำไปใช้กับการเก็บข้อมูลในชุมชนต่อไป

หลังจากนั้น ที่ประชุมได้ทบทวนแผนงานที่จะปฏิบัติการร่วมกันตามบทบาทที่แต่ละคนได้แบ่งกันมาแล้ว ซึ่งเป็นแผ่นงานที่ปฏิบัติกันภายใต้โครงการวิจัย โดยเริ่มต้นจากการดูเอกสารโครงการและทีมที่ยังไม่เข้าใจเกี่ยวกับโครงการได้ทำความเข้าใจ ซึ่งทางที่ประชุมได้หยิบยกเอาแผนและพูดกันแบบเข้าใจง่ายๆ ในสิ่งที่ทีมเองจำเป็นต้องทำโดยเรียงลำดับตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ประชุมทีมวิจัยทุกเดือนหรือขึ้นอยู่กับความจำเป็นและเร่งด่วน

2. ประชุมชี้แจงโครงการ

3. ศึกษาและทำความเข้าใจกับบริบทชุมชน

4. เก็บข้อมูลแบ่งออกเป็นสองระดับ

5. ศึกษาพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้าน

6. สรุปตรวจสอบข้อมูล

7. วิเคราะห์ข้อมูลและกำหนดแนวทางการขยายผล

8. แผนปฏิบัติการทีมวิจัยมีความชัดเจนและมีความพร้อมที่จะปฏิบัติการร่วมกันไปตามแผนและระยะเวลาที่ตกลงกันแต่ทีมวิจัย บางคนมีความกังวลว่าทีมวิจัยในพื้นที่ส่วนมากเป็นชาวบ้านที่มีภารกิจเกี่ยวกับการผลิตอยู่แล้วอาจช้าต่อการปฏิบัติแต่ส่วนใหญ่ก็ให้ความสำคัญต่อการรับผิดชอบงานด้วยกันเพื่อให้เป็นไปตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ให้ถือว่าเป็นการเสียสละให้งานดำเนินการเป็นไปยังต่อเนื่อง

3. เวทีชี้แจงทำความเข้าใจโครงการ บ้านโนนยาง

ประชุมชี้แจงโครงการบ้านโนนยาง ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร วันที่ 8 กรกฎาคม 2551 ณ ศาลากลุ่มวิสากิจชุมชน หมู่ 3 บ้านโนนยาง มีวัตถุประสงค์ เพื่อทำความเข้าใจงานวิจัยท้องถิ่นและเตรียมความพร้อมของชุมชน

เริ่มจากนายนนท์ งิ้วลาย ได้แนะนำคณะทำงานวิจัยท้องถิ่นให้กับตัวแทนชุมชนได้ทราบโดยแนะนำว่าคณะทำงานวิจัยท้องถิ่นมีจำนวนทั้งหมด 12 คน ซึ่งเป็นคนในพื้นที่รวมอยู่ด้วยและมีทีมที่ปรึกษาจำนวน 3 คน มีผู้ประสานงานกลางระดับภาคหรือ Node จำนวน 3 คน

ต่อมา นายชายสิทธิ์ แนวน้อย ได้แจ้งความเป็นไปเป็นมาของโครงการว่าในพื้นที่ได้มีเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกยโสธรได้ทำงานเรื่องการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวมาก่อนแล้วแต่ยังไม่ได้ศึกษาในเชิงลึก หรือค้นหาปัญหาหรืออุปสรรค์ในการฟื้นฟูพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านมาเก็บเป็นข้อมูลให้กับชุมชนได้เรียนรู้อย่างเป็นระบบ ขณะเดียวกันทางเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกเองได้ปรึกษาหารือกันว่าน่าจะร่วมกันเขียนโครงการที่จะสนับสนุนการค้นหาพันธุกรรมพื้นบ้านเป็นการศึกษาเพื่อที่จะทำเป็นฐานข้อมูลให้ชุมชนได้เรียนรู้ จึงได้ขอทุนสนับสุนนทางงานวิจัยหรือ ส.ว.ก.

ต่อมาเปิดประเด็นถึงพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เคยรู้จักมาและทำมาก่อนมีพันธุ์ข้าวอะไรบ้างในที่ประชุมตัวแทนชุมชนก็ได้หันหน้าไปถามกันเองส่วนใหญ่คนรุ่นก่อนหรือผู้เฒ่าในชุมชนก็รู้จักข้าวพื้นบ้านมาก และได้พูดคุยกันไปต่างๆ นาๆ เช่น พันธุ์ข้าวพื้นบ้านหรือพันธุ์ข้าวดั้งเดิมมันหายไปไหน? อะไรที่ทำให้หายไป ซึ่งทางทีมวิจัยก็ได้พูดคุยกันต่อไปว่านี่คือการเริ่มต้นเป็นงานวิจัย ซึ่งกระบวนการแบบนี้จะได้เข้าไปสอบถามคนในชุมชนต่อไป

หัวหน้าโครงการได้แลกเปลี่ยนต่อไปในที่ประชุมถึงเรื่องการเก็บข้อมูลในชุมชนและการปลูกข้าวพื้นบ้านเพื่อเป็นแปลงสาธิตให้ชุมชนได้เรียนรู้ด้วยตัวเองในพื้นที่และได้รู้จักข้าวพื้นบ้านมากขึ้นโดยชุมชนบ้านโนนยางได้หาอาสาสมัครที่จะปลูกข้าวพื้นบ้านให้ชุมชนได้ศึกษาคือ 1.แปลงนายคำพูล หาวงษ์ 2. แปลง นายสวาท ศรีวงษ์ราช 3. แปลง นางทองสูรย์ สุวรรณเพชร ใน 3 แปลงนี้จะแบ่งแปลงนาปลูกข้าวพื้นบ้านอย่างน้อย 3 สายพันธุ์เพื่อให้ชุมชนได้ศึกษาเรียนรู้ถึงลักษณะสายพันธุ์ต่างๆ เช่น การแตกก่อดีไหม การจับถี่-จับห่าง การทนทานต่อโรคแมลงศัตรูพืช ผลผลิตดีหรือไม่ดีและศักยภาพหรือข้อจำกัดอื่นๆ ด้วยตนเอง

4. เวทีชี้แจงทำความเข้าใจโครงการบ้านกำแมด

จัดเมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2551 ณ ศาลากลางบ้าน บ้านกำแมด หมู่ 17 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจงานวิจัยท้องถิ่นและเพื่อเตรียมความพร้อมของชุมชนผู้เข้าร่วมประชุมประกอบด้วยตัวแทนชุมชนบ้านกำแมด 30 คน ทีมวิจัย 8 คน และที่ปรึกษา 1 คน เปิดประชุมเวลา 09.00 น. โดยแทนตัวแทนทีมวิจัย นายทองหล่อ ขวัญทองได้ทักทายผู้เข้าร่วมประชุมถึงกรณีการประกอบอาชีพ ในการทำไร่ทำนาว่า ในชุมชนบ้านกำแมด มีผลกระทบบ้างไหมในฤดูกาลผลิตนี้หรือว่าเจอฝนแล้งเหมือนกัน ถ้าเจอปัญหาแบบนี้ทาชุมชนมีแนวทางในการรองรับปัญหาแบบนี้อย่างไร สมาชิกหนึ่งในตัวแทนชุมชนได้พูดคุยแลกเปลี่ยนว่า พื้นที่การผลิตแถบในชุมชนนี้ยังไม่เคยเจอปัญหาฝนแล้งแบบนี้มาก่อน ก็ยังไม่ได้คิดแนวทางการแก้ไขปัญหาเลย ได้แต่เพียงรอถ้าทีของพายุฝนก่อนที่จะสิ้นหรือฤดูการผลิตเท่านั้น

ต่อมานาย ทองหล่อ ขวัญทอง ก็ได้แนะนำคณะทำงานวิจัยต่อในชุมชนหลังจากนั้น นายดาวเรือง พืชผล หรือหัวหน้าโครงการพูดคุยหรือทำความเข้าใจในโครงการวิจัยเรื่องข้าวพื้นบ้านในปีที่แล้วทางเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกร่วมกับชุมชนบ้านกำแมดได้จัดบุญเดือนสาม ซึ่งเป็นการทำบุญเกี่ยวกับข้าว จึงได้ร่วมกันจัดนิทรรศการพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน การชิมข้าวพื้นบ้านและการเสวนาการเฮ็ดอยู่เฮ็ดกินซึ่งคงจะเป็นเรื่องสืบเนื่องในการค้นหาศักยภาพความเหมาะสมและการขยายผลของข้าวพื้นบ้านที่ต่อเนื่องซึ่งคงประจวบเหมาะกับการทำงานวิจัยท้องถิ่นที่ทางทีมวิจัยจะได้ทำการชี้แจงโครงการต่อหัวหน้าโครงการชี้แจงและทำความเข้าใจที่มาที่ไปของโครงการวิจัยท้องถิ่นพร้อมทั้งเล่าสิ่งที่จะทำงานร่วมกันในชุมชนให้ผู้เข้าร่วมได้ทราบได้แก่

1. การค้นหาข้าวพื้นบ้านที่ปลูกในชุมชน
2. ค้นหาสาเหตุการอยู่และการสูญหายของข้าวพื้นบ้าน
3. ช่องทางการขยายผลของข้าวพื้นบ้าน
4. ความสัมพันธ์ของข้าวพื้นบ้านกับวิถีชีวิตและชุมชน

ต่อมาในเวทีได้เปิดประเด็นแลกเปลี่ยนซักถาม ให้ทางตัวแทนชุมชนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนซักถามเพื่อทำความเข้าใจในแนวทางที่จะทำความเข้าใจร่วมกันโดยมีตัวแทนชุมชน คือ

นายอ่อนศรี สารบาล ผู้นำในชุมชนบ้านกำแมด หมู่ 7 และนายบุญหลาย ทองใบผู้นำชุมชนบ้านกำแมด หมู่ 16 ได้ตั้งคำถามกับที่ประชุมดังนี้

1. ข้าวแต่ละสายพันธุ์ถ้าปักดำใกล้กันจะมีโอกาสผสมพันธุ์ได้ไหม

2. ข้าวบ้านสามารถพัฒนาปรับปรุง ให้มีคุณภาพดีได้อย่างไร

3. ข้าวพันธุ์ปัจจุบันหรือข้าวพันธุ์ใหม่ ก็มีคุณภาพอยู่แล้วก็เหมาะสมกับพื้นที่ดีอยู่แล้ว ทำไมจึงต้องการพันธุ์ข้าวพื้นบ้านกลับคืนมา

4. ข้าวพื้นบ้านไม่เหมาะสมกับโรงสี

5. ข้าวพื้นบ้านตลาดรองรับไม่มี

ต่อมานายอ่อนศรี สารบาล ได้พูดเพิ่มเติมว่าทางทีมวิจัยน่าจะมีการทดลองปลูกว่าพันธุ์อะไรมีความเหมาะสมกับพื้นที่และได้ผลผลิตสูงกว่าพันธุ์ในปัจจุบันเพื่อที่จะทำให้คนในชุมชนมั่นใจและเพื่อที่จะฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นบ้านแล้วนำกลับมาใช้ต่อไป ต่อมานายทองหล่อ ขวัญทอง หนึ่งในทีมวิจัยได้แลกเปลี่ยนกับที่ประชุมต่อไปว่าในชุมชนบ้านกำแมดจะได้มีแปลงสาธิตข้าพื้นบ้านจำนวน 4 แปลง 15 สายพันธุ์โดยแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ

1. แปลงสาธิตหรือแปลงทดลองระดับกลุ่ม เป็นแปลงทดลองการอนุรักษ์พัฒนาและปรับปรุงพันธุ์ข้าวพื้นบานจำนวน 15 สายพันธุ์ ที่แปลงนา นายวรรณนา ทองน้อย

2. แปลงสาธิตระดับชุมชนเป็นแปลงทดลองปลูกข้าวพื้นบ้าน 2-3 สายพันธุ์เพื่อให้ชุมชนได้ศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเองจำนวน 3 แปลง แปลงนายบุญหลาย ทองใบ แปลงนายบุญมี วงษ์สว่าง และแปลงนายพิชัย ทองน้อย

ต่อมาที่ปรึกษาทีมวิจัยโดยนายบุญส่ง มาตขาว ได้พูดถึงและเพิ่มเติมว่าความจำเป็นในการค้นหาหรือที่เรียกว่าวิจัย ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีส่วนร่วมโดยคนในชุมชนซึ่งเป็นผู้ออกแบบที่ยอมเสียสละ เพื่อค้นหาปัญหาและแนวทางแก้ไข ที่จะเป็นแนวทางในการทำงานพัฒนาต่อไปในอนาคตเพียงแต่ว่างานวิจัยท้องถิ่นเป็นเครื่องมือหนึ่งในการชี้ช่องทางเท่านั้น หวังว่างานวิจัย ในครั้งนี้คงได้รับความร่วมมือจากชุมชนอย่างถึงที่สุดเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง

เวทีชี้แจงทำความเข้าใจโครงการบ้านกุดหิน

เวทีทำความเข้าใจโครงการบ้านกุดหิน ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร วันที่ 14 กรกฎาคม 2551 ณ ศาลาวัดบ้านกุดหิน มีประวัตถุประสงค์ เพื่อทำความเข้าใจโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อเตรียมความพร้อมของทีมวิจัยและชุมชน และเพื่อเปิดประเด็นงานวิจัยเพื่อเชื่อมโยงอธิปไตยด้านอาหาร ผู้เข้าร่วมประชุมประกอบด้วยตัวแทนชุมชน 18 คน ทีมวิจัย 8 คน ที่ปรึกษาทีมวิจัย 2 คนและทีมสนับสนุน 1 คน โดยนายดาวเรือง พืชผล ได้แนะนำทีมวิจัย แนะนำทีมที่ปรึกษาทีมวิจัย 2 และทีมสนับสนุนให้ที่ประชุมได้รู้จักพร้อมทั้งได้กล่าวถึงความเป็นมาของโครงการวิจัย

ต่อมาคุณชัยสิทธิ์ ก็ได้ตั้งประเด็นเปรียบเทียบให้เห็นแนวทางในการวิจัยแบบง่ายๆ คือ ส้มตำมีอะไรบ้างเป็นวัตถุดิบ มีอะไรบ้างเป็นเครื่องมือ ทำอย่างไรจึงจะอร่อย กินกับอะไรจึงจะอร่อยและเหมาะสมกับช่วงเวลาไหน กระบวนการทำงานวิจัยก็ไม่แตกต่างกับอาหารเพียงแต่ว่างานวิจัยไม่ใช้การจดจำแต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นการจดบันทึกเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในระหว่างการค้นหาคำตอบที่เราอยากรู้ เพื่อให้คนอื่นๆได้เรียนรู้หรือรู้จักคำตอบที่เราค้นหาด้วย

ต่อมาคุณอุบล อยู่หว้า ที่ปรึกษาทีมวิจัยได้ชวนที่ประชุมแลกเปลี่ยนก่อนที่จะศึกษาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในหมู่บ้านของเรายังพอมีอยู่บ้างไหม เป็นคำถามที่ทำให้ผู้เข้าร่วมประชุมหันหน้าไปมองกันอย่างมั่นใจและตอบออกมาต่างๆ นานา คุณอุบล ได้ย้ำว่านี่แหละคือสิ่งที่เราจะหาคำตอบร่วมกันเรียกว่า วิจัย

คุณชัยสิทธิ์ ได้ถามผู้เข้าร่วมว่า หลังจากพี่น้องได้ฟังแล้วมีความรู้สึกอย่างไรและคิดอย่างพอสนใจอยากรู้บ้างไหม ยังพอมีความคิดฮอดพันธุ์เข่าเก่าเฮาบ่น้อ ก็มีคำตอบในที่ประชุมว่า เป็นเรื่องดีมากๆเลยชุมชนจะได้มีโอกาสเรียนรู้พันธุ์ข้าวเดิมตอนนี้ก็ไม่รู้ว่ามันหายไปไหน และยังพอเหลืออยู่หรือเปล่าถ้าเรามีความสนใจจะเรียนรู้ร่วมกันเราต้องสร้างแผนที่จะทำงานร่วมกัน

ข้อตกลงร่วมกันของชุมชนบ้านกุดหิน คือ

1. ชุมชนเป็นผู้เลือกกลุ่มเป้าหมายที่จะเก็บข้อมูลร่วมกับทีมวิจัย
2. แปลงสาธิตข้าวพื้นบ้าน คือแปลง พ่อโสม เวฬุวนารักษ์

หลังจากนั้น คุณอุบล ก็ได้พูดเพิ่มเติมถึงเองข้าวพื้นบ้านรวมไปถึงพันธุกรรมพื้นบ้านอื่นๆ ด้วยว่าในอดีตที่ผ่านมาวัฒนธรรมการกินส่วนใหญ่ของคนเราจะเน้นการกินที่หลากหลาย การทำมาหากินส่วนใหญ่จะอาศัยหลักของธรรมชาติอยู่ร่วมกับธรรมชาติ โดยถ้อยทีถ้อยอาศัยหลักของธรรมชาติโดยไม่เอาเปรียบธรรมชาติอยู่ร่วมกับธรรมชาติโดยถ้อยทีถ้อยอาศัยหลักของธรรมชาติ

ต่อมานายอ่อนศรี สารบาล ได้พูดเพิ่มเติมว่าทางทีมวิจัยน่าจะมีการทดลองปลูกพันธ์อะไรมีความเหมาะสมกับพื้นที่และได้ผลผลิตสูงกว่าพันธุ์ปัจจุบัน เพื่อที่จะทำให้คนในชุมชนมั่นใจและเพื่อที่จะฟื้นฟูพันธ์ข้าวพื้นบ้านแล้วกลับนำมาใช้ต่อไป ต่อมานายทองหล่อ ขวัญทอง หนึ่งในทีมนักวิจัยได้แลกเปลี่ยนกับที่ประชุมต่อไปว่าในชุมชนบ้านกำแมด จะได้มีแปลงสาธิตข้าวพื้นบ้านพื้นบ้านจำนวน 4 แปลง15 สายพันธุ์ โดยแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ

1. แปลงสาธิตหรือแปลงทดลองระดับกลุ่ม เป็นแปลงทดลองการอนุรักษ์พัฒนาและปรับปรุงพันธุ์ข้าวพื้นบ้านจำนวน 15 สายพันธุ์ ที่แปลงนา นายวรรณา ทองน้อย

2. แปลงสาธิตระดับชุมชนเป็นแปลงทดลองปลูกข้าวพื้นบ้าน 2-3 สายพันธุ์ เพื่อให้ชุมชนได้ศึกษาเรียนรู้ด้วยตัวเองจำนวน 3 แปลง แปลงนายบุญหลาย ทองใบ แปลงนายบุญมี วงษ์สว่าง และแปลงนายพิชัย ทองน้อย

ต่อมาที่ปรึกษาทีมวิจัยโดยนายบุญส่ง มาตขาว ได้พูดถึงและเพิ่มเติมว่าความจำเป็นในการค้นหาหรือเรียกว่าวิจัย ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ที่มีส่วนร่วม โดยคนในชุมชนได้เป็นผู้ออกแบบที่ยอมเสียสละ เพื่อค้นหาปัญหาและแนวทางแก้ไข ที่จะเป็นแนวทางในการพัฒนาต่อไปในอนาคต เพียงแต่ว่างานวิจัยท้องถิ่นเป็นเครื่องมือหนึ่งในการชี้ช่องทางเท่านั้น หวังว่างานวิจัยในครั้งนี้คงได้รับความร่วมมือจากชุมชนอย่างถึงที่สุดเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง

5. เวทีชี้แจงทำความเข้าใจโครงการบ้านกุดหิน

เวทีทำความเข้าใจโครงการบ้านกุดหิน ตำบลกำแมด อำเภอกุดชม จังหวัดยโสธร วันที่ 14 กรกฎาคม 2551 ณ ศาลาวัดบ้านกุดหิน มีวัตถุประสงค์ เพื่อทำความเข้าใจโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อเตรียมความพร้อมของทีมวิจัยและชุมชน และเพื่อเปิดประเด็นงานวิจัยเชื่อมโยงอธิปไตยด้านอาหาร ผู้เข้าร่วมประชุมประกอบด้วยตัวแทนชุมชน 18 คน ทีมวิจัย 8 คน ที่ปรึกษาทีมวิจัย2 คน

และทีมสนับสนุน 1 คน โดยนายดาวเรือง พืชผล ได้แนะนำทีมวิจัย แนะนำทีมที่ปรึกษาโครงการ และทีมสนับสนุน ให้ที่ประชุมได้รู้จัก พร้อมทั้งได้เล้าถึงความเป็นมาของโครงการวิจัย

ต่อมาคุณชัยสิทธิ์ก็ได้ตั้งประเด็นเปรียบเทียบให้เห็นแนวทางในการวิจัยแบบง่ายๆ คือ ส้มตำ มีอะไรบ้างเป็นวัตถุดิบ มีอะไรบ้างเป็นเครื่องมือ ทำอย่างไรถึงจะอร่อย กินกับอะไรถึงจะอร่อย และเหมาะสมกับช่วงเวลาไหน กระบวนการทำงานวิจัยก็ไม่แตกต่างกับการทำอาหารเพียงแต่ว่างานวิจัยคำตอบที่เราอยากรู้ เพื่อให้คนอื่นๆได้เรียนรู้ หรือรู้จักคำตอบที่เราค้นหาด้วย

ต่อมาคุณอุบล อยู่หว้า ที่ปรึกษาทีมวิจัย ได้ชวนที่ประชุมแลกเปลี่ยนก่อนที่จะศึกษาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านได้ถามแกนนำชุมชนที่ประชุมว่า ข้าวพื้นบ้านในหมู่บ้านของเรายังพอมีอยู่บ้างไหม เป็นคำถามที่ทำให้ผู้เข้าร่วมประชุมหันหน้าไปมองหน้ากันอย่างไม่มั่นใจและตอบออกมาต่างๆนาๆ คุณอุบล ได้ย้ำว่านี้แหละคือสิ่งที่เราจะหาคำตอบร่วมกันที่เรียกว่า **“วิจัย”**

คุณชัยสิทธิ์ ได้ถามผู้เข้าร่วมว่า หลังจากพี่น้องได้ฟังแล้วมีความรู้สึกอย่างไรและคิดอย่างไรพอสนใจอยากจะรู้บ้างไหมยังพอมีความคึดฮอดพันธุ์เข่าก่อเฮาบ่น้อ ก็มีคำตอบในที่ประชุมว่าเป็นเรื่องดีมากๆ เลยชุมชนจะได้มีโอกาสเรียนรู้พันธุ์เข้าเดิมตอนนี้ก็ไม่รู้ว่ามันหายไปไหน และยังพอมีอยู่เหลือบ้างหรือเปล่าถ้าเรามีความสนใจจะเรียนรู้ร่วมกันเราต้องสร้างแผนที่จะทำงานร่วมกัน

ข้อตกลงร่วมกันของชุมชนบ้านกุดหิน คือ

1. ชุมชนเป็นผู้เลือกกลุ่มเป้าหมายที่จะเก็บข้อมูลร่วมกับทีมวิจัย
2. แปลงสาธิตเข้าพื้นบ้าน คือแปลงนา พ่อโสม เวฬุนารักษ์

หลังจากนั้น คุณอุบล ก็ได้พูดเพิ่มเติมถึงเรื่องข้าวพื้นบ้านรวมไปถึงพันธุกรรมพื้นบ้านอื่นๆด้วยว่าเรื่องในอดีตที่ผ่านมา วัฒนธรรมการกินส่วนใหญ่ของคนเราจะเน้นการกินที่หลากหลาย การการทำมหากินส่วนใหญ่จะอยู่อาศัยหลักของธรรมชาติ ไม่เอาเปรียบธรรมชาติอยู่ร่วมกับธรรมชาติ โดยถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน ไม่มีใครกำหนดราคา ไม่มีใครกำหนดเวลาการทำมาหากิน นอกจากการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติเอง มีอิสระในการดำรงวิถีชีวิต เขาเรียกว่า อธิปไตรทางอาหาร แต่ทุกวันนี้ไม่ใช่แล้วมีแต่การเอาเปรียบซึ่งกันและกัน หรือแม้แต่ธรรมชาติก้อไม่ละเว้น พยายามสร้างสิ่งทดแทนทำให้คนไม่มองเห็นความสำคัญ จึงทำให้ไม่มีใครสนใจสิ่งดีๆ ที่มีอยู่อย่างข้าวพื้นบ้านก็เหมือนกัน ดังที่ปรากฏให้เห็นอย่างเป็นอยู่ทุกวันนี้

กลุ่มการนำกระบวนการศึกษาวิจัยมาใช้ในการขับเคลื่อนกลุ่ม ดังนี้

1. การเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามไปถามตามครัวเรือนโดยเริ่มต้นจากความคุ้นเคย ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นบุคคลที่อยู่ในชุมชนเดียวกันก็ได้คุยแลกเปลี่ยนเรื่องราวการทำมาหากินหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ก่อนจึงค่อยเชื่อมโยงประเด็นเข้าสู่การเก็บข้อมูล ทั้งบันทึกทั้งคุยกันไปแบบธรรมชาติ โดยผู้เก็บข้อมูลปล่อยให้ผู้ให้ข้อมูลคุยไปเรื่อยๆผู้เก็บข้อมูลคอยจับประเด็นที่ต้องการเอาเพื่อไม่ให้เสียบรรยากาศในการพูดคุยแบบเป็นการเองนอกจากคำถามบางคำถามผู้ตอบไม่เข้าใจ ก็ต้องมีการอธิบายทำความเข้าใจโดยใช้คำที่ง่ายๆ แบบชาวบ้านๆ ใช้วิธีบันทึกที่ไม่ใช้แบบสอบถาม เป็นการพูดคุยแบบตัวต่อตัวอย่างเป็นกันเอง การตั้งคำถามอาจจะใช้วิทีทั้งนอกประเด็น หรือในประเด็นขึ้นอยู่กับสถานการณ์ แต่ผู้เก็บข้อมูลต้องเตรียมตัวทำความเข้าใจในสิ่งที่ตัวเองต้องการคำตอบจากผู้ให้ข้อมูล ส่วนการบันทึกจะใช้แบบจดใส่กระดาษอื่นก่อนหรือจดจำก็ได้ วิธีนี้เป็นการบรรยากาศที่เป็นกันเองที่สุดและจะได้คำตอบที่แท้จริงอย่างไม่รู้สึกตัวของผู้ให้ข้อมูล ส่วนข้ออ่อนวิธีนี้จะไม่ได้คำตอบครั้งเดียว

ทั้งหมดแต่จะสอบถามข้อมูลกันได้ทุกโอกาสใช้วิธีตั้งวงโสเหล่ต้องใช้แบบบันทึกที่เป็นสมุดหรือแบบสอบถามก็ได้ วิธีนี้ก็จะเป็นบรรยากาศอีกแบบหนึ่งซึ่งจะได้ข้อมูลที่ตรวจสอบด้วยกันระดับหนึ่ง ข้ออ่อนวิธีนี้ถ้าผู้ให้เก็บข้อมูลไม่มีข้อมูลแลกเปลี่ยนก็จะทำให้ได้ข้อมูลหรือคำตอบที่ไม่ตรงประเด็นและอาจได้ข้อมูลไม่เพียงพอ

ผลที่เกิดขึ้นหรือบทเรียนที่ได้รับ

1. การเก็บข้อมูลเป็นรายบุคคล เป็นการทำความเข้าใจในกระบวนการทำงานไปด้วย การอธิบายเพิ่มเติมคำถามเป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์เพื่อจะได้ข้อมูลที่ตรงประเด็นและสมบูรณ์ครบถ้วน การเก็บข้อมูลเป็นรายครัวเรือนจะทำให้ครอบครัวได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนแนวคิด หรือทบทวนการดำรงวิถีชีวิตที่ผ่านมา

2. เป็นการสร้างหรือเพิ่มเติมประสบการณ์ให้กับทีมวิจัยมีความชัดเจนในการทำงานและรับผิดชอบต่อบทบาท หน้าที่มากขึ้น

3. เป็นการกระตุ้นแนวคิดเกษตรกรได้ทบทวนเปรียบเทียบในการดำรงวิถีชีวิตจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

4. เป็นการแลกเปลี่ยนข้อมูลสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเชื่อมโยงสู่อนาคต เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลง หรือสิ่งที่เกิดขึ้นกับระบบการผลิต เช่น การเปลี่ยนแปลงของเรื่องพันธุกรรมพืชหรือสัตว์ การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต เป็นต้น

5. ได้รู้จักชื่อพันธุ์ข้าวพื้นบ้านความหลากหลายของพันธ์ข้าวในอดีต และได้ภาพการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตที่ผ่านมา

2. แปลงสาธิตข้าวพื้นบ้าน 3 ชุมชน (เตรียมแปลงสาธิตไว้สำหรับการสร้างการเรียนรู้ในช่วงปฏิบัติการ) แปลงสาธิตข้าวพื้นบ้านในระดับชุมชน วันที่ 10 กรกฎาคม 2551 เพื่อให้ชุมชนได้รู้จัก ได้ศึกษาและเรียนรู้ข้าวพื้นบ้านด้วยตัวเอง และเปรียบเทียบลักษณะพันธุ์ และผลผลิตของข้าวพื้นบ้านกับข้าวพันธุ์ปัจจุบัน โดยมีพื้นที่ 3 ชุมชน จำนวน 5 แปลง คือ

1. บ้านกุดหิน 1 แปลง คือ แปลงนายโสม เวฬุวนารักษ์

2. บ้านโนนยาง 1 แปลง คือ แปลงนายคำพูล หาวงษ์

3. บ้านกำแมด 3 แปลง คือ แปลงนายบุญหลาย ทองใบ นายพิชัย ทองน้อย และนายบุญมี วงษ์สว่าง

ขั้นตอนและวิธีการ เริ่มจาก ประชุมวางแผนการทำงาน คัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย จากเวทีชี้แจงโครงการ ประสานงานและทำความเข้าใจกลุ่มเป้าหมาย เตรียมแปลงและเตรียมอุปกรณ์ และลงมือปฏิบัติ

3. เวทีโสเหล่ผู้รู้ จัดขึ้นเพื่อระดมข้อมูลพันธุกรรมพื้นบ้าน (เวทีโสเหล่ระดมข้อมูลพันธุกรรมพื้นบ้านจากผู้รู้) เมื่อวันที่ 19 กันยาย 2551 ณ สำนักงานเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกยโสธร ผู้เข้าร่วมจาก 3 ชุมชน จำนวน 23 คนและทีมวิจัยจำนวน 7 คน

นายดาวเรือง พืชผล ได้แจ้งวัตถุประสงค์ว่าที่นัดประชุมในวันนี้ มีความสำคัญเกี่ยวกับการทำมาหากินและวิถีชีวิตทั้งในระดับครอบครัวและชุมชนซึ่งนบตั้งแต่อดีตเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องข้าวซึ่งเป็นหัวใจหลักในการดำรงชีวิต ช่วงการเปลี่ยนแปลงจากวิถีการผลิต

แบบเรียบง่ายจนเข้าสู่วิถีการผลิตแบบแข่งขันหรือการผลิตที่พึ่งพาตนเองน้อยลง ทำให้เกิดการลงทุนในด้านการผลิตมากขึ้นเรื่อยๆ จนเกิดภาระหนี้สินและทำให้สมาชิกทั้งในระดับครอบครัวและชุมชนต้องลดน้อยถอยลงเนื่องจากต้องดิ้นรน จากภาระหนี้สิน การลงทุน การผลิต และการดำรงชีพต้องใช้จ่ายมากขึ้น ฉะนั้นในวันนี้ท่านในฐานะตัวแทนชุมชนซึ่งถือว่าท่านเป็นผู้รู้เรื่องราว และมีประสบการณ์ในด้านนี้มาก่อน จึงจำเป็นต้องจัดเวทีวงโสเหล่ขึ้น เพื่อที่จะนำองค์ความรู้ที่ได้จากเวทีนี้นำไปให้คนรุ่นใหม่ได้ศึกษา เรียนรู้ต่อไป

หลังจากที่มีการชี้แจงวัตถุประสงค์เสร็จแล้ว ทีมวิจัยได้แบ่งกลุ่มแต่ละหมู่บ้านและเริ่มเปิดประเด็นการพดคุยโดยเริ่มจากการคุยเรื่องพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในอดีต ชนิดลักษณะ ความชอบ ค่านิยม การปลูก การเก็บเกี่ยวและการจัดการ ผลการศึกษาหรือการโสเหล่ครั้งนี้ ทำให้ชาวบ้านและผู้เข้าร่วมเริ่มสนใจเรื่องพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมากขึ้น ได้บอกเล่าเรื่องราวต่างๆ ในอดีต ร่วมกัน ทำให้เริ่มเห็นคุณค่าและค้าหาคุณค่าของข้าวพื้นบ้านร่วมกัน นอกจากนั้นแล้ว ผู้เข้าร่วมให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลเป็นอย่างดีและมีบรรยากาศที่สนุกสนานเป็นกันเอง

4. ประชุมทีมวิจัย รวบรวมข้อมูล วันที่ 24 กันยายน 2551 ณ สำนักงานเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกยโสธร เพื่อทบทวนการทำงานที่ผ่านมาเกี่ยวกับการเก็บข้อมูลครัวเรือน และหาแนวทางสรุปข้อมูลร่วมกันของทีมวิจัย ซึ่งมีผู้เข้าร่วม 9 คน ประกอบด้วยทีมวิจัย 7 คน พี่เลี้ยง 2 คน

ดำเนินการประชุมโดย นายดาวเรือง พืชผล ไดเรื่องแจ้งให้ผู้เข้าร่วมทราบว่า ในการลงเก็บข้อมูลครัวเรือน ของชุมชนรวมถึงการจัดวงโสเหล่ขอผู้รู้และมีประสบการณ์ในด้านพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านที่ผ่านมานั้น เป็นการเข้าไปเรียนรู้ชุมชนและเรียนรู้รายได้ครัวเรือนด้วย ซึ่งทีมวิจัยเองแม้ว่าจะเป็นคนที่อยู่ในชุมชนนั้นๆ ก็ยังไม่ได้ค้นหาเป็นเรื่องเป็นราวหรือเป็นบวนการที่เป็นงานวิจัยมาก่อน ฉะนั้นถ้าข้อมูลบางอย่างหรือไม่พอ ไม่ครบทางทีมวิจัยเองก็จำเป็นต้องไปติดตาม สอบถาม สังเกตเพิ่มเติมจนกว่าจะครบตามที่ทางทีมวิจัยได้แบ่งความรับผิดชอบไว้ ต่อมาคุณชัยสิทธิ์ จากทีม Node ภาคอีสานได้แจ้งต่อไปว่าอยากให้ทางตัวแทนทีมวิจัยในพื้นที่แจ้งถึงเรื่องราวการทำงานในพื้นที่ ที่เกี่ยวกับเรื่องที่จะทำการวิจัย ตัวแทนทางทีมวิจัยโดย นายดาวเรือง หัวหน้าโครงการได้แจ้งเพิ่มเติมต่อไปถึงการทำงานก่อนที่จะมีการวิจัย ว่าที่ผ่านมาทางพื้นที่มีการทำงานพัฒนาที่ผ่านมาโดยทางเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกยโสธรร่วมกับเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสานและมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน ตลาดทางเลือก งานพันธุกรรมพื้นบ้าน เป็นต้น

หลังจากนั้นทีมได้ร่วมกันทบทวนการทำงานเบื้องต้น ก่อนทำงานวิจัย เนื่องจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกยโสธรได้ทำงานพัฒนาการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านมาตั้งแต่ปลายปี 2548 เป็นต้นมาซึ่งได้มีการจัดตั้งกลุ่มอาสาสมัคร อนุรักษ์ พัฒนาและปรับปรุงพันธุกรรมพื้นบ้าน มีสมาชิก 12 ครอบครัว มีกิจกรรมวนการขับเคลื่อนกลุ่มคือ กิจกรรมรณรงค์ข้าวพื้นบ้านผ่านงานวัฒนธรรมชุมชน โดยที่ผ่านมาทางกลุ่มเองได้ทำงานในส่วนของสมาชิกเครือข่าย ยังไม่ได้ขยายการทำงานแบบเต็มชุมชน ส่วนปัญหาในการทำงานของกลุ่มคือ การขยายผลได้น้อยและในที่สุดทางกลุ่มเองและเครือข่ายก็ได้มีข้อตกลงร่วมกันในการหาแนวทางแก้ไขโดยการค้นหาสาเหตุที่เป็นข้อจำกัดหรือทำเป็นงานวิจัยต่อไป

หลังจากนั้นทีมวิจัยได้ช่วยกันสรุปแบบสอบถาม ซึ่งผลการประชุมในวันนี้ ทำให้วิจัยเห็นแนวทางการสรุปหรือถอดข้อมูลจากแบบสอบถามชัดเจนยิ่งขึ้น และได้สรุปบทเรียนของการลงเก็บข้อมูลดังนี้

1. การลงไปเก็บข้อมูลในชุมชน เป็นการทำความเข้าใจกับผู้ให้ข้อมูลด้วย
2. เป็นการอธิบายคำถาม สร้างความจูงใจ แปรคำถามจากแบบสอบถามให้กับผู้ให้ข้อมูล
3. ทีมวิจัยได้ฝึกแยกแยะประเด็นและจับประเด็นเอง
4. ทีมวิจัยได้รู้จักผู้ให้ข้อมูลมากขึ้น

5. ประชุมทีมวิจัยสรุปข้อมูล วันที่ 20 ตุลาคม 2551 ณ สำนักงานเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกยโสธร เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน ที่ได้จากการเก็บข้อมูลจากแบบสอบถาม เพื่อร่วมกันกำหนดแนวทางการขยายผลในชุมชน การทบทวนข้อมูลสรุปจากแบบสอบถาม จากข้อมูลที่เก็บทั้งหมด พบว่า ข้อมูลโดยส่วนใหญ่ก็จะรู้ เพศผู้ให้ข้อมูล อายุผู้ให้ข้อมูล ลักษณะพื้นที่ ลักษณะพันธ์ข้าว ลักษณะเด่น ลักษณะด้อย คุณค่ากับการใช้ประโยชน์ เหตุของการสูญหายและการคงอยู่ จำนวนพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เคยปลูก พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่ปลูกอยู่ในปัจจุบัน ส่วนข้อมูลที่ยังขาดโดยส่วนใหญ่จะเป็นข้อมูลบริบทชุมชนของทั้ง 3 ที่จำเป็นต้องค้นหาเพิ่มเติมทั้งจากข้อมูลมือสองและตามหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล สถานีอนามัย และชุมชน ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับบริบทชุมชน ได้แก่ สภาพสังคม (ผู้นำ การปกครอง กลุ่มองค์กร เหง้าตระกูล) สภาพเศรษฐกิจ (อาชีพ พื้นที่ทำกิน รายได้ แหล่งรายได้ รายจ่าย การออม หนี้สิน วิถีการกิน) ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน (ขนาดพื้นที่ การปรับปรุงบำรุงดิน การจัดการลักษณะไม้) น้ำ (ห้วย หนอง คลอง บึง) ป่า (ป่าชุมชน ป่าหัวไร่ปลายนา) วิถีการผลิตทางการเกษตร ภาพชุมชน ประวัติหมู่บ้าน ประเพณี ทุนทางสังคม ปัญหาชุมชน ข้อมูลเหล่านี้จำเป็นที่จะต้องค้นหามาประกอบเพื่อให้รายงานมีความสมบูรณ์และจะได้นำมาวิเคราะห์เพื่อหาแนวทางการขยายผลในระดับชุมชนต่อไป

คุณสุเมธ ปานจำลอง ในฐานะผู้ประสานงานโฉนดเกษตรกรรมยั่งยืน (ชุดโครงการวิจัยและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น) ได้ตั้งคำถามกับทีมวิจัยพื้นที่ว่า ที่ทางทีมวิจัยในระดับพื้นที่ทำมาแล้วได้ตอบวัตถุประสงค์ได้กี่ข้อแล้ว ? และให้ทางทีมวิจัยได้ทบทวนวัตถุประสงค์ของตัวเองที่ตั้งไว้ด้วย เพื่อที่จะได้เห็นแนวทางหรือเห็นความก้าวหน้าของตัวเอง

ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลที่จะนำไปขยายผลในชุมชน ที่ประชุมได้แลกเปลี่ยนกับทีมวิจัยว่า ก่อนที่จะนำข้อมูลไปขยายผล เราน่าจะศึกษาและวิเคราะห์ก่อนว่าข้อมูลที่เราไปค้นออกมาจากชุมชนนั้นๆเป็นข้อเท็จจริงขนาดไหน และเราต้องนำข้อมูลไปตรวจสอบร่วมกับชุมชนก่อนเราจึงจะนำไปทำการขยายผลในชุมชนได้ เพื่อเป็นที่ยอมรับของข้อมูลด้วย

ต่อมาคุณพรพิตรา คลังภูเขียว หนึ่งในทีมผู้ประสานงานวิจัยของภาคอีสานได้ร่วมแลกเปลี่ยนและแสดงความคิดเห็นกับงานวิจัยของพื้นที่ว่า การหายของพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน เพื่อหาข้อเปรียบเทียบการหายและต้องการให้ข้าวพื้นบ้านยังอยู่ในความทรงจำของชาวบ้าน เราน่าจะถามถึงจุดเด่นของข้าวพื้นบ้าน เช่น การทำขนมดี ข้าวไม่ติดใบตอง และพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่คงเหลืออยู่ในชุมชน 3 หมู่บ้านตามแบบสอบถามปัจจุบันขณะนี้ยังเหลืออยู่จริงไหม ที่มันเหลืออยู่มันมีดีอะไร เราน่าจะไปเจาะย้ำอีกเพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการและจะได้นำไปเผยแพร่และขยายผลต่อไป

6. ศึกษาดูงาน

ศึกษาดูงานศูนย์วิจัยข้าวจังหวัดอุบลราชธานี ในวันที่13 พฤศจิกายน 2551 โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อให้ตัวแทนชุมชนได้ดูความหลากหลายของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านและศึกษาเรียนรู้แปลงทดลองข้าวพื้นบ้านมีผู้เข้าร่วม 27 คน จากทีปรึกษาทีมวิจัย 1 คนทีมวิจัย 7 คนตัวแทนชุมชน 19 คน เริ่มต้นจากการทำความรู้จักสถานที่และแนะนำตัวแจ้งวัตถุประสงค์แล้วก็เป็นการศึกษาเรียนรู้ในห้อง โดยตัวแทนศูนย์วิจัยข้าวอุบลราชธานี ดร.บุญรัตน์ จงดี พูดถึงบทบาทและหน้าที่ศูนย์วิจัยข้าว ศูนย์มีหน้าที่พัฒนาพันธุ์ข้าวให้ได้พันธุ์ดีและกระจายพันธุ์ดี รวมไปถึงการรักษาเมล็ดพันธุ์โดยเฉพาะพันธุ์ข้าว การแลกเปลี่ยนการพัฒนาพันธุ์ข้าวของพื้นที่ (ดาวเรือง พืชผล, 2553)

ส่วนภาคบ่ายได้ลงแปลงศึกษาดูแปลงทดลองของศูนย์ ฯ และเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้จับจองพันธุ์ข้าว ใครชอบพันธุ์อะไรให้จับจองแล้วทางศูนย์จะส่งไปทีหลัง พร้อมรายละเอียดของพันธุ์ข้าวในช่วงก่อนลงนาของฤดูกาลนี้ หลังจากนั้นทีมวิจัยก็เดินทางกลับ

7. การจัดเวทีคืนข้อมูลชุมชน จัดขึ้นในวันที่ 13 ,16 และ 17 กุมพาพันธ์ 2552 ในพื้นที่ 3 ชุมชน บ้านกุดหิน บ้านกำแมด และบ้านโนนยาง ตามลำดับโดยมีวัตถุประสงค์ในการจัดเวทีคือ เพื่อเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ได้มาเพื่อเป็นการกระตุ้นชุมชนและเพื่อหาผู้สนใจร่วม ผู้เข้าร่วมเวทีคืนข้อมูล 3 ชุมชน ตัวแทนชุมชน 3 ชุมชน 215 คน ทีมวิจัย 6 คน ทีมสนับสนุน 1 คน และที่ปรึกษาทีมวิจัย 2 คน เริ่มต้นจากการเล่าบริบทชุมชน จากประวัติชุมชนยุคตั้งถิ่นฐาน มาถึงยุคปัจจุบัน สภาพชุมชน สภาพสังคม ฐานทรัพยากรชุมชน (ดิน น้ำ ป่า) สภาพเศรษฐกิจ ประเพณีและวัฒนธรรม ทุนทางสังคม ปัญหาของชุมชน เป็นการทำให้ชุมชนได้รู้จักตัวเองก่อน แล้วทางที่ประชุมจึงนำเสนอข้อมูลถึงเรื่องพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เคยมี แล้วหายไป ทำไมจึงหายไป สาเหตุของข้าวพื้นบ้านที่หายไป ข้าวพื้นบ้านที่คงอยู่ ทำไมถึงคงอยู่ คงอยู่ได้เพราะอะไร และต่อมาก็ให้ข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนการเปลี่ยนแปลงของของพื้นบ้าน หมายถึงปีหรือช่วงปีที่พันธุ์ข้าวพื้นบ้านเปลี่ยนแปลงหรือหายไป หลังจากให้ข้อมูลเสร็จก็ให้ที่ประชุมได้แสดงความคิดเห็นหรือซักถามในสิ่งที่เกี่ยวข้อง หลังจากนั้นทางทีมวิจัยก็ได้ตั้งคำถามกลับไปเพื่อที่จะหาแนวทางร่วมในการทำงานในระยะต่อไป และพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่ชุมชน 3 ชุมชนมีความต้องการที่จะปลูกในฤดูหน้า ได้แก่ ชุมชนบ้านกุดหิน 9 ครอบครัวมีความต้องการพันธุ์ข้าวพื้นบ้านได้แก่ ข้าวดอกึม ข้าวอีบิด ข้าวกำปั้น ข้าวเหนียวแดง ข้าวดอหวิดหนี้ ชุมชนบ้านกำแมด 13 ครอบครัว ต้องการพันธุ์ข้าว ข้าวมะลิเก่า ข้าวเล่าแตก ข้าวเจ้าแดง ข้าวดอป้องแอ้ว ข้าวก่ำ และชุมชนบ้านโนนยาง 5 ครอบครัวต้องการพันธุ์ข้าว ข้าวมะลิแดง ข้าวเหนียวแดง ข้าวขาวใหญ่ผลของการจัดเวทีทั้ง 3 ครั้ง ทำให้ทีมได้แนวทางในการพัฒนาและขยายผลพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน

8. กระบวนการทดลองปฏิบัติการ

1. รณรงค์ข้าวพื้นบ้านผ่านแปลงสาธิต
2. เวทีรณรงค์ข้าวพื้นบ้านผ่านงานวฒนธรรมชุมชน (งานบุญเดือนสาม)
3. รณรงค์ข้าวพื้นบ้านผ่านวิทยุชุมชน
4. ประชุมทีมวิจัย ครั้งที่ 1/2552

จัดขึ้นในวันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2552 ณ สำนักงานเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกยโสธร โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อปรึกษาหารือทีมวิจัยในการทบทวนการดำเนินงานระยะที่ 1 และ

แผนการทำงานในระยะที่ 2 รวมทั้งส่วนข้อมูลที่ยังไม่สมบูรณ์ มีผู้เข้าร่วมประชุมทั้งหมด 6 คน เริ่มต้นจากนายดาวเรือง พืชผล หัวหน้าโครงการผู้ดำเนินงานการประชุม เรื่องแจ้งเพื่อทราบผลการดำเนินงานที่ผ่านมา การทำงานร่วมกับองค์กรในพื้นที่

9. หลักสูตรท้องถิ่น การทำงานร่วมกับโรงเรียน โดยมีครูชาวบ้านที่มีความรู้ความสามารถในการสอน ร่วมกับชุมชนออแบบหลักสูตรท้องถิ่น เรื่อง “รูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงวิชาแนวความคิดจนถึงขั้นปฏิบัติการในแปลง” ทางผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านโนนยาง ได้บรรจุเป็นภาคตารางสอนในโรงเรียนด้วย

10. เวทีวิเคราะห์ข้อมูลข้าวพื้นบ้านร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมาย จัดขึ้นในวันที่ 27-29 พฤษภาคม พ.ศ. 2552 ในพื้นที่ 3 ชุมชน บ้านกุดหิน บ้านกำแมด บ้านโนนยาง โดยมีวัตถุประสค์ เพื่อกะตุ้นแนวคิดให้ตระหนักความสำคัญของข้าวพื้นบ้าน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ และร่วมการกำหนดแนวทางการขยายผลพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน มีผู้เข้าร่วมได้แก่ ตัวแทนชุมชน 3 ชุมชน รวม 40 คน ทีมวิจัย 7 คนที่ปรึกษา 2 คน เริ่มต้นจากทีมวิจัยได้เล่าถึง จากเวทีคืนข้อมูลที่ผ่านมาทางชุมชนได้รู้จักข้าวพื้นบ้านที่เคยปลูกในชุมชนทั้ง 3 ชุมชนมีข้าวพื้นบ้านที่เคยปลูก 63 สายพันธุ์กระจายตามสภาพพื้นที่ โคกโนน ทุ่ง ฮอม ทาม ซึ่งมีความหลากหลายมาก ทั้งพันธุ์ข้าวและอายุข้าวไม่เหมือนกับทุกวันนี้มีพันธุ์ข้าวที่มีอายุเดียวกันทำให้เกิดปัญหาเรื่องแรงงาน การลงทุนปรับพื้นที่ให้สอดคล้องกับพันธุ์ข้าวทำให้เกิดสภาวะหนี้สินตามมา นี้คือบทเรียนที่ผ่านมาพวกเราคงรู้จักกันดี

ข้าวพื้นบ้านที่เคยเป็นอู่ข้าวของแต่ละชุมชนก็จะแตกต่างกันไปเนื่องจากสภาพพื้นที่ไม่เหมือนกัน เช่น บ้านกุดหินส่วนใหญ่จะปลูกข้าวขาวกุง เนื่องจากเป็นข้าวอายุกลางค่อนข้างหนัก บ้านกำแมดจะปลูกข้าวนางนวลและข้าวดอดำ เพราะเป็นข้าวอายุเบาไปหากลาง บ้านโนนยางส่วนใหญ่จะปลูกข้าวขี้ตมและข้าวอีโต่น เพราะเป็นข้าวอายุกลางและอายุหนัก

ต่อมาได้ทบทวนถึงผู้ที่สนใจข้าวพื้นบ้านและได้ลงชื่อจับจองพันธุ์ข้าวไว้ตั้งแต่เวทีประชุมคืนข้อมูลที่ผ่านมา ยังมีความต้องการข้าวพื้นบ้านกันอยู่หรือไม่ หรือว่าเปลี่ยนใจกันหมดแล้ว ในที่ประชุมตอบรับว่า ยังไม่ได้เปลี่ยนใจกันหรอก (ดาวเรือง พืชผล, 2553)

11. แปลงทดลองพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน (เตรียมแปลงทดลองข้าวพื้นบ้าน เพื่อการเก็บข้อมูลลักกษณะสายพันธุ์) แปลงทดลองร่วมชุมชนปลูกข้าวพื้นบ้าน (1 แปลง ข้าว 15 สายพันธุ์) มีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์ พัฒนาและปรับปรุงพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านเพื่อศึกษาลักษณะพันธุ์ของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านและเพื่อสร้างกระบวนการ ศึกษาเรียนรู้ของชุมชนและกลุ่ม

ขั้นตอนและวิธีการทำงาน เริ่มจากประชุมและวางแผน และแบ่งบทบาทการทำงานของทีมวิจัย เตรียมแปลง และจัดหาวัสดุ – อุปกรณ์ที่จะทำการทดลอง เช่นพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ปุ๋ยชีวภาพ ทดลองและบันทึกลักษณะพันธุ์ข้าว พร้อมทั้งสรุปผลการทดลอง

12. เสวนาพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านร่วมกับ อบต. จัดขึ้นในวันที่ 6 กรกฎาคม 2552 ณ ห้องประชุมองค์การบริหารส่วนตำบลกำแมด ตำบลกำแมด อำเภอกุดชม จังหวัดยโสธร โดยมีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อเผยแพร่ข้อมูลที่ค้นพบ 2. เพื่อติดตามสถานการณ์ทางด้านกฎหมายที่เกี่ยวข้อง และ 3. เพื่อกำหนดแนวทางการดำนิดงานอย่างมีส่วนร่วมในท้องถิ่น

ผู้เข้าร่วมเสวนาได้แก่ จากตัวแทนชุมชนและผู้นำชุมชน 46 คน ทีมวิจัย 8 คน ที่ปรึกษาโครงการ 1 คน วิทยากร 2 คน โหนด 1 คน ทีมบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลกำแมด 2 คน

เริ่มต้นจากหัวหน้าโครงการวิจัยฯ ได้แจ้งวัตถุประสงค์ในการจัดกิจกรรม และให้นายระพีพัฒน์ ทำเลดี นายกองค์กาบริหารส่วนตำบลกำแมด เป็นผู้เปิดประชุม ต่อมาหัวหน้าโครงการวิจัยฯได้เชิญวิทยาการทั้งสองท่านขึ้นเวทีเสวนาและได้แนะนำวิทยากร คือ คุณอุบล อยู่หว้า จากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน และคุณวิฑูรย์ เลี่ยนจรูญ จากมูลนิธิวิถีไท

หลังจากที่วิทยากรทั้ง 2 ท่านได้เล่าถึง สถานการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นแล้ว (รายละเอียดอยู่ในภาคผนวก ข) ก็เปิดโอกาสให้แกลเปลี่ยนซักถาม

ส.อ.บ.ต. ท่านหนึ่ง กล่าวว่า “ผมอยากให้ ทีมวิจัย คัดพันธุ์ข้าวให้ดี และอยากให้วิจัยว่ามีคุณสมบัติ ข้าวแต่ละพันธุ์”

ส.อ.บ.ต. บ้านโนนยาง เสนอว่า “ผมเห็นด้วยว่าที่นำข้าวมาขึ้นทะเบียนพันธุ์กับ อ.บ.ต. ว่าข้าวพื้นบ้านเป็นสมบัติของชุมชนและข้าวพื้นบ้านเมื่อครั้งอดีตขาดความรู้ คุณลักษณะพันธุ์นั้นๆ ข้าวพื้นบ้านที่นำมาขึ้นทะเบียนจะต้องบอกลักษณะแต่ละสายพันธุ์ว่าพันธุ์ไหนเหมาะกับพื้นที่อย่างไร และแต่ละสายพันธุ์ จะต้องปลูกเปรียบเทียบด้วย”

พ่อบุญส่ง มาตขาว กล่าวว่า “ผมอยากให้ผู้นำมีส่วนร่วม จดทะเบียนพันธุ์ทั้งข้อมูลและรณรงค์ คือ ข้าวแต่ละพันธุ์ของข้างพื้นบ้าน มันเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของท้องถิ่นเราต้องร่วมกันกับชุมชนตำบลกำแมดต้องมีการขึ้นทะเบียนไว้ ว่ามีพันธุ์ไหนบ้างและอยากให้มีพันธุ์ข้าวหลากหลายสายพันธุ์”

ผู้นำชุมชนที่ 11 บ้านโนนยาง บอกว่า “เห็นด้วยกับการจดทะเบียนขึ้นกับ อ.บ.ต. และแผนพัฒนาของ อ.บ.ต. ควรนำเข้าเป็นแผนพัฒนา 5 ปี วาระการประชุมประจำปี ควรมีนักวิชาการเข้าร่วม”

ส.อ.บ.ต.ประดิษฐ์ เริ่มต่อว่า “ควรให้ผู้นำในชุมชนและองค์ที่ทำงานพัฒนาร่วมกับประชาคมหมู่บ้านแต่ต้องให้ได้ครึ่งหนึ่งจึงจะถือว่าผ่านและ อ.บ.ต. ต้องให้ทางกลุ่มวิจัยเป็นผู้ให้ความรู้ทางด้านนี้ด้วย” (ดาวเรือง พืชผล, 2553)

13. แปลงทดลองร่วมกับชุมชน จัดขึ้นในวันที่ 9 – 10 กรกฎาคม 2552 ณ แปลงนานายวรรณา ทองน้อย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อปลูกข้าวพื้นบ้าน ในแปลงสาธิต ผู้เข้าร่วมกิจกรรม ทีมวิจัย 8 คน มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน 1 คน ขั้นตอนคือทุกคนช่วยกันปลูกข้าวจนเสร็จสมบูรณ์

14. รณรงค์ข้าวพื้นบ้านผ่านแปลงสาธิต ครั้งที่ 2 จัดขึ้นในวันที่ 7,15,20 กรกฎาคม 2552 ณ แปลงสาธิตบ้านโนนยาง (แปลงโรงเรียนบ้านโนนยาง) แลงสาธิตบ้านกุดหิน (แปลงนานายเพชร ทองน้อย) แปลงสาธิตบ้านกำแมด (แปลงนานางวิฑูรย์ เมฆมนต์) ผู้เข้าร่วมประชุม ผู้นำชุมชนและผู้สนใจ 7 คน ครูโรงเรียนบ้านโนนยาง 6 คน นักเรียนโรงเรียนบ้านโนนยาง 86 คน ทีมวิจัย 7 คน ปรึกษาโครงการ 1 คน นักข่าวพลเมือง 4 คน

หลังจากนั้นก็ลงมือปฏิบัติ ก่อนที่จะแยกย้ายกันกลับทางทีมวิจัยได้ฝากข้อคิดให้กับผู้มาร่วมกิจกรรมว่า คราวหน้าช่วงข้าวหน้าแตกกอหรือช่วงข้าวออกดอกแล้ว เรามาพิสูจน์กันอีกครั้งหนึ่งว่า ข้าวที่เราปักดำต้นเดียวจะแตกกอเท่ากับข้าวที่ดำทั่วไปหรือไม่

15. สร้างการเรียนรู้ข้าวพื้นบ้านผ่านแปลงสาธิต จัดขึ้นในวันที่ 7-9 พฤศจิกายน 2552 ณ แปลงสาธิตบ้านโนนยาง บ้านกำแมด บ้านกุดหิน ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร โดยมี

วัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาเรียนรู้เปรียบเทียบลักษณะพันธุ์ ดูการเจริญเติบโตและรายละเอียดลักษณะพันธุ์ร่วมกับชุมชน ผู้เข้าร่วมกิจกรรม ทีมวิจัย 8 คน ตัวแทนชุมชน 56 คน

เริ่มต้นจากการทำความเข้าใจหรือแจ้งวัตถุประสงค์ในการลงแลงว่า วันนี้เป็นวันที่เราจะได้ศึกษาเรียนรู้รายละเอียดลักษณะ การเจริญเติบโต และเปรียบเทียบพันธุ์ข้าวกบพันธุ์ข้าว กข 6 ซึ่งอยู่รอบ ๆ แปลงสาธิตเรา รวมทั้งการทนทานต่อโรคและแมลงด้วยตัวเราเอง เราจะได้เห็นของจริงด้วยกัน

หลังจากนั้นก็เดินลงสู่แปลง โดยทีมวิจัยพาผู้เข้าร่วมประชุมลงสู่แปลงสาธิต ศึกษาดูรายละเอียดที่ตกลงกันไว้ เริ่มจากการดูการแตกกอของข้าว ว่าการปักดำข้าวต้นเดียวเป็นอย่างไรพอที่จะนำไปใช้ต่อได้ไหม

ช่วงนี้ข้าวพันธุ์อายุกลางกำลังตั้งท้อง ดูลักษณะใบ ดูความแข็งแรงของแต่ละพันธุ์ ดูเปรียบเทียบกับพันธุ์ กข 6 ด้วยซึ่งอยู่รอบๆข้าง และมีการแลกเปลี่ยนแนวคิดกันไปถึงเรื่องอดีตข้าวเคยปลูกบ้าง ใช้เวลาในการเดินดูในแปลงสาธิต ประมาณ 1 ชั่วโมง

หลังจากศึกษาในแปลงเสร็จแล้ว ทางทีมวิจัยได้ถามถึงความรู้สึกของผู้เข้าร่วมประชุมว่าเป็นอย่างไร ได้เห็นอะไร มีความรู้สึกอย่างไรได้ศึกษาข้าวพื้นบ้านแล้ว โดยส่วนใหญ่ บอกว่า “บ่คึดวาดำนาต้นเดียว มันสิแผ่ปานนี้ แบบนี้กะสิบ่เปลืองข้าวปลูกแหล่ว” บางคนก็ถามขึ้นว่าถ้าเราทำจำนวนมากจะดีแบบนี้ไหม ทางทีมวิจัยตอบว่า ถ้าพื้นที่เรารระบายน้ำได้ดี น้ำไม่ท่วมในช่วงปักดำก็คงไม่มีปัญหา หรือว่าถ้าพื้นที่มีปูนามากถ้าเราดูแลไม่ดีก็จะเกิดปัญหาทำให้เสียหายได้ บางคนบอกว่าข้าวพื้นบ้านที่มีใบใหญ่ก็น่าจะสู้หญ้าได้ เช่นข้าวแสนสบาย บางคนสะท้อนว่า “เข่าซุมนี้คันกินแซบ หรือบ่แข็งสิคักอยู่ อยากได้อยู่” ทางทีมวิจัยได้แลกเปลี่ยนว่าข้าวพื้นบ้านเราแต่ก่อนมันก็อ่อนนิ่มดีอยู่ แต่เพียงเราไม่ได้พัฒนาสายพันธุ์มัน ก็เลยอาจแข็งได้เนื่องจากข้าวสามารถผสมข้ามสายพันธุ์ได้ ก็เลยแข็งบ้าง มีข้าวพันธุ์ที่เราไม่ต้องการปนอยู่บ้าง

หลังจากนั้นก็ได้มีตัวแทนบ้านกำแมดถามว่า “ใส่ปุ๋ยเคมีหลายอยู่บ้อ เข่าคืองามแท้” พ่อสมนึก “ข้าวพันธุ์บ้านหรือดั้งเดิมตั้งแต่ พ่อ แม่ ไม่จำเป็นต้องใส่ปุ๋ยเคมี ใส่ปุ๋ยคอกพอประปรายก็ใช้ได้แล้ว ถ้าใส่ปุ๋ยมากข้าวมันจะฟะ (ข้าวเมล็ดลีบเยอะ) ข้าวพื้นบ้านเรามันปลูกง่าย ดูแลง่ายอยู่แล้ว”

หลังจากนั้น ทางทีมวิจัยได้พูดแลกเปลี่ยนแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องตลาด ข้าวพื้นบ้านในขณะนี้ก็สามารถขายได้เหมือนกันแต่เป็นตลาดที่พวกเราทำกันขึ้นมา เช่น ตลาดทางเลือกหรือตลาดเขียว ตลาดนัด ส่วนใหญ่เป็นสินค้าที่เราแปรรูปเอง เช่น ข้าวกล้อง ข้าวขัดขาว ข้าวที่ขายได้ เช่น ข้าวมะลิแดง ข้าวก่ำ ข้าวเหนียวแดง เพียงแต่พวกเรายังปลูกได้น้อยไม่พอขาย แต่ขอเน้นให้ผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ จึงจะขายได้ดี “พวกผมปลูกแล้วไม่พอขาย ปลูกซะก่อนจึงถามหาตลาด” พ่ออานนท์หนึ่งในทีมผู้วิจัยเป็นผู้ตอกย้ำ (ดาวเรือง พืชผล, 2553)

สาเหตุการสูญหายและการคงอยู่ของพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน

1. สาเหตุที่ข้าวพื้นบ้านทั้ง 62 สายพันธุ์สูญหายไปจากพื้นที่เป้าหมาย

จากการศึกษาพบเหตุปัจจัยที่เชื่อมโยงกันแล้วส่งผลให้ข้าวพันธุ์พื้นบ้านสูญหายไปจากชุมชน ดังนี้

1. ปัจจัยภายนอกชุมชน

นโยบายรัฐและการส่งเสริมของภาครัฐ จากการศึกษาใน 3 ชุมชน พบว่า นโยบายและการส่งเสริมของภาครัฐเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ข้าวพันธุ์พื้นบ้านสูญหาย โดยชาวบ้านเชื่อคำชี้แจงจากเจ้าหน้าที่รัฐ ว่าข้าวพันธุ์ใหม่มีความสม่ำเสมอ ให้ผลผลิตที่สูง หอมนุ่ม และราคารับซื้อในตลาดสูงกว่าพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน

จากการศึกษานโยบาย พบว่า ภาครัฐโดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้ดำเนินการส่งเสริมการปล้นพันธุ์ข้าวอย่างเป็นระบบต่อเนื่องหลายปี โดยศูนย์วิจัยข้าว ได้พัฒนาและปรับปรุงพันธุ์ข้าวพร้อมทั้งคัดเลือกให้ได้เมล็ดพันธุ์หลักแล้วส่งให้ศูนย์ขยายพันธุ์พืชผลผลิตเมล็ดพันธุ์ทำการขยาย แล้วส่งให้สำนักงานเกษตรจังหวัด อำเภอนำไปแลกกับพันธุ์ดั้งเดิมของเกษตรกร ต่อมาศูนย์ขยายพันธุ์พืชได้จัดตั้งกลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว โดยมีการอบรมให้ความรู้ขั้นตอนการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว โดยกรมส่งเสริมการเกษตร ได้มีการจัดตั้งศูนย์พันธุ์ข้าวชุมชนขึ้น ซึ่งโครงการของทางราชการเหล่านี้ล้วนมีแต่ส่งเสริมการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ใหม่ทั้งสิ้นโดยไม่กล่าวถึงพันธุ์ข้าวพื้นบ้านเลย

2. ความต้องการตลาด

เดิมทีการปลูกข้าวของชาวบ้านเพื่อบริโภคในครอบครัวเป็นหลัก มีการซื้อขายบ้างแต่ไม่มาก ราคารับซื้อ ณ ลานรับซื้อในเมืองยโสธร ราคาซื้อข้าวเหนียวรวม กิโลกรัมละ 1 บาทในตอนนั้น (พ.ศ. 2518-2520) ต่อมาพ่อค้าปฏิเสธการซื้อข้าวเหนียวรวม และถือว่าเป็นข้าวอาหารเป็ดไก่ พร้อมกับแจ้งความประสงค์ว่า ต่อไปจะรับซื้อเฉพาะข้าวเมล็ดยาว เช่น ข้าวป่าตอง ข้าวเหนียว กข.6 ข้าวหอมมะลิ 105 เท่านั้น และราคารับซื้อก็จะสูงกว่าตลาดข้าวพื้นบ้านพันธุ์อื่น

ดังนั้น ชาวบ้านจึงเปลี่ยนข้าวพื้นบ้านทิ้ง แล้วหันไปปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริมแทน เพราะสามารถขายได้ และราคาสูงกว่าข้าวพื้นบ้าน

3. เจ้าของโรงสีข้าว และระบบของเครื่องสี

ชาวบ้านส่วนใหญ่หันไปปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริม คือ ข้าวหอมมะลิ 105 กข.6 และ กข.15 ซึ่งเป็นข้าวตระกูลเดียวกัน มีลักษณะเมล็ดยาวและขนาดเล็กใกล้เคียงกันทำให้โรงสีข้าวในชุมชนตั้งลูกยางขัดข้าวสำหรับข้าวพันธุ์ใหม่ เมื่อนำข้าวพื้นบ้านที่มีขนาดเล็กใหญ่กว่าไปสีจะถูกบดทำให้มีเมล็ดข้าวที่หักมาก ระยะแรกที่มีโรงสีเข้ามาในชุมชนชาวบ้านต้องจ่ายค่าสีข้าวให้กับโรงสีหาบละ 2 บาท และเมื่อมีผู้ปลูกข้าวพันธุ์ใหม่มากขึ้นเจ้าของโรงสีจึงแนะนำให้ชาวบ้านปลูกข้าวพันธุ์ใหม่และปฏิเสธการปรับลูกยางขัดข้าวเพื่อสีข้าวพันธุ์พื้นบ้าน

เหตุปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรในพื้นที่เป้าหมายยังคงรักษาข้าวพื้นบ้านบางสายพันธุ์เอาไว้จนถึงปัจจุบัน

1. ปัจจัยที่ทำให้ข้าวคงอยู่ในปัจจุบัน ขณะที่สาเหตุขงพันธุ์ข้าวพื้นบ้านจำนวนมากสูญหายไปจากมูลเหตุต่างๆ ที่กล่าวมาโดยเฉพาะข้าวที่มีอายุการเก็บเกี่ยวปานกลางที่ถูกทดแทนด้วยข้าวพันธุ์ใหม่ จากการศึกษาพบว่าข้าวพันธุ์พื้นบ้านที่ยังคงเหลืออยู่เป็นข้าวเบาและขาวลอยน้ำได้ (ข้าวขึ้นน้ำ) ซึ่งมีปัจจัยที่ทำให้ข้าวพันธุ์พื้นบ้านยังคงเหลืออยู่ในพื้นที่

2. ความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ข้าวพื้นบ้านที่ยังคงเหลือยู่ในพื้นที่ 3 ชุมชน ส่วนใหญ่เป็นข้าวพันธุ์เบาคือ ข้าวป้องแอ่ว ข้าวดอใหญ่ ข้าวดอขาว ข้าวดอดูกงู ข้าวดอฮี และคงเหลือพันธุ์ข้าวไร่เพียง 1 สายพันธุ์ คือ ข้าวฮ้าวแดง และยังพบว่าเหลือข้าวขึ้นน้ำ ข้าวเหนียวลอย

ในบ้านโนนยาง ข้าวจ้าวลอยในบ้านกุดหิน สาเหตุที่ข้าวเบาข้าวขึ้นน้ำยังคงอยู่ เนื่องจากข้าวพันธุ์ปรับปรุงใหม่ไม่มีความเหมาะสมกับสภาพนิเวศน์นาโคกและไม่สามารถทนกับสภาพน้ำท่วมสูงได้

การศึกษาข้าวพื้นบ้านที่มีอายุการเก็บเกี่ยวปานกลาง พบว่า ยังคงเหลือยู่น้อยมาก พบเพียง 3 ครอบครัว ที่ปลูกข้าว ขาวกรุง ข้าวอีแฮด ข้าวสันป่าตอง โดยให้เหตุผลตรงกันว่าเป็นข้าวที่เหมาะสมกับนา และให้ผลผลิตสูงจึงปลูกเรื่อยๆ ไม่เคยทิ้งสายพันธุ์เดิม นอกจากนั้นยังมีบางครอบครัวที่พยายามทำการทดลองปลูกข้าวพื้นบ้านเพื่อเปรียบเทียบหาความเหมาะสมกับพื้นที่ ซึ่งพื้นที่ที่ปลูกเป็นพื้นที่ นาโคก เป็นดินทราย มีน้ำขังน้อย เช่น กรณี ครอบครัวนายวรรณา ทองน้อย บ้านกำแมดหนึ่งในทีมวิจัย แต่ก่อนปลูกข้าว กข. 15 แล้วนำข้าวมะลิแดงไปปลูกในจำนวนเท่ากันพื้นที่เดียวกันจำนวน 8 ไร่ ผลปรากฏว่า ข้าวมะลิแดงเจริญเติบโตดีกว่า แตกกอดีกว่า ข้าวหักน้อยกว่า ผลผลิตได้มากกว่า จึงเป็นเหตุผลในการเลือกพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาปลูกแทน อีกกรณีหนึ่งคือครอบครัวพ่อบุญส่ง ทองน้อย บ้านกำแมดเป็นทีมวิจัยอีกคนที่พยายามค้นหาพันธุ์ข้าวที่เหมาสมกับพื้นที่ โดยมีพื้นที่เป็นลักษณะลาดเอียงมีพื้นที่สูงหรือนาโนนอีกด้านหนึ่งแต่ก่อนปลูกข้าว กข. 15 ต่อมาได้นำพันธุ์ข้าวมะลิแดงไปปลูกในพื้นที่เดิม ปรากฏว่า ข้าวมะลิแดงเจริญเติบโตดีกว่า ทนต่อความแห้งแล้งดีกว่า และได้ผลผลิตมากกว่าจึงทำให้เลือกพันธุ์ข้าวมะลิแดงปลูกแทน

3. อายุการเก็บเกี่ยวสั้นสอดคล้องกับวิถีชีวิต บางครอบครัวมีที่นาเพียงแปลงเดียวและเป็นนาโคก น้ำแห้งเร็ว บางครอบครัวมีที่นาน้อยได้ข้าวไม่พอกินตลอดปีจำเป็นต้องกู้ยืมข้าวจากญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านเพื่อบริโภคในครอบครัว การปลูกข้าวพื้นบ้านอายุสั้นจึงเป็นทางเลือกที่สอดคล้องกับครอบครัวและแปลงนา

ครอบครัวนายบุญสา หูตาชัย บ้านกำแมด เป็นครอบครัวที่มีพื้นที่จำกัดในการปลูกข้าวเชิงเศรษฐกิจเนื่องจากพื้นที่มีน้อยและเป็นที่โนน ดินทราย แต่ก่อนครอบครัวนี้เคยทำการผลิตข้าวเพื่อขายเหมือนกับครับครัวชาวบ้านทั่วไป ทำให้ผลผลิตไม่เป็นไปตามต้องการ เกิดปัญหาข้าวไม่พอกิน หลังจากได้ศึกษาเรียนรู้ร่วมกับกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ทำให้เกิดแนวคิดและตัดสินใจนำข้าวพื้นบ้านที่มีอายุเหมาะสมกับพื้นที่ของตัวเองไปปลูก เป็นข้าวอายุสั้นและอายุปานกลาง เช่น ข้าวดอหางฮี ข้าวหอมนิล ข้าวมะลิแดง ข้าวแสนสบายและข้าวเล้าแตก ทำให้ครอบครัวนี้สามารถแก้ปัญหาเรื่องข้าวไม่พอกินได้

4. ปลูกข้าอายุสั้นเพื่อให้มีพื้นที่เลี้ยงสัตว์ เมื่อเข้าฤดูเพาะปลูก วัวควายจะถูกกักขังไว้ในคอกรวมเวลา 5-6 เดือน (พ.ค-พ.ย) บางครอบครัวจึงปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้านพันธุ์เบา เพื่อจะได้เก็บเกี่ยวในเดือนตุลาคม ซึ่งจะได้ฟางข้าวไว้เป็นอาหารสัตว์เลี้ยง เพื่อไม่ให้วัวควายถูกกักขังในคอกยาวเกินไปเพราะจะทำให้สัตว์เหล่านั้นเจ็บป่วยได้

กรณีครอบครัวของนางสุภาพ เวฬุวนารักษ์ บ้านกำแมดมีพื้นที่ทำการผลิต 2 แปลง ประมาณ 40 ไร่ เป็นการผลิตอยู่ในเชิงเศรษฐกิจ มีข้าวกินตลอดปี มีวัวเป็นสัตว์เลี้ยงหลัก 12 ตัว โดยอาศัยพื้นที่นาเป็นที่เลี้ยงสัตว์ ในช่วงหลังฤดูการผลิต (หน้าแล้ง) จะไม่มีปัญหาเรื่องที่เลี้ยงสัตว์ ในช่วงฤดูการผลิตหรือหน้านา สัตว์เลี้ยงไม่มีพื้นที่เลี้ยงมากนักนอกจากที่ว่างประมาณ 3 ไร่ และเลี้ยงแบบขังในคอกใช้ฟางข้าวเป็นอาหารหลักของสัตว์เลี้ยง ทำให้เกิดปัญหาในช่วงเดือนตุลาคม-ต้นเดือนพฤศจิกายน จึงจำเป็นต้องปลูกข้าวอายุสั้นหรือข้าวเบาไว้เพื่อเป็นอาหารและเป็นที่เลี้ยงสัตว์ก่อนจะถึงฤดูการเก็บเกี่ยวต่อไป

5. การแปรรูป ข้าวพันธุ์พื้นบ้านบางสายพันธุ์ เช่น ข้าวจ้าวแดง ยังคงมีการเพาะปลูกอยู่ในพื้นที่เนื่องจากชาวบ้านบางครอบครัวปลูกไว้เพื่อใช้ในการแปรรูปทำขนมจีน ข้าวเหนียวดำปลูกไว้เพื่อทำขนม ทำสาโท ทำให้ข้าวพันธุ์พื้นบ้านเหล่านี้ยังคงอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านทั้ง 3 ชุมชน แต่มีปริมาณน้อยมาก ในขณะเดียวกันครอบครัวที่สนใจจำนวน 5 ครอบครัว พยายามจับกลุ่มรวมกันเพื่อฟื้นฟูการแปรรูปขนมจีนจากข้าวจ้าวแดง ได้แก่ นางสมพร ทองน้อย บ้านกำแมด นางสุพิศ พืชผล บ้านกุดหิน นางสำรี แก่นจำปา นางพิกุล อุปชัย นางไชยศรี แก่นจำปา นำพันธุ์ข้าวจ้าวแดงจากกลุ่มไปปลูกคนละ 2 กิโลกรัม เพื่อขยายพันธุ์ปลูกให้มาขึ้นและเป็นวัตถุดิบในการทำขนมจีนต่อไป

1. การอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ ครอบครัวแกนนำชุมชนส่วนหนึ่งได้รับข้อมูลประสบการณ์เกี่ยวกับความสำคัญของการอนุรักษ์และการใช้พันธุกรรมท้องถิ่นในวิถีการผลิตจากการเข้าร่วมทำงานกับคณะทำงานพันธุกรรมพื้นบ้านได้แลกเปลี่ยนนำข้าวพื้นบ้านจากถิ่นอื่นมาปลูกในพื้นที่ เช่น ข้าวเล้าแตก ข้าวเหนียวแดง ข้าวก่ำเปลือกข้าว มะลิแดง หอมเสงี่ยม หอมเชียงราย นอกจากนี้ยังมีการทดลองเปรียบเทียบพันธุ์ข้าวเพื่อคัดเลือกความเหมาะสมกับพื้นที่

ดังกรณีครอบครัวนายถาวร พิลาน้อย บ้านโนนยางเป็นครอบครัวที่อนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน รวมถึงทำฐานข้อมูลพันธุ์กรรมข้าวไว้ เพื่อขยายให้กับผู้สนใจทั้งในและนอกชุมชน มีแปลงอนุรักษ์และรวบรวมพันธุ์ข้าวของครอบครัว มีพันธุ์ข้าวที่หลากหลายกว่า 100 สายพันธุ์

โดยสรุปจะเห็นว่า การคงอยู่ของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านนั้นเพราะเหตุปัจจัยหลายๆ ด้านทั้งด้านลักษณะพื้นที่มีความแตกต่างหลากหลาย ทั้งพื้นที่สูง พื้นที่โคก พื้นที่ทุ่ง พื้นที่ทาม อีกทั้งลักษณะดินทรายที่มีความเค็มจากสาเกลือ ประกอบกับอากาศที่แห้ง และแล้งจัด ด้านความมั่นคงทางอาหาร ความนิยมชมชอบในรสชาติของข้าวที่แตกต่างกัน ความเหมาะสมในการใช้ในการแปรรูปเป็นอาหารที่ลากหลาย เหล่านี้ส่งผลต่อการเก็บรักษาและเพาะพันธุ์ข้าวที่แตกต่างกันออกไปเพื่อให้เหมาะสมและตอบสนองความต้องการพื้นฐานของตัวเองและครอบครัวดังได้กล่าวไปแล้ว

ถึงแม้ว่าในปัจจุบันมีการพัฒนาข้าวสายพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตสูง หรือต้านทานโรคแมลงและความแห้งแล้งจะส่งผลให้ความนิยมในข้าวสายพันธุ์ใหม่เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็วแต่ด้วยคุณสมบัติที่หลากหลายดังกล่าวข้าวพันธุ์พื้นบ้านก็ยังคงอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านจนถึงปัจจุบัน

กระบวนการและแนวทางการปฏิบัติการขยายผลพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน จากการทดลองปฏิบัติการ สามารถสรุปกระบวนและวิธีการขยายผลพันธุกรรมข้าว พื้นที่เหมาะสมได้แผนภูมิที่ 12 ต่อไปนี้ **(ดาวเรือง พืชผล, 2553)**

แผนภูมิขบวนการขยายผล

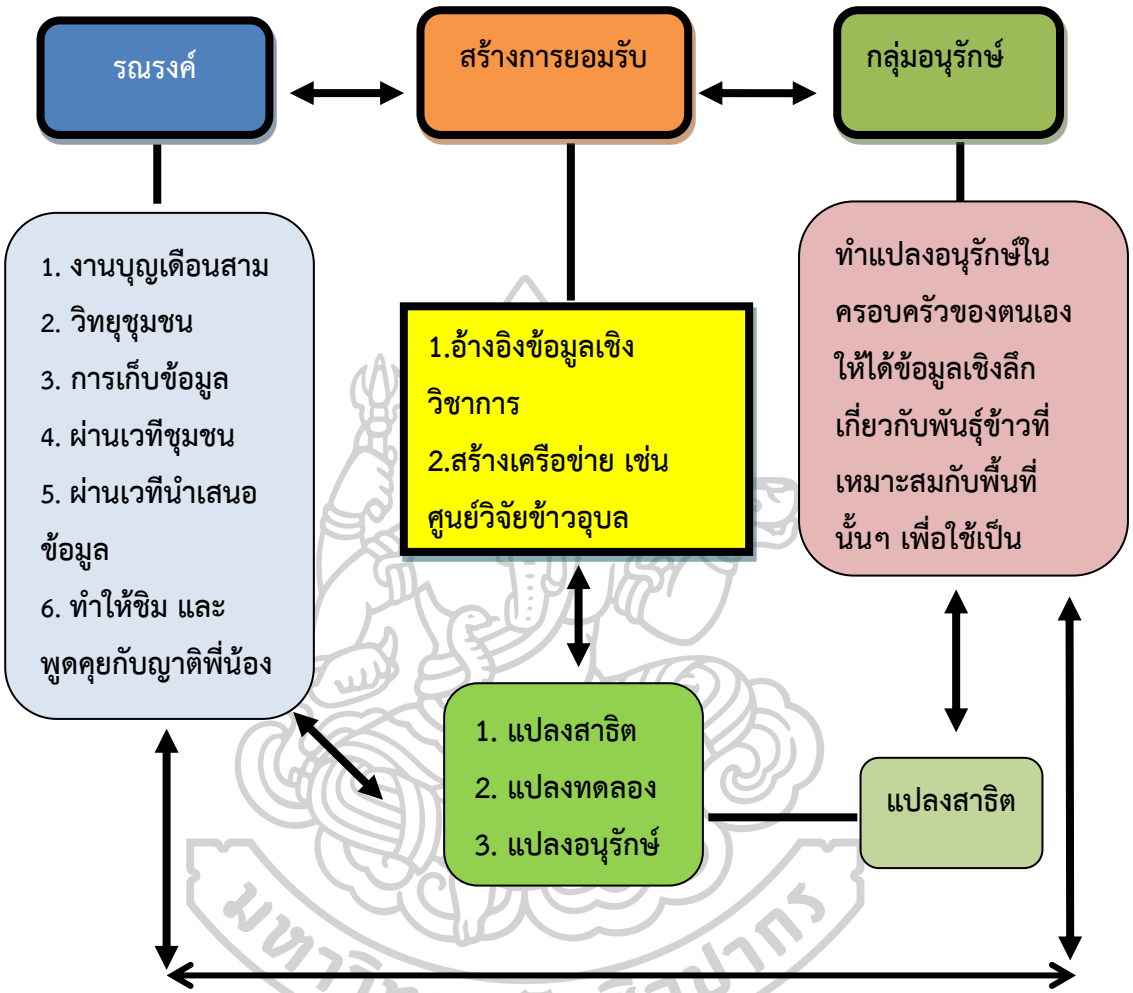

แผนภูมิที่ 12 แสดงขบวนการขยายผลกลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนา

2. การจัดการและการดำเนินงาน ผู้ศึกษาขอสรุปเป็นแผนภูมิเพื่อแสดงโครงสร้างองค์กรกลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้น ดังนี้

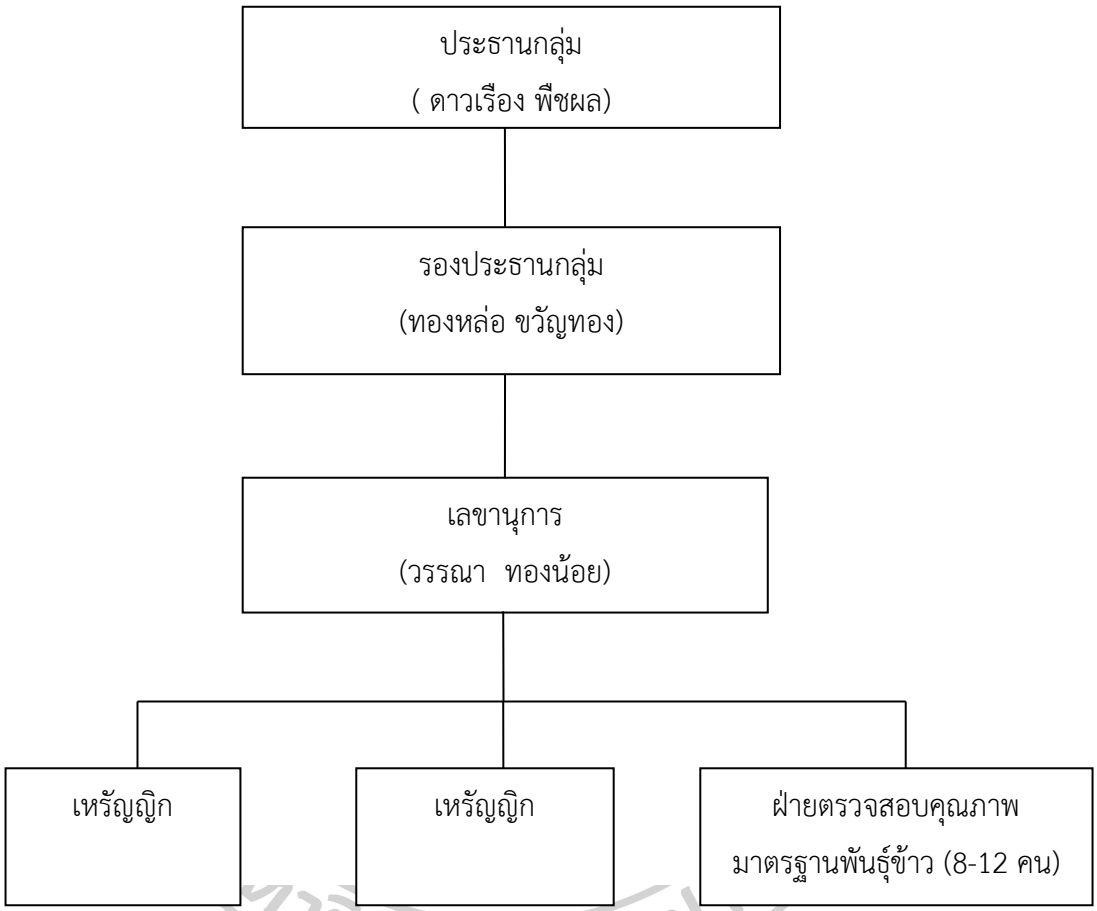

แผนภูมิที่ 13 แสดงโครงสร้างองค์กรกลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้น

3. ข้อค้นพบ

ในการศึกษาดูงาน การสนทนากลุ่มและลงสัมภาษณ์เชิงลึก สิ่งที่ค้นพบมีดังนี้

1. ผู้นำกลุ่ม มีความเข้มแข็ง รักภูมิปัญญาของตน มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล

2. กลุ่มนี้เน้นการรักษาพันธุ์ข้าวพื้นเมือง พร้อมกับพัฒนาพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับสภาพอากาศและพื้นที่ตามความต้องการของผู้บริโภคในชุมชนและนอกชุมชน และพัฒนาพันธุ์ข้าวเพื่อจำหน่ายในรูปแบบของธุรกิจซึ่งเป็นการต่อยอดภูมิปัญญาและเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มจากภูมิปัญญา

3. ทราบมาตรฐานของพันธุ์ข้าวที่จำหน่ายในท้องตลาดทั่วไป

4. กลุ่มมีการพัฒนาพันธุ์ข้าวที่ได้มาตรฐานของกลุ่มเองโดยอิงมาตรฐานกรมการข้าว แต่กลุ่มก็ตั้งมาตรฐานพันธุ์ข้าวของกลุ่มเองโดยมีมาตรฐานมาตรฐานที่สูงกว่า

5. ใช้แปลงรวมสำหรับการเรียนรู้ ในกลุ่มและผู้ที่สนใจ

6. การจัดกิจกรรมภายในกลุ่มและนอกกลุ่ม และระหว่างเครือข่ายอยู่ตลอดเวลา เพื่อสร้างองค์ความรู้ และเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่าย

7. ใช้การวิจัยเป็นเครื่องมือในการพัฒนากลุ่มของตน

8. กลุ่มนี้ใช้แปลงรวมในการรักษาพันธุ์ข้าว เนื่องจากพบว่าเมื่อแจกจ่ายไปให้สมาชิก สมาชิกปลูกพียงปีแรกและปีต่อมาก็ไม่ปลูกอีกเนื่องจากมิใช่พันธุ์ที่ตนเองบริโภคหรือจำหน่าย ส่งผลให้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านสูญหายต้องเริ่มเก็บรวบรวมใหม่อีกครั้ง

9. ประโยชน์ของการทำแปลงรวมนอกจากเป็นการรักษาพันธุ์ให้คงอยู่แล้วยังเป็นการทดสอบสายพันธุ์ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ได้อีกด้วย

10. กลุ่มมีการต่อยอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาเรื่องข้าวสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มในรูปแบบสินค้าเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่มีคุณภาพมาตรฐาน

11. กลุ่มมีรายได้ที่หลากหลายนอกจากรายได้จากการจำหน่ายข้าวอินทรีย์ ข้าวปลอดสาร กลุ่มมีรายได้จากการจำหน่ายพันธุ์ข้าวจำนวน 12 พันธุ์ ซึ่งมีราคาข้าวเปลือกสูงกว่าราคาตลาดทั่วไปเกือบ 2 เท่า

12. การทำงานของกลุ่มเน้นการปฏิบัติให้เห็นผล บอกเล่าปัญหาเพื่อนำไปสู่การพัฒนากลุ่มของตน

13. การรักษาพันธุ์เน้นการแจก แลก ขาย

4. การนำข้อค้นพบที่ดีไปดำเนินการต่อไปในชุมชนของตน

1. ความรู้เรื่องมาตรฐานพันธุ์ข้าวมาปรับใช้ในกลุ่มของตน

2. การจัดกิจกรรมของกลุ่ม และการร่วมงานกับกลุ่มและเครือข่ายภายนอก เพื่อสร้างความสัมพันธ์ แลกเปลี่ยนเรียนรู้องค์ความรู้ต่างๆ เพื่อนาพัฒนากลุ่มของตน

3. การต่อยอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาเรื่องข้าวสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มในรูปแบบสินค้าพันธุ์ข้าวไร่

4. ปีหน้ากลุ่มของตนจะรวบรวมพันธุ์ข้าวให้ได้ 25 สายพันธุ์ (ปัจจุบันรวมได้ 10 สายพันธุ์)

5. ปัญหาและอุปสรรค

1. ความล่าช้าในการลงมือปฏิบัติแปลงสาธิต เนื่องจากฝนแล้ง

2. สมาชิกที่นำพันธุ์ข้าวพื้นเมืองไปปลูกเพื่อการอนุรักจะปลูกเพียงแค่ 1- 2 ปีแรก พอระยะเวลาผ่านไปก็ไม่ปลูกต่อทำให้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองเริ่มสูญหายต้องเริ่มเก็บรักษาใหม่ วิธีแก้ปัญหาขงกลุ่มคือ การทำแปลงรวมไว้ที่กลุ่ม

3. ปัจจุบันภาวะอากาศมีการเปลี่ยนแปลงตลอดแต่ละปี ปริมาณน้ำฝนไม่เท่ากัน ส่งผลให้การปลูกข้าวสายพันธุ์ข้าวก็เปลี่ยนไปตามสภาวะอากาศด้วย จึงทำให้พันธุ์ข้าวที่กลุ่มทำการผลผลิตเหลือ และขาด เพราะไม่สามารถกำหนดสภาพอากาศในปีที่ปลูกได้

4. สมาชิกที่ต้องการปลูกข้าวเพื่อจำหน่ายเป็นพันธุ์ข้าวยังไม่สามารถผลิตเมล็ดพันธุ์ได้ตรงตามมาจรฐานของกลุ่มทำให้ฝ่ายตรวจสอบคุณภาพต้องทำงานหนักมากขึ้น

5. กลุ่มยังไม่มีเครื่องรูดเมล็ดข้าว ทำให้ผู้รับผิดชอบยังต้องการทำงานหนักเพราะต้องใช้แรงมือในการฟาดเมล็ดข้าวเพื่อจำหน่าย

ภาพที่ 108 ศึกษาแปลงอนุรักษ์พันธุ์ข้าวของกลุ่ม

ภาพที่ 109 เลขากลุ่มอธิบายคุณลักษณะของข้าวแต่ละพันธุ์

ภาพที่ 110 แปลงอนุรักษ์ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้น

ภาพที่ 111 ป้ายแสดงพันธุ์ข้าวในแปลงอนุรักษ์

ภาพที่ 112 ตัวแทนชุมชนเดินไปศึกษาลักษณะพันธุ์ข้าว

ภาพที่ 113 รวงข้าวที่เตรียมรูดเมล็ดเพื่อจำหน่ายเป็นพันธุ์ข้าวปลูก

ภาพที่ 114 สนทนาเบื้องต้นก่อนแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ภาพที่ 115 เล่าความเป็นมาของกลุ่มตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 116 อธิบายเรื่องมาตรฐานพันธุ์ข้าว

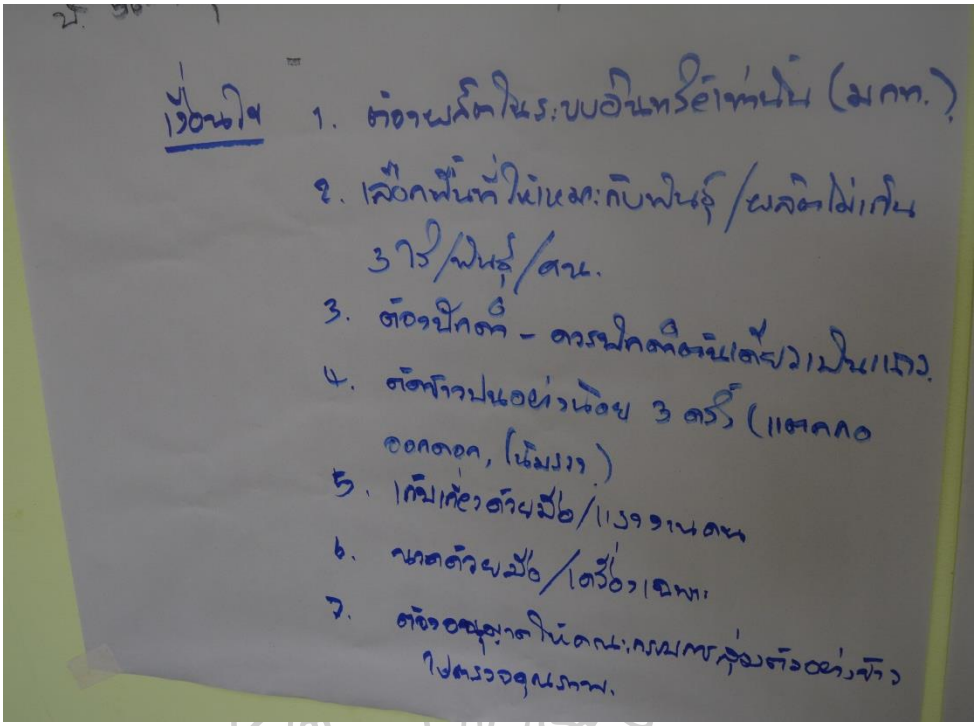

ภาพที่ 117 เงื่อนไขของสมาชิกกลุ่มที่จะผลิตเมล็ดพันธุ์จำหน่าย

มาตรฐานพันธุ์ข้าว

กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง จังหวัดยโสธร

มาตรฐาน	คุณภาพ (เกรด)		
	A (ดีมาก)	B (ดี)	C (พอใช้)
เมล็ดพันธุ์บริสุทธิ์	98%	98%	98%
ข้าวแดงปน	0%	0%	0%
ข้าวพันธุ์อื่นปน	3 เมล็ด ใน 1,000 กรัม	6 เมล็ด ใน 1,000 กรัม	10 เมล็ด ใน 1,000 กรัม
สิ่งเจือปน	2%	2%	2%
ความงอก	80%	80%	80%
ความชื้น	14%	14%	14%

สนับสนุนโดย

ภาพที่ 118 แสดงมาตรฐานพันธุ์ข้าวของกลุ่ม

ภาพที่ 119 ตราสัญลักษณ์ของพันธุ์ข้าวของกลุ่ม

ภาพที่ 120 สถานที่เก็บเมล็ดพันธุ์ข้าว

ภาพที่ 121 พันธุ์ข้าวที่เหลือจากการจำหน่ายเตรียมแปรรูปต่อไป

ตอนที่ 3 แนวการปฏิบัติที่ดี (Best Practices)

การศึกษาแนวการปฏิบัติที่ดี (Best Practices) ของแหล่งศึกษาทั้ง 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มชาวนาผู้ปลูกข้าวคุณธรรมภายใต้เครือข่ายมูลนิธิธรรมะร่วมใจ จังหวัดยโสธรและวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง จังหวัดยโสธร ค้นพบแนวการปฏิบัติที่เป็นเลิศที่คล้ายกันและที่แตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

1. ผู้นำ มีผู้นำที่ดี มีความเข้มแข็ง มีจิตใจที่ตั้งมั่น มีใจเป็นนักพัฒนา มีวิสัยทัศน์ที่ดี มองเห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน

2. การบริหารงานที่ใช้เครือข่ายเป็นเครื่องมือ ในการสร้างความสัมพันธ์ สร้างความรู้ สร้างรายได้ สร้างทุนในองค์กร สร้างเพื่อนที่ดี

3. การดำเนินงานบนพื้นศีล 5 เป็นหลัก ด้วยหลักการดำเนินงานด้วยการใช้ศีล 5 สร้างนิสัยให้เรามีความรับผิดชอบเมื่อมีการรวบรวมพันธุ์ข้าวในกลุ่ม ก็แจกเมล็ดพันธุ์ต่างๆ ให้สมาชิกไปดูและรักษาและปลูกเพื่อนำพันธุ์มาเก็บในธนาคารทุกปี

4. หลักการการพัฒนาที่ดีเน้นคุณธรรม จริยธรรมข้างในตน คือ ต้นทางของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืน ทั้งการน้อมนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาสู่การปฏิบัติ จนปรากฏเป็นรูปธรรมความจริง คือ หนทางแห่งการพัฒนาคน ให้กับชาติบ้านเมือง อย่างแท้จริง

5. การผลิต บนวิถีของการพึ่งพาตนเอง พึ่งพากันเอง บนฐานของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และคุณธรรม

6. การพัฒนาแบบองค์รวม เน้นการบูรณาการพัฒนาบนพื้นฐานมิติวัฒนธรรมและมิติสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมร่วมกัน

7. การจัดกิจกรรมภายในกลุ่มและนอกกลุ่ม และระหว่างเครือข่ายอยู่ตลอดเวลา เพื่อสร้างองค์ความรู้ และเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่าย

8. การเรียนรู้ กลุ่มมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่หลากหลายและต่อเนื่อง สร้างองค์ความรู้จากการฝึกอบรม การวิจัยการสร้างแปลงเรียนรู้ ธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าว สมาชิกของกลุ่มมีการพัฒนาการเรียนรู้ที่หลากหลายเพื่อนำความรู้มาพัฒนากลุ่ม

9. การมีส่วนร่วม ระหว่าง บ้าน วัด โรงเรียน

10. การประชาสัมพันธ์ หลายชื่อทาง วิทยุ นิทรรศการ เว็บไซต์

11. การต่อยอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาเรื่องข้าวสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มในรูปแบบสินค้าเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่มีคุณภาพมาตรฐาน

สรุป : ปัจจัยแห่งความสำเร็จด้านการอนุรักษ์ สืบทอดและพัฒนาองค์ความรู้และภูมิปัญญาข้าวพื้นบ้านของกลุ่ม

สรุปการวิเคราะห์ปัจจัยแห่งความสำเร็จด้านการอนุรักษ์ สืบทอดและพัฒนาองค์ความรู้และภูมิปัญญาข้าวพื้นบ้านที่สร้างการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืน อีกทั้งการน้อมนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาสู่การปฏิบัติจนปรากฏเป็นรูปธรรมความจริง จนสามารถสร้างความมั่นคงด้านอาหาร สร้างการพึ่งตนเองและนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ประกอบด้วย ผู้นำที่ดี เข้มเข็งมีวิสัยทัศน์กว้างไกล เสียสละตนทั้งแรงกายและทรัพย์สินสำหรับการสร้างกลุ่ม สมาชิกให้ความร่วมมือมีผู้เสียสละตนสำหรับทำงานเพื่อรักษากลุ่มให้เดินต่อไปได้ ในการหลักการดำเนินการเน้นขบวนการมีส่วนร่วมของสมาชิกและคนในชุมชนเป็นหลัก มีการสร้างกระบวนการเรียนรู้และมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่หลากหลายและสม่ำเสมอ เน้นสร้างคุณภาพชีวิตและสวัสดิการของคนในกลุ่มทีดีขึ้น การสร้างเครือข่ายที่หลากหลายเพื่อเป็นเพื่อนเป็นที่พึ่งพาและแลกเปลี่ยนความรู้แลกเปลี่ยนผลประโยชน์ต่อกันละกัน การจัดกิจกรรมภายในกลุ่มและนอกกลุ่มที่หลากหลาย การประชาสัมพันธ์ที่ครอบคลุมหลากหลายช่องทางโดยใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย การร่วมมือระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน บนพื้นฐานหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมพัฒนาตนสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ และการพัฒนาแบบองค์รวม การบูรณาการพัฒนาบนพื้นฐานมิติวัฒนธรรมและมิติสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมร่วมกัน

การวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพร่วมกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและการศึกษาภาคสนามเพื่อการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ผู้วิจัยใช้เครื่องมือเชิงคุณภาพด้วยการสรุปผลและข้อเสนอแนะที่ได้จากการร่วมปฏิบัติงาน การมีส่วนร่วมกับชุมชนและการศึกษาดูงานในพื้นที่ต้นแบบ 2 แห่ง ที่มีการปฏิบัติที่ดีมาถอดบทเรียนและองค์ความรู้ เพื่อนำไปสู่การวิจัยและพัฒนา ต่อยอด และสร้างแนวทางสำหรับ

สร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมและการพัฒนาแบบองค์รวม จากการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยพบว่า ชุมชนทั้ง 2 พื้นที่ คือ กลุ่มชาวนาผู้ปลูกข้าวคุณธรรมภายใต้เครือข่ายมูลนิธิธรรมะร่วมใจ จังหวัดยโสธร และวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง จังหวัดยโสธร มีจุดมุ่งหมายและแนวทางปฏิบัติที่นำไปสู่ความสำเร็จด้านการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านทั้ง 2 พื้นที่ สิ่งที่ค้นพบคือ จะมีแนวทางปฏิบัติที่ดีคล้ายกันได้แก่ มีผู้นำที่ดี มีสมาชิกที่มีความคิดเดียวกัน มีการจัดกิจกรรมสำหรับรณรงค์ ฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการทำเกษตรอินทรีย์ การเรียนรู้อยู่ตลอดเวลาโดยนำการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการทำวิจัยมาเป็นเครื่องมือสำหรับสร้างและเชื่อมโยงเครือข่าย แต่ก็มีข้อแตกต่างกันคือกลุ่มชาวนาผู้ปลูกข้าวคุณธรรมภายใต้เครือข่ายมูลนิธิธรรมะร่วมใจ จังหวัดยโสธร นำหลักพระพุทธศาสนาโดยการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมข้างในคน เน้นการพัฒนาแบบองค์รวมโดยในการพัฒนาต้องพัฒนาหลายๆ ด้านพร้อมกันอันได้แก่ การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืน ทั้งการน้อมนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาสู่การปฏิบัติจนปรากฏเป็นรูปธรรมความจริง เน้นการสร้างคุณค่ามากกว่ามูลค่า ส่วนวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง จังหวัดยโสธรเน้นการประยุกต์ต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนำไปสู่การสร้างมูลค่าการพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาไปสู่ธุรกิจนำวัฒนธรรม ความเชื่อมาทำให้เกิดการสร้างสรรค์ทางภูมิปัญญานำไปสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ สิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้วิจัยยิ่งมองเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยว่าช่างงดงาม สามารถประยุกต์ต่อยอดให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ได้อย่างเหมาะสมกับสภาวะโลกาภิวัฒน์ในปัจจุบันเป็นการดำรงชีวิตแบบสวนกระแสที่สร้างความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน ผู้วิจัยขอสรุปเปรียบเทียบวิธีการปฏิบัติการที่เป็นเลิศในการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวด้วยตารางดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ตารางที่ 58 เปรียบเทียบวิธีการปฏิบัติการที่ดีในการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าว

หัวข้อ	กลุ่มชาวนาผู้ปลูกข้าวคุณธรรม ภายใต้เครือข่ายมูลนิธิธรรมะร่วมใจ	วิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง
1. เปรียบเทียบข้อมูลบริบทเชิงพื้นที่และสภาพทั่วไป		
1. บริบทและสภาพการณ์	สังคมชนบท ประกอบอาชีพเกษตรกรรมแบบอินทรีย์ ที่สมาชิกนับถือศีล 5 เป็นหลัก เป็นเครือข่ายที่เกิดจากการทำงานต่อยอดจากการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นเครือข่ายญาติธรรม	สังคมชนบท ประกอบอาชีพเกษตรกรรมแบบอินทรีย์ เป็นเครือข่ายที่เกิดจากการทำงานต่อยอดจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภูมินิเวศน์ยโสธร
2. การจัดการและการดำเนินงาน	เน้นการดำเนินงานสร้างความมีส่วนร่วมทุกภาคส่วนบนพื้นฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว การสร้างและขยายเครือข่าย	เน้นการดำเนินงานสร้างความมีส่วนร่วมทุกภาคส่วนบนพื้นฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว การสร้างและขยายเครือข่าย
3. สำนึกที่มีต่อภูมิปัญญา	เห็นคุณค่า เห็นความสำคัญ มุ่งค้นหา รวบรวม รักษา สืบทอดภูมิปัญญาพื้นบ้าน ในการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้ให้กับคนรุ่นหลัง	เห็นคุณค่า เห็นความสำคัญ มุ่งค้นหา รวบรวม รักษา สืบทอดภูมิปัญญาพื้นบ้าน ในการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้ให้กับคนรุ่นหลัง
4. การจัดการภูมิปัญญา	สมาชิกกลุ่มรวบรวม รักษา พัฒนาต่อยอดภูมิปัญญา สร้างมูลค่าต่อชุมชนได้	สมาชิกกลุ่มรวบรวม รักษา พัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาจนสร้างมูลค่าต่อชุมชนได้
5. การดำรงอยู่ของภูมิปัญญา	สมาชิก ตัวแทนกลุ่ม และเครือข่ายร่วมกัน รวบรวม อนุรักษ์และสืบทอดเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านร่วมกัน	กลุ่มและเครือข่ายร่วมกัน รวบรวมอนุรักษ์และสืบทอดเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านร่วมกัน
6. แหล่งเรียนรู้	ศูนย์เรียนรู้ แปลงเรียนรู้ ธนาคารเมล็ดพันธุ์ ณ วัดป่าสวนธรรมร่วมใจ อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร	ศูนย์เรียนรู้กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง แปลงเรียนรู้
7. ปัญหาและอุปสรรค	งบประมาณในการดำเนินงาน นโยบายของรัฐบาล	งบประมาณในการดำเนินงาน สภาวะอากาศที่เปลี่ยนแปลง จิตสำนึกของสมาชิกในการรักษาสืบทอดเมล็ดพันธุ์ยังมีน้อย

ตารางที่ 58 เปรียบเทียบวิธีการปฏิบัติการที่ดีในการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ (ต่อ)

หัวข้อ	กลุ่มชาวนาผู้ปลูกข้าวคุณธรรมภายใต้เครือข่ายมูลนิธิธรรมะร่วมใจ	วิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง
2. บทเรียนเกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าว		
1. ผู้นำ	ผู้นำคือ พระและปราชญ์ชาวบ้าน มีศีล 5 มีจิตใจเสียสละ มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มองเห็นหลักการพัฒนาที่ดี เห็นความสำคัญของรากเหง้าและภูมิปัญญาท้องถิ่น	ผู้นำคือปราชญ์ชาวบ้าน มีจิตใจเสียสละ มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มองเห็นหลักการพัฒนาที่ดี เห็นความสำคัญของรากเหง้าและภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. สมาชิก	มีจิตใจดี มีศีล มีคุณธรรม เห็นความสำคัญของรากเหง้าและภูมิปัญญาท้องถิ่น	มีจิตใจดี มีคุณธรรม เห็นความสำคัญของรากเหง้าและภูมิปัญญาท้องถิ่น
3. การมีส่วนร่วม	เน้นกระบวนการส่วนร่วมทุกภาคส่วน บ้าน วัด สถานศึกษา ภาครัฐ ภาคเอกชน	เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมทุกภาคส่วน สถานศึกษา ภาครัฐ ภาคเอกชน
4. การสร้างเครือข่าย	สร้างและขยายเครือข่ายทุกภาคส่วน ใช้การเครือข่ายเป็นเครื่องมือในการพัฒนากลุ่ม	สร้างและขยายเครือข่ายทุกภาคส่วน ใช้การเครือข่ายเป็นเครื่องมือในการพัฒนากลุ่ม
5. การเรียนรู้	กลุ่มนำกระบวนการเรียนรู้มาใช้ในการดำเนินการกลุ่ม เช่น การเลือกเปลี่ยนเรียนรู้ การวิจัยชุมชน การวิจัยท้ายบ้าน และการสร้างและขยายเครือข่ายกลุ่ม	กลุ่มนำกระบวนการเรียนรู้มาใช้ในการดำเนินการกลุ่ม เช่น การเลือกเปลี่ยนเรียนรู้ การวิจัยชุมชน การวิจัยท้ายบ้าน และใช้ในการสร้างและขยายเครือข่ายกลุ่ม
6. กิจกรรมที่ส่งเสริมการเกิดเครือข่าย	การพบปะ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ แลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์	การพบปะ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ แลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์
7. การสื่อสาร	ประชุมกลุ่ม คลื่นวิทยุกลุ่ม เว็บไซต์กลุ่ม	ประชุมกลุ่ม คลื่นวิทยุกลุ่ม
8. แนวทางการพัฒนาทั้ง 2 แห่ง	การพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาด้านสุขภาพ สวัสดิการของสมาชิก โดยเน้นสร้างคุณค่ามากกว่ามูลค่า	การพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาด้านข้าวพื้นบ้านสู่ธุรกิจเมล็ดพันธุ์
9. ข้อดีที่ค้นพบ	การทำงานและการพัฒนากลุ่มเครื่องมือที่สำคัญคือ ผู้นำดี กระบวนการเรียนรู้ การวิจัยท้ายบ้าน การสร้างและขยายเครือข่าย การมีส่วนร่วม การแบ่งความรับผิดชอบ การพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญา คุณธรรมจริยธรรม ทุกอย่างเริ่มจากญาติพี่น้อง เน้นสร้างคุณค่ามากกว่ามูลค่า	การทำงานและการพัฒนากลุ่มเครื่องมือที่สำคัญคือ ผู้นำที่ดี กระบวนการเรียนรู้ การวิจัยท้ายบ้าน การสร้างและขยายเครือข่าย การมีส่วนร่วม การพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาสู่ธุรกิจ ทุกอย่างเริ่มจากผู้ที่มีใจคล้ายกัน
10. ข้อดีที่ค้นพบที่จะนำไปดำเนินการต่อไปในชุมชนของตน	ผู้นำดี กระบวนการเรียนรู้ การวิจัยท้ายบ้าน การสร้างและขยายเครือข่าย การมีส่วนร่วมการพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญา คุณธรรมจริยธรรม ทุกอย่างเริ่มจากญาติพี่น้อง เน้นสร้างคุณค่ามากกว่ามูลค่า	ผู้นำดี กระบวนการเรียนรู้ การวิจัยท้ายบ้าน การสร้างและขยายเครือข่าย การมีส่วนร่วม การพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาสู่ธุรกิจ ทุกอย่างเริ่มจากผู้ที่มีใจคล้ายกัน

ตารางที่ 58 เปรียบเทียบวิธีการปฏิบัติการที่ดีในการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ (ต่อ)

หัวข้อ	กลุ่มชาวนาผู้ปลูกข้าวคุณธรรมภายใต้เครือข่ายมูลนิธิธรรมะร่วมใจ	วิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง
3. ปัจจัยเงื่อนไขแห่งความสำเร็จ		
1. ปัจจัยภายใน	1. ผู้นำดี มีความมุ่งมั่น มีคุณธรรมจริยธรรมสูง มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล 2. สมาชิก มีศีลธรรม มีความเอาใจใส่ เข้มแข้ง 3. กลุ่มมีการพัฒนาต่อยอดอยู่ตลอดเวลา ชุมชนมีทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถพัฒนาต่อยอดจนสร้างอาชีพสร้างรายได้ ลดหนี้สินได้จริง	1. ผู้นำดี มีความมุ่งมั่น มีคุณธรรมจริยธรรม มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล 2. สมาชิกมีเข้มแข้ง 3. กลุ่มมีการพัฒนาต่อยอดอยู่ตลอดเวลา ชุมชนมีทุนทางวัฒนธรรมสามารถพัฒนาต่อยอดจนสร้างอาชีพสร้างรายได้
2.ปัจจัยภายนอก	ได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณ ด้านวิชาการและด้านการตลาดจากหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน	ได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณ ด้านวิชาการและด้านการตลาดจากหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน
3.ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน	1. ผู้นำมีคุณธรรม จริยธรรม มีวิสัยทัศน์ที่ดี 2. สมาชิกคุณธรรม จริยธรรมเข้มแข้ง 3. มีเครือข่าย วัด บ้าน สถานศึกษา ภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชน ทำให้กลุ่มมีพลังและเข้มแข็ง 4. มีกิจกรรมที่เชื่อมโยงเครือข่าย และสร้างความสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอกกลุ่ม 5. กลุ่มมีการเรียนรู้ แลกเปลี่ยน การมีส่วนร่วม พัฒนาต่อยอดอยู่ตลอดเวลา 6. เป็นแหล่งบริการ ฝึกอบรม เป็นที่ศึกษาดูงาน แหล่งรวบรวมเมล็ดพันธุ์ข้าว ผักพื้นบ้านและตลาดสินค้าของกลุ่ม	1. ผู้นำดี มีวิสัยทัศน์ที่ดี 2. สมาชิกเข้มแข้ง 3. มีเครือข่าย ภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชน ทำให้กลุ่มมีพลังและเข้มแข็ง 4. มีกิจกรรมที่เชื่อมโยงเครือข่าย และสร้างความสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอกกลุ่ม 5. กลุ่มมีการเรียนรู้ แลกเปลี่ยน พัฒนาต่อยอดอยู่ตลอดเวลา 6. เป็นแหล่งฝึกอบรม เป็นที่ศึกษาดูงานและแหล่งรวบรวมเมล็ดพันธุ์ข้าว พื้นบ้าน

สรุปการปฏิบัติที่ดี (Best Practices)

Network Model

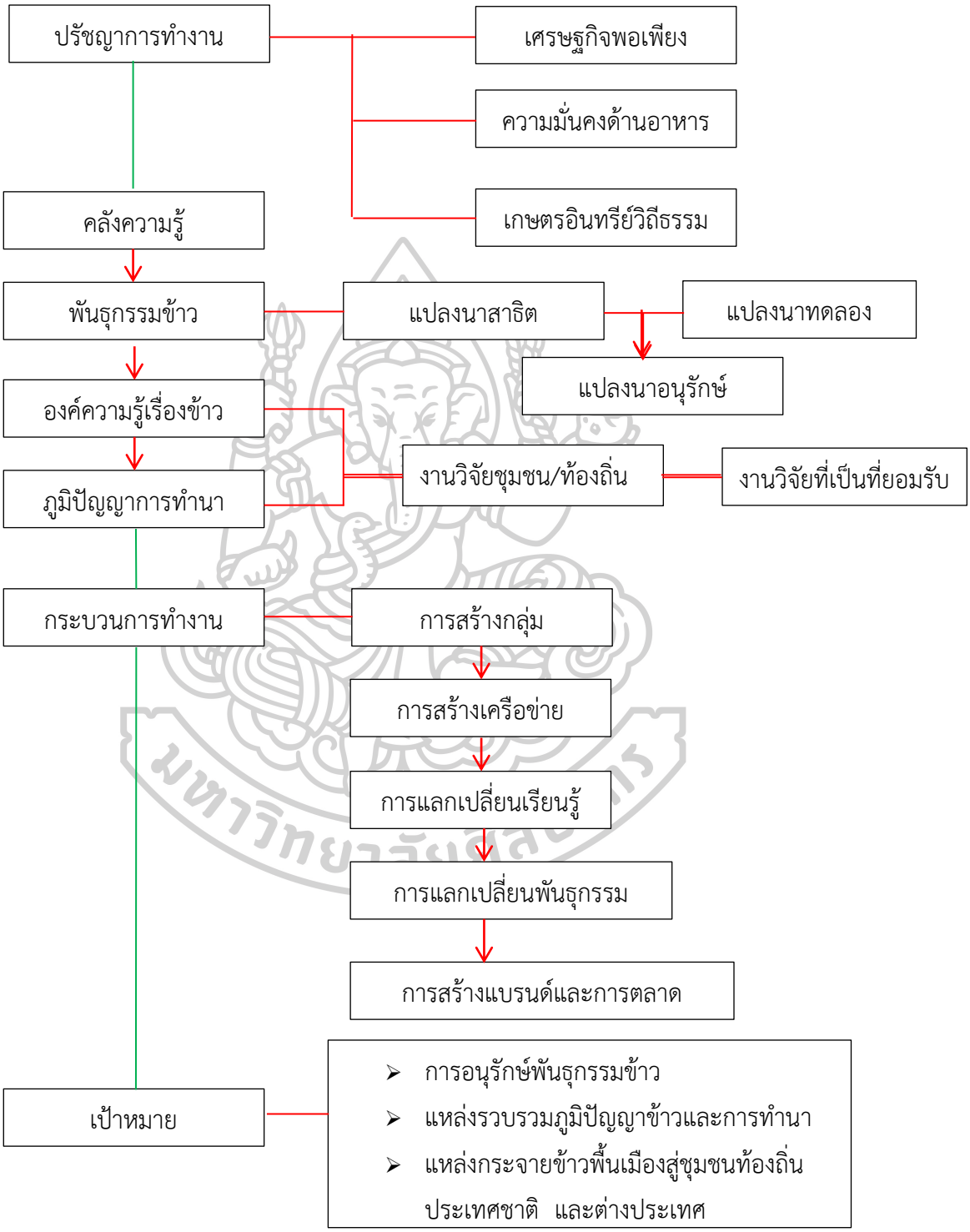

แผนภูมิที่ 14 แสดงปัจจัยแห่งความสำเร็จของพื้นที่กรณีตัวอย่างของวิธีการปฏิบัติที่ดี

บทที่ 6
การสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

การวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเป็นวิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methodology) เครื่องมือสำคัญในการวิจัยคือ การสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus group) จากผู้ให้ข้อมูลหลัก และจากการเลือกกลุ่มตัวอย่าง แบ่งตัวอย่างออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มที่หนึ่งได้แก่ ผู้ที่เป็นบุคคลในพื้นที่ ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน แกนนำชุมชน ผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญทางด้าน ปราชญ์ด้านภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ ผู้เกี่ยวข้องกับการปลูกข้าวไร่ เยาวชนในพื้นที่ กลุ่มที่สองประกอบด้วยภาครัฐและเอกชนที่ให้การสนับสนุนช่วยเหลือส่งเสริมการปลูกและอนุรักษ์ข้าวไร่ การวิจัยครั้งนี้มุ่งพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง จากการดำเนินงานที่ผ่านมาในระยะที่ 1 การเตรียมการก่อนปฏิบัติการวิจัย ผู้วิจัยทำการศึกษา วิเคราะห์ บริบทชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง และสภาพการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในพื้นที่วิจัย และการเตรียมตัวก่อนเข้าพื้นที่ศึกษา โดยในบทนี้เป็นการเสนอขั้นตอนและผลการวิจัย ระยะที่ 2 การปฏิบัติการวิจัย ผู้วิจัยทำการพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานี และระยะที่ 3 การสรุปผลการวิจัย ผู้วิจัยทำการประเมินรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานี โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ตอนดังนี้

ตอนที่ 1 การสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ตอนที่ 2 การประเมินรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ตอนที่ 1 การสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุกะเหรี่ยง

ในการสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงผู้วิจัยได้แบ่งการดำเนินการออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 การศึกษา วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น และขั้นตอนที่ 2 การสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุกะเหรี่ยง โดยรายละเอียดการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนมีดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษา วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น

ก่อนดำเนินการสร้างและพัฒนารูปแบบ ผู้วิจัยและทีมวิจัยได้ดำเนินการศึกษาบริบทชุมนสภาพการณ์ปลูกข้าวไร่ ของชุมชนแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่จังหวัดอุทัยธานี ประกอบกับลงพื้นที่พบผู้นำ แกนนำ ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ เพื่อให้สร้างความเข้าใจ สร้างความรู้

เกี่ยวกับเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่และกระตุ้นให้ผู้นำเห็นความสำคัญของเรื่องการอนุรักษ์พันธุ์กรรมข้าว จนสามารถสร้างผู้นำที่เห็นความสำคัญและแสดงบทบาทเป็นนักอนุรักษ์ มองเห็นปัญหา สร้างเป้าหมายและยุทธศาสตร์ในการเดินทางเพื่อการอนุรักษ์ไปในทิศทางเดียวกัน ต่อจากนั้นพา ผู้นำ แกนนำ ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ ผู้เกี่ยวข้องกับการปลูกข้าวไร่ เยาวชนในพื้นที่ และนักวิจัยร่วมศึกษาดูงานเพื่อหาข้อมูลและผลการวิเคราะห์การปฏิบัติที่เป็นเลิศ (Best Practice) ในด้านการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวในพื้นที่ศึกษา 2 แห่ง ได้แก่ 1.กลุ่มชาวนาผู้ปลูกข้าวคุณธรรมภายใต้เครือขาย มูลนิธิธรรมะรวมใจ จังหวัดยโสธร 2.วิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง จังหวัดยโสธร ร่วมกับการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ (Quantitative Research) มาร่วมวิเคราะห์ และนำผลจากการศึกษาข้อเท็จจริงมาสร้างรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ประกอบด้วย ชาวบ้าน ผู้วิจัย ผู้วิจัยร่วม หน่วยงานภาครับและภาคเอกชนมาร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมกันปฏิบัติการ และร่วมกันแก้ปัญหา ในการพัฒนาเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงครั้งนี้ผู้วิจัยยึดหลักการสร้างเครือข่ายของ (เสรี พงศ์พิศ, 2551) กล่าวว่า การสร้างเครือข่าย อันดับแรกต้องคืนสู่รากเหง้าเป็นการฟื้นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ อันดับที่สอง การฟื้นการทำมาหากินแบบที่ทำอยู่ทำกิน ไม่ใช่ทำมาค้าขายแบบที่ผ่านมาสร้างรากฐานชีวิตใหม่ ชีวิตที่พอเพียง การฟื้นความรู้ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพ อันดับที่สามคือการร่วมกันจัดการผลผลิต ทรัพยากรชุมชนอย่างสร้างสรรค์เพื่อการพึ่งตนเอง ส่วนรูปแบบและกระบวนการทำงานของเครือข่ายได้นำแนวคิดของพระมหาสุทิตย์ อาภาโร (อบอุ่น) ใช้เครือข่ายเชิงพื้นที่ (area) ในการดำเนินงาน โดยเครือข่ายดังกล่าวมีลักษณะการดำเนินการ คือ การรวมตัวของ กลุ่มองค์กร เครือข่าย ที่อาศัยพื้นที่รูปธรรมหรือพื้นที่ดำเนินการเป็นปัจจัยหลักในการทำงานร่วมกัน เป็นกระบวนการพัฒนาที่อาศัยกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่เป็นเป้าหมายนำทาง และเป็นการพัฒนาที่อาศัยกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่เป็นเป้าหมายนำทาง และเป็นการพัฒนาแบบบูรณาการที่ไม่แยกส่วนต่างๆ ออกจากกัน โดยยึดเอาพื้นที่เป็นที่ตั้งแห่งความสำเร็จในการทำงานร่วมกันของทุกฝ่าย กิจกรรมที่เกิดขึ้นของเครือข่ายจะประกอบด้วยความสัมพันธ์ทั้งด้านวัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจ และการใช้ทรัพยากรที่มาจากพื้นที่เป็นสำคัญ ในด้านกระบวนการทำงานของเครือข่ายจะยึดการรักษาสัมพันธภาพที่สร้างความรู้ ความหมาย และโลกทัศน์ร่วมกัน เพราะการที่เครือข่ายจะดำเนินต่อไปได้นั้น การรักษาสัมพันธภาพระหว่างสมาชิกและภาคีในเครือข่ายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพราะถ้าไม่มีการรักษาสัมพันธภาพระหว่างกันและกันแล้ว กิจกรรมและความเคลื่อนไหวของเครือข่ายอาจมีการยุติลง เพราะขาดภาคีร่วมดำเนินการ ร่วมกับการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัว เมื่อเครือข่ายมีการทำงานและมีการรักษาสัมพันธภาพที่สร้างสื่อความหมายร่วมกันแล้ว การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวเข้าหากัน เป็นสิ่งที่เครือข่ายส่วนใหญ่ได้ดำเนินการเพราะการเรียนรู้และการปรับบทบาทเข้าหากันนั้นเป็นทั้งแนวคิดและวิธีการปฏิบัติ ส่วนการสร้างรูปแบบผู้วิจัยยึดแนวคิดของ คีฟส์ (Keeve, 1998: 560-565) สำหรับการสร้างรูปแบบ โดยผู้วิจัยจะสร้างรูปแบบลักษณะโมเดลเชิงภาษา (Semantic Model) เป็นรูปแบบที่ใช้สัญลักษณ์เป็นสื่อในการบรรยายปรากฏการณ์ที่ศึกษาด้วย ภาษา แผนภูมิ หรือรูปภาพเพื่อให้เห็นโครงสร้างทางความคิด องค์ประกอบ และความสัมพันธ์ขององค์ประกอบในปรากฏการณ์นั้นๆ

ร่วมกับโมเดลการเชื่อมโยง (Schematic Model) โมเดลนี้ใช้แผนภูมิตลอดจนการเชื่อมโยงที่แสดงความสัมพันธ์กันเป็นหลักอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ผู้วิจัยจะนำแนวคิดต่างๆ ดังที่กล่าวมามาผสมผสานบูรณาการให้เหมาะสมกับภูมิสังคมและภูมิวัฒนธรรมเพื่อสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืนให้กับชุมชนในพื้นที่ โดยมีกรอบการปฏิบัติการสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ดังนี้

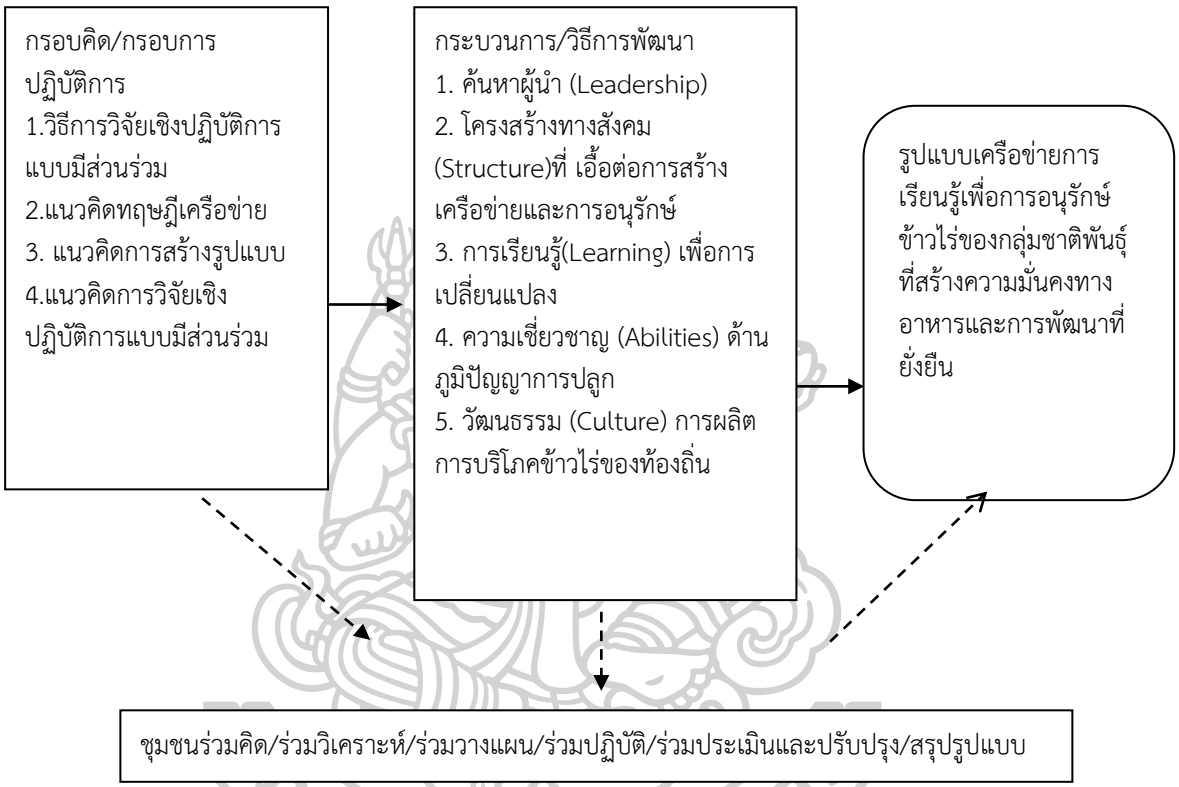

ภาพภูมิที่ 15 กรอบการปฏิบัติการสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ที่มา : ปรับปรุงมาจากกรอบแนวคิดการสร้างรูปแบบการอนุรักษ์และสิ่งเสริมผลผลิตจากตาลโตนด กรณีศึกษา ชุมชนตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา

ต่อจากนั้นผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณเบื้องต้นด้วยการสร้างเป็นแบบสอบถาม พร้อมหาคุณภาพของแบบสอบถามด้วยการตรวจสอบความถูกต้อง หรือความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) เป็นการตรวจสอบเครื่องมือวิจัยว่าประเด็นในการวิจัยสามารถได้

ข้อมูลครอบคลุมตามแนวคิดการวิจัย หรือได้เนื้อหาตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย พร้อมนำมาตรวจสอบคุณภาพโดยใช้เทคนิค ICO (Item Objective Congruence Index)โดยให้ให้ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 5 ท่าน ที่มีความเชี่ยวชาญในด้านเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยตรวจสอบความเที่ยงตรงของเนื้อหา การตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาโดยการวิเคราะห์ค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับนิยามเชิงปฏิบัติการที่ต้องการวัด (Item Objective Congruence or IOC)

และคัดเลือกข้อคำถามที่มีค่า IOC ผ่านเกณฑ์ที่กำหนดไว้เพื่อตรวจสอบความเที่ยง (Reliability) ของแบบสอบถาม และวิธีสัมประสิทธิ์อัลฟ่า (Alpha's Coefficient) ตามสูตรของครอนบาค (Cronbach) โดยมีค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ของแบบสอบถามเท่ากับ 0.98 จากนั้นนำแบบสอบถามไปเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจงจำนวน 100 คน ผลการวิเคราะห์ข้อมูล มีดังต่อไปนี้

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับกลุ่มตัวอย่างของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์

ตารางที่ 59 การเป็นสมาชิกขององค์กร การมีส่วนร่วมในกลุ่มและชุมชน ความหมายของคำว่าเครือข่าย

ข้อมูลส่วนตัว	จำนวน	ร้อยละ
การเป็นสมาชิกขององค์กร		
เป็น	5	5
ไม่เป็น	95	95
รวม	100	100
การมีส่วนร่วมในกลุ่มและชุมชน		
มีส่วนร่วม	89	89
ไม่มีส่วน	11	11
รวม	100	100
ความหมายของคำว่าเครือข่าย		
ความสัมพันธ์ ระหว่างผู้คน กลุ่มองค์กร หรือความสัมพันธ์ของผู้คน	46	46
รูปแบบการประสานงานของกลุ่มของคน หรือองค์กร	19	19
การแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดข้อมูล ข่าวสารระหว่างบุคคล กลุ่มคนและองค์กรฯ	26	26
การประสานเชื่อมโยงกันเพื่อสร้างความสัมพันธ์ แก้ปัญหาร่วมกัน ให้บรรลุวัตถุประสงค์ เป้าหมาย	9	9
รวม	100	100

จากตารางที่ 59 การวิเคราะห์ผลข้อมูลพบว่า ชาวกะเหรี่ยงโปว์เกี่ยวกับการเป็นสมาชิกขององค์กรส่วนใหญ่ไม่เป็นสมาชิกขององค์กร คิดเป็นร้อยละ 95 และเป็นสมาชิกขององค์กร คิดเป็น

ร้อยละ 5 ส่วนการมีส่วนร่วมในกลุ่มและชุมชนส่วนใหญ่มีส่วนร่วม คิดเป็นร้อยละ 89 และไม่มีส่วนร่วม คิดเป็นร้อยละ 11 สำหรับความหมายของคำว่าเครือข่ายส่วนใหญ่ให้ความหมายว่าความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน กลุ่ม องค์กร หรือความสัมพันธ์ของผู้คน คิดเป็นร้อยละ 46 รองลงมาการแลกเปลี่ยนความรู้ความคิด ข้อมูล ข่าวสารระหว่างบุคคล กลุ่มคนและองค์กรฯ คิดเป็นร้อยละ 26 รองลงมารูปแบบการประสานงานของกลุ่มของคน หรือองค์กร คิดเป็นร้อยละ 19 และการประสานเชื่อมโยงกันเพื่อสร้างความสัมพันธ์ แก้ปัญหาร่วมกัน ให้บรรลุวัตถุประสงค์ เป้าหมาย คิดเป็นร้อยละ 9 ตามลำดับ

ตารางที่ 60 ชุมชนของท่านมีเครือข่ายข้าวไร่ภายในและนอกชุมชนหรือไม่ ชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่อย่างไร

ข้อมูลส่วนตัว	จำนวน	ร้อยละ
ชุมชนของท่านมีเครือข่ายข้าวไร่ภายในและนอกชุมชนหรือไม่		
ไม่มี	74	74
มี	36	36
รวม	100	100
ชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่อย่างไร		
ปฏิบัติจริง	87	87
การอ่านวารสาร	1	1
การฝึกอบรม	1	1
การศึกษาดูงาน	1	1
ปฏิบัติจริง,การดูโทรทัศน์	3	3
ปฏิบัติจริง,การฝึกอบรม	4	4
ปฏิบัติจริง,การดูโทรทัศน์,การฝึกอบรม	1	1
การดูโทรทัศน์,การอ่านวารสาร,การศึกษาดูงาน	1	1
ปฏิบัติจริง,การฝึกอบรม,การศึกษาดูงาน	1	1
รวม	100	100

จากตารางที่ 60 การวิเคราะห์ผลข้อมูลพบว่า ชุมชนของชาวกะเหรี่ยงโปว์มีเครือข่ายข้าวไร่ภายในและนอกชุมชนหรือไม่ส่วนใหญ่ไม่มี คิดเป็นร้อยละ 74 และมี คิดเป็นร้อยละ 36 สำหรับชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่อย่างไรส่วนใหญ่ปฏิบัติจริง คิดเป็นร้อยละ 87 รองลงมาการปฏิบัติจริง การฝึกอบรม คิดเป็นร้อยละ 4 ปฏิบัติจริง,การดูโทรทัศน์ คิดเป็นร้อยละ 3 และการอ่านวารสาร คิดเป็นร้อยละ 1 การฝึกอบรม คิดเป็นร้อยละ 1 การศึกษาดูงาน คิดเป็นร้อยละ

1 การปฏิบัติจริง,การดูโทรทัศน์,การฝึกอบรมคิดเป็นร้อยละ 1 การดูโทรทัศน์,การอ่านวารสาร, การศึกษาดูงาน คิดเป็นร้อยละ 1 ปฏิบัติจริง,การฝึกอบรม,การศึกษาดูงาน คิดเป็นร้อยละ 1 ตามลำดับ

ตารางที่ 61 ชุมชนมีวิธีการอนุรักษ์ สืบทอดความรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่อย่างไร

ข้อมูลส่วนตัว	จำนวน	ร้อยละ
ชุมชนมีวิธีการอนุรักษ์ สืบทอดความรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่อย่างไร		
ถ่ายทอดสู่ลูกหลาน	91	91
การจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม	1	1
ถ่ายทอดสู่ลูกหลาน,ถ่ายทอดผ่านสถานศึกษา	2	2
ถ่ายทอดสู่ลูกหลาน,การจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม	2	2
ถ่ายทอดสู่ลูกหลาน,การสร้างเครือข่ายในชุมชน	2	2
ถ่ายทอดสู่ลูกหลาน,การเขียนบันทึกเรื่องราว	1	1
ถ่ายทอดผ่านสถานศึกษา,การเขียนบันทึก เรื่องราว	1	1
รวม	100	100

จากตารางที่ 61 การวิเคราะห์ผลข้อมูลพบว่า ชุมชนชาวกะเหรี่ยงโปว์มีวิธีการอนุรักษ์สืบทอดความรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่ส่วนใหญ่ถ่ายทอดสู่ลูกหลาน คิดเป็นร้อยละ 91 รองลงมาถ่ายทอดสู่ลูกหลาน,ถ่ายทอดผ่านสถานศึกษา คิดเป็นร้อยละ 2 ถ่ายทอดสู่ลูกหลาน,การจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม คิดเป็นร้อยละ 2 ถ่ายทอดสู่ลูกหลาน,การสร้างเครือข่ายในชุมชน คิดเป็นร้อยละ 2 รองลงมาการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม คิดเป็นร้อยละ 1 ถ่ายทอดสู่ลูกหลาน,การเขียนบันทึกเรื่องราวคิดเป็นร้อยละ 1 ถ่ายทอดผ่านสถานศึกษา,การเขียนบันทึก เรื่องราวคิดเป็นร้อยละ 1 ตามลำดับ

ตารางที่ 62 ชุมชนมีการพัฒนาต่อยอดความรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่อย่างไร

ข้อมูลส่วนตัว	จำนวน	ร้อยละ
ชุมชนมีการพัฒนาต่อยอดความรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่อย่างไร		
ศึกษาทดลองด้วยตนเอง	99	99
การศึกษาดูงาน	1	1
รวม	100	100

จากตารางที่ 62 การวิเคราะห์ผลข้อมูลพบว่า ชุมชนชาวกะเหรี่ยงโปว์มีการพัฒนาต่อยอดความรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่ส่วนใหญ่ศึกษาทดลองด้วยตนเอง คิดเป็นร้อยละ 99 และการศึกษาดูงาน คิดเป็นร้อยละ 1 ตามลำดับ

ผลการวิเคราะห์ความคิดเห็นของชาวกะเหรี่ยงโปว์กลุ่มตัวอย่างต่อปัจจัยที่ส่งเสริม

การเกิดเครือข่าย ทั้งหมด 5 ด้าน ซึ่งประกอบไปด้วย ด้านที่ 1 ด้านการบริหาร ด้านที่ 2 ด้านการจัดการ ด้านที่ 3 ด้านกิจกรรม ด้านที่ 4 ด้านการมีส่วนร่วม และด้านที่ 5 ด้านการกระจายผลประโยชน์ ซึ่งได้ผลการวิเคราะห์ดังตาราง ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 63 ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ของความคิดเห็นของชาวกะเหรี่ยงโปว์ต่อปัจจัยที่ส่งเสริมการเกิดเครือข่าย

ปัจจัยที่ส่งเสริมการเกิดเครือข่าย	$\bar{X}$	S.D	แปลความ
ด้านการบริหาร			
1. ผู้นำชุมชนเข้มแข็ง	4.50	0.56	เห็นด้วย
2. สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วม (วัด บ้าน โรงเรียน)	4.31	0.47	เห็นด้วย
3. หน่วยงานภาครัฐเป็นที่ปรึกษาและสนับสนุน	4.21	0.54	เห็นด้วย
4. หน่วยงานภาคเอกชนเป็นที่ปรึกษาและสนับสนุน	4.10	0.67	เห็นด้วย
รวม	4.28	0.56	เห็นด้วย
ด้านการจัดการ			
1. ผู้นำชุมชนให้อิสรภาพและร่วมจัดการกับสมาชิกชุมชน	4.32	0.51	เห็นด้วย
2. สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการเครือข่าย (วัด บ้าน โรงเรียน)	4.29	0.50	เห็นด้วย
3. หน่วยงานภาครัฐให้อิสรภาพและร่วมจัดการกับสมาชิกชุมชน	4.19	0.60	เห็นด้วย
4. หน่วยงานภาคเอกชนร่วมจัดการกับสมาชิกชุมชน	4.12	0.70	เห็นด้วย
รวม	4.23	0.58	เห็นด้วย

ตารางที่ 63 ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ของความคิดเห็นของชาวกะเหรี่ยงโปว์ต่อปัจจัยที่ส่งเสริมการเกิดเครือข่าย (ต่อ)

ปัจจัยที่ส่งเสริมการเกิดเครือข่าย	$\bar{X}$	S.D	แปลความ
ด้านกิจกรรม			
1. ผู้นำชุมชน สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดกิจกรรม	4.28	0.57	เห็นด้วย
2. หน่วยงานภาครัฐและเอกชนมีส่วนร่วมในการกำหนดกิจกรรม	4.30	0.58	เห็นด้วย
3. กิจกรรมเน้นอนุรักษ์พันธุ์ข้าวไร่	4.28	0.53	เห็นด้วย
4. กิจกรรมเน้นส่งเสริมการการเกิดเครือข่ายและผลประโยชน์ของชุมชน	4.24	0.50	เห็นด้วย
รวม	4.28	0.55	เห็นด้วย
ด้านการมีส่วนร่วม			
1. เน้นการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชน	4.23	0.58	เห็นด้วย
2. เน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน	4.30	0.50	เห็นด้วย
3. เน้นการมีส่วนร่วมของภาครัฐ	4.19	0.58	เห็นด้วย
4. เน้นการมีส่วนร่วมของเอกชน	4.18	0.61	เห็นด้วย
รวม	4.23	0.57	เห็นด้วย
ด้านการกระจายผลประโยชน์			
1. เกิดประโยชน์ต่อคนในชุมชน	4.28	0.57	เห็นด้วย
2. เกิดประโยชน์ต่อชุมชนอื่น	4.26	0.53	เห็นด้วย
3. เกิดประโยชน์ต่อจังหวัดอุทัยธานี	4.32	0.55	เห็นด้วย
4. เกิดประโยชน์ที่ยั่งยืนต่อประเทศ	4.34	0.57	เห็นด้วย
รวม	4.30	0.56	เห็นด้วย

ผลการวิเคราะห์ความคิดเห็นของชาวกะเหรี่ยงโปว์กลุ่มตัวอย่างต่อปัจจัยที่ส่งเสริมการเกิดเครือข่าย

จากตารางที่ 63 ผลการวิเคราะห์ความคิดเห็นของชาวกะเหรี่ยงโปว์กลุ่มตัวอย่างต่อปัจจัยที่ส่งเสริมการเกิดเครือข่าย พบว่า

ชาวกะเหรี่ยงโปว์ เห็นด้วยด้านการบริหารในภาพรวมอยู่ในระดับเห็นด้วย ($\bar{X}$ =4.28) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า อยู่ในระดับเห็นด้วย โดยเรียงตามลำดับ คือ ผู้นำชุมชนเข้มแข้ง ($\bar{X}$ =4.50) รองลงมาสมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วม ($\bar{X}$ =4.31) รองลงมาหน่วยงานภาครัฐเป็นที่ปรึกษาและสนับสนุน ($\bar{X}$ =4.21) และหน่วยงานภาคเอกชนเป็นที่ปรึกษาและสนับสนุน ($\bar{X}$ =4.10) ตามลำดับ

ชาวกะเหรี่ยงโปว์ เห็นด้วยด้านการจัดการในภาพรวมอยู่ในระดับเห็นด้วย ($\bar{X}$ =4.23) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า อยู่ในระดับเห็นด้วย โดยเรียงตามลำดับ คือผู้นำชุมชนให้อิสรภาพและร่วมจัดการกับสมาชิกชุมชน ($\bar{X}$ =4.32) รองลงมาสมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการเครือข่าย (วัด บ้าน โรงเรียน ($\bar{X}$ =4.29) รองลงมาหน่วยงานภาครัฐให้อิสรภาพและร่วมจัดการกับสมาชิกชุมชน ($\bar{X}$ =4.19) และหน่วยงานภาคเอกชนร่วมจัดการกับสมาชิกชุมชน ($\bar{X}$ =4.12) ตามลำดับ

ชาวกะเหรี่ยงโปว์ เห็นด้วยด้านกิจกรรมในภาพรวมอยู่ในระดับเห็นด้วย ($\bar{X}$ =4.28) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า อยู่ในระดับเห็นด้วย โดยเรียงตามลำดับ คือ หน่วยงานภาครัฐและเอกชนมีส่วนร่วมในการกำหนดกิจกรรม ($\bar{X}$ =4.30) รองลงมาผู้นำชุมชน สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดกิจกรรมและกิจกรรมเน้นอนุรักษ์พันธุ์ข้าวไร่ ($\bar{X}$ =4.28) และกิจกรรมเน้นส่งเสริมการการเกิดเครือข่ายและผลประโยชน์ของชุมชน ($\bar{X}$ =4.24) ตามลำดับ

ชาวกะเหรี่ยงโปว์ เห็นด้วยด้านการมีส่วนร่วมในภาพรวมอยู่ในระดับเห็นด้วย ($\bar{X}$ =4.23) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า อยู่ในระดับเห็นด้วย โดยเรียงตามลำดับ คือ เน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน ($\bar{X}$ =4.50) รองลงมาเน้นการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชน ($\bar{X}$ =4.23) รองลงมาเน้นการมีส่วนร่วมของภาครัฐ ($\bar{X}$ =4.19) และเน้นการมีส่วนร่วมของเอกชน ($\bar{X}$ =4.18) ตามลำดับ

ชาวกะเหรี่ยงโปว์ เห็นด้วยด้านการกระจายผลประโยชน์ในภาพรวมอยู่ในระดับเห็นด้วย ($\bar{X}$ =4.30) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า อยู่ในระดับเห็นด้วย โดยเรียงตามลำดับ คือ เกิดประโยชน์ที่ยั่งยืนต่อประเทศ ($\bar{X}$ =4.34) รองลงมาเกิดประโยชน์ต่อจังหวัดอุทัยธานี ($\bar{X}$ =4.32) รองลงมาเกิดประโยชน์ต่อคนในชุมชน ($\bar{X}$ =4.28) และเกิดประโยชน์ต่อชุมชนอื่น ($\bar{X}$ =4.26) ตามลำดับ

ผลการวิเคราะห์ความคิดเห็นของชาวกะเหรี่ยงโปว์กลุ่มตัวอย่างต่อผลกระทบจากการพัฒนารูปแบบเครือข่ายทั้งหมด 4 ด้าน ซึ่งประกอบไปด้วย ด้านที่ 1 ด้านสังคม ด้านที่ 2 ด้านเศรษฐกิจ ด้านที่ 3 ด้านวัฒนธรรม และด้านที่ 4 ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้ผลการวิเคราะห์ตามตารางที่ 64 ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 64 ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ของความคิดเห็นของชาวกะเหรี่ยงโปว์ต่อผลกระทบจากการพัฒนารูปแบบเครือข่าย

ผลกระทบจากการพัฒนารูปแบบเครือข่าย	$\bar{X}$	S.D	แปลความ
ด้านสังคม			
1. พัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น	4.33	0.47	เห็นด้วย
2. สร้างความภูมิใจในชุมชนของตน	4.26	0.50	เห็นด้วย
3. สร้างและพัฒนาผู้นำชุมชน	4.19	0.56	เห็นด้วย
4. เกิดการพึ่งพาตนเองและพึ่งกันเอง	4.31	0.53	เห็นด้วย
รวม	4.27	0.52	เห็นด้วย

ตารางที่ 64 ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ของความคิดเห็นของชาวกะเหรี่ยงโปว์ต่อผลกระทบจากการพัฒนารูปแบบเครือข่าย (ต่อ)

ผลกระทบจากการพัฒนารูปแบบเครือข่าย	$\bar{X}$	S.D	แปลความ
ด้านเศรษฐกิจ			
1. กิดความมั่นคงในชีวิต	4.42	0.53	เห็นด้วย
2. การสร้างงานในชุมชน	4.19	0.62	เห็นด้วย
3. ลดรายจ่ายในครอบครัว	4.35	0.58	เห็นด้วย
4. สร้างรายได้แก่ ครอบครัวและชุมชน	4.21	0.52	เห็นด้วย
รวม	4.29	0.56	เห็นด้วย

ตารางที่ 64 ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ของความคิดเห็นของชาวกะเหรี่ยงโปว์ต่อผลกระทบจากการพัฒนารูปแบบเครือข่าย

ผลกระทบจากการพัฒนารูปแบบเครือข่าย	$\bar{X}$	S.D	แปลความ
ด้านวัฒนธรรม			
1. การอนุรักษ์ภูมิปัญญา	4.50	0.50	เห็นด้วย
2. สืบทอดวัฒนะธรรมประเพณีของชุมชน	4.51	0.50	เห็นด้วยอย่างยิ่ง
3. ชุมชนเห็นคุณค่าในวัฒนธรรมของตน	4.40	0.49	เห็นด้วย
4. ปลูกฝังเผยแพร่วัฒนธรรมให้คงอยู่อย่างยั่งยืน	4.43	0.50	เห็นด้วย
รวม	4.46	0.50	เห็นด้วย
ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม			
1. เกิดการอนุรักษ์และหวงแหน	4.42	0.56	เห็นด้วย
2. เกิดการป้องกัน	4.33	0.53	เห็นด้วย
3. เกิดการจัดการและการใช้ประโยชน์มากขึ้น	4.33	0.49	เห็นด้วย
4. ส่งเสริมให้รักษาสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น	4.35	0.50	เห็นด้วย
รวม	4.36	0.52	เห็นด้วย

ผลการวิเคราะห์ความคิดเห็นของชาวกะเหรี่ยงโปว์กลุ่มตัวอย่างต่อต่อผลกระทบจากการพัฒนารูปแบบเครือข่าย

จากตารางที่ 64 ผลการวิเคราะห์ความคิดเห็นของชาวกะเหรี่ยงโปว์กลุ่มตัวอย่างต่อผลกระทบจากการพัฒนารูปแบบเครือข่าย พบว่า

ชาวกะเหรี่ยงโปว์ เห็นด้วยด้านสังคม ในภาพรวมอยู่ในระดับเห็นด้วย ($\bar{X}$ =4.27) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า อยู่ในระดับเห็นด้วย โดยเรียงตามลำดับ คือ พัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้

ดีขึ้น ($\bar{X}$ =4.33) รองลงมาเกิดการพึ่งพาตนเองและพึ่งกันเอง ($\bar{X}$ =4.31) รองลงมาสร้างความภูมิใจในชุมชนของตน ($\bar{X}$ =4.26) และสร้างและพัฒนาผู้นำชุมชน ($\bar{X}$ =4.19) ตามลำดับ

ชาวกะเหรี่ยงโปว์ เห็นด้วยด้านเศรษฐกิจในภาพรวมอยู่ในระดับเห็นด้วย ($\bar{X}$ =4.29) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า อยู่ในระดับเห็นด้วย โดยเรียงตามลำดับ คือ เกิดความมั่นคงในชีวิต ($\bar{X}$ =4.42) รองลงมาลดรายจ่ายในครอบครัว ($\bar{X}$ =4.35) รองลงมาสร้างรายได้แก่ ครอบครัวและชุมชน ($\bar{X}$ =4.21) และการสร้างงานในชุมชน ($\bar{X}$ =4.19) ตามลำดับ

ชาวกะเหรี่ยงโปว์ เห็นด้วยด้านวัฒนธรรมในภาพรวมอยู่ในระดับเห็นด้วย ($\bar{X}$ =4.46) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า อยู่ในระดับเห็นด้วย โดยเรียงตามลำดับ คือ สืบทอดวัฒนะธรรมประเพณีของชุมชน ($\bar{X}$ =4.51) รองลงมาการอนุรักษ์ภูมิปัญญา ($\bar{X}$ =4.50) รองลงมาปลูกฝังเผยแพร่วัฒนธรรมให้คงอยู่อย่างยั่งยืน ($\bar{X}$ =4.43) และชุมชนเห็นคุณค่าในวัฒนธรรมของตน ($\bar{X}$ =4.40) ตามลำดับ

ชาวกะเหรี่ยงโปว์ เห็นด้วยด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในภาพรวมอยู่ในระดับเห็นด้วย ($\bar{X}$ =4.36) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า อยู่ในระดับเห็นด้วย โดยเรียงตามลำดับ คือ เกิดการอนุรักษ์และหวงแหน ($\bar{X}$ =4.42) รองลงมาส่งเสริมให้รักษาสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น ($\bar{X}$ =4.35) รองลงมาเกิดการป้องกันและเกิดการจัดการและการใช้ประโยชน์มากขึ้น ($\bar{X}$ =4.33) ตามลำดับ

จากข้อมูลดังกล่าวสามารถสรุปได้ว่า ชุมชนชาวกะเหรี่ยงโปว์มีความเห็นด้วยต่อการพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง มองเห็นความสำคัญของเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ว่าสามารถพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น สร้างความมั่นคงในชีวิต สามารถสืบทอดวัฒนธรรมและสร้างจิตสำนึกให้เกิดการอนุรักษ์และหวงแหนในวัฒนธรรมชุมชนได้จริง โดยการสร้างเครือข่ายบนพื้นฐานการมีผู้นำที่เข้มแข็ง เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและให้อิสระกับชุมชน ร่วมกับการสร้างความรู้และการเรียนรู้ให้กับชุมชน ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างประโยชน์ที่ยั่งยืนต่อประเทศต่อไป

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของ

กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ขั้นตอนนี้ประกอบด้วย การวางแผน (Plan) การปฏิบัติ (Act) การสังเกต(Observe) และการสะท้อนผล ผู้วิจัยนำกระบวนการวิจัยแบบ PAR ซึ่งเป็นเครื่องมือ และเทคนิคที่นำมาใช้ในกระบวนการวิจัยทุกกระบวนการทุกขั้นตอน เพื่อนำไปสู่การเชื่อมโยง การเปลี่ยนแปลง และการสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงการกำหนดขั้นตอนการศึกษาในพื้นที่วิจัยแบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน

ขั้นที่ 1 การวางแผน (Plan)

สำหรับการจัดทำแผนการดำเนินการสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ผู้วิจัยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมเน้นความคิดของชุมชนเป็นพื้นฐานในการสร้างรูปแบบ (Community-based Model) มีขั้นตอนการปฏิบัติการดังนี้

การสรุปผลการศึกษาสภาพการปลูกข้าวไร่ที่เป็นอยู่จริงในชุมชน

การสนทนากลุ่มโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเพื่อระดมความคิด และสร้างเครือข่ายการทำงานให้กับชุมชน

การวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคของการปลูกข้าวไร่ของชุมชน

การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

การวางแผนปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

การกำหนดแนวทางเพื่อนำไปสู่การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

การดำเนินการสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง สามารถสรุปเป็นกรอบการปฏิบัติการขั้นที่ 1 การวางแผนดำเนินการสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่กรอบคิด กรอบการปฏิบัติการตามลำดับ แสดงดังแผนภูมิที่ 15

มหาวิทยาลัยศิลปากร

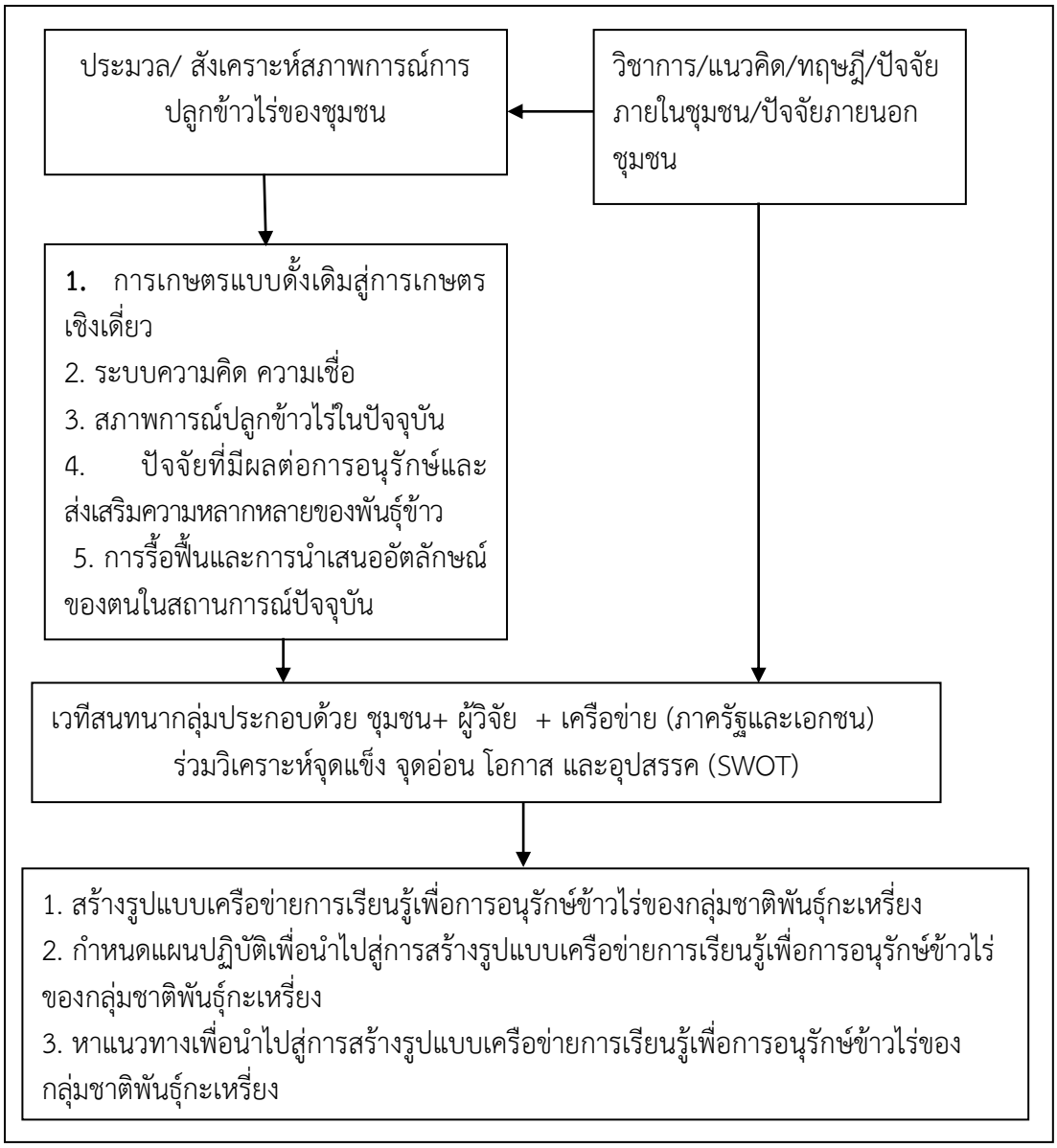

แผนภูมิที่ 15 กรอบการปฏิบัติการขั้นที่ 1 การวางแผนดำเนินการสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

จากกรอบการปฏิบัติการขั้นที่ 1 การวางแผนดำเนินการสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดเวทีสนทนาประกอบด้วยชุมชน นักวิชาการ ผู้วิจัย เครือข่าย (ภาครัฐและเอกชน) ได้แก่ สำนักงานเกษตรอำเภอบ้านไร่ สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระ สืบสานแนวพระราชดำริ และกลุ่มเครือข่ายเกษตรอินทรีย์บ้านไร่ จากนั้นผู้วิจัยสรุปผลการศึกษาสภาพการปลูกข้าวไร่ที่เป็นอยู่จริงในชุมชน พร้อมร่วมกันวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคของการปลูกข้าวไร่ของชุมชน

พร้อมร่วมคิด ร่วมแก้ปัญหาและกำหนดเป้าหมาย อันนำไปสู่การดำเนินการสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2560 จัด ณ สำนักสงฆ์ตำบลแก่นมะกรูด มีผู้ร่วมสนทนากลุ่ม ดังต่อไปนี้

พระอาจารย์สุวิโร งามยิ่ง	พระเลขาสำนักสงฆ์ตำบลแก่นมะกรูด
นายอ้วน คลองวะ	กำนันตำบลแก่นมะกรูด
น.ส.อัจฉรา กริ่งเกษตรศรี	นักวิชาการส่งเสริมการเกษตรชำนาญการ
นายวัฒนา มดแดง	เจ้าหน้าที่สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระ
นายอลงกต ทองยัง	เจ้าหน้าที่ส่งเสริมและพัฒนาสถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระ
นายวันนบ ขอสุข	ประธานกลุ่มแก่นมะกรูดโมเดล
นางประกาย พุฒศิริ	ตัวแทนวิสาหกิจชุมชนแปรรูปข้าวไร่
นายราเมศวร์ เลขยัน	เครือข่ายเกษตรอินทรีย์บ้านไร่
นางละวิน กาฬภักดี	เครือข่ายเกษตรอินทรีย์บ้านไร่
นายสุพจน์ ศรีไสยเพชร	เครือข่ายเกษตรอินทรีย์บ้านไร่
นางสาวจันทิมา พุฒศิริ	นักศึกษามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
นายไพรสณฑ์ มดแดง	ตัวแทนชุมชน
นายจันทร์ชัย เชิงสิงขร	ตัวแทนชุมชน
อาจารย์นิกร สุวรรณดี	นักวิจัยร่วม
น.ส.มลรัตน์ กรึงไกร	นักวิจัยร่วม
น.ส.ยุวดี มดแดง	นักวิจัยร่วม
น.ส.อัมรินทร์ มดแดง	นักวิจัยร่วม
น.ส.ขนิษฐา มดแดง	นักวิจัยร่วม
อาจารย์กนกวรรณ ลิ้มวีระประจักษ์	นักวิจัยร่วม
อาจารย์สุรศักดิ์ ลิ้มวีระประจักษ์	นักวิจัยร่วม
น.ส.อภิญญา จงพัฒนากร	ผู้วิจัย

เป็นอยู่จริงในชุมชน บนพื้นฐานของข้อเท็จจริงที่ผู้วิจัยและทีมวิจัยได้ข้อมูลเชิงปริมาณ การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลักและบุคคลสำคัญในชุมชน การสังเกต การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน หลังจากนั้นจึงดำเนินการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคของการปลูกข้าวไร่ของชุมชน ร่วมกับนักวิชาการ ผู้วิจัย เครือข่าย (ภาครัฐและเอกชน) ได้แก่ สำนักงานเกษตรอำเภอบ้านไร่ สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระ สืบสานแนวพระราชดำริ และกลุ่มเครือข่ายเกษตรอินทรีย์บ้านไร่ จากการระดมความคิดร่วมกันพบว่า จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคของการปลูกข้าวไร่ของชุมชน สรุปได้ดังนี้

จากการวิเคราะห์ผล มีผลดังนี้

จุดแข็ง

ชุมชนมีพันธุ์ข้าวพื้นเมืองเป็นทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเป็นทุน

ชุมชนมีภูมิปัญญาและความเชี่ยวชาญเป็นทุน

ชุมชนมีการถ่ายทอดความรู้สู่ลูกหลาน

ชุมชนมีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีเอกลักษณ์โดดเด่น

ชุมชนเห็นคุณค่าพยายาม รื้อฟื้น รักษาวัฒนธรรมในอดีต

ชุมชนปลูกข้าวไร่เพื่อบริโภคในครอบครัว

ชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์อยู่เสมอ

ชุมชนคัดและเก็บเมล็ดพันธุ์ใช้เอง

การปลูกข้าวไร่ต้นทุนต่ำ เป็นการผลิตแบบพื้นบ้าน

การปลูกข้าวไร่รักษาสิ่งแวดล้อม

เกษตรกรขยันและมีความกระตือรือร้น

สภาพแวดล้อมและทรัพยากรเอื้อต่อการพัฒนา

ชุมชนมีการวางแผนด้านการผลิตดี

ชุมชนมีความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติและมีการติดต่อสื่อสารเสมอและรู้จักกันดีภายในชุมชน

คนในชุมชนฉลาด

ชุมชนมีระบบความคิดความเชื่อที่ดีที่ส่งผลให้ข้าวไร่คงอยู่

ชุมชนมีชื่อเสียงและเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่คนรู้จัก

ชุมชนมีการติดต่อ สร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธ์ทั้งหมด 16 จังหวัด

จุดอ่อน

การเก็บข้อมูลและองค์ความรู้ ภูมิปัญญาไม่เป็นระบบ

ชุมชนไม่มีโอกาสศึกษาดูงานอย่างทั่วถึง

ชุมชนเริ่มนำระบบการผลิตแบบเชิงเดี่ยวมาใช้ในการปลูกข้าวไร่ทำให้สายพันธุ์ข้าวในครอบครัวลดลง

สายพันธุ์ข้าวในอดีตเริ่มสูญหาย

การส่งเสริมการเรียนรู้ในชุมชนมีน้อย

สมาชิกชุมชนรุ่นหลังเริ่มไม่เห็นคุณค่าของความคิด ความเชื่อ ภูมิปัญญาในอดีต

โอกาส

ผู้บริโภคเริ่มสนใจมีความต้องการผลิตภัณฑ์จากข้าวไร่

เกษตรกรพื้นที่อื่นสนใจพันธุ์ข้าวไร่

สถาบันการศึกษาให้ความสนใจ ให้ความสำคัญเข้ามาพัฒนาและรวบรวมภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของชุมชน

ภาครัฐสนับสนุนช่วยเหลือด้านสิ่งแวดล้อม
ภาครัฐสนับสนุน ส่งเสริมการท่องเที่ยว
ชุมชนเริ่มมีผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวได้
ชุมชนมีชื่อเสียงด้านการท่องเที่ยวในภาคกลาง

อุปสรรค

ชุมชนยังมีแนวคิดการทำเกษตรเพื่อการค้าเป็นหลัก
นโยบายการพัฒนายังเป็นแบบระบบบนไปสู่ข้างล่าง
ผู้สืบทอดและเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาลดลง

ผลการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคของการปลูกข้าวไร่ของชุมชน พบว่า ชุมชนตำบลแก่นมะกรูด มีจุดแข็งและโอกาสมากกว่าจุดอ่อนและอุปสรรค จากการที่ชุมชนมีจุดแข็งมากกว่าจุดอ่อนและมีโอกาสมากกว่าอุปสรรค ส่งผลให้มีปัจจัยสนับสนุนการสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเป็นจริง จากนั้นผู้วิจัยได้สรุปร่วมกันและเตรียมสร้างรูปแบบร่วมกันต่อไป

ขั้นที่สอง สร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ก่อนการสร้างรูปแบบผู้วิจัยได้สรุปข้อมูลและผลการวิเคราะห์การปฏิบัติที่เป็นเลิศ (Best Practic) ในด้านการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าว ในพื้นที่ศึกษา 2 แห่ง ได้แก่ 1. กลุ่มชาวนาผู้ปลูกข้าวคุณธรรมภายใต้เครือข่ายมูลนิธิธรรมะร่วมใจ จังหวัดยโสธร 2. วิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง จังหวัดยโสธร พร้อมรูปแบบขององค์กรทั้ง 2 แห่งให้กับผู้เข้าร่วมสนทนานักวิชาการ ผู้วิจัย เครือข่าย (ภาครัฐและเอกชน) เป็นข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้น เพื่อนำเข้าสู่การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง บนพื้นฐานของข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสภาพการณ์ปลูกข้าวไร่ และผลการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคของการปลูกข้าวไร่ของชุมชน จากนั้นได้ดำเนินการค้นหาองค์ประกอบ ปัจจัย และกระบวนการทำงานรูปแบบใดที่จะนำไปสู่การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงได้สำเร็จ ผลการร่วมกันเสนอแนวคิด พบว่า หลักการทำงานจะยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นที่ตั้ง และจะเน้นสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารให้กับชุมชน จะรวบรวมความรู้เกี่ยวกับ พันธุกรรมข้าวท้องถิ่น องค์ความรู้เรื่องข้าว ภูมิปัญญาการปลูกข้าว ข้อมูลด้านความรู้จะเก็บรวบรวมจากปราชญ์ชาวบ้านเป็นหลัก พร้อมเตรียมเผยแพร่ความรู้เรื่องข้าวจากแปลงเรียนรู้ ส่วนกระบวนการทำงาน เริ่มจากการสร้างเยาวชนมาเป็นผู้ขับเคลื่อน การสร้างเครือข่ายภายในและนอกชุมชน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนพันธุกรรมข้าว สุดท้ายเป้าหมายคือ การอนุรักษ์พันธุกรรมข้าว เป็นแหล่งรวบรวมภูมิปัญญาข้าว เป็นแหล่งกระจายข้าวพื้นเมืองสู่ชุมชนท้องถิ่นและระดับประเทศ และการได้รับการคุ้มครองพันธุ์ข้าวพื้นเมืองจากนั้น ผู้นำชุมชน นักวิจัย และนักวิชาการจะร่วมกันวางแผนและหาแนวทางการดำเนินงานให้รูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมต่อไป สำหรับรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง สามารถสรุปได้ดังแผนภูมิที่ 16

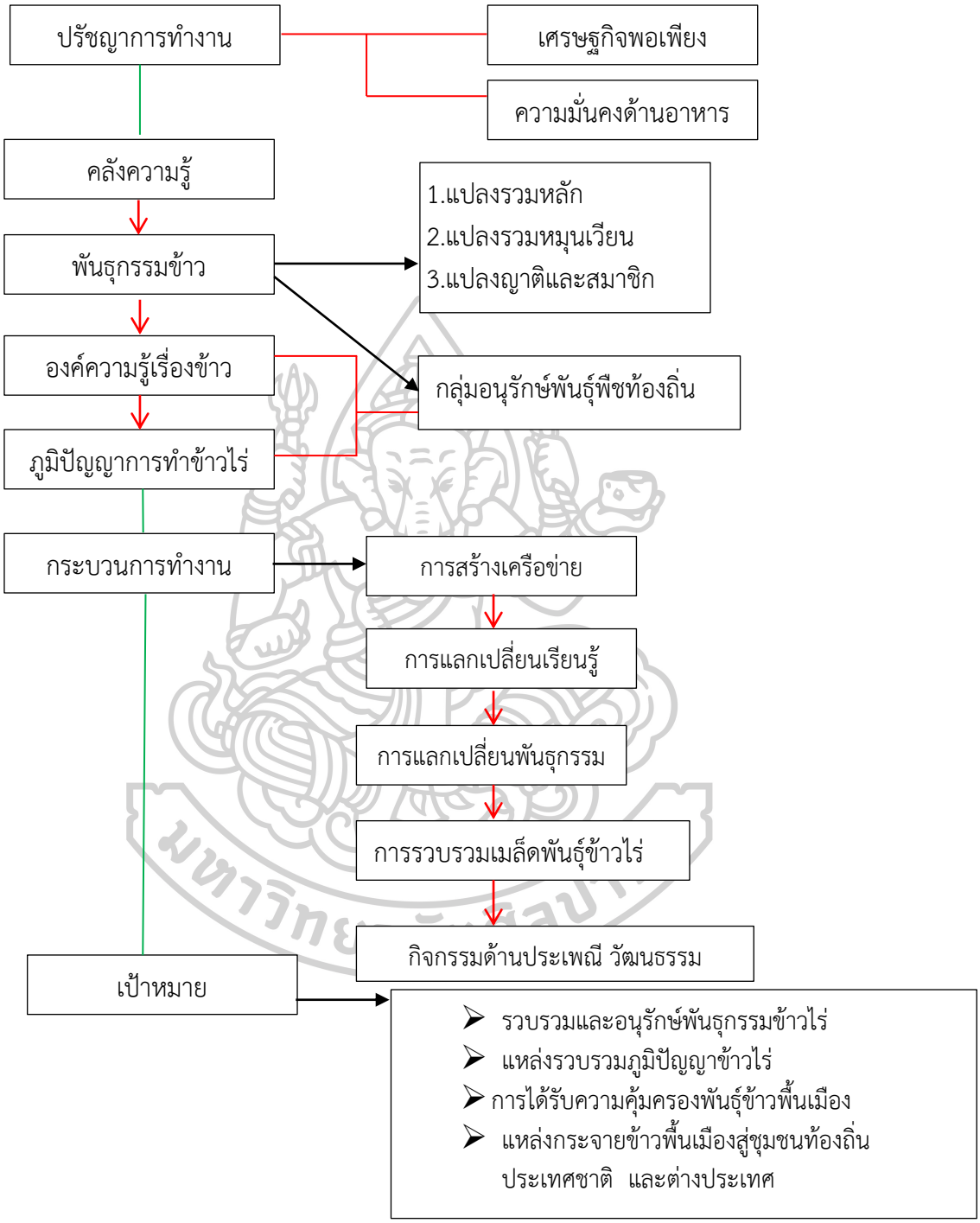

แผนภูมิที่ 16 กรอบการปฏิบัติการขั้นที่ 1 การวางแผนดำเนินการสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ขั้นที่สาม กำหนดแผนปฏิบัติและแนวทางเพื่อนำไปสู่การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง รอบที่ 1

ในวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2560 ผู้นำชุมชน แกนนำ ทีมวิจัย นักวิชาการและเครือข่าย จำนวน 21 คน ร่วมกันกำหนดเป้าหมายเพื่อนำไปสู่การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง มีดังนี้

การรวบรวมและอนุรักษ์พันธุกรรมข้าวไร่

การรวบรวมภูมิปัญญาข้าวไร่

การได้รับความคุ้มครองพันธุ์ข้าวพื้นเมือง

การกระจายข้าวพื้นเมืองสู่ชุมชนท้องถิ่น ประเทศชาติ

วันที่ 20 มีนาคม 2560 ผู้นำชุมชน แกนนำ ทีมวิจัย สมาชิกชุมชน ร่วมกันสนทนาและกำหนดแผนและแนวทางเพื่อนำไปสู่การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม รอบที่ 1 มีดังนี้

การรวบรวมและอนุรักษ์พันธุกรรมข้าวไร่พัฒนาระบบฐานข้อมูลข้าวไร่

การรวบรวมภูมิปัญญาข้าวไร่

การได้รับความคุ้มครองพันธุ์ข้าวพื้นเมือง

การกระจายข้าวพื้นเมืองสู่ชุมชนท้องถิ่น ประเทศชาติ

โดยรายละเอียดของแผน ปรากฏ ในตารางที่ 65

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ตารางที่ 65 แผนการดำเนินงานสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

เป้าหมาย	แนวทางการดำเนินงาน	กิจกรรม	ตัวชี้วัด	ผู้รับผิดชอบ	กลุ่มเป้าหมาย
1.การรวบรวมและอนุรักษ์พันธุกรรมข้าวไร่	1. รวบรวมพันธุ์ข้าวไร่ที่เหลือให้ครบทุกสายพันธุ์ 2. กำหนดแปลงรวมแปลงหลักและแปลงญาติและแปลงสมาชิก 3. พัฒนาระบบฐานข้อมูลข้าวไร่	ลงพื้นที่รวบรวมพันธุ์ข้าวไร่ที่เหลือให้ครบทุกสายพันธุ์ 1. จัดประชุมเพื่อกำหนดผู้รับผิดชอบแปลงแต่ละแปลง 2. ทำแปลงรวม จัดทำเอกสารเกี่ยวกับข้าวไร่และด้านสัณฐานวิทยาของข้าวไร่	พันธุ์ข้าวไร่ครบทุกสายพันธุ์ แปลงรวมแปลงหมุนเวียนและแปลงญาติและแปลงสมาชิกทั้ง 4 หมู่บ้าน เอกสารเกี่ยวกับข้าวไร่และด้านสัณฐานวิทยาของข้าวไร่ 1 เล่ม	ผู้วิจัยร่วม ผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน นักวิจัยและผู้วิจัยร่วม นักวิจัยและผู้ร่วมวิจัย	บ้านอีมาด อีทราย บ้านคลองเสลา 4 หมู่บ้าน ผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน นักวิจัยและผู้วิจัยร่วม
2.การรวบรวมภูมิปัญญาข้าวไร่	1. พัฒนาระบบฐานข้อมูลข้าวไร่ 2. สร้างเครือข่ายเพื่อพัฒนาความรู้	จัดทำเอกสารเกี่ยวกับภูมิปัญญาข้าวไร่ ติดต่อประสานงาน เข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่าย	เอกสารเกี่ยวกับภูมิปัญญาข้าวไร่ เครือข่าย 2 แห่ง	นักวิจัยและผู้ร่วมวิจัย ผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน นักวิจัยและผู้วิจัยร่วม	ผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน นักวิจัยและผู้วิจัยร่วม 1. กลุมชาวนาผูปลูกขาวคุณธรรมภายใตเครือขายมูลนิธิธรรมะรวมใจ จังหวัดยโสธร 2. วิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง จังหวัดยโสธร

ตารางที่ 65 แผนการดำเนินงานสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง (ต่อ)

เป้าหมาย	แนวทางการดำเนินงาน	กิจกรรม	ตัวชี้วัด	ผู้รับผิดชอบ	กลุ่มเป้าหมาย
3. การได้รับความคุ้มครองพันธุ์ข้าวพื้นเมือง	สร้างเครือข่ายเพื่อพัฒนาความรู้และส่งเสริมให้เป้าหมายสำเร็จ การขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองท้องถิ่น	ติดต่อประสานงาน ขอความรู้และขั้นตอนการคุ้มครองพันธุ์ข้าว 1. จัดทำข้อมูลด้านสัณฐานวิทยาของข้าวไร่ 2. จัดทำหนังสือขอขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองท้องถิ่น	1. เครือข่าย 3 แห่ง 2. ความรู้และขั้นตอนการคุ้มครองพันธุ์ข้าว 1. ข้อมูลด้านสัณฐานวิทยาของข้าวไร่ 2. หนังสือขอขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองท้องถิ่น	ผู้วิจัย นักวิจัยและผู้วิจัยร่วม	อพสว. สำนักคุ้มครองพันธุ์พืช สำนักคุ้มครองพันธุ์พืช
4. การกระจายข้าวพื้นเมืองสู่ชุมชนท้องถิ่น ประเทศชาติ	1. สร้างเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และแลกเปลี่ยนพันธุกรรมข้าว 2. เสริมสร้างความรู้และสร้างขวัญกำลังใจในการปฏิบัติงานของชุมชน	1. จัดทำเว็บเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และแลกเปลี่ยนพันธุกรรมข้าว 2. จัดศูนย์เรียนรู้ข้าวไร่ 2 แห่ง พาไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้และศึกษาดูงาน เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์	ศูนย์เรียนรู้ข้าวไร่ 2 แห่ง 1 แห่ง	นักวิจัยและผู้วิจัยร่วม ผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน นักวิจัยและผู้วิจัยร่วม	ศูนย์เรียนรู้แก่นมะกรูดโมเดล 2. ศูนย์พัฒนาสังคมหน่วยที่ ๗๓ จังหวัดอุทัยธานี 3. พระราชวังสวนจิตรลดา

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ขั้นที่ 2 ขั้นปฏิบัติตามแผน (Act)

หลังจากที่ได้ร่วมประชุมจัดทำแผนการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง รอบที่ 1 ผู้วิจัย ผู้วิจัยร่วม แกนนำชุมชน ได้ดำเนินการตามกิจกรรมที่กำหนดไว้ ดังต่อไปนี้

การรวบรวมและอนุรักษ์พันธุกรรมข้าวไร่ มีการกำหนดแนวทางการดำเนินงาน 3แนวทาง คือ

1. รวบรวมพันธุ์ข้าวไร่ที่เหลือให้ครบทุกสายพันธุ์ กำหนดกิจกรรมคือการลงพื้นที่รวบรวมพันธุ์ข้าวไร่ที่เหลือให้ครบทุกสายพันธุ์ตามที่สำรวจพบ ผลการดำเนินกิจกรรมคือ ผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัย แกนนำชุมชน ลงพื้นที่รวบรวมพันธุ์ข้าวไร่ในระหว่างเดือนเมษายนถึงเดือนมิถุนายนในพื้นที่บ้านอีมาด อีทราย บ้านใต้ คลองเสลา สามารถรวบรวมพันธุ์ข้าวพื้นเมือง 3 สายพันธุ์ ได้แก่ ข้าวเจ้าห้อ ข้าวเหนียวแดง ข้าวเหนียวดำ (ต้นและใบดำ) ในการนี้ได้วางแผนที่จะดำเนินการ ปลูกในช่วงเดือนกรกฎาคมในแปลงรวมบ้านใต้ และบ้านอีมาด อีทราย พร้อมทำการบันทึกระบบฐานข้อมูลข้าวไร่ด้านสัณฐานวิทยาของข้าวไร่สำหรับเป็นข้อมูลพื้นฐานเพื่อยื่นขอขึ้นทะเบียนคุ้มครองพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไป ตามมาตร 53 แห่งพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 ผลการดำเนินงานเป็นไปตามแผนที่วางไว้ชาวบ้าน สมาชิกเครือข่ายให้ความร่วมมือและพยายามรวบรวมพันธุ์ข้าวพื้นเมืองมาไว้ที่เครือข่ายเพื่อทำการเก็บรักษา อนุรักษ์ พร้อมบันทึกข้อมูลด้านสัณฐานวิทยาข้าวไร่ต่อไป เรื่องการรวบรวมพันธุ์ข้าวมีการดำเนินการมาบ้างแล้วก่อนจัดทำแผนครั้งนี้ด้วยแกนนำชาวบ้านเริ่มมองเห็นความสำคัญของการมีเมล็ดพันธุ์ในมือที่หลากหลายส่งผลดีต่อความมั่นคงของครอบครัวแต่เดิมมีการรวบรวมไว้ 10 สายพันธุ์ในปีพ.ศ. 2559 รวบรวมโดย นาย วันนบ ขอสุข หลังจากได้รับความรู้เรื่องการอนุรักพันธุ์ข้าวจากกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองภาคอีสานหรือตัวแทนเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสานนายอุบล อยู่หว้า และคุณดาวเรือง พืชผลประธานวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง มาให้ความรู้และแนวทางการอนุรักษ์แบบง่ายๆ ทำได้ทุกคน พร้อมบอกประโยชน์ที่กลุ่มของตนได้รับจากการรวบรวมพันธุ์ข้าวพื้นเมืองไว้ในชุมชนเดิม รวบรวมได้ 15 สายพันธุ์ ปัจจุบันมีมากกว่า 100 สายพันธุ์ ซึ่งทุกชุมชนสามารถลงมือปฏิบัติได้จริง เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2559 ณ สำนักสงฆ์ตำบลแก่นมะกรูด มีชาวบ้าน ตัวแทนหน่วยงานในพื้นที่ ปราชญ์ชุมชมร่วมเข้ารับความรู้จำนวน 60 คน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ครั้งนี้ส่งผลให้การดำเนินการวิจัยเป็นไปด้วยความเรียบร้อย ผู้วิจัยได้ค้นพบแกนนำและสมาชิกชุมชนที่มองเห็นความสำคัญด้านการอนุรักษ์พันธุกรรม ผู้วิจัยได้นักวิจัยร่วมที่เป็นในพื้นที่ทั้งหมด การดำเนินงานเป็นไปตามแผนที่วางไว้ และนอกจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ดังกล่าวแล้ว ต่อมาผู้วิจัยได้นำตัวแทนชุมชนและนักวิจัยร่วมไปศึกษาดูงานด้านการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าว ในพื้นที่ศึกษา 2 แห่ง ได้แก่ 1.กลุมชาวนาผู้ปลูกข้าวคุณธรรมภายใต้เครือขาย มูลนิธิธรรมะ รวมใจ จังหวัดยโสธร 2.วิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง จังหวัดยโสธร ในวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559 ส่งผลให้แกนนำชุมชนและสมาชิกเกิดความตื่นตัว มองเห็นความสำคัญและคุณค่าของการอนุรักพันธุ์กรรมพืช และมองเห็นขบวนการที่จะทำให้การรวบรวม อนุรักษ์ เมล็ดพันธุ์ในชุมชนของตนเกิดความยั่งยืน แกนนำชุมชนนายวันนบ ขอสุขในตำแหน่งหัวหน้ากลุ่มแก่นมะกรูดโมลได้เชิญผู้วิจัยเข้าร่วมประชุมในวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2559 โดยจัดประชุมร่วมกับ

ตัวแทนพัฒนาที่ดิน ตัวแทนสถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระ สืบสานแนวพระราชดำริ พื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด สมาชิกกลุ่มและสมาชิกชุมชน ร่วมประชุมเพื่อชี้แจงงานวิจัย พร้อมให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง และร่วมกันหาแนวทางเพื่อวางแผนการการอนุรักษ์ข้าวไร่ในพื้นที่ มีสมาชิกกลุ่มอาสารวบรวมพันธุ์ข้าวเพิ่ม บอกแนวทางวิธีที่จะทำให้ได้สายพันธุ์ข้าวไร่เพิ่ม ต่อมาเราได้พันธุ์ไร่เพิ่มจากสมาชิกกลุ่มแก่นมะกรูดโมเดลที่ช่วยเรารวบรวมคือ บะใบ้ ข้าวต้นเตี้ยเหลือง ข้าวเหนียวดำต้นเขียว การประชุมครั้งนี้ได้เครือข่ายเพิ่ม ได้พันธุ์ข้าวเพิ่มพร้อมมีการวางแผนการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวร่วมกันด้วยการเตรียมแปลงข้าวแบบรวม วางแผนแบ่งพันธุ์ข้าวไปช่วยกันรักษาให้มากขึ้นเพื่อการรักษาสายพันธุ์ข้าวร่วมกัน ขอนำเสนอรูปกิจกรรมต่างๆ ที่กล่าวมาเบื้องต้น ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 122 การประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการอนุรักพันธุ์ข้าวจากกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมือง วันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2559 ณ สำนักสงฆ์ตำบลแก่นมะกรูด

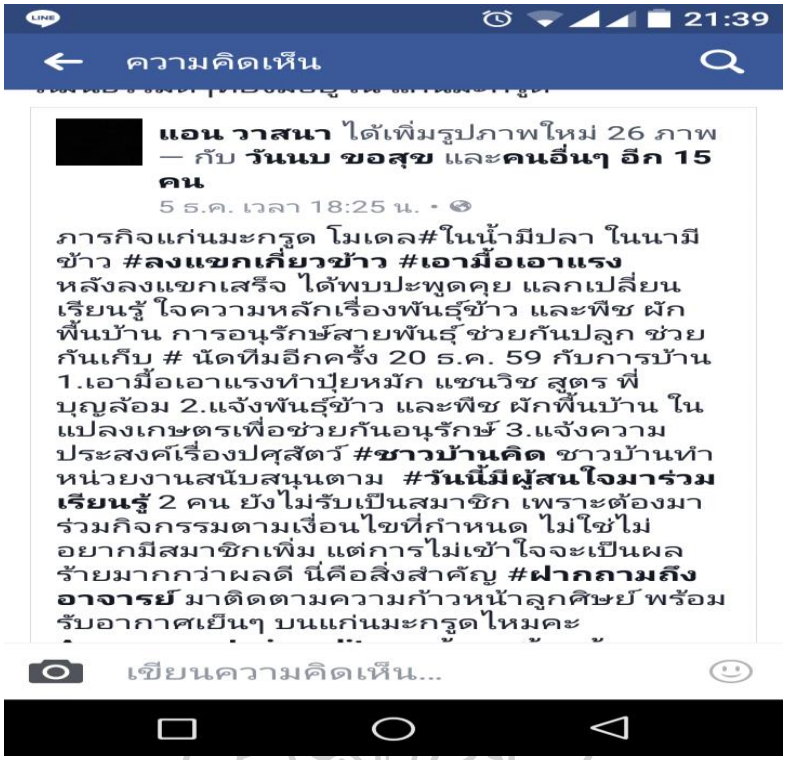

ภาพที่ 123 แสดงข้อความเชิญเข้าร่วมประชุมเพื่ออนุรักษ์พันธุ์ข้าว ในวันที่ 20 ธันวาคม 2559

ภาพที่ 124 ผู้วิจัยให้ความรู้พร้อมร่วมวางแผนเพื่ออนุรักษ์พันธุ์ข้าวเบื้องต้น

2. กำหนดแปลงรวมแปลงหลัก และแปลงญาติและแปลงสมาชิก แนวทางที่สองกิจกรรม คือ 1.จัดประชุมเพื่อกำหนดผู้รับผิดชอบแปลงแต่ละแปลงและแปลงญาติและแปลงสมาชิก และ 2.ทำแปลงรวม ผลการดำเนินกิจกรรม การจัดประชุมย่อยระหว่างแกนนำ เพื่อกำหนดผู้รับผิดชอบแปลงรวมแปลงหลัก มีการจัดประชุมย่อย วันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ.2560 โดยแปลงรวมในพื้นที่จะมี 3 แห่ง คือกลุ่มแก่นมะกรูดโมเดล บ้านนางสาวขนิษฐา คลองวะ บ้านใต้ และศูนย์พัฒนาสังคมหน่วยที่ ๗๓ จังหวัดอุทัยธานี ตั้งอยู่ที่บ้านอีมาดอีทราย เพื่อไว้เป็นแหล่งเผยแพร่ความรู้ แหล่งรวบรวมเก็บรักษา อนุรักษ์พันธุกรรมข้าวไร่ของชุมชนต่อไปและนอกจากนั้นจะเป็นแปลงญาติและแปลงสมาชิกที่เก็บรักษาพันธุ์ตามความต้องการของตนเองมีข้อตกลงว่าทุกคนมีหน้าที่ต้องเก็บพันธุ์ข้าวในลักษณะรวงส่งมอบให้ศูนย์ในพื้นที่ใกล้บ้านของตนเองทุกปี แต่ด้วยภารกิจหน้าที่ของแต่ละคนมีภาระหน้าที่ต่างกันจึงส่งผลให้แปลงรวมแต่ละแห่งมีลักษณะต่างกัน อาทิแปลงรวมของกลุ่มแก่นมะกรูดโมเดลจะมีแปลงย่อย 2 แบบคือ แปลงรวมที่ปลูกข้าวไร่แบบแถวเดียวเม็ดเดียวเพื่อไว้สำหรับการศึกษาลักษณะการแตกกอของข้าวไร่แต่สายพันธุ์กับแปลงรวมที่ปลูกข้าวไร่แบบแถวสายพันธุ์เดียวเพื่อไว้สำหรับเป็นแหล่งเรียนรู้ แหล่งท่องเที่ยวและสำหรับการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการเปรียบเทียบลักษณะของสายพันธุ์ข้าวแต่ละชนิด แปลงลักษณะนี้จะทำให้มองเห็นความแตกต่างตั้งแต่การแตกกอ ความสูง ลักษณะสีใบ ลักษณะลำต้น ลักษณะของรวงข้าวได้ดี ซึ่งได้รับความรู้จากการอบรมและไปศึกษาดูงานจึงทำให้ผู้ได้รับความรู้นำความรู้มาใช้ในชุมชนของตนตามความเหมาะสมของชุมชนของตน ส่วนแปลงรวมอีกสองแห่งจะปลูกแปลงรวมที่ปลูกข้าวไร่แบบแถวสายพันธุ์เดียวเพื่อไว้สำหรับเป็นแหล่งเรียนรู้ แหล่งท่องเที่ยวของชุมชนและสำหรับการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการเปรียบเทียบลักษณะของสายพันธุ์ข้าวแต่ละชนิด ส่วนแปลงรวมนอกพื้นที่จะมี 1 แห่ง คือกลุ่มวิสาหกิจชุมชนแปรรูปข้าวไร่บ้านบุ่ง ตำบลเจ้าวัด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ผู้ดูแลคือนางสาวศิริวิมล พุฒศิริ เป็นผู้ช่วยนักวิจัยร่วมในงานวิจัยครั้งนี้

3. พัฒนาระบบฐานข้อมูลข้าวไร่ กิจกรรมจัดทำเอกสารเกี่ยวกับข้าวไร่ด้านสัณฐานวิทยาของข้าวไร่ ผู้วิจัยและแกนนำได้จัดทำเอกสารเกี่ยวกับข้าวไร่ด้านสัณฐานวิทยาของข้าวไร่สำหรับเก็บไว้ในชุมชนและเพื่อการขึ้นทะเบียนคุ้มครองพันธุ์ข้าวพื้นเมืองจำนวน 37 ลักษณะ แต่จากการที่ได้เข้าร่วมประชุมตามคำเชิญของกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช ผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยนายนิกร สุวรรณดีและนางขนิษฐา คลองวะตัวแทนชุมชนตำบลแก่นมะกรูดผู้รับผิดชอบแปลงรวมพื้นที่บ้านใต้ไปประชุมการฝึกอบรมหลักสูตรความรู้เกี่ยวกับกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชและแนวทางการ ดำเนินงานของกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช ครั้งที่ 1 ณ ศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร ตำบลหาดทนง อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานีเมื่อวันที่ 4 เมษายน 2560 พบว่ายังขาดการบันทึกอีก 2 ลักษณะคือ การแตกกอกับการบันทึกสีดอกข้าว จึงได้กลับมาวางแผนการทำแปลงรวมที่ปลูกข้าวไร่แบบแถวเดียวเม็ดเดียวสำหรับฤดูกลาปลูกเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2560 เพื่อไว้สำหรับการศึกษาลักษณะการแตกกอของข้าวไร่แต่สายพันธุ์ไว้ที่กลุ่มแก่นมะกรูดโมเดลเพื่อไว้สำหรับการจัดทำข้อมูลด้านสัณฐานวิทยาของข้าวไร่ไว้สำหรับการขึ้นทะเบียนคุ้มครองพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปตามมาตร 53 แห่งพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 ต่อไป รายละเอียดดังรูป

จดหมายข่าว

กองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช

กลุ่มวิจัยการคุ้มครองพันธุ์พืช สำนักคุ้มครองพันธุ์พืช

http://www.doa.go.th/pvp

กรมวิชาการเกษตร

วันที่ 10 เมษายน 2560

เดือนเมษายน 2560 ฉบับที่ 2

วันที่ 4 เมษายน 2560 นายวินัย สมประสงค์ ผู้เชี่ยวชาญด้านคุ้มครองพันธุ์พืช ได้เป็นประธานในพิธีเปิดการฝึกอบรมหลักสูตรความรู้เกี่ยวกับกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชและแนวทางการดำเนินงานของกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช ครั้งที่ 1 ณ ศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร ตำบลหาดทนง อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี โดยมีนางสาววาสนา มั่งคั่ง นักวิชาการเกษตรชำนาญการพิเศษ เป็นผู้กล่าวรายงานในพิธีเปิดการฝึกอบรมฯ และนางสุภาพร สุขโต นักวิชาการเกษตรชำนาญการ ศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรอุทัยธานี ร่วมเป็นวิทยากรในการฝึกอบรมฯ ร่วมกับคณะเจ้าหน้าที่จากสำนักคุ้มครองพันธุ์พืช วัตถุประสงค์เพื่อให้ชุมชนในท้องถิ่น โรงเรียน สถาบันการศึกษา และประชาชนในชุมชนได้รับความรู้เกี่ยวกับกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช และแนวทางการดำเนินงานของกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช ผู้เข้าร่วมฝึกอบรมฯ ประกอบด้วย ตัวแทนชาวบ้านชุมชนหาดทนง อาจารย์จากวิทยาลัยชุมชนอุทัยธานี และประชาชนผู้สนใจในพื้นที่ใกล้เคียง จำนวนประมาณ 30 คน

กลุ่มวิจัยการคุ้มครองพันธุ์พืช สำนักคุ้มครองพันธุ์พืช
50 ถ.พหลโยธิน ลาดยาว จตุจักร กรุงเทพฯ โทร./โทรสาร 0 2940 7214 E-mail : pvpo@doa.in.th

ภาพที่ 125 ข่าวการเข้าร่วมฝึกอบรมหลักสูตรความรู้เกี่ยวกับกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช และแนวทางการ ดำเนินงานของกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช

ที่มา : (กรมวิชาการเกษตร, 2560)

การรวบรวมภูมิปัญญาข้าวไร่ มีการกำหนดแนวทางการดำเนินงาน 2 แนวทางคือ

1. พัฒนาระบบฐานข้อมูลข้าวไร่ กำหนดกิจกรรมคือการจัดทำเอกสารเกี่ยวกับภูมิปัญญาข้าวไร่ผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัย ลงพื้นที่สัมภาษณ์ปราชญ์ชุมชน ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนที่ประสบการณ์ มีองค์ความรู้เกี่ยวกับการปลูกข้าวไร่ตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2559 จนถึงเดือนพฤษภาคม 2560 พร้อมบันทึกภาพ ขั้นตอนการเตรียมแปลงจนถึงขั้นตอนการเก็บเกี่ยวและการแปรรูปข้าวไร่ในลักษณะต่างๆ ในเบื้องต้นขอมูลอาจนำเสนออยู่ในเนื้อหาของงานวิจัย หากเนื้อการกระวนการเรียบร้อยแล้วจะจัดทำเอกสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับภูมิปัญญาข้าวไร่และสายพันธุ์ข้าวไร่และข้อมูลด้านสัณฐานวิทยาของข้าวไร่สำหรับเป็นองค์ความรู้เผยแพร่ให้ประชาชนที่สนใจและนักท่องเที่ยวได้ทราบความเป็นมา ขั้นตอนและจำนวนสายพันธุ์ข้าวไร่ในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด นอกจากนี้ผู้วิจัยและนักวิจัยร่วมที่เป็นเยาวชนในพื้นที่ร่วมจัดทำ Face Book พันธุ์ข้าวไร่กะเหรี่ยงโปว์บ้านไร่ สำหรับเผยแพร่ความเคลื่อนไหวข้าวไร่ในพื้นที่ของตนและเผยแพร่ภาพกิจกรรมประเพณีและวัฒนธรรมชาวกะเหรี่ยงโปว์ทั่วไปได้เข้ามาติดต่อสร้างความสัมพันธ์เป็นเครือข่ายนอกพื้นที่ จากกิจกรรมนี่มีชาวกะเหรี่ยงจังหวัดเชียงรายได้สนใจติดต่อขอพันธุ์ข้าวไร่ไปทดลองปลูกในพื้นที่ของตนเพื่อสร้างอาหารในครอบครัว รายละเอียดดังรูปต่อไปนี้

ภาพที่ 126 แสดงหน้า Face Book พันธุ์ข้าวไร่กะเหรี่ยงโปว์บ้านไร่

2. สร้างเครือข่ายเพื่อพัฒนาความรู้ กำหนดกิจกรรมคือ ติดต่อประสานงาน เข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่าย ผู้วิจัย ผู้ร่วมวิจัย สมาชิกเครือข่าย ได้สร้างเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับพันธุ์กรรมข้าวและพืชได้เกินเป้าหมายที่ตั้งไว้จากเดิมตั้งเป้ากลุ่มชาวนาผู้ปลูกข้าวคุณธรรมภายใต้เครือข่ายมูลนิธิธรรมะร่วมใจ จังหวัดยโสธร 2. วิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง จังหวัดยโสธร ผลการดำเนินการสามารถสร้างเครือข่ายเพิ่มขึ้นจากเดิมอีก 1 แห่งคือ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน หน่วยงานมีบทบาทหน้าที่ 1. สนับสนุนพื้นที่ เช่น การวางแผน การจัดองค์กร การสนับสนุนข้อมูล และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ 2. ประสานให้เกิดการแลกเปลี่ยนเชื่อมโยงประสบการณ์ระหว่างพื้นที่ในเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก 7 เครือข่ายพื้นที่ คือเทือกเขาเพชรบูรณ์ กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ขอนแก่น ทุ่งกุลร้องไห้ สุรินทร์ ยโสธร 3. เป็นกลไกประสานระดับกลางในการติดตามความเคลื่อนไหวด้านนโยบายที่จะมีผลกระทบต่อเกษตรกร เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสานได้มาให้ความรู้เรื่องการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช พร้อมช่วยผู้วิจัยวางแผนดำเนินการวิจัย บอกแนวทางให้กับแกนนำชุมชนรวบรวมและรีบจัดทำแปลงรวมหลักเพื่อไว้เป็นแหล่งเรียนรู้ แหล่งอนุรักษ์และเป็นแหล่งท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมและซื้อสินค้าแปรรูปเกี่ยวกับข้าวไร่ ทั้ง 3 หน่วยงานให้ความรู้และแนวทางการอนุรักษ์ แนวทางการสร้างมูลค่าเพิ่มจากพันธุกรรมให้กับแกนนำชุมชนเพื่อให้มองเห็นคุณค่าของพันธุกรรมพืช ในการนี้แกนนำชุมชนได้นำหลักการและความรู้ที่ดีมาประยุกต์ใช้ชุมชนของตนจริงในปีนี้ อาทิ สมาชิกกลุ่มแก่นมะกรูดโมเดลรวบรวมพันธุกรรมข้าวเพิ่มขึ้น รวบรวมพันธุกรรมฟักทองและเริ่มถ่ายภาพด้านสัณฐานวิทยา รวบรวมพันธุกรรมข้าวโพดพื้นเมือง และทั้ง 3 หน่วยงานได้รับปากว่าหากสมาชิกชุมชนสนใจการพัฒนาสายพันธุ์ด้วยตนเองยินดีที่จะต่อยอดความรู้ด้านการพัฒนาสายพันธุ์พื้นแบบง่ายทำได้ด้วยตนเองให้กับผู้สนใจแต่ขอให้รีบรวบรวมพันธุ์กรรมพืชในชุมชนให้เร็วที่สุด

การได้รับความคุ้มครองพันธุ์ข้าวพื้นเมือง มีการกำหนดแนวทางการดำเนินงาน 2 แนวทางคือ

สร้างเครือข่ายเพื่อพัฒนาความรู้และส่งเสริมให้เป้าหมายสำเร็จ กิจกรรมคือ ติดต่อประสานงาน ขอความรู้และขั้นตอนการคุ้มครองพันธุ์ข้าว ผู้วิจัย และแกนนำชุมชนในพื้นที่ร่วมกันได้ปรึกษาหารือเรื่องการความคุ้มครองเมล็ดพันธุ์พืชในชุมชนเนื่องจากสมาชิกในชุมชนได้รับปัญหาจากการจำหน่ายเมล็ดพันธุ์พืชในชุมชนให้กับนักท่องเที่ยวในช่วงฤดูหนาว ปัญหาคือสมาชิกจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ที่มีในชุมชนมาแต่บรรพบุรุษ แต่มีนักวิชาการมาท่องเที่ยวมาถามที่มาที่ไปของเมล็ดพันธุ์และบอกว่าเป็นของตนที่มีการขึ้นทะเบียนไว้แล้ว สร้างความตกใจและงงให้กับชาวบ้าน ดังนั้นเมื่อผู้วิจัยเข้าไปในพื้นที่และพูดถึงเรื่องการอนุรักษ์และการขึ้นทะเบียนคุ้มครองเมล็ดพันธุ์ของชุมชนจึงทำให้แกนนำและชาวบ้านให้ความสนใจและร่วมดำเนินกิจกรรมวิจัยครั้งนี้เป็นอย่างดี ขอเพียงให้ผู้วิจัยช่วยเหลือด้านวิชาการส่วนแกนนำจะช่วยเหลือด้านแรงงาน ด้านการจัดการแปลงและมอบเลขากลุ่มคือนางสาวขนิษฐา คลองวะมาเป็นผู้ร่วมวิจัยด้วยครั้งนี้ ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงส่งผลให้ในการจัดทำแผนได้บรรจุเป้าหมายการได้รับความคุ้มครองพันธุ์ข้าวพื้นเมืองไว้ในแผนและแบ่งงานกันทำโดยแกนนำชุมชนมีหน้าที่ดูแลแปลง และร่วมเป็นผู้บันทึกข้อมูลภาพและจดบันทึกด้านสัณฐานวิทยา ผู้วิจัยจึงมีบทบาทเพิ่มกลายเป็นนักวิชาการด้านการเกษตรหาข้อมูลเพิ่มเติมจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและปรึกษาผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรได้แก่ ดร.ธำรงศิลป์ โพธิสูง อดีตผู้อำนวยการศูนย์วิจัยข้าวโพดข้าวฟ่าง

แห่งชาติด้วยเป็นเครือข่ายการทำงานของผู้วิจัยด้านช่วยเหลือเกษตรกรในพื้นที่อำเภอบ้านไร่เรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ท่านมาอบรมและติดตามผลการให้ความรู้ด้านการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ พร้อมหาข้อมูลเกี่ยวกับการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชและวิธีการบันทึกลักษณะด้านสัณฐานวิทยา ในการหาข้อมูลเรื่องการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชผู้วิจัยเคยได้รับฟังได้รับการอบรมเรื่องการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชจากท่านดร.ปิยรัษฎ์ ปริญญาพงษ์ เจริญทรัพย์ รองประธานกรรมการดำเนินงานโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จึงได้ติดต่อประสานงานเบื้องต้นพร้อมสร้างเครือข่ายกับโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (อพ.สธ.) ขอคำแนะนำจาก ดร.ปิยรัษฎ์ ปริญญาพงษ์ เจริญทรัพย์ รองประธานกรรมการดำเนินงานโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ท่านให้ความรู้ ให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือแนะนำขั้นตอนและแนะนำบุคคลที่ทำให้การดำเนินการคุ้มครองพันธุ์พืชของชุมชนแก่นมะกรูดเดินหน้าไปได้ด้วยดีพร้อมอำนวยความสะดวกให้คำแนะนำในการติดต่อเข้าศึกษาดูงานโครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดาเป็นไปด้วยความสำเร็จ ชาวกะเหรี่ยงโปว์และทีมวิจัยขอขอบพระคุณท่านเป็นอย่างสูง นอกจากนี้ท่านยังให้กำลังใจและช่วยแก้ปัญหาให้กับทีมวิจัยอย่างมาตลอด และอีกหน่วยงานหนึ่งที่เป็นเครือข่ายที่ดีที่ได้รับการแนะนำให้รู้จักจากท่าน ดร.ปิยรัษฎ์ ปริญญาพงษ์ เจริญทรัพย์ คือ ดร.วินัย สมประสงค์ ผู้เชี่ยวชาญด้านคุ้มครองพันธุ์พืชแห่งกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช ท่านและสมาชิกในหน่วยงานให้ความรู้ ให้ความสะดวกติดต่อประสานงานแนะนำเกี่ยวกับขั้นตอนเอกสารและในการดำเนินการคุ้มครองพันธุ์พืชแก่ทีมวิจัยมาตลอด การดำเนินการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงครั้งนี้นับว่าประสบความสำเร็จเกินกว่าที่ตั้งเป้าหมายไว้

2. การขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองท้องถิ่น โดยขั้นตอนนี้มีกิจกรรม 2 อย่างคือ 1) จัดทำข้อมูลด้านสัณฐานวิทยาของข้าวไร่และ 2) จัดทำหนังสือขอขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองท้องถิ่น ผู้วิจัยและแกนนำได้คิดร่วมกันว่าจะจัดทำหนังสือขอขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองท้องถิ่นจำนวน 15 สายพันธุ์ และได้มีการบันทึกข้อมูลด้านสัณฐานวิทยาของข้าวไร่จำนวน 37 ลักษณะ ได้ทำหนังสือร่วมกันระหว่างผู้วิจัย แกนนำ และกำนันตำบลแก่นมะกรูดเมื่อวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ.2560 เมื่อหนังสือไปถึงกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช ทางกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืชต้องการสร้างความเข้าใจและให้ความรู้เพิ่มเติมกับผู้วิจัยและแกนนำจึงได้เชิญผู้วิจัยและแกนนำเข้ารับการอบรมหลักสูตรความรู้เกี่ยวกับกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชและแนวทางการ ดำเนินงานของกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช ครั้งที่ 1 ณ ศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร ตำบลหาดทนง อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานีเมื่อวันที่ 4 เมษายน 2560 ผลการอบรมทำให้ผู้วิจัยและแกนนำทราบถึงข้อจำกัดในการขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองท้องถิ่นที่ไม่เหมาะสมกับชุมชนได้แก่ พันธุ์พืชต้องไม่มีในพื้นที่อื่นและไม่มีการนำไปปลูกในพื้นที่อื่นซึ่งเป็นการขัดกับประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนที่เน้นการแลกเปลี่ยนแบ่งปัน หรือในการขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองท้องถิ่นพืชนั้นต้องเป็นพืชใหม่ที่มีการพัฒนาจากสายพันธุ์เดิมในชุมชนซึ่งก็ขัดกับวัตถุประสงค์และความต้องการของชุมชนที่ต้องการอนุรักษ์ รักษา สืบทอดพันธุ์พื้นบ้านที่มีมาแต่บรรพบุรุษของตน และในการยื่นขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองท้องถิ่นต้องยื่นในนามกลุ่มแต่ข้อจำกัดข้อนี้ไม่เป็นปัญหาสำหรับชุมชนเพราะได้มีการวางเป้าหมายว่าจะจัดตั้งกลุ่มเพื่ออนุรักษ์พันธุ์พืชในชุมชนในอนาคตเพื่อให้ง่ายต่อการติดต่อของคนนอกพื้นที่ ผู้วิจัยจึงกลับมาสรุปบทเรียนทบความต้องการของตนใหม่ และในการเข้ารับความรู้ครั้งนั้นก็ทำให้ทราบว่า ผลการวิจัย

ทางวิชาการก็เป็นสิ่งหนึ่งที่รับรองและสามารถแสดงความเป็นเจ้าของในพื้นท้องถิ่นให้กับชุมชนได้ ประกอบกลับทีมงานกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืชจะหาข้อมูลเกี่ยวกับขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชให้กับผู้วิจัยและแกนนำเพื่อให้ตรงตามวัตถุประสงค์และความต้องการของชุมชน ดังนั้น ผู้วิจัยและแกนนำได้กลับมาทบทวนวัตถุประสงค์ร่วมกับผู้นำและแกนนำของชุมชนใหม่ หากไม่ได้ขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองท้องถิ่นก็จะขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปตามมาตรา 53 แห่งพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 หรือจะใช้การวิจัยเป็นการรับรองและคุ้มครองพันธุ์พืชในท้องถิ่นของตนต่อไป ต่อมาในวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2560 นายอัฏฐพร สิทธิ์วิภูศิริ นักวิชาการเกษตรด้านปฏิบัติการติดต่อประสานงานกับผู้วิจัยอธิบายถึงขั้นตอนการขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปพร้อมจะนำเอกสารส่งมาให้สำหรับการขึ้นทะเบียนพร้อมแบบการยื่นและแบบการบันทึกข้อมูลด้านสัณฐานวิทยาของข้าว เมื่อทราบข้อมูลและความก้าวหน้าดังกล่าวผู้วิจัยได้นำข้อมูลรายงานให้แกนนำและผู้วิจัยร่วมทราบถึงผลการดำเนินงานสำหรับกิจกรรมนี้แม้ว่าจะไม่ประสบผลสำเร็จเกี่ยวกับการขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชท้องถิ่นในแผนนี้แต่ก็ทำให้ผู้วิจัยและแกนนำได้ทราบถึงช่องทางอื่นสำหรับการช่วยเหลือเกษตรกรในด้านการคุ้มครองสิทธิ์ทางพันธุ์พืชของชุมชนว่าเราสามารถนำงานด้านวิจัยมาใช้สำหรับการรับรองสิทธิ์ได้หากเรามีข้อจำกัดที่ไม่สามารถขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชกับกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืชได้

การกระจายข้าวพื้นเมืองสู่ชุมชนท้องถิ่น ประเทศชาติ มีการกำหนดแนวทางการดำเนินงาน 2 แนวทางคือ

1. สร้างเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และแลกเปลี่ยนพันธุกรรมข้าว กิจกรรมคือ 1.จัดทำเว็บเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และแลกเปลี่ยนพันธุกรรมข้าว ผู้วิจัยและทีมวิจัยร่วมที่เป็นเยาวชนในพื้นที่ได้ร่วมจัดทำ Face Book พันธุ์ข้าวไร่กะเหรี่ยงโปว์บ้านไร่ ดังที่กล่าวมาในเบื้องต้น 2.จัดศูนย์เรียนรู้ข้าวไร่ 2 แห่ง เป้าหมายคือ ศูนย์เรียนรู้แก่นมะกรูดโมเดลและศูนย์พัฒนาสังคม หน่วยที่ 73 จังหวัดอุทัยธานี ตั้งอยู่ที่บ้านอีมาดอีทราย ผลการดำเนินการได้เพิ่มศูนย์การเรียนรู้ที่บ้านนางสาวขนิษฐา คลองวะ ลูกสาวกำนันอ้วน คลองวะ บ้านใต้อีกหนึ่งแห่งและสถานที่แห่งนี้จะนำไปสู่การจัดตั้งกลุ่มอนุรักพันธุ์พืชของชุมชนต่อไป ทั้ง 3 แห่งจัดตั้งขึ้นเพื่อไว้เป็นแหล่งเผยแพร่ความรู้ แหล่งรวบรวมเก็บรักษา อนุรักษ์พันธุกรรมพืชของชุมชน และเป็นแหล่งการกระจายข้าวพื้นเมืองสู่ชุมชนท้องถิ่นประเทศชาติต่อไปเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับประเทศ

2. เสริมสร้างความรู้และสร้างขวัญกำลังใจในการปฏิบัติงานของชุมชน กิจกรรมคือ จากการประชุมจัดทำแผนเมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2560 ผู้นำชุมชน แกนนำ ทีมวิจัยต้องการสานต่องานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 9 เพื่อเป็นการสร้างแรงจูงใจและสร้างขวัญกำลังใจให้กับแกนนำ ทีมวิจัยจึงสรุปความเห็นตรงกันว่าเราอยากศึกษาดูงานโครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดาเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และศึกษาดูงาน ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนของตน ผู้วิจัยจึงขอความอนุเคราะห์จากท่าน ดร.ปิยรัษฎ์ ปริญญาพงษ์ เจริญทรัพย์ ท่านได้ให้คำแนะนำและบอกขั้นตอนการติดต่อขอเข้าชมโครงการให้กับผู้วิจัย ผู้วิจัยจึงดำเนินการติดต่อประสานงานจัดทำหนังสือขอเข้าเยี่ยมชมโครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดากับผู้อำนวยการโครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดาและได้รับการตอบรับให้เข้าศึกษาดูงานวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2560 ที่ผ่านมา การศึกษาดูงานครั้งนี้ได้สร้างความรู้ด้านการแปรรูปผลิตภัณฑ์ชุมชนได้ อาทิ การแปรรูปกล้วยตาก การแปรรูปสาหร่ายเกลียวทอง ซึ่งชุมชนตำบลแก่นมะกรูดมีวัตถุดิบนี้โดยเฉพาะกล้วยกำลังประสบปัญหาด้านราคาและล้นตลาด

ผู้วิจัยหวังว่ากิจกรรมครั้งนี้จะสร้างแรงบันดาลใจ สร้างแรงจูงใจให้คนในชุมชนแก่นมะกรูดมองเห็นความสำคัญมองเห็นคุณค่าของวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมเกี่ยวกับข้าวไร่ที่อยู่คู่กันมากับกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์ในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดแห่งนี้ แต่สิ่งหนึ่งที่สร้างความมั่นใจให้กับผู้วิจัย ครั้งนี้ว่าความคงอยู่ของพันธุกรรมข้าวไร่ ณ พื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดต้องมั่นคงและยั่งยืนแน่เนื่องการผู้ร่วมวิจัยครั้งนี้ เป็นทรัพยากรบุคคลที่เป็นเยาวชนในพื้นที่ และเป็นเยาวชนที่ได้รับการศึกษาระดับปริญญาที่มองเห็นความดีงาม ความสำคัญของพันธุกรรมพืชพร้อมร่วมดำเนินวิจัยอย่างดีได้ผลรับส่วนใหญ่เกินเป้าหมายที่ตั้งไว้ ประเทศไทยเราคงมั่นคงและยั่งยืนอย่างแน่แท้เราะเยาวชนในประเทศกำลังหันกลับมาหาองค์ความรู้และภูมิปัญญาของบรรพบุรุษของตนเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ท่ามกลางการพัฒนาของชาวตะวันตกที่นับวันจะล้มเหลวและสร้างความไม่เจริญให้กับชาวเอเชียในทุกวันนี้

ขั้นที่ 3 ขั้นการสังเกต (Observation)

ผลการดำเนินการตามแผนปฏิบัติงานสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการ

อนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลด้านสายพันธุ์ข้าวไร่ใน 4 พื้นที่ของตำบลแก่นมะกรูด สัมภาษณ์และพูดคุย ผู้นำ ปราชญ์ชุมชน พระผู้นำ ชาวบ้าน จัดเวทีกลุ่มย่อย ร่วมงานบุญ งานประเพณีและวัฒนธรรมชุมชนในชุมชน การปฏิสัมพันธ์กับคนในชุมชน และด้วยขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยจัดบรรยากาศให้สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการพิจารณา รวบรวมข้อมูล สังเกตผล และแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับผลการปฏิบัติตามกิจกรรมต่างๆ ที่วางแผนการดำเนินการไว้ พบข้อค้นพบดังนี้

องค์ความรู้และภูมิปัญญาในชุมชน (Knowledge of community) จากการลงพื้นที่สำรวจข้อมูลสายพันธุ์ข้าวไร่ในพื้นที่ พบว่า องค์ความรู้และภูมิปัญญาในยังคงอยู่มากมายหลากหลาย อาทิ ความรู้เรื่องการพยากรณ์อากาศ ความรู้ยาสมุนไพร สูตรและตำรายาหรืออาหารท้องถิ่น อีกทั้งความรู้เรื่องการจัดการทรัพยากร ที่สั่งสม ถ่ายทอดสู่ลูกหลานด้วยการปฏิบัติจริง ภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ยังคงอยู่แม้จะมีการปรับเปลี่ยนชีวิต ปรับเปลี่ยนวิธีการปลูกไปตามเทคโนโลยีแต่พิธีกรรมรูปแบบเดิมก็ยังคงอยู่เกือบหมด เห็นได้จากจำนวนสายพันธุ์ข้าวไร่ยังคงอยู่เกือบทั้งหมดในพื้นที่ นับว่าเป็นต้นทุนด้านองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่สนับสนุนการดำเนินงานให้เป็นไปด้วยดี เพราะสิ่งที่ดำเนินการเป็นสิ่งที่อยู่บนพื้นฐานและวิถีชีวิตชุมชน ทั้งนี้หากเราเข้าใจองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนอย่างแท้จริง เราก็จะพบกระบวนการเรียนรู้ การปรับตัว การผสมผสานระหว่างองค์ความรู้และภูมิปัญญาแบบเก่ากับแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นที่ลงตัว

การจัดการทรัพยากรมนุษย์ (Adjustment a Human Resource) จากการเข้าร่วมกิจกรรม เข้าร่วมพิธีกรรมกับคนในชุมชนตำบลแก่นมะกรูดพบว่า ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความเข้มแข็ง คนในชุมชนรู้จักกันเป็นอย่างดีทั้ง 4 หมู่บ้าน ประกอบกับคนในชุมชนมีความสามารถด้านการติดต่อสื่อสารโดยสมาชิกในชุมชนมีการติดต่อสื่อสารผ่านระบบประเพณีและวัฒนธรรมในท้องถิ่น ชุมชนมีทั้งผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในการปกครองดูแลกันและกันในชุมชน บุคคลในชุมชนเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถหลากหลาย มีความฉลาด รักพวกพ้อง ให้การช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี มีส่งต่อองค์ความรู้และภูมิปัญญาผ่านการปฏิบัติจากคนสู่คน เช่น องค์ความรู้และภูมิปัญญาด้านการปลูกข้าวไร่จะให้ลูกหลานในครอบครัวร่วมกิจกรรมทุกขั้นตอนในการเข้าร่วมประเพณีจะให้ลูกหลานสวมชุดพื้นเมืองเข้าร่วมพิธีกรรมที่สำคัญของครอบครัวและชุมชน

วิถีชีวิตเรียบง่าย ส่งเสริมให้หญิงชายแต่งงานและมีลูกมากๆ เพราะเชื่อว่ายิ่งมีลูกมากเท่าไร พ่อแม่ก็จะสบายมีคนมาช่วยกันทำไร่ในครอบครัว นอกจากนี้พบว่า คนในชุมชนจะไม่ไว้ใจใครง่ายๆ ต้องสร้างความสัมพันธ์ สร้างความเชื่อใจและไว้วางใจเสียก่อนหากสร้างความไว้วางใจ หรือสามารถสร้างความเชื่อใจได้ จะปฏิบัติตามแต่ก็จะปฏิบัติตามโดยเน้นเหตุผลมากกว่าเงินตรา มีระบบการถ่ายทอดความคิดที่ให้ความสำคัญกับข้าว โดยเชื่อว่าข้าวเป็นยาทิพย์ รักษาโรคได้ ด้วยมีความเชื่อและความคิดเช่นนี้ส่งผลให้การดำเนินงานสร้างเครือข่ายข่าวไร่ครั้งนี้เป็นไปอย่างรวดเร็ว

ทรัพยากรชุมชน (Resource in community) ชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางทรัพยากร มีวิถีชีวิตในลักษณะพึ่งพาอาศัยและผูกพันกับธรรมชาติ ชุมชนมีระบบการจัดการทรัพยากรชุมชนที่สืบทอดต่อกันมาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะทรัพยากรทางพันธุกรรม ชุมชนมีองค์ความรู้และภูมิปัญญาการคัดเลือกและพัฒนาสายพันธุ์พืชที่หลากหลายชนิด เช่น ข้าวไร่ ข้าวโพด ถั่ว ฟัก ฟักทอง พริกกะเหรี่ยง มัน ซึ่งเป็นอาหาร ยาและสมุนไพรอันเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต นอกจากนี้ยังมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นร่วมกันโดยเฉพาะป่าไม้ มีการบวชป่า ทำบุญป่า มีระบบการจัดการทรัพยากรในชุมชนที่เน้นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนมีส่วนร่วม เพราะป่าเป็นทั้งแหล่งอาหาร ยา นอกจากสร้างอาหารยังสามารถสร้างรายได้ให้กับครอบครัวเกือบตลอดทั้งปีดังที่ได้กล่าวมาในบทที่ 4

การแลกเปลี่ยนกันและกัน (Exchange each other) ด้วยวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์ชอบศึกษาเรียนรู้ ทดลอง ประกอบกับลักษณะภูมิประเทศเป็นทิวเขาสลับกับพื้นที่ราบและหุบเขาลักษณะระบบนิเวศเช่นนี้ ประกอบกับการค้าขาย การติดต่อสัมพันธ์กันด้านประเพณีและวัฒนธรรม การอพยพเคลื่อนที่ย้ายกลุ่มของกลุ่มชาติต่างๆ และความจำเป็นในการปรับปรุงสายพันธุ์พืชเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และอากาศจึงทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนและหยิบยืมสายพันธุ์พื้นสายพันธุ์พืชข้ามกลุ่มวัฒนธรรม ด้วยเหตุผลดังกล่าวกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดมีการติดต่อสารสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมกับกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงด้วยกันตั้งแต่ภาคเหนือจนถึงภาคใต้เช่น จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดตาก จังหวัดกาญจนบุรีสุพรรณบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ การติดต่อสานสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมเช่นนี้จึงทำให้คนในชุมชนพบปะแลกเปลี่ยนความรู้ด้านการเกษตร การเพาะปลูก ตลอดจนมีการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์เช่น พันธุ์ข้าวไร่ กล้วย ข้าวโพด มีการนำข้าวไร่จากภาคเหนือ ภาคอีสาน มาทดลองปลูกและได้ผลดี เช่น ข้าวไร่เจ้าฮ่อ หอมสกล นอกจากนี้ก็มีการแลกเปลี่ยนแรงงานภายในหมู่บ้านและข้ามหมู่บ้าน และการแลกเปลี่ยนประเพณีวัฒนธรรมประเพณีเช่น การไหว้เจดีย์พันองค์แต่เดิมเคยหายไปและได้มีการรื้อฟื้นกลับคืนมาหลายอย่าง เจ้าวัดหรือผู้นำพิธีได้เคยสนทนากับผู้วิจัยในการกินน้ำสุก ว่าต้องการที่จะรักษาและสืบทอดประเพณีต่างๆ ในอดีตไว้เพราะเชื่อว่าต่อไปจะต้องสูญหายและกลายไปดูได้จากเยาวชนกะเหรี่ยงในปัจจุบัน เริ่มทอผ้าไม่เป็นสานอุปกรณ์ด้วยไม้ไผ่ไม่เป็นและเริ่มไม่แต่งกายชุดกะเหรี่ยงมากขึ้น

เครือข่ายเมล็ดพันธุ์ (N) Network of seeds ระบบการผลิตภาคการเกษตรของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์มีลักษณะเป็นเครือข่ายภายในชุมชนอยู่แล้ว ประกอบกับมีความเชื่อที่ดีงามว่าการได้มาซึ่งเมล็ดพันธุ์ ต้องเกิดจากการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์เท่านั้น หากครอบครัวใดต้องการเมล็ดพันธุ์ของครอบครัวอื่นครอบครัวนั้นต้องจัดเตรียมเมล็ดพันธุ์สำหรับไปแลกเมล็ดพันธุ์อื่นกับอีกครอบครัวหนึ่งเท่านั้นอาจไม่แลกเปลี่ยนกันมีความเชื่อว่าจะส่งผลให้การปลูกการผลิตไม่ดีด้วยวิถีชีวิต

เช่นนี้ส่งผลให้เกิดเครือข่ายด้านเมล็ดพันธุ์ สิ่งนี้คือองค์ความรู้และภูมิปัญญาในการสร้างความหลากหลายทางพันธุกรรม (genetic diversity) เกิดความแตกต่างทางสายพันธุ์พืชของพืชแต่ละชนิด เกิดพลวัตด้านการอนุรักษ์เมล็ดพันธุ์พืชในชุมชนขึ้น

พันธุกรรมข้าว (Rice heredity) จากการสำรวจสายพันธุ์ข้าวไร่ในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดพบว่ายังคงอยู่มากกว่าที่ตั้งเป้าหมายไว้เดิมคาดว่าไม่น่าเกิน 20 สายพันธุ์ ผลการสำรวจพบมามีมากกว่า 30 สายพันธุ์ อีกทั้งเกษตรกรในพื้นที่ให้ความสำคัญกับพันธุกรรมข้าวทุกครอบครัวจะทำการคัดเลือกและปรับปรุงสายพันธุ์ข้าวและพืชที่มีความสำคัญในระบบการผลิตอาหารของครอบครัวตนเองอย่างต่อเนื่องมาเป็นระยะเวลานานโดยเฉพาะสายพันธุ์ข้าวไร่ ฟัก ฟักทอง ถั่ว พริกกะเหรี่ยง ประกอบกับมีระบบการปลูก การรักษา การแลกเปลี่ยนสายพันธุ์และปรับปรุงสายพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมพื้นที่เหมาสะสมกับสภาพแวดล้อมและรสนิยมของคนในครอบครัว โดยครอบครัวหนึ่งจะมีการปลูกข้าวไร่ทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียวร่วมกันในแปลงเดียวไม่น้อยกว่า 3-5 สายพันธุ์ ภูมิปัญญานี้เป็นการลดความเสี่ยงจากการสูญพันธุ์หากเกิดภัยธรรมชาติและเป็นการจัดระบบการจัดการการเกษตรที่ทำให้ไม่ต้องใช้แรงงานมากและมีผลผลิตข้าวกินตลอดทั้งปีเพราะมีการวางแผนการปลูกการวางแผนเก็บเกี่ยวให้รับมือกับสถานการณ์ความเสี่ยงด้านอากาศ ด้านศัตรูพืชเป็นอย่างดี

อัตลักษณ์ของชุมชน (Identity of community) ความเป็นเอกลักษณ์ ความโดดเด่นของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์มีหลากหลาย เช่น ด้านภาษา วัฒนธรรม อาหาร การแต่งกาย วิถีชีวิตและประเพณีวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่ ในปัจจุบันเยาวชนที่ได้รับการศึกษาสูงขึ้นได้ลงมาใช้ชีวิตแบบคนพื้นราบทำให้เยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์ในพื้นที่เริ่มมองเห็นผลการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนของวิถีชีวิตคนในพื้นที่ราบมากขึ้นประกอบกับครอบครัวและคนในชุมชนเริ่มรับความพัฒนาเข้าไปใช้ในชุมชนแต่กลับพบว่า ประเพณีวัฒนธรรมหาย รายได้ลดลง หนี้สินเพิ่มมากขึ้น เกือบทุกครอบครัวกลายเป็นหนี้ของสถาบันการเงินข้อมูลดังกล่าวได้นำเสนอในบทที่ 4 ผลกระทบเหล่านี้ส่งผลให้เยาวชนในพื้นที่เริ่มมองเห็นภูมิปัญญาท้องถิ่น วิถีชีวิตแบบเดิมครั้งบรรพบุรุษเคยดำเนินมาที่ไม่มีหนี้ มีความสุข หาของป่า ปลูกข้าวไร่ ปลูกพริกกะเหรี่ยงปลูกทุกอย่างที่คนในครอบครัวมีกินได้ทั้งปี ปัจจุบันมีการร่วมกันรื้อฟื้นประเพณีวัฒนะธรรมกลับคืนมา เน้นการแต่งกายพื้นถิ่นเข้าร่วมประเพณีของตน นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้หลายครอบครัว รื้อฟื้นอาหาร รวบรวมเมล็ดพันธุ์พื้นบ้านกลับคืนมาก เริ่มเชื่อมโยงติดต่อ แลกเปลี่ยนสร้างสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงด้วยกัน สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้ชุมชนเกิดอัตลักษณ์ที่สร้างความสนใจให้นักท่องเที่ยว วัฒนธรรมประเพณีเดิมเริ่มสร้างมูลค่า และเริ่มมีคุณค่ามากขึ้นสำหรับชุมชน

ภูมิวัฒนธรรม (Cultural Land Capital) กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์พื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดมีประเพณีและวัฒนธรรมที่โดดเด่นมีความเป็นเอกลักษณ์ สร้างอัตลักษณ์ความเป็นตัวตนได้อย่างดี ด้วยวิถีชีวิตมีความผูกพันกับป่ากับธรรมชาติ และต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ประกอบไปด้วยป่า พื้นที่ราบสูง พื้นที่สูง ด้วยภูมิเวศลักษณะนี้ส่งผลให้ต้องยังชีพหลักด้วยการปลูกข้าวไร่ สำหรับการบริโภคในครอบครัวเพราะข้าวไร่เหมาะสมกับสภาพภูมิสังคมและภูมินิเวศน์เป็นอาหารหลักที่สำคัญของครอบครัว เป็นยารักษาโรค ส่งผลให้บรรพบุรุษถ่ายทอด ความเชื่อ สั่งสมความรู้และภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ให้มีการสืบทอดต่อกันมาเป็นระยะเวลานาน ส่งผลให้ทุนภูมิวัฒนธรรมเป็นต้นทุนที่สำคัญชุมชนสร้างรายได้และมูลค่าได้ จากการเข้าร่วมประเพณีและ

พิธีกรรมกับชุมชนพบว่า อาหารที่เป็นส่วนประกอบของประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน ล้วนเป็นอาหารและขนมที่มีการแปรรูปจากวัตถุดิบในชุมชนเกือบทั้งหมด อาทิ ข้าวตำ ข้าวเหนียวนึ่งคลุกมะพร้าว ข้าวตำ ข้าวต้มห่อใบตอง ข้าวตัง บัวลอย ขนมลิง ขนมกล้วย ขนมข้าวฟ่างหางหมา ด้วยวิถีชีวิตที่มีความสัมพันธ์ เหมาะสมกับภูมินิเวศเช่นนี้ สร้างโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ สร้างอัตลักษณ์ของตนเป็นอย่างดี

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (Environmental conservation) ปัจจุบันมีแกนนำและสมาชิกชุมชนเริ่มมองเห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อมพยายามรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ รักษาป่า รักษาธรรมชาติในอดีตด้วยการปลูกผลไม้ ในอดีตผลไม้บนพื้นที่แก่นมะกรูดยังคงไม่หลากหลายและน่าสนใจ ปัจจุบันมีผลไม้หลายชนิด และพืชผักหลายชนิดที่ขนลงมาจากพื้นที่แก่นมะกรูดเพื่อมาเป็นอาหารให้กับชุมชนบ้านไร่ เช่น กล้วยสายพันธุ์ต่างๆ มะละกอ ลิ้นจี่ ลำไย สตรอเบอร์รี่ เห็นโคน หน่อไม้ ผักเมืองหนาว เพราะปัจจุบันเริ่มมีการปลูกไม้ผลมากขึ้นโดยเฉพาะกล้วยสร้างรายได้ให้กับหลายครอบครัวในพื้นที่

ขั้นที่ 4 ขั้นสะท้อนผล (Reflection)

จากการดำเนินงาน ตามแผนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง เป็นระยะเวลา 4 เดือน เมื่อวันที่ 7 มิถุนายนพ. ศ. 2560 ผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยได้ร่วมการสะท้อนผลการดำเนินงานโดยรวบรวมข้อมูลจากการสังเกต จากการสัมภาษณ์ และจากเอกสารการดำเนินงานตามแผนในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง พบว่าจากเป้าหมายของแผนจำนวน 4 เป้าหมายจำนวน 4 เป้าหมายมีผลการดำเนินงานสำเร็จบรรลุเป้าหมายจำนวน 3 เป้าหมาย ได้แก่ 1) การรวบรวมและอนุรักษ์พันธุกรรมข้าวไร่ 2) การรวบรวมภูมิปัญญาข้าวไร่ 3) การกระจายข้าวพื้นเมืองสู่ชุมชนท้องถิ่น ประเทศชาติ ส่วนเหมายที่ไม่บรรลุเป้าหมายคือการได้รับความคุ้มครองพันธุ์ข้าวพื้นเมืองท้องถิ่น เนื่องจากข้อจำกัดในการขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองท้องถิ่นที่ไม่เหมาะสมกับชุมชนได้แก่ พันธุ์พืชต้องไม่มีในพื้นที่อื่นและไม่มีการนำไปปลูกในพื้นที่อื่นซึ่งเป็นการขัดกับประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนที่เน้นการแลกเปลี่ยนแบ่งปัน หรือในการขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองท้องถิ่นพืชนั้นต้องเป็นพืชใหม่ที่มีการพัฒนาจากสายพันธุ์เดิมในชุมชนซึ่งก็ขัดกับวัตถุประสงค์และความต้องการของชุมชนที่ต้องการอนุรักษ์ รักษา สืบทอดพันธุ์พื้นบ้านที่มีมาแต่บรรพบุรุษของตน และในการยื่นขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองท้องถิ่นต้องยื่นในนามกลุ่ม ข้อจำกัดข้อนี้ไม่เป็นปัญหาสำหรับชุมชนเพราะได้มีการวางเป้าหมายว่าจะจัดตั้งกลุ่มเพื่ออนุรักษ์พันธุ์พืชในชุมชนในอนาคตเพื่อให้ง่ายต่อการติดต่อของคนนอกพื้นที่ แต่ก็ค้นพบวิธีการที่จะนำไปสู่เป้าหมายได้คือ ผลการวิจัยทางวิชาการก็เป็นสิ่งหนึ่งที่รับรองและสามารถแสดงความเป็นเจ้าของในพื้นท้องถิ่นให้กับชุมชนได้ ซึ่งในการดำเนินงานวิจัยครั้งนี้ได้มีการแสดงสายพันธุ์ข้าวที่ปลูกในชุมชนตำบลแก่นมะกรูด มีบันทึกและแสดงลักษณะประจำพันธ์ข้าวไร่ ในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด ดังนั้น หากการได้รับความคุ้มครองพันธุ์ข้าวด้วยระบบการขึ้นทะเบียนไม่สำเร็จในแผนนี้ก็จะมีการรับรองและคุ้มครองสิทธิ์จากงานวิจัยครั้งนี้ แต่จากการสนทนาปรึกษากับแกนนำชุมชนเบื้องต้นและจากการประสานงานจากกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช แกนนำชุมชนและผู้วิจัยทราบขั้นตอนและกระบวนการ และเลือกการคุ้มครองที่เหมาะสมกับสภาพภูมินิเวศน์และภูมิวัฒนธรรมของตนโดยการ

วางแผนว่าจะบันทึกลักษณะพันธุ์เพิ่มในปีนี้และจะยื่นขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไป ตามมาตรา 53 แห่งพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 จำนวน 25 สายพันธุ์ในพ.ศ. 2561 ต่อไป

จากการปฏิบัติตามแผนแนวทางและเป้าหมายที่กำหนดไว้ ร่วมกับผลการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลในหลายรูปแบบ ผู้วิจัยและแกนนำชุมชนสามารถสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงจากรูปแบบเดิมพัฒนาและปรับปรุงจากผลการปฏิบัติจริงในรอบ 4 เดือนที่ผ่านมา สามารถสังเคราะห์รูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงออกมาดังแผนภูมิที่ 17

มหาวิทยาลัยศิลปากร

แผนภูมิที่ 17 รูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

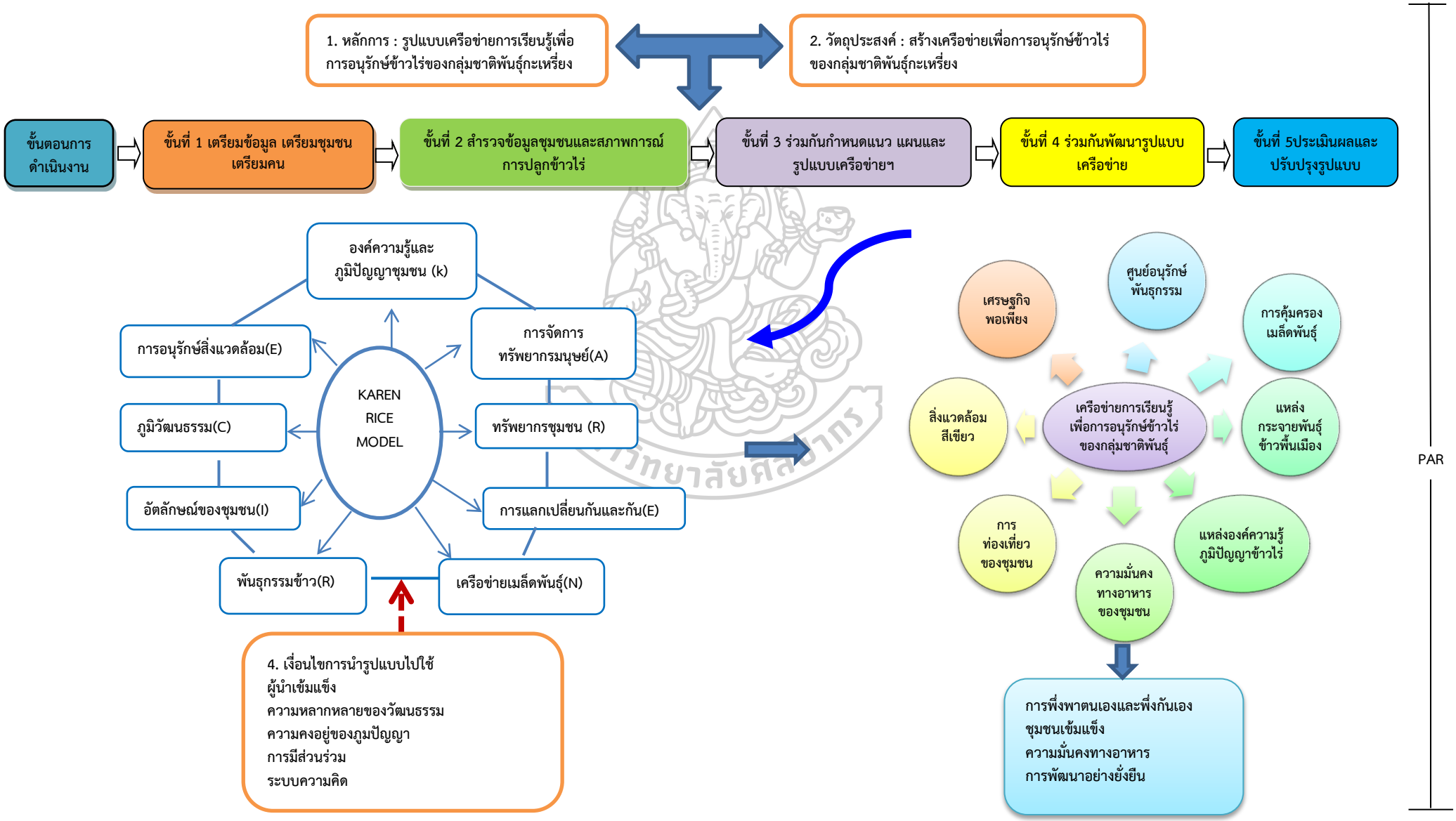

มหาวิทยาลัยศิลปากร

จากแผนภูมิที่ 17 เมื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงพบว่า ชุมชนมีความเข้มแข็งเกี่ยวกับองค์ความรู้และภูมิปัญญาข้าวไร่ การอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรในชุมชนเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นปัจจัยที่อยู่บนพื้นฐานของภูมิสังคมของตนนำไปสู่การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ดังนั้นขั้นตอนก่อนสร้างรูปแบบมีการจัดทำแผนและร่างรูปแบบสำหรับการปฏิบัติจริงตามแผน และปรับปรุงรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงให้เหมาะสม กับภูมิสังคมเพื่อการนำไปสู่การปฏิบัติจริงในชุมชนตำบลแก่นมะกรูด จากการปฏิบัติจริงพบว่า องค์ประกอบที่สำคัญที่จะที่จะเป็นพลังขับเคลื่อนหรือเป็นพลวัต (Dynamic) นำไปสู่การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงให้เป็นจริงและตรงตามความต้องการของชุมชน นำไปสู่ประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน มีดังต่อไปนี้

องค์ความรู้และภูมิปัญญาในชุมชน (K) Knowledge of community เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงจะเกิดขึ้นได้ต้องประกอบด้วยองค์ความรู้และภูมิปัญญาในชุมชน ความรู้และภูมิปัญญาของมนุษย์มิได้เกิดขึ้นมาอย่างไร้ที่มา ความรู้และภูมิปัญญาของคนในชุมชนเกิดจากการเรียนรู้ การปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ การปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและการพัฒนาที่เข้ามาในชุมชน ภูมิปัญญาเกิดและพัฒนาขึ้นด้วยกระบวนการที่คนและชุมชนปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป แต่ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบทย่อมมีลักษณะจำเพาะ เช่น ความรู้เรื่องการพยากรณ์อากาศ ความรู้ยาสมุนไพร สูตรและตำรายาหรือหารท้องถิ่น ความรู้เรื่องการจัดการทรัพยากร ที่สั่งสม ถ่ายทอดผ่านคนมาสู่คนด้วยการเน้นการปฏิบัติจริง อย่างไรก็ตามแม้ภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่จะมีการปรับเปลี่ยนวิธีการปลูกไปตามเทคโนโลยีแต่พิธีกรรม สายพันธุ์ข้าวไร่ยังคงอยู่ผ่านการถ่ายทอดสู่ลูกหลาน ด้วยการสอนลูกหลานให้มองเห็นความสำคัญของความมั่นคงทางอาหารของครอบครัว ส่งผลให้องค์ความรู้และภูมิปัญญาการเลือกพื้นที่ปลูกข้าว การเลือกพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และความสูง เรื่องการจัดการแปลงข้าวไร่ให้มีความหลากหลายสายพันธุ์พืชยังคงอยู่คู่กับชุมชนกะเหรี่ยวโปว์มาจนถึงทุกวันนี้ นับว่าเป็นต้นทุนด้านองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่สนับสนุนการดำเนินงานให้เป็นไปด้วยดี เพราะสิ่งที่ดำเนินการเป็นสิ่งที่อยู่บนพื้นฐานและวิถีชีวิตชุมชน ทั้งนี้หากเราเข้าใจองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนอย่างแท้จริงเราก็จะพบกระบวนการเรียนรู้ การปรับตัว การผสมผสานระหว่างองค์ความรู้และภูมิปัญญาแบบเก่ากับแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น การให้ความสำคัญ การสร้างความมีส่วนร่วมของคนในชุมชนจะทำให้คนในชุมชนอยู่ได้โดยไม่พึ่งพาภายนอกมานัก จะส่งผลให้เกิดการพัฒนาเช่น การดูแลป่าร่วมกันแล้วได้ประโยชน์จากการดูแลเป็นรายได้กลับคืนมาจากการดูแล ตัวอย่างเช่น ชาวบ้านเก็บเห็นโคน หน่อไม้ผักหวานในป่ามาขายเป็นรายได้เสริม นับเป็นกระบวนการ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เน้นการมีส่วนร่วมในการพัฒนาก่อให้เกิดประสิทธิภาพและเกิดรูปธรรมอย่างแท้จริง

การจัดการทรัพยากรมนุษย์ (A) Adjustment a Human Resource ด้วยมนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญที่นำชุมชนไปสู่ความสำเร็จเนื่องจากมนุษย์มีสมอง มีความรู้สึกนึกคิด มีจิตวิญญาณ การจัดการทรัพยากรมนุษย์จึงเกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรม การจัดการความสัมพันธ์มนุษย์ในชุมชนและมนุษย์กับธรรมชาติ จากการศึกษาการเข้าร่วมกิจกรรม เข้าร่วมพิธีกรรมกับคนในชุมชนตำบลแก่นมะกรูด พบว่า คนในชุมชนมีความเป็นผู้นำ กล้าคิดกล้าแสดงออกมีการอบรมบ่มเพาะนิสัยคนใน

ชุมชนให้กล้าคิด กล้าตัดสินใจ กล้าถามในสิ่งที่ตนสงสัย ถ้าเกิดความเข้าใจแล้วและทราบข้อดีของสิ่งที่นำมาเสนอว่าเกิดผลประโยชน์ต่อครอบครัวต่อชุมชนของตนอย่างแท้จริง สร้างอาหารสร้างความมั่นคงกับตนได้จริง การที่จะชักจูงให้ร่วมมือ ลงมือปฏิบัติร่วมกันเป็นไปได้ง่าย นอกจากนี้ยังพบสิ่งที่ดีคือความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความเข้มแข็งคนในชุมชนรู้จักกันเป็นอย่างดีทั้ง 4 หมู่บ้าน ประกอบกับคนในชุมชนมีความสามารถด้านการติดต่อสื่อสารโดยสมาชิกในชุมชนมีการติดต่อสื่อสารผ่านประเพณีและวัฒนธรรมในท้องถิ่น ชุมชนมีทั้งผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในการปกครองดูแลกันและกันในชุมชน บุคคลในชุมชนเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถหลากหลายมีการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาผ่านการปฏิบัติจากคนสู่คน อาทิองค์ความรู้และภูมิปัญญาด้านการปลูกข้าวไร่ ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร ด้านอาหารท้องถิ่น บุคคลในพื้นที่มีความฉลาดเมื่อรับความรู้หรือสร้างโอกาสการเรียนรู้ สามารถรับรู้ เข้าใจและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้ พร้อมที่จะช่วยเหลือให้การสนับสนุนเป็นอย่างดี หากเกิดความไว้วางใจ หรือสามารถสร้างความเชื่อใจให้กับตน คนในชุมชนจะร่วมมือปฏิบัติตามโดยไม่สนใจด้านงบประมาณ อีกทั้งมีการถ่ายทอดระบบความคิดที่เน้นสร้างความมั่นคงและหลากหลายด้านอาหาร เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัว ส่งผลให้การดำเนินงานครั้งนี้มิใช่เพียงการสร้างเครือข่ายข่าวไร่เท่านั้น ส่งผลให้การดำเนินงานเกิดเครือข่ายด้านการเกษตร เครือข่ายด้านการอนุรักษ์พันธุ์พืช เครือข่ายวัฒนธรรมด้วย

ทรัพยากรชุมชน (R) Resource incommunity ด้วยชุมชนมีชีวิตอยู่กับฐานทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางทรัพยากร ใช้ชีวิตในลักษณะพึ่งพา อาศัยและผูกพันกับธรรมชาติมานาน ชุมชนมีระบบการจัดการทรัพยากรชุมชนที่สืบทอดกันมาเป็นเวลานานโดยเฉพาะทรัพยากรทางพันธุกรรม เกษตรกรในชุมชนองค์ความรู้และภูมิปัญญาการคัดเลือกและพัฒนาสายพันธุ์พืชหลากหลายชนิด เช่น ข้าวไร่พบว่ามีการเก็บรักษาสืบทอดกันมาถึง 25 สายพันธุ์ซึ่งในอดีตมีประมาณ 30 สายพันธุ์ พันธุ์ข้าวโพด ถั่ว ฟัก ฟักทอง พริกกะเหรี่ยง มัน และกล้วย ซึ่งเป็นทรัพยากรที่เป็นพื้นฐานของอาหารยาและสมุนไพรอันเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต นอกจากนี้ยังมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นร่วมกันโดยเฉพาะป่าไม้ มีการปรับระบบการจัดการให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม มีการจัดการตามโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองและระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากรในลักษณะร่วมมือกันมากขึ้น เน้นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนท้องถิ่นภายใต้จารีตประเพณีและข้อตกลงของชุมชนเป็นสำคัญ โดยเฉพาะองค์ความรู้และภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่และการจัดการแปลงข้าวไร่นับเป็นภูมิปัญญาด้านการจัดการระบบทรัพยากรที่ทรงคุณค่า เพราะนอกจากเป็นแหล่งอาหารในครอบครัว ในชุมชน ด้วยความหลากหลายสายพันธุ์พืชนับเป็นการสร้าง สะสมทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่ ส่งผลให้เกิดการพึ่งพาตนเองและการพึ่งพากันเองมากขึ้น

การแลกเปลี่ยนกันและกัน (E) Exchange each other การมีลักษณะภูมิประเทศเป็นทิวเขาสลับกับพื้นที่ราบและหุบเขาลักษณะระบบนิเวศเช่นนี้ทำให้เกิดการคัดเลือกและพัฒนาสายพันธุ์พืชเฉพาะในแต่ละท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ประกอบกับการค้าขาย การติดต่อสัมพันธ์กันด้านประเพณีและวัฒนธรรม การอพยพเคลื่อนที่ย้ายกลุ่มของกลุ่มชาติต่างๆ และความจำเป็นในการปรับปรุงสายพันธุ์พืชเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และอากาศจึงทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนและหยิบยืมสายพันธุ์พื้นสายพันธุ์พืชข้ามกลุ่มวัฒนธรรม ด้วยเหตุผลดังกล่าวกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ตำบล

แก่นมะกรูดมีการติดต่อสารสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมกับกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงด้วยกันตั้งแต่ภาคเหนือจนถึงภาคใต้เช่นจังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดตาก จังหวัดกาญจนบุรีสุพรรณบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ การติดต่อสานสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมเช่นนี้จึงทำให้คนในชุมชนพบปะแลกเปลี่ยนความรู้ด้านการเกษตร การเพาะปลูก ตลอดจนมีการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์เช่น พันธุ์ข้าวไร่มีการนำข้าไร่จากภาคเหนือมาทดลองปลูกและได้ผลดีเช่น ข้าวไร่เจ้าฮ่อ นอกจากนี้มีการนำพันธุ์พืชอาหาร และมีการแลกเปลี่ยนด้านบุคคลมีหลายครอบครัวสมาชิกได้ไปแต่งงานกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดตาก และสุพรรณบุรี นอกจากนี้ก็มีการแลกเปลี่ยนแรงงานภายในหมู่บ้านและข้ามหมู่บ้านหรือภาคกลางเรียกว่า “การลงแขก”นั่นเอง การแลกเปลี่ยนแรงงาน โดยเฉพาะการปลูกข้าวไร่จะมีการแลกเปลี่ยนแรงงานภายในชุมชนโดยจะช่วยกันปลูกข้าวไร่ ช่วยกันเกี่ยวข้าวไร่ มีเพียงขั้นตอนการรูดเมล็ดพันธุ์ที่ปัจจุบันมีการรับเทคโนโลยีเข้ามาโดยใช้เครื่องรูดข้าวแต่เป็นการจ้าง ส่วนการแลกเปลี่ยนประเพณีวัฒนธรรมประเพณีเช่น การไหว้เจดีย์พันองค์แต่เดิมเคยหายไปและได้มีการรื้อฟื้นกลับคืนมาและร่วมกันจัดขึ้นอีกครั้งที่หมู่บ้านคลองเสลา เมื่อมีการจัดงานประเพณีวัฒนธรรมขึ้นครั้งใดกะเหรี่ยงบริเวณพื้นที่ใกล้เช่น จังหวัดกาญจนบุรี สุพรรณบุรี และตากจะมีการมาแลกเปลี่ยนความสัมพันธ์กันโดยการเข้าร่วมประเพณีกันและกัน เมื่อจังหวัดใดจัดงานกลุ่มชาติพันธุ์จังหวัดอุทัยก็จะไปร่วมประเพณีวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ใกล้เคียง แต่ปัจจุบันมีการไปร่วมงานข้ามภาค การแลกเปลี่ยนติดต่อสัมพันธ์กันด้านประเพณีวัฒนธรรมเช่นนี้ ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้มากมายโดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนด้านพันธุกรรม การแลกเปลี่ยนด้านอาหารท้องถิ่น การแลกเปลี่ยนความรู้ด้านการเกษตร ความรู้ด้านสมุนไพร การแลกเลี่ยนเช่นนี้ส่งผลให้เกิดการ สั่งสม สืบทอด และแลกเปลี่ยนความรู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชนอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็น “เครือข่ายการเรียนรู้” มีผลผลิตขององค์ความรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริงส่งผลให้กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงมีความเข้มแข็งสามารถยืนหยัด พึ่งพาตนเองและพึ่งพากันและกันภายในกลุ่มชาติติพันธุ์ นับเป็นกลวิธีการแลกเปลี่ยนกันและกันที่สร้างความมั่นคงความเข้มแข็งได้อย่างยั่งยืน

เครือข่ายเมล็ดพันธุ์ (N) Network of seeds จากการศึกษาพบข้อค้นพบที่สำคัญคือระบบการผลิตภาคการเกษตรของกลุ่มชาติพันธุ์มีลักษณะเป็นเครือข่ายในพื้นที่ ลักษณะเครือข่ายที่เกิดขึ้นจึงเป็นเครือข่ายแบบไม่เป็นทางการและเป็นเครือข่ายในกลุ่มชาติพันธุ์ และเป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงกันระหว่างคนในชุมชนกับคนในชุมชนด้วยกัน สอดคล้องกับแนวคิดของพระมหาสุทิตย์ อาภากโร กล่าวว่า การเชื่อมโยงเครือข่ายเป็นการเชื่อมต่อระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และขยายผลเป็นวงกว้าง เพื่อให้สังคมพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น และในการเชื่อมต่อระหว่างมนุษย์นั้น จะเป็นความสัมพันธ์ย้อนกลับในเชิงบวกที่จะส่งผลให้เกิดพลังทวีคูณ เกิดการขยายผลแบบก้าวกระโดด เป็นพลังสร้างสรรค์ที่เปลี่ยนคุณภาพอย่างฉับพลัน โดยเป้าหมายที่ปรารถนาในการสร้างเครือข่าย คือการนำเอาจิตวิญญาณที่สร้างสรรค์ของมนุษย์มาถักทอกัน เชื่อมโยงกัน โดยเฉพาะ ระบบการสื่อสารจะต้องเข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างเครือข่าย (พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, 2557) เนื่องด้วยเกษตรกรกลุ่มชาติพันธุ์นี้มีความเชื่อว่า การได้มาซึ่งเมล็ดพันธุ์ ต้องเกิดจากการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์เท่านั้น หากครอบครัวใดต้องการเมล็ดพันธุ์ของครอบครัวอื่นครอบครัวนั้นต้องจัดเตรียมเมล็ดพันธุ์สำหรับไปแลกเมล็ดพันธุ์อื่นกับอีกครอบครัวหนึ่งเท่านั้น หากไม่แลกเปลี่ยนกันมีความเชื่อว่าจะส่งผลให้การปลูกการผลิตไม่ดี ด้วยวิถีชีวิตเช่นนี้ส่งผลให้เกิดเครือข่ายด้านเมล็ดพันธุ์เกิดองค์ความรู้และภูมิปัญญาในการสร้าง

ความหลากหลายทางพันธุกรรม (genetic diversity) เกิดองค์ความรู้และภูมิปัญญาในการสร้างเครือข่ายในพื้นที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรในพื้นที่ให้คงอยู่อย่างมั่นคงและยั่งยืน เกิดความแตกต่างทางสายพันธุ์พืชของพืชแต่ละชนิด เกิดพลวัตด้านการอนุรักษ์เมล็ดพันธุ์พืชในชุมชนขึ้น เป็นการสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ สร้างความสมดุลให้กับระบบนิเวศ สร้างวัตถุดิบในการประกอบอาหารให้มีความหลากหลายในชุมชน สายพันธุ์พืชต่างๆ ที่แลกเปลี่ยนกันภายในชุมชนและนอกชุมชนได้แก่ ข้าวไร่ ข้าวโพด ถั่ว ฟัก ฟักทอง มัน พริกกะเหรี่ยงไปจนถึงสายพันธุ์อันหลากหลายของผลไม้ยืนต้น เช่น ส้มโอ ลำไย ลิ้นจี่ เงาะ ทุเรียน สตรอเบอร์รี่ อาโวคาโด เป็นต้น สำหรับการวิจัยครั้งนี้มีการสร้างเครือข่ายที่เป็นเยาวชนในพื้นที่ทั้ง 4 พื้นที่ คือ บ้านคลองเสลา นางสาวยุวดี มดแดง นางสาวอัมรินทร์ มดแดง และนางสาวมลรัตน์ กรึงไกร พื้นที่บ้านอีมาด อีทราย นางสาวเองเวียเสอะ ภูเหม็น และบ้านเจ้าวัดคือ นางสาวกณิการ์ ห้วยคต ส่วนพื้นที่บ้านใต้และบ้านใหม่คลองอังวะ นางสาวขนิษฐา คลองวะ และมีการสร้างศูนย์อนุรักษ์พันธุ์กรรม 3 แห่งในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดสำหรับเป็นที่รวบรวม แลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ในชุมชน จากการวิจัยครั้งนี้สร้างความตื่นตัวและเป็นการสร้างความเชื่อมโครงให้กับเครือข่ายที่เกิดขึ้นหลังจากสมาชิกเครือข่ายลงพื้นที่รวบรวมเมล็ดพันธุ์ข้าวไร่มาไว้ที่ศูนย์ของตน เริ่มมีคนในชุมชนเห็นความสำคัญของเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงได้มีการนำแนวทางเรื่องนี้ไปใช้ในการรวบรวมอนุรักษ์พันธุ์ฟักทอง พันธุ์มัน พันธุ์ข้าวโพด และพืชผักในชุมชน คนในชุมชนเริ่มที่จะมีแนวคิดรวบรวมพันธุ์ข้าวของตนมากขึ้น และเกษตรในพื้นที่ใกล้เคียงเช่นบ้านบุ่ง บ้านหินตุ้มและบ้านพุบอนก็เริ่มมีความตระหนักและเห็นความสำคัญเริ่มรวบรวมพันธุ์ข้าวในพื้นที่และนอกพื้นที่ของตนเพื่อการอนุรักษ์เช่นกัน

พันธุกรรมข้าว (R) Rice heredity ปัจจุบันควรสร้างความเข้าใจและควรทำให้ชุมชนตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรพันธุ์กรรมข้าวของชุมชน ข้อค้นพบที่สำคัญในการศึกษาครั้งนี้คือเกษตรกรในพื้นที่ให้ความสำคัญกับพันธุกรรมข้าว ดังนั้น ทุกครอบครัวจะทำการคัดเลือกพันธุ์ข้าวไร่และปรับปรุงสายพันธุ์พืชที่มีความสำคัญในระบบการผลิตอาหารของครอบครัวตนเองอย่างต่อเนื่องมาเป็นระยะเวลานานโดยเฉพาะสายพันธุ์ข้าวไร่ ข้าวไร่เป็นสายพันธุ์ข้าวป่าประเทศไทยมีสายพันธุ์เข้าป่าที่หลากหลายที่สุดแห่งหนึ่งของโลกมีสายพันธุ์ข้าวป่าอยู่กว่า 700 สายพันธุ์การเก็บรักษาและปรับปรุงเพื่อให้สายพันธุ์ข้าวเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมสภาพพื้นที่และรสนิยมของกลุ่มจากการศึกษาพบว่าพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดมีสายพันธุ์ข้าวไร่เกือบ 30 สายพันธุ์ มีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว แต่จะมีการบริโภคข้าวเจ้าเป็นหลัก ข้าวเหนียวจะไว้สำหรับทำขนมเพื่อบริโภคในครอบครัวและประกอบพิธีกรรมเป็นหลัก มีระบบการปลูก การรักษา การแลกเปลี่ยนสายพันธุ์และปรับปรุงสายพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมพื้นที่เหมาสะสมกับสภาพแวดล้อมและรสนิยมของคนในครอบครัว โดยครอบครัวหนึ่งจะมีการปลูกข้าวไร่ทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียวร่วมกันในแปลงเดียวไม่น้อยกว่า 3-5 สายพันธุ์ ชาวบ้านจะปลูกทั้งข้าวหนักข้าวเบา ตามความต้องการน้ำของข้าวที่แตกต่างกันและการให้ผลผลิตที่แตกต่างกันเป็นการกระจายความเสี่ยง อย่างเช่นเข้าเบาเป็นข้าวที่ต้องการน้ำน้อยและให้ผลผลิตเร็วเหมาะสำหรับสภาวะอากาศที่มีความแปรปรวนเพื่อลดความเสี่ยงที่จะไม่มีค่าบริโภคไว้สำหรับปีหน้าหรือเพื่อเอาไว้สำหรับการบริโภคให้เร็วขึ้นพอเข้าปีที่ผ่านมา จะหมดก่อนแล้วข้าวเบาก็จะใช้เป็นอาหารสำหรับก่อนโดยการบริโภคก่อน ส่วนเข้าหนักเป็นข้าวที่ต้องการน้ำมากให้ผลผลิตช้าแต่ให้ผลผลิตมากกว่าข้าวเบาเก็บเกี่ยวทีหลังนับว่าเป็นการจัดการด้านแรงงานเก็บเกี่ยวได้ เป็นการ

กระจายแรงงานการเก็บเกี่ยวเพราะเราจะเก็บเกี่ยวข้าวเบาช่วงแรกและทิ้งช่วง 1 ถึง 2 เดือนค่อยมาเก็บเกี่ยวข้าวหนัก ภูมิปัญญานี้เป็นการลดความเสี่ยงและเป็นการจัดระบบการจัดการการเกษตรที่ทำให้ไม่ต้องใช้แรงงานมากและมีผลผลิตข้าวกินตลอดทั้งปีเพราะมีการวางแผนการปลูกการวางแผนเก็บเกี่ยวให้รับมือกับสถานการณ์ความเสี่ยงด้านอากาศ ด้านศัตรูพืชเป็นอย่างดี นี่คือผลดีของการมีพันธุกรรมข้าวที่หลากหลายสามารลดความเสี่ยงสร้างความมั่นคงด้านอาหารให้กับชุมชนอย่างแท้จริง นอกจากนี้ปัจจุบันมีกลุ่มชนพื้นที่ราบสูงหลายแห่งต้องการเมล็ดพันธุ์ไปปลูก แม้แต่เกษตรกรในพื้นที่ราบก็มีการนำข้าวไร่ไปทดลองปลูกเพื่อสร้างเป็นอาหารและรายได้เพราะข่าวไร่มีคุณสมบัติพิเศษมีความทนกับสภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลง ข้าวไร่ใช้น้ำน้อย ข้าวไร่พื้นที่แก่นมะกรูดเป็นข้าวไร่ที่เป็นข้าวเจ้าเป็นส่วนใหญ่ซึ่งสามารถเป็นอาหารให้กับประชาชนที่บริโภคข้าวเจ้าได้ มีเกษตรกรหลายพื้นที่เริ่มต้องการซื้อพันธุ์ข้าวไร่ไปปลูก ต่อไปข้าวไร่คงจะไม่สร้างความโดดเด่นแค่เพียงพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดเท่านั้นแต่จะแพร่ขยายไปสร้างความโดดเด่นความมั่นคงด้านอาหารให้กับคนพื้นราบและเกษตรกรของประเทศไทยต่อไปอย่างแน่นนอน

อัตลักษณ์ของชุมชน (I) Identity of community ความโดดเด่นด้านภาษาและวัฒนธรรมอาหาร การแต่งกาย วิถีชีวิตและประเพณีวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่แม้จะไม่ทั้งหมด แต่ด้วยในปัจจุบันเยาวชนที่ได้รับการศึกษาสูงขึ้นได้ลงมาใช้ชีวิตแบบคนพื้นราบทำให้เยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์ในพื้นที่เริ่มมองเห็นผลการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนของวิถีชีวิตคนในพื้นที่ราบมากขึ้นประกอบกับครอบครัวและคนในชุมชนเริ่มรับความพัฒนาเขาไปใช้ในชุมชนแต่กลับพบว่า ประเพณีวัฒนธรรมหาย รายได้ที่เคยได้รับมากจากการทำการเกษตรเชิงเดี่ยวที่ได้เป็นกอบเป็นกำกลับกลายเป็นไม่เพียงพอต่อการลงทุนกลายเป็นหนี้เถ้าแกเช่นคนพื้นราบ มีเครื่องมืออุปกรณ์ทำการเกษตรที่ทันสมัยแต่กลับมีแต่รายจ่ายรายได้ไม่เพียงพอในการบริโภคในครอบครัว เกือบทุกครอบครัวกลายเป็นหนี้ของสถาบันการเงินผลกระทบเหล่านี้ส่งผลให้เยาวชนในพื้นที่เริ่มมองเห็นภูมิปัญญาท้องถิ่น วิถีชีวิตแบบเดิมครั้งบรรพบุรุษเคยดำเนินมาที่ไม่มีหนี้ มีความสุข หาของป่า ปลูกข้าวไร่ ปลูกพริกกะเหรี่ยงปลูกทุกอย่างที่คนในครอบครัวมีกินได้ทั้งปี ปัจจุบันมีการร่วมกันรื้อฟื้นประเพณีวัฒนะธรรมกลับคืนมา เน้นการแต่งกายพื้นถิ่นเข้าร่วมประเพณีของตน นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้หลายครอบครัว รื้อฟื้นอาหาร รวบรวมเมล็ดพันธุ์พื้นบ้านกลับคืนมาก เริ่มเชื่อมโยงติดต่อ แลกเปลี่ยนสร้างสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงด้วยกัน สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้ชุมชนเกิดอัตลักษณ์ที่สร้างความสนใจให้กับคนพื้นราบ ให้กับนักท่องเที่ยวเข้ามาเยือนแก่นมะกรูดเพื่อชมความงามของดอกไม้เมืองหนาว กินข้าวไร่ สตรอเบอร์รี่ ผักเมืองหนาว อาหารพื้นถิ่นที่ใช้ประกอบประเพณีและวัฒนธรรม สร้างรายได้ให้กับชุมชนตำบลแก่นมะกรูดมากมาย ประกอบกับปัจจุบันนักท่องเที่ยวมาเยือนแก่นมะกรูดจะเริ่มซื้อข้าวไร่เจ้าไปบริโภคเพิ่มมากขึ้นจนผลิตไม่เพียงพอต่อความต้องการจะมีจำหน่ายเพียงแค่ 3 เดือน คือ พฤศจิกายนถึงเดือนมกราคม ด้วยอัตลักษณ์ที่โดดเด่นหลากหลายด้านภาษา การแต่งกายอาหารสภาพพื้นที่ที่สวยงามและอากาศที่หนาวเย็นจึงทำให้พื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดสร้างชื่อเสียงว่าเป็นพื้นที่หนาวสุดของภาคกลางที่มีนักท่องเที่ยวมาเยือนมากที่สุดแห่งหนึ่งของจังหวัดอุทัยธานี

ภูมิวัฒนธรรม (Cultural Land Capital) ด้วยวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ทำให้เห็นความแตกต่างของแต่ละชุมชน วัฒนธรรมจะเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิต ประเพณี และอาหารที่ใช้ในการดำรงชีวิตของแต่ละชุมชน และลักษณะทางภูมิศาสตร์ก็จะเป็นตัวกำหนดให้วัฒนธรรมแตกต่างกันได้

กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์พื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดมีความแตกต่างทางด้านประเพณีและวัฒนธรรมที่โดดเด่นมีความเป็นเอกลักษณ์ สร้างอัตลักษณ์ของตนเป็นอย่างดี ด้วยวิถีชีวิตมีความผูกพันกับป่ากับธรรมชาติ และต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ประกอบไปด้วยป่า พื้นที่ราบสูง พื้นที่สูง ด้วยภูมิเวศลักษณะนี้ส่งผลให้ต้องยังชีพหลักด้วยการปลูกข้าวไร่สำหรับการบริโภคในครอบครัวเพราะข้าวไร่เหมาะสมกับสภาพภูมิสังคมและภูมินิเวศน์เป็นอาหารหลักที่สำคัญของครอบครัว เป็นยารักษาโรค ส่งผลให้บรรพบุรุษถ่ายทอด ความเชื่อ สั่งสมความรู้และภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ให้มีการสืบทอดต่อกันมาเป็นระยะเวลานาน ตั้งแต่ความรู้เรื่องพิธีกรรมในการปลูกข้าวไร่ สายพันธุ์ ความรู้เรื่องคุณสมบัติของพืชแต่ละชนิดที่สามารถปลูกร่วมกับแปลงขาวไร่ได้ ลักษณะดินและพื้นทีที่เหมาะสมต่อการปลูกข้าวไร่แต่ละสายพันธุ์ เทคนิคการเพาะปลูก การดูวัชพืช การจัดการแรงงานในการผลิต เป็นการสร้างศักยภาพในการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ การพัฒนาและการบริหารจัดการข้าวไร่ให้คงอยู่ได้เป็นอย่างดี ส่งผลให้ทุนภูมิวัฒนธรรมเป็นต้นทุนที่สำคัญผลักดันให้การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเป็นไปได้อย่างดี

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (E) Environmental conservation การรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ การรักษาป่า การรักษาธรรมชาติในอดีตจะใช้ “ความเชื่อ” เป็นเครื่องมือสำหรับการห้ามกระทำสิ่งไม่ดีกับป่า การนำของในป่ามาใช้ประโยชน์ต้องขออนุญาตสิ่งศักดิ์สิทธ์ที่อยู่ในป่าเสียก่อน เชื่อในป่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยปกป้องรักษาพื้นที่อยู่ นอกจากนี้มีพิธีกรรมเพื่อรักษาธรรมชาติเช่นการทำบุญป่าจะจัดขึ้นทุกปีที่บ้านเจ้าวัด นอกจากความเชื่อและพิธีกรรมที่ใช้สำหรับอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแล้วก็มีการสร้างกฎเกณฑ์และมีกฎหมายสำหรับการใช้ประโยชน์จากป่า อาทิจะมีการเปิดป่าให้หาเห็นโคน หาหน่อไม้เพื่อการค้าและการบริโภคโดยมีการกำหนดระยะเวลาในการหาอย่างชัดเจนและจะไม่ให้บุคคลภายนอกเข้ามาจะอนุญาตเฉพาะคนในชุมชนเท่านั้น อีกวิธีหนึ่งสำหรับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้วยแต่เดิมการทำการเกษตรของกลุ่มชาติพันธุ์จะเป็นระบบไร่หมุนเวียนแต่ด้วยกฎหมายและเป็นตามสภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนไปทำให้วิถีการเกษตรเป็นแบบไร่ถาวรไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้มีพื้นที่จำกัดครอบครัวละ 25 ไร่ ชาวบ้านจงเริ่มนำองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาปรับและประยุกต์ให้ให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อสร้างอาหารให้เพียงพอต่อจำนวนสมาชิกในครอบครัวด้วยการสร้างความหลากหลายในไร่ปลูกพืชไม่ต่ำกว่า 20 ชนิดในไร่ข้าวเป็นพืชตั้งแต่กินหัวจนกินผลมีการวางพื้นที่ปลูกใหม่ที่ใช้ประโยชน์ได้ทุกพื้นที่ตั้งตื้นที่ไร่ข้างไร่ ปัจจุบันเริ่มมีการปลูกไม้ผลมากขึ้นโดยเฉพาะกล้วยสร้างรายได้ให้กับหลายครอบครัวในพื้นที่ การใช้ประโยชน์พื้นที่ที่จำกัดด้วยการปลูกพืชที่หลากหลายสายพันธุ์พืชส่งผลให้ลดการใช้สารเคมีหรือไม่ใช้เลยทำให้สิ่งแวดล้อมดี ชาวบ้านมีอาหารเพียงพอสำหรับครอบครัวทำให้การบุกรุกป่าลดลง ป่าฟื้นตัว คนในชุมชนเริ่มตระหนักและเห็นคุณค่าของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม การเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาเช่นนี้จะสร้างความเป็นเจ้าของให้กับชุมชนทำให้การอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมเกิดความยั่งยืน

จากผลการดำเนินการทั้ง 9 ประการ การที่จะดำเนินการให้เกิดผลสัมฤทธิ์ได้อย่างยั่งยืนต้องมีการดำเนินการในลักษณะแบบบูรณาการ ร่วมกับความหลากหลายทางวิทยาการ เน้นการมองแบบองค์รวมเพื่อส่วนรวมและเพื่อประเทศ เน้นการปฏิบัติไปพร้อมกันระหว่างผู้นำที่ดี ชาวบ้านที่รักและหวงแหนภูมิปัญญาและทรัพยากรของท้องถิ่นตน ร่วมกันสร้างเครือข่ายเชิงพื้นที่นำไปสู่รูปแบบ

เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่สร้างผลลัพธ์อันเป็นประโยชน์ต่อชุมชนและประเทศอย่างยั่งยืนครั้งนี้ พบว่า องค์ประกอบที่สำคัญที่จะนำไปสู่การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงให้เป็นจริง ตรงตามความต้องการของชุมชน และเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน มีดังต่อไปนี้

ศูนย์อนุรักษ์พันธุกรรม ด้วยจากการที่เริ่มสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ส่งผลให้คนในพื้นที่มองเห็นความสำคัญของเรื่องพันธุกรรมพืชมากขึ้น สมาชิกชุมชนจึงเห็นสมควรจัดตั้งศูนย์อนุรักษ์พันธุกรรมโดยมีผู้นำ แกนนำ เยาชนในพื้นที่ทำหน้าที่ช่วยกันดูแล รวบรวม รักษาเมล็ดพันธุ์ จัดทำแปลงรวม บันทึกลักษณะพันธุ์พืชที่ยังไม่มีการจัดทำข้อมูลไว้ประกอบกับพื้นที่ชุมชนตำบลแก่นมะกรูดมีความหลากหลายทางชีวภาพ ความหลากหลายทางพันธุกรรมหลายชนิด โดยจากงานวิจัยพบสายพันธุ์ข้าวไร่ในพื้นที่มากกว่า 25 ชนิด ประกอบกับชาวบ้านเคยพบว่าในอดีตตนเคยมีสายพันธุ์ฟักทองมากกว่า 20 ชนิด ฟักมากกว่า 10 ชนิด ข้าวโพด ถั่ว แตง เผือกและมันต่างๆ มากมายจากงานวิจัยทำให้เกิดแนวคิดว่าจากเดิมชาบ้านคิดว่าข้าวไร่ในพื้นที่ของตนมีเพียงไม่เกิน 3-5 สายพันธุ์ แต่เมื่อลงพื้นที่สำรวจรวบรวมกับพบว่ามีมากกว่า 25 ชนิด บทเรียนนี้ทำให้ชาวบ้านอยากรวบรวมสายพันธุ์พืชพื้นบ้านของตนคืนกลับมาเพื่อสร้างอาหารสร้างความยั่งยืนในครอบครัวของตนเหมือนในอดีตอีกทั้งอาจจะสร้างมูลค่าให้กับครอบครัวของตนมากกว่าการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเช่นข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง ยางพาราอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน อย่างน้อยก็เป็นการสร้างอาหารลดรายจ่ายได้อย่างแน่นอน ปัจจุบันเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวมีการวางแผนจัดจะตั้งกลุ่มเพื่ออนุรักษ์พันธุกรรมมีสมาชิกคือเยาวชนในพื้นที่ทั้ง 4 หมู่บ้านเป็นเครือข่ายเก็บรวบรวมรักษาพันธุ์ข้าวไร่ให้กับแกนนำ มีการจัดตั้งศูนย์อนุรักษ์พันธุกรรม 3 แห่งคือ กลุ่มแก่นมะกรูดโมเดลผู้ดูแลคือ นายวันนบ ขอสุข บ้านนางสาวขนิษฐา คลองวะ ลูกสาวกำนันอ้วน คลองวะและศูนย์พัฒนาสังคม หน่วยที่ 73 จังหวัดอุทัยธานี ผู้ดูแลคือนางสาวเองเวียเสอะ ภูเหม็นและนายสินชัย คลองแห้งโดยศูนย์มีหน้าที่รักษาพันธุ์ลักษณะแปลงเรียนรู้ และเก็บรักษาพันธุ์ในลักษณะรวงไว้ให้ สมาชิกชุมชมและนักท่องเที่ยวได้ศึกษาหาความรู้ ส่วนสมาชิกเครือข่ายมีหน้าที่เก็บรักษาพันธุ์ตามที่ตนเองรับผิดชอบแล้วส่งรวงข้างให้ศูนย์ใกล้เคียงเพื่อป้องกันความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติหากแปลงที่ศูนย์เกิดประสบภัยธรรมชาติ และในอนาคตได้วางแผนจะรวบรวมเก็บลักษณะพันธุ์ฟักทองและข้าวโพดในปีต่อไป

การคุ้มครองเมล็ดพันธุ์ ด้วยพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดมีความหลากหลายทางพันธุกรรมหลายชนิด ประกอบกับพื้นที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดในฤดูหนาว ส่งผลผลิตทางการเกษตร เช่น ข้าวไร่ ฟักทอง ฟักเขียว แตง มะนาว พริกกะเหรี่ยง ข้าวฟ่าง กลายเป็นสินค้าท้องถิ่นที่ทำรายได้ นอกจากการจำหน่ายผลผลิตแล้วยังเริ่มมีการจำหน่ายเมล็ดพันธุ์พืชให้กับนักท่องเที่ยวและผู้ที่สนใจสร้างรายได้ได้เป็นอย่างดี ดังนั้น เพื่อช่วยคุ้มครองเกษตรกร และสนับสนุนเกษตรกรในพื้นที่ ทางทีมวิจัยและชุมชนมีความเห็นพ้องต้องกันว่าควรมีการดำเนินการคุ้มครองพันธุ์พืชพื้นบ้านประจำของท้องถิ่นตนที่มีการปลูกมาตั้งแต่บรรพบุรุษให้ได้รับการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา และเพื่อให้ตนมีสิทธิ์ในการจำหน่ายเมล็ดพันธุ์พืชพื้นบ้านของตนเกษตรกรจึงต้องการคุ้มครองเมล็ดพันธุ์พืชของตน เบื้องต้นได้มีการดำเนินการคุ้มครองเมล็ดพันธุ์ข้าวไร่ร่วมกับแกนนำและผู้นำโดยการทำหนังสือไปถึงกรมวิชาการเกษตรยื่นขอพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นสายพันธุ์ข้าวไร่จำนวน 15 ชนิด

พร้อมแบบบันทึกลักษณะพันธุ์ข้าว เมื่อกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืชกับการอนุรักษ์พันธุ์พืชได้รับเรื่องจึงเชิญแกนนำและผู้วิจัยร่วมรับความรู้เกี่ยวกับความรู้เกี่ยวกับกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชและแนวทางการดำเนินงานของกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช จากผลการอบรมพบว่าการคุ้มครองพันธุ์พืชมีข้อจำกัดสำหรับกลุ่ม เช่น ห้ามมีการนำพันธุ์พืชไปปลูกพื้นที่อื่น หรือห้ามมีพันธุ์พืชของเราปรากฏในพื้นที่อื่น แต่ด้วยวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชุมชนเน้นการแลกเปลี่ยน ดังนั้นการที่จะคุ้มครองพันธุ์ได้อีกวิธีหนึ่งคือการขึ้นพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไป การทำการวิจัยหรือการรับรองโดยผลการวิจัยซึ่งเป็นแนวทางและวิธีการที่เหมาะสมกับกลุ่ม และต่อไปเมื่อกลุ่มพร้อม

แหล่งกระจายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง คุณวันนบ ขอสุขแกนนำ นักวิจัยร่วมและผู้ที่มองเห็นความสำคัญของความมั่นคงทางอาหารของประเทศ มองเห็นแบบองค์รวมร่วมกันเกี่ยวกับคุณลักษณะคุณค่า รสชาติของข้าวไร่ และความเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศและภาวะโลกร้อนว่าต่อไปพืชจะต้องทนความร้อนความแล้งมากขึ้นจึงจะอยู่รอดได้เป็นอาหารให้กับมนุษย์เพื่อการยังชีพได้ ท่านได้วางแผนให้ศูนย์อนุรักษ์พันธุกรรมมิใช่เพียงแค่เก็บรักษา พัฒนาพันธุ์เท่านั้นแต่จะเป็นแหล่งแจกจ่ายแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวไร่ให้กับเกษตรกรที่สนใจ ได้มาศึกษาได้มารับพันธุ์ข้าวไร่ไปปลูกเพื่อยังชีพได้ ซึ่งปัจจุบันมีเกษตรหลายพื้นที่ที่มีสภาพพื้นที่ราบสูงและพื้นที่ราบ เช่น นครสวรรค์ เชียงราย สุพรรณบุรี สนใจที่จะนำพันธุ์ข้าวไร่ชนิดข้าวเจ้าไปทดลองปลูกเพื่อการบริโภคในครอบครัวตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

4. แหล่งองค์ความรู้ภูมิปัญญาข้าวไร่ นอกจากการรวบรวมพันธุ์ข้าวไร่และพันธุ์พืชสมาชิกเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงต้องการที่จะให้เครือข่ายเป็นแหล่งองค์ความรู้ภูมิปัญญาข้าวไร่ให้กับผู้สนใจ เกษตร นักท่องเที่ยวเข้าศึกษาหาความรู้จากแปลงเรียนรู้แบบรวมสายพันธุ์ ก็จะจัดแสดงองค์ความรู้ภูมิปัญญาข้าวไร่ไว้ ณ ศูนย์อนุรักษ์พันธุกรรม 3 แห่งคือ กลุ่มแก่นมะกรูดโมเดล บ้านนางสาวขนิษฐา คลองวะ และศูนย์พัฒนาสังคม หน่วยที่ ๗๓ จังหวัดอุทัยธานี เพื่อเผยแพร่ความรู้และเป็นหลักฐานแสดงว่าพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดมีพันธุ์ข้าวชนิดใดบ้างในแต่ละพื้นที่เป็นการคุ้มครองพันธุ์พืชของตนอีกทางหนึ่ง

5. ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จากการรวบเมล็ดพันธุ์จากสมาชิกเครือข่ายแต่ละพื้นที่ พบว่า ชาวบ้านเริ่มตื่นตัว ต้องการพันธุ์ข้าวที่ตนเคยปลูกในอดีตและบางรายต้องการพันธุ์ข้าวไปปลูกเพิ่มเพื่อทำขนมบริโภคในครอบครัว โดยเฉพาะข้าวไร่ชนิดข้าวเหนียวเริ่มมีการแลกเปลี่ยนกับสมาชิกในเครือข่ายมากขึ้น ส่วนสมาชิกในเครือข่ายก็เริ่มปลูกข้าวเพิ่มสายพันธุ์มากขึ้นและเมื่อพบว่าข้าวที่รวบรวมมาสายพันธุ์ไหนให้ผลผลิตงาม รสชาติดีก็นำมาแลกเปลี่ยนกันและกันเริ่มมองเห็นความสำคัญของความหลากหลายสายพันธุ์มากขึ้นเข้าใจงานวิจัยมากขึ้น มองเห็นความสำคัญของเครือข่ายมากขึ้นว่านอกจากจะเป็นเพื่อนกันในเรื่องข้าวแล้วยังมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในเรื่องอื่นได้ โดยเฉพาะเยาวชนวัยรุ่นในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด เริ่มมองเห็นความสำคัญของข้าวไร่ที่ครอบครัวตนปลูกมากขึ้นเริ่มสนใจถามสายพันธุ์ที่ตนปลูกและมองเห็นความสำคัญของการปลูกข้าวไร่ว่าสามารถสร้างเป็นอาหารให้กับครอบครัวแล้วยังสามารถสร้างมูลค่า สร้างรายได้ให้กับครอบครัวได้

การท่องเที่ยวของชุมชน ตำบลแก่นมะกรูดนับเป็นสถานท่องเที่ยวในฤดูหนาวที่สำคัญของภาคกลางด้วยลักษณะพื้นที่ อัตลักษณ์ของชุมชน ผลไม้และดอกไม้เมืองหนาวที่สวยงาม อีกทั้งการมาท่องเที่ยวก็เพื่อชมความงามซื้อผลผลิตทางการเกษตรกลับบ้านเป็นของฝากอัน ได้แก่

สตรอเบอร์รี่ มะละกอ กล้วย ฟักทอง เผือก กะหล่ำหัวใจ และข้าวไร่ ผลผลิตดังกล่าวเป็นสิ่งจูงใจให้นักท่องเที่ยวมาเยือนตำบลแก่นมะกรูดเพิ่มขึ้นทุกปี ประกอบกับคนในชุมชนมีการวางแผนด้านการดึงดูดใจเช่นมีแปลงสตรอเบอร์รี่ให้เก็บสดๆ มีแปลงข้าวไร่ข้างทางที่สีเหลืองสวยงาม สิ่งเหล่านี้สร้างรายได้ให้ชุมชนในพื้นที่และพื้นที่ราบใกล้เคียงอย่างมากมาย เพราะมีทรัพยากรในพื้นที่สามารถสร้างความประทับใจ ดึงดูดให้มีนำท่องเที่ยวมาทุกปีและจำนวนมากขึ้นทุกปี

สิ่งแวดล้อมสีเขียว ระบบการผลิตข้าวไร่มีการปลูกที่เน้นความหลากหลายทางชีวภาพ ความหลากหลายทางพันธุกรรมในหนึ่งแปลงจะมีพืชผัก ผลไม้รวมกันไม่ต่ำกว่า 20 ชนิด ก่อให้เกิดการเกื้อกูลกันและกันป้องกันแมลงและเชื้อโรคได้เป็นอย่างดี สร้างความสมบูรณ์และสารอาหารกับดินจากการปลูกพืชที่หลากหลายปีที่ผ่านมาเมื่อไถกลบพืชที่หลากหลายจึงกลายเป็นปุ๋ยพืชสดชั้นดีเป็นอาหารให้กับดินสำหรับการปลูกในปีต่อมา ด้วยระบบการผลิตที่หลากหลายส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยธรรมชาติเกื้อกูลกัน และวิถีชีวิตที่อาศัยพึ่งพาป่าอยู่ร่วมกับป่าทำให้เห็นความสำคัญของป่าปัจจุบันแม้จะไม่มีป่าแบบเดิมแต่ก็พยายามปลูกป่าผลไม้ทดแทนป่าไม้เดิมเมื่อขึ้นไปแก่นมะกรูดจะสัมผัสได้ถึงอากาศที่เย็นและบริสุทธิ์ ถึงแม้ชาวบ้านจะบอกว่าปัจจุบันร้อนกว่าในอดีตเยอะก็ตาม อย่างไรก็ตามหากการพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็เปรียบได้กับการทำลายชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในชุมชนนั้น

เศรษฐกิจพอเพียง วิถีชีวิตที่เน้นอยู่ร่วมกับธรรมชาติ เน้นการพึ่งพาตนเองมีระบบการเกษตรเน้นความหลากหลายทางชีวภาพ ความหลากหลายทางพันธุกรรมเพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหารให้กับครอบครัวและชุมชนเพื่อลดรายจ่ายในครอบครัว ประกอบกับหลายครอบครัวที่ทำระบบการเกษตรแบบเชิงเดี่ยวประสบกับการขาดทุนในการขายผลผลิต ต้นทุนการผลิตสูงต้องซื้อปุ๋ยสารเคมี และต้องผ่อนชำระค่ารถไถ จึงทำให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนตนเองจากการทำพืชเชิงเดี่ยวเช่นข้าวโพด มันสำปะหลัง ยางพารา เริ่มนำความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในอดีตที่ปู่ย่าตายายหรือบรรพบุรุษเคยทำกันมาคือการอยู่ร่วมกับป่า การปลูกพืชผักผลไม้มากขึ้นเพื่อสร้างอาหารและความหลากหลายทางชีวภาพ พบว่าถ้าป่าสมบูรณ์จะได้รับผลประโยชน์จากป่าเช่น เห็น โคน ผัก หวาน หน่อไม้ น้ำผึ้ง สมุนไพรมาใช้มาบริโภคในครอบครัวและจำหน่ายให้กับคนพื้นที่ราบได้ เริ่มนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ด้วยการเน้นการปลูกข้าวไร่ให้เพียงพอต่อการบริโภคในครอบครัวตลอดทั้งปี มีการขุดสระน้ำเพื่อเลี้ยงปลาและปลูกพืชในฤดูแล้ง มีการปลูกพืชหลากหลายในพื้นที่มากขึ้นและลดการใช้สารเคมีให้น้อยลง สมาชิกชุมชนเริ่มไปดูงานเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงและนำมาปรับปรุงแปลงไร่ของตนเองมากขึ้นมองเห็นความจริงมากขึ้นว่าควรจะพึ่งพาตนเองให้มากที่สุด สร้างอาหารให้กับตนเองให้มากที่สุด ไม่เน้นการปลูกเชิงพาณิชย์เช่นในอดีต เน้นเศรษฐกิจชุมชนผลิตสินค้าที่เหมาะสมกับพื้นที่ของตนและเริ่มนำพืชผลที่เคยปลูกในอดีตกลับมาสร้างมูลค่าเพิ่มมากขึ้นอย่างเช่นฟักทอง ฟัก แตง เผือก มัน และข้าวไร่

นอกจากนี้ เงื่อนไขสำหรับการนำรูปแบบ “KAREN RICE MODEL” ไปใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดและนำไปสู่ความจริงได้ มีรายละเอียด ดังนี้

ผู้นำเข้มแข็ง ชุมชนต้องมีผู้นำที่เข้มแข็งจะเป็นผู้นำทางการหรือผู้นำตามธรรมชาติก็ได้ ผู้นำต้องมีจิตใจเข้มแข็ง อดทน มีวิสัยทัศน์ที่ก้าวไกล มองเห็นความสำคัญของส่วนรวมเป็นหลัก กล้าคิดกล้าทำในสิ่งที่ไม่เคยทำ กล้าพาสมาชิกในชุมชนให้ปฏิบัติตามอย่างมั่นใจ หลักการอุดมการณ์และ

มองเห็นปัญหา เห็นความสำคัญและตระหนักในเรื่องเดียวกัน พร้อมกำหนดเป้าหมาย ยุทธศาสตร์ที่เดินไปสู่เป้าหมายร่วมกันอย่างมีเอกภาพ

ความหลากหลายของวัฒนธรรม ความคงอยู่และความหลากหลายของวัฒนธรรมจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะทำให้องค์ความรู้และภูมิปัญญาดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนภายใต้การพัฒนาที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์มีลักษณะที่หลากหลายตามสภาพภูมินิเวศน์ของตน วัฒนธรรมเป็นภาพสะท้อนให้เรามองเห็นวิถีชีวิต ความสำเร็จและศักยภาพของคนในชุมชนนั้น วัฒนธรรมเป็นเครื่องร้อยใจสืบสานให้องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นคงอยู่คู่กับมนุษย์ ความหลากหลายของพันธุกรรมขาวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่ยังคงอยู่ถึงทุกวันนี้สืบเนื่องจากความหลากหลายของวัฒนธรรมที่มีข้าวไร่เป็นส่วนประกอบของพิธีกรรมยังคงอยู่นั่นเอง

ความคงอยู่ของภูมิปัญญา ภูมิปัญญาของท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นจากบริบททางกายภาพและวัฒนธรรมของคน หากระบบนิเวศของท้องถิ่นถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงไปก็จะส่งผลให้องค์ความรู้และภูมิปัญญาสูญหายไปด้วย ด้วยเหตุนี้ความคงอยู่ของภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ที่มีกระบวนการผลิตตั้งแต่การคัดสายพันธุ์ การปลูกและการดูแลรักษาแปลงจนถึงการเก็บเกี่ยวที่ยังคงอยู่เนื่องจากความผูกพันที่แนบแน่นระหว่างภูมิปัญญา กับ ท้องถิ่น ความรู้ กับระบบนิเวศ และด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นพัฒนา สืบสานต่อกันมาบนพื้นฐานระหว่างความพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ เพื่อรักษาความคงอยู่ของภูมิปัญญาเราจึงควรดำรงรักษาทั้งธรรมชาติและวัฒนธรรมร่วมกัน

การมีส่วนร่วม การทำงานด้านการพัฒนาหลักการทำงานที่สำคัญและจะทำให้การพัฒนาไปสู่เป้าหมายได้คือ “การมีส่วนร่วม” การมีส่วนร่วมด้วยการให้ชาวบ้านร่วมรับรู้และใช้ประโยชน์ด้วยกัน เป็นผู้ร่วมกำหนดปัญหาของชุมชน และหาลู่ทางแก้ปัญหาในลักษณะการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างชาวบ้านกับผู้วิจัยพร้อมกำหนดเป้าหมายการเดินทางร่วมกัน สิ่งที่พบได้คือชาวบ้านจะค่อยๆ พัฒนาศักยภาพของตน ชุมชน ชาวบ้านจะค่อยๆ เรียนรู้ด้วยตนเอง และมีการพัฒนาต่อยอดหรือนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ต่อไป จากการศึกษาครั้งนี้เน้นเรื่องการอนุรักษ์ข้าวไร่ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นชาวบ้านสามารถคิดและต่อยอดและเริ่มมองเห็นความสำคัญของพันธุกรรมพืชโดยวางแผนที่จะรวบรวมพันธุ์ฟักทอง ข้าวโพด และคิดจะรวบรวมพันธุ์พืชพื้นบ้านทั้งหมดทั้งในอดีตและปัจจุบันให้กลับมาอยู่ที่ท้องถิ่นเดิมเพื่อประโยชน์ของชุมชนตนเอง และมองไปถึงเป็นแหล่งกระจายเป็นแหล่งอาหารของประเทศหากเกษตรกรพื้นที่อื่นขาดแคลน นับเป็นปรากฏการณ์ทางความคิดที่มีคุณค่าและเป็นประโยชน์มหาศาลต่อไปของประเทศไทย

ระบบความคิด ร่วม มนุษย์เราจะมีความแตกต่างกันตรงวิธีคิด กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงมีวิธีคิดที่เป็นระบบ มีเหตุและผล ที่ผ่านการตรวจสอบโดยการดำเนินชีวิตจริง มีการมองภูมิปัญญาในลักษณะวิธีคิด มีระบบความคิดที่ผ่านความเชื่อที่ว่า เมล็ดพันธุ์พืชทุกอย่างต้องแลกเปลี่ยนกันเท่านั้น ห้ามซื้อขาย ถ้าไม่แลกเปลี่ยนกันจะทำให้การเพาะปลูกไม่ขึ้น ไม่งอกงาม ด้วยระบบความคิดเช่นนี้ส่งผลให้พันธุกรรมพืชในพื้นที่เกิดการแลกเปลี่ยนกระจายไปทั่ว ทำให้เกิดการอนุรักษ์ รักษาเมล็ดพันธุ์เป็นการกระจายความเป็นเจ้าของ กระจายความเสี่ยงเมื่อเกิดภัยธรรมชาติเมล็ดพันธุ์จะได้มี

หลากหลายพื้นที่สามารถนำกลับมาสู่ที่เดิมได้จากผู้อื่น เพราะถ้าเมล็ดพันธุ์ไม่แลกเปลี่ยนกัน อยู่ในระบบการค้าก็คงจะเป็นเหมือนหลายพื้นที่ที่เมล็ดพันธุ์ในท้องถิ่นสูญหายกลายเป็นของบริษัทไป จะทำการเพาะปลูกก็ต้องซื้อเท่านั้นไม่สามารถหยิบยืมกันได้ ระบบการผลิตเช่นนี้ส่งการพัฒนาระบบการผลิตอาหารเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงในชีวิต เกิดความมั่นคงยั่งยืนในระบบการผลิตอาหารในครอบครัวและชุมชนต่อไป

มหาวิทยาลัยศิลปากร

แผนที่ตั้ง เครือข่ายศูนย์อนุรักษ์พันธุพืช
ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี

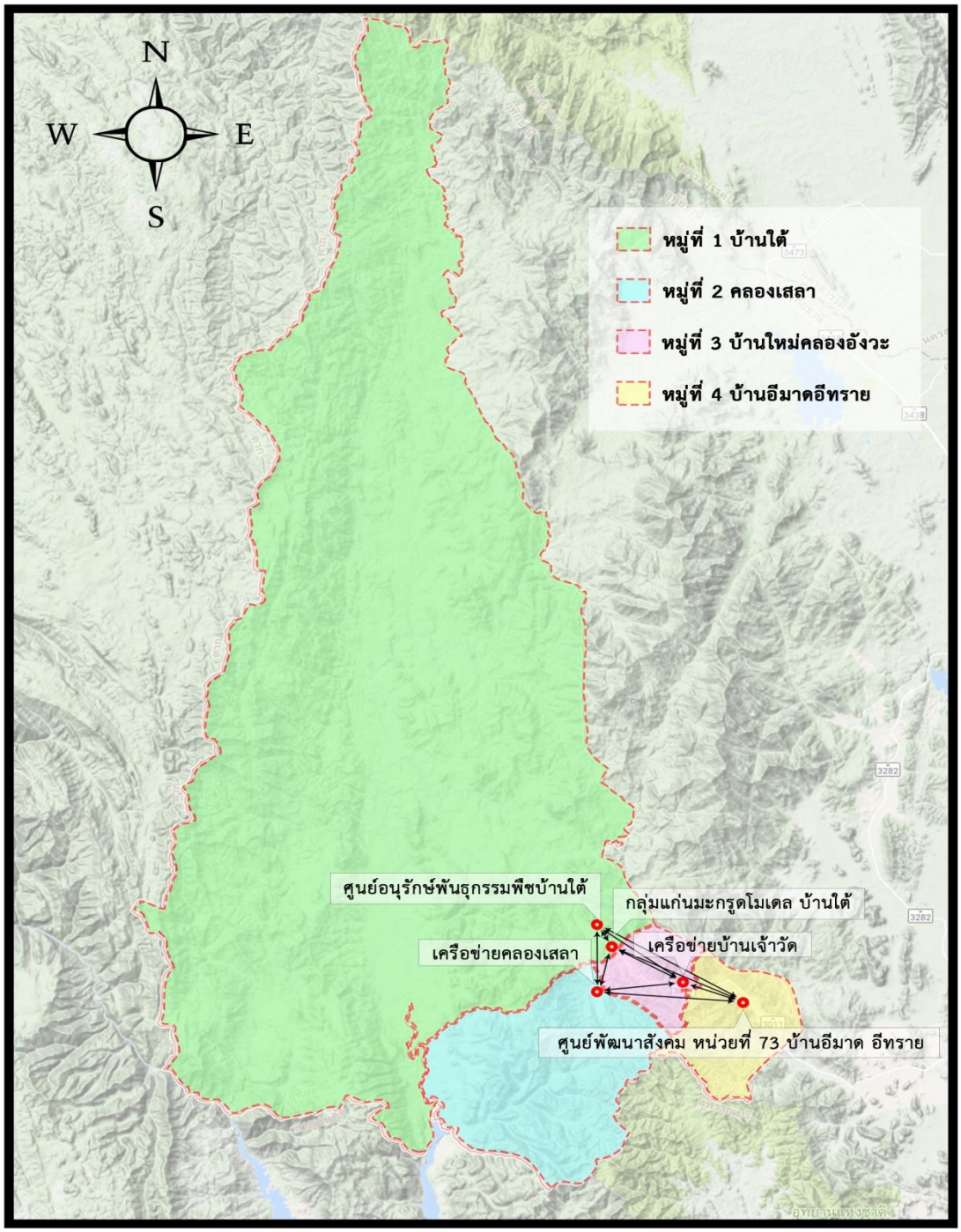

ภาพที่ 127 แผนที่เครือข่ายเมล็ดพันธุ์

ตอนที่ 2 การประเมินรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

การวิจัยในขั้นตอนนี้เป็นการดำเนินงานในระยะที่ 3 นี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการประเมินรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานี ที่ได้พัฒนาขึ้นมา โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) จากระยะที่ 2 เพื่อประเมินรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในจังหวัดอุทัยธานีจากผู้เชี่ยวชาญด้านการปลูกข้าวไร่ ผู้เชี่ยวชาญด้านการอนุรักษ์ และปรับปรุงรูปแบบให้เหมาะสม มีขั้นตอนในการดำเนินการ 2 ขั้นตอน คือการประเมินรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงและการสรุปผลการวิจัย โดยมีรายละเอียดในแต่ละขั้นตอนดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การประเมินรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ในขั้นการประเมินรูปแบบ เป็นขั้นตอนประเมินความเหมาะสมของรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง แบ่งเป็น 2 ดังนี้

การประเมินรูปแบบด้วยเครื่องมือแบบประเมินรูปแบบ ผู้วิจัยดำเนินการรวบรวมผลการศึกษาแนวคิดทฤษฎี เอกสารและข้อมูลที่เกี่ยวข้องทั้งมาวิเคราะห์ และนำรูปแบบการการประเมินรูปแบบแบบมีส่วนร่วมที่ กำหนดประเด็นการประเมิน และสร้างแบบประเมินรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 4 ด้าน หลังจากนั้นส่งแบบประเมินให้ ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ เชี่ยวชาญเกี่ยวกับเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญด้านข้าวไร่ ผู้เชี่ยวชาญด้านการอนุรักษ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านการสร้างเครือข่ายด้านการเกษตร และผู้เชี่ยวชาญด้านข้าวไร่ จำนวน 5 คน เพื่อร่วมพิจารณาและแสดงความคิดเห็นต่อรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง เพื่อนำผลการประเมินมาพัฒนาปรับปรุงรูปแบบเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างมั่นคงและยั่งยืนที่ผ่านการรับรองจากชุมชน พัฒนาให้เกิดเป็นรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง และเพื่อประโยชน์แก่ชุมชนอื่นได้นำไปเป็นแนวทางการสร้างเครือข่ายเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ให้สามารถพัฒนาชุมชนให้พึ่งพาตนเองและพึ่งพากันเองได้อย่างยั่งยืน โดยมีผลการประเมินรูปแบบที่ผ่านการประเมินโดยผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งมีรายละเอียดผลการประเมิน ดังตารางที่ 66

ตารางที่ 66 ผลการประเมินรูปแบบ “KAREN RICE MODEL”

ประเด็น	ความเหมาะสม		ความเป็นไปได้ในการนำไปใช้ปฏิบัติ		ความสอดคล้องกับบริบท		การใช้ประโยชน์ได้จริง	
	$\bar{X}$	แปลผล	$\bar{X}$	แปลผล	$\bar{X}$	แปลผล	$\bar{X}$	แปลผล
1. หลักการสร้างรูปแบบ	4.60	มากที่สุด	4.60	มากที่สุด	4.80	มากที่สุด	4.60	มากที่สุด
2. ความเชื่อมโยงของรูปแบบ	4.60	มากที่สุด	4.60	มากที่สุด	4.60	มากที่สุด	4.60	มากที่สุด
3. องค์ประกอบของรูปแบบ								
3.1 องค์ความรู้และภูมิปัญญาชุมชน (k)	4.60	มากที่สุด	4.40	มาก	4.60	มากที่สุด	4.40	มาก
3.2 การจัดการทรัพยากรมนุษย์ (A)	4.60	มากที่สุด	4.40	มาก	4.60	มากที่สุด	4.40	มาก
3.3 ทรัพยากรชุมชน (R)	4.60	มากที่สุด	4.80	มากที่สุด	4.60	มากที่สุด	4.40	มาก
3.4 การแลกเปลี่ยนกันและกัน (E)	4.60	มากที่สุด	4.80	มากที่สุด	4.80	มากที่สุด	4.80	มากที่สุด
3.5 เครือข่ายเมล็ดพันธุ์(N)	4.00	มาก	4.20	มาก	4.40	มาก	4.40	มาก
3.6 พันธุกรรมข้าว(R)	4.60	มากที่สุด	4.60	มากที่สุด	4.60	มากที่สุด	4.60	มากที่สุด
3.7 อัตลักษณ์ของชุมชน(I)	4.60	มากที่สุด	4.60	มากที่สุด	4.60	มากที่สุด	4.60	มากที่สุด
3.8 ภูมิวัฒนธรรม(C)	4.40	มาก	4.40	มาก	4.60	มากที่สุด	4.60	มากที่สุด
3.9 การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม(E)	4.20	มาก	4.40	มาก	4.60	มากที่สุด	4.40	มาก
4. การอธิบายรูปแบบ	4.20	มาก	4.40	มาก	4.40	มาก	4.40	มาก
5. ภาพรวมของรูปแบบ	4.40	มาก	4.40	มาก	4.60	มากที่สุด	4.60	มากที่สุด

การปรับปรุงหรือแก้ไขรูปแบบให้มีความถูกต้องและสมบูรณ์ หลังการประเมินรูปแบบด้วยเครื่องมือแบบประเมินรูปแบบรอบที่ 2 ผู้วิจัยได้นำผลการวิเคราะห์รูปแบบ และข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 5 ท่าน มาปรับปรุงรูปแบบให้มีความถูกต้องและสมบูรณ์เพื่อประโยชน์แก่ชุมชนอื่นได้นำไปเป็นแนวทางการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ อีกทั้งสามารถสร้างความมั่นคงทางอาหาร และสร้างความมั่นคงในชุมชนของตนและประเทศต่อไปอย่างยั่งยืน โดยรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงยังคงรูปแบบเดิม แต่มีข้อเสนอแนะให้เพิ่มเติมจากผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับการเพิ่มเนื้อหาและรายละเอียดที่แสดงให้เห็นประโยชน์ของรูปแบบเครือข่ายให้มากขึ้นเพราะหากมีการออกแบบโครงสร้างเครือข่ายจะทำให้เครือข่ายที่เกิดขึ้นมีกลไกและระบบการจัดการสัมพันธ์ระหว่างภาคี กลไกการบริหารงานไปสู่เป้าหมายร่วมกัน ซึ่งจะช่วยให้เกิดกลไกการพัฒนาที่เกิดความยั่งยืน และขั้นตอนการสร้างเครือข่ายด้านการอนุรักษ์ควรเริ่มจากการหาผู้นำที่มีแนวความคิด เป้าหมายและอุดมการณ์คล้ายกันจึงจะนำพาให้เครือข่ายเกิดเป็นรูปธรรมและความยั่งยืน

สรุปรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง หรือ “KAREN RICE MODEL” ที่เกิดขึ้นจากงานการวิจัยครั้งนี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของทางเลือกที่ผู้วิจัยต้องการนำเสนอแนวทางและรูปแบบรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่สามารถสร้างและพัฒนาความยั่งยืนให้กับชุมชน ดังนั้น หากชุมชนใดต้องการนำแนวทางและรูปแบบดังกล่าวไปปรับปรุงประยุกต์ใช้กับชุมชนของตน จึงจำเป็นต้องศึกษาและพิจารณาเงื่อนไขของค์ประกอบศักยภาพด้านต่างๆ ของพื้นที่ของตนอย่างรอบคอบและรอบด้าน เนื่องจากลักษณะภูมิสังคมอันประกอบไปด้วยสภาพภูมิศาสตร์ สภาพภูมิวัฒนธรรม สภาพแวดล้อมและสภาพบริบทในแต่ละพื้นที่ย่อมมีความแตกต่างมีลักษณะเฉพาะตัว เนื่องจากแนวทางและรูปแบบที่เกิดจากการวิจัยในครั้งนี้ เป็นการเพิ่มมุมมองทางเลือกให้กับชุมชนที่มีความต้องการที่จะอนุรักษ์ รวบรวม สืบทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาการปลูกข้าวหรือองค์ความรู้และภูมิปัญญาอื่นของชุมชนของตนด้วยการใช้เครือข่ายเป็นเครื่องมือสำหรับการอนุรักษ์ รวบรวม และสืบทอด ด้วยปัจจุบันเรื่องพันธุกรรมพืชนับเป็นเรื่องสำคัญยิ่งสำหรับเกษตรกรไทย การที่เกษตรกรไทยขาดความมั่นคงของชีวิตและความมั่นคงของชุมชนเพราะต้องพึ่งปัจจัยการผลิตจากคนอื่นส่งผลให้เราขาดเสถียรในการจัดการผลิต ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น วิถีชีวิตด้านการเกษตรเปลี่ยนไปเกษตรกรตกเป็นเครื่องมือของนักลงทุนเกษตรกรกลายเป็นเพียงผู้รับจ้างปลูกตามคำสั่งไม่สามารถตั้งราคา ควบคุมราคาผลผลิตของตนเองได้ สิ่งที่เกิดข้นเหล่านี้นำไปสู่ความไม่มั่นคงของชีวิต ความไม่มั่นคงของชุมชนและส่งกระทบไปยังความไม่มั่นคงของประเทศอีกด้วย ดังนั้นรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมั่นใจว่าจะเป็นรูปแบบและทางเลือกที่ดีต่อเกษตรกรไทยที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับชุมชนของตนอันจะนำพาประเทศไทยไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนบนพื้นฐานภูมิสังคม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดภูมิสังคมตามพระราชดำริ คือหลักการพัฒนาบนพื้นฐานภูมิสังคม เป็นการพัฒนาที่สอดคล้องกับภูมิสังคมและยึดภูมิสังคมเป็นหลักในการดำเนินการมีแนวคิดในการพัฒนาคือต้องคำนึงถึงหลัก 2 ประการนี้เป็นสำคัญ อย่าได้ไปแปรเปลี่ยนสภาพ ทั้งของผู้คนใน

พื้นที่และภูมิประเทศตรงนั้นให้เสียไปจากสภาพเดิมเป็นประการสำคัญ เป็นการพัฒนาโดยรอมชอมกับหลักความเป็นจริง นอกจากนี้การพัฒนาไม่ใช่การสร้างสิ่งใหม่เพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นการรักษาสิ่งดีๆ ที่มีอยู่แล้วให้คงอยู่ด้วย

มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทที่ 7
สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methodology) โดยใช้วิธีการเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) เป็นการวิจัยที่เน้นความหลากหลายวิทยามาบูรณาการเน้นการมองแบบองค์รวม มีวัตถุประสงค์ 1. ศึกษาสภาพการณ์การปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงพื้นที่จังหวัดอุทัยธานี 2. เพื่อพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 3. เพื่อประเมินรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ผู้ศึกษาได้ดำเนินการศึกษาบนฐานของแนวคิดการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่โดยชุมชนมีส่วนร่วม มุ่งเน้นการสร้างรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเพื่อสร้างความตระหนักถึงผลกระทบด้านสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม และเพื่อการอนุรักษ์ (conservation) มุ่งเน้นให้เห็นคุณค่าร่วมกับรักษาวัฒนธรรมรากเหง้า วิถีชีวิตที่เข้มแข็งอันจะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมได้แก่ แบบสอบถาม แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ที่สร้างและพัฒนาเครื่องมือขึ้นเอง ด้วยการศึกษาแนวคิดทฤษฎีจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ทำการศึกษาข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ซึ่งประกอบด้วยผู้นำแกนนำชุมชนป่าชุมชนสมาชิกในชุมชนและตัวแทนจากภาครัฐด้วยการคัดเลือกแบบเจาะจงและนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เชิงเนื้อหาและวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบพร้อมทั้งใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้าตลอดจนการตรวจสอบข้อมูลโดยการนำข้อมูลเนื้อหาที่เกี่ยวข้องทำการตรวจสอบความเที่ยงตรงอีกครั้งจาก ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชุมชน จากนั้นข้อมูลมาปรับแก้และเรียบเรียง จากผลการวิจัยสรุปผลการวิจัย 3 ส่วน ดังนี้ต่อไป

ส่วนที่ 1 การสรุปผลการศึกษาสภาพการณ์และศักยภาพในการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

ส่วนที่ 2 การสรุปผลพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ส่วนที่ 3 การสรุปผลการประเมินรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

สรุป

การวิจัยเรื่องการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงมีสาระสำคัญสรุปได้ดังนี้

ส่วนที่ 1 การสรุปผลการศึกษาบริบทและสภาพการณ์การปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

บริบทชุมชนตำบลแก่นมะกรูด ซึ่งประกอบด้วยหมู่บ้าน 4 หมู่บ้านได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านใต้ หมู่ที่ 2 บ้านคลองเสลา หมู่ที่ 3 บ้านใหม่คลองอังวะ และหมู่ที่ 4 บ้านอีมาด อีทราย บ้านเจ้าวัดยางแดง ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดเป็นชาวกะหรี่ยงโปว์หรือโผล่ว มีการสื่อสารกันด้วยภาษาถิ่น ที่ตั้งฐานอยู่ในพื้นที่มาเป็นเวลานานกว่า 150 ปี นับถือศาสนาพุทธและนับถือผีมีขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อ ที่เป็นเอกลักษณ์ประจำเผ่าเป็นของตนเอง ดังนั้นสภาพความเป็นอยู่จึงไม่มีความแตกต่างกัน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นไปในลักษณะเครือญาติแบบสังคมชนบททั่วๆ ไป ประชาชนมีความรักในถิ่นฐานไม่นิยมเดินทางไปทำงานนอกหมู่บ้าน ประเพณีที่สำคัญของชุมชนได้แก่ กินข้าวใหม่ บูชาเจดีย์ พิธีสืบชะตา บูชาต้นโพธิ์ต้นไทร ชาวกะหรี่ยงโปว์มีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น ทุกคนในพื้นที่รู้จักกันเป็นอย่างดี มีการติดต่อสื่อสารกันตลอดเวลาผ่านประเพณีและวัฒนธรรม อันเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและคติความเชื่อเรื่องผี สอดประสานกันไปในสายธารแห่งวิถีชีวิตโดยไม่มีการขัดแย้งกันแต่อย่างใด ส่วนประเพณีของชาวกะเหรี่ยงโปว์พิธีกรรมอื่นๆ ที่น่าสนใจ เช่น การเกิด การแต่งงาน การตาย งานเครื่องบินทอง เป็นต้น

ในระบบการผลิตแบบเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์ชุมชนแก่นมะกรูดสมัยรุ่นปู่ย่าตายาย ได้ดำรงชีวิตร่วมกันกับธรรมชาติ วิถีชีวิตผูกพันแนบแน่นอยู่กับป่ามาหลายร้อยปี ป่าเป็นศูนย์รวมความหลากหลายของแหล่งอาหาร ความหลากหลายของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่ม มีการจัดการชีวิตของตนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างลงตัว เชื่อมโยงความเชื่อความคิด สร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่เกื้อกูลพึ่งพิงซึ่งกันและกันอย่างดีระบบการผลิตแบบเน้นการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ เคารพธรรมชาติ มีการสั่งสม สืบทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเกี่ยวกับข้าวพื้นเมือง ในอดีตมีระบบการผลิตเป็นแบบการทำไร่หมุนเวียนเป็นระบบการเพาะปลูกระยะสั้น มีเวลาพักการใช้ดินนาน ทำการเกษตรเฉพาะฤดูฝน ด้วยการถางป่าและเผาไร่เพื่อการเพาะปลูกพืชเพียงไม่กี่ชนิดในรอบ 1 ปี โดยพืชหลักที่ปลูกคือข้าวไร่ พริกกะเหรี่ยง พืชรองคือ กัญชา ยาสูบ พืชเศรษฐกิจหลักมีเพียงอย่างเดียวคือ พริกกะเหรี่ยงจะปลูกเพื่อจำหน่ายที่ตลาดบ้านไร่ ได้เงินมาก็จะซื้อเกลือขึ้นมาไว้ใช้ทำอาหารในครอบครัว เช่น ทำหมูป่าร้า เก้งร้า ข่างส้ม ส่วนการปลูกข้าวไร่จะปลูกจนดินเสื่อมโดยสังเกตได้จากการที่ผลผลิตต่อไร่ของข้าวไร่ลดลงก็จะทิ้งไปหาพื้นที่ปลูกใหม่ ชาวกะเหรี่ยงโปว์จะปลูกข้าวไร่เจ้าเป็นหลักมีพื้นที่ปลูกครอบครัวละประมาณ 10 ไร่ เพื่อใช้ในการบริโภคภายในครัวเรือน ปลูกข้าวเหนียวขาว ข้าวเหนียวดำ งา ข้าวฟ่าง เพื่อใช้ในการประกอบพิธี โดยแปลงข้าวไร่หนึ่งแปลงจะประกอบไปด้วย ข้าวเจ้าไร่หลายสายพันธุ์อย่างน้อย 4-5 สายพันธุ์ ข้าวเหนียว 1-2 สายพันธุ์ซึ่งแต่ละสายพันธุ์จะปลูกตามความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่และสภาพอากาศ ถ้าคาดการณ์ว่าฝนจะตกน้อย อากาศร้อน จะแห้งแล้งจะปลูกข้าวเจ้าไร่ที่มีอายุสั้นด้วย เช่น ข้าวลาย ข้าวหมี ข้าวตงโป้ย ข้าวเหนียวไร่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์พันธุ์พื้นเมือง ข้าวฟ่าง งา เผือก ฟัก ฟักส้ม พริกกะเหรี่ยง มะเขือส้ม ฝ้าย ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2530 ชาวกะเหรี่ยงโปว์ได้รับการแนะนำให้รู้จักกับข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จากพ่อค้าคนกลางในตลาดบ้านไร่ เพื่อจำหน่ายและมีรายได้ดีจึงเป็นแรงจูงใจให้คนในชุมชนเริ่มปลูกพันธุ์จากบริษัทและทิ้งพันธุ์พื้นบ้าน ขยายพื้นที่ปลูกอย่างรวดเร็วและลดพื้นที่ปลูกข้าวไร่ลง พร้อมกับการลดสายพันธุ์ข้าวไร่

ลงเช่นกัน ส่งผลให้พันธุ์ข้าวไร่แต่ละครอบครัวลดลง หลายพันธุ์สูญหาย ต่อมาปลูกมันสำปะหลัง หลังจากนั้นก็เริ่มมีการปลูกพืชตามความต้องการของตลาด เช่น ละหุง มะเขือพวง ฟักทองพันธุ์ใหม่ที่ไม่สามารถเก็บเมล็ดพันธุ์ได้ผลผลิต การแสวงหาเครื่องทุนแรง เครื่องจักรกลที่ทันสมัย เช่น รถไถ เพื่อต้องการเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้น นับเป็นการสร้างหนี้สินในระดับครัวเรือนอย่างสำคัญ

การปลูกข้าวไร่ในปัจจุบันมีการใช้เทคโนโลยี ส่งผลให้พันธุ์ข้าวลดลงจากการที่ผู้รับจ้างปลูกบอกว่าการเปลี่ยนตู้หยอดข้าวลำบากยุ่งยาก และเริ่มมีการผสมพันธุ์ข้าวส่งผลให้ข้าวกลายพันธุ์ไปด้วย การใช้รถไถเพื่อการปลูกข้าวไร่จะส่งผลให้หน้าดินไม่แน่นเมื่อฝนตกลงมาหน้าดินจะไหลและเมล็ดพันธุ์ข้าวก็จะไหลตามไปด้วย ยิ่งถ้าฝนตกหนักมากเมล็ดพันธุ์จะไปไหลไปเกือบหมดทำให้ต้องเริ่มมาหยอดใหม่ เสียเวลา เสียค่าใช้จ่าย เสียเมล็ดพันธุ์เพิ่ม ดังนั้นการปลูกด้วยการขุดหยอดด้วยมือเป็นการปลูกที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่สูง และทำให้สามารถปลูกพืชพันธ์ข้าวและพืชพันธุ์อื่นที่เป็นอาหารได้มาก โดยจะเอาเมล็ดพันธุ์ทุกอย่างผสมคลุกเคล้ากับเมล็ดพันธุ์ข้าวไร่ประมาณเกือบ 20 ชนิด โดยเมล็ดพันธุ์ที่ผสมได้แก่ ข้าวไร่ 3-5 พันธุ์ พริกกะเหรี่ยง งา แตงกว่า ฟักพันธุ์ต่างๆ ฟักทอง ยาสูบ มะเขือหลายสายพันธุ์ ข้าวโพดหลายสายพันธุ์ เผือก มัน คะน้า กวางตุ้ง ผักกาด ฝ้าย นอกจากการทำไร่แล้วก็จะมีอาชีพหาของป่าขาย และจักสาน ทอผ้าด้วย

ชาวบ้านมีการปลูกข้าวไร่ไว้บริโภค 3 สายพันธุ์หลักคือซึ่งเป็นสายพันธุ์ที่ปลูกได้ผลผลิตดีในพื้นที่คือ ข้าวเหลือง รองลงมาเป็นข้าวขาว และข้าวลาย และมีการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวไร่จะมีการปลูกมันสำปะหลัง ต่อมาในปี พ.ศ. 2553 เริ่มมีการปลูกผลไม้ เช่น กล้วยน้ำว้า ผักผลไม้เมืองหนาว สตรอเบอร์รี่ อาโวคาโด กาแฟ กะหล่ำหัวใจ ผักกาดแก้ว (ผักสลัด) ซึ่งเป็นการสร้างรายได้ให้กับประชาชนในพื้นที่

ผลการเก็บรวบรวมข้อมูลและสำรวจพื้นที่พบพันธุ์ข้าวที่ปลูกในพื้นทั้งหมด 32 สายพันธุ์ เป็นพันธุ์ข้าวในท้องถิ่น 29 สายพันธุ์ ซึ่งประกอบด้วยข้าวเจ้า 23 สายพันธุ์ และเป็นพันธุ์ข้าวเหนียว 6 สายพันธุ์ สามารถบันทึกลักษณะพันธุ์ข้าวอย่างละเอียดได้ 10 สายพันธุ์ และสามารถบันทึกลักษณะพันธุ์ข้าวเบื้องต้นได้ 18 สายพันธุ์ โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

ข้าวดอหรือข้าวเบา (early maturing rice) จะออกดอกช่วงปลายเดือนกันยายนถึงต้นเดือนตุลาคม เป็นข้าวที่ปลูกบนพื้นที่ดอน ต้องการน้ำน้อย เป็นข้าวที่โตเร็ว ออกรวงเร็ว เป็นข้าวสำหรับปลูกไว้สำรองยามฉุกเฉิน หากข้าวที่ปลูกเมื่อปีที่ผ่านมาหมดไม่เพียงพอต่อการบริโภค หรือในปีนั้นเกิดสภาวะแล้งฝนหมดเร็วก็จะมีข้าวเบาไว้สำหรับการบริโภค และเป็นภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรอีกรูปแบบหนึ่ง เนื่องจากข้าวเบาจะเกี่ยวก่อนทำให้การจัดการแรงงานในครอบครัวไม่ต้องเร่งรีบทยอยเก็บเกี่ยวผลผลิต พันธุ์ข้าวเบาพบ 4 สายพันธุ์ ได้แก่ ต้มโป่ยหรือต่งโป้ย กี้หรือข้าวหมี ข้าวลาย เจ้าห้อ เป็นต้น

ข้าวกลาง (medium maturing rice) จะออกดอกช่วงกลางถึงปลายเดือนตุลาคม เป็นข้าวปลูกที่ได้ผลผลิตดี ใช้น้ำมากกว่าข้าวเบา พบ 25 สายพันธุ์เป็นทั้งข้าวพื้นเมืองและข้าวไร่จากพื้นที่อื่นแล้วนำมาทดลองปลูกแล้วได้ผลผลิตดี รสชาติอร่อย ได้แก่ โว่เบ้ย/ข้าวแดง เนอเม่อ/ข้าวหอม บองพ้าย กั้ยคู้ บ่องอั้ว/ข้าวเหลือง ตู้ เซอน่า ไฮมาเลย์/ข้าวเหนียวไร่ อายเชิ่น/ข้าวเหนียวดำต้นดำ เหลืองเงิน เหลืองขาว เหลืองทอง เหลืองอ่อน บึ่งอั่ว/ข้าวขาว ต้นเต้ยขาว บึ้งปลิง ข้าวเหนียวดำต้นเขียว ข้าวเหนียวหอมตุ้ง ข้าวเหนียวลาย ข้าวเหลืองน้อย ข้าวเหนียวแดง ข้าวเหนียวหอมสกล เป็นต้น

ข้าวปีหรือข้าวหนัก (late maturing rice) ส่วนใหญ่ออกดอกเดือนพฤศจิกายน ได้แก่ เนอเม่อ/ข้าวหอม

ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์นั้นมีปัจจัยหลายประการที่มีผลต่อการเลือกสายพันธุ์ข้าวมาปลูกในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดเดิมพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดโดยปัจจัยที่สำคัญคือ รสชาติอร่อย นิ่ม ผลผลิตดี ทนกับสภาพอากาศได้ดี อายุข้าวสั้นเพื่อลดความเสี่ยงหากมีภัยแล้ง และสร้างความมั่นคงทางอาหารเมื่อข้าวปีก่อนไม่เพียงพอต่อการบริโภค การปลูกเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ การปลูกเพื่อเป็นส่วนประกอบในการปรุงยา และเพื่อลดค่าใช้จ่ายในครอบครัว ดังนั้น เพื่อให้สามารถมองเห็นปัจจัยที่มีผลต่อความหลากหลายพันธุ์ข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์ โดยสามารถมองแบบมิติด้านต่างๆ ดังนี้

มิติระบบนิเวศวิทยา ด้วยสภาพพื้นที่ของชาวกะเหรี่ยงโปว์เป็นพื้นที่ราบเนินเขาและพื้นที่ภูเขาเป็นส่วนใหญ่จึงเป็นพื้นที่เหมาะสมสำหรับการผลิตและการปลูกข้าวไร่ประกอบกับยังไม่มีพันธุ์ข้าวส่งเสริมชนิดใดที่เหมาะสมกับพื้นที่เท่าข้าวไร่ นอกจากนี้การปลูกข้าวของชาวกะเหรี่ยงโปว์มีการเลือกสายพันธุ์ข้าวตามลักษณะพื้นที่ปลูก เพราะระบบนิเวศกับสายพันธุ์ข้าวมีความสัมพันธ์กับการเจริญเติบโตและปริมาณผลผลิตข้าวในแต่ละปี โดยข้าวพันธุ์ที่ปลูกในปัจจุบันสามารถปลูกในลักษณะพื้นที่ชัน สูง เพราะพันธุ์ข้าวเหล่านี้ต้องการปริมาณน้ำน้อยเมื่อฝนตกน้ำฝนจะไหลผ่านรวดเร็วน้ำซึมลงในดินน้อย

มิติทางวัฒนธรรมการบริโภค ชาวกะเหรี่ยงโปว์มีวิวัฒนาการ การถ่ายทอด การเรียนรู้ การสืบทอดประสบการณ์ องค์ความรู้และภูมิปัญญาของตนในอดีตให้กับลูกหลานของตนผ่านวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อของตน หากเป็นอาหารโดยเฉพาะข้าวไร่มีการส่งผ่านองค์ความรู้ผ่านวิถีการบริโภคและวัฒนธรรมประเพณี งานบุญของตนอยู่ตลอดมา การปลูกข้าวไร่มิใช่เพียงเพื่อเป็นอาหารสำหรับการบริโภคในชีวิตประจำวันเท่านั้น ชาวกะเหรี่ยงโปว์บริโภคข้าวเจ้าเป็นอาหารหลักสำหรับชีวิตประจำวันจากการสำรวจพบว่า มีชนิดของพันธุ์ข้าวเจ้ามากกว่า 25 สายพันธุ์ และมีการบริโภคข้าวเหนียวทั้งขาวและดำโดยข้าวเหนียวเป็นองค์ประกอบหลักของขนมในงานบุญ งานมงคล งานประเพณีต่างๆ และสำหรับแจกจ่ายยามว่างจากการทำไร่ โดยจะนำข้าวเหนียวมาแปรรูปเป็นขนมมากมายหลายชนิด ดังนั้นรูปแบบของการบริโภค รูปแบบอาหาร จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลการเลือกชนิดของข้าวไร่ที่ปลูก มีผลต่อการคงอยู่ของสายพันธุ์ข้าวของชุมชน

มิติทางความมั่นคงทางอาหาร มีปัจจัยหลายประการที่สามารถสร้างความมั่นคงทางอาหาร เช่น การเลือกสายพันธุ์ข้าวที่มีความหลากหลายชนิด การปลูกพืชหลากหลายสายพันธุ์พร้อมๆ กัน สำหรับการปลูกในแต่ละฤดูกาล และการที่วัฒนธรรมและความเชื่อเกี่ยวกับข้าวยังคงรักษาไว้เป็นอย่างดี การที่จะปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ในพื้นที่เดิมหรือการเปลี่ยนผ่านสายพันธุ์ข้าวต้องเกิดจากการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันเท่านั้น ห้ามมีการซื้อขาย จำหน่ายพันธุ์ข้าว เพราะมีความเชื่อว่าจะทำให้ผลผลิตของข้าวในฤดูกาลปลูกต่อไปไม่ดี ผลผลิตลดลง และมีความเชื่อว่าทุกครอบครัวต้องปลูกข้าวกินเอง เหตุแห่งความเชื่อเช่นนี้ได้สร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับกลุ่มชนของตนได้เป็นอย่างดี อีกทั้งภูมิปัญญาในการปลูกข้าวไร่ของคนในอดีตก็มีกุศโลบายที่แยบคายที่สามารถสร้างความหลากหลายของอาหารด้วยการปลูกข้าวไร่นั่นมิใช่เพียงการปลูกข้าวแต่ผสมผสานไปด้วยเมล็ดพันธุ์พืชมากกมายเกือบ 20 ชนิด ระบบการผลิตที่หลากหลายสายพันธุ์พืชตามความเหมาะสมของพื้นที่เป็น

หลักประกันในด้านประมาณผลผลิตและยังเป็นการกระจายความเสี่ยงเพราะพืชแต่ละสายพันธุ์มีคุณสมบัติ มีความคงทนและความต้านทานโรคระบาดและแมลงแตกต่างกันไป

มิติทางเศรษฐกิจ เดิมชุมชนกะเหรี่ยงโปว์มีระบบการผลิตแบบยังชีพจะอาศัยอยู่ในป่าและที่ภูเขาสูงห่างไกลจากชุมชนพื้นราบพืชพันธุ์ที่ปลูกคือข้าวไร่ กับพริกกะเหรี่ยง อาหารที่บริโภคได้มาจากการหาตามป่าเขาไม่รู้จักระบบการผลิตแบบเศรษฐกิจเน้นการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันในชุมชน ในอดีตที่ผ่านมาทุกครัวเรือนมีระบบการผลิตที่เน้นความหลากหลายของพันธุ์พืช การกระทำเช่นนี้เป็นการช่วยลดความเสี่ยงในด้านปริมาณผลผลิตในไร่แล้ว ยังทำให้เกิดการจัดการแรงงานในครอบครัวเป็นไปได้โดยง่าย เพราะข้าวแต่ละสายพันธุ์ พืชแต่ละสายพันธุ์มีอายุการเก็บเกี่ยวไม่เท่ากันทำให้สามารถทยอยเกี่ยวและทยอยเก็บผลผลิตได้ง่ายส่งผลให้ละต้นทุนในระบบการผลิตได้อย่างดี ลดรายจ่ายในครัวเรือนสำหรับค่าวัตถุดิบในการทำอาหารในครัวเรือนได้ เกษตรกรหลายครอบครัวปรับตัวมาใช้ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง เริ่มมีการผลิตข้าวไร่เพื่อจำหน่าย และแปรรูปข้าวไร่เป็นอาหารไว้บริการให้นักท่องเที่ยวและคนในชุมชน

มิติทางความเชื่อและพิธีกรรม วิถีชีวิต วัฒนธรรมและความเชื่อของชาวกะเหรี่ยงโปว์ให้ความสำคัญและเห็นประโยชน์และคุณค่าข้าวอย่างสูง แม้ว่าปัจจุบันชุมชนจะได้รับความรู้ความเจริญการพัฒนาในรูปแบบทุนนิยมแต่วัฒนธรรมและความเชื่อเกี่ยวกับข้าวยังคงรักษาไว้เป็นอย่างดี ด้วยพิธีกรรมต่างๆ ล้วนมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับข้าวทั้งสิ้น มีข้าวเป็นเครื่องเซ่นไหว้ บูชาหรือแม้แต่พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการรักษาความเจ็บป่วยก็มีการใช้ข้าวเป็นส่วนประกอบพิธีและส่วนประกอบของยาที่ปรุง สิ่งเหล่านี้ทำให้คงไว้ซึ่งความหลากหลายของพันธุ์ข้าวในชุมชน

องค์ความรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้านการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในบริบทของการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนา วัฒนธรรมการผลิตและวิถีชีวิตของชาวกะเหรี่ยงโปว์ซึ่งยังคงที่ยังคงทำมาหากินอยู่ในไร่ซึ่งเป็นการคงอยู่ของรูปแบบการผลิตที่ไม่แตกต่างไปจากบรรพบุรุษในอดีตเท่าไรนักยังคงไว้ซึ่งความหลากหลายของสายพันธุ์พืช มีกระบวนการรักษาและพัฒนาสายพันธุ์แบบเหมาะสมกับสภาพภูมินิเวศน์ที่ไม่ต้องใช้งบประมาณมากมายเพียงแต่ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการระบบการผลิตข้าวและการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายในแปลงข้าวไร่ ซึ่งประโยชน์ที่ได้จากความหลากหลายในแปลงข้าวไร่มีมากมายจึงทำให้ชาวกะเหรี่ยงโปว์มีการคัดสรรเมล็ดพันธุ์ข้าวเป็นอย่างดีและมีการอนุรักษ์ข้าวได้หลากหลายสายพันธุ์ วิธีการคัดเลือกสายพันธุ์ข้าวของชาวกะเหรี่ยงโปว์มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ ประการแรก การคัดเลือกสายพันธุ์ข้าวเพื่อให้คงความเป็นสายพันธุ์ข้าวเดิมไว้ ประการที่สอง การคัดสายพันธุ์ข้าวใหม่ที่เกิดจากการปะปนผสมกันเอง จะทำการคัดเลือกไว้เพื่อนำไปทดลองปลูกขยายพันธุ์ในปีถัดไปและนำมาแลกเปลี่ยนกันในชุมชน การแลกเปลี่ยนในลักษณะนี้ถือเป็นกระบวนการอนุรักษ์และสร้างความคงอยู่ที่หลากหลายของพันธุ์ข้าวไว้ได้อย่างดี

ส่วนที่ 2 การสรุปผลพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานของประชาชนในชุมชนที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวไร่ ชุมชนเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญของภาคกลางในช่วงฤดูหนาว ประกอบกับการตั้งถิ่นฐานของบ้านเรือนที่ใกล้ชิดติดกันทำให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์กันเป็นอย่างดี

ด้านสังคม ด้วยวัฒนธรรมการปลูกข้าวไร่เป็นมรดกทางสังคมที่มีการถ่ายทอดส่งต่อกันมาสู่ลูกหลานด้วยการปฏิบัติจริง สังคมดำรงอยู่ได้ด้วยข้าวไร่มีข้าวเป็นอาหารหลักที่สำคัญมาช้านาน การดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยมีข้าวเป็นอาหาร มีข้าวเป็นยา มีข้าวเป็นพืชที่เลี้ยงคนในสังคม ไร่ข้าวเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของทุกครอบครัวเพราะไร่ข้าวมีทุกอย่างที่กินได้ ทุกครอบครัวอาศัยไร่ข้าวเป็นสำคัญ อันเป็นผลทำให้ทุกครอบครัวต้องต้องรักษาถ่ายทอดการปลูกข้าวไร่ให้กับบรรพบุรุษของตน

ด้านเศรษฐกิจ ด้วยปัจจุบันคนในชุมชนมากขึ้น ด้วยวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ความเชื่อของชาวกะเหรี่ยงโปว์ว่ายิ่งมีลูกมากเท่าไรยิ่งดีพ่อแม่จะสบายเพราะมีลูกมาช่วยทำไร่ ช่วยทำมาหากินเลี้ยงครอบครัวได้ จึงทำให้ต้องเพิ่มพื้นที่การปลูกข้าวไร่ ประกอบกับรสนิยมของผู้บริโภคพื้นราบที่มีความชอบ มีความต้องการบริโภคข้าวไร่มากขึ้นจึงทำให้ในอนาคตข้าวไร่จะกลายเป็นทั้งพืชหลักของครอบครัวและพืชเศรษฐกิจได้ นอกจากนี้เมล็ดพันธุ์ข้าวไร่สำหรับการปลูกข้าวในพื้นที่นาปรังและพื้นที่แห้งแล้งยังมีอุปสงค์เพิ่มมากขึ้น

วัฒนธรรมประเพณี ชาวกะเหรี่ยงโปว์มีวัฒนธรรมการกินที่หลากหลายเรียบง่าย ประกอบกับในปัจจุบันมีการรื้อฟื้น รักษาวัฒนธรรมประเพณีของตน พร้อมทำการเชื่อมโยงสร้างเครือข่ายวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงทั้งประเทศ ส่งผลให้มีประเพณีวัฒนธรรมที่เคยสูญหายไปคืนกลับมามากขึ้น ด้วยข้าวไร่เป็นส่วนประกอบหลักของการดำเนินกิจกรรมด้านประเพณีและวัฒนธรรมล้วนมีส่วนประกอบของข้าวไร่ทั้งสิ้น ส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์ข้าวไร่ตามไปด้วย ปัจจัยเหล่านี้เป็นปัจจัยเสริมที่ส่งผลให้การพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเกิดขึ้นได้อย่างเป็นรูปธรรมและมีการพัฒนาต่อยอดให้เกิดความมั่นคงและเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จากการที่ชุมชนท้องถิ่นมีการปลูกข้าวไร่เพื่อยังชีพของครอบครัวและบางครอบครัวข้าวไร่ได้เริ่มเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญที่จำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวและชุมชนพื้นที่ใกล้เคียง ส่งผลให้ชุมชนท้องถิ่นเกิดความตระหนัก หวงแหน องค์ความรู้และภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่มากขึ้น เดิมมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่ด้วยการปฏิบัติให้ดูด้วยตนเอง เริ่มมีความคิดที่จะให้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร มีการจัดระบบความรู้ด้านการปลูกและด้านลักษณะพันธุ์

ผู้นำชุมชน ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการมีวิสัยทัศน์กว้างไกลด้านการปกครองด้วยเน้นความสำคัญชองคนในชุมชน ให้การสนับสนุนช่วยเหลือเป็นอย่างดี สนับสนุนพื้นที่เพื่อการปลูกข้าวไร่แบบอนุรักษ์ สนับสนุนบุคลากรให้ร่วมทำวิจัย เข้าร่วมกิจกรรมส่งผลให้การดำเนินงานวิจัยมีความคืบหน้าอย่างรวดเร็วและได้รับการตอบรับอย่างดีจากคนในพื้นที่ ประกอบกับการวิจัยครั้งนี้เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริงจึงทำให้ผู้ร่วมวิจัยมีความภูมิใจและเต็มใจร่วมกิจกรรมเป็นอย่างดี

ลักษณะเครือข่ายที่เกิดขึ้นจึงเป็นเครือข่ายเชิงพื้นที่แบบไม่เป็นทางการและเป็นเครือข่ายในกลุ่มชาติพันธุ์มากกว่าเครือข่ายเชิงธุรกิจหรือเครือข่ายอิงผลประโยชน์ เนื่องจากชาวกะเหรี่ยงมีการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าว ข้าวโพด ถั่ว พริก พืชผลต่างๆ ระหว่างกันอย่างต่อเนื่อง เครือข่ายกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่จังหวัดอุทัยธานี สุพรรณบุรี ตาก และกาญจนบุรีจะไปร่วมงานและร่วมกิจกรรมของกันและกัน นอกจากร่วมกันรักษา แลกเปลี่ยน รื้อฟื้นวัฒนธรรมแล้วก็ยังเริ่มมีการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ข้าว เมล็ดพันธุ์พืชที่เคยปลูกในอดีตร่วมกันด้วย การแลกเปลี่ยนลักษณะนี้ส่งผลให้เกิดการคัดเลือกและการปรับปรุงพันธุ์พืชให้มีความหลากหลายมากขึ้น

ในขั้นตอนของการวิเคราะห์ปัญหาความต้องการ ความคิดเห็นของสมาชิกชุมชนต่อการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ รูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ ผลกระทบต่อการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ และข้อเสนอแนะต่อการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่โดยชุมชนเพื่อความมั่นคงและยั่งยืนของชุมชน ผู้วิจัยได้พากลุ่มแกนนำชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้านไปศึกษาดูงาน ณ วัดป่าสวนธรรมร่วมใจ ตำบลศรีฐาน อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธรและกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร พร้อมถอดบทเรียนจากกรณีศึกษาเพื่อการสังเคราะห์ความรู้ ค้นหาปัจจัยและกระบวนการหนุนเสริมที่ดีและการปฏิบัติการที่เป็นเลิศ (Best Practice) จากพื้นที่ 2 แห่ง โดยใช้เทคนิค A-R-R คือถอดบทเรียนหลังปฏิบัติการและใช้เทคนิค A – I - C เป็นกระบวนการประชุมที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้มีโอกาสสื่อสารแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ และข้อมูลข่าวสารทุกขั้นตอน ซึ่งจะทำให้ผู้เข้าร่วมประชุมเข้าใจสภาพปัญหาข้อจำกัดความต้องการ และศักยภาพของผู้มาเกี่ยวข้องต่างๆ เป็นกระบวนการประชุมที่ระดมพลังสมอง เพื่อแก้ไขปัญหา และแนวทางพัฒนาในเชิงสร้างสรรค์ โดยใช้หลักการมีส่วนร่วมอย่างเป็นประชาธิปไตย สำหรับวิธีปฏิบัติการที่เป็นเลิศครั้งนี้คือ 1.ผู้นำดี 2.กระบวนการเรียนรู้ 3.การวิจัยท้ายบ้าน 4.การสร้างและขยายเครือข่าย 5.การมีส่วนร่วมการพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญา 6.เน้นคุณธรรมจริยธรรม 7.ทุกอย่างเริ่มจากญาติพี่น้อง และคนที่มีใจคล้ายกัน และ 8.เน้นสร้างคุณค่ามากกว่ามูลค่า และจากผลการวิเคราะห์สภาพแวดล้อม (SWOT Analysis) พบว่า จุดแข็ง คือ ชุมชนมีพันธุ์ข้าวพื้นเมือง และมีภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นทุน อีกทั้งมีวิธีการรักษาและถ่ายทอดที่ดี จุดอ่อน ชุมชนเริ่มนำระบบการผลิตแบบเชิงเดี่ยวมาใช้ ขาดการพัฒนาด้านความรู้ และสมาชิกชุมชนรุ่นหลังเริ่มไม่เห็นคุณค่าของความคิดความเชื่อ ภูมิปัญญาในอดีตคือ โอกาส คือ เกษตรกรและบริโภคเริ่มสนใจมีความต้องการเมล็ดพันธุ์และผลิตภัณฑ์จากข้าวไร่ ชุมชนมีชื่อเสียงด้านการท่องเที่ยวและภาครัฐสนับสนุน ส่งเสริมการท่องเที่ยวและอุปสรรค คือ นโยบายการพัฒนายังเป็นแบบระบบบนไปสู่ข้างล่าง และชุมชนยังมีแนวคิดการทำเกษตรเพื่อการค้าเป็นหลัก ผลการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคของการปลูกข้าวไร่ของชุมชน พบว่า ชุมชนตำบลแก่นมะกรูด มีจุดแข็งและโอกาสมากกว่าจุดอ่อนและอุปสรรค จากการที่ชุมชนมีจุดแข็งมากกว่าจุดอ่อนและมีโอกาสมากกว่าอุปสรรค ส่งผลให้มีปัจจัยสนับสนุนการสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเป็นจริง ต่อจากนั้นผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณ(Quantitative Research) เบื้องต้นมาร่วมวิเคราะห์ โดยผลของข้อมูลสรุปได้ว่า ชุมชนชาวกะเหรี่ยงโปว์มีความเห็นด้วยต่อการพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง มองเห็นความสำคัญของเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ว่าสามารถพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น สร้างความมั่นคง

ในชีวิต สามารถสืบทอดวัฒนธรรมและสร้างจิตสำนึกให้เกิดการอนุรักษ์และหวงแหนในวัฒนธรรมชุมชนได้จริง โดยการสร้างเครือข่ายบนพื้นฐานการมีผู้นำที่เข้มแข็ง เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและให้อิสระกับชุมชน ร่วมกับการสร้างความรู้และการเรียนรู้ให้กับชุมชน และนำผลจากการศึกษาข้อเท็จจริงมาสร้างรูปแบบ Model ที่สอดคล้องกับบริบท สภาพการณ์ภูมิสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์นี้ คือ "KAREN RICE MODEL" ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในการดำเนินไปสู่การการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ประกอบด้วย 1.องค์ความรู้และภูมิปัญญาในชุมชน 2. การจัดการทรัพยากรมนุษย์ 3. ทรัพยากรชุมชน 4. การแลกเปลี่ยนกันและกัน 5. เครือข่ายเมล็ดพันธุ์ 6. พันธุกรรมข้าว 7. อัตลักษณ์ของชุมชน 8. ภูมิวัฒนธรรม 9. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การที่จะดำเนินการให้เกิดผลสัมฤทธิ์ได้อย่างยั่งยืนต้องมีการดำเนินการในลักษณะแบบบูรณาการร่วมกับความหลากหลายทางวิทยาการ เน้นการมองแบบองค์รวมเพื่อส่วนรวมและเพื่อประเทศ เน้นการปฏิบัติไปพร้อมกันระหว่างผู้นำที่ดี ชาวบ้านที่รักและหวงแหนภูมิปัญญาและทรัพยากรของท้องถิ่นตน ร่วมกันสร้างเครือข่ายเชิงพื้นที่ และองค์ประกอบที่สำคัญที่จะนำไปสู่การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงให้เป็นจริง ตรงตามความต้องการของชุมชน ได้แก่ 1. ศูนย์อนุรักษ์พันธุกรรม 2. การคุ้มครองเมล็ดพันธุ์ 3. แหล่งกระจายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง 4.แหล่งองค์ความรู้ภูมิปัญญาข้าวไร่ 5. ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 6.การท่องเที่ยวของชุมชน 7. สิ่งแวดล้อมสีเขียว 8. เศรษฐกิจพอเพียง

ส่วนที่ 3 การสรุปผลการประเมินรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ผลการประเมินรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง4 ด้าน ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ เชี่ยวชาญเกี่ยวกับเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญด้านข้าวไร่ ผู้เชี่ยวชาญด้านการอนุรักษ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านการสร้างเครือข่ายด้านการเกษตรและผู้เชี่ยวชาญด้านข้าวไร่ จำนวน 5 คน ผลคือรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงยังคงรูปแบบเดิม แต่มีข้อเสนอแนะให้เพิ่มเติมจากผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับการเพิ่มเนื้อหาและรายละเอียดที่แสดงให้เห็นประโยชน์ของรูปแบบเครือข่ายให้มากขึ้นเพราะหากมีการออกแบบโครงสร้างเครือข่ายจะทำให้เครือข่ายที่เกิดขึ้นมีกลไกและระบบการจัดการสัมพันธ์ระหว่างภาคี กลไกการบริหารงานไปสู่เป้าหมายร่วมกัน ซึ่งจะช่วยให้เกิดกลไกการพัฒนาที่เกิดความยั่งยืน และขั้นตอนการสร้างเครือข่ายด้านการอนุรักษ์ควรเริ่มจาการหาผู้นำที่มีแนวความคิด เป้าหมายและอุดมการณ์คล้ายกันจึงจะนำพาให้เครือข่ายเกิดเป็นรูปธรรมและความยั่งยืน

อภิปรายผล

ระยะเวลากว่าห้าสิบปีที่ผ่านมาการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แนวทางการพัฒนาประเทศเน้นการพัฒนาเชิงเดี่ยวและเน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ

โดยเฉพาะเน้นการส่งออกสินค้าไปนอกประเทศอีกครั้งเร่งรัดการใช้ทรัพยากรในประเทศเพื่อขยายการส่งออกเป็นหลัก กระบวนการพัฒนาที่กล่าวมาส่งผลให้ชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ สูญเสียความมั่นคงในการใช้ที่ดินและป่าและการใช้ทรัพยากรในชุมชนของตนเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการผลิตแบบดั้งเดิมประกอบกับรัฐบาลเน้นการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้าและเน้นการใช้ประโยชน์จากที่ดินอย่างเข้มข้นโดยไม่มีการพักฟื้นดินส่งผลให้ความหลากหลายทางชีวภาพในระบบการผลิตและวัฏจักรธรรมชาติเสียความสมดุลเสียความสมบูรณ์ ความหลากหลายของทรัพยากรลดลง และทำให้พันธุกรรมพืชลดลงอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะสายพันธุ์พืชพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับพันธุกรรมอันได้แก่ การคัดสายพันธุ์พืช การพัฒนาสายพันธุ์พืชสูญหาย อีกทั้งยังส่งผลให้ทรัพยากรพันธุกรรมและสายพันธุ์พืชของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ สูญหายและลดลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะสายพันธุ์ข้าวลดลงในอดีตลดลงอย่างมากด้วยที่ผ่านมาเพราะเกษตรกรกลุ่มชาติพันธุ์เน้นสร้างผลผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตดังกล่าวจึงส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยองค์ความรู้ท้องถิ่นคือมรดกของมนุษย์ชาติ หากเราสูญเสียองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นก็เปรียบได้กับเราสูญเสียความเป็นชาติของเราไป นอกจากนี้ความหลากหลายทางชีวภาพคือหลักประกันความมั่นคงด้านอาหารของมนุษย์ ความหลากหลายของวัฒนธรรมคือหลักประกันความมั่นของของมนุษย์ หากเราสูญเสียหลักประกันดังกล่าวเท่ากับเราสูญเสียโอกาสและทางเลือกสำหรับการพัฒนาประเทศที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนต่อไป

จากผลการวิจัยเรื่องรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง สามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ดังนี้

ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์นั้นมีปัจจัยหลายประการที่มีผลต่อการเลือกสายพันธุ์ข้าวมาปลูกในพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดเดิมพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูดโดยปัจจัยที่สำคัญคือ รสชาติอร่อย นิ่ม ผลผลิตดี ทนกับสภาพอากาศได้ดี อายุข้าวสั้นเพื่อลดความเสี่ยงหากมีภัยแล้ง และสร้างความมั่นคงทางอาหารเมื่อข้าวปีก่อนไม่เพียงพอต่อการบริโภค การปลูกข้าวไร่เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ การปลูกเพื่อเป็นส่วนประกอบในการปรุงยา และเพื่อลดค่าใช้จ่ายในครอบครัว ปัจจุบันชาวบ้านมีการปลูกข้าวไร่ไว้บริโภค 3 สายพันธุ์หลักคือซึ่งเป็นสายพันธุ์ที่ปลูกได้ผลผลิตดี มีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในระบบการผลิต ส่งผลให้พันธุ์ข้าวลดลงจากการที่ผู้รับจ้างปลูกบอกว่าการเปลี่ยนตู้หยอดข้าวลำบากยุ่งยาก และเริ่มมีการผสมพันธุ์ข้าวส่งผลให้ข้าวกลายพันธุ์ไปด้วย การใช้รถไถเพื่อการปลูกข้าวไร่จะส่งผลให้หน้าดินไม่แน่นเมื่อฝนตกลงมาหน้าดินจะไหลและเมล็ดพันธุ์ข้าวก็จะไหลตามไปด้วย ยิ่งถ้าฝนตกหนักมากเมล็ดพันธุ์จะไปไหลไปเกือบหมดทำให้ต้องเริ่มมาหยอดใหม่ เสียเวลา เสียค่าใช้จ่าย เสียเมล็ดพันธุ์เพิ่ม ดังนั้น การปลูกด้วยการขุดหยอดด้วยมือเป็นการปลูกที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่สูง และทำให้สามารถปลูกพืชพันธุ์อื่นที่เป็นอาหารได้มากกว่าการนำเทคโนโลยีมาใช้

ประกอบกับการมีขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อ ที่เป็นเอกลักษณ์ประจำเผ่าเป็นของตนเอง ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นไปในลักษณะเครือญาติแบบสังคมชนบททั่วๆ ไป ประชาชนมีความรักในถิ่นฐานไม่นิยมเดินทางไปทำงานนอกหมู่บ้าน ประเพณีที่สำคัญของชุมชนได้แก่ กินข้าวใหม่ บูชาเจดีย์ พิธีสืบชะตา บูชาต้นโพธิ์ต้นไทร ชาวกะหรี่ยงโปว์มีความสัมพันธ์ที่

แน่นแฟ้น ทุกคนในพื้นที่รู้จักกันเป็นอย่างดี มีการติดต่อสื่อสารกันตลอดเวลาผ่านประเพณีและวัฒนธรรม และการมีองค์ความรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้านการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในบริบทของการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนา วัฒนธรรมการผลิตและวิถีชีวิตของชาวกะเหรี่ยงโปว์ซึ่งยังคงที่ยังคงทำมาหากินอยู่ในไร่ซึ่งเป็นการคงอยู่ของรูปแบบการผลิตที่ไม่แตกต่างไปจากบรรพบุรุษในอดีตเท่าไรนัก ยังคงไว้ซึ่งความหลากหลายของสายพันธุ์พืช มีกระบวนการรักษาและพัฒนาสายพันธุ์แบบเหมาะสมกับสภาพภูมินิเวศน์ที่ไม่ต้องใช้งบประมาณมากมายเพียงแต่ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการระบบการผลิตข้าวและการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายในแปลงข้าวไร่ สอดคล้องกับแนวคิดของ (เสรี พงศ์พิศ, 2551) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านและภูมิปัญญาไทยภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่เชื่อมโยงทุกสิ่งทุกอย่างทุกด้านทุกมิติเข้าด้วยกัน จึงเป็นความรู้ที่มีคุณธรรม ความรู้ที่เป็นรอบด้านและเป็นองค์รวม เพราะเป็นความรู้ที่มาจากชีวิต การเรียนรู้ในอดีตจึงเป็นการเรียนรู้มิใช่เพียงให้เกิดความรู้ แต่ให้เกิด “ปัญญา” อันเป็นที่มาของชีวิตพอเพียง ไม่โลภ อยู่เย็นเป็นสุข ส่วนคำว่าภูมิปัญญาไทย หมายถึง รากฐานปรัชญาชีวิตของคนไทย อันเป็นที่มาของความรู้ความสามารถต่างๆที่แสดงออกในวิถีชีวิตของคนไทย ในจารีตประเพณี วัฒนธรรมความเป็นอยู่ อาหาร บ้านเรือน เสื้อผ้า ยารักษาโรค เครื่องมือในการทำมาหากิน ตรงกับ (ยศ สันตสมบัติ, 2542) กล่าวว่าองค์ประกอบของภูมิปัญญาท้องถิ่นแบ่งออกเป็น 3 ระดับได้แก่ 1. ความรู้เรื่องอาหารและยา 2. ความรู้เรื่องระบบการผลิตและการจัดการ ทรัพยากร และ 3. ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติ ดังงานวิจัยของ (โสรพ สิริไสย์, 2551) ทำการวิจัยเรื่องโครงการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการพัฒนาความมั่นคงด้านอาหารและโภชนาการในประชากรกลุ่มชาติพันธุ์ พบว่าทางเลือกในการแก้ปัญหาความมั่นคงทางอาหารและโภชนาการที่ยั่งยืน ควรเริ่มต้นด้วยการใช้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นและเชื่อมโยงองค์ความรู้และภูมิปัญญา และวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นกับภูมิปัญญาอาหารสากล เพื่อสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่ที่เหมาะสมกับบริบทแต่ละท้องถิ่นขณะเดียวกันก็มีสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย สอดคล้องกับงานวิจัยของ (ทรงยศ สาโรจน์, 2557) ได้ทำการวิจัยเรื่องการพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนด้วยทุนทางวัฒนธรรม กรณีศึกษาชุมชนเรือนแพ ลุ่มน้ำสะแกกรัง ผลการวิจัยพบว่า การจัดการองค์กรความรู้จะทำผ่านระบบการศึกษาทำให้องค์ความรู้ต่างๆ สูญหายไปและถูกทดแทนด้วยองค์ความรู้แบบใหม่ และงานวิจัยของ (พืชผล ดาวเรือง, 2553) เรื่องการศึกษาพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านเพื่อการขยายผลผลิตข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่บ้านกุดหิน บ้านกำแมด บ้านโนนยาง ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร ผลของการวิจัยที่สำคัญ สรุปได้ 5 ประเด็น ดังนี้ ประเด็นที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างข้าวพื้นบ้านกับวิถีชีวิต พบว่า ข้าวพื้นบ้านมีความสำคัญต่อสภาพพื้นที่ วัฒนธรรม ความเชื่อ การจัดการแรงงานในครอบครัว การแปรรูป สุขภาพและการรักษาโรค รวมถึงการจัดการวัชพืชด้วย ประเด็นที่ 2 สาเหตุการสูญหายและการคงอยู่ของพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน พบว่า ปัจจัยภายนอกชุมชนเป็นสาเหตุหลักของการสูญหายคือ นโยบายรัฐและการส่งเสริมของภาครัฐ ความต้องการตลาด พ่อค้า ปฏิเสธการซื้อข้าวเหนียวรวม เจ้าของโรงสีข้าว และระบบของเครื่องสี ส่วนสาเหตุกลุ่มเป้าหมายส่วนหนึ่งยังรักษาข้าวพื้นบ้านไว้คือ ความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ อายุการเก็บเกี่ยวสั้นสอดคล้องกับวิถีชีวิต ปลูกข้าวอายุสั้นเพื่อให้มีพื้นที่เลี้ยงสัตว์ การแปรรูป และความต้องการการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ ประเด็นที่ 3 กระบวนและแนวทางการปฏิบัติการ พบว่า หลักการในการขยายผลที่มี

ประสิทธิภาพที่สุดคือ การทำให้กินในงานบุญ งานบวชงานแต่ง และใส่บาตร และการรณรงค์ผ่านแปลงสาธิต การทำกิจกรรมเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวในงานบุญส่วนการทำแปลงอนุรักษ์และแปลงทดลองนั้นทำให้ได้ข้อมูลเชิงลึก เพื่อนำไปประกอบการรณรงค์ประเด็นที่ 4 ผลของปฏิบัติการทดลองขยายผลพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน พบว่า กระบวนการที่ทีมวิจัยได้ดำเนินการทดลองนั้น สามารถสร้างการเรียนรู้ให้กลุ่มเป้าหมายจากรู้จักข้าวพื้นบ้าน เห็นคุณค่า และเปลี่ยนพฤติกรรมทั้งการผลิตการบริโภคได้ ประเด็นที่ 5 ข้อค้นพบจากการวิจัย คือ ข้าวพื้นบ้านเป็นกุญแจไขสู่การพึ่งตนเองของเกษตรกร

การปฏิบัติการที่เป็นเลิศ (Best Practice) จากพื้นที่ศึกษา 2 แห่ง คือ วัดป่าสวนธรรมร่วมใจ ตำบลศรีฐาน อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธรและกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมข้าวพื้นเมือง ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร มีการปฏิบัติการที่เป็นเลิศ 1.ผู้นำดี 2.กระบวนการเรียนรู้ 3.การวิจัยท้ายบ้าน 4.dารสร้างและขยายเครือข่าย 5.การมีส่วนร่วมการพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญา 6. เน้นคุณธรรมจริยธรรม 7.ทุกอย่างเริ่มจากญาติพี่น้อง และคนที่มีใจคล้ายกัน และ 8.เน้นสร้างคุณค่ามากกว่ามูลค่า สอดคล้องกับงานวิจัยของ (เอื้อมพร โตภาณุรักษ์กุล, 2557) ได้ทำการวิจัยเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาผ้าทอไทยทรงดำ ผลการวิจัยพบว่า วิธีการปฏิบัติที่เป็นเลิศ ปัจจัยความสำเร็จได้แก่ “บวร” ประกอบด้วย บ้าน วัด โรงเรียน ในการมีส่วนร่วม มีผู้นำเข้มแข็ง สมาชิกร่วมมือ โครงสร้างองค์กร เทคโนโลยี ความรู้ ทักษะ ความสามารถ การจัดการ วัฒนธรรมองค์กร จิตอุทิศและทุนชุมชน ผลประโยชน์และกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาผ้าทอไทยทรงดำพบว่า ชุมชนเกิดความตระหนักและมีส่วนร่วมในการการจัดทำแผนโครงการ กิจกรรมต่างๆ และอาศัยความร่วมมือขององค์กร หน่วยงานต่างๆ ซึ่งมีแนวทางดังนี้ 1.การสร้างองค์ความรู้ 2.การมีส่วนร่วม 3.กระบวนการสืบทอด 4.กิจกรรมงานประเพณี 5.การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ 6.การจัดตั้งกลุ่มทอผ้า 7.ภาคีเครือข่าย 8.การสื่อสารประชาสัมพันธ์

สำหรับผลการวิเคราะห์สภาพแวดล้อม (SWOT Analysis) พบว่า จุดแข็ง คือ ชุมชนมีพันธุ์ข้าวพื้นเมือง และมีภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นทุน อีกทั้งมีวิธีการรักษาและถ่ายทอดที่ดี จุดอ่อน ชุมชนเริ่มนำระบบการผลิตแบบเชิงเดี่ยวมาใช้ ขาดการพัฒนาด้านความรู้ และสมาชิกชุมชนรุ่นหลังเริ่มไม่เห็นคุณค่าของความคิด ความเชื่อ ภูมิปัญญาในอดีตคือ โอกาส คือ เกษตรกรและบริโภคเริ่มสนใจมีความต้องการเมล็ดพันธุ์และผลิตภัณฑ์จากข้าวไร่ ชุมชนมีเชื่อเสียงด้านการท่องเที่ยวและภาครัฐสนับสนุน ส่งเสริมการท่องเที่ยว และอุปสรรค คือ นโยบายการพัฒนายังเป็นแบบระบบบนไปสู่ข้างล่าง และชุมชนยังมีแนวคิดการทำเกษตรเพื่อการค้าเป็นหลัก ผลการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคของการปลูกข้าวไร่ของชุมชน พบว่า ชุมชนตำบลแก่นมะกรูด มีจุดแข็งและโอกาสมากกว่าจุดอ่อนและอุปสรรค ในประเด็นของจุดแข็งของกลุ่มชาติพันธุ์มีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ (อุทัย ปัญญาโก, 2550) ได้ทำการวิจัยเรื่องการนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมอาข่าพบว่า 1. คุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรมอาข่าที่มีต่อเยาวชนอาข่ามี 8 ประการคือ 1.เป็นภูมิปัญญาเพื่อพึ่งตนเองและการดำรงชีพที่เหมาะสม 2.สร้างความเป็นปึกแผ่นแก่ชุมชน และการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนวัฒนธรรมอาข่า 3.เป็นกรอบควบคุมความประพฤติ ผ่านจารีตประเพณี ค่านิยมของเผ่า 4.ช่วยปรับระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ 5.เสริมทักษะการเรียนรู้ เป็นฐานการเรียนรู้เรื่องอื่นๆ 6.เป็นกิจกรรมสร้างสรรค์

นันทนาการ ผ่อนคลาย พัฒนาอารมณ์ สังคม จิตใจ 7.เป็นความสามารถในการปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพสังคม 8.เกิดความรัก ภูมิใจในตนเองและเผ่าพันธุ์ 2. วิธีการเรียนรู้เพื่อสืบทอดวัฒนธรรมอาข่าในวิถีเดิมพบว่า เป็นการเรียนรู้ที่สอดแทรกอยู่ในวิถีการทำมาหากินและความเชื่อ มุ่งเน้นให้จำปฏิบัติเลียนแบบได้ เพื่อจะถ่ายทอดสอนคนรุ่นต่อไปได้ มี 5 ลักษณะคือ 1.การเรียนรู้ด้วยตนเอง 2.การเรียนรู้ผ่านบุคคล 3.การเรียนรู้ผ่านชุมชน 4.การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมประเพณี และ 5.การเรียนรู้จากธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ปัจจัยเงื่อนไขความสำเร็จ 3 ประการคือ บุคคล เครือข่าย และบริบททางสังคม

3. สำหรับรูปแบบ Model ที่สอดคล้องกับบริบท สภาพการณ์ภูมิสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์นี้ คือ “KAREN RICE MODEL” ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในการดำเนินไปสู่การการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ประกอบด้วย 1.องค์ความรู้และภูมิปัญญาในชุมชน 2.การจัดการทรัพยากรมนุษย์ 3.ทรัพยากรชุมชน 4.การแลกเปลี่ยนกันและกัน 5.เครือข่ายเมล็ดพันธุ์ 6.พันธุกรรมข้าว 7.อัตลักษณ์ของชุมชน 8.ภูมิวัฒนธรรม 9.การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การที่จะดำเนินการให้เกิดผลสัมฤทธิ์ได้อย่างยั่งยืนต้องมีการดำเนินการในลักษณะแบบบูรณาการ ร่วมกับความหลากหลายทางวิทยาการ เน้นการมองแบบองค์รวมเพื่อส่วนรวมและเพื่อประเทศ เน้นการปฏิบัติไปพร้อมกันระหว่างผู้นำที่ดี ชาวบ้านที่รักและหวงแหนภูมิปัญญาและทรัพยากรของท้องถิ่นตนร่วมกันสร้างเครือข่ายเชิงพื้นที่ และองค์ประกอบที่สำคัญที่จะนำไปสู่การสร้างรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงให้เป็นจริง ตรงตามความต้องการของชุมชนได้แก่ 1.ศูนย์อนุรักษ์พันธุกรรม 2.การคุ้มครองเมล็ดพันธุ์ 3.แหล่งกระจายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง 4.แหล่งองค์ความรู้ภูมิปัญญาข้าวไร่ 5.ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 6.การท่องเที่ยวของชุมชน 7.สิ่งแวดล้อมสีเขียว 8.เศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540) ได้วิจัยเรื่อง การนำเสนอรูปแบบกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าจากผลวิจัยพบว่า รูปแบบในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ มีการพัฒนาเครือข่ายระดับ คน-คน ไปสู่ คน-กลุ่ม และ กลุ่ม-กลุ่ม โดยองค์ประกอบหลักของเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร ศักยภาพเครือข่ายขึ้นอยู่กับว่า ผู้นำสามารถเชื่อมความรู้เก่าและใหม่ที่เกี่ยวกับป่าในการรวมพลังคนในชุมชนให้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ป่า ซึ่งมีกระบวนการเรียนรู้เป็นกลไกสำคัญในการสร้างกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ตรงกับงานวิจัยของ (จักรกฤษ พิญญาพงษ์และคณะ, 2557) ได้ทำการวิจัยเรื่องรูปแบบการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์มี ผลการศึกษา พบว่า ชุมชนทุ่งยั้งมีจุดเด่นด้านวัฒนธรรมโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลาย ผลลัพธ์สำคัญของกระบวนการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ มีการก่อตั้งศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชน โดยมีคณะกรรมการของศูนย์ฯ เป็นกลไกขับเคลื่อน เกิดการบูรณาการระหว่างองค์กรในชุมชนโดยใช้ฐานภูมิปัญญา ผลกระทบ ได้แก่ เกิดการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งจากภายในและภายนอกชุมชนเกิดนโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีการขยายเครือข่าย ภูมิปัญญาข้ามพื้นที่ ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การมีจิตสำนึกร่วมกัน ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ การติดต่อสื่อสารอย่างสม่ำเสมอ ศักยภาพของผู้นำ และสอดคล้องกับงานวิจัยของ (เอื้อมพร โตภาณุ

รักษ์กุล, 2557) ได้ทำการวิจัยเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาผ้าทอไทยทรงดำ ผลการวิจัยพบว่า ในการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาผ้าทอไทยทรงดำ พบว่า ชุมชนเกิดความตระหนักและมีส่วนร่วมในการการจัดทำแผนโครงการ กิจกรรมต่างๆ และอาศัยความร่วมมือขององค์กร หน่วยงานต่างๆ ซึ่งมีแนวทางดังนี้ 1.การสร้างองค์ความรู้ 2.การมีส่วนร่วม 3.กระบวนการสืบทอด 4.กิจกรรมงานประเพณี 5.การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ 6.การจัดตั้งกลุ่มทอผ้า 7.ภาคีเครือข่าย 8.การสื่อสารประชาสัมพันธ์ และมียุทธศาสตร์การสร้างแนวทางเชิงพื้นที่มีดังนี้ 1.การระดมความร่วมมือ 2.การกระตุ้นผู้นำ 3.การสร้างแรงจูงใจในการสืบทอด ปัจจัยและเงื่อนไขสู่ความสำเร็จคือ 1.สำนึกทางชาติพันธุ์ 2.ทุนทางวัฒนธรรม 3.ภาวะผู้นำ 4.แผนงานนโยบายภาครัฐ 5.งบประมาณ 6.ภาคีเครือข่าย และสอดคล้องกับงานวิจัยของ (อรวรรณ ขาวสัก, 2553) ได้ทำการวิจัยเรื่องการเชื่อมโยงเครือข่ายเพื่อประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระดับครอบครัวและชุมชน : กรณีศึกษา บ้านซ่าเลือด ตำบลกงรถ อำเภอห้วยแถลง และบ้านลำโพงพุดซา อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของบ้านซ่าเลือด ตำบลกงรถ อำเภอห้วยแถลง และบ้านลำโพง ตำบลพุดซา อำเภอเมืองนครราชสีมาจังหวัดนครราชสีมานั้น คือ ปัจจัยด้านบุคคลคือ ตัวบุคคลในชุมชน ผู้นำหมู่บ้านและตัวของชาวบ้านเอง ชาวบ้านมีความกระตือรือร้นในการรับความรู้ การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือการนำวิถีชีวิตดั้งเดิมมาใช้ในปัจจุบันโดยเฉพาะการพึ่งพาตัวเองและพึ่งพากันเองในหมู่บ้าน สอดคล้องกับงานวิจัยของ

จากผลการศึกษามีข้อค้นพบเกี่ยวกับปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวในอดีตจนถึงปัจจุบัน คือ 1.ความเชื่อเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวว่า ถ้าหากต้องการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวหรือมีความต้องการพันธุ์ข้าวบ้านอื่นหรือชุมชนอื่นมาปลูกต้องแลกเปลี่ยนกันเท่านั้น 2.วิถีชีวิตมีการคัดพันธุ์ข้าวสำหรับปลูกทุกปี 3.การแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวของคนในชุมชนและนอกชุมชนก่อให้เกิดการอนุรักษ์ 4.การคัดพันธุ์ข้าวทุกปีแบบภูมิปัญญาชาวบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์สำหรับการปลูกในปีต่อไป ทำให้ผลผลิตข้าวสูง ลดการกลายพันธุ์ของข้าว 5.การเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวที่หลากหลายสายพันธุ์เพื่อปลูกในแปลงเดียวกัน 6.ความหลากหลายด้วยนานาพืชพรรณจะสร้างระบบนิเวศน์ที่ดีลดความเสี่ยงจากการไม่มีข้าวบริโภคในครอบครัวได้ การปฏิบัติตนเช่นนี้ก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหารแก่ชุมชน สอดคล้องกับ (พืชผล ดาวเรือง, 2553) เรื่องการศึกษาพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านเพื่อการขยายผลผลิตข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่บ้านกุดหิน บ้านกำแมด บ้านโนนยาง ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร ผลของการวิจัยที่สำคัญ สรุปได้ 5 ประเด็น ดังนี้ ประเด็นที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างข้าวพื้นบ้านกับวิถีชีวิต พบว่า ข้าวพื้นบ้านมีความสำคัญต่อสภาพพื้นที่ วัฒนธรรม ความเชื่อ การจัดการแรงงานในครอบครัว การแปรรูป สุขภาพและการรักษาโรค รวมถึงการจัดการวัชพืชด้วย ประเด็นที่ 2 สาเหตุการสูญหายและการคงอยู่ของพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน พบว่า ปัจจัยภายนอกชุมชนเป็นสาเหตุหลักของการสูญหายคือ นโยบายรัฐและการส่งเสริมของภาครัฐ ความต้องการตลาด พ่อค้าปฏิเสธการซื้อข้าวเหนียวรวม เจ้าของโรงสีข้าว และระบบของเครื่องสี ส่วนสาเหตุกลุ่มเป้าหมายส่วนหนึ่งยังรักษาข้าวพื้นบ้านไว้คือ ความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ อายุการเก็บเกี่ยวสั้นสอดคล้องกับวิถีชีวิต ปลูกข้าวอายุสั้นเพื่อให้มีพื้นที่เลี้ยงสัตว์ การแปรรูป และความต้องการการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ ประเด็นที่ 3 กระบวนและแนวทางการปฏิบัติการ พบว่า หลักการในการขยายผลที่มีประสิทธิภาพที่สุดคือ การทำให้กินในงานบุญ งานบวชงานแต่ง และใส่บาตร และการรณรงค์ผ่าน

แปลงสาธิต การทำกิจกรรมเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวในงานบุญส่วนการทำแปลงอนุรักษ์และแปลงทดลองนั้น ทำให้ได้ข้อมูลเชิงลึก เพื่อนำไปประกอบการรณรงค์ประเด็นที่ 4 ผลของปฏิบัติการทดลองขยายผลพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน พบว่า กระบวนการที่ทีมวิจัยได้ดำเนินการทดลองนั้น สามารถสร้างการเรียนรู้ให้กลุ่มเป้าหมายจากรู้จักข้าวพื้นบ้าน เห็นคุณค่า และเปลี่ยนพฤติกรรม ทั้งการผลิต การบริโภคได้ ประเด็นที่ 5 ข้อค้นพบจากการวิจัย คือ ข้าวพื้นบ้านเป็นกุญแจไขสู่การพึ่งตนเองของเกษตร

อย่างไรก็ตามแม้กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงจะมีวิถีชีวิตที่ก่อให้เกิดการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวก็ตาม แต่หลังจากการสร้างเครือข่ายขึ้นในชุมชนโดยชุมชนมีส่วนร่วมส่งผลกระทบเชิงบวกมากมายที่ก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร การพึ่งพาตนเองและพึ่งพากันเองได้อย่างยั่งยืนได้แก่ 1.เกิดการรวบรวมพันธุ์ข้าวไร่ที่กระจัดกระจายมาสู่เครือข่าย 2.เกิดแปลงรวมเพื่อการอนุรักษ์ 3.สามารถสร้างเพื่อนในการช่วยเหลือเรื่องอนุรักษ์และเรื่องอื่นในการดำเนินชีวิต 4.สร้างความตื่นตัว ความตระหนักเรื่องการอนุรักษ์พันธุ์พืชมากขึ้น 5.เกิดผลิตภัณฑ์ข้าวไร่ อาทิ การจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ข้าว 6.การแปรรูปข้าวไร่เพื่อการจำหน่าย 7.ชุมชนอยากทราบคุณค่าของข้าวเพื่อการบริโภคและการสร้างมูลค่า 8.เกิดการเรื่องการคุ้มครองเมล็ดพันธุ์สู่การขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชทั่วไปของชุมชน 9.เกิดการคุ้มครองสิทธิด้านพันธุกรรมให้กับชุมชน 10.เกิดผลิตภัณฑ์ข้าวไร่ และ 11.ส่งผลให้มีการต่อยอดและต้องการเก็บรวบรวมพันธุ์ฟักทองพื้นบ้าน ข้าวโพดพื้นบ้าน พันธุ์ฟักพื้นบ้าน ถั่วพื้นบ้านของตน สิ่งที่เกิดขึ้นนี้เกิดจากการได้รับความรู้ เรียนรู้ ประสบการณ์ที่ผ่านมา ละแลกเปลี่ยนทางความคิดหาทางออกร่วมกันระหว่างนักวิจัยและชาวบ้าน ซึ่งตรงกับแนวคิดที่ว่าแนวคิดด้านเครือข่ายเน้นการสร้างเครือข่ายบนกระบวนการทำงานร่วมกันของกลุ่มคนที่มีปัญหาร่วมความต้องการร่วมความสนใจร่วมและเกิดกลุ่มธรรมชาติ แล้วกลายเป็นกลุ่มหรือเครือข่ายที่เป็นทางการที่มีผลประโยชน์ร่วม ไม่ใช่การเน้นเครือข่ายทางสังคม สอดคล้องกับ (พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, 2557) กล่าวว่า ความสัมพันธ์และการเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มหรือชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยน เรียนรู้ ช่วยเหลือพึ่งพา จนกระทั่งการสร้างพลังและอำนาจการต่อรอง และต่อมาก็มีการขยายความสัมพันธ์นั้นไปสู่ระดับที่กว้างขึ้น และองค์ประกอบที่สำคัญของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ประกอบด้วยประสบการณ์ (experience) การใคร่ครวญอย่างมีวิจารณญาณ (critical reflection) และการแลกเปลี่ยนทางความคิดอย่างมีเหตุผล (rational discourse) โดยที่ประสบการณ์เป็นจุดเริ่มต้นในการขับเคลื่อนให้เกิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เป็นสิ่งที่สามารถนำมากระตุ้นให้เกิดการใคร่ครวญ และปรับเปลี่ยนกรอบอ้างอิงได้ สอดคล้องกับ (รัตนะ บัวสนธ์, 2552) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ การวิจัยที่มุ่งแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของบุคคลที่มีส่วนได้ส่วนเสียให้เข้ามาดำเนินการวิจัยตั้งแต่ขั้นตอนแรกจนถึงขั้นตอนสุดท้าย หรือสิ้นสุดการดำเนินวิจัยหรืออาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการวิจัยที่บุคคลหลายฝ่ายพากันทำวิจัยนั่นเอง (จักรกฤษ พิญญาพงษ์และคณะ, 2557) ได้ทำการวิจัยเรื่องรูปแบบการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์มีผลการศึกษา พบว่า ชุมชนทุ่งยั้งมีจุดเด่นด้านวัฒนธรรมโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลาย ผลลัพธ์สำคัญของกระบวนการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ มีการก่อตั้งศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชน โดยมีคณะกรรมการของศูนย์ฯเป็นกลไกขับเคลื่อน เกิดการบูรณาการระหว่างองค์กรในชุมชนโดยใช้ฐานภูมิปัญญา ผลกระทบ ได้แก่ เกิดการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน เกิดนโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีการขยายเครือข่าย ภูมิปัญญา

ข้ามพื้นที่ ตรงกับ (อุทัย ปัญญาโก, 2550) ได้ทำการวิจัยเรื่องการนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมอาข่า ผลการวิจัยพบว่าคุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรมอาข่าที่มีต่อเยาวชนอาข่ามี 8 ประการคือ 1.เป็นภูมิปัญญาเพื่อพึ่งตนเองและการดำรงชีพที่เหมาะสม 2.สร้างความเป็นปึกแผ่นแก่ชุมชนและการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนวัฒนธรรมอาข่า 3.เป็นกรอบควบคุมความประพฤติ ผ่านจารีตประเพณี ค่านิยมของเผ่า 4.ช่วยปรับระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ 5.เสริมทักษะการเรียนรู้ เป็นฐานการเรียนรู้เรื่องอื่นๆ 6.เป็นกิจกรรมสร้างสรรค์นันทนาการ ผ่อนคลาย พัฒนาอารมณ์ สังคม จิตใจ 7.เป็นความสามารถในการปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพสังคม 8.เกิดความรัก ภูมิใจในตนเองและเผ่าพันธุ์

นอกจากนี้เครือข่ายที่เกิดขึ้นก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน เช่น สร้างความตื่นตัวและทำให้ชุมชนทราบว่าชุมชนมีพันธุ์ข้าวไร่ถึง 32 สายพันธุ์ สามารถสร้างเพื่อนในการช่วยกันรวบรวมและอนุรักษ์พันธุ์ข้าวไร่ และสร้างเพื่อนในการช่วยเหลือด้านการตลาด สร้างความตื่นตัวให้กับชุมชน สร้างเกิดความตระหนักและเห็นความสำคัญของพันธุ์พืช สร้างความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนและชุมชนผลคือคนในชุมชนต้องการรวบรวมพันธุ์พืชพื้นบ้านชนิดอื่น นอกจากนี้ยังเกิดการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวผ่านเครือข่าย ดังนั้น เครือข่ายที่เกิดขึ้นจึงมีความจำเป็นต่อกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงช่วยอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณีวัฒนธรรม พันธุ์พืชสร้างความมั่นคงทางสังคม และความมั่นคงทางอาหารให้กับชุมชน และ สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่มีการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ในกลุ่มอยู่แล้ว สอดคล้องกับแนวคิดของ (ชัชวาล แอร่มหล้า, 2556) กล่าวว่า ความจำเป็นที่ต้องมีเครือข่ายเพื่อเพื่อความอยู่รอด เพื่อสร้างความสามารถและเพื่อเพิ่มศักยภาพ สอดคล้องกับ (ดิเรก ฤกษ์หร่าย, 2552) เสนอว่า เครือข่าย (network) ในการพัฒนาสังคมจะเน้นความหมายถึง “การรวมตัวของคน/กลุ่ม/องค์กร/เป้าหมายในรูปแบบของการบูรณาการ ซึ่งเน้นสิ่งต่อไปนี้ 1.ความเท่าเทียมกัน 2.ความอิสระปกครองตนเองไม่ขึ้นกับใคร (autonomous) 3.การสนับสนุนส่งเสริมที่เป็นประโยชน์ต่อกันในเรื่องการถ่ายผ่าน/ถ่ายโอน (transfer) ที่ทำให้เกิดการบรรลุเป้าหมาย 4.การแสวงหาจุดร่วมการสงวนจุดต่าง ที่ทำให้เกิดความสมานฉันท์และทำให้เกิดฉันทามติ/ข้อตกลงร่วม (consensus) ที่เกิดประโยชน์ร่วมแก่ทุกฝ่ายอย่างเท่าเทียมกัน และตรงกับ (โสรพ สิริไสย์, 2551) ทำการวิจัยเรื่องโครงการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการพัฒนาความมั่นคงด้านอาหารและโภชนาการในประชากรกลุ่มชาติพันธุ์ จากการดำเนินงานคณะผู้วิจัยมีข้อค้นพบที่น่าสนใจในหลายประการ ประกอบด้วย การสื่อสารเพื่อสร้างวัฒนธรรม และวิธีการทำงานร่วมกันระหว่างทีมสหสาขาวิชา ขบวนการทำงานชุมชนที่เน้นความเป็น “หุ้นส่วนวิจัย” รวมถึงเทคนิคในการสื่อสารแนวคิดในการทำงานเพื่อสร้างพลังร่วมจากทุกระดับในการขับเคลื่อนการพัฒนาและสร้างความมั่นคงด้านอาหาร สำหรับทางเลือกในการแก้ปัญหาความมั่นคงทางอาหารและโภชนาการที่ยั่งยืน ควรเริ่มต้นด้วยการใช้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นและเชื่อมโยงองค์ความรู้และภูมิปัญญา และวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นกับภูมิปัญญาอาหารสากล เพื่อสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่ที่เหมาะสมกับบริบทแต่ละท้องถิ่น

จะเห็นได้ว่า การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ด้วยการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เครื่องมือที่สำคัญคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและระบบการจัดการทรัพยากรของคนในชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปตามความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและ

สังคมและการเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และวิธีการพัฒนาที่ยึดหลัก "ภูมิสังคม" มีหลักขั้นตอนของการดำเนินการว่า ทุกอย่างต้องเป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป จนสภาพแวดล้อมทุกอย่างลงตัว ดังเช่น ทฤษฎีของการ "ระเบิดจากข้างใน" ซึ่งก็คือ ความพร้อมของทุกคนในสังคมนั้น ซึ่งจะเป็นแรงผลักดันและพลังในการร่วมกันคิดร่วมกันทำในสิ่งที่ทุกคนเห็นว่าเป็นปัญหาและจะต้องพัฒนาให้ก่อประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมในสังคมนั้น และเมื่อพัฒนาสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้เองแล้ว จึงค่อยขยายการดำเนินงานออกสู่สังคมภายนอก ดังนั้น สร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาจึงต้องเริ่มต้นด้วยการสร้างความตระหนักและทำให้คนในชุมชนเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเปิดโอกาสให้คนในชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์สามารถดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีและเปิดโอกาสให้คนในชุมชนแสดงบทบาทแสดงความคิดเห็นในการบริหารจัดการชุมชนของตนเองเน้นการสร้างเพื่อนสร้างเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชนเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปัน รักษาสิ่งที่สำคัญสำหรับการดำรงชีวิตโดยการประยุกต์และพัฒนาภูมิปัญญาของตนให้สอดคล้องกับความต้องการและความเจริญ สร้างการมีส่วนร่วมให้กับคนในชุมชนร่วมกันกำหนดวิธีการจัดการและการพัฒนาองค์ความรู้และภูมิปัญญาของตน เพื่อนำไปสู่เป้าหมาย การสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนของตน สร้างพลังสร้างภาคีเครือข่ายในและนอกชุมชนเพื่อให้คนในชุมชนพึ่งพาตนเองและพึ่งพากันเองได้อย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยเรื่องการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ผู้วิจัยแบ่งข้อเสนอแนะออกเป็น 2 ส่วน คือ ข้อเสนอแนะเพื่อการนำผลการวิจัยไปใช้และข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป มีรายละเอียดดังนี้

ข้อเสนอแนะเพื่อการนำผลการวิจัยไปใช้

จากการวิจัยเรื่องการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงพบว่า วัฒนธรรม องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนมีความสำคัญมากในการพัฒนาประเทศ ในการกำหนดทิศทางและนโยบายสำหรับการพัฒนาประเทศให้เกิดความยั่งยืนต้องให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น นอกจากนี้การพัฒนาจะเกิดประโยชน์อย่างยิ่งต้องคำนึงสภาพภูมิสังคม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเน้นเสมอว่า การพัฒนาหรือการดำเนินการอะไรก็ตาม ต้องยึดหลักสำคัญคือให้สอดคล้องกับ ภูมิสังคม ซึ่งนั่นก็คือการพัฒนาโดยยึดหลักสภาพความเป็นจริงของ "ภูมิประเทศ" ทั้งในด้านพื้นที่ดิน ด้านสังคมวิทยา ด้านลักษณะนิสัยประจำถิ่น คือนิสัยใจคอความเคยชิน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อและหลักศาสนาเป็นต้น และการพัฒนาโดยยึดหลักภูมิสังคมนี้ ก็คือหลักสำคัญยิ่งของการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั่นเอง ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะที่เป็นผลมาจากข้อค้นพบในการวิจัยเพื่อเป็นแนวทางการนำผลการวิจัยไปใช้ ดังต่อไปนี้

การเริ่มต้นการพัฒนาจากวัฒนธรรม องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ต้องคำนึงสภาพภูมิสังคม มองหาศักยภาพของชุมชนเป็นรากฐาน เน้นหลักการมีส่วนร่วมของชุมชน สร้างความเป็นเจ้าของในการพัฒนาร่วมกันจะสามารถแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม

ในการพัฒนาชุมชนหน่วยงานต้องสร้างความตระหนัก สร้างความรู้ ร่วมเรียนรู้ ความเข้าใจ ร่วมลงมือปฏิบัติจริงไปด้วยกัน ต่อจากนั้นเป็นแค่พี่เลี้ยงจึงสร้างความมั่นคงแข็งแรงให้กับชุมชนได้ต่อไป

หน่วยงานควรให้ความสำคัญในการลงทุนทางวัฒนธรรมองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้สามารถนำมาเป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนาประเทศได้ การวิจัยครั้งนี้สามารถนำรูปแบบไปประยุกต์ใช้กับชุมชนอื่น หรือวัฒนธรรมอื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกันได้ โดยยึดหลักการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหลักในการพัฒนาชุมชน โดยประยุกต์ใช้และการบูรณาการองค์ความรู้และภูมิปัญญา

ชุมชนควรนำรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงไปใช้สำหรับการประสานงานกับชุมชนอื่น หน่วยงานอื่นทั้งภาครัฐและภาคเอกชนเพื่อพัฒนาอาชีพของคนในชุมชน เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เพราะหลักการและหลักปฏิบัติของรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชน และสามารถแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนและเกษตรกรในประเทศไทยได้อย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน

ชุมชนและหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน โดยเฉพาะชุมชนและหน่วยงานภาคการเกษตรควรประยุกต์และใช้ประโยชน์จากรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงสำหรับการช่วยเหลือประชาชนและเกษตรกรในการแก้ปัญหาด้านราคา ด้านการตลาด ด้านการผลิต

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงชุมชนอื่นกับรูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง จังหวัดอุทัยธานี

ควรวิจัยการเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) เกี่ยวกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ข้าวไร่ เพื่อเพิ่มคุณค่าสร้างมูลค่า สร้างรายได้ให้กับชุมชนและสร้างผลิตภัณฑ์ข้าวไร่ที่ได้มาตรฐานสำหรับจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวเป็นการสร้างรายได้ให้กับชุมชนและจูงใจให้ชุมชนเห็นคุณค่าและความสำคัญของข้าวไร่จะได้เพิ่มการปลูกข้าวไร่ ส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์ข้าวไร่ต่อไป

ควรวิจัยการเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ที่เน้นการค้นหา รวบรวมข้าวไร่ที่สูญพันธุ์กลับคืนท้องถิ่น เช่น “พาข้าวไร่สูญพันธุ์กลับบ้านเกิด”

ควรวิจัยการเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) โดยการทดลองนำข้าวไร่ไปปลูกในพื้นที่ราบ เพื่อช่วยเหลือเกษตรกรที่ปลูกข้าวในพื้นที่ราบที่พื้นที่แล้งไม่มีน้ำทำนาแบบระบบนาให้มาทดลองทำนาระบบไร่ เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับครอบครัวลดรายจ่ายสร้างรายได้

ควรวิจัยการเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) โดยการทดลองนำข้าวไร่ไปปลูกในพื้นที่ราบ หรือพื้นที่ภู นอกฤดูการผลิต นอกฤดูฝน เพื่อช่วยเหลือเกษตรกร เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับครอบครัวลดรายจ่ายสร้างรายได้

ควรวิจัยการเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ศึกษาคุณลักษณะด้านสัณฐานวิทยาของข้าวไร่ เพื่อนำไปสู่ขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไป เพื่อคุ้มครองเกษตรที่มีเมล็ดพันธุ์พืชในท้องถิ่นของตนเพื่อใช้ในการเกษตรและการจำหน่าย

ควรวิจัยการเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) “ศึกษาและพัฒนาข้าวไร่เพื่อการเพิ่มผลการผลิต” เป็นการพัฒนาสายพันธุ์ข้าวไร่ให้บริสุทธิ์และคัดเมล็ดพันธุ์เพื่อการเพิ่มผลผลิตข้าวไร่ให้สูงมากขึ้น เพื่อการบริโภคและการจำหน่ายและลดต้นทุนการผลิตด้านเมล็ดพันธุ์ เพิ่มคุณภาพและประสิทธิภาพของข้าวไร่ให้สูงขึ้น

ควรต่อยอดองค์ความรู้งานวิจัยเพื่อนำไปสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชนต่อไป

มหาวิทยาลัยศิลปากร

รายการอ้างอิง

Albee, R. (1997). *New Farmer Network Groups and the University. A Case Study of Missouri's Green Hills Farm Project. ExecutiveSummary.*: Institution Missouri Universisty.

Crawford and Chelsi. (2015). *Grossman Grower Communication Networks: Information Sources for Organic Farmers.*

K.C. Roy. (1998). Issues in resource conservation and sustainable development : Indian situation. *International Journal of Social Economics.*

M. Hammadur Raman and Masahiro Yamao. (2007). *Community Based Organic Farming and Social in Different Network Structures : Studies in Two Farming Communities in Bangladesh.*

Zader, A. (2011). *Grain as Commodity : The Making of Chinese Consumer-Citizens through the Northeast Rice Network.*

กรมพัฒนาที่ดิน. (2559). Retrieved from https://www.ldd.go.th

กรมวิชาการเกษตร. (2547). ข้าวที่สูงเพื่อความมั่นคงด้านอาหาร เอกสารศูนย์วิจัยข้าวเชียงใหม่.

กรมวิชาการเกษตร. (2560). Retrieved from http://www.doa.go.th/pvp

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2543). ข่าวราชการ.

กระมล ทองธรรมชาติและคนอื่นๆ. (2546). หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม. กรุงเทพฯ: อักษรการพิมพ์.

กฤษฎา ศุภวรรธนะกุล และ เหมือนแพร ศรีสุวรรณ ศูนย์ข่าว. (2555). อาหารไทยกำลังวิกฤต(2)เมล็ดพันธุ์ถูกฮุบ จับชาวบ้านที่ผลิตเอง-กฎหมายเอื้อบรรษัท กว้านซื้อถึงไร่นา-แนะชุมชนต้องพึ่งตัวเอง. Retrieved from http://www.tcijthai.com

การศึกษานอกระบบระดับการศึกษาพื้นฐาน. (2551). วิถีชุมชน. Retrieved from http://202.143.165.163/ebook_witee/chapter/chap2.pdf

กาลาติ๊ก มดแดง. (2559) ราษฎร หมู่บ้านใต้ อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2543). การจัดการเครือข่าย : กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา. กรุงเทพฯ: ซัคเซส มีเดีย จำกัด.

ขนิษฐา คลองวะ. (2559) ราษฎร หมู่บ้านใต้ อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2552). วัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์

มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

จักรกฤษ พิญญาพงษ์และคณะ. (2557). รูปแบบการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2538). วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน (2 ed.). อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท.

จิราภา เต็งไตรรัตน์. (2554). การเรียนรู้คืออะไร. Retrieved from https://candmbsri.wordpress.com/2015/04/07

ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ. (2555). การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวตลาดน้ำภาคใต้อย่างยั่งยืน.

ชอบ เข็มกลัด และโกวิทย์ พวงงาม. (2547). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเชิงประยุกต์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมเสมาธรรม.

ชัชวาล แอร่มหล้า. (2556). นโยบายการอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างอย่างยั่งยืนตามแนวการพัฒนาการมีส่วนร่วมการปลูกฝังจิตสำนึกสาธารณะและการสร้างเครือข่าย.

ชินสัคค สุวรรณอัจฉริย. (2549). ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2540). ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่.

ณรงค์ เส็งประชา. (2539). พื้นฐานวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

ดาวเรือง พืชผล. (2553). การศึกษาพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านเพื่อการขยายผลผลิตข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่บ้านกุดหิน บ้านกำแมด บ้านโนนยาง ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร.

ดิเรก ฤกษ์หร่าย. (2552). การส่งเสริมการเกษตร หลักและวิธีการ (พิมพ์ครั้งที่ 3 ed.). กรุงเทพฯ: สำนักส่งเสริมและฝึกอบรม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ตี๋ พักใคร่ ม่องเติกเลิก สวัสดิ์สิทธิโชค และยุวดี มดแดง. (2559) ราษฎร หมู่บ้านคลองเสลา อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี.

เตี๊ยเปิง มดแดง และโซ่ลุง คลองวะ. (2559) ราษฎร หมู่บ้านใต้ อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี.

ทรงยศ สาโรจน์. (2557). การพัฒนารูปแบการเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนด้วยทุนทางวัฒนธรรม กรณีศึกษาชุมชนเรือนแพ ลุ่มน้ำสะแกกรัง.

ทิพย์สุดา พุฒจร. (2556). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการจัดการแบบมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน กรณีศึกษา ชุมชนสลักคอก จังหวัดตราด.

ทิพวรรณ หล่อสุวรรณ. (2549). ทฤษฎีองค์การสมัยใหม่. กรุงเทพฯ: รัตนไตร.

ธนาภรณ์ อธิปัญญากุล. (2556). การจัดการผลผลิตและการตลาดข้าวไร่อย่างยั่งยืนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน.

นงนภัส คู่วรัญญู เที่ยงกมล. (2551). การวิจัยเชิงบูรณาการแบบองค์รวม. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือจุฬา

มหาวิทยาลัย.

นรินทร์ สังข์รักษา. (2557). การวิจัยและพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์อย่างยั่งยืน โดยใช้วัดเป็นพื้นฐานการเรียนรู้และท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนของจังหวัดนครปฐม.

นิคม เพชรผา และคณะ. (2555). โครงการวิจัยแนวทาง การพัฒนาไปสู่ระบบ การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรียเชิงคุณธรรม กรณีกลุมชาวนาผูปลูกข้าวคุณธรรม ภายใต้ เครือข่ายมูลนิธิธรรมะร่วมใจ จังหวัดยโสธร.

นิยพรรณ (พลวัฒนะ) วรรณศิริ. (2550). มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

บดินทร์ วิจารณ์. (2547). การจัดการความรู้. กรุงเทพฯ: บริษัท เอ็กซเปอร์เน็ท.

บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์. (2553). สถิติวิเคราะห์เพื่อการวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บุญนาค ตีวกุล. (2543). ชนบท : การพัฒนาสู่สังคม. นครปฐม: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ประกาย พุฒศิริ. (2559) ราษฎ*ร* หมู่บ้านบุ่ง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี.

ประพาส วีระแพทย์. (2531). ข้าวไร่. Retrieved from https://web.ku.ac.th/nk40/nk/data/03/lab1k45.htm

ประเวศ วะสี. (2558). วัฒนธรรมกับการพัฒนา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.

ปัทมา ใคร้วานิช. (2551). ปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับของเกษตรกรพรหมพิรามต่อการรณรงค์ งดเผาตอซังข้าว.

ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และชัยวัฒน์ ถิระพันธ์. (2546). สื่อสารกับสังคมเครือข่าย. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์. (2521). การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พนูสุข หิงคานนท์. (2540). การพัฒนารูปแบบการจัดองค์การของวิทยาลัยพยาบาล กระทรวงสาธารณสุข. (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พรทิพย์ ถาบรรแก้ว และคณะ. (2549). โครงการ “แนวทางการพัฒนาและสร้างกระบวนการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ของกลุ่มชาวนาอินทรีย์ กรณีศึกษา กลุ่มข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร”.

พรรณภัทร ใจเอื้อ และคณะ. (2552). การพัฒนารูปแบบเครือข่ายโรงเรียนชาวนาจังหวัดนครสวรรค์เพื่อการจัดการความรู้แบบมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืน.

พระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร. (2559) เจ้าสำนักสงฆ์ตำบลแก่นมะกรูด ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่

จังหวัดอุทัยธานี.

พระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร. (2560) เจ้าสำนักสงฆ์ตำบลแก่นมะกรูด ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี.

พระมหาสุทิตย์ อาภากโร. (2557). เครือข่าย ธรรมชาติ ความรู้และการจัดการ กรุงเทพมหานคร สำนักงานเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).

พิทยา ว่องกุล. (2544). วิถีไท : ภูมิปัญญาสู่ชุมชนบูรณาการ. กรุงเทพฯ: เครือข่ายงานวิถีไท.

พิพัฒน์ สุรยะ และคณะ. (2559). การเพิ่มผลผลิตข้าวไร่ให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนพื้นที่ตำบลภูฟ้า อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน.

พืชผล ดาวเรือง. (2553). การศึกษาพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านเพื่อการขยายผลผลิตข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่บ้านกุดหิน บ้านกำแมด บ้านโนนยาง ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร.

ไพบูลย์ สุทธิ. (2554). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาเด็กและเยาวชนขององค์การบริหารส่วนตำบลและชุมชน.

มนูญ มุกข์ประดิษฐ์. (2551). ภูมิสังคมกับแนวพระราชดำริ. Retrieved from http://www.haii.or.th

มลรัตน์ กรึงไกร. (2560) ราษฎร หมู่บ้านคลองเสลา อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี.

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษย์วิทยา. (2535).

มูลนิธิกระจกเงา. (2560). ชนเผ่ากระเหรี่ยง : การทำไร่หมุนเวียน. Retrieved from http://www.openbase.in.th/node/716

ยศ สันตสมบัติ. (2542). ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.

ยศ สันตสมบัติ. (2547). นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ทรัพยากรชีวภาพและสิทธิชุมชน. เชียงใหม่: บริษัท วิทอินดีไซน์ จำกัด.

รัตนะ บัวสนธ์. (2552). ปรัชญาวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

โรงเรียนบ้านใหม่คลองอังวะ. (2549). รายงานผลการปฏิบัติงานของโรงเรียนบ้านใหม่คลองอังวะ พ.ศ. 2559.

ลักษณาพร โรจน์พิทักษ์กุล. (2550). การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์และส่งเสริมผลผลิตจากตาลโตนด : กรณีศึกษา ชุมชนตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา.

วรวุฒิ สุวรรณฤทธิ์. (2549). วิถีไทย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

วันนบ ขอสุข. (2560) ราษฎร หมู่บ้านใต้ อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี.

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. (2554). ปฏิรูปเกษตรกรรม เพื่อความมั่นคงทางอาหาร : บทวิเคราะห์และปฏิบัติการ

ทางนโยบาย. นนทบุรี: มูลนิธิชีววิถี.

วิมลลักษณ์ ชูชาติ. (2540). การนำเสนอรูปแบบกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่า.

เวียจะโพ้ คลองวะ และจะเวีย กรึงไกร. (2560) ราษฎร หมู่บ้านใต้ อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี.

ศิริชัย กาญจนวาสี. (2552). ทฤษฎีการประเมิน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศูนย์ประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชาวไทยภูเขา. (2559). รู้จักกับชนเผ่าในประเทศไทย ชนเผ่ากะเหรี่ยง. Retrieved from https://karenthai.wordpress.com

สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมปิดทองหลังพระฯ. (2548). โครงการพื้นที่ต้นแบบบูรณาการ การแก้ไขปัญหาและพัฒนาพื้นที่ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ตามแนวพระราชดำริ กิจกรรม การคืนข้อมูลผลการสำรวจเศรษฐกิจ-สังคม และข้อมูลกายภาพชุมชน ปี *2557*.

สนธยา พลศรี. (2548). ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

สนธยา พลศรี. (2550). เครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน (2 ed.). กรุงเทพฯ: โอ เอส พริ้นติ้งเฮ้าส์.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2552). การศึกษาสังคมและวัฒนธรรม แนวความคิด วิธีวิทยา และทฤษฎี. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สมอาจ วงษ์ขมทอง. (2536). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแบบดั้งเดิม.

สมาน อัศวภูมิ. (2537). การพัฒนารูปแบบการบริหารการประถมศึกษาระดับจังหวัด. (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สามารถ จันทร์สูรย์ และประทีบ อ้นแสง. (2541). ผลการวิจัยการศึกษาศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (2554). การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน (3 ed.). กรุงเทพฯ: โครงการหนังสือโบราณคดีชุมชน.

สำนักงานเกษตรอำเภอบ้านไร่. (2560). Retrieved from http://banrai.uthaithani.doae.go.th/

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2541).

สำนักทะเบียนอำเภอบ้านไร่. (2558).

สิทธิณัฐ ประพุทธนิติสาร. (2546). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม : แนวคิดและแนวปฏิบัติ.

สิน พันธุ์พินิจ. (2553). เทคนิคการวิจัยทางสังคมศาสตร์. กรุงเทพฯ: วิทยพัฒน์.

สิริยากร พุกกะเวส. (2555). ฉันจะเป็นชาวนา คู่มือทำนาอินทรีย์สำหรับคนรุ่นใหม่.

สิริอร วิชชาวุธ. (2554). จิตวิทยาการเป็นผู้นำ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุชาวดี โหมกลาง. (2554). การศึกษาแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์ปลาร้าจากภูมิปัญญาพื้นบ้านของ

ชุมชนลุ่มน้ำมูลเพื่อเพิ่มมูลค่าเชิงพาณิชย์. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สุพิศวง ธรรมพันทา. (2532). พื้นฐานวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: ดี ดี บุ๊คสโตร์.

สุพิศวงศ์ ธรรมพันทา. (2532). พื้นฐานวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: ดีดีบุ๊คสโตร์.

สุมาลี ปันตีและคณะ. (2555). โครงการรูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาสมกับภูมินิเวศภู กรณีศึกษาชุมชนบ้านหนองจาน ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น.

สุรางค์ โควตระกูล. (2553). จิตวิทยาการศึกษา (พิมพ์ครั้งที่ 9 ed.). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสรี พงศ์พิศ. (2551). แนวคิดแนวปฏิบัติยุทธศาสตร์พัฒนาท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.

เสรี พงศ์พิศ. (2557). เครือข่าย. Retrieved from http://www.phongphit.com

โสรพ สิริไสย์. (2551). โครงการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการพัฒนาความมั่นคงด้านอาหารและโภชนาการในประชากรกลุ่มชาติพันธุ์.

องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านไร่. (2558). แผนพัฒนาองค์การบริหารส่วนตำบล *2558-2560*.

องอาจ นัยพัฒน์. (2536). วิธีวิทยาการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์. กรุงเทพฯ: สามลดา.

อรทัย มูลคำ. (2550). *19* วิธีการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความรู้และทักษะ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ภาพพิมพ์.

อรวรรณ ขาวสัก. (2553). การเชื่อมโยงเครือข่ายเพื่อประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระดับครอบครัวและชุมชน : กรณีศึกษา บ้านซ่าเลือด ตำบลกงรถ อำเภอห้วยแถลง และบ้านลำโพงพุดซา อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา.

อรุณี เวียงแสงและคณะ. (2550). รายงานความมั่นคงทางด้านอาหารภายใต้บริบทสังคมไทย จังหวัดแม่ฮ่องสอน กรณีศึกษา บ้านผาเจริญ ต.ปางมะผ้า อ.ปางมะผ้า จ.แม่ฮ่องสอน.

อ้วน คลองวะ. (2559) กำนัน ตำบลแก่นมะกรูดใต้ อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี.

อ้วน คลองวะ. (2560) กำนัน ตำบลแก่นมะกรูดใต้ อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี.

อัชรา เอิบสุขศิริ. (2556). จิตวิทยาการศึกษา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อานนท์ ผกากรองและคณะ. (2552). แนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่ม/องค์กรประชาชนในพื้นที่จังหวัดเลย.

อุทัย ปัญญาโก. (2550). การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมอาข่า.

อุทัยทิพย์ รักจรรยาบรรณ. (2552). การพัฒนาการเรียนรู้เพื่อการสร้างสุขภาวะเชิงพื้นที่. กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ม.มหิดล.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2541). ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ ของชาวบ้านไทย. นนทบุรี: โครงการกิตติเมธี สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

เองเวียเสอะ ภูเหม็น. (2559) ราษฎร หมู่บ้านอีมาด อีทราย อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี.

เอื้อมพร โตภาณุรักษ์กุล. (2557). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาผ้าทอไทยทรงดำ.

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาคผนวก

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาคผนวก ก ผลการประเมินรูปแบบ “KAREN RICE MODEL”

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ตารางแสดงรายละเอียดผลการประเมินรูปแบบ “KAREN RICE MODEL”

ประเด็น	ความเหมาะสม							ความเป็นไปได้ในการนำไปใช้ปฏิบัติ							ความสอดคล้องกับบริบท						
	ผู้เชี่ยวชาญคนที่					$\bar{X}$	แปลผล	ผู้เชี่ยวชาญคนที่					$\bar{X}$	แปลผล	ผู้เชี่ยวชาญคนที่					$\bar{X}$	แปลผล
	1	2	3	4	5			1	2	3	4	5			1	2	3	4	5		
1. หลักการสร้างรูปแบบ	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด	5	5	4	5	5	4.80	มากที่สุด
2. ความเชื่อมโยงของรูปแบบ	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด
3. องค์ประกอบของรูปแบบ																					
3.1 องค์ความรู้และภูมิปัญญาชุมชน	4	5	4	5	5	4.60	มากที่สุด	5	4	4	4	5	4.40	มาก	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด
3.2 การจัดการทรัพยากรมนุษย์	4	5	4	5	5	4.60	มากที่สุด	5	4	4	4	5	4.40	มาก	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด
3.3 ทรัพยากรชุมชน	4	5	4	5	5	4.60	มากที่สุด	5	5	4	5	5	4.80	มากที่สุด	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด
3.4 การแลกเปลี่ยนกันและกัน	4	5	4	5	5	4.60	มากที่สุด	5	5	4	5	5	4.80	มากที่สุด	5	5	4	5	5	4.80	มากที่สุด
3.5 เครือข่ายเมล็ดพันธุ์	4	4	4	4	4	4.00	มาก	5	4	4	4	4	4.20	มาก	5	5	4	4	4	4.40	มาก
3.6 พันธุกรรมข้าว	4	5	4	5	5	4.60	มากที่สุด	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด
3.7 อัตลักษณ์ของชุมชน	4	5	4	5	5	4.60	มากที่สุด	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด
3.8 ภูมิวัฒนธรรม	4	5	4	4	5	4.40	มาก	5	4	4	4	5	4.40	มาก	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด
3.9 การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	4	5	4	4	4	4.20	มาก	5	4	4	5	4	4.40	มาก	5	5	4	5	4	4.60	มากที่สุด
4. การอธิบายรูปแบบ	4	5	4	4	4	4.20	มาก	5	5	4	4	4	4.40	มาก	5	5	4	4	4	4.40	มาก
5. ภาพรวมของรูปแบบ	4	5	4	4	5	4.40	มาก	5	4	4	4	5	4.40	มาก	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด

ตารางแสดงรายละเอียดผลการประเมินรูปแบบ “KAREN RICE MODEL”

ประเด็น	การใช้ประโยชน์ได้จริง						
	ผู้เชี่ยวชาญคนที่					$\bar{X}$	แปลผล
	1	2	3	4	5		
1. หลักการสร้างรูปแบบ	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด
2. ความเชื่อมโยงของรูปแบบ	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด
3. องค์ประกอบของรูปแบบ							
3.1 องค์ความรู้และภูมิปัญญาชุมชน	5	4	4	4	5	4.40	มาก
3.2 การจัดการทรัพยากรมนุษย์	5	4	4	4	5	4.40	มาก
3.3 ทรัพยากรชุมชน	5	4	4	4	5	4.40	มาก
3.4 การแลกเปลี่ยนกันและกัน	5	5	4	5	5	4.80	มากที่สุด
3.5 เครือข่ายเมล็ดพันธุ์	5	4	4	5	4	4.40	มาก
3.6 พันธุกรรมข้าว	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด
3.7 อัตลักษณ์ของชุมชน	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด
3.8 ภูมิวัฒนธรรม	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด
3.9 การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	5	4	4	5	4	4.40	มาก
4. การอธิบายรูปแบบ	5	5	4	4	4	4.40	มาก
5. ภาพรวมของรูปแบบ	5	5	4	4	5	4.60	มากที่สุด

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาคผนวก ข รายชื่อผู้ให้ข้อมูลหลัก

มหาวิทยาลัยศิลปากร

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลหลักในการวิจัยครั้งนี้ มีรายชื่อดังต่อไปนี้

ลำดับที่	ชื่อ- สกุล	ที่อยู่
1	พระปลัดเวียโพ้ ยะสินทโร	เจ้าสำนักสงฆ์ตำบลแก่นมะกรูด บ้านใต้ ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี.
2	นายอ้วน คลองวะ	กำนันตำบลแก่นมะกรูด บ้านใต้ ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี
3	นายเวียจะโพ้ คลองวะ	อดีตกำนันตำบลแก่นมะกรูด บ้านใต้ ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี
4	นายวันนบ ขอสุข	ประธานกลุ่มแก่นมะกรูดโมเดล บ้านใต้ ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี
5	นางประกาย พุฒศิริ	ปราชญ์ชุมชนด้านเกษตรอินทรีย์ หมู่บ้านบุ่ง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี.
6	นายตี๋ พักใคร่	ครูโรงเรียนบ้านคลองเสลา บ้านคลองเสลา ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี
7	นายม่องเติกเลิก สวัสดิ์สิทธิโชค	ปราชญ์ชุมชนบ้านคลองเสลา ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี
8	นายเตี๊ยเปิง มดแดง	บ้านใต้ ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี
9	นางโซ่ลุง คลองวะ	บ้านใต้ ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี
10	นางเองเวียเสอะ ภูเหม็น	เจ้าหน้าที่ศูนย์พัฒนาสังคม หน่วยที่ ๗๓ จังหวัดอุทัยธานี บ้านอีมาด อีทราย ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี
11	นายมะฆ้องโม่ง กรึงไกร	บ้านคลองเสลา ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี

ภาคผนวก ค รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย 5 ท่าน คือ

1. ชื่อผู้เชี่ยวชาญ ดร. วัชรพงศ์ สุราราษฎร์
ตำแหน่ง ศึกษานิเทศก์ วิทยฐานะศึกษานิเทศก์ชำนาญการ
สถานที่ทำงาน หน่วยศึกษานิเทศก์ สำนักการศึกษา กรุงเทพมหานคร

2. ชื่อผู้เชี่ยวชาญ ดร.อุทุมพร ไชยวงษ
ตำแหน่ง นักวิชาการเกษตร
สถานที่ทำงาน ศูนย์วิจัยข้าวโพดข้าวฟ่างแห่งชาติ

3. ชื่อผู้เชี่ยวชาญ ดร.ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ
ตำแหน่ง อาจารย์
สถานที่ทำงาน มหาวิทยาลัยทักษิณ

4. ชื่อผู้เชี่ยวชาญ ผศ.ดร. ยุวรี ผลพันธิน
ตำแหน่ง อาจารย์
สถานที่ทำงาน มหาวิทยาลัยศิลปากร

5. ชื่อผู้เชี่ยวชาญ อาจารย์เดชา ศิริภัทร
ตำแหน่ง ประธานมูลนิธิข้าวขวัญ จังหวัดสุพรรณบุรี
สถานที่ทำงาน มูลนิธิข้าวขวัญ จังหวัดสุพรรณบุรี

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาคผนวก ง รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิในการประเมินรูปแบบ

มหาวิทยาลัยศิลปากร

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิในการประเมินรูปแบบ

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5 ท่าน

1. ชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ รศ.จุฑาทิพย์ ภัทราวาท
ตำแหน่ง ผู้อำนวยการสถาบันวิชาการด้านสหกรณ์
สถานที่ทำงาน สถาบันวิชาการด้านสหกรณ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

2. ชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ ดร.วินัย สมประสงค์
ตำแหน่ง ผู้เชี่ยวชาญด้านคุ้มครองพันธุ์พืช
สถานที่ทำงาน กรมวิชาการเกษตร

3. ชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ คุณอุบล อยู่หว้า
ตำแหน่ง ผู้ประสานงานเครือข่ายเกษตรทางเลือกอีสาน
รองประธานมูลนิธิชุมชนเกษตรนิเวศน์
สถานที่ทำงาน เครือข่ายเกษตรทางเลือกอีสาน จังหวัดยโสธร

4. ชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ คุณดาวเรือง พืชผล
ตำแหน่ง ประธานวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรม
สถานที่ทำงาน วิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรม
จังหวัดยโสธร

5. ชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ คุณเหรียญ ใกล้กลาง
ตำแหน่ง วิทยากรด้านการจัดการศัตรูพืชในนาข้าวโดยชีววิธี
สถานที่ทำงาน มูลนิธิข้าวขวัญ จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาคผนวก จ รายชื่อและประวัติผู้ช่วยวิจัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร

รายชื่อผู้ช่วยวิจัยจำนวน 9 ท่าน

1. ชื่อ นายสุรศักดิ์ ลิ้มวีระประจักษ์
ตำแหน่ง ครูชำนาญการพิเศษ
สถานที่ทำงาน วิทยาลัยชุมชนอุทัยธานี

2. ชื่อ นางกนกวรรณ ลิ้มวีระประจักษ์
ตำแหน่ง ครูชำนาญการ
สถานที่ทำงาน วิทยาลัยชุมชนอุทัยธานี

3. ชื่อ นายนิกร สุวรรณดี
ตำแหน่ง ครูชำนาญการ
สถานที่ทำงาน วิทยาลัยชุมชนยโสธร

4. ชื่อ นายวันนบ ขอสุข
ตำแหน่ง ประธานกลุ่มแก่นมะกรูดโมเดล
สถานที่ทำงาน กลุ่มแก่นมะกรูดโมเดล บ้านใต้ ตำบลแก่นมะกรูด

5. ชื่อ นส.ขนิษฐา คลองวะ
ตำแหน่ง ครู
สถานที่ทำงาน โรงเรียนบ้านดงประดาพระ

6. ชื่อ นส.ยุวดี มดแดง
ตำแหน่ง ครู
สถานที่ทำงาน โรงเรียนบ้านคลองเสลา

7. ชื่อ นส.มลรัตน์ กรึงไกร
ตำแหน่ง รองประธานกลุ่มทอผ้าบ้านคลองเสลา
ที่อยู่ บ้านคลองเสลา ตำบลแก่นมะกรูด

8. ชื่อ นส.อัมรินทร์ มดแดง
ตำแหน่ง เยาชนบ้านคลองเสลา
ที่อยู่ บ้านคลองเสลา ตำบลแก่นมะกรูด

9. ชื่อ นางสาวเองเวียเสอะ ภูเหม็น
ตำแหน่ง เจ้าหน้าที่ศูนย์พัฒนาสังคม หน่วยที่ ๗๓ จังหวัดอุทัยธานี
สถานที่ทำงาน ศูนย์พัฒนาสังคม หน่วยที่ ๗๓ จังหวัดอุทัยธานี

10. ชื่อ นางสาวสิริวิมล พุฒศิริ
ตำแหน่ง ประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนแปรรูปข้าวไร่
สถานที่ทำงาน บ้านบุ่ง ตำบลเจ้าวัด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี

ภาคผนวก ฉ เครื่องมือวิจัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร

เลขที่	02	00_

แบบสอบถามเพื่อการวิจัย
เรื่องการพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

****

<u>คำชี้แจง</u>

1. แบบสอบถามนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาสภาพการณ์การปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง พื้นที่จังหวัดอุทัยธานี และศึกษาความต้องการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงของชุมชน

2. คำตอบจากแบบสอบถามเพื่อให้ทราบสภาพการณ์ในการปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ในจังหวัดอุทัยธานี และความต้องการพัฒนารูปแบบเครือข่ายของชุมชน

3. แบบสำรวจแบ่งออกเป็น 5 ตอน คือ
   ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสอบถาม
   ตอนที่ 2 ความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบเครือข่าย
   ตอนที่ 3 ความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับผลกระทบจากการพัฒนารูปแบบเครือข่าย
   ตอนที่ 4 ข้อเสนอแนะจากการพัฒนารูปแบบเครือข่าย
   ตอนที่ 5 ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติม
4. ขอความกรุณาท่านตอบแบบสอบให้ตรงตามความเป็นจริงมากที่สุด

<u>ตอนที่ 1</u> ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสอบถาม

1) เพศ

1. ( ) ชาย 2. ( ) หญิง

2) อายุ

1. ( ) ต่ำกว่า 20 ปี 4. ( ) 41-50 ปี
2. ( ) 20-30 ปี 5. ( ) 51-60 ปี
3. ( ) 31-40 ปี 6. ( ) มากกว่า 60 ปี

3) ระดับการศึกษา

1. ( ) ต่ำกว่ามัธยมศึกษา 5. ( ) ปริญญาตรี
2. ( )มัธยมศึกษาตอนต้น/ปวช. 6. ( ) ปริญญาโท
3. ( ) มัธยมศึกษาตอนปลาย 7. ( ) ปริญญาเอก
4. ( ) อนุปริญญา /ปวส. 8. ( ) อื่น ๆ ระบุ_____

4) สถานภาพปัจจุบัน

1. ( ) ครู 4. ( ) ผู้นำชุมชนตำแหน่ง_____
2. ( ) นักเรียน 5. ( ) ปราชญ์ชาวบ้าน
3. ( ) เกษตรกร 6. ( ) อื่นๆ ระบุ_____

5) ภาษาที่ใช้ในการสื่อสารในชีวิตประจำวัน ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ

1. ( ) กะเหรี่ยง 3. ( ) ลาว
2. ( ) ภาษาไทย 4. ( ) อื่น ๆ ระบุ_____

6) อายุการอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน.....ปี

1. ( ) ต่ำกว่า 5 ปี 4. ( ) 16-20 ปี
2. ( ) 5-10 ปี 5. ( ) มากกว่า 20 ปี
3. ( ) 11-15 ปี

7) สถานภาพสมรส

1. ( ) โสด 3. ( ) หย่าร้าง
2. ( ) สมรส 4. ( ) หม้าย

8) ประสบการณ์ในการปลูกข้าวไร่

1. ( ) ต่ำกว่า 5 ปี
2. ( ) 5-10 ปี
3. ( ) 11-15 ปี
4. ( ) 16-20 ปี
5. ( ) มากกว่า 20 ปี

9) จำนวนพื้นที่ปลูกข้าวไร่

1. ( ) ต่ำกว่า 1 ไร่
2. ( ) 2-5 ไร่
3. ( ) 6-9 ไร่
4. ( ) 10-13 ไร่
5. ( ) มากกว่า 14 ไร่

10) เหตุผลที่ปลูกข้าวไร่ ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ

1. ( ) บริโภค
2. ( ) ใช้ทำพิธีกรรม
3. ( ) ทำบุญ
4. ( ) เพื่ออนุรักษ์
5. ( ) เลี้ยงแขก
6. ( ) อื่นๆ ระบุ_____

11) จำนวนพื้นที่ทำกิน

1. ( ) ต่ำกว่า 5 ไร่
2. ( ) 6-10 ไร่
3. ( ) 11-15 ไร่
4. ( ) 16-20 ไร่
6. ( ) 21-25 ไร่
7. ( ) มากกว่า 26 ไร่

12) แรงงานที่ใช้ในการปลูก ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ

1. ( ) จ้าง
2. ( ) สมาชิกในครอบครัว
3. ( ) เพื่อนบ้าน

13) จำนวนสมาชิกในครอบครัว

1. ( ) 1 คน
2. ( ) 2-5 คน
3. ( ) 6-10 คน
4. ( ) 11-15 คน
5. ( ) มากกว่า 15 คน

14) สมาชิกในครอบครัวประกอบด้วย

1. ( ) ชาย.....คน
2. ( ) หญิง.....คน
3. ( ) คนชรา.....คน
4. ( ) เด็ก.....คน
5. ( ) คนป่วย.....คน

มหาวิทยาลัยศิลปากร

15) อาชีพหลักของคนในครอบครัวประกอบอาชีพ.....คน ไม่ประกอบอาชีพ.....คน อาชีพหลัก คือ

1. ( ) ขายผลผลิต 3. ( ) ค้าขาย
2. ( ) รับจ้าง 4. ( ) อื่นๆ ระบุ_____

16) อาชีพเสริมของคนในครอบครัว ประกอบอาชีพ.....คน ไม่ประกอบอาชีพ.....คน อาชีพเสริม คือ

1. ( ) กสิกรรม 3. ( ) ค้าขาย
2. ( ) รับจ้าง 4. ( ) อื่นๆ ระบุ_____

17) รายได้เฉลี่ยปีละ_____บาทต่อครอบครัว

18) รายได้หลักของครอบครัวมาจากส่วนใด

1. ( ) ขายผลผลิต 4. ( ) เงินเดือน
2. ( ) หาของป่าขาย 5. ( ) เงินเดือนจากบุตร
3. ( ) รับจ้าง 6. ( ) อื่นๆ ระบุ_____

19) ภูมิลำเนาเดิม _____

20) สาเหตุการย้ายเข้ามา _____

21) ที่อยู่ _____

22) การเป็นสมาชิกขององค์กร

1. ( ) ไม่เป็น
2.( ) เป็น ระบุชื่อองค์กร_____

23) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของกลุ่มและชุมชน

1. ( ) มีส่วนร่วม
2. ( ) ไม่มีส่วนร่วม

มหาวิทยาลัยศิลปากร

24) ท่านทราบความหมายของคำว่าเครือข่ายหรือไม่

1. ( ) ไม่ทราบ
2. ( ) ทราบ หมายถึง_____

25) ชุมชนของท่านมีเครือข่ายข้าวไร่ภายในและนอกชุมชนหรือไม่

1. ( ) ไม่มี
2. ( ) มี อยู่ในระดับใด .....(ระดับกลุ่มในชุมชน,ระดับหมู่บ้าน,ระดับตำบล)

26) เครือข่ายข้าวไร่มีการเชื่อมโยงและการรวมตัวของเครือข่ายอย่างไร

_____

27) ผลประโยชน์ที่ได้รับจากการรวมตัวเป็นเครือข่ายข่าวไร่
(สามารถตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

1. ( ) สร้างพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรม
2. ( ) สร้างการมีส่วนร่วมในการทำงานอย่างเต็มที่
3. ( ) ชุมชนพัฒนาศักยภาพตนเอง
4. ( ) ชุมชนพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน

28) ชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่อย่างไร
(สามารถตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

1. ( ) ปฏิบัติจริง
2. ( ) การดูโทรทัศน์
3. ( ) การฟังวิทยุ
4. ( ) การอ่านหนังสือพิมพ์
5. ( ) การอ่านวารสาร
6. ( ) การฝึกอบรม
7. ( ) การศึกษาดูงาน
8. ( ) อื่นๆ โปรดระบุ.....

29) ชุมชนมีวิธีการอนุรักษ์ สืบทอดความรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่อย่างไร
(สามารถตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

1. ( ) ถ่ายทอดสู่ลูกหลาน
2. ( ) ถ่ายทอดผ่านสถานศึกษา
3. ( ) การจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม
4. ( ) การสร้างเครือข่ายในชุมชน
5. ( ) การเขียนบันทึก เรื่องราว
6. ( ) การเขียนบันทึก เรื่องราวโดยเทคโนโลยี
7. ( ) อื่นๆ โปรดระบุ.....

30) ชุมชนมีการพัฒนาต่อยอดความรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่อย่างไร

1. ( ) ศึกษาทดลองด้วยตนเอง
2. ( ) การดูโทรทัศน์
3. ( ) การฟังวิทยุ
4. ( ) การอ่านหนังสือพิมพ์
5. ( ) การอ่านวารสาร
6. ( ) การอ่านวารสาร
7. ( ) การศึกษาดูงาน
8. ( ) อื่นๆ โปรดระบุ.....

ตอนที่ 2 ความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งเสริมการเกิดเครือข่าย

ประเด็นความพึงพอใจ	เห็นด้วยอย่างยิ่ง	เห็นด้วย	ไม่แน่ใจ	ไม่เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง
ด้านการบริหาร					
1 ผู้นำชุมชนเข้มแข้ง					
2) สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วม (วัด บ้าน โรงเรียน)					
3) หน่วยงานภาครัฐเป็นที่ปรึกษาและสนับสนุน					
4) หน่วยงานภาคเอกชนเป็นที่ปรึกษาและสนับสนุน					
5) อื่นๆ.....					
ด้านการจัดการ					
1) ผู้นำชุมชนให้อิสระภาพและร่วมจัดการกับสมาชิกชุมชน					
2) สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการเครือข่าย (วัด บ้าน โรงเรียน)					
3) หน่วยงานภาครัฐให้อิสระภาพและร่วมจัดการกับสมาชิกชุมชน					
4) หน่วยงานภาคเอกชนร่วมจัดการกับสมาชิกชุมชน					
5) อื่นๆ.....					
ด้านกิจกรรม					
1) ผู้นำชุมชน สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดกิจกรรม					
2) หน่วยงานภาครัฐและเอกชนมีส่วนร่วมในการกำหนดกิจกรรม					
3) กิจกรรมเน้นอนุรักษ์พันธุ์ข้าวไร่					

ประเด็นความพึงพอใจ	เห็นด้วยอย่างยิ่ง	เห็นด้วย	ไม่แน่ใจ	ไม่เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง
4) กิจกรรมเน้นส่งเสริมการการเกิดเครือข่ายและผลประโยชน์ของชุมชน					
5) อื่นๆ.....					
ด้านการมีส่วนร่วม					
1) เน้นการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชน					
2) เน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน					
3) เน้นการมีส่วนร่วมของภาครัฐ					
4) เน้นการมีส่วนร่วมของเอกชน					
5) อื่นๆ.....					
ด้านการกระจายผลประโยชน์					
1) เกิดประโยชน์ต่อคนในชุมชน					
2) เกิดประโยชน์ต่อชุมชนอื่น					
3) เกิดประโยชน์ต่อจังหวัดอุทัยธานี					
4) เกิดประโยชน์ที่ยั่งยืนต่อประเทศ					
5) อื่นๆ.....					

ตอนที่ 3 ความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับผลกระทบจากการพัฒนารูปแบบเครือข่าย

ประเด็นความพึงพอใจ	เห็นด้วยอย่างยิ่ง	เห็นด้วย	ไม่แน่ใจ	ไม่เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง
ด้านสังคม					
1) พัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น					
2) สร้างความภูมิใจในชุมชนของตน					
3) สร้างและพัฒนาผู้นำชุมชน					
4) เกิดการพึ่งพาตนเองและพึ่งกันเอง					
5) อื่นๆ.....					
ด้านเศรษฐกิจ					
1) เกิดความมั่นคงในชีวิต					
2) การสร้างงานในชุมชน					

ประเด็นความพึงพอใจ	เห็นด้วยอย่างยิ่ง	เห็นด้วย	ไม่แน่ใจ	ไม่เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง
3) ลดรายจ่ายในครอบครัว					
4) สร้างรายได้แก่ ครอบครัวและชุมชน					
5) อื่นๆ.....					
ด้านวัฒนธรรม					
1) การอนุรักษ์ภูมิปัญญา					
2) สืบทอดวัฒนะธรรมประเพณีของชุมชน					
3) ชุมชนเห็นคุณค่าในวัฒนธรรมของตน					
4) ปลูกฝังเผยแพร่วัฒนธรรมให้คงอยู่อย่างยั่งยืน					
5) อื่นๆ.....					
ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม					
1) เกิดการอนุรักษ์และหวงแหน					
2) เกิดการป้องกัน					
3) เกิดการจัดการและการใช้ประโยชน์มากขึ้น					
4) ส่งเสริมให้รักษาสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น					
5) อื่นๆ.....					

ตอนที่ 4 ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนารูปแบบเครือข่าย

.....

.....

.....

.....

ตอนที่ 5 ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

.....

.....

.....

.....

ขอขอบคุณทุกท่านที่ให้ความร่วมมือในการตอบแบบสำรวจ

จัดทำโดยนักศึกษาระดับปริญญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพัฒนศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยศิลปากร

03	--

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย
เรื่องการพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

****

<u>คำชี้แจง</u>

1. แบบสัมภาษณ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพการณ์การปลูกข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง พื้นที่จังหวัดอุทัยธานี 2) เพื่อพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

2. คำตอบจากแบบสัมภาษณ์เพื่อให้**ทราบองค์ความรู้และภูมิปัญญาการปลูกข้าวไร่และสภาพการณ์การปลูกข้าวไร่ และเพื่อการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง**

3. แบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ
   ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับการการสัมภาษณ์
   ตอนที่ 2 ข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์
   ตอนที่ 3 ประเด็นสัมภาษณ์
4. ขอความกรุณาท่านตอบแบบสัมภาษณ์ให้ตรงตามความเป็นจริงมากที่สุด

<u>ตอนที่ 1</u> การบันทึกข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับการสัมภาษณ์

เรื่อง การพัฒนารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์.....
e-mail address.....
เบอร์โทรศัพท์.....
เวลา.....วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....
สถานที่..... เลขที่.....หมู่.....อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี

ชื่อผู้สัมภาษณ์นางสาวอภิญญา จงพัฒนากร /.....

<u>ตอนที่ 2</u> ข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์

1. ตำแหน่งในปัจจุบัน

1. ( ) นายกอบต.
2. ( ) ผู้ใหญ่บ้าน
3. ( ) ตัวแทนหรือผู้แทนของหมู่บ้าน
4. ( ) ครู
5. ( ) ผู้นำชุมชน
6. ( ) ปราชญ์ชาวบ้าน
7. ( ) พัฒนาชุมชน
8. ( ) อื่นๆ ระบุ_____

2. ระดับการศึกษา

1. ( ) ต่ำกว่ามัธยมศึกษา
2. ( ) มัธยมศึกษาตอนต้น/ปวช.
3. ( ) มัธยมศึกษาตอนปลาย
4. ( ) อนุปริญญา /ปวส.
5. ( ) ปริญญาตรี
6. ( ) ปริญญาโท
7. ( ) ปริญญาเอก
8. ( ) อื่น ๆ ระบุ_____

3. อายุปัจจุบัน.....ปี

4. อายุการอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน.....ปี.....เดือน

5. ประสบการณ์ในการปลูกข้าวไร่.....ปี.....เดือน

6. จำนวนพื้นที่ทำไร่ข้าว.....ไร่.....ตารางวา

<u>ตอนที่ 3</u> ประเด็นสัมภาษณ์

<u>1. การปลูกข้าวไร่ในชุมชน</u>

1) ประวัติศาสตร์ความเป็นมาและวัตถุประสงค์ในการปลูกข้าวไร่ของชุมชน

.....

.....

.....

2) ลักษณะรูปแบบการปลูกข้าวไร่ของชุมชน

2.1 การเลือกพื้นที่ (วิธีเลือกป่า วิธีจับจอง วิธีตรวจสอบว่าสามารถทำไร่ข้าวได้ และพิธีกรรมการเลือก)

.....

.....

.....

2.2 การเตรียมพื้นที่

.....

.....

.....

2.3 การปลูกข้าวไร่

<u>การเตรียมพันธุ์ข้าวและพันธุ์พืชอื่น</u>

.....

.....

.....

<u>การเตรียมดิน</u>

.....

.....

.....

<u>วิธีการปลูกข้าวไร่และพืชอื่น</u>

.....

.....

.....

<u>การดูแลต้นข้าว</u>

.....

.....

.....

<u>การกำจัดศัตรูพืช/วัชพืช(การถากหญ้า)</u>

.....

.....

.....

<u>การเก็บเกี่ยว</u>

.....

.....

.....

<u>การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์</u>

.....

.....

.....

<u>ปริมาณผลผลิตต่อไร่</u>

.....

.....

.....

<u>การแปรรูป</u>

.....

.....

.....

<u>ชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่อย่างไร</u>

.....

.....

.....

<u>ชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ข้าวไร่ระหว่างชุมชนอื่นหรือไม่</u>
<u>ถ้ามีแลกเปลี่ยนกับชุมชนใดบ้างอย่างไร</u>

.....

.....

.....

<u>ชุมชนมีวิธีการอนุรักษ์ สืบทอดความรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่อย่างไร</u>

.....

.....

.....

<u>ชุมชนมีการพัฒนาต่อยอดความรู้เรื่องการปลูกข้าวไร่อย่างไร</u>

.....

.....

.....

2.4 พิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น กินเชื้อข้าว /พิธีเลี้ยงผีไร่/ พิธีเลี้ยงผีไร่ขอพร/ พิธีเลี้ยง/พิธีไร่ปัดรังควาญ/ พิธีเลี้ยงเทพอัคคี/ พิธีเลี้ยงเทพขวัญข้าว/ พิธีไล่ความชั่วในไร่ **มีขั้นตอนทำอย่างไรแต่ละพิธี**

.....

.....

.....

2.5 ปัญหาและอุปสรรคในการปลูกข้าวไร่

.....

.....

.....

2.6 ประโยชน์ที่ได้จากการปลูกข้าวไร่

.....

.....

.....

2.7 พันธุ์ข้าวที่ใช้ในการปลูก (ชื่อ ลักษณะ คุณสมบัติ ผลผลิต การแปรรูป)

.....

.....

.....

3) การบริหารจัดการการปลูกข้าวไร่ของชุมชน

.....

.....

.....

4) ข้อตกลงและกฎกติกาของสมาชิกชุมชน

.....

.....

.....

5) การจัดการทรัพยากรของสมาชิกในชุมชน

.....

.....

.....

2. รูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนารูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

1) ด้านสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ การพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญา สร้างความภูมิใจในชุมชนของตน การพัฒนาและสร้างผู้นำชุมชน การเกิดเครือข่ายในชุมชน ความมั่นคงในชีวิตฯลฯ

.....

.....

2) ด้านเศรษฐกิจของชุมชน ได้แก่ การสร้างงานในชุมชน ลดรายจ่ายในครอบครัว สร้างรายได้แก่ชุมชน เครือข่ายในชุมชนฯลฯ

.....

.....

3) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์และหวงแหน การป้องกัน การจัดการและการใช้ประโยชน์ ฯลฯ

.....

.....

3. สถานการณ์ ปัญหาและความต้องการพัฒนารูปแบบเครือข่าย เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงของชุมชน

3.1 ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ปัญหาใดบ้างที่เป็นปัญหาสำคัญด้านเครือข่ายการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงของชุมชน

.....

.....

.....

3.2 แนวทางการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงของชุมชนต้องทำอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

4. รูปแบบเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

1) การวางแผน

.....

.....

.....

2) การจัดองค์กร

.....

.....

.....

3) การจัดกิจกรรม

.....

.....

.....

4) การประสานงาน

.....

.....

.....

5) การมีส่วนร่วมของชุมชน

.....

.....

.....

6) การมีเครือข่ายเพื่อดำเนินการอนุรักษ์ข้าวไร่

.....

.....

.....

7) การประเมินผล

.....

.....

.....

8) ปัจจัย/เงื่อนไขที่ส่งเสริมสนับสนุน และปัญหา อุปสรรคในการดำเนินงานส่งเสริมการอนุรักษ์ข้าวไร่

.....

.....

.....

ขอขอบคุณทุกท่านที่ให้ความร่วมมือในการตอบแบบสำรวจ

จัดทำโดยนักศึกษาระดับปริญญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพัฒนศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาคผนวก ช ภาพการดำเนินงาน

มหาวิทยาลัยศิลปากร

สำรวจพื้นที่ก่อนเขียนวิจัย

ศึกษาบริบทพื้นที่

ประชุมชี้แจงร่วมวางแผนงานวิจัย

กำนันชี้แจงสมาชิกชุมชน

ลงพื้นที่สัมภาษณ์วิถีชีวิตในอดีต

สัมภาษณ์ปราชญ์ชุมชนด้านวัฒนธรรม

สัมภาษณ์ปราชญ์ชุมชนด้านระบบการเกษตรในอดีตถึงปัจจุบัน

ทีมวิจัยลงพื้นที่บันทึกลักษณะพันธุ์ของข้าวไร่แต่ละสายพันธุ์

เครือข่ายพื้นที่คลองเสลารวบรวมพันธุ์ข้าวเพื่อทำการบันทึกและเก็บที่ศูนย์บ้านใต้

สมาชิกกลุ่มแก่นมะกรูดโมเดลรวบรวมพันธุ์ข้าวมาไว้ที่กลุ่ม

ติดตามพันธุ์ข้าวที่รวบรวมไว้ที่ ศูนย์พัฒนาสังคม บ้านอีมาด อีทราย

แสดงจำนวนข้าวไร่ที่เครือข่ายช่วยรวบรวมได้จากงานวิจัย

นำรวงข้าวที่รวบรวมได้มาบันทึกลักษณะพันธุ์

นักวิจัยร่วมช่วยบันทึกลักษณะข้าวเปลือกและข้าวสารข้าวไร่

ภาพลักษณะข้าวไร่ที่ทำการบันทึกไว้

การเข้ารับการอบรมเรื่องการคุ้มครองพันธุ์พืช

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นางสาวอภิญญา จงพัฒนากร	
วัน เดือน ปี เกิด	13 ตุลาคม 2517	
สถานที่เกิด	สุพรรณบุรี	
วุฒิการศึกษา	พ.ศ. 2541	ศิลปศาสตรบัณฑิต วิชาเอกการบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม
	พ.ศ. 2549	ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเอกเศรษฐศาสตร์สหกรณ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
	พ.ศ. 2560	ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขที่ 350 ถนนนางพิม ตำบลท่าพี่เลี้ยง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี	

มหาวิทยาลัยศิลปากร